

134634 F. K. 19

CICERONIS OPERA.

VOL. X.

DE OFFICIIS. CATO MAIOR.
LAELIUS. PARADOXA. ORATIO DE
PACE, GRAECE. FRAGMENTA.

EDIDIT

C. F. A. NOBBE.

NOVA EDITIO STEREOTYPA.

LIPSIAE

SUNTIBUS ET TYPIS CAROLI TAUCHNITII

1849.

2297 5034

1850.

STEREOTYP-AUSGABEN
der
GRIECHISCHEN UND LATEINISCHEN CLASSIKER
im Verlage von
KARL TAUCHNITZ
in Leipzig.

Jeder Band ist einzeln zu haben.

I. Griechische Autoren.

	Thlr. Ngr.		Thlr. Ngr.
<i>Aeschylus Tragoediae</i>	7 1/2	<i>Aristotelis Opera omnia</i> , 16 V.	4 25
<i>Anacreontis Carmina</i>	3 1/4	<i>Arriani Expositio Alex.</i>	— 10
<i>Anthologia Graece</i> , 3 Voll.	27	<i>Athenaeus Deipnosophistes</i> , 4 V.	1 26
<i>Apollonii Rhodii Argonautica</i>	5	<i>Demosthenis Opera</i> , 5 Voll.	1 7 1/2
<i>Aristophanis Comoediae</i> , 3 V.	22 1/2	<i>Demosthenis or. de Corona</i>	— 4
<i>Babrii Fabulae</i>	5	<i>Demosthenis or. Philipp.</i>	— 4
<i>Euripidis Tragoediae</i> , 4 Voll.	25	<i>Dio Cassius</i> , 4 Voll.	1 10
<i>Hesiodi Carmina</i>	2 1/2	<i>Diodorus Sic.</i> , 6 Voll.	2 —
<i>Homeri Ilias</i> , 2 Voll.	12 1/2	<i>Diogenes Laertius</i> , 2 Voll.	— 24
<i>Homeri Odyssea</i> , 2 Voll.	12 1/2	<i>Dionysius Halicarn.</i> , 6 Voll.	1 24
<i>Orphica, Procli, Musaei et</i> <i>Callimachi Carmina</i>	8	<i>Herodiani Hist. Rom.</i>	— 7
<i>Pindari Epinicia</i>	7 1/2	<i>Herodotus</i> , 3 Voll.	— 22 1/2
<i>Poetae Graeci Gnomici</i>	5	<i>Isaei Orationes</i>	— 6 1/4
<i>Quinti Smyrnaei, Tryphiodo- ri, Teetiae et Coluthi Car- mina de reb. Troianis</i>	10	<i>Isocrates</i> , 2 Voll.	— 18
<i>Sophoclis Tragoediae</i> , 2 Voll.	12 1/2	<i>Luciani Opera</i> , 4 Voll.	1 10
<i>Theocritus, Bion et Moschus</i>	5	<i>Lysiae Orationes</i>	— 8
<i>Aelianus Varia Historia, He- raclides Ponticus et Nico- laus Damascenus</i>	7 1/2	<i>Pausaniae Gr. Descriptio</i> , 3 V.	— 27
<i>Aeschini oratoris Opera</i>	7 1/2	<i>Platonis Opera</i> , 8 Voll.	2 20
<i>Aesopicae Fabulae</i>	5	<i>Plutarchi vitae parall.</i> , 9 V.	2 7 1/2
<i>Antonini Commentarii</i>	5	<i>Plutarchi Moralia</i> , 6 Voll.	2 7 1/2
<i>Apollodorus</i>	— 7 1/2	<i>Polybii Historiae</i> , 4 Voll.	1 20
<i>Appiani Romanae Hist.</i> , 4 V.	1 —	<i>Ptolemaei Geographia</i> , 3 Voll.	1 25
		<i>Stobaei Florilegium</i> , 3 Voll.	1 12
		<i>Strabo</i> , 3 Voll.	1 6
		<i>Theophrasti Charact., Epicteti Manuale et Cebesii Tabula</i>	— 2 1/2
		<i>Thucydides</i> , 2 Voll.	— 18
		<i>Xenophontis Opera</i> , 6 Voll.	1 —

8
c M. TULLII CICERONIS

OPERA OMNIA

ADIECTIS

INDICIBUS ET ADNOTATIONIBUS

ITERUM EDIDIT

CAR. FRID. AUG. NOBBE

PROF. LIPS. ET GYMNASII NICOL. RECTOR.

NOVA EDITIO STEREOTYPA.

TOMUS X.

DE OFFICIIS. CATO MAIOR. LAELIUS. PARADOXA
ORATIO DE PACE, GRAECE. FRAGMENTA.

LIPSIAE

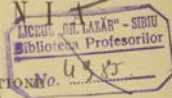
SUMTIBUS ET TYPIS CAROLI TAUCHNITII.

1849.

M. k. áll. főgymn.

Nagy-Szeben.

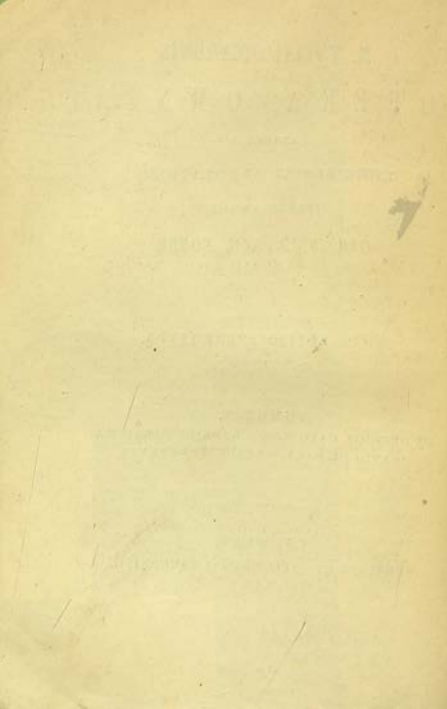

Biblioteca Județeană ASTRA

5034CVS

5034 8291

M. TULLII CICERONIS
DE OFFICIIS
AD MARCUM FILIUM
LIBER PRIMUS.

NOTITIA LITTERARIA.

Cicero reipublicae libertate sublata quum ad philosophiae se studium retulisset, multosque eius locos illustres latinis litteris illustrasset, hos tres de Officiis libros studiosissime et elegantissime scriptos (mensibus Novembri et Decembri anni 710.) misit ad filium tum temporum et litterarum causa Athenis degentem, ut haec studia etiam patria sermone illustrari posse intelligeret. Omnem vero istam quaestionem Stoicorum disciplinam secutus exposuit.

ARG. Cicero, praemissa officii et definitione et divisione, tria facit genera deliberationis in consilio capiendo: primum, honestumne factu sit an turpe: alterum, conducatur an noceat: tertium vero, ubi cum honesto pugnat id quod videtur utile, et quum aliud alio honestius aut utilius videtur, utrum alteri sit praeponendum. In tres igitur locos totam disputationem distribuit, quorum primus est de honesto (L. I.), alter de utili (L. II.), tertius de comparatione eorum (L. III.). c. 3. Primum formam quandam honesti exhibet a natura humana ductam, eius-

que quattuor partes facit, sapientiam, iustitiam, temperantiam, et fortitudinem seu magnitudinem animi, ex quibus singulis certa quaedam officia nasci docet. c. 4. Ac de his quattuor partibus accurate disputat et, quomodo ab iis officia ducantur, ostendit. c. 5-42. Huic disputationi subiicit de comparatione honesti, de duobus honestis utrum honestius. c. 43. sq.

I. 1. Quamquam te, Marce fili, annum iam audientem Cratippum, idque Athenis, abundare oportet praeceptis institutisque philosophiae propter summam et doctoris auctoritatem et urbis, quorum alter te scientia augere potest, altera exemplis; tamen, ut ipse ad meam utilitatem semper cum Graecis Latina coniungi, neque id in philosophia solum, sed etiam in dicendi exercitatione feci, idem tibi censeo faciendum, ut par sis in utriusque orationis facultate. Quam quidem ad rem nos, ut videmur, magnum attulimus adiumentum hominibus nostris, ut non modo Graecarum litterarum rudes, sed etiam docti aliquantum se arbitrentur adeptos et ad dicendum et ad iudicandum. 2. Quamobrem disces tu quidem a principe huius aetatis philosophorum, et disces, quamdiu voles; (tamdiu autem velle debebis, quoad te, quantum proficias, non poenitebit): sed tamen nostra legens, non multum a Peripateticis dissidentia, quoniam utrique, Socratici et Platonici, esse volumus, de rebus ipsis utere tuo iudicio; nihil enim impedio; orationem autem Latinam efficies profecto legendis nostris plenior. Nec vero arroganter hoc dictum existimari velim. Nam philosophandi scientiam concedens multis, quod est oratoris proprium, apte, distincte, ornate dicere, quoniam in eo studio aetatem consumpsi, si id mihi assumo, videor id meo iure quodam modo vindicare. 3. Quam-

obrem magno opere te hortor, mi Cicero, ut non solum orationes meas, sed hos etiam de philosophia libros, qui iam illos fere aequarunt, studiose legas. Vis enim maior in illis dicendi; sed hoc quoque colendum est aequabile et temperatum orationis genus. Et id quidem nemini video Graecorum contigisse, ut idem utroque in genere elaboraret, sequereturque et illud forense dicendi et hoc quietum disputandi genus: nisi forte Demetrius Phalereus in hoc numero haberi potest, disputator subtilis, orator parum vehemens, dulcis tamen, ut Theophrasti discipulum possis agnoscere. Nos autem quantum in utroque profecerimus, aliorum sit iudicium: utrumque certe secuti sumus. 4. Equidem et Platonem existimo, si genus forense dicendi tractare voluisset, gravissime et copiosissime potuisse dicere, et Demosthenem, si illa, quae a Platone didicerat, tenuisset et pronuntiare voluisset, ornate splendideque facere potuisse. Eodemque modo de Aristotele et Isocrate iudico: quorum uterque, suo studio delectatus, contempsit alterum. II. Sed quum stavissem scribere ad te aliquid hoc tempore, multa posthac, ab eo ordiri volui maxime, quod et aetati tuae esset aptissimum et auctoritati meae. Nam quum multa sint in philosophia et gravia et utilia accurate copioseque a philosophis disputata, latissime patere videntur ea, quae de officiis tradita ab illis et praecepta sunt. Nulla enim vitae pars neque publicis neque privatis, neque forensibus neque domesticis in rebus, neque si tecum agas quid, neque si cum altero contrahas, vacare officio potest; in eoque colendo sita vitae est honestas omnis, et in negligendo turpitudine. 5. Atque haec quidem quaestio communis est omnium philosophorum. Quis est enim, qui nullis officii praece-

ptis tradendis philosophum se audeat dicere? Sed sunt nonnullae disciplinae, quae propositis bonorum et malorum finibus officium omne pervertant. Nam qui summum bonum sic instituit, ut nihil habeat cum virtute coniunctum, idque suis commodis, non honestate metitur, hic, si sibi ipse consentiat et non interdum naturae bonitate vincatur, neque amicitiam colere possit, nec iustitiam, nec liberalitatem: fortis vero, dolorem summum malum iudicans, aut temperans, voluptatem summum bonum statuens, esse certe nullo modo potest. 6. Quae quamquam ita sunt in promptu, ut res disputatione non egeat, tamen sunt a nobis alio loco disputata. Hae disciplinae igitur si sibi consentaneae esse velint, de officio nihil queant dicere: neque ulla officii praecepta firma, stabilia, coniuncta naturae tradi possunt, nisi aut ab iis, qui solam, aut ab iis, qui maxime honestatem propter se dicant expectandam. Ita propria est ea praeceptio Stoicorum, Academicorum, Peripateticorum: quoniam Aristonis, Pyrrhonis, Herilli iam pridem explosa sententia est; qui tamen haberent ius suum disputandi de officio, si rerum aliquem delectum reliquissent, ut ad officii inventionem aditus esset. Sequimur igitur hoc quidem tempore et hac in quaestione potissimum Stoicos, non ut interpretes; sed, ut solemus, e fontibus eorum, iudicio arbitrioque nostro, quantum quoque modo videbitur, hauriemus.

7. Placet igitur, quoniam omnis disputatio de officio futura est, ante definire, quid sit officium: quod a Panaetio praetermissum esse miror. Omnis enim quae [a] ratione suscipitur de aliqua re institutio, debet a definitione proficisci, ut intelligatur, quid sit id, de quo disputetur. III. Omnis de officio duplex est

quaestio. Unum genus est, quod pertinet ad finem bonorum: alterum, quod positum est in praeceptis, quibus in omnes partes usus vitae conformari possit. Superioris generis huiusmodi exempla [sunt]: Omnia ne officia perfecta sint: numquid officium aliud alio maius sit: et quae sunt generis eiusdem. Quorum autem officiorum praecepta traduntur, ea quamquam pertinent ad finem bonorum, tamen minus id apparet, quia magis ad institutionem vitae communis spectare videntur: de quibus est nobis his libris explicandum. 8. Atque etiam alia divisio est officii. Nam et *medium* quoddam *officium* dicitur, et *perfectum*. Perfectum officium *rectum*, opinor, vocemus, quod Graeci κατόρθωμα, hoc autem commune [officium] καθήκον vocant. Atque ea sic definiunt, ut, *rectum* quod sit, id *officium perfectum* esse definiant, *medium* autem *officium* id esse dicant, quod cur factum sit, ratio probabilis reddi possit. 9. Triplex igitur est, ut Panaetio videtur, consilii capiendi deliberatio. Nam, honestumne factu sit, an turpe, dubitant, id quod in deliberationem cadit. In quo considerando saepe animi in contrarias sententias distrahuntur. Tum autem aut anquirunt aut consultant, ad vitae commoditatem iucunditatemque, ad facultates rerum atque copias, ad opes, ad potentiam, quibus et se possint iuvare et suos, conducat id, necne, de quo deliberant. Quae deliberatio omnis in rationem utilitatis cadit. Tertium dubitandi genus est, quum pugnare videtur cum honesto id, quod videtur esse utile. Quum enim utilitas ad se rapere, honestas contra revocare ad se videtur, fit, ut distrahatur [in] deliberando animus afferatque ancipitem curam cogitandi. 10. Hac divisione, quum praeterire aliquid maximum vitium in dividendo sit, duo prae-

termisſa ſunt. Nec enim ſolum, utrum honeſtum an turpe ſit, deliberari ſolet, ſed etiam, duobus propoſitis honeſtis, utrum honeſtius: itemque, duobus propoſitis utilibus, utrum utilius. Ita, quam ille triplicem putavit eſſe rationem, in quinque partes diſtribui debere reperitur. Primum eſt igitur de *honeſto*, ſed dupliciter, tum pari ratione de *utili*, poſt de *comparatione eorum* diſſerendum.

IV. 41. Principio generi animantium omni eſt a natura tributum, ut ſe, vitam corpusque tueatur, declinetque ea, quae nocitura videantur, omniaque, quae ad vivendum ſunt neceſſaria, anquirat et paret, ut paſtum, ut latibula, ut alia eiſdem generis. Commune autem animantium omnium eſt coniunctionis appetitus procreandi cauſa, et cura quaedam eorum, quae procreata ſunt. Sed inter hominem et belluam hoc maxime intereſt, quod haec tantum, quantum ſenſu movetur, ad id ſolum, quod adeſt quodque praeſens eſt, ſe accommodat, paullum admodum ſentiens praeteritum aut futurum. Homo autem, quod rationis eſt particeps, per quam conſequentia cernit, cauſas rerum videt, earumque progreſſus et quaſi antecelliones non ignorat, ſimilitudines comparat, et rebus praeſentibus adiungit atque annectit futuras: facile totius vitae curſum videt, ad eamque degendam praeparat res neceſſarias. 42. Eademque natura vi rationis hominem conciliat homini et ad orationis et ad vitae ſocietatem; ingeneratque in primis praecipuum quemdam amorem in eos, qui procreati ſunt; impellitque, ut hominum coetus et celebrationes et eſſe et a ſe obiri velit, ob eaſque cauſas ſtudeat parare ea, quae ſuppeditent et ad cultum et ad victum, nec ſibi ſoli, ſed coniugi, liberis ceterisque, quos caros habeat

tuerique debeat. Quae cura exsuscitat etiam animos et maiores ad rem gerendam facit. 43. Inprimisque hominis est propria veri inquisitio atque investigatio. Itaque quum sumus necessariis negotiis curisque vacui, tum avemus aliquid videre, audire, addiscere; cognitionemque rerum aut occultarum aut admirabilium ad beate vivendum necessariam ducimus. Ex quo intelligitur, quod verum, simplex sincerumque sit, id esse naturae hominis aptissimum. Huic veri videndi cupiditati adiuncta est appetitio quaedam principatus, ut nemini parere animus bene a natura informatus velit, nisi praecipienti aut docenti, aut utilitatis caussa iuste et legitime imperanti: ex quo magnitudo animi exsistit humanarumque rerum contemptio. 44. Nec vero illa parva vis naturae est rationisque, quod unum hoc animal sentit, quid sit ordo, quid sit, quod deceat, in factis dictisque qui modus. Itaque eorum ipsorum, quae aspectu sentiuntur, nullum aliud animal pulchritudinem, venustatem, convenientiam partium sentit. Quam similitudinem natura ratioque ab oculis ad animum transferens, multo etiam magis pulchritudinem, constantiam, ordinem in consiliis factisque conservandum putat cavetque, ne quid indecore effeminateve faciat; tum in omnibus et opinionibus et factis, ne quid libidinose aut faciat aut cogitet. Quibus ex rebus conflatur et efficitur id, quod quaerimus, *honestum*: quod etiam si nobilitatum non sit, tamen honestum est; quodque veredicimus, etiam si a nullo laudetur, natura esse laudabile.

V. Formam quidem ipsam, Marce fili, et tamquam faciem honesti vides: *quae si oculis cerneretur, mirabiles amores*, ut ait Plato, *excitaret sapientiae*. Sed omne, quod est honestum, id *quattuor partium* oritur

ex aliqua. Aut enim in perspicientia veri sollertiaque versatur, aut in hominum societate tuenda, tribuendoque suum cuique, et rerum contractarum fide, aut in animi excelsi atque invicti magnitudine ac robore, aut in omnium, quae fiunt quaeque dicuntur, ordine et modo, in quo inest modestia et temperantia. 15. Quae quattuor quamquam inter se colligata atque implicata sunt, tamen ex singulis certa officiorum genera nascuntur: velut ex ea parte, quae prima descripta est, in qua sapientiam et prudentiam ponimus, inest indagatio atque inventio veri; eiusque virtutis hoc munus est proprium. 16. Ut enim quisque maxime perspicit, quid in re quaque verissimum sit, quique acutissime et celerrime potest et videre et explicare rationem, is prudentissimus et sapientissimus rite haberi solet. Quocirca huic, quasi materia, quam tractet et in qua versetur, subiecta est veritas. 17. Reliquis autem tribus virtutibus necessitates propositae sunt ad eas res parandas tuendasque, quibus actio vitae continetur: ut et societas hominum coniunctioque servetur, et animi excellentia magnitudoque quum in augendis opibus utilitatibusque et sibi et suis comparandis, tum multo magis in his ipsis despiciendis eluceat. Ordo autem et constantia et moderatio et ea, quae sunt his similia, versantur in eo genere, ad quod adhibenda est actio quaedam, non solum mentis agitatio. His enim rebus, quae tractantur in vita, modum quemdam et ordinem adhibentes, honestatem et decus conservabimus.

VI. 48. Ex quattuor autem locis, in quos honesti naturam vimque divisimus, primus ille, qui in *veri cognitione* consistit, maxime naturam attingit humanam. Omnes enim trahimur et ducimur ad cognitio-

nis et scientiae cupiditatem: in qua excellere pulchrum putamus: labi autem, errare, nescire, decipi, et malum et turpe ducimus. In hoc genere, et naturali et honesto, duo vitia vitanda sunt: unum, ne incognita pro cognitis habeamus, hisque temere assentiamur: quod vitium effugere qui volet, (omnes autem velle debent,) adhibebit ad considerandas res et tempus et diligentiam. 19. Alterum est vitium, quod quidam nimis magnum studium multamque operam in res obscuras atque difficiles conferunt, easdemque non necessarias. Quibus vitiis declinatis, quod in rebus honestis et cognitione dignis operae curaeque ponetur, id iure laudabitur: ut in astrologia C. Sulpicius audimus: in geometria Sex. Pompeium ipsi cognovimus: multos in dialecticis, plures in iure civili; quae omnes artes in veri investigatione versantur, cuius studio a rebus gerendis abduci contra officium est. Virtutis enim laus omnis in actione consistit: a qua tamen fit intermissio saepe, multique dantur ad studia reditus; tum agitatio mentis, quae numquam acquiescit, potest nos in studiis cogitationis etiam sine opera nostra continere. Omnis autem cogitatio motusque animi aut in consiliis capiendis de rebus honestis et pertinentibus ad bene beateque vivendum, aut in studiis scientiae cognitionisque versatur. Ac de primo quidem officii fonte diximus.

VII. 20. De tribus autem reliquis latissime patet ea ratio, qua societas hominum inter ipsos et vitae quasi communitas continetur. Cuius partes duae sunt: *iustitia*, in qua virtutis splendor est maximus: ex qua boni viri nominantur; et huic coniuncta *beneficentia*, quam eandem vel *benignitatem* vel *liberalitatem* appellari licet. Sed iustitiae primum munus est,

ut ne cui quis noceat, nisi lacessitus iniuria: deinde ut communibus utatur pro communibus, privatis ut suis. 21. Sunt autem privata nulla naturâ, sed aut vetere occupatione, ut qui quondam in vacua venerunt; aut victoria, ut qui bello potiti sunt; aut lege, pactione, conditione, sorte. Ex quo fit, ut ager Arpinas Arpinatium dicatur, Tusculanus Tusculanorum; similisque est privatarum possessionum descriptio. Ex quo, quia suum cuiusque fit, eorum, quae natura fuerant communia, quod cuique obtigit, id quisque teneat: eo, si qui sibi plus appetet, violabit ius humanae societatis. 22. Sed quoniam, (ut praeclare scriptum est a Platone,) non nobis solum nati sumus, ortusque nostri partem patria vindicat, partem parentes, partem amici; atque, ut placet Stoicis, quae in terris gignantur, ad usum hominum omnia creari, homines autem hominum caussa esse generatos, ut ipsi inter se aliis alii prodesse possent: in hoc naturam debemus ducem sequi, communes utilitates in medium afferre, mutatione officiorum, dando, accipiendo, tum artibus, tum opera, tum facultatibus devincire hominum inter homines societatem. 23. Fundamentum autem iustitiae est *fides*, id est dictorum conventorumque constantia et veritas. Ex quo, quamquam hoc videbitur fortasse cuipiam durius, tamen audeamus imitari Stoicos, qui studiose exquirunt, unde verba sint ducta, credamusque, quia *fiat*, quod dictum est, appellatam *fidem*.

Sed iniustitiae genera duo sunt: unum eorum, qui inferunt; alterum eorum, qui ab iis, quibus infertur, si possunt, non propulsant iniuriam. Nam qui iniuste impetum in quempiam facit, aut ira aut aliqua perturbatione incitatus, is quasi manus afferre videtur

socio: qui autem non defendit nec obsistit, si potest, iniuriae, tam est in vitio, quam si parentes aut amicos aut patriam deserat. 24. Atque illae quidem iniuriae, quae nocendi causa de industria inferuntur, saepe a metu proficiscuntur; quum is, qui nocere alteri cogitat, timet, ne, nisi id fecerit, ipse aliquo afficiatur incommodo. Maximam autem partem ad iniuriam faciendam aggrediuntur, ut adipiscantur ea, quae concupiverunt: in quo vitio latissime patet avaritia.

VIII. 25. Expetuntur autem divitiae quum ad usus vitae necessarios, tum ad perfruendas voluptates. In quibus autem maior est animus, in iis pecuniae cupiditas spectat ad opes et ad gratificandi facultatem: ut nuper M. Crassus negabat ullam satis magnam pecuniam esse ei, qui in republica princeps vellet esse, cuius fructibus exercitum alere non posset. Delectant etiam magnifici apparatus vitaeque cultus cum elegantia et copia: quibus rebus effectum est, ut infinita pecuniae cupiditas esset. Nec vero rei familiaris amplificatio, nemini nocens, vituperanda est: sed fugienda semper iniuria est. 26. Maxime autem adducuntur plerique, ut eos iustitiae capiat oblivio, quum in imperiorum, honorum, gloriae cupiditatem inciderunt. Quod enim est apud Ennium,

— — *Nulla sancta societas,*

nec fides regni est:

id latius patet. Nam, quidquid eiusmodi est, in quo non possint plures excellere, in eo fit plerumque tanta contentio, ut difficillimum sit sanctam servare societatem. Declaravit id modo temeritas C. Caesaris, qui omnia iura divina atque humana pervertit propter eum, quem sibi ipse opinionis errore finxerat, principatum. Est autem in hoc genere molestum, quod in

maximis animis splendidissimisque ingeniis plerumque existunt honoris, imperii, potentiae, gloriae cupiditates. Quo magis cavendum est, ne quid in eo genere peccetur. 27. Sed in omni iniustitia permultum interest, utrum perturbatione aliqua animi, quae plerumque brevis est et ad tempus, an consulto et cogitate fiat iniuria. Leviora enim sunt ea, quae repentino aliquo motu accidunt, quam ea, quae meditata et praeparata inferuntur. Ac de inferenda quidem iniuria satis dictum est. IX. 28. Praetermittendae autem defensionis deserendique officii plures solentesse caussae. Nam aut inimicitias aut laborem aut sumptus suscipere nolunt: aut etiam negligentia, pigritia, inertia, aut suis studiis quibusdam occupationibusve sic impediuntur, ut eos, quos tutari debeant, desertos esse patiantur. Itaque videndum est, ne non satis sit id, quod apud Platonem est in philosophos dictum: quod in veri investigatione versentur, quodque ea, quae plerique vehementer expetunt, de quibus inter se digladiari solent, contemnant et pro nihilo ducant, propterea iustos esse. Nam alterum genus assequuntur, [in] inferenda ne cui noceant iniuria; in alterum incidunt; discendi enim studio impediti, quos tueri debent, deserunt. Itaque eos ad rempublicam ne accessuros quidem putat, nisi coactos. Aequius autem erat id voluntate fieri. Nam hoc ipsum ita iustum est, quod recte sit, si est voluntarium. 29. Sunt etiam, qui aut studio rei familiaris tuendae, aut odio quodam hominum, suum se negotium agere dicant, ne facere cuiquam videantur iniuriam: qui altero genere iniustitiae vacant, in alterum incurrunt. Deserunt enim vitae societatem, quia nihil conferunt in eam studii, nihil operae, nihil facultatum.

Quoniam igitur, duobus generibus iniustitiae propositis, adiunximus causas utriusque generis, easque res ante constituimus, quibus iustitia contineretur: facile, quod cuiusque temporis officium sit, poterimus, nisi nosmetipsos valde amabimus, iudicare. 30. Est enim difficilis cura rerum alienarum. Quamquam Terentianus ille Chremes *humani nihil a se alienum putat*: sed tamen, quia magis ea percipimus atque sentimus, quae nobis ipsis aut prospera aut adversa eveniunt, quam illa, quae ceteris; quae, quasi longo intervallo interiecto, videmus: aliter de illis, ac de nobis iudicamus. Quocirca bene praecipunt, qui ventant quidquam agere, quod dubites, aequum sit an iniquum. Aequitas enim lucet ipsa per se: dubitatio cogitationem significat iniuriae. X. 31. Sed incidunt saepe tempora, quum ea, quae maxime videntur digna esse iusto homine eoque, quem virum bonum dicimus, commutantur fiuntque contraria, ut reddere depositum, promissum facere; quaeque pertinent ad veritatem et ad fidem, ea migrare interdum et non servare sit iustum. Referri enim decet ad ea, quae posui principio, fundamenta iustitiae: primum, ut ne cui noceatur: deinde, ut communi utilitati serviatur. Ea quum tempore commutantur, commutatur officium et non semper est idem. 32. Potest enim accidere promissum aliquod et conventum, ut id effici sit inutile vel ei, cui promissum sit, vel ei, qui promiserit. Nam si, ut in fabulis est, Neptunus, quod Theseo promiserat, non fecisset, Theseus Hippolyto filio non esset orbatus. Ex tribus enim optatis, ut scribitur, hoc erat tertium, quod de Hippolyti interitu iratus optavit: quo impetrato, in maximos luctus incidit. Nec promissa igitur servanda sunt ea, quae sint iis, quibus promi-

seris, inutilia: nec, si plus tibi noceant, quam illi prosint, cui promiseris, contra officium est, maius anteponi minori: ut, si constitueris, te cuipiam advocatum in rem praesentem esse venturum, atque interim graviter aegrotare filius coeperit, non sit contra officium, non facere, quod dixeris; magisque ille, cui promissum sit, ab officio discedat, si se destitutum queratur. Iam illis promissis standum non esse, quis non videt, quae coactus quis metu, quae deceptus dolo promiserit? 33. Quae quidem pleraque iure praetorio liberantur, nonnulla legibus.

Exsistunt etiam saepe iniuriae calumnia quadam, et nimis callida, sed malitiosa iuris interpretatione. Ex quo illud: *summum ius summa iniuria*, factum est iam tritum sermone proverbium. Quo in genere etiam in republica multa peccantur: ut ille, qui, quum triginta dierum essent cum hoste factae induciae, noctu populabatur agros, quod dierum essent pactae, non noctium induciae. Ne noster quidem probandus, si verum est, Q. Fabium Labeonem, seu quem alium, (nihil enim praeter auditum habeo,) arbitrum Nolanis et Neapolitanis de finibus a senatu datum, quum ad locum venisset, cum utrisque separatim locutum, ut ne cupide quid agerent, ne appetenter, atque ut regredi, quam progredi mallent. Id quum utrique fecissent, aliquantum agri in medio relictum est. Itaque illorum fines, sicut ipsi dixerant, terminavit: in medio relictum quod erat, populo Romano adiudicavit. Decipere hoc quidem est, non iudicare. Quocirca in omni re fugienda est talis sollertia.

XI. Sunt autem quaedam officia etiam adversus eos servanda, a quibus iniuriam acceperis. Est enim ulciscendi et puniendi modus. Atque haud scio, an

satis sit, eum, qui lacessierit, iniuriae suae poenitere : ut et ipse ne quid tale posthac, et ceteri sint ad iniuriam tardiores. 34. Atque in republica maxime conservanda sunt iura belli. Nam quum sint duo genera decertandi, unum per disceptationem, alterum per vim; quumque illud proprium sit hominis, hoc bel-luarum : confugiendum est ad posterius, si uti non li-cet superiore. 35. Quare suscipienda quidem bella sunt ob eam caussam, ut sine iniuria in pace vivatur; parta autem victoria, conservandi ii, qui non crudeles in bello, non immanes fuerunt : ut maiores nostri Tu-sculanos, Aequos, Volscos, Sabinos, Hernicos in civi-tatem etiam acceperunt; at Karthaginem et Numan-tiam funditus sustulerunt : nollem Corinthum : sed credo aliquid secutos, opportunitatem loci maxime, ne posset aliquando ad bellum faciendum locus ipse adhortari. Mea quidem sententia, paci, quae nihil habitura sit insidiarum, semper est consulendum. In quo si mihi esset obtemperatum; si non optimam, at aliquam rempublicam, quae nunc nulla est, habere-mus. Et quum iis, quos vi deviceris, consulendum est; tum ii, qui, armis positis, ad imperatorum fidem confugient, quamvis murum aries percusserit, reci-piendi sunt. In quo tanto opere apud nostros iustitia culta est, ut ii, qui civitates aut nationes devictas bel-lo in fidem recepissent, earum patroni essent more maiorum. 36. Ac belli quidem aequitas sanctissime fetiali populi Romani iure perscripta est. Ex quo intel-ligi potest, nullum bellum esse iustum, nisi quod aut rebus repetitis geratur, aut denuntiatum ante sit et in-dictum. Popilius imperator tenebat provinciam, in cuius exercitu Catonis filius tiro militabat. Quum autem Popilio videretur, unam dimittere legionem;

Catonis quoque filium, qui in eadem legione militabat, dimisit. Sed quum amore pugnandi in exercitu remansisset, Cato ad Popilium scripsit, ut, si eum pateretur in exercitu remanere, secundo eum obligaret militiae sacramento; quia, priore amisso, iure cum hostibus pugnare non poterat. — 37. Adeo summa erat observatio in bello movendo. — M. quidem Catonis senis epistola est ad M. filium, in qua scripsit se audisse, eum missum factum esse a consule, quum in Macedonia Persico bello miles esset. Monet igitur, ut caveat, ne praelium ineat: negat enim ius esse, qui miles non sit, cum hoste pugnare. XII. Equidem illud etiam animadverto, quod, qui proprio nomine *perduellis* esset, is *hostis* vocaretur, lenitate verbi rei tristitiam mitigatam. *Hostis* enim apud maiores nostros is dicebatur, quem nunc *peregrinum* dicimus. Indicant duodecim tabulae: ut STATUS DIES CUM HOSTE; itemque, ADVERSUS HOSTEM AETERNA AUCTORITAS. Quid ad hanc mansuetudinem addi potest? eum, qui cum bellum geras, tam molli nomine appellare? Quamquam id nomen durius effecit iam vetustas: a peregrino enim recessit, et proprie in eo, qui arma contra ferret, remansit. 38. Quum vero de imperio decertatur belloque quaeritur gloria, causas omnino subesse tamen oportet easdem, quas dixi paullo ante iustas causas esse bellorum. Sed ea bella, quibus imperii proposita gloria est, minus acerbè gerenda sunt. Ut enim cum civi aliter contendimus, si est inimicus, aliter, si competitor; cum altero certamen honoris et dignitatis est, cum altero capitis et famae: sic cum Celtiberis, cum Cimbris bellum, ut cum inimicis, gerebatur, uter esset, non uter imperaret; cum Latinis, Sabinis, Samnitibus, Poenis, Pyrrho de imperio dimicabatur.

Poeni foedifragi, crudelis Hannibal; reliqui iustiores.
Pyrrhi quidem de captivis reddendis illa praeclara:

Nec mi aurum posco, nec mi pretium dederitis!

Nec cauponantes bellum, sed belligerantes,

ferro, non auro vitam cernamus utrique.

Vosne velit, an me regnare, hera quidve ferat fors,

virtute experiamur. Et hoc simul accipe dictum:

quorum virtuti belli fortuna pepercit,

eorundem me libertati parcere certum est:

dono, ducite, doque, volentibu' cum magnis dis.

Regalis sane et digna Aeacidarum genere sententia.

XIII. 39. Atque etiam si quid singuli, temporibus adducti, hosti promiserunt, est in eo ipso fides conservanda: ut primo Punico bello Regulus captus a Poenis, quum de captivis commutandis Romam missus esset, iurassetque se rediturum: primum, ut venit, captivos reddendos in senatu non censuit; deinde, quum retineretur a propinquis et ab amicis, ad supplicium redire maluit, quam fidem hosti datam fallere.

[40. Secundo autem Punico bello, post Cannensem pugnam, quos decem Hannibal Romam astrictos misit iureiurando se redituros esse, nisi de redimendis iis, qui capti erant, impetrassent: eos omnes censores, quoad quisque eorum vixit, qui peierassent, in aeriis reliquerunt; nec minus illum, qui iurisiurandi fraude culpam invenerat. Quum enim Hannibalis permissu exisset de castris, rediit paullo post, quod se oblitum nescio quid diceret. Deinde egressus e castris, iureiurando se solutum putabat: et erat verbis, re non erat. Semper autem in fide, quid senseris, non quid dixeris, cogitandum. Maximum autem exemplum est iustitiae in hostem a maioribus nostris constitutum. Quum a Pyrrho perfuga senatui est pol-

licitus, se venenum regi daturum et eum necaturum : senatus et C. Fabricius perfugam Pyrrho dedit. Ita ne hostis quidem, et potentis et bellum ultro inferentis, interitum cum scelere approbavit.] 41. Ac de bellicis quidem officiis satis dictum est.

Meminerimus autem etiam adversus infimos iustitiam esse servandam. Est autem infima conditio et fortuna servorum : quibus, non male praecipunt, qui ita iubent uti, ut mercenariis; operam exigendam, iusta praebenda. Quum autem duobus modis, id est aut vi aut fraude, fiat iniuria : fraus quasi vulpeculae, vis leonis videtur : utrumque homine alienissimum ; sed fraus odio digna maiore. Totius autem iniustitiae nulla capitalior est, quam eorum, qui, quum maxime fallunt, id agunt, ut viri boni esse videantur. — De iustitia satis dictum est.

XIV. 42. Deinceps, ut erat propositum, de *beneficentia* ac de *liberalitate* dicatur : qua quidem nihil est naturae hominis accommodatius. Sed habet multas cautiones. Videndum est enim primum, ne obsit benignitas et iis ipsis, quibus benigne videbitur fieri, et ceteris : deinde, ne maior benignitas sit, quam facultates : tum, ut pro dignitate cuique tribuatur. Id enim est iustitiae fundamentum, ad quam haec referenda sunt omnia. Nam et qui gratificantur cuiquam, quod obsit illi, cui prodesse velle videantur, non benefici neque liberales, sed perniciosi assentatores iudicandi sunt : et qui aliis nocent, ut in alios liberales sint, in eadem sunt iniustitia, ut si in suam rem aliena convertant. 43. Sunt autem multi, et quidem cupidi splendoris et gloriae, qui eripiunt aliis, quod aliis largiantur ; hique arbitrantur se beneficos in suos amicos visum iri, si locupletent eos quacumque ratione.

Id autem tantum abest officio, ut nihil magis officio possit esse contrarium. Videndum est igitur, ut ea liberalitate utamur, quae prosit amicis, noceat nemini. Quare L. Sullae et C. Caesaris pecuniarum tralatio a iustis dominis ad alienos non debet liberalis videri: nihil enim liberale, quod non idem iustum. 44. Alter locus erat cautionis, ne benignitas maior esset, quam facultates: quod, qui benigniores volunt esse, quam res patitur, primum in eo peccant, quod iniuriosi sunt in proximos. Quas enim copias iis et supeditari aequius est et relinquere, eas transferunt ad alienos. Inest autem in tali liberalitate cupiditas plerumque rapiendi et auferendi per iniuriam, ut ad largiendum suppetant copiae. Videre etiam licet plerosque, non tam natura liberales, quam quadam gloria ductos, ut benefici videantur, facere multa, quae proficisci ab ostentatione magis, quam a voluntate videantur. Talis autem simulatio vanitati est coniunctior, quam aut liberalitati aut honestati. 45. Tertium est propositum, ut in beneficentia delectus esset dignitatis: in quo et mores eius erunt spectandi, in quem beneficium conferetur, et animus erga nos, et communitas ac societas vitae, et ad nostras utilitates officia ante collata: quae ut concurrant omnia, optabile est; sin minus, plures caussae maioresque ponderis plus habebunt. XV. 46. Quoniam autem vivitur non cum perfectis hominibus planeque sapientibus, sed cum iis, in quibus praeclare agitur si sunt simulacra virtutis: etiam hoc intelligendum puto, neminem omnino esse negligendum, in quo aliqua significatio virtutis appareat: colendum autem esse ita quemque maxime, ut quisque maxime his virtutibus lenioribus erit ornatus, modestia, temperantia, hac ipsa, de qua

iam multa dicta sunt, iustitia. Nam fortis animus et magnus in homine non perfecto nec sapiente ferventior plerumque est: illae virtutes virum bonum videntur potius attingere. Atque haec in moribus. 47. De benevolentia autem, quam quisque habeat erga nos, primum illud est in officio, ut ei plurimum tribuamus, a quo plurimum diligimur: sed benevolentiam non adolescentulorum more, ardore quodam amoris, sed stabilitate potius et constantia iudicemus: sinerunt merita, ut non ineunda, sed referenda sit gratia, maior quaedam cura adhibenda est: nullum enim officium referenda gratia magis necessarium est. 48. Quod si ea, quae utenda acceperis, maiore mensura, si modo possis, iubet reddere Hesiodus: quidnam beneficio provocati facere debemus? an non imitari agros fertiles, qui multo plus efferunt, quam acceperunt? Etenim si in eos, quos speramus nobis profuturos, non dubitamus officia conferre; quales in eos esse debemus, qui iam profuerunt? Nam quum duo genera liberalitatis sint, unum dandi beneficii, alterum reddendi; demus, necne, in nostra potestate est; non reddere, viro bono non licet, modo id facere possit sine iniuria. 49. Acceptorum autem beneficiorum sunt delectus habendi; nec dubium, quin maximo cuique plurimum debeatur. In quo tamen in primis, quo quisque animo, studio, benevolentia fecerit, ponderandum est. Multi enim faciunt multa temeritate quadam, sine iudicio vel modo in omnes, vel repentino quodam quasi vento, impetu animi incitati: quae beneficia aequae magna non sunt habenda, atque ea, quae iudicio, considerate constanterque delata sunt. Sed in collocando beneficio et in referenda gratia, si cetera paria sunt, hoc maxime officii est, ut quisque maxime

opis indigeat, ita ei potissimum opitulari: quod contra fit a plerisque. A quo enim plurimum sperant, etiam si non eget, tamen ei potissimum inserviunt.

XVI. 50. Optime autem societas hominum coniunctioque servabitur, si, ut quisque erit coniunctissimus, ita in eum benignitatis plurimum conferetur. Sed quae natura principia sint communitalis et societatis humanae, repetendum videtur altius. Est enim primum, quod cernitur in universi generis humani societate. Eius autem vinculum est ratio et oratio; quae docendo, discendo, communicando, disceptando, iudicando conciliat inter se homines coniungitque naturali quadam societate. Neque ulla re longius absumus a natura ferarum, in quibus inesse fortitudinem saepe dicimus, ut in equis, in leonibus: iustitiam, aequitatem, bonitatem non dicimus: sunt enim rationis et orationis expertes. 51. Ac latissime quidem patens hominibus inter ipsos, omnibus inter omnes, societas haec est: in qua omnium rerum, quas ad communem hominum usum natura genuit, est servanda communitas, ut, quae descripta sunt legibus et iure civili, haec ita teneantur, ut sit constitutum: o quibus ipsis cetera sic observentur, ut in Graecorum proverbio est: *Amicorum esse communia omnia*. Omnia autem communia hominum videntur ea, quae sunt generis eius, quod, ab Ennio positum in una re, transferri in multas potest.

*Homó, qui erranti cómiter monstrát viam,
quasi lúmen de suo lúmine accendát, facit,
nihilóminus ipsi lúcet, quum illi accénderit.*

Una ex re satis praecipitur, ut, quidquid sine detrimento commodari possit, id tribuatur vel ignoto. 52. Ex quo sunt illa communia, Non prohibere aqua pro-

fluente; Pati ab igne ignem capere, si quis velit; Consilium fidele deliberanti dare: quae sunt iis utilia, qui accipiunt, danti non molesta. Quare et his utendum est, et semper aliquid ad communem utilitatem afferendum. Sed quoniam copiae parvae singulorum sunt, eorum autem, qui iis egeant, infinita est multitudo, vulgaris liberalitas referenda est ad illum Ennii finem, *Nihilominus ipsi licet*: ut facultas sit, qua in nostros simus liberales. XVII. 53. Gradus autem plures sunt societatis hominum. Ut enim ab illa infinita discedatur, propior est eiusdem gentis, nationis, linguae; qua maxime homines coniunguntur: interius etiam est eiusdem esse civitatis. Multa enim sunt civibus inter se communia: forum, fana, porticus, viae, leges, iura, iudicia, suffragia, consuetudines praeterea et familiaritates, multisque cum multis res rationesque contractae. Arctior vero colligatio est societatis propinquorum. Ab illa enim immensa societate humani generis in exiguum angustumque concluditur. 54. Nam quum sit hoc natura commune animantium, ut habeant libidinem procreandi, prima societas in ipso coniugio est: proxima in liberis: deinde una domus, communia omnia. Id autem est principium Urbis, et quasi seminarium reipublicae. Sequuntur fratrum coniunctiones; post consobrinorum sobrinorumque: qui quum una domo iam capi non possint, in alias domos, tamquam in colonias, exeunt. Sequuntur connubia et affinitates; ex quibus etiam plures propinqui. Quae propagatio et suboles origo est rerum publicarum. Sanguinis autem coniunctio benevolentia devincit homines et caritate. 55. Magnum est enim, eadem habere monumenta maiorum, iisdem uti sacris, sepulcra habere communia. Sed

omnium societatum nulla praestantior est, nulla fir-
mior, quam quum viri boni, moribus similes, sunt fa-
miliaritate coniuncti. Illud enim honestum, quod
saepe dicimus, etiam si in alio cernimus, tamen nos
mouet atque illi, in quo id inesse videtur, amicos fa-
cit. 56. Et quamquam omnis virtus nos ad se allicit,
facitque, ut eos diligamus, in quibus ipsa inesse vi-
deatur, tamen iustitia et liberalitas id maxime efficit.
Nihil autem est amabilius nec copulatius, quam mo-
rum similitudo bonorum. In quibus enim eadem
studia sunt eademque voluntates, in his fit, ut aequae
quisque altero delectetur, ac seipso; efficiturque id,
quod Pythagoras vult in amicitia, ut unus fiat ex plu-
ribus. Magna etiam illa communitas est, quae confi-
citur ex beneficiis ultro citro datis acceptis: quae et
mutua et grata dum sunt, inter quos ea sunt, firma de-
vinciuntur societate. 57. Sed quum omnia ratione
animoque lustraris, omnium societatum nulla est gra-
vior, nulla carior, quam ea, quae cum republica est
uni cuique nostrum. Cari sunt parentes, cari liberi,
propinqui, familiares: sed omnes omnium caritates
patria una complexa est: pro qua quis bonus dubitet
mortem oppetere, si ei sit profuturus? Quo est detesta-
bilior istorum immanitas, qui lacerarunt omni scelere
patriam, et in ea funditus delenda occupati et sunt et
fuerunt. 58. Sed si contentio quaedam et comparatio
fiat, quibus plurimumtribuendum sit officii: princi-
pes sint patria et parentes, quorum beneficiis maximis
obligati sumus; proximi liberi, totaque domus, quae
spectat in nos solos, neque aliud ullum potest habere
perfugium: deinceps bene convenientes propinqui,
quibuscum etiam communis plerumque fortuna est.
Quamobrem necessaria praesidia vitae debentur iis

maxime, quos ante dixi; vita autem, victusque communis, consilia, sermones, cohortationes, consolationes, interdum etiam obiurgationes in amicitiiis vigent maxime: estque ea iucundissima amicitia, quam similitudo morum coniugavit. XVIII. 59. Sed in his omnibus officiis tribuendis videndum erit, quid cuique maxime necesse sit, et quid quisque vel sine nobis aut possit consequi, aut non possit. Ita non iidem erunt necessitudinum gradus, qui temporum; suntque officia, quae aliis magis, quam aliis debeantur: ut vicinum citius adiuveris in fructibus percipiendis, quam aut fratrem aut familiarem; at, si lis in iudicio sit, propinquum potius et amicum, quam vicinum defenderis. Haec igitur et talia circumspicienda sunt in omni officio, et consuetudo exercitatioque capienda, ut boni ratiocinadores officiorum esse possimus, et addendo deducendoque videre, quae reliqui summa fiat: ex quo, quantum cuique debeatur, intelligas. 60. Sed ut nec medici, nec imperatores, nec oratores, quamvis artis praecepta perceperint, quidquam magna laude dignum sine usu et exercitatione consequi possunt, sic officii conservandi praecepta traduntur illa quidem, ut facimus ipsi; sed rei magnitudo usum quoque exercitationemque desiderat. Atque ab iis rebus, quae sunt in iure societatis humanae, quemadmodum ducatur honestum, ex quo aptum est officium, satis fere diximus.

61. Intelligendum est autem, quum proposita sint genera quattuor, e quibus honestas officiumque manaret, splendidissimum videri, quod *animo magno elatoque humanas res despiciente* factum sit. Itaque in probis maxime in promptu est, si quid tale dici potest:

*Vos etenim, iuvenes, animum geritis muliebrem,
illa virago viri:*

et si quid eiusmodi:

Salmáci, da spolia, sine sudore et sanguine.

Contraque in laudibus, quae magno animo fortiter excellenterque gesta sunt, ea nescio quomodo quasi pleniore ore laudamus. Hinc rhetorum campus de Marathone, Salamini, Plataeis, Thermopylis, Leuctris; hinc noster Cocles; hinc Decii, hinc Cn. et P. Scipiones, hinc M. Marcellus, innumerabiles alii: maximeque ipse populus Romanus animi magnitudine excelsit. Declaratur autem studium bellicae gloriae, quod statuas quoque videmus ornatu fere militari.

XIX. 62. Sed ea animi elatio, quae cernitur in periculis et laboribus, si iustitia vacat, pugnatque non pro salute communi, sed pro suis commodis, in vitio est. Non modo enim id virtutis non est, sed potius immanitatis, omnem humanitatem repellentis. Itaque probe definitur a Stoicis *fortitudo*, quum eam *virtutem* esse dicunt *propugnantem pro aequitate*. Quocirca nemo, qui fortitudinis gloriam consecutus est insidiis et malitia, laudem est adeptus. Nihil enim honestum esse potest, quod iustitia vacat. 63. Praeclarum igitur illud Platonis: *Non solum, inquit, scientia, quae est remota ab iustitia, calliditas potius, quam sapientia est appellanda: verum etiam animus paratus ad periculum, si sua cupiditate, non utilitate communi impellitur, audaciae potius nomen habeat, quam fortitudinis*. Itaque viros fortes et magnanimos eosdem bonos et simplices, veritatis amicos, minimeque fallaces esse volumus: quae sunt ex media laude iustitiae. 64. Sed illud odiosum est, quod in hac elatione et magnitudine animi facillime pertinacia et nimia cupidi-

tas principatus innascitur. Ut enim apud Platonem est, *omnem morem Lacedaemoniorum inflammatum esse cupiditate vincendi*: sic, ut quisque animi magnitudine maxime excellit, ita maxime vult princeps omnium, vel potius solus esse. Difficile est autem, quum praestare omnibus concupieris, servare aequitatem, quae est iustitiae maxime propria. Ex quo fit, ut neque disceptatione vinci se, nec ullo publico ac legitimo iure patiantur: existuntque in republica plerumque largitores et factiosi, ut opes quam maximas consequantur, et sint vi potius superiores, quam iustitia pares. Sed quo difficilius, hoc praeclarius. Nullum est enim tempus, quod iustitia vacare debeat. 65. Fortes igitur et magnanimi sunt habendi, non, qui faciunt, sed qui propulsant iniuriam. Vera autem et sapiens animi magnitudo honestum illud, quod maxime natura sequitur, in factis positum, non in gloria iudicat; principemque se esse mavult, quam videri. Etenim qui ex errore imperitiae multitudinis pendet, hic in magnis viris non est habendus. Facillime autem ad res iniustas impellitur, ut quisque altissimo animo est, gloriae cupiditate. Qui locus est sane lubricus, quod vix invenitur, qui, laboribus susceptis periculisque aditis, non quasi mercedem rerum gestarum desideret gloriam.

XX. 66. Omnino fortis animus et magnus duabus rebus maxime cernitur, quarum una in rerum externarum despicientia ponitur, quum persuasum sit, nihil hominem, nisi quod honestum decorumque sit, aut admirari aut optare aut expetere oportere, nullique neque homini neque perturbationi animi nec fortunae succumbere. Altera est res, ut, quum ita sis affectus animo, ut supra dixi, res geras magnas illas

quidem et maxime utiles, sed ut vehementer arduas plenasque laborum et periculorum, tum vitae, tum multarum rerum, quae ad vitam pertinent. 67. Harum rerum duarum splendor omnis et amplitudo, addo etiam utilitatem, in posteriore est; caussa autem et ratio efficiens magnos viros est in priore. In eo est enim illud, quod excellentes animos et humana contemnentes facit. Id autem ipsum cernitur in duobus, si et solum id, quod honestum sit, bonum iudices, et ab omni animi perturbatione liber sis. Nam et ea, quae eximia plerisque et praeclara videntur, parva ducere, eaque ratione stabili firmaque contemnere, fortis animi magnique ducendum est: et ea, quae videntur acerba, quae multa et varia in hominum vita fortunaque versantur, ita ferre, ut nihil a statu naturae discedas, nihil a dignitate sapientis, robusti animi est magnaque constantiae. 68. Non est autem consentaneum, qui metu non frangatur, eum frangi cupiditate: nec, qui invictum se a labore praestiterit, vinci a voluptate. Quamobrem et haec videnda, et pecuniae fugienda cupiditas. Nihil enim est tam angusti animi tamque parvi, quam amare divitias: nihil honestius magnificentiusque, quam pecuniam contemnere, si non habeas; si habeas, ad beneficentiam liberalitatemque conferre. Cavenda est etiam gloriae cupiditas, ut supra dixi: eripit enim libertatem, pro qua magnanimis viris omnis debet esse contentio. Nec vero imperia expetenda, ac potius aut non accipienda interdum, aut deponenda nonnumquam. 69. Vacandum autem omni est animi perturbatione, tum cupiditate et metu, tum etiam aegritudine et voluptate nimia et iracundia; ut tranquillitas et securitas adsit, quae affert quum constantiam, tum etiam dignitatem.

Multi autem et sunt et fuerunt, qui eam, quam dico, tranquillitatem expetentes a negotiis publicis se removerunt ad otiumque perfugerunt: in his et nobilissimi philosophi longeque principes, et quidam homines severi et graves, qui nec populi nec principum mores ferre potuerunt, vixeruntque nonnulli in agris, delectati re sua familiari. 70. His idem propositum fuit, quod regibus, ut ne qua re egerent, ne cui parent, libertate uterentur: cuius proprium est sic vivere, ut velis. XXI. Quare, quum hoc commune sit potentiae cupidorum cum iis, quos dixi, otiosis: alteri se adipisci id posse arbitrantur, si opes magnas habeant; alteri, si contenti sint et suo et parvo. In quo neutrorum omnino contemnenda est sententia: sed et faciliior et tutior et minus aliis gravis aut molesta vita est otiosorum: fructuosior autem hominum generi et ad claritatem amplitudinemque aptior eorum, qui se ad rempublicam et ad magnas res gerendas accommodaverunt. 71. Quapropter et iis forsitan concedendum sit, rempublicam non capessentibus, qui, excellenti ingenio, doctrinae sese dediderunt: et iis, qui aut valetudinis imbecillitate, aut aliqua graviore causa impediti a republica recesserunt, quum eius administrandae potestatem aliis laudemque concederent. Quibus autem talis nulla sit causa, si despicere se dicant ea, quae plerique mirentur, imperia et magistratus, iis non modo non laudi, verum etiam vitio dandum puto. Quorum iudicium in eo, quod gloriam contemnant et pro nihilo putent, difficile factu est non probare: sed videntur labores et molestias, tum offensionum et repulsarum quasi quamdam ignominiam timere et infamiam. Sunt enim, qui in rebus contrariis parum sibi constant; voluptatem severissime con-

temnant, in dolore sint molliores; gloriam negligant, frangantur infamia: atque ea quidem non satis constanter. 72. Sed iis, qui habent a natura adiumenta rerum gerendarum, abiecta omni cunctatione, adipiscendi magistratus et gerenda respublica est: nec enim aliter aut regi civitas aut declarari animi magnitudo potest. Capessentibus autem rempublicam nihilo minus, quam philosophis, haud scio an magis etiam et magnificentia et despicientia adhibenda sit rerum humanarum, et ea, quam saepe dico, tranquillitas animi atque securitas: si quidem nec anxii futuri sunt et cum gravitate constantiaque victuri. 73. Quae facilia sunt philosophis, quo minus multa patent in eorum vita, quae fortuna feriat, et quo minus multis rebus egent: et quia, si quid adversi eveniat, tam graviter cadere non possunt. Quocirca non sine causa maiores motus animorum concitantur, maiorque cura efficiendi rempublicam gerentibus, quam quietis; quo magis iis et magnitudo animi est adhibenda et vacuitas ab angoribus. Ad rem gerendam autem qui accedit, caveat, ne id modo consideret, quam illa res honesta sit, sed etiam, ut habeat efficiendi facultatem: in quo ipso considerandum est, ne aut temere desperet propter ignaviam, aut nimis confidat propter cupiditatem. In omnibus autem negotiis prius, quam aggrediare, adhibenda est praeparatio diligens.

XXII. 74. Sed quum plerique arbitrentur, res bellicas maiores esse, quam urbanas, minuenda est haec opinio. Multi enim bella saepe quaesiverunt propter gloriae cupiditatem: atque id in magnis animis ingeniisque plerumque contingit, eoque magis, si sunt ad rem militarem apti et cupidi bellorum gerendorum. Vere autem si volumus iudicare, multae res

exstiterunt urbanae maiores clarioresque, quam bellicae. 75. Quamvis enim Themistocles iure laudetur, et sit eius nomen, quam Solonis, illustrius, cite-turque Salamis clarissimae testis victoriae, quae anteponatur consilio Solonis ei, quo primum constituit Areopagitas: non minus praeclarum hoc, quam illud, iudicandum est. Illud enim semel profuit, hoc semper proderit civitati: hoc consilio leges Atheniensium, hoc maiorum instituta servantur. Et Themistocles quidem nihil dixerit, in quo ipse Areopagum adiuverit: at ille vere, ab se adiutum Themistoclem. Est enim bellum gestum consilio senatus eius, qui a Solone erat constitutus. 76. Licet eadem de Pausania Lysandroque dicere: quorum rebus gestis quamquam imperium Lacedaemonis dilatatum putatur; tamen ne minima quidem ex parte Lycurgi legibus et disciplinae conferendi sunt. Quin etiam ob has ipsas causas et parentiores habuerunt exercitus et fortiores. Mihi quidem neque, pueris nobis, M. Scaurus C. Mario, neque, quum versaremur in republica, Q. Catulus Cn. Pompeio cedere videbatur.

Parci enim foris sunt arma, nisi sit consilium domi.
Nec plus Africanus, singularis et vir et imperator, in excidenda Numantia reipublicae profuit, quam eodem tempore P. Nasica privatus, quum Ti. Gracchum interemit: quamquam haec quidem res non solum ex domestica est ratione: (attingit etiam bellicam, quoniam vi manuque confecta est:) sed tamen id ipsum gestum est consilio urbano sine exercitu. 77. Illud autem optimum est, in quod invadi solere ab improbis et invidis audio:

Cedant arma togae, concedat laurea laudi.
Ut enim alios omittam nobis rempublicam guber-

nantibus, nonne togae arma cessere? Neque enim periculum in republica fuit gravius umquam, nec maius otium. Ita consiliis diligentiaque nostra celeriter de manibus audacissimorum civium delapsa arma ipsa ceciderunt. Quae res igitur gesta umquam in bello tanta? qui triumphus conferendus? 78. Licet enim mihi, Marce fili, apud te gloriari, ad quem et hereditas huius gloriae et factorum imitatio pertinet. Mihi quidem certe vir abundans bellicis laudibus, Cn. Pompeius, multis audientibus, hoc tribuit, ut diceret, frustra se triumphum tertium deportaturum fuisse, nisi meo in rempublicam beneficio, ubi triumpharet, esset habiturus. Sunt igitur domesticae fortitudines non inferiores militaribus: in quibus plus etiam, quam in his, operae studiique ponendum est.

XXIII. 79. Omnino illud honestum, quod ex animo excelso magnificoque quaerimus, animi efficitur, non corporis viribus. Exercendum tamen corpus et ita afficiendum est, ut obedire consilio rationique possit in exsequendis negotiis et in labore tolerando. Honestum autem id, quod exquirimus, totum est positum in animi cura et cogitatione: in quo non minorem utilitatem afferunt, qui togati reipublicae praesunt, quam qui bellum gerunt. Itaque eorum consilio saepe aut non suscepta aut confecta bella sunt, nonnumquam etiam illata: ut M. Catonis bellum Punicum tertium; in quo etiam mortui valuit auctoritas. 80. Quare expetenda quidem magis est decernendi ratio, quam decertandi fortitudo: sed cavendum, ne id bellandi magis fuga, quam utilitatis ratione faciamus.

Bellum autem ita suscipiatur, ut nihil aliud, nisi pax quaesita videatur. Fortis vero et constantis est non perturbari in rebus asperis, nec tumultuantem de

gradu deiici, ut dicitur; sed praesenti animo uti et consilio, nec a ratione discedere. 81. Quamquam hoc animi, illud etiam ingenii magni est, praecipere cogitatione futura, et aliquanto ante constituere, quid accidere possit in utramque partem: et, quid agendum sit, quum quid evenerit; nec committere, ut aliquando dicendum sit: *Non putaram*. Haec sunt opera magni animi et excelsi et prudentia consilioque fidentis. Temere autem in acie versari, et manu cum hoste configere, immane quiddam et belluarum simile est: sed quum tempus necessitasque postulat, decertandum manu est, et mors servituti turpitudinique anteponenda. XXIV. 82. De evertendis autem diripiendis-que urbibus, valde considerandum est, ne quid crudeliter. Idque est viri magni, rebus agitatis, punire sones, multitudinem conservare, in omni fortuna recta atque honesta retinere. Ut enim sunt, quemadmodum supra dixi, qui urbanis rebus bellicas anteponant: sic reperias multos, quibus periculosa et calida consilia quietis et cogitatis et splendidiora et maiora videantur. 83. Numquam omnino periculi fuga committendum est, ut imbelles timidique videamur: sed fugiendum etiam illud, ne offeramus nos periculis sine caussa: quo nihil potest esse stultius. Quapropter in adeundis periculis consuetudo imitanda medicorum est, qui leviter aegrotantes leniter curant, gravioribus autem morbis periculosas curationes et ancipites adhibere coguntur. Quare in tranquillo tempestatem adversam optare dementis est, subvenire autem tempestati quavis ratione — sapientis: eoque magis, si plus adipiscare re explicata boni, quam ad-dubitata mali. Periculosae autem rerum actiones partim iis sunt, qui eas suscipiunt, partim reipublicae.

Itemque alii de vita, alii de gloria et benevolentia civium in discrimen vocantur. Promptiores igitur debemus esse ad nostra pericula, quam ad communia, dimicareque paratius de honore et gloria, quam de ceteris commodis.

84. Inveni autem multi sunt, qui non modo pecuniam, sed vitam etiam profundere pro patria parati essent, iidem gloriae iacturam ne minimam quidem facere vellent, ne republica quidem postulante: ut Callicratidas, qui quum Lacedaemoniorum dux fuisset Peloponnesiaco bello, multaque fecisset egregie, vertit ad extremum omnia, quum consilio non paruit eorum, qui classem ab Arginussis removendam, nec cum Atheniensibus dimicandum putabant. Quibus ille respondit, Lacedaemonios, classe illa amissa, aliam parare posse, se fugere sine suo dedecore non posse. Atque haec quidem Lacedaemoniis plaga mediocris: illa pestifera, qua, quum Cleombrotus, invidiam timens, temere cum Epaminonda conflixisset, Lacedaemoniorum opes corruerunt. Quanto Q. Maximus melius! de quo Ennius:

Unus homo nobis cunctando restituit rem.

Non ponebat enim rumores ante salutem.

Ergo postque magisque viri nunc gloria claret.

Quod genus peccandi vitandum est etiam in rebus urbanis. Sunt enim, qui, quod sentiunt, etsi optimum sit, tamen invidiae metu non audent dicere.

XXV. 85. Omnino, qui reipublicae praefuturi sunt, duo Platonis praecepta teneant: unum, ut utilitatem civium sic tueantur, ut, quaecumque agunt, ad eam referant, obliti commodorum suorum: alterum, ut totum corpus reipublicae curent, ne, dum partem aliquam tuentur, reliquas deserant. Ut enim tutela,

sic procuratio reipublicae ad utilitatem eorum, qui commissi sunt, non ad eorum, quibus commissa est, gerenda est. Qui autem parti civium consulunt, partem negligunt, rem perniciosissimam in civitatem inducunt, seditionem atque discordiam: ex quo evenit, ut alii populares, alii studiosi optimi cuiusque videantur, pauci universorum. 86. Hinc apud Athenienses magnae discordiae, in nostra republica non solum seditiones, sed pestifera etiam bella civilia: quae gravis et fortis civis et in republica dignus principatu fugiet atque oderit, tradetque se totum reipublicae, neque opes aut potentiam consecabitur, totamque eam sic tuebitur, ut omnibus consulat. Nec vero criminibus falsis in odium aut invidiam quemquam vocabit, omninoque ita iustitiae honestatique adhaerescet, ut, dum ea conservet, quamvis graviter offendat, mortemque oppetat potius, quam deserat illa, quae dixi. 87. Miserrima est omnino ambitio honorumque contentio, de qua praeclare apud eundem est Platonem: *Similiter facere eos, qui inter se contenderent, uter potius rempublicam administraret, ut si nautae certarent, quis eorum potissimum gubernaret.* Idemque praecipit, ut eos adversarios existimemus, qui arma contra ferant; non eos, qui suo iudicio tueri rempublicam velint: qualis fuit inter P. Africanum et Q. Metellum sine acerbitate dissensio.

88. Nec vero audiendi, qui graviter irascendum inimicis putabunt, idque magnanimi et fortis viri esse censebunt. Nihil enim laudabilius, nihil magno et praeclaro viro dignius placabilitate atque clementia. In liberis vero populis et in iuris aequabilitate exercenda est etiam facilitas et altitudo animi, quae dicitur: ne, si irascamur aut intempestive accedentibus

aut impudenter rogantibus, in morositatem inutilem et odiosam incidamus. Et tamen ita probanda est mansuetudo atque clementia, ut adhibeatur reipublicae caussa severitas, sine qua administrari civitas non potest. Omnis autem et animadversio et castigatio contumelia vacare debet, neque ad eius, qui punitur aliquem aut verbis fastigat, sed ad reipublicae utilitatem referri. 89. Cavendum est etiam, ne maior poena, quam culpa sit: et ne iisdem de causis alii plectantur, alii ne appellentur quidem. Prohibenda autem maxime est ira in puniendo. Numquam enim, iratus qui accedet ad poenam, mediocritatem illam tenebit, quae est inter nimium et parum; quae placet Peripateticis, et recte placet, modo ne laudarent iracundiam et dicerent utiliter a natura datam. Illa vero omnibus in rebus repudianda est; optandumque, ut ii, qui praesunt reipublicae, legum similes sint, quae ad puniendum non iracundia, sed aequitate ducuntur.

XXVI. 90. Atque etiam in rebus prosperis et ad voluntatem nostram fluentibus superbiam, fastidium arrogantiamque magno opere fugiamus. Nam ut adversas res, sic secundas immoderate ferre levitatis est: praeclaraque est aequabilitas in omni vita et idem semper vultus eademque frons; ut de Socrate, itemque de C. Laelio accepimus. Philippum quidem, Macedonum regem, rebus gestis et gloria superatum a filio, facilitate et humanitate video superiorem fuisse. Itaque alter semper magnus, alter saepe turpissimus: ut recte praecipere videantur, qui monent, ut, quanto superiores sumus, tanto nos geramus submissius. Panaetius quidem *Africanum, auditorem et familiarem suum, solitum ait dicere, ut equos, propter crebras con-*

tentiones praeliorum ferocitate exsultantes, domitoribus tradere soleant, ut iis facilioribus possint uti: sic homines secundis rebus effrenatos sibi praeſidentes tamquam in gyrum rationis et doctrinae duci oportere, ut perspicerent rerum humanarum imbecillitatem varietatemque fortunae. 91. Atque etiam in secundissimis rebus maxime est utendum consilio amicorum, iisque maior etiam, quam ante, tribuenda auctoritas. Iisdemque temporibus cavendum est, ne assentatoribus patefaciamus aures, nec adulari nos sinamus: in quo falli facile est. Tales enim nos esse putamus, ut iure laudemur. Ex quo nascuntur innumerabilia peccata; quum homines inflati opinionibus turpiter irridentur, et in maximis versantur erroribus. Sed haec quidem hactenus.

92. Illud autem sic est iudicandum, maximas geri res et maximi animi ab iis, qui respublicas regant, quod earum administratio latissime pateat ad plurimosque pertineat: esse autem magni animi et fuisse multos etiam in vita otiosa, qui aut investigarent aut conarentur magna quaedam, seseque suarum rerum finibus continerent, aut interiecti inter philosophos et eos, qui rempublicam administrarent, delectarentur re sua familiari, non eam quidem omni ratione exagerantes, neque excludentes ab eius usu suos; potiusque et amicis impertientes et reipublicae, si quando usus esset. Quae primum bene parta sit, nullo neque turpi quaestu neque odioso; tum quam plurimis, modo dignis, se utilem praebeat: deinde augeatur ratione, diligentia, parsimonia, nec libidini potius luxuriaeque, quam liberalitati et beneficentiae pateat. Haec praescripta servantem licet magnifice, graviter

animoseque vivere, atque etiam simpliciter, fideliter vitaeque hominum amice.

XXVII. 93. Sequitur, ut de una reliqua parte honestatis dicendum sit, in qua *verecundia*, et quasi quidam ornatus vitae, *temperantia et modestia* omnisque *sedatio perturbationum animi*, et rerum *modus* cernitur. Hoc loco continetur id, quod dici Latine *decorum* potest: Graece enim *ἀγένηρ* dicitur. Huius vis ea est, ut ab honesto non queat separari. 94. Nam et, quod decet, honestum est: et, quod honestum est, decet. Qualis autem differentia sit honesti et decori, facilius intelligi, quam explanari potest. Quidquid est enim, quod deceat, id tum apparet, quum antegressa est honestas. Itaque non solum in hac parte honestatis, de qua hoc loco disserendum est, sed etiam in tribus superioribus, quid deceat, apparet. Nam et ratione uti atque oratione prudenter et agere, quod agas, considerate omnique in re, quid sit veri, videre et tueri decet: contraque falli, errare, labi, decipi tam dedecet, quam delirare et mente esse captum: et iusta omnia decora sunt; iniusta contra, ut turpia, sic indecora. Similis est ratio fortitudinis. Quod enim viriliter animoque magno fit, id dignum viro et decorum videtur: quod contra, id, ut turpe, sic indecorum. 95. Quare pertinet quidem ad omnem honestatem hoc, quod dico, decorum; et ita pertinet, ut non recondita quadam ratione cernatur, sed sit in promptu. Est enim quidam, idque intelligitur in omni virtute, quod deceat: quod cogitatione magis a virtute potest, quam re separari. Ut venustas et pulchritudo corporis secerni non potest a valetudine: sic hoc, de quo loquimur, decorum, totum illud quidem est cum virtute confusum, sed mente et cogitatione distinguitur. 96. Est

autem eius descriptio duplex. Nam et generale quoddam decorum intelligimus, quod in omni honestate versatur, et aliud huic subiectum, quod pertinet ad singulas partes honestatis. Atque illud superius sic fere definiri solet: *Decorum* id esse, quod consentaneum sit hominis excellentiae in eo, in quo natura eius a reliquis animantibus differat. Quae autem pars subiecta generi est, eam sic definiunt, ut id *decorum* velint esse, quod ita naturae consentaneum sit, ut in eo moderatio et temperantia appareat cum specie quadam liberali. XXVIII. 97. Haec ita intelligi, possumus existimare ex eo decoro, quod poetae sequuntur: de quo alio loco plura dici solent. Sed tum servare illud poetas, quod deceat, dicimus, quum id, quod quaque persona dignum est, et fit et dicitur. Ut, si Aeacus aut Minos diceret,

Oderint, dum metuant: --- aut,

— — natis sepulcro ipse est parens:

indecorum videretur, quod eos fuisse iustos accepimus: at, Atreo dicente, plausus excitantur: est enim digna persona oratio. Sed poetae, quid quemque deceat, ex persona iudicabunt. Nobis autem personam imposuit ipsa natura, magna cum excellentia praestantiaque animantium reliquarum. 98. Quocirca poetae in magna varietate personarum etiam, vitiosis quid conveniat et quid deceat, videbunt; nobis autem quum a natura constantiae, moderationis, temperantiae, verecundiae partes datae sint, quumque eadem natura doceat, non negligere, quemadmodum nos adversus homines geramus; efficitur, ut et illud, quod ad omnem honestatem pertinet, decorum, quam late fusum sit, appareat; et hoc, quod spectatur in uno quoque genere virtutis. Ut enim pulchritudo corpo-

ris apta compositione membrorum movet oculos et delectat hoc ipso, quod inter se omnes partes cum quodam lepore consentiunt: sic hoc decorum, quod elucet in vita, movet approbationem eorum, quibuscum vivitur, ordine et constantia et moderatione dictorum omnium atque factorum. 99. Adhibenda est igitur quaedam reverentia adversus homines, et optimi cuiusque et reliquorum. Nam negligere, quid de se quisque sentiat, non solum arrogantis est, sed [etiam] omnino dissoluti. Est autem quod differat in hominum ratione habenda inter iustitiam et verecundiam. Iustitiae partes sunt, non violare homines: verecundiae, non offendere: in quo maxime perspicitur vis decori. His igitur expositis, quale sit id, quod decere dicimus, intellectum puto.

100. Officium autem, quod ab eo ducitur, hanc primum habet viam, quae deducit ad convenientiam conservationemque naturae. Quam si sequemur ducem, numquam aberrabimus, assequemurque et id, quod acutum et perspicax natura est, et id, quod ad hominum consociationem accommodatum, et id, quod vehemens atque forte. Sed maxima vis decori in hac inest parte, de qua disputamus. Neque enim solum corporis, qui ad naturam apti sunt, sed multo etiam magis animi motus probandi, qui item ad naturam accommodati sunt. 101. Duplex est enim vis animorum atque natura: una pars in appetitu posita est, quae est *ὁρμή* Graece, quae hominem huc et illuc rapit: altera in ratione, quae docet et explanat, quid faciendum fugiendumve sit. Ita fit, ut ratio praesit appetitus obtemperet. XXIX. Omnis autem ratio vacare debet temeritate et negligentia, nec vero agere quidquam, cuius non possit causam probabilem red-

dere. 402. Haec est enim fere descriptio officii. Efficiendum autem est, ut appetitus rationi obediant, eamque neque praecurrant, nec propter pigritiam aut ignaviam deserant, sintque tranquilli atque omni perturbatione animi careant. Ex quo elucebit omnis constantia omnisque moderatio. Nam qui appetitus longius evagantur et tamquam exsultantes sive cupiendo sive fugiendo non satis a ratione retinentur, hi sine dubio finem et modum transeunt. Relinquant enim et abiiciunt obedientiam nec rationi parent, cui sunt subiecti lege naturae: a quibus non modo animi perturbantur, sed etiam corpora. Licet ora ipsa cernere iratorum aut eorum, qui aut libidine aliqua aut metu commoti sunt, aut voluptate nimia gestiunt: quorum omnium vultus, voces, motus statusque mutantur. 403. Ex quibus illud intelligitur, (ut ad officii formam revertamur,) appetitus omnes contrahendos sedandosque esse excitandamque animadversionem et diligentiam, ut ne quid temere ac fortuito, inconsiderate negligenterque agamus. Neque enim ita generati a natura sumus, ut ad ludum et iocum facti esse videamur, ad severitatem potius, et ad quaedam studia graviora atque maiora. Ludo autem et ioco uti illo quidem licet; sed, sicut somno et quietibus ceteris, tum, quum gravibus seriisque rebus satisfecerimus. Ipsumque genus iocandi non profusum nec immodestum, sed ingenuum et facetum esse debet. Ut enim pueris non omnem ludendi licentiam damus, sed eam, quae ab honestis actionibus non sit aliena: sic in ipso ioco aliquod probi ingenii lumen eluceat. 404. Duplex est omnino iocandi genus: unum illiberale, petulans, flagitiosum, obscenum; alterum elegans, urbanum, ingeniosum, facetum. Quo genere non modo

Plautus noster et Atticorum antiqua comoedia, sed etiam philosophorum Socraticorum libri referti sunt; multaque multorum facete dicta: ut ea, quae a sene Catone collecta sunt, quae vocant *ἀποφθίγματα*. Facilis est igitur distinctio ingenui et illiberalis ioci. Alter est, si tempore fit, remisso homine dignus; alter ne libero quidem, si rerum turpitudini adhibetur verborum obscenitas. Ludendi est etiam quidam modus retinendus, ut ne nimis omnia profundamus, elatique voluptate in aliquam turpitudinem delabamur. Suppeditant autem et campus noster et studia venandi honesta exempla ludendi.

XXX. 105. Sed pertinet ad omnem officii quaestionem, semper in promptu habere, quantum natura hominis pecudibus reliquisque belluis antecedit. Illae nihil sentiunt, nisi voluptatem, ad eamque feruntur omni impetu; hominis autem mens discendo alitur et cogitando, semper aliquid aut anquirat aut agit, videndique et audiendi delectatione ducitur. Quin etiam, si quis est paullo ad voluptates propensior, modo ne sit ex pecudum genere, (sunt enim quidam homines non re, sed nomine:) sed si quis est paullo erectior, quamvis voluptate capiatur, occultat et dissimulat appetitum voluptatis propter verecundiam. 106. Ex quo intelligitur corporis voluptatem non satis esse dignam hominis praestantia, eamque contemni et reici oportere: sin sit quispiam, qui aliquid tribuat voluptati, diligenter ei tenendum esse eius fruendae modum. Itaque victus cultusque corporis ad valetudinem referatur et ad vires, non ad voluptatem. Atque etiam, si considerare volemus, quae sit in natura hominis excellentia et dignitas, intelligemus, quam sit turpe, diffluere luxuria, et delicate ac molliter vi-

vere; quamque honestum, parce, continenter, severe, sobrie.

107. Intelligendum est etiam, duabus quasi nos a natura indutos esse personis, quarum una communis est ex eo, quod omnes participes sumus rationis, praestantiaeque eius, qua antecellimus bestiis, a qua omne honestum decorumque trahitur et ex qua ratio inveniendi officii exquiritur: altera autem, quae proprie singulis est tributa. Ut enim in corporibus magnae dissimilitudines sunt: (alios videmus velocitate ad cursum, alios viribus ad luctandum valere; itemque in formis aliis dignitatem inesse, aliis venustatem:) sic in animis existunt maiores etiam varietates. 108. Erat in L. Crasso, in L. Philippo multus lepos; maior etiam, magisque de industria, in C. Caesare, L. F. At iisdem temporibus in M. Scauro et in M. Druso adolescente singularis severitas; in C. Laelio multa hilaritas; in eius familiari Scipione ambitio maior, vita tristior. De Graecis autem, dulcem et facetum, festivique sermonis, atque in omni oratione simulatorem, quem *εἰρηωρα* Graeci nominaverunt, Socratem accepimus: contra Pythagoram et Periclem summam auctoritatem consecutos sine ulla hilaritate. Callidum Hannibalem ex Poenorum, ex nostris ducibus Q. Maximum accepimus facile celare, tacere, dissimulare, insidiari, praecipere hostium consilia. In quo genere Graeci Themistoclem et Pheraeum Iasonem ceteris anteponunt: in primisque versutum et callidum factum Solonis, qui, quo et tutior vita eius esset, et plus aliquando reipublicae prodesset, furere se simulavit. 109. Sunt his alii multum dispares, simplices et aperti, qui nihil ex occulto, nihil insidiis agendum pu-

tant, veritatis cultores, fraudis inimici; itemque alii, qui quidvis perpetiantur, cuivis deserviant, dum, quod velint, consequantur: ut Sullam et M. Crassum videbamus. Quo in genere versutissimum et patientissimum Lacedaemonium Lysandrum accepimus: contraque Callicratidam, qui praefectus classis proximus post Lysandrum fuit: itemque in sermonibus alium, quamvis praepotens sit, efficere, ut unus de multis esse videatur. Quod in Catulo, et in patre et in filio, idemque in Q. Mucio Mancina vidimus. Audivi ex maioribus natu hoc idem fuisse in P. Scipione Nasica: contraque patrem eius, illum, qui Ti. Gracchi conatus perditos vindicavit, nullam comitatem habuisse sermonis; ne Xenocratem quidem, severissimum philosophorum, ob eamque rem ipsam magnum et clarum fuisse. Innumerabiles aliae dissimilitudines sunt naturae morumque, minime tamen vituperandorum. XXXI. 440. Admodum autem tenenda sunt sua cuique, non vitiosa, sed tamen propria, quo facilius decorum illud, quod quaerimus, retineatur. Sic enim est faciendum, ut contra universam naturam nihil contendamus; ea tamen conservata, propriam naturam sequamur; ut, etiam si sint alia graviora atque meliora, tamen nos studia nostra nostrae naturae regula metiamur. Neque enim attinet repugnare naturae, nec quidquam sequi, quod assequi non queas. Ex quo magis emergit, quale sit decorum illud, ideo, quia nihil decet invita Minerva, ut aiunt, id est, adversante et repugnante natura. 441. Omnino si quidquam est decorum, nihil est profecto magis, quam aequabilitas universae vitae, tum singularum actionum; quam conservare non possis, si aliorum naturam imitans omittas tuam. Ut enim

sermone eo debemus uti, qui notus est nobis, ne, ut quidam Graeca verba inculcantes, iure optimo rideamur: sic in actiones omnemque vitam nullam discrepantiam conferre debemus. 442. Atque haec differentia naturarum tantam habet vim, ut nonnumquam mortem sibi ipse consciscere aliquis debeat, alius in eadem caussa non debeat. Num enim alia in caussa M. Cato fuit, alia ceteri, qui se in Africa Caesari tradiderunt? Atqui ceteris forsitan vitio datum esset, si se interemissent, propterea quod lenior eorum vita, et mores fuerant faciliores: Catoni autem quum incredibilem tribuisset natura gravitatem, eamque ipse perpetua constantia roborasset, semperque in proposito susceptoque consilio permansisset, moriundum potius, quam tyranni vultus aspiciendus fuit. 443. Quam multa passus est Ulixes in illo errore diuturno, quum et mulieribus (si Circe et Calypso mulieres appellandae sunt,) inserviret et in omni sermone omnibus affabilem se esse vellet! Domi vero etiam contumelias servorum ancillarumque pertulit, ut ad id aliquando, quod cupiebat, perveniret. At Ajax, quo animo traditur, millies oppetere mortem, quam illa perpeti maluisset. Quae contemplantur expendere oportebit, quid quisque habeat sui, eaque moderari, nec velle experiri, quam se aliena deceant. Id enim maxime quemque decet, quod est cuiusque maxime suum. 444. Suum quisque igitur noscat ingenium, acremque se et bonorum et vitiorum suorum iudicem praebeat: ne scenici plus, quam nos, videantur habere prudentiae. Illi enim non optimas, sed sibi accommodatissimas fabulas eligunt: qui voce freti sunt, Epigonos Medumque; qui gestu, Menalippam, Clytaemnestram; semper

Rupilius, quem ego memini, Antiopam: non saepe Aesopus Aiacem. Ergo histrio hoc videbit in scena, non videbit sapiens vir in vita? Ad quas igitur res aptissimi erimus, in iis potissimum elaborabimus. Sin aliquando necessitas nos ad ea detruserit, quae nostri ingenii non erunt; omnis adhibenda erit cura, meditatio, diligentia, ut ea, si non decore, at quam minime indecore facere possimus. Nec tam est enitendum, ut bona, quae nobis data non sint, sequamur, quam ut vitia fugiamus. XXXII. 445. Ac duabus iis personis, quas supra dixi, tertia adiungitur, quam casus aliqui aut tempus imponit: quarta etiam, quam nobismetipsi iudicio nostro accommodamus. Nam regna, imperia, nobilitates, honores, divitiae, opes, eaque, quae sunt his contraria, in casu sita, temporibus gubernantur. Ipsi autem gerere quam personam velimus, a nostra voluntate proficiscitur. Itaque se alii ad philosophiam, alii ad ius civile, alii ad eloquentiam applicant: ipsarumque virtutum in alia alius mavult excellere. 446. Quorum vero patres aut maiores aliqua gloria praestiterunt, ii student plerumque eodem in genere laudis excellere: ut Q. Mucius, P. F., in iure civili, Paulli filius Africanus in re militari. Quidam autem ad eas laudes, quas a patribus acceperunt, addunt aliquam suam: ut hic idem Africanus eloquentia cumulavit bellicam gloriam: quod idem fecit Timotheus, Cononis filius, qui, quum belli laude non inferior fuisset, quam pater, ad eam laudem doctrinae et ingenii gloriam adiecit. Fit autem interdum, ut nonnulli, ommissa imitatione maiorum, suum quoddam institutum consequantur: maximeque in eo plerumque elaborant ii, qui magna sibi proponunt, obscuris orti maioribus. 447. Haec

igitur omnia, quum quaerimus quid deceat, completi animo et cogitatione debemus. In primis autem constituendum est, quos nos et quales esse velimus, et in quo genere vitae: quae deliberatio est omnium difficillima. Incunte enim adolescentia, quum est maxima imbecillitas consilii, tum id sibi quisque genus aetatis degendae constituit, quod maxime adamavit. Itaque ante implicatur aliquo certo genere cursuque vivendi, quam potuit, quod optimum esset, iudicare. 118. Nam quod Herculem Prodicium dicunt, ut est apud Xenophontem, quum primum pubesceret, — quod tempus a natura ad deligendum, quam quisque viam vivendi sit ingressurus, datum est, — exisse in solitudinem, atque ibi sedentem diu secum multumque dubitasse, quum duas cerneret vias, unam Voluptatis, alteram Virtutis, utram ingredi melius esset: hoc Herculi, Jovis satu edito, potuit fortasse contingere; nobis non item, qui imitamur, quos cuique visum est, atque ad eorum studia institutaque impellimur; plerumque autem parentium praeceptis imbuti, ad eorum consuetudinem moremque deducimur. Alii multitudinis iudicio feruntur quaeque maiori parti pulcherrima videntur, ea maxime exoptant: nonnulli tamen sive felicitate quadam, sive bonitate naturae, sive parentium disciplina rectam vitae secuti sunt viam. XXXIII. 119. Illud autem maxime rarum genus est eorum, qui aut excellentis ingenii magnitudine, aut praeclara eruditione atque doctrina, aut utraque re ornati, spatium deliberandi habuerunt, quem potissimum vitae cursum sequi vellent: qua in deliberatione ad suam cuiusque naturam consilium est omne revocandum. Nam quum in omnibus, quae aguntur ex eo modo, quo quisque natus est, ut supra

dictum est, quid deceat, exquirimus; tum in tota vita constituenda multo est ei rei cura maior adhibenda, ut constare in perpetuitate vitae possimus nobismetipsis, nec in ullo officio claudicare. 120. Ad hanc autem rationem quoniam maximam vim natura habet, fortuna proximam; utriusque omnino habenda ratio est in deligendo genere vitae, sed naturae magis: multo enim et firmior est et constantior, ut fortuna nonnumquam ipsa, mortalis cum immortalī natura pugnare videatur. Qui igitur ad naturae suae non vitiosae genus consilium vivendi omne contulerit, is constantiam teneat. Id enim maxime decet: nisi forte se intellexerit errasse in deligendo genere vitae. Quod si acciderit (potest autem accidere), facienda morum institutorumque mutatio est. Eam mutationem, si tempora adiuvant, facilius commodiusque faciemus: sin minus, sensim erit pedetentimque facienda: ut amicitias, quae minus delectent, et minus probentur, magis decere censent sapientes sensim dissuere, quam repente praecidere. 121. Commutato autem genere vitae, omni ratione curandum est, ut id bono consilio fecisse videamur. Sed quoniam paullo ante dictum est, imitandos esse maiores: primum illud exceptum sit, ne vitia sint imitanda: deinde, si natura non feret, ut quaedam imitari possit, — ut superioris filius Africani, qui hunc Paullo natum adoptavit, propter infirmitatem valetudinis non tam potuit patris similis esse, quam ille fuerat sui: — si igitur non poterit sive causas defensitare, sive populum concionibus tenere, sive bella gerere; illa tamen praestare debebit, quae erunt in ipsius potestate, iustitiam, fidem, liberalitatem, modestiam, temperantiam, quo minus ab eo id, quod desit, requiratur. Optima autem heredi-

tas a patribus traditur liberis, omnique patrimonio praestantior, gloria virtutis rerumque gestarum: cui dedecori esse, nefas et impium iudicandum est.

XXXIV. 122. Et quoniam officia non eadem disparibus aetatibus tribuuntur, aliaque sunt iuvenum, alia seniorum; aliquid etiam de hac distinctione dicendum est. Est igitur adolescentis, maiores natu vereri, exque iis deligere optimos et probatissimos, quorum consilio atque auctoritate nitatur: ineuntis enim aetatis inscitia senum constituenda et regenda prudentia est. Maxime autem haec aetas a libidinibus arcedenda est exercendaque in labore patientiaque et animi et corporis, ut eorum et in bellicis et in civilibus officiis vigeat industria. Atque etiam, quum relaxare animos et dare se iucunditati volent, caveant intemperantiam, meminerint verecundiae, quod erit facilius, si in eiusmodi quidem rebus maiores natu velint interesse. 123. Senibus autem labores corporis minuendi, exercitationes animi etiam augendae videntur: danda vero opera, ut et amicos et iuventutem et maxime rempublicam consilio et prudentia quam plurimum adiuvent. Nihil autem magis cavendum est senectuti, quam ne languori se desidiaque dedat. Luxuria vero quum omni aetati turpis, tum senectuti foedissima est. Sin autem etiam libidinum intemperantia accesserit, duplex malum est, quod et ipsa senectus dedecus concipit, et facit adolescentium impudentiorem intemperantiam. 124. Ac ne illud quidem alienum est de magistratuum, de privatorum civium, de peregrinorum officiis dicere. Est igitur proprium munus magistratus intelligere, se gerere personam civitatis, debereque eius dignitatem et decus sustinere, servare leges, iura describere, ea fidei suae com-

missa meminisse. Privatum autem oportet aequo et pari cum civibus iure vivere, neque submissum et abiectum, neque se efferentem; tum in republica ea velle, quae tranquilla et honesta sint: talem enim solemus et sentire bonum civem et dicere. 425. Peregrini autem atque incolae officium est nihil praeter suum negotium agere, nihil de alio anquirere, minimeque in aliena esse republica curiosum. Ita fere officia reperientur, quum quaeretur, quid deceat, et quid aptum sit personis, temporibus, aetatibus. Nihil est autem, quod tam deceat, quam in omni re gerenda consilioque capiendo servare constantiam.

XXXV. 426. Sed quoniam decorum illud in omnibus factis, dictis, in corporis denique motu et statu cernitur, idque positum est in tribus rebus, formositate, ordine, ornatu ad actionem apto; difficilibus ad eloquendum; sed satis erit intelligi; in his autem tribus continetur cura etiam illa, ut probemur iis, quibuscum, apud quosque vivamus: his quoque de rebus pauca dicantur. Principio corporis nostri magnam natura ipsa videtur habuisse rationem: quae formam nostram reliquamque figuram, in qua esset species honesta, eam posuit in promptu; quae partes autem corporis, ad naturae necessitatem datae, aspectum essent deformem habiturae atque turpem, eas contexit atque abdidit. 427. Hanc naturae tam diligentem fabricam imitata est hominum *verecundia*. Quae enim natura occultavit, eadem omnes, qui sana mente sunt, remonent ab oculis; ipsique necessitati, dant operam, ut quam occultissime pareant: quarumque partium corporis usus sunt necessarii, eas neque partes, neque earum usus suis nominibus appellant; quodque facere turpe non est, modo occulte, id dicere obscenum est.

Itaque nec actio rerum illarum aperta petulantia vacat, nec orationis obscenitas. 428. Nec vero audiendi sunt Cynici, aut si qui fuerunt Stoici paene Cynici, qui reprehendunt et irrident, quod ea, quae re turpia non sint, verbis flagitiosa ducamus: illa autem, quae turpia sint, nominibus appellemus suis. Latrocinari, fraudare, adulterare re turpe est, sed dicitur non obscene: liberis dare operam re honestum est, nomine obscenum: pluraque in eam sententiam ab eisdem contra verecundiam disputantur. Nos autem naturam sequamur, et ab omni, quod abhorret ab oculorum auriumque approbatione, fugiamus. 429. Status, incessus, sessio, accubitio, vultus, oculi, manuum motus teneant illud decorum. Quibus in rebus duo maxime sunt fugienda; ne quid effeminatum aut molle, et ne quid durum aut rusticum sit. Nec vero histrionibus oratoribusque concedendum est, ut iis haec apta sint, nobis dissoluta. Scenicorum quidem mos tantam habet vetere disciplina verecundiam, ut in scenam sine subligaculo prodeat nemo. Verentur enim, ne, si quo casu evenerit, ut corporis partes quaedam aperiantur, aspiciantur non decore. Nostro quidem more cum parentibus puberes filii, cum soceris generi non lavantur. Retinenda est igitur huius generis verecundia, praesertim natura ipsa magistra et duce. XXXVI. 430. Quum autem pulchritudinis duo genera sint, quorum in altero venustas sit, in altero dignitas; venustatem muliebrem ducere debemus, dignitatem virilem. Ergo et a forma removeatur omnis viro non dignus ornatus; et huic simile vitium in *gestu motuque* caveatur. Nam et palaestrici motus saepe sunt odiosiores, et histrionum nonnulli gestus inepti non vacant offensione; et in utroque genere, quae sunt recta et

simplicia, laudantur. Formae autem dignitas coloris bonitate tuenda est, color exercitationibus corporis. Adhibenda est praeterea munditia non odiosa, neque exquisita nimis; tantum quae fugiat agrestem et inhumanam negligentiam. Eadem ratio est habenda vestitus; in quo (sicut in plerisque rebus) mediocritas optima est. 431. Cavendum est autem, ne aut tarditatibus utamur in ingressu mollioribus, ut pomparum ferculis similes esse videamur; aut in festinationibus suscipiamus nimias celeritates; quae quum fiunt, anhelitus moventur, vultus mutantur, ora torquentur: ex quibus magna significatio fit, non adesse constantiam. Sed multo etiam magis elaborandum est, ne animi motus a natura recedant: quod assequemur, si cavebimus, ne in perturbationes atque exanimationes incidamus, et si attentos animos ad decoris conservationem tenebimus. 432. Motus autem animorum duplices sunt, alteri cogitationis, alteri appetitus. Cogitatio in vero exquirendo maxime versatur: appetitus impellit ad agendum. Curandum est igitur, ut cogitatione ad res quam optimas utamur, appetitum rationi obedientem praebeamus. XXXVII. Et quoniam magna vis orationis est, eaque duplex; altera contentionis, altera sermonis: contentio disceptationibus tribuatur iudiciorum, concionum, senatus; *sermo* in circulis, disputationibus, congressionibus familiarium versetur, sequatur etiam convivia. Contentionis praecepta rhetorum sunt, nulla sermonis: quamquam haud scio, an possint haec quoque esse. Sed discentium studiis inveniuntur magistri: huic autem qui studeant, sunt nulli; rhetorum turba referta omnia. Quamquam quae verborum sententiarumque praecepta sunt, eadem ad sermonem pertinebunt. 433. Sed

quum orationis indicem vocem habeamus, in voce autem duo sequamur, ut clara sit, ut suavis, utrumque omnino a natura petendum est; verum alterum exercitatio augebit, alterum imitatio presse loquentium et leniter. Nihil fuit in Catulis, ut eos exquisito iudicio putares uti litterarum: — quamquam erant litterati: sed et alii —: hi autem optime uti lingua Latina putabantur. Sonus erat dulcis; litterae neque expressae neque oppressae, ne aut obscurum esset aut putidum; sine contentione vox nec languens nec canora. Uberior oratio L. Crassi, nec minus faceta; sed bene loquendi de Catulis opinio non minor. Sale vero et facetiis Caesar, Catuli patris frater, vicit omnes; ut in ipso illo forensi genere dicendi contentiones aliorum sermone vinceret. In omnibus igitur his elaborandum est, si in omni re, quid deceat, exquirimus.

134. Sit ergo hic sermo, in quo Socratici maxime excellunt, lenis minimeque pertinax; insit in eo lepos. Nec vero, tamquam in possessionem suam venerit, excludat alios; sed quum reliquis in rebus, tum in sermone communi vicissitudinem non iniquam putet. Ac videat in primis, quibus de rebus loquatur: si seriis, severitatem adhibeat; si iocosis, leporem. In primisque provideat, ne sermo vitium aliquod indicet inesse in moribus: quod maxime tum solet evenire, quum studiose de absentibus, detrahendi caussa, aut per ridiculum, aut severe, maledice contumelioseque dicitur.

135. Habentur autem plerumque sermones aut de domesticis negotiis, aut de republica, aut de artium studiis atque doctrina. Danda igitur opera est, ut, etiam si aberrare ad alia coeperit, ad haec revocetur oratio; sed, utcumque aderunt: neque enim omnes iisdem de rebus, nec omni tempore, nec similiter de-

lectamur. Animadvertendum est etiam, quatenus sermo delectationem habeat: et, ut incipiendi ratio fuerit, ita sit desinendi modus. XXXVIII. 436. Sed quomodo in omni vita rectissime praecipitur, ut perturbationes fugiamus, id est motus animi nimios, rationi non obtemperantes, sic eiusmodi motibus sermo debet vacare, ne aut ira exsistat, aut cupiditas aliqua, aut pigritia, aut ignavia, aut tale aliquid appareat: maximeque curandum est, ut eos, quibuscum sermonem conferemus, et vereri et diligere videamur. Obiurgationes etiam nonnumquam incidunt necessariae, in quibus utendum est fortasse et vocis contentione maiore, et verborum gravitate acriore; id agendum etiam, ut ea facere videamur irati. Sed, ut ad urendum et secandum, sic et ad hoc genus castigandi raro invitique veniemus; nec umquam, nisi necessario, si nulla reperietur alia medicina: sed tamen ira procul absit, cum qua nihil recte fieri, nihil considerate potest. 437. Magnam autem partem* clementi castigatione licet uti, gravitate tamen adiuncta, ut et severitas adhibeatur et contumelia repellatur. Atque etiam illud ipsum, quod acerbitatis habet obiurgatio, significandum est, ipsius id caussa, qui obiurgetur, esse susceptum. Rectum est autem, etiam in illis contentionibus, quae cum inimicissimis fiunt, etiam si nobis indigna audiamus, tamen gravitatem retinere, iracundiam repellere. Quae enim cum aliqua perturbatione fiunt, nec constanter fieri possunt, nec iis, qui adsunt, probari. Deforme est etiam, de se ipsum praedicare, falsa praesertim, et cum irrisione audientium imitari *militem gloriosum*. XXXIX. 438. Et quoniam omnia persequimur, volumus quidem certe, dicendum est etiam, qualem hominis honorati et principis *domum*

placeat esse: cuius finis est usus, ad quem accommodanda est aedificandi descriptio et tamen adhibenda commoditatis dignitatisque diligentia. Cn. Octavio, qui primus ex illa familia consul factus est, honori fuisse accepimus, quod praeclaram aedificasset in Palatio et plenam dignitatis domum: quae quum vulgo viseretur, suffragata domino, novo homini, ad consulatum putabatur: hanc Scaurus demolitus accessionem adiunxit aedibus. Itaque ille in suam domum consulatum primus attulit; hic, summi et clarissimi viri filius, in domum multiplicatam non repulsam solum retulit, sed ignominiam et calamitatem. 139. Ornanda est enim dignitas domo, non ex domo tota quaerenda: nec domo dominus, sed domino domus honestanda est: et, ut in ceteris habenda ratio non sui solum, sed etiam aliorum, sic in domo clari hominis, in quam et hospites multi recipiendi, et admittenda hominum cuiusque modi multitudo, adhibenda est cura laxitatis. Aliter ampla domus dedecori saepe domino fit, si est in ea solitudo; et maxime, si aliquando, alio domino, solita est frequentari. Odiosum est enim, quum a praetereuntibus dicitur:

— — *o domus antiqua, heu, quam dispari
dominare domino!*

quod quidem his temporibus in multis licet dicere. 140. Cavendum est autem, praesertim si ipse aedifices, ne extra modum sumptu et magnificentia prodeas: quo in genere multum mali etiam in exemplo est. Studiose enim plerique, praesertim in hanc partem, facta principum imitantur, ut L. Luculli, summi viri, — virtutem, quis? atquam multi villarum magnificentiam imitati sunt! Quarum quidem certe est adhibendus modus, ad mediocritatemque revocandus.

Eademque mediocritas ad omnem usum cultumque vitae transferenda est. Sed haec hactenus. 441. In omni autem actione suscipienda tria sunt tenenda: primum, ut appetitus rationi pareat, quo nihil est ad officia conservanda accommodatius: deinde, ut animadvertatur, quanta illa res sit, quam efficere velimus, ut neve maior, neve minor cura et opera suscipiatur, quam caussa postulet. Tertium est, ut caveamus, ut ea, quae pertinent ad liberalem speciem et dignitatem, moderata sint. Modus autem est optimus, decus ipsum tenere, de quo ante diximus, nec progredi longius. Horum tamen trium praestantissimum est, appetitum obtemperare rationi.

XL. 442. Deinceps de ordine rerum et temporum opportunitate dicendum est. Haec autem scientia continentur ea, quam Graeci *εὐταξία* nominant, non hanc, quam interpretamur *modestiam*, quo in verbo *modus* inest: sed illa est *εὐταξία*, in qua intelligitur ordinis conservatio. Itaque, ut eandem nos *modestiam* appellemus, sic definitur a Stoicis, ut *modestia* sit *scientia rerum earum, quae agentur aut dicuntur, loco suo collocandarum*. Ita videtur eadem vis ordinis et collocationis fore. Nam et *ordinem* sic definiunt, *compositionem rerum aptis et accommodatis locis*: locum autem *actionis, opportunitatem temporis* esse dicunt. *Tempus autem actionis opportunum* Graece *εὐκαιρία*, Latine appellatur *occasio*. Sic fit, ut *modestia* haec, quam ita interpretamur, ut dixi, *scientia sit opportunitatis idoneorum ad agendum temporum*. 443. Sed potest eadem esse *prudentialis definitio*, de qua principio diximus. Hoc autem loco de moderatione et temperantia et earum similibus virtutibus quaerimus. Itaque, quae erant *prudentialis propria*, suo loco dicta

sunt: quae autem harum virtutum, de quibus iamdiu loquimur, quae pertinent ad verecundiam et ad eorum approbationem, quibuscum vivimus, nunc dicenda sunt. 144. Talis est igitur ordo actionum adhibendus, ut, quemadmodum in oratione constanti, sic in vita omnia sint apta inter se et convenientia. Turpe est enim valdeque vitiosum, in re severa convivii dicta aut delicatum aliquem inferre sermonem. Bene Pericles, quum haberet collegam in praetura Sophoclem poetam, hique de communi officio convenissent, et casu formosus puer praeteriret, dixissetque Sophocles: »O puerum pulchrum, Pericle!« *At enim praetorem, Sophocle, decet non solum manus, sed etiam oculos abstinentes habere.* Atque hoc idem Sophocles si in athletarum probatione dixisset, iusta reprehensione caruisset. Tanta vis est et loci et temporis. Ut si qui, quum caussam sit acturus, in itinere aut in ambulatione secum ipse meditetur aut si quid aliud attentius cogitet, non reprehendatur: at hoc idem si in convivio faciat, inhumanus videatur, inscitia temporis. 145. Sed ea, quae multum ab humanitate discrepant, ut si quis in foro cantet, aut si qua est alia magna perversitas, facile apparent, nec magno opere admonitionem et praecepta desiderant. Quae autem parva videntur esse delicta neque a multis intelligi possunt, ab iis est diligentius declinandum. Ut in fidibus aut tibiis, quamvis paullum discrepent, tamen id a sciente animadverti solet: sic videndum est in vita, ne forte quid discrepet; vel multo etiam magis, quo maior et melior actionum, quam sonorum concentus est. XLI. 146. Itaque, ut in fidibus musicorum aures vel minima sentiunt: sic nos, si acres ac diligentes esse volumus animadversores vitiorum,

magna saepe intelligemus ex parvis. Ex oculorum obtutu, ex superciliorum aut remissione aut contractione, ex maestitia, ex hilaritate, ex risu, ex locutione, ex reticentia, ex contentione vocis et submissione, ex ceteris similibus, facile iudicabimus, quid eorum apte fiat, quid ab officio naturaque discrepet. Quo in genere non est incommodum, quale quidque eorum sit, ex aliis iudicare, ut, si quid dedeceat in illis, vitemus ipsi. Fit enim, nescio quo modo, ut magis in aliis cernamus, quam in nobismetipsis, si quid delinquitur. Itaque facillime corriguntur in discendo, quorum vitia imitantur, emendandi caussa, magistri. 147. Nec vero alienum est, ad ea eligenda, quae dubitationem afferunt, adhibere doctos homines vel etiam usu peritos, et, quid his de quoque officii genere placeat, exquirere. Maior enim pars eo fere deferri solet, quo a natura ipsa deducitur. In quibus videndum est, non modo, quid quisque loquatur, sed etiam, quid quisque sentiat, atque etiam, qua de caussa quisque sentiat. Ut enim pictores et ii, qui signa fabricantur, et vero etiam poetae, suum quisque opus a vulgo considerari vult, ut, si quid reprehensum sit a pluribus, id corrigatur; hique et secum et cum aliis, quid in eo peccatum sit, exquirunt: sic aliorum iudicio permulta nobis et facienda et non facienda, et mutanda et corrigenda sunt. 148. Quae vero more agentur institutisque civilibus, de iis nihil est praecipendum: illa enim ipsa praecepta sunt: nec quemquam hoc errore duci oportet, ut, si quid Socrates aut Aristippus contra morem consuetudinemque civilem fecerint locutive sint, idem sibi arbitretur licere. Magnis illi et divinis bonis hanc licentiam assequebantur. Cynicorum vero ratio tota

est elicienda: est enim inimica verecundiae, sine qua nihil rectum esse potest, nihil honestum. 449. Eos autem, quorum vita perspecta in rebus honestis atque magnis est, bene de republica sentientes ac bene meritos aut merentes, sicut aliquo honore aut imperio affectos, observare et colere debemus; tribuere etiam multum senectuti: cedere iis, qui magistratum habebunt: habere delectum civis et peregrini: in ipsoque peregrino, privatimne an publice venerit; ad summam, ne agam de singulis, communem totius generis hominum conciliationem et consociationem colere, tueri, servare debemus. XLII. 450. Iam de *artificiis* et *quaestibus*, qui liberales habendi, qui sordidi sint, haec fere accepimus. Primum improbantur ii quaestus, qui in odia hominum incurrunt, ut portitorum, ut feneratorum. Illiberales autem et sordidi quaestus mercenariorum omnium, quorum operae, non artes emuntur. Est enim in illis ipsa merces auctoramentum servitutis. Sordidi etiam putandi, qui mercantur a mercatoribus, quod statim vendant. Nihil enim proficiant, nisi admodum mentiantur. Nec vero est quidquam turpius vanitate. Opificesque omnes in sordida arte versantur: nec enim quidquam ingenuum habere potest officina. Minimeque artes eae probandae, quae ministrae sunt voluptatum,

cetarii, lanii, coqui, fartores, piscatores, ut ait Terentius. Adde huc, si placet, unguentarios, saltatores, totumque ludum talarium. 451. Quibus autem artibus aut prudentia maior inest, aut non mediocris utilitas quaeritur, ut medicina, ut architectura, ut doctrina rerum honestarum, eae sunt iis, quorum ordini conveniunt, honestae. Mercatura

autem, si tenuis est, sordida putanda est: sin magna et copiosa, multa undique apportans, multisque sine vanitate impertiens, non est admodum vituperanda: atque etiam, si satiata quaestu, vel contenta potius, ut saepe ex alto in portum, ex ipso portu in agros se possessionesque contulerit, videtur iure optimo posse laudari. Omnium autem rerum, ex quibus aliquid acquiritur, nihil est agricultura melius, nihil uberior, nihil dulcius, nihil homine libero dignius; de qua quoniam in *Catone maiore* satis multa diximus, illinc assumes, quae ad hunc locum pertinebunt.

XLIII. 452. Sed ab iis partibus, quae sunt honestatis, quemadmodum officia ducerentur, satis expositum videtur. Eorum autem ipsorum, quae honesta sunt, potest incidere saepe contentio et comparatio, de duobus honestis utrum honestius: qui locus a Panaetio est praetermissus. Nam quum omnis honestas manet a partibus quattuor, quarum una sit cognitionis, altera communitalis, tertia magnanimitatis, quarta moderationis: eae in deligendo officio saepe inter se comparentur necesse est. 453. Placet igitur, aptiora esse naturae ea officia, quae ex communitate, quam ea, quae ex cognitione ducantur: idque hoc argumento confirmari potest. Quod si contingerit ea vita sapienti, ut in omnium rerum affluentibus copiis, quamvis omnia, quae cognitione digna sunt, summo otio secum ipse consideret et contempletur: tamen, si solitudo tanta sit, ut hominem videre non possit, excedat e vita. Princepsque omnium virtutum [est] illa sapientia, quam σοφία Graeci vocant: prudentiam enim, quam Graeci φρόνησις, aliam quamdam intelligimus; quae est rerum expetendarum fugiendarumque scientia. Illa autem sapientia.

quam principem dixi, *rerum est divinarum atque humanarum scientia*, in qua continetur deorum et hominum communitas et societas inter ipsos. Ea si maxima est, ut est; certe necesse est, quod a communitate ducatur officium, id esse maximum. Etenim cognitio contemplatioque naturae manca quodam modo atque inchoata sit, si nulla actio rerum consequatur. Ea autem actio in hominum commodis tuendis maxime cernitur: pertinet igitur ad societatem generis humani: ergo haec cognitioni anteponenda est. 154. Atque id optimus quisque re ipsa ostendit et iudicat. Quis est enim tam cupidus in perspicienda cognoscendaque rerum natura, ut, si ei, tractanti contemplantique res cognitione dignissimas, subito sit allatum periculum discrimenque patriae, cui subvenire opitulatique possit, non illa omnia relinquat atque abiiciat, etiam si dinumerare se stellas aut metiri mundi magnitudinem posse arbitretur? Atque hoc idem in parentis, in amici re aut periculo fecerit. 155. Quibus rebus intelligitur, studiis officiisque scientiae praeponenda esse officia iustitiae, quae pertinent ad hominum caritatem; qua nihil homini esse debet antiquius. XLIV. Atque illi, quorum studia vitaeque omnis in rerum cognitione versata est, tamen ab augendis hominum utilitatibus et commodis non recesserunt. Nam et erudiverunt multos, quo meliores cives utilioresque rebus suis publicis essent: ut Thebanum Epaminondam Lysis Pythagoreus, Syracusium Dionem Plato, multique multos: nosque ipsi, quidquid ad rempublicam attulimus, (si modo aliquid attulimus,) a doctoribus atque doctrina instructi ad eam et ornati accessimus. 156. Neque solum vivi atque praesentes stu-

diosos discendi erudiunt atque docent, sed hoc idem etiam post mortem monumentis litterarum assequuntur. Nec enim locus praetermissus est ab iis, qui ad leges, qui ad mores, qui ad disciplinam reipublicae pertineret; ut otium suum ad nostrum negotium contulisse videantur. Ita illi ipsi, doctrinae studiis et sapientiae dediti, ad hominum utilitatem suam intelligentiam prudentiamque potissimum conferunt. Ob eamque causam eloqui copiose, modo prudenter, melius est, quam vel acutissime sine eloquentia cogitare, quod cogitatio in se ipsa vertitur, eloquentia completitur eos, quibuscum communitate iuncti sumus.

457. Atque ut apum examina non fingendorum favorum causa congregantur, sed, quum congregabilia natura sint, fingunt favos: sic homines, ac multo etiam magis natura congregati, adhibent agendi cogitandique sollertiam. Itaque nisi ea virtus, quae constat ex hominibus tuendis, id est ex societate generis humani, attingat cognitionem rerum, solivaga cognitio et ieiuna videatur: itemque *magnitudo animi*, remota a communitate coniunctioneque humana, feritas sit quaedam et immanitas. Ita fit, ut vincat cognitionis studium consociatio hominum atque communitas.

458. Nec verum est, quod dicitur a quibusdam, propter necessitatem vitae, quod ea, quae natura desideraret, consequi sine aliis atque efficere non possemus, ideo initam esse cum hominibus communitatem et societatem. Quod si omnia nobis, quae ad victum cultumque pertinent, quasi virgula divina, ut aiunt, suppeditaarentur, tum optimo quisque ingenio, negotiis omnibus omissis, totum se in cognitione et scientia collocaret. Non est ita. Nam et solitudinem fugeret, et socium studii quaereret: tum docere, tum

discere vellet, tum audire, tum dicere. Ergo omne officium, quod ad coniunctionem hominum et ad societatem tuendam valet, anteponendum est illi officio, quod cognitione et scientia continetur. XLV. 159. Illud forsitan quaerendum sit, num haec communitas, quae maxime est apta naturae, sit etiam *moderationi modestiaeque* semper anteponenda. Non placet. Sunt enim quaedam partim ita foeda, partim ita flagitiosa, ut ea ne conservandae quidem patriae caussa sapiens facturus sit. Ea Posidonius collegit permulta, sed ita taetra quaedam, ita obscena, ut dictu quoque videantur turpia. Haec igitur non suscipiet reipublicae caussa; ne respublica quidem pro se suscipi volet. Sed hoc commodius se res habet, quod non potest accidere tempus, ut intersit reipublicae, quidquam illorum facere sapientem. 160. Quare hoc quidem effectum sit, in officiis deligendis id genus officiorum excellere, quod teneatur hominum societate. Etenim cognitionem prudentiamque sequitur considerata actio. Ita fit, ut agere considerate pluris sit, quam cogitare prudenter. Atque haec quidem hactenus. Patefactus est enim locus ipse, ut non difficile sit in exquirendo officio, quid cuique sit praeponendum, videre. In ipsa autem communitate sunt gradus officiorum; ex quibus, quid cuique praestet, intelligi possit: ut prima diis immortalibus, secunda patriae, tertia parentibus, deinceps gradatim reliqua reliquis debeantur. 161. Quibus ex rebus breviter disputatis intelligi potest, non solum id homines solere dubitare, honestumne an turpe sit; sed etiam, duobus propositis honestis, utrum honestius. Hic locus a Panaetio est, ut supra dixi, praetermissus. Sed iam ad reliqua pergamus.

M. TULLII CICERONIS
 DE OFFICIIS
 AD MARCUM FILIUM
 LIBER SECUNDUS.

ARG. Cicero hoc libro totius disputationis secundum de Utili locum explicare instituit. Utile autem est ei vel opinatum, quod ab honesto discrepat, vel verum, cum honesto coniunctum et natura confusum, et totum in virtute positum. Sed quoniam, quaecumque ad vitam hominum tuendam et ad utilitatem nostram pertinent, aut sunt hominum opere perfecta, aut sine eorum auxilio comparari non possunt, hominesque hominibus plurimum obesse et prodesse possunt: relictis omnibus, aliorum animos nobis conciliandos et ad usus nostros adiungendos esse docet; quod quomodo fieri possit, copiose demonstrat, sed ita, ut omnem amorem atque benevolentiam hominum a virtute et honestate repetendam esse dicat, ut a iustitia, sapientia, liberalitate, fide, humanitate, hospitalitate. c. 3-24. Ad utilitatem vero quoniam pertinet etiam valetudo, pecuniaeque curatio; quomodo valetudo sustentetur et pecunia honeste quaeratur, ostendit. c. 24. extr. In comparatione autem utilitatum, quum vel externa commoda cum commodis corporis, vel corporis commoda cum externis, item commoda corporis inter se, vel externa cum externis conferantur, dubium esse negat, quin maior utilitas minori sit anteponenda, hac tamen lege, ut ne ab honesto deflectatur. cap. 25.

I. 4. Quemadmodum officia ducerentur ab honestate, Marce fili, atque ab omni genere virtutis, satis explicatum arbitror libro superiore. Sequitur, ut haec officiorum genera persequar, quae pertinent ad vitae cultum, et ad earum rerum, quibus utuntur homines, facultates, ad opes, ad copias: [in quo tum quaeri dixi, quid utile, quid inutile; tum, ex utilibus quid utilius, aut quid maxime utile.] De quibus dicere aggrediar, si pauca prius de instituto ac de iudicio meo dixerō. 2. Quamquam enim libri nostri complures non modo ad legendi, sed etiam ad scribendi studium excitaverunt: tamen interdum vereor, ne quibusdam bonis viris philosophiae nomen sit invisum mirenturque in ea tantum me operae et temporis ponere. Ego autem, quamdiu respublica per eos gerebatur, quibus se ipsa commiserat, omnes meas curas cogitationesque in eam conferebam. Quum autem dominatu unius omnia tenerentur, neque esset usquam consilio aut auctoritati locus, socios denique tuendae reipublicae, summos viros, amissem; nec me angoribus dedidi, quibus eram confectus, nisi iis restitissem, nec rursum indignis homine docto voluptatibus. 3. Atque utinam respublica stetisset, quo coeperat, statu, nec in homines non tam commutandarum rerum, quam evertendarum cupidos incidisset! Primum enim, ut stante republica facere solebamus, in agendo plus, quam in scribendo, operae poneremus: deinde ipsis scriptis non ea, quae nunc, sed actiones nostras mandarem, ut saepe fecimus. Quum autem respublica, in qua omnis mea cura, cogitatio, opera poni solebat, nulla esset omnino; illae scilicet litterae conticuerunt, forenses et senatoriae. 4. Nihil agere autem quum animus non posset, in his studiis ab ini-

tio versatus aetatis existimavi honestissime molestias posse deponi, si me ad philosophiam retulissem. Cui quum multum adolescens discendi caussa temporis tribuissem; postea quam honoribus inservire coepi, meque totum reipublicae tradidi, tantum erat philosophiae loci, quantum superfuerat amicorum et reipublicae temporibus. Id autem omne consumebatur in legendo; scribendi otium non erat. II. 5. Maximis igitur in malis hoc tamen boni assecuti videmur, ut ea litteris mandaremus, quae nec satis erant nota nostris, et erant cognitione dignissima. Quid est enim, per deos! optabilius sapientia? quid praestantius? quid homini melius? quid homine dignius? Hanc igitur qui expetunt, *philosophi* nominantur; nec quidquam aliud est *philosophia*, si interpretari velis, praeter *studium sapientiae*. *Sapientia* autem est (ut a veteribus philosophis definitum est) *rerum divinarum et humanarum caussarumque, quibus eae res continentur, scientia*: cuius studium qui vituperat, haud sane intelligo, quidnam sit, quod laudandum putet. 6. Nam sive oblectatio quaeritur animi requiesque curarum: quae conferri cum eorum studiis potest, qui semper aliquid anquirunt, quod spectet et valeat ad bene beateque vivendum? sive ratio constantiae virtutisque ducitur: aut haec ars est aut nulla omnino, per quam eas assequamur. Nullam dicere maximarum rerum artem esse, quum minimarum sine arte nulla sit, hominum est parum considerate loquentium atque in maximis rebus errantium. Si autem est aliqua disciplina virtutis, ubi ea quaeretur, quum ab hoc discendi genere discesseris? Sed haec, quum ad philosophiam cohortamur, accuratius disputari solent: quod alio quodam libro fecimus. Hoc autem tempore tantum nobis de-

clarandum fuit, cur, orbat*i* reipublicae muneribus, ad hoc nos studium potissimum contulisse*m*us. 7. Occurritur autem nobis, et quidem a doctis et eruditis quaerentibus, satisne constanter facere videamur, qui, quum percipi nihil posse dicamus, tamen et aliis de rebus disserere soleamus, et hoc ipso tempore praecepta officii persequamur. Quibus vellem satis cognita esset nostra sententia! Non enim sumus ii, quorum vagetur animus errore, nec habeat umquam, quid sequatur. Quae enim esset ista mens, vel quae vita potius, non modo disputandi, sed vivendi ratione sublata? Nos autem, ut ceteri alia certa, alia incerta esse dicunt, sic ab his dissentientes *alia probabilia, contra alia* [esse] dicimus. 8. Quid est igitur, quod me impediat, ea, quae probabilia mihi videantur, sequi; quae contra, improbare, atque affirmandi arrogantiam vitantem, fugere temeritatem, quae a sapientia dissidet plurimum? Contra autem omnia disputatur a nostris, quod hoc ipsum probabile elucere non possit, nisi ex utraque parte caussarum esset facta contentio. Sed haec explanata sunt in *Academicis* nostris satis, ut arbitror, diligenter. Tibi autem, mi Cicero, quamquam in antiquissima nobilissimaque philosophia, Cratippo auctore, versaris, iis simillimo, qui ista praeclara pepererunt, tamen haec nostra, finitima vestris, ignota esse nolui. Sed iam ad instituta pergamus.

III. 9. *Quinque* igitur *rationibus* propositis officii persequendi, quarum duae ad *decus honestatemque* pertinerent, duae ad *commoda vitae, copias, opes, facultates*: quinta ad *eligendi iudicium, si quando ea*, quae dixi, *pugnare inter se viderentur*: honestatis pars confecta est, quam quidem tibi cupio esse notissimam. Hoc autem, de quo nunc agimus, id ipsum est, quod

utile appellatur. In quo lapsa consuetudo deflexit de via, sensimque eo deducta est, ut, honestatem ab utilitate secernens, et constitueret, esse honestum aliquid, quod utile non esset, et utile, quod non honestum: quia nulla perniciēs maior hominum vitae potuit afferri.

40. Summa quidem auctoritate philosophi severe sane atque honeste haec tria, genere confusa, cogitatione distinguunt. Quidquid enim iustum sit, id etiam utile esse censent; itemque quod honestum, idem iustum. Ex quo efficitur, ut, *quidquid honestum sit, idem sit utile.* Quod qui parum perspiciunt, ii saepe, verutos homines et callidos admirantes, malitiam sapientiam iudicant. Quorum error eripiendus est, opinioque omnis ad eam speim traducenda, ut honestis consiliis iustisque factis, non fraude et malitia se intelligant ea, quae velint, consequi posse.

44. Quae ergo *ad vitam hominum tuendam pertinent*, partim sunt *inanimata*, ut aurum, argentum, ut ea, quae gignuntur e terra, ut alia generis eiusdem: partim *animalia*, quae habent suos impetus et rerum appetitus. Eorum autem alia *rationis expertia* sunt, alia *ratione utentia*. Expertes rationis equi, boves, reliquae pecudes, apes, quarum opere efficitur aliquid ad usum hominum atque vitam. Ratione autem utentium duo genera ponunt: *deorum* unum, alterum *hominum*. Deos placatos pietas efficiet et sanctitas: *proxime autem et secundum deos homines hominibus maxime utiles esse possunt.*

42. Earumque rerum, quae noceant et obsint, eadem divisio est. Sed quia deos nocere non putant, his exceptis, *homines hominibus obesse plurimum arbitrantur.* Ea enim ipsa, quae inanimata diximus, pleraque sunt hominum operis effecta, quae nec haberemus, nisi manus et ars accessissent, nec iis sine hominum ad-

ministratione uteremur. Neque enim valetudinis curatio, neque navigatio, neque agricultura, neque frugum fructuumque reliquorum perceptio et conservatio sine hominum operâ ulla esse potuisset. 43. Iam vero et earum rerum, quibus abundaremus, exportatio et earum, quibus egeremus, invectio certe nulla esset, nisi his muneribus homines fungerentur. Eademque ratione nec lapides e terra exciderentur ad usum nostrum necessarii: nec

— — *ferrum, aes, aurum, argéntum effoderetur, penitus ábditum,*

sine hominum labore et manu. IV. Tecta vero, quibus et frigorum vis pelleretur, et calorum molestiae sedarentur, unde aut initio generi humano dari potuissent, aut postea subveniri, si aut vi tempestatis, aut terrae motu, aut vetustate cecidissent, nisi communis vita ab hominibus harum rerum auxilia petere didicisset? 44. Adde ductus aquarum, derivationes fluminum, agrorum irrigationes, moles oppositas fluctibus, portus manu factos: quae unde sine hominum opera habere possemus? Ex quibus multisque aliis perspicuum est, qui fructus, quaeque utilitates ex rebus iis, quae sunt inanimatae, percipiantur, eas nos nullo modo sine hominum manu atque opera capere potuisse. Qui denique ex bestiis fructus aut quae commoditas, nisi homines adiuvent, percipi posset? Nam et qui principes inveniendi fuerunt, quem ex quaque bellua usum habere possemus, homines certe fuerunt: nec hoc tempore sine hominum opera aut pascere eas aut domare aut tueri aut tempestivos fructus ex iis capere possemus: ab eisdemque et eae, quae nocent, interficiuntur et, quae usui possunt esse, capiuntur. 45. Quid enumerem artium multitudi-

nem, sine quibus vita omnino nulla esse potuisset? Qui enim aegris subveniretur, quae esset oblectatio valentium, qui victus aut cultus, nisi tam multae nobis artes ministrarent? Quibus rebus exulta hominum vita tantum distat a victu et cultu bestiarum. Urbes vero sine hominum coetu non potuissent nec aedificari nec frequentari: ex quo leges moresque constituti, tum iuris aequa descriptio certaue vivendi disciplina. Quas res et mansuetudo animorum consecuta et verecundia est, effectumque, ut esset vita munitor atque ut dando et accipiendo mutuandisque facultatibus et commodandis nulla re egeremus.

V. 46. Longiores hoc loco sumus, quam necesse est. Quis est enim, cui non perspicua sint illa, quae pluribus verbis a Panaetio commemorantur, neminem neque ducem belli nec principem domi magnas res et salutares sine hominum studiis gerere potuisse? Commemoratur ab eo Themistocles, Pericles, Cyrus, Agesilaus, Alexander, quos negat sine adiumentis hominum tantas res efficere potuisse. Utitur in re non dubia testibus non necessariis. Atque ut magnas utilitates adipiscimur conspiratione hominum atque consensu, sic nulla tam detestabilis pestis est, quae non homini ab homine nascatur. Est Dicaearchi liber de interitu hominum, Peripatetici magni et copiosi: qui, collectis ceteris caussis, eluvionis, pestilentiae, vastitatis, belluarum etiam repentinae multitudinis, quarum impetu docet quaedam hominum genera esse consumpta, deinde comparat, quanto plures deleti sint homines hominum impetu, id est bellis aut seditio-nibus, quam omni reliqua calamitate.

47. Quum igitur hic locus nihil habeat dubitationis, quin homines plurimum hominibus et prosint et

obsint: *proprium hoc statuo esse virtutis, conciliare animos hominum, et ad usus suos adiungere.* Itaque, quae in rebus inanimis, quaeque in usu et tractatione belluarum fiunt utiliter ad hominum vitam, artibus ea tribuuntur operosis; *hominum autem studia, ad amplificationem nostrarum rerum prompta ac parata, virorum praestantium sapientia et virtute excitantur.* 18. [Etenim virtus omnis tribus in rebus fere vertitur: quarum una est in perspicendo, quid in quaque re verum sincerumque sit, quid consentaneum cuique, quid consequens, ex quo quaeque gignantur, quae cuiusque rei caussa sit: alterum, cohibere motus animi turbatos, quos Graeci *πάθη* nominant; appetitionesque, quas illi *ὀρμῆς*, obediens efficere rationi: tertium, iis, quibuscum congregamur, uti moderate et scienter, quorum studiis ea, quae natura desiderat, expleta cummulataque habeamus; per eosdemque, si quid importetur nobis incommodi, propulsemus, ulciscamurque eos, qui nocere nobis conati sunt, tantaque poena afficiamus, quantam aequitas humanitasque patitur.] VI. 49. Quibus autem rationibus hanc facultatem assequi possimus, ut hominum studia complectamur eaque teneamus, dicemus, neque ita multo post: sed pauca ante dicenda sunt. Magnam vim esse in fortuna in utramque partem, vel secundas ad res vel adversas, quis ignorat? Nam et quum prospero flatu eius utimur, ad exitus pervehimur optatos, et quum reflavit, affligimur. Haec igitur ipsa fortuna ceteros casus rariores habet, primum ab inanimis procellas, tempestates, naufragia, ruinas, incendia; deinde a bestiis ictus, morsus, impetus. Haec ergo, ut dixi, rariores. 20. At vero interitus exercituum, ut proxime trium, saepe multorum, clades imperatorum, ut nuper sum-

mi et singularis viri: invidiae praeterea multitudinis, atque ob eas bene meritorum saepe civium expulsion-
nes, calamitates, fugae: rursusque secundae res, ho-
nores, imperia, victoriae, quamquam fortuita sunt,
tamen sine hominum opibus et studiis neutram in
partem effici possunt. Hoc igitur cognito, dicendum
est, *quonam modo hominum studia ad utilitates nostras
allicere atque excitare possimus.* Quae si longior fue-
rit oratio, cum magnitudine utilitatis comparetur: ita
fortasse etiam brevior videbitur.

24. Quaecumque igitur homines homini tribuunt
ad eum augendum atque honestandum, aut benevolen-
tiae gratia faciunt, quum aliqua de caussa quempiam
diligunt, aut honoris, si cuius virtutem suspiciunt,
quemque dignum fortuna quam amplissima putant,
aut cui fidem habent et bene rebus suis consulere ar-
bitrantur, aut cuius opes metuunt: aut contra, a qui-
bus aliquid exspectant, ut quum reges popularesve
homines largitiones aliquas proponunt; aut postremo
pretio ac mercede ducuntur; quae sordidissima est il-
la quidem ratio et inquinatissima, et iis, qui ea tenen-
tur, et illis, qui ad eam confugere conantur. 22. Ma-
le enim se res habet, quum, quod virtute effici debet,
id tentatur pecunia. — Sed quoniam nonnumquam
hoc subsidium necessarium est, quemadmodum sit
utendum eo, dicemus, si prius iis de rebus, quae vir-
tuti propiores sunt, dixerimus. Atque etiam *subii-
ciunt se homines imperio alterius et potestati de caussis
pluribus.* Ducuntur enim aut benevolentia, aut be-
neficiorum magnitudine, aut dignitatis praestantia,
aut spe, sibi id utile futurum, aut metu, ne vi parere
cogantur, aut spe largitionis promissisque capti: aut
postremo, ut saepe in nostra republica videmus,

mercede conducti. VII. 23. Omnium autem rerum nec aptius est quidquam ad opes tuendas ac tenendas, quam *diligi*; nec alienius, quam *timeri*. Praeclare enim Ennius:

Quem metuunt, odere: quem quisque odit, perisse expetit.

Multorum autem odiis nullas opes posse obsistere, si antea fuit ignotum, nuper est cognitum. Nec vero huius tyranni solum, quem armis oppressa pertulit civitas, paretque quum maxime mortuo, interitus declarat, quantum odium hominum valeat ad pestem: sed reliquorum similes exitus tyrannorum; quorum haud fere quisquam interitum [talem] effugit. Malus enim custos diurnitatis metus; contraque benevolentia fidelis [est] vel ad perpetuitatem. 24. Sed iis, qui vi oppressos imperio coercent, sit sane adhibenda saevitia, ut heris in famulos, si aliter teneri non possunt: qui vero in libera civitate ita se instruunt, ut metuantur, iis nihil potest esse dementius. Quamvis enim sint demersae leges alicuius opibus, quamvis timefacta libertas, emergunt tamen haec aliquando aut iudiciis tacitis, aut occultis de honore suffragiis. Aciores autem morsus sunt intermissae libertatis, quam retentae. Quod igitur latissime patet, neque ad incolumitatem solum, sed etiam ad opes et potentiam valet plurimum, id amplectamur, ut metus absit, caritas retineatur. Ita facillime, quae volumus, et privatis in rebus et in republica consequemur. Etenim, qui se metui volent, a quibus metuentur, eosdem metuant ipsi necesse est. 25. Quid enim censemus superiorem illum Dionysium, quo cruciatu timoris angitur solitum? qui, cultros metuens tonsorios, candente carbone sibi adurebat capillum? Quid? Alexandrum Pheraeum,

quo animo vixisse arbitramur? qui, ut scriptum legimus, quum uxorem Theben admodum diligeret, tamen, ad eam ex epulis in cubiculum veniens, barbarum, et eum quidem, ut scriptum est, compunctum notis Threiciis, destricto gladio iubebat anteire; praemittebatque de stipatoribus suis, qui scrutarentur articulas muliebres et, ne quod in vestimentis occultaretur telum, exquirere. O miserum, qui fidelio rem et barbarum et stigmatiam putaret, quam coniugem! Nec eum fefellit. Ab ea est enim ipsa propter pellicatus suspicionem interfectus. Nec vero ulla vis imperii tanta est, quae premente metu possit esse diuturna. 26. Testis est Phalaris, cuius est praeter ceteros nobilitata crudelitas; qui non ex insidiis interiit, ut is, quem modo dixi, Alexander; non a paucis, ut hic noster: sed in quem universa Agrigentinarum multitudo impetum fecit. Quid? Macedones nonne Demetrium reliquerunt, universique se ad Pyrrhum contulerunt? Quid? Lacedaemonios iniuste imperantes nonne repente omnes fere socii deseruerunt, spectatoresque se otiosos prae buerunt Leuctricae calamitatis? VIII. Externa libentius in tali re, quam domestica, recordor. Verumtamen quamdiu imperium populi Romani beneficiis tenebatur, non iniuriis, bella aut pro sociis, aut de imperio gerebantur; exitus erant bellorum aut mites aut necessarii. Regum, populorum, nationum portus erat et refugium senatus: 27. nostri autem magistratus imperatoresque ex hac una re maximam laudem capere studebant, si provincias, si socios aequitate et fide defendissent. Itaque illud patrociniū orbis terrae verius, quam imperium poterat nominari. Sensim hanc consuetudinem et disciplinam iam antea minuebamur; post vero Sullae victo-

riam penitus amisimus: desitum est enim videri quidquam in socios iniquum, quum exstitisset in cives tanta crudelitas. Ergo in illo secuta est honestam causam non honesta victoria. Est enim ausus dicere, hasta posita, quum bona in foro venderet et bonorum virorum et locupletium et certe civium, *praedam se suam vendere*. Secutus est, qui in causa impia, victoria etiam foedior, non singulorum civium bona publicaret, sed universas provincias regionesque uno calamitatis iure comprehenderet. 28. Itaque, vexatis ac perditis exteris nationibus, ad exemplum amissi imperii portari in triumpho Massiliam vidimus, et ex ea urbe triumphari, sine qua numquam nostri imperatores ex Transalpinis bellis triumpharunt. Multa praeterea commemorarem nefaria in socios, si hoc uno quidquam sol vidisset indignius. Iure igitur plectimur. Nisi enim multorum impunitates scelerum tulissemus, numquam ad unum tanta pervenisset licentia: a quo quidem rei familiaris ad paucos, cupiditatum ad multos improbos venit hereditas. 29. Nec vero umquam bellorum civilium semen et causa deerit, dum homines perdit hastam illam cruentam et meminere et sperabunt, quam P. Sulla quum vibrasset, dictatore propinquo suo, idem, sexto tricesimo anno post, a sceleratiore hasta non recessit: alter autem, qui in illa dictatura scriba fuerat, in hac fuit quaestor urbanus. Ex quo debet intelligi, talibus praemiis propositis, numquam defutura bella civilia. Itaque parietes modo Urbis stant et manent, iique ipsi iam extrema scelera metuentes; rem vero publicam penitus amisimus. Atque in has clades incidimus, (redeundum est enim ad propositum,) dum metui, quam cari esse et diligere malimus. Quae si populo Romano

iniuste imperanti accidere potuerunt, quid debent putare singuli? Quod quum perspicuum sit, benevolentiae vim esse magnam, metus imbecillam, sequitur, ut disseramus, quibus rebus facillime possimus eam, quam volumus, adipisci cum honore et fide caritatem. 30. Sed ea non pariter omnes egemus. Nam ad cuiusque vitam institutam accommodandum est, a multisne opus sit, an satis sit, a paucis diligi. Certum igitur hoc sit, idque et primum et maxime necessarium, familiaritates habere fidas amantium nos amicorum et nostra mirantium: haec enim est una res prorsus, ut non multum differat inter summos et mediocres viros, eaque utrisque est propemodum comparanda. 34. Honore et gloria et benevolentia civium fortasse non aequae omnes egent, sed tamen si cui haec suppetunt, adiuvant aliquantum quum ad cetera, tum ad amicitias comparandas. IX. Sed de amicitia alio libro dictum est, qui inscribitur *Laelius*. Nunc dicamus de gloria: quamquam ea quoque de re duo sunt nostri libri; sed attingamus, quandoquidem ea in rebus maioribus administrandis adiuvat plurimum.

Summa igitur et perfecta gloria constat ex tribus his: si diligit multitudo; si fidem habet; si cum admiratione quadam honore dignos putat. Haec autem, si est simpliciter breviterque dicendum, quibus rebus pariuntur a singulis, eisdem fere a multitudine. Sed est alius quoque quidam aditus ad multitudinem, ut in universorum animos tamquam influere possimus. 32. Ac primum de illis tribus, quae ante dixi benevolentiae praecepta, videamus: quae quidem beneficiis capitur maxime: secundo autem loco voluntate beneficâ benevolentia movetur, etiam si res forte non suppetit. Vehementer autem amor multitudinis commovetur ipsa

fama et opinione liberalitatis, beneficentiae, iustitiae, fidei, omniumque earum virtutum, quae pertinent ad mansuetudinem morum ac facilitatem. Etenim illud ipsum, quod honestum decorumque dicimus, quia per se nobis placet, animosque omnium natura et specie sua commovet, maximeque quasi perlucet ex eis, quas commemoravi, virtutibus: idcirco illos, in quibus eas virtutes esse remur, a natura ipsa diligere cogimur. Atque hae quidem caussae diligendi gravissimae: possunt enim praeterea nonnullae esse leviores. 33. *Fides autem ut habeatur*, duabus rebus effici potest: si existimabimur adepti coniunctam cum iustitia prudentiam. Nam et iis fidem habemus, quos plus intelligere, quam nos, arbitramur, quosque et futura prospicere credimus et, quum res agatur, in discrimenque ventum sit, expedire rem et consilium ex tempore capere posse. Hanc enim utilem homines existimant veramque prudentiam. Iustis autem et fidis hominibus, id est viris bonis, ita fides habetur, ut nulla sit in his fraudis iniuriaeque suspicio. Itaque his salutem nostram, his fortunas, his liberos rectissime committi arbitramur. 34. Harum igitur duarum ad fidem faciendam iustitia plus pollet: quippe quum ea sine prudentia satis habeat auctoritatis, prudentia sine iustitia nihil valeat ad faciendam fidem. Quo enim quis versutior et callidior, hoc invisior et suspectior, detracta opinione probitatis. Quamobrem intelligentiae iustitia coniuncta, quantum volet, habebit ad faciendam fidem virium. Iustitia sine prudentia multum poterit: sine iustitia nihil valebit prudentia.

X. 35. Sed, ne quis sit admiratus, cur, quum inter omnes philosophos constet, a meque ipso saepe disputatum sit, qui unam haberet, omnes habere virtutes,

nunc ita seiungam, quasi possit quisquam, qui non idem prudens sit, iustus esse: alia est illa, quum veritas ipsa limatur in disputatione, subtilitas; alia, quum ad opinionem communem omnis accommodatur oratio. Quamobrem, ut vulgus, ita nos hoc loco loquimur, ut alios fortes, alios viros bonos, alios prudentes dicamus. Popularibus enim verbis est agendum et usitatis, quum loquimur de opinione populari, idque eodem modo fecit Panaetius. Sed ad propositum revertamur. 36. Erat igitur ex tribus, quae ad gloriam pertinent, hoc tertium, *ut cum admiratione hominum honore ab iis digni iudicaremur*. Admirantur igitur communiter illi quidem omnia, quae magna et praeter opinionem suam animadverterunt: separatim autem in singulis, si perspiciunt nec opinata quaedam bona. Itaque eos viros suspiciunt maximisque effe-
runt laudibus, in quibus existimant se excellentes quasdam et singulares virtutes perspicere; despiciunt autem eos et contemnunt, in quibus nihil virtutis, nihil animi, nihil nervorum putant. Non enim omnes eos contemnunt, de quibus male existimant. Nam quos improbos, maledicos, fraudulentos putant et ad faciendam iniuriam instructos, eos contemnunt quidem neutiquam; sed de iis male existimant. Quamobrem, ut ante dixi, contemnuntur ii, *qui nec sibi, nec alteri*, ut dicitur; in quibus nullus labor, nulla industria, nulla cura est. 37. Admiratione autem afficiuntur ii, qui anteire ceteris virtute putantur, et quum omni carere dedecore, tum vero iis vitiis, quibus alii non facile possunt obsistere. Nam et voluptates, blandissimae dominae, maioris partis animos* a virtute detorquent; et dolorum quum admoventur faces, praeter modum plerique exterrentur: vita, mors, divitiae,

paupertas omnes homines vehementissime permovet. Quae qui in utramque partem excelso animo magnoque despiciunt, quumque aliqua iis ampla et honesta res obiecta est, totos ad se convertit et rapit, tum quis non admiretur splendorem pulchritudinemque virtutis? XI. 38. Ergo et haec animi despicientia admirabilitatem magnam facit: et maxime iustitia, ex qua una virtute *virī boni* appellantur, mirifica quaedam multitudini videtur: nec iniuria. Nemo enim iustus esse potest, qui mortem, qui dolorem, qui exilium, qui egestatem timet, aut qui ea, quae his sunt contraria, aequitati anteponit. Maximeque admirantur eum, qui pecunia non movetur: quod in quo viro perspectum sit, hunc igni spectatum arbitrantur. Itaque illa tria, quae proposita sunt ad gloriam, omnia iustitia conficit: et benevolentiam, quod prodesse vult plurimis, et ob eandem causam fidem et admirationem, quod eas res spernit et negligit, ad quas plerique inflammati aviditate rapiuntur.

39. Ac mea quidem sententia omnis ratio atque institutio vitae adiumenta hominum desiderat, in primisque, ut habeas, quibuscum possis familiares conferre sermones: quod est difficile, nisi speciem prae te boni viri feras. Ergo etiam solitario homini atque in agro vitam agentī opinio iustitiae necessaria est; eoque etiam magis, quod, eam si non habebunt, iniusti habebuntur et nullis praesidiis septi multis afficiuntur iniuriis. 40. Atque iis etiam, qui vendunt, emunt, conducunt, locant contrahendisque negotiis implicantur, iustitia ad rem gerendam necessaria est: cuius tanta vis est, ut ne illi quidem, qui maleficio et scelere pascuntur, possint sine ulla particula iustitiae vivere. Nam qui eorum cuipiam, qui una latroci-

nantur, furatur aliquid aut eripit, is sibi ne in latrocinio quidem relinquit locum: ille autem, qui archipirata dicitur, nisi aequabiliter praedam dispertiat, aut interficiatur a sociis aut relinquatur. Quin etiam leges latronum esse dicuntur, quibus pareant, quas observent. Itaque propter aequabilem praedae partitionem et Bardylis Illyrius latro, de quo est apud Theopompum, magnas opes habuit, et multo maiores Viriathus Lusitanus, cui quidem etiam exercitus nostri imperatoresque cesserunt; quem C. Laelius, is, qui sapiens usurpatur, praetor fregit et comminuit ferocitatemque eius ita repressit, ut facile bellum reliquis traderet. Quum igitur tanta vis iustitiae sit, ut ea etiam latronum opes firmet atque augeat, quantam eius vim inter leges et iudicia in constituta republica fore putamus? XII. 41. Mihi quidem non apud Medos solum, ut ait Herodotus, sed etiam apud maiores nostros iustitiae fruendae caussa videntur olim bene morati reges constituti. Nam quum premeretur initio multitudo ab iis, qui maiores opes habebant: ad unum aliquem confugiebant, virtute praestantem; qui quum prohiberet iniuria tenuiores, aequitate constituenda summos cum infimis pari iure retinebat. Eademque constituendarum legum fuit caussa, quae regum. 42. Ius enim semper quaesitum est aequabile: neque enim aliter esset ius. Id si ab uno iusto et bono viro consequerentur, erant eo contenti. Quum id minus contingeret, leges sunt inventae, quae cum omnibus semper una atque eadem voce loquerentur. Ergo hoc quidem perspicuum est, eos ad imperandum deligi solitos, quorum de iustitia magna esset opinio multitudinis. Adiuncto vero, ut iidem etiam prudentes haberentur, nihil erat, quod homines iis auctoribus

non posse consequi se arbitrarentur. Omni igitur ratione colenda et retinenda iustitia est, quum ipsa propter sese, (nam aliter iustitia non esset,) tum propter amplificationem honoris et gloriae. Sed ut pecuniae non quaerendae solum ratio est, verum etiam collocandae, quae perpetuos sumptus suppeditet, nec solum necessarios, sed etiam liberales: sic gloria et quaerenda et collocanda ratione est. 43. Quamquam praeclare Socrates *hanc viam ad gloriam proximam et quasi compendiarium* dicebat esse, si quis id ageret, ut, *qualis haberi vellet, talis esset*. Quod si qui simulatione et inani ostentatione, et ficto non modo sermone, sed etiam vultu, stabilem se gloriam consequi posse rentur, vehementer errant. Vera gloria radices agit, atque etiam propagatur: ficta omnia celeriter, tamquam flosculi, decidunt, nec simulatum potest quidquam esse diuturnum. Testes sunt permulti in utramque partem: sed brevitatis caussa familia erimus contenti una. Ti. enim Gracchus, P. F. tamdiu laudabitur, dum memoria rerum Romanarum manebit; at eius filii nec vivi probabantur bonis, et mortui numerum obtinent iure caesorum. XIII. Qui igitur adipisci veram gloriam volet, iustitiae fungatur officiis. Ea quae essent, dictum est in libro superiore.

44. Sed, *ut facillime, quales simus, tales esse videamur*, etsi in eo ipso vis maxima est, ut simus ii, qui haberi velimus, tamen quaedam praecepta danda sunt. Nam si quis ab ineunte aetate habet causam celebritatis et nominis, aut a patre acceptam, (quod tibi, mi Cicero, arbitror contigisse,) aut aliquo casu atque fortuna: in hunc oculi omnium coniciuntur, atque in eum, quid agat, quemadmodum vivat, inquitur: et, tamquam in clarissima luce versetur, ita

nullum obscurum potest nec dictum eius esse nec factum. 45. Quorum autem prima aetas propter humilitatem et obscuritatem in hominum ignoratione versatur: ii simul ac iuvenes esse coeperunt, magna spectare et ad ea rectis studiis debent contendere: quod eo firmiore animo facient, quia non modo non invidetur illi aetati, verum etiam favetur. Prima est igitur adolescenti commendatio ad gloriam, si qua ex *bellicis rebus* comparari potest; in qua multi apud maiores nostros exstiterunt: semper enim fere bella gerebantur. Tua autem aetas incidit in id bellum, cuius altera pars sceleris nimium habuit, altera felicitatis parum. Quo tamen in bello, quum te Pompeius alae alteri praefecisset, magnam laudem et a summo viro et ab exercitu consequere equitando, iaculando, omni militari labore tolerando. Atque ea quidem tua laus pariter cum republica cecidit. Mihi autem haec oratio suscepta non de te est, sed de genere toto. Quamobrem pergamus ad ea, quae restant. 46. Ut igitur in reliquis rebus multo maiora sunt opera animi, quam corporis: sic eae res, quas *ingenio ac ratione* persequimur, gratiores sunt, quam illae, quas viribus. Prima igitur commendatio proficiscitur *a modestia cum pietate in parentes, tum in suos benevolentia*. Facillime autem et in optimam partem cognoscuntur *adolescentes, qui se ad claros et sapientes viros, bene consulentes reipublicae, contulerunt*: quibuscum si frequentes sunt, opinionem afferunt populo, eorum fore [se] similes, quos sibi ipsi delegerint ad imitandum. 47. P. Rutilii adolescentiam ad opinionem et innocentiae, et iuris scientiae, P. Mucii commendavit domus. Nam L. quidem Crassus, quum esset admodum adolescens, non aliunde

mutuatus est, sed sibi ipse peperit maximam laudem ex illa accusatione nobili et gloriosa. Et, qua aetate qui exercentur, laude affici solent, ut Demosthenem accepimus, ea aetate L. Crassus ostendit, id se in foro optime iam facere, quod etiam tum poterat domi cum laude meditari. XIV. 48. Sed quum duplex ratio sit *orationis*, quarum in altera *sermo* sit, in altera *contentio*, non est id quidem dubium, quin contentio orationis maiorem vim habeat ad gloriam. Ea est enim, quam *eloquentiam* dicimus. — Sed tamen difficile dictu est, quanto opere conciliet animos hominum *comitas affabilitasque sermonis*. Exstant epistolae, et Philippi ad Alexandrum, et Antipatri ad Cassandrum, et Antigoni ad Philippum filium, trium prudentissimorum, (sic enim accepimus,) quibus praecipunt, ut *oratione benigna multitudinis animos ad benevolentiam alliciant, militesque blande appellando deleniant*. Quae autem in multitudine cum *contentione* habetur oratio, ea saepe universam excitat. Magna est enim admiratio copiose sapienterque dicentis: quem qui audiunt, intelligere etiam et sapere plus, quam ceteros, arbitrantur. Si vero inest in oratione mixta modestiae gravitas, nihil admirabilius fieri potest; eoque magis, si ea sunt in adolescente. 49. Sed, quum sint plura caussarum genera, quae eloquentiam desiderent, multique in nostra republica adolescentes et apud iudices et apud senatum dicendo laudem assecuti sint, maxima admiratio est in iudiciis; quorum ratio duplex est. Nam ex accusatione et defensione constat: quarum etsi laudabilior est defensio, tamen etiam accusatio probata persaepe est. Dixi paullo ante de Crasso. Idem fecit adolescens M. Antonius. Etiam P. Sulpicii eloquentiam

accusatio illustravit, quum seditiosum et inutilem civem, C. Norbanum, in iudicium vocavit. 50. Sed hoc quidem non est saepe faciendum, nec umquam, nisi aut reipublicae caussa, ut ii, quos ante dixi; aut ulciscendi, ut duo Luculli; aut patrocinii, ut nos pro Siculis, pro Sardis in Albucio Iulius. In accusando etiam M'. Aquillio L. Fufii cognita industria est. Semel igitur aut non saepe certe. Sin erit, cui faciendum sit saepius, reipublicae tribuat hoc muneris, cuius inimicos ulcisci saepius, non est reprehendendum. Modus tamen adsit. Duri enim hominis, vel potius vix hominis videtur, periculum capitis inferre multis. Id quum periculosum ipsi est, tum etiam sordidum ad famam, committere, ut accusator nominere: quod contigit M. Bruto, summo genere nato, illius filio, qui iuris civilis in primis peritus fuit. 54. Atque etiam hoc praeceptum officii diligenter tenendum est, ne quem umquam innocentem iudicio capitis arcessas: id enim sine scelere fieri nullo pacto potest. Nam quid est tam inhumanum, quam eloquentiam, a natura ad salutem hominum et ad conservationem datam, ad bonorum pestem perniciemque convertere? Nec tamen, ut hoc fugiendum est, item est habendum religioni, nocentem aliquando — modo nefarium impiumque — defendere. Vult hoc multitudo, patitur consuetudo, fert etiam humanitas. Iudicis est, semper in causis verum sequi; patroni, nonnumquam verisimile, etiam si minus sit verum, defendere: quod scribere, praesertim quum de philosophia scriberem, non auderem, nisi idem placeret gravissimo Stoicorum Panaetio. Maxime autem et gloria paritur et gratia defensionibus, eoque maior, si quando accidit, ut

ei subveniatur, qui potentis alicuius opibus circumveniri urgerique videatur: ut nos et saepe alias, et adolescentes contra L. Sullae dominantis opes pro S. Roscio Amerino fecimus: quae, ut scis, exstat oratio.

XV. 52. Sed expositis adolescentium officiis, quae valeant ad gloriam adipiscendam, deinceps de *beneficientia* ac de *liberalitate* dicendum est. Cuius est ratio duplex. Nam aut *opera* benigne fit indigentibus aut *pecunia*. Facilius est haec posterior, locupletati praesertim: sed illa lautior ac splendidior, et viro forti clarioque dignior. Quamquam enim in utroque inest gratificandi liberalis voluntas, tamen altera ex arca, altera ex virtute depromitur: largitioque, quae fit ex re familiari, fontem ipsum benignitatis exhaurit. Ita benignitate benignitas tollitur, qua quo in plures usus sis, eo minus in multos uti possis. 53. At qui opera, id est virtute et industria, benefici et liberales erunt, primum, quo pluribus profuerint, eo plures ad benigne faciendum adiutores habebunt: deinde consuetudine beneficentiae paratiores erunt et tamquam exercitatiores ad bene de multis promerendum. Praeclare epistola quadam Alexandrum filium Philippus accusat, quod largitione benevolentiam Macedonum consecetur: *Quae te, malum, inquit, ratio in istam spem induxit, ut eos tibi fideles putares fore, quos pecunia corrupisses? An tu id agis, ut Macedones non te regem suum, sed ministrum et praebitorem sperent fore?* Bene ministrum et praebitorem; quia sordidum regi: melius etiam, quod largitionem corruptelam dixit esse. Fit enim deterior, qui accipit, atque ad idem semper expectandum paratior. 54. Hoc ille filio: sed praeceptum putemus

omnibus. Quamobrem id quidem non dubium est, quin illa benignitas, quae constet ex opera et industria, et honestior sit et latius pateat et possit prodesse pluribus. Nonnumquam tamen est *largiendum*, nec hoc benignitatis genus omnino repudiandum est, et saepe idoneis hominibus indigentibus de re familiari imperitiendum, sed diligenter atque moderate. Multi enim patrimonia effuderunt inconsulte largiendo. Quid autem est stultius, quam, quod libenter facias, curare, ut id diutius facere non possis? Atque etiam sequuntur largitionem rapinae. Quum enim dando egere coeperunt, alienis bonis manus afferre coguntur. Ita, quum benevolentiae comparandae caussa benefici esse velint, non tanta studia assequuntur eorum, quibus dederunt, quanta odia eorum, quibus ademerunt. 55. Quamobrem nec ita claudenda res est familiaris, ut eam benignitas aperire non possit: nec ita reseranda, ut pateat omnibus. Modus adhibeatur, isque referatur ad facultates. Omnino meminisse debemus id, quod, a nostris hominibus saepissime usurpatum, iam in proverbii consuetudinem venit, *largitionem fundum non habere*. Etenim quis potest modus esse, quum et idem, qui consuerunt, et idem illud alii desiderent? XVI. Omnino duo sunt *genera largorum*, quorum alteri prodigi, alteri liberales: *prodigi*, qui epulis et viscerationibus et gladiatorum muneribus, ludorum venerationumque apparatu pecunias profundunt in eas res, quarum memoriam aut brevem aut nullam omnino sint relicturi; 56. *liberales* autem, qui suis facultatibus aut captos a praedonibus redimunt, aut aes alienum suscipiunt amicorum, aut in filiarum colloctione adiuvant, aut opitulantur in re vel quaerenda vel augenda. Itaque miror, quid in mentem venerit

Theophrasto in eo libro, quem de divitiis scripsit: in quo multa praeclare, illud absurde. Est enim multus in laudanda magnificentia et apparatione popularium munerum, taliumque sumptuum facultatem fructum divitiarum putat. Mihi autem ille fructus liberalitatis, cuius pauca exempla posui, multo et maior videtur et certior. Quanto Aristoteles gravius et verius nos reprehendit, qui has pecuniarum effusiones non admiremur, quae fiunt ad multitudinem deleniendam. *At ii, qui ab hoste obsidentur, si emere aquae sextarium mina cogantur, hoc primo incredibile nobis videri, omnesque mirari: sed, quum attenderint, veniam necessitati dare: in his immanibus iacturis infinitisque sumptibus nihil nos magno opere mirari; quum praesertim nec necessitati subveniatur, nec dignitas augeatur, ipsaque illa delectatio multitudinis sit ad breve exiguumque tempus, eaque a levissimo quoque, in quo tamen ipso una cum satietate memoria quoque moriatur voluptatis.* 57. Bene etiam colligit, haec pueris et mulierculis et servis et servorum simillimis liberis esse grata: gravi vero homini et ea, quae fiunt, iudicio certo ponderanti probari posse nullo modo. Quamquam intelligo, in nostra civitate inveterasse iam a bonis temporibus, ut splendor aedilitatum ab optimis viris postuletur. Itaque et P. Crassus, quum cognomine dives, tum copiis, functus est aedilicio maximo munere: et paullo post L. Crassus cum omnium hominum moderatissimo, Q. Mucio, magnificentissima aedilitate functus est: deinde C. Claudius, Appii filius: multi post, Luculli, Hortensius, Silanus. Omnes autem P. Lentulus me consule vicit superiores. Hunc est Scaurus imitatus. Magnificentissima vero nostri Pompeii munera secundo consulatu: in quibus omnibus quid mihi placeat, vi-

des. XVII. 58. Vitanda tamen suspicio est avaritiae. Mamercus, homini divitissimo, praetermissio aedilitatis consulatus repulsam attulit. Quare et, si postulatur a populo, bonis viris si non desiderantibus, attamen approbantibus, faciendum est, modo pro facultatibus; nos ipsi ut fecimus: et, si quando aliqua res maior atque utilior populari largitione acquiritur; ut Orestis nuper prandia in semitis decumae nomine magno honori fuerunt. Ne M. quidem Seio vitio datum est, quod in caritate annonae asse modium populo dedit: magna enim se et inveterata invidia, nec turpi iactura, quando erat aedilis, nec maxima, liberavit. Sed honori summo nuper nostro Miloni fuit, quod gladiatoribus emptis reipublicae causa, quae salute nostra continebatur, omnes P. Clodii conatus furoresque compressit. Causa igitur largitionis est, si aut necesse est, aut utile. 59. In his autem ipsis mediocritatis regula optima est. L. quidem Philippus, Q. F., magno vir ingenio in primisque clarus, gloriari solebat, se sine ullo munere adeptum esse omnia, quae haberentur amplissima. Dicebat idem Cotta, Curio. Nobis quoque licet in hoc quodammodo gloriari. Nam pro amplitudine honorum, quos cunctis suffragiis adepti sumus, nostro quidem anno, quod contigit eorum nemini, quos modo nominavi, sane exiguus sumptus aedilitatis fuit. 60. Atque etiam illae impensae meliores, muri, navalia, portus, aquarum ductus, omniaque, quae ad usum reipublicae pertinent. Quamquam, quod praesens tamquam in manum datur, iucundius est: tamen haec in posterum gratiora. Theatra, porticus, nova templa verecundius reprehendo, propter Pompeium: sed doctissimi non probant, ut et hic ipse Panaetius, quem multum in his libris secu-

tus sum, non interpretatus: et Phalereus Demetrius, qui Periclem, principem Graeciae, vituperat, quod tantam pecuniam in praeclara illa propylaea coniecerit. Sed de hoc genere toto in iis libris, quos *de republica* scripsi, diligenter est disputatum. Tota igitur ratio talium largitionum genere vitiosa est, temporibus necessaria; et tamen ipsa et ad facultates accommodanda, et mediocritate moderanda est. XVIII. 61. In illo autem altero genere largiendi, quod *a liberalitate* proficiscitur, non uno modo in disparibus caussis affecti esse debemus. Alia caussa est eius, qui calamitate premitur, et eius, qui res meliores quaerit, nullis suis rebus adversis. 62. Propensior benignitas esse debet in calamitosos, nisi forte erunt digni calamitate. In iis tamen, qui se adiuvari volent, non ut ne affligantur, sed ut altiorem gradum ascendant, restricti omnino esse nullo modo debemus, sed in deligendis idoneis iudicium et diligentiam adhibere. Nam praeclare Ennius:

Benefacta male locata malefacta arbitror.

63. Quod autem tributum est bono viro et grato, in eo quum ex ipso fructus est, tum etiam ex ceteris. Temeritate enim remota, gratissima est liberalitas: eoque eam studiosius plerique laudant, quod summi cuiusque bonitas commune perfugium est omnium. Danda igitur opera est, ut iis beneficiis quam plurimos afficiamus, quorum memoria liberis posterisque prodatur, ut iis ingratis esse non liceat. Omnes enim immemorem beneficii oderunt eamque iniuriam in deterrenda liberalitate sibi etiam fieri, eumque, qui faciat, communem hostem tenuiorum putant. Atque haec benignitas etiam reipublicae est utilis, redimi e servitute captos, locupletari tenuiores: quod quidem

vulgo solitum fieri ab ordine nostro, in oratione Crassi scriptum copiose videmus. Hanc ergo consuetudinem benignitatis largitioni munerum longe antepono. Haec est gravium hominum atque magnorum, illa quasi assentatorum populi, multitudinis levitatem voluptate quasi titillantium. 64. Conveniet autem quum in dando munificum esse, tum in exigendo non acerbum, in omnique re contrahenda, vendendo, emendo, conducendo, locando; vicinitatibus et confiniis aequum, facilem, multa multis de suo iure cedentem, a litibus vero, quantum liceat, et nescio an paullo plus etiam, quam liceat, abhorrentem. Est enim non modo liberale, paullum nonnumquam de suo iure decedere, sed interdum etiam fructuosum. Habenda autem ratio est rei familiaris; quam quidem dilabi sinere flagitiosum est: sed ita, ut illiberalitatis avaritiaeque absit suspicio. Posse enim liberalitate uti, non spoliante se patrimonio, nimirum is est pecuniae fructus maximus. Recte etiam a Theophrasto est laudata *hospitalitas*. Est enim, ut mihi quidem videtur, valde decorum, patere domos hominum illustrium illustribus hospitibus: idque etiam reipublicae est ornamento, homines externos hoc liberalitatis genere in urbe nostra non egere. Est autem etiam vehementer utile iis, qui honeste posse multum volunt, per hospites apud externos populos valere opibus et gratia. Theophrastus quidem scribit, *Cimonem Athenis etiam in suos curiales Laciadas hospitem fuisse: ita enim instituisse et villicis imperavisse, ut omnia praeberentur, quicumque Laciades in villam suam devertisset.*

XIX. 65. Quae autem opera, non largitione beneficia dantur, haec tum in universam rempublicam, tum in singulos cives conferuntur. Nam in iure ca-

vere, consilio iuvare, atque hoc scientiae genere prodesse quam plurimis, vehementer et ad opes augendas pertinet et ad gratiam. Itaque quum multa praeclara maiorum, tum quod optime constituti iuris civilis summo semper in honore fuit cognitio atque interpretatio. Quam quidem ante hanc confusionem temporum in possessione sua principes retinuerunt. Nunc, ut honores, ut omnes dignitatis gradus, sic huius scientiae splendor deletus est: idque eo indignius, quod eo tempore hoc contigit, quum is esset, qui omnes superiores, quibus honore par esset, scientia facile vicisset. Haec igitur opera grata multis et ad beneficiis obstringendos homines accommodata. 66. Atque huic arti finitima est dicendi gravior facultas et gratior et ornatio. Quid enim eloquentia praestabilius, vel admiratione audientium, vel spe indigentium, vel eorum, qui defensi sunt, gratia? Huic ergo a maioribus nostris est in toga dignitatis principatus datus. Diserti igitur hominis et facile laborantis, quodque in patriis est moribus, multorum causas et non gravate et gratuito defendentis beneficia et patrocinia late patent. 67. Admonebat me res, ut hoc quoque loco intermissionem eloquentiae, ne dicam interitum, deplorarem; ni vereretur, ne de me ipso aliquid videretur queri. Sed tamen videmus, quibus extinctis oratoribus, quam in paucis spes, quanto in paucioribus facultas, quam in multis sit audacia. Quum autem non possint omnes, ne multi quidem, aut iurisperiti esse aut disertis; licet tamen opera prodesse multis, beneficia petentem, commendantem iudicibus et magistratibus, vigilantem pro re alterius, eos ipsos, qui aut consuluntur aut defendunt, rogantem: quod qui faciunt, plurimum gratiae consequuntur, latissimeque eorum manat industria.

68. Iam illud non sunt admonendi, (est enim in promptu,) ut animum advertant, quum iuvare alios velint, ne quos offendant. Saepe enim aut eos laedunt, quos non debent; aut eos, quos non expedit. Si imprudentes, negligentiae est: si scientes, temeritatis. Utendum est etiam excusatione adversus eos, quos invitus offendas, quacumque possit, quare id, quod feceris, necesse fuerit, nec aliter facere potueris: ceterisque operis et officiis erit id, quod violatum est, compensandum. XX. 69. Sed quum in hominibus iuvandis aut mores spectari, aut fortuna soleat; dictu quidem est proclive, itaque vulgo loquuntur, se in beneficiis collocandis mores hominum, non fortunam sequi. Honesta oratio est. Sed quis est tandem, qui inopis et optimi viri caussae non anteponat in opera danda gratiam fortunati et potentis? A quo enim expeditior et celerior remuneratio fore videtur, in eum fere est voluntas nostra propensior. Sed animadvertendum est diligentius, quae natura rerum sit. Nimirum enim inops ille, si bonus est vir, etiam si referre gratiam non potest, habere certe potest. Commode autem, quicumque dixit, *pecuniam qui habeat, non reddidisse; qui reddiderit, non habere: gratiam autem, et qui retulerit, habere; et qui habeat, retulisse.* At, qui se locupletes, honoratos, beatos putant, ii ne obligari quidem beneficio volunt. Quin etiam beneficium se dedisse arbitrantur, quum ipsi quamvis magnum aliquod acceperint; atque etiam a se postulari aut exspectari aliquid suspicantur: patrociniis vero se usos aut clientes appellari, mortis instar putant. 70. At vero ille tenuis, quum, quidquid factum sit, se spectatum, non fortunam putat, non modo illi, qui est meritis, sed etiam illis, a quibus exspectat, (eget enim multis,)

gratum se videri studet. Neque vero verbis auget suum munus, si quo forte fungitur, sed etiam extenuat. Videndumque illud est, quod, si opulentum fortunatumque defenderis, in uno illo aut si forte in liberis eius manet gratia: sin autem inopem, probum tamen et modestum, omnes non improbi humiles, quae magna in populo multitudo est, praesidium sibi paratum vident. Quamobrem melius apud bonos, quam apud fortunatos, beneficium collocari puto. 74. Danda omnino opera est, ut omni generi satisfacere possimus; sed si res in contentionem veniet, nimirum Themistocles est auctor adhibendus; qui quum consuleretur, utrum bono viro pauperi, an minus probato diviti filiam collocaret: *Ego vero*, inquit, *malovirum, qui pecunia egeat, quam pecuniam, quae viro.* Sed corrupti mores depravatique sunt admiratione divitiarum. Quarum magnitudo quid ad unum quemque nostram pertinet? Illum fortasse adiuvat, qui habet: ne id quidem semper. Sed fac iuvare: utentior sane sit; honestior vero quomodo? Quod si etiam bonus erit vir, ne impediunt divitiae, quo minus iuветur, modo ne adiuvent: sitque omne iudicium, non quam locuples, sed qualis quisque sit. Extremum autem praeceptum in beneficiis operaque danda est, ne quid contra aequitatem contendas, ne quid pro iniuria. Fundamentum enim perpetuae commendationis et famae est iustitia, sine qua nihil potest esse laudabile.

XXI. 72. Sed quoniam de eo genere beneficiorum dictum est, quae ad singulos spectant; deinceps de iis, quae ad universos, quaeque ad rempublicam pertinent, disputandum est. Eorum autem ipsorum partim eiusmodi sunt, ut ad universos cives pertineant, partim singulos ut attingant; quae sunt etiam gra-

tiora. Danda est opera omnino, si possit, utrisque; nec minus, ut etiam singulis consulatur, sed ita, ut ea res aut prosit, aut certe ne obsit reipublicae. C. Gracchi frumentaria magna largitio; exhauriebatigitur aerarium: modica M. Octavii, et reipublicae tolerabilis et plebi necessaria; ergo et civibus et reipublicae salutaris. 73. In primis autem videndum erit ei, qui rempublicam administrabit, ut suum quisque teneat, neque de bonis privatorum publice deminutio fiat. Perniciose enim Philippus in tribunatu, quum legem agrariam ferret, (quam tamen antiquari facile passus est, et in eo vehementer se moderatum praebeuit:) sed quum in agendo multa populariter, tum illud male: *non esse in civitate duo millia hominum, qui rem haberent.* Capitalis oratio, et ad aequationem bonorum pertinens: qua peste quae potest esse maior? Hanc enim ob causam maxime, ut sua tenerent, reipublicae civitatesque constitutae sunt. Nam etsi duce natura congregabantur homines, tamen spe custodiarum rerum suarum urbium praesidia quaerebant. 74. Danda etiam opera est, ne, quod apud maiores nostros saepe fiebat propter aerarii tenuitatem assiduitatemque bellorum, tributum sit conferendum; idque ne eveniat, multo ante erit providendum. Sin quae necessitas huius muneris alicui reipublicae obvenerit: (malo enim, quam nostrae, ominari; neque tamen de nostra, sed de omni republica disputo:) danda erit opera, ut omnes intelligant, si salvi esse velint, necessitati esse parendum. Atque etiam omnes, qui rempublicam gubernabunt, consulere debebunt, ut earum rerum copia sit, quae sunt necessariae. Quarum qualis comparatio fieri soleat et debeat, non est necesse disputare: est enim in promptu: tantum locus attin-

gendus fuit. 75. Caput autem est in omni procuratione negotii et muneris publici, ut avaritiae pellatur etiam minima suspicio. *Utinam, inquit C. Pontius Samnis, ad illa tempora me fortuna reservavisset et tum essem natus, si quando Romani dona accipere coepissent! Non essem passus diutius eos imperare.* Nae illi multa saecula exspectanda fuerunt. Modo enim hoc malum in hanc rempublicam invasit. Itaque facile patior tum potius Pontium fuisse, si quidem in illo tantum fuit [roboris]. Nondum centum et decem anni sunt, quum de pecuniis repetundis a L. Pisone lata lex est, nulla antea quum fuisset. At vero postea tot leges, et proximae quaeque duriores, tot rei, tot damnati, tantum Italicum bellum propter iudiciorum metum excitatum, tanta, sublatis legibus et iudiciis, expilatio direptioque sociorum, ut imbecillitate aliorum, non nostra virtute valeamus. XXII. 76. Laudat Africanum Panaetius, quod fuerit abstinens. Quid ni laudet? Sed in illo alia maiora. Laus abstinentiae non hominis est solum, sed etiam temporum illorum. Omni Macedonum gaza, quae fuit maxima, potitus est Paulus: tantum in aerarium pecuniae invexit, ut unius imperatoris praeda finem attulerit tributorum. At hic nihil domum suam praeter memoriam nominis sempiternam detulit. Imitatus patrem Africanus, nihilo locupletior Karthagine eversa. Quid? quae eius collega fuit in censura L. Mummius, numquid copiosior, quum copiosissimam urbem funditus sustulisset? Italiam ornare, quam domum suam, maluit. Quamquam Italia ornata, domus ipsa mihi videtur ornatior. 77. Nullum igitur vitium taetrius, ut eo, unde degressa est, referat se oratio, quam avaritia, praesertim in principibus rempublicam gubernantibus. Habere

enim quaestui rempublicam non modo turpe est, sed sceleratum etiam et nefarium. Itaque quod Apollo Pythius oraculo edidit,

Spartam nulla re, nisi avaritia perituram,

id videtur non solum Lacedaemoniis, sed etiam omnibus opulentis populis praedixisse. Nulla autem re conciliare facilius benevolentiam multitudinis possunt ii, qui reipublicae praesunt, quam abstinencia et continentia. 78. Qui vero se populares volunt, ob eamque caussam aut agrariam rem tentant, ut possessores suis sedibus pellantur, aut pecunias creditas debitoribus condonandas putant, ii labefactant fundamenta reipublicae; concordiam primum, quae esse non potest, quum aliis adimuntur, aliis condonantur pecuniae; deinde aequitatem, quae tollitur omnis, si habere suum cuique non licet. Id enim est proprium, ut supra dixi, civitatis atque urbis, ut sit libera et non sollicita suae rei cuiusque custodia. 79. Atque in hac perniciem reipublicae ne illam quidem consequuntur, quam putant, gratiam. Nam cui res erepta est, est inimicus; cui data, etiam dissimulat se accipere voluisse, et maxime in pecuniis creditis occultat suum gaudium, ne videatur non fuisse solvendo. At vero ille, qui accipit iniuriam, et meminit et prae se fert dolorem suum: nec, si plures sunt ii, quibus improbe datum est, quam illi, quibus iniuste ademptum est, ideo plus etiam valent. Non enim numero haec iudicantur, sed pondere. Quam autem habet aequitatem, ut agrum, multis annis aut etiam saeculis ante possessum, qui nullum habuit, habeat, qui autem habuit, amittat? XXIII. 80. Ac propter hoc iniuriae genus Lacedaemonii Lysandrum ephorum expulerunt: Agin regem, quod numquam antea apud eos accide-

rat, necaverunt: exque eo tempore tantae discordiae secutae sunt, ut et tyranni exsisterent, et optimates exterminarentur, et praeclarissime constituta respublica dilaberetur. Nec vero solum ipsa cecidit, sed etiam reliquam Graeciam evertit contagionibus malorum, quae, a Lacedaemoniis profecta, manarunt latius. Quid? nostros Gracchos, Ti. Gracchi, summi viri, filios, Africani nepotes, nonne agrariae contentiones perdiderunt? 81. At vero Aratus Sicyonius iure laudatur, qui, quum eius civitas quinquaginta annos a tyrannis teneretur, profectus Argis Sicyonem, clandestino introitu urbe est potitus. Quumque tyrannum Nicoclem improvise oppressisset, sexcentos exsules, qui fuerant eius civitatis locupletissimi, restituit, remque publicam adventu suo liberavit. Sed quum magnam animadverteret in bonis et possessionibus difficultatem, quod et eos, quos ipse restituerat, quorum bona alii possederant, egere iniquissimum arbitrabatur, et quinquaginta annorum possessiones moveri non nimis aequum putabat, propterea quod tam longo spatio multa hereditatibus, multa emptionibus, multa dotibus tenebantur sine iniuria, iudicavit neque illis adimi, neque his non satisfieri, quorum illa fuerant, oportere. 82. Quum igitur statuisset, opus esse ad eam rem constituendam pecunia, Alexandriam se proficisci velle dixit, remque integram ad reditum suum iussit esse: isque celeriter ad Ptolemæum, suum hospitem, venit, qui tum regnabat alter post Alexandriam conditam. Cui quum exposuisset patriam se liberare velle causamque docuisset; a rege opulento vir summus facile impetravit, ut grandi pecunia adiuveretur. Quam quum Sicyonem attulisset, adhibuit sibi in consilium quindecim principes, cum

quibus caussas cognovit et eorum, qui aliena tenebant, et eorum, qui sua amiserant: perfecitque aestimandis possessionibus, ut persuaderet aliis, ut pecuniam accipere mallent, possessionibus cederent; aliis, ut commodius putarent, numerari sibi, quod tanti esset, quam suum recuperare. Ita perfectum est, ut omnes, concordia constituta, sine querela discederent. 83. O virum magnum dignumque, qui in nostra republica natus esset! Sic par est agere cum civibus, non (ut his iam vidimus) hastam in foro ponere et bona civium voci subiicere praeconis. At ille Graecus (id quod fuit sapientis et praestantis viri) omnibus consulendum putavit: eaque est summa ratio et sapientia boni civis, commoda civium non divellere, atque omnes aequitate eadem continere. Habitent gratis in alieno? Quid ita? Ut, quum ego emerim, aedificarim, tuear, impendam, tu, me invito, fruar meo? Quid est aliud, aliis sua eripere, aliis dare aliena? 84. Tabulae vero novae quid habent argumenti, nisi ut emas mea pecunia fundum: eum tu habeas, ego non habeam pecuniam? XXIV. Quamobrem, ne sit aes alienum, quod reipublicae noceat, providendum est, quod multis rationibus caveri potest; non, si fuerit, ut locupletes suum perdant, debitores lucrentur alienum. Nec enim ulla res vehementius rempublicam continet, quam fides: quae esse nulla potest, nisi erit necessaria solutio rerum creditarum. Numquam vehementius actum est, quam me consule, ne solveretur. Armis et castris tentata res est ab omni genere hominum et ordine: quibus ita restiti, ut hoc tantum malum de reipublica tolleretur. Numquam nec maius aes alienum fuit, nec melius nec facilius dissolutum est. Fraudandi enim spe sublata, solvendi necessitas consecuta

est. At vero hic nunc victor, tum quidem victus, quae cogitarat, ea perfecit, quum eius iam nihil interesset. Tanta in eo peccandi libido fuit, ut hoc ipsum eum delectaret, peccare, etiam si caussa non esset. 85. Ab hoc igitur genere largitionis, ut aliis detur, aliis auferatur, aberunt ii, qui rempublicam tuebuntur: in primisque operam dabunt, ut iuris et iudiciorum aequitate suum quisque teneat, et neque tenuiores propter humilitatem circumveniantur, neque locupletibus ad sua vel tenenda vel recuperanda obsit invidia: praeterea, quibuscumque rebus vel belli vel domi poterunt, rempublicam augeant imperio, agris, vectigalibus. Haec magnorum hominum sunt, haec apud maiores nostros factitata: haec genera officiorum qui persequuntur, cum summa utilitate reipublicae magnam ipsi adipiscentur et gratiam et gloriam.

86. *In his autem utilitatum praeceptis* Antipater Tyrius, Stoicus, qui Athenis nuper est mortuus, *duo praeterita censet esse a Panaetio, valetudinis curationem et pecuniae*: quas res a summo philosopho praeteritas arbitror, quod essent faciles. Sunt certe utiles: sed valetudo sustentatur notitia sui corporis et observatione, quae res aut prodesse soleant aut obesse, et continentia in victu omni atque cultu corporis tuendicaussa, et praetermittendis voluptatibus, postremo arte eorum, quorum ad scientiam haec pertinent. 87. *Res autem familiaris* quaeri debet iis rebus, a quibus abest turpitudine; conservari autem diligentia et parsimonia, iisdem etiam rebus augeri. Has res commodissime Xenophon Socraticus persecutus est in eo libro, qui *Oeconomicus* inscribitur: quem nos, ista fere aetate quum essemus, qua es tu nunc, e Graeco in Latinum convertimus.

XXV. 88. *Sed utilitatum comparatio*, quoniam hic locus erat quartus a Panaetio praetermissus, saepe est necessaria. Nam et corporis commoda cum externis, et externa cum corporis, et ipsa inter se corporis et externa cum externis comparari solent. Cum externis corporis hoc modo comparantur: Valere ut malis, quam dives esse; cum corporis externa hoc modo: Dives esse potius, quam maximis corporis viribus; ipsa inter se corporis sic, ut bona valetudo voluptati anteponatur, vires celeritati; externorum autem, ut gloria divitiis, vectigalia urbana rusticis. 89. Ex quo genere comparationis illud est Catonis senis: a quo quum quaereretur, *quid maxime in re familiari expediret?* respondit: »*Bene pascere.*« *Quid secundum?* »*Satis bene pascere.*« *Quid tertium?* »*Male pascere.*« *Quid quartum?* »*Arare.*« Et, quum ille, qui quaesierat, dixisset: *Quid fenerari?* tum Cato: »*Quid hominem*« [inquit] »*occidere?*« Ex quo et multis aliis intelligi debet, utilitatum comparationes fieri solere, recteque hoc adiunctum esse quartum exquirendorum officiorum genus. 90. Sed toto hoc de genere, de quaerenda, de collocanda pecunia, vellem etiam de utenda, commodius a quibusdam optimis viris, ad Ianum medium sedentibus, quam ab ullis philosophis ulla in schola disputatur. Sunt tamen ea cognoscenda. Pertinent enim ad utilitatem, de qua hoc libro disputatum est. Reliqua deinceps persequemur.

M. TULLII CICERONIS
 DE OFFICIIS
 AD MARCUM FILIUM
 LIBER TERTIUS.

ARG. Hoc libro Cicero accedit ad tertium commentationis locum de honestatis et utilitatis comparatione. Negat vero aut dubitandum esse aut umquam dubitari, an id, quod utile videatur, honesto sit anteponendum; sed tempora incidere, quibus, quod turpe haberi soleat, honestum videatur: ut occidere hominem, qui tyrannus esse coeperit; in quo non utile honesto, sed hoc illi anteponatur. Itaque, ut sine ullo errore diiudicari possit, si quando cum illo, quod honestum intelligitur, pugnare id videatur, quod appellemus utile, formulam quamdam e Stoicorum disciplina constituit, quam si quis in comparatione rerum sequatur, numquam ab officio recedat. Ea est autem huiusmodi: quidquid sit honestum, idem esse utile; nec utile quidquam, quod non sit honestum; ex quo consequi, unum debere omnibus esse propositum: ut eadem sit utilitas unius cuiusque et universorum. c. 1—7. Ex hac formula deinceps multas quaestiones propositas, quibus officium temporum ratione censet, ad extremum usque explicat.

I. 4. *Publium Scipionem, Marce fili, eum, qui primus Africanus appellatus est, dicere solitum scripsit Cato, qui fuit fere eius aequalis, »Numquam se minus otiosum esse, quam quum otiosus; nec minus solum, quam quum solus esset.«* Magnifica vero vox et magno viro ac sapiente digna: quae declarat, illum et in otio de negotiis cogitare, et in solitudine secum loqui solitum; ut neque cessaret umquam, et interdum colloquio alterius non egeret. Itaque duae res, quae languorem afferunt ceteris, illum acuebant, otium et solitudo. Vellem nobis hoc idem vere dicere liceret; sed si minus imitatione tantam ingenii praestantiam consequi possumus, voluntate certe proxime accedimus: nam et, a republica forensibusque negotiis armis impiis vique prohibiti, otium persequimur; et ob eam causam, Urbe relictâ, rura peragrantes saepe soli sumus. 2. Sed nec hoc otium cum Africani otio, nec haec solitudo cum illa comparanda est. Ille enim requiescens a reipublicae pulcherrimis muneribus otium sibi sumebat aliquando, et a coetu hominum frequentiaque interdum, tamquam in portum, se in solitudinem recipiebat. Nostrum autem otium negotii inopia, non requiescendi studio, constitutum est. Exstincto enim senatu deletisque iudiciis, quid est, quod dignum nobis aut in curia aut in foro agere possimus? 3. Ita qui in maxima celebritate atque in oculis civium quondam vixerimus, nunc, fugientes conspectum sceleratorum, quibus omnia redundant, abdimus nos, quantum licet, et saepe soli sumus. Sed quia sic ab hominibus doctis accepimus, *non solum ex malis eligere minima oportere, sed etiam excerpere ex his ipsis, si quid inesset boni*: propterea et otio fruor, non illo quidem, quo debebat is, qui quon-

dam peperisset otium civitati, nec eam solitudinem languere patior, quam mihi adfert necessitas, non voluntas. 4. Quamquam Africanus maiorem laudem meo iudicio assequebatur. Nulla enim eius ingenii monumenta mandata litteris, nullum opus otii, nullum solitudinis munus exstat. Ex quo intelligi debet, illum mentis agitatione, investigationeque earum rerum, quas cogitando consequabatur, neque otiosum nec solum umquam fuisse. Nos autem, qui non tantum roboris habemus, ut cogitatione tacita a solitudine abstrahamur, ad hanc scribendi operam omne studium curamque convertimus. Itaque plura brevi tempore, eversa, quam multis annis, stante republica, scripsimus. II. 5. Sed quum tota philosophia, mi Cicero, frugifera et fructuosa, nec ulla pars eius inculta ac deserta sit, tum nullus feracior in ea locus est nec uberior, quam de officiis, a quibus constanter honesteque vivendi praecepta ducuntur. Quare quamquam a Cratippo nostro, principe huius memoriae philosophorum, haec te assidue audire atque accipere confido, tamen conducere arbitror, talibus aures tuas vocibus undique circumsonare, nec eas, si fieri possit, quidquam aliud audire. 6. Quod quum omnibus est faciendum, qui vitam honestam ingredi cogitant, tum haud scio, an nemini potius, quam tibi. Sustines enim non parvam expectationem imitandae industriae nostrae, magnam honorum, nonnullam fortasse nominis. Suscepisti onus praeterea grave et Athenarum et Cratippi: ad quos quum tamquam ad mercaturam bonarum artium sis profectus, inane redire turpissimum est, dedecorantem et urbis auctoritatem et magistri. Quare, quantum conniti animo potes, quantum labore contendere, (si discen-

di labor est potius, quam voluptas,) tantum fac ut efficias: neve committas, ut, quum omnia suppeditata sint a nobis, tute tibi defuisse videre. Sed haec hactenus: multa enim saepe ad te cohortandi gratia scripsimus. Nunc ad reliquam partem propositae divisionis revertamur.

7. Panaetius igitur, qui sine controversia de officiis accuratissime disputavit, quemque nos, correctione quadam adhibita, potissimum secuti sumus, tribus generibus propositis, *in quibus deliberare homines et consultare de officio solerent, uno, quum dubitarent, honestumne id esset, de quo ageretur, an turpe? altero, utilene, an inutile? tertio, si id, quod speciem haberet honesti, pugnaret cum eo, quod utile videretur, quomodo ea discerni oporteret, — de duobus generibus primis tribus libris explicavit: de tertio autem genere deinceps se scripsit dicturum, nec exsolvit, quod promiserat.* 8. Quod eo magis miror, quia scriptum a discipulo eius Posidonio est, *triginta annis vixisse Panaetium, posteaquam illos libros edidisset.* Quem locum miror a Posidonio breviter esse tactum in quibusdam commentariis: praesertim quum scribat, *nullum esse locum in tota philosophia tam necessarium.* 9. Minime vero assentior iis, qui negant eum locum a Panaetio praetermissum, *sed consulto relictum, nec omnino scribendum fuisse, quia numquam posset utilitas cum honestate pugnare.* De quo alterum potest habere dubitationem, *adhibendumne fuerit hoc genus, quod in divisione Panaetii tertium est, an plane omittendum: alterum dubitari non potest, quin a Panaetio susceptum sit, sed relictum.* Nam qui e divisione tripartita duas partes absolverit, huic necesse est restare tertiam. Praeterea in extremo

libro tertio *de hac parte pollicetur se deinceps esse dicturum.* 40. Accedit eodem testis locuples, Posidonius, qui etiam scribit in quadam epistola, *P. Rutilium Rufam dicere solere*, qui Panaetium audierat, *»Ut nemo pictor esset inventus, qui Coae Veneris eam partem, quam Apelles inchoatam reliquisset, absolveret,«* (oris enim pulchritudo reliqui corporis imitandi spem auferrebat:) *»sic ea, quae Panaetius praetermisisset et non perfecisset, propter eorum, quae perfecisset, praestantiam neminem esse persecutum.«*

III. 41. Quamobrem de iudicio Panaetii dubitari non potest: rectene autem hanc tertiam partem ad exquirendum officium adiunxerit, an secus, de eo fortasse disputari potest. Nam sive honestum solum bonum est, ut Stoicis placet, sive, quod honestum est, id ita summum bonum est, quemadmodum Peripateticis vestris videtur, ut omnia ex altera parte collocata vix minimi momenti instar habeant: dubitandum non est, quin numquam possit utilitas cum honestate contendere. Itaque accepimus, Socratem execrari solitum eos, qui primum haec, natura cohaerentia, opinione distraxissent. Cui quidem ita sunt Stoici assensi, ut et, quidquid honestum esset, id utile esse censerent, nec utile quidquam, quod non honestum. 42. Quod si is esset Panaetius, qui virtutem propterea colendam diceret, quod ea efficiens utilitatis esset, ut ii, qui res expetendas vel voluptate vel indolentia metiuntur; liceret ei dicere, utilitatem aliquando cum honestate pugnare. Sed, quum sit is, qui id solum bonum iudicet, quod honestum sit, quae autem huic repugnent specie quadam utilitatis, eorum neque accessione meliorem vitam fieri, nec decessione peiorem; non videtur eiusmodi debuisse deliberationem

introducere, in qua, quod utile videretur, cum eo, quod honestum est, compararetur. 43. Etenim quod summum bonum a Stoicis dicitur, *Convenienter naturae vivere*: id habet hanc, ut opinor, sententiam, cum virtute congruere semper; cetera autem, quae secundum naturam essent, ita legere, si ea virtuti non repugnarent. Quod quum ita sit, putant quidam, hanc comparisonem non recte introductam, nec omnino de eo genere quidquam praecipendum fuisse. Atque illud quidem *honestum*, quod proprie vereque dicitur, id in *sapientibus* est solis, neque a *virtute* divelli umquam potest; in iis autem, in quibus sapientia perfecta non est, ipsum illud quidem perfectum honestum nullo modo, similitudines honesti esse possunt. 44. Haec enim omnia *officia*, de quibus his libris disputamus, *media* Stoici appellant, ea communia sunt et late patent; quae et ingenii bonitate multi assequuntur et progressionem discendi. Illud autem officium, quod *rectum* iidem appellant, perfectum atque absolutum est, et, ut iidem dicunt, omnes numeros habet, nec praeter sapientem cadere in quemquam potest. 45. Quum autem aliquid actum est, in quo media officia compareant, id cumulate videtur esse perfectum: propterea quod vulgus, quid absit a perfecto, non fere intelligit: quatenus autem intelligit, nihil putat praetermissum. Quod item in poematis et in picturis usu venit, in aliisque compluribus, ut delectentur imperiti laudentque ea, quae laudanda non sint, ob eam, credo, causam, quod insit in iis aliquid probi, quod capiat ignaros, qui quidem, quid in una quaque re vitii sit, nequeant iudicare. Itaque quum sunt docti a peritis, desistunt facile sententia. IV. Haec igitur officia, de quibus his libris disserimus, *quasi secunda*

quaedam honesta esse dicunt, non sapientum modo propria, sed cum omni hominum genere communia. 16. Itaque iis omnes, in quibus est virtutis indoles, commoventur. Nec vero quum duo Decii aut duo Scipiones fortes viri commemorantur, aut quum Fabricius Aristidesve *iustus* nominatur, aut ab illis fortitudinis, aut ab his iustitiae tamquam a sapientibus petitur exemplum. Nemo enim horum sic sapiens, ut sapientem volumus intelligi: nec ii, qui sapientes habiti et nominati, M. Cato et C. Laelius, sapientes fuerunt; ne illi quidem septem: sed ex mediorum officiorum frequentia similitudinem quamdam gerebant speciemque sapientum. 17. Quocirca nec id, quod vere *honestum* est, fas est cum *utilitatis repugnantia* comparari, nec id, quod communiter appellamus *honestum*, quod colitur ab iis, qui bonos se viros haberi volunt, cum emolumentis umquam est comparandum: tamque id honestum, quod in nostram intelligentiam cadit, tuendum conservandumque nobis est, quam illud, quod proprie dicitur vereque est honestum, sapientibus. Aliter enim teneri non potest, si quae est ad virtutem facta progressio. Sed haec quidem de iis, qui conservatione officiorum existimantur boni. 18. Qui autem omnia metiuntur emolumentis et commodis, neque ea volunt praeponderari honestate, hi solent in deliberando honestum cum eo, quod utile putant, comparare: boni viri non solent. Itaque existimo, Panaetium, quum dixerit, homines solere in hac comparatione dubitare, hoc ipsum sensisse, quod dixerit, solere modo, non etiam oportere. Etenim non modo pluris putare, quod utile videatur, quam quod honestum, sed haec etiam inter se comparare, et in his addubitare turpissimum est. Quid est ergo,

quod nonnumquam dubitationem afferre soleat considerandumque videatur? Credo, si quando dubitatio accidit, quale sit id, de quo consideretur. 19. Saepe enim tempore sit, ut, quod turpe plerumque haberi soleat, inveniatur non esse turpe. Exempli causa ponatur aliquid, quod pateat latius. Quod potest maius esse scelus, quam non modo hominem, sed etiam familiarem hominem occidere? Num igitur se astringit scelere, si qui tyrannum occidit, quamvis familiarem? Populo quidem Romano non videtur, qui ex omnibus praeclaris factis illud pulcherrimum existimat. Vicit ergo utilitas honestatem? Immo vero honestatem utilitas consecuta est.

Itaque, ut sine ullo errore diiudicare possimus, si quando cum illo, quod *honestum* intelligimus, pugnare id videbitur, quod appellamus *utile*, formula quaedam constituenda est: quam si sequemur in comparatione rerum, ab officio numquam recedemus. 20. Erit autem haec formula Stoicorum rationi disciplinaeque maxime consentanea: quam quidem his libris propterea sequimur, quod, quamquam et a veteribus Academicis et a Peripateticis vestris, qui quondam iidem erant, *quae honesta sunt, anteponuntur iis, quae videntur utilia*, tamen splendidius haec ab eis disseruntur, quibus, *quidquid honestum est, idem utile videtur, nec utile quidquam, quod non honestum*: quam ab iis, quibus aut honestum aliquid non utile, aut utile non honestum. Nobis autem nostra Academia magnam licentiam dat, ut, quodcumque maxime probabile occurrat, id nostro iure liceat defendere. Sed redeo ad formulam. V. 24. Detrahare igitur aliquid alteri, et hominem hominis incommodo suum augere commodum, magis est *contra naturam*, quam mors, quam

paupertas, quam dolor, quam cetera, quae possunt aut corpori accidere aut rebus externis. Nam principio tollit convictum humanum et societatem. Si enim sic erimus affecti, ut propter suum quisque emolumentum spoliet aut violet alterum, disrumpi necesse est eam, quae maxime est secundum naturam, humani generis societatem. 22. Ut, si unum quodque membrum sensum hunc haberet, ut posse putaret se valere, si proximi membri valetudinem ad se traduxisset, debilitari et interire totum corpus necesse esset: sic, si unus quisque nostrum ad se rapiat commoda aliorum, detrahatque, quod cuique possit, emolumenti sui gratia, societas hominum et communitas evertatur necesse est. Nam sibi ut quisque malit, quod ad usum vitae pertineat, quam alteri acquirere, concessum est, non repugnante natura: illud natura non patitur, ut aliorum spoliis nostras facultates, copias, opes augeamus. 23. Neque vero hoc solum natura et iure gentium, sed etiam legibus populorum, quibus in singulis civitatibus respublica continetur, eodem modo constitutum est, ut non liceat sui commodi caussa nocere alteri. Hoc enim spectant leges, hoc volunt, incolumem esse civium coniunctionem: quam qui dirimunt, eos morte, exsilio, vinculis, damno coercent. Atque hoc multo magis efficit ipsa naturae ratio, quae est lex divina et humana: cui parere qui velit, (omnes autem parebunt, qui secundum naturam volent vivere,) numquam committet, ut alienum appetat et id, quod alteri detraxerit, sibi assumat. 24. Etenim multo magis est secundum naturam excelsitas animi et magnitudo, itemque comitas, iustitia, liberalitas, quam voluptas, quam vita, quam divitiae: quae quidem contemnere et pro nihilo ducere, compa-

rantem cum utilitate communi, magni animi et excelsi est. Detrahare autem de altero sui commodi causa, magis est contra naturam, quam mors, quam dolor, quam cetera generis eiusdem. 25. Itemque magis est secundum naturam, pro omnibus gentibus, si fieri possit, conservandis aut iuvandis maximos labores molestiasque suscipere, imitantem Herculem illum, quem hominum fama, beneficiorum memor, in concilio caelestium collocavit, quam vivere in solitudine non modo sine ullis molestiis, sed etiam in maximis voluptatibus, abundantem omnibus copiis, ut excellas etiam pulchritudine et viribus. Quocirca optimo quisque et splendidissimo ingenio longe illam vitam huic anteponit. Ex quo efficitur, hominem, naturae obedientem, homini nocere non posse. 26. Deinde, qui alterum violat, ut ipse aliquid commodi consequatur, aut nihil existimat se facere contra naturam, aut magis fugiendam censet mortem, paupertatem, dolorem, amissionem etiam liberorum, propinquorum, amicorum, quam facere cuiquam iniuriam. Si nihil existimat contra naturam fieri hominibus violandis, quid cum eo disseras, qui omnino hominem ex homine tollat? Sin fugiendum id quidem censet, sed multo illa peiora, mortem, paupertatem, dolorem; errat in eo, quod ullum aut corporis aut fortunae vitium vitiis animi gravius existimat. VI. Ergo unum debet esse omnibus propositum, *ut eadem sit utilitas unius cuiusque et universorum*: quam si ad se quisque rapiat, dissolvetur omnis humana consortio. 27. Atque si etiam hoc natura praescribit, ut homo homini, quicumque sit, ob eam ipsam causam, quod is homo sit, consultum velit: necesse est secundum eandem naturam omnium utilitatem esse communem. Quod si

ita est, una continemur omnes et eadem lege naturae: idque ipsum si ita est, certe violare alterum naturae lege prohibemur. Verum autem primum. Verum igitur extremum. 28. Nam illud quidem absurdum est, quod quidam dicunt, parenti se aut fratri nihil detracturos sui commodi caussa; aliam rationem esse civium reliquorum. Hi sibi nihil iuris, nullam societatem, communis utilitatis caussa, statuunt esse cum civibus: quae sententia omnem societatem distrahit civitatis. Qui autem civium rationem dicunt habendam, externorum negant: ii dirimunt communem humani generis societatem: qua sublata, beneficentia, liberalitas, bonitas, iustitia funditus tollitur. Quae qui tollunt, etiam adversus deos immortales impii iudicandi sunt. Ab iis enim constitutam inter homines societatem evertunt: cuius societatis arctissimum vinculum est, magis arbitrari esse contra naturam, hominem homini detrahere sui commodi caussa, quam omnia incommoda subire vel externa, vel corporis, vel etiam ipsius animi, quae vacent iustitia. 29. Haec enim una virtus omnium est domina et regina virtutum. Forsitan quispiam dixerit: Nonne igitur sapiens, si fame ipse conficiatur, abstulerit cibum alteri, homini ad nullam rem utili? Minime vero. Non enim mihi est vita mea utilior, quam animi talis affectio, neminem ut violem commodi mei gratia. Quid? si Phalarim, crudelem tyrannum et immanem, vir bonus, ne ipse frigore conficiatur, vestitu spoliare possit; nonne faciat? 30. Haec ad iudicandum sunt facillima. Nam, si quid ab homine, ad nullam partem utili, tuae utilitatis caussa detraxeris: inhumane feceris contraque naturae legem: sin autem is tu sis, qui multam utilitatem reipublicae atque hominum so-

cietati, si in vita remaneas, afferre possis: si quid ob eam caussam alteri detraxeris, non sit reprehendendum. Sin autem id non sit eiusmodi: suum cuique incommodum ferendum est potius, quam de alterius commodis detrahendum. Non igitur magis est contra naturam morbus aut egestas, aut quid eiusmodi, quam detractio aut appetitio alieni. Sed communis utilitatis derelictio contra naturam est: est enim iniusta. 34. Itaque lex ipsa naturae, quae utilitatem hominum conservat et continet, decernit profecto, ut ab homine inerti atque inutili ad sapientem, bonum fortemque virum transferantur res ad vivendum necessariae; qui si occiderit, multum de communi utilitate detraxerit: modo hoc ita faciat, ut ne, ipse de se bene existimans seseque diligens, hanc caussam habeat ad iniuriam. Ita semper officio fungetur, utilitati consulens hominum et ei, quam saepe commemoro, humanae societati. 32. Nam quod ad Phalarim attinet, perfacile iudicium est. Nulla enim nobis societas cum tyrannis, sed potius summa distractio est; neque est contra naturam, spoliare eum, si possis, quem est honestum necare: atque hoc omne genus pestiferum atque impium ex hominum communitate exterminandum est. Etenim, ut membra quaedam amputantur, si et ipsa sanguine et tamquam spiritu carere coeperunt et nocent reliquis partibus corporis: sic ista in figura hominis feritas et immanitas belluae a communi tamquam humanitatis corpore segreganda est. Huius generis sunt quaestiones omnes eae, in quibus ex tempore officium exquiritur. VII. 33. Eiusmodi igitur credo res Panaetium persecuturum fuisse, nisi aliqui casus aut occupatio eius consilium peremisset. Ad quas ipsas consultationes ex superioribus li-

bris satis multa praecepta sunt, quibus perspicere possit, quid sit propter turpitudinem fugiendum; quid sit, quod idcirco fugiendum non sit, quod omnino turpe non sit. Sed quoniam operi inchoato, prope tamen absoluto, tamquam fastigium imponimus, ut geometrae solent non omnia docere, sed postulare, ut quaedam sibi concedantur, quo facilius, quae volunt, explicant; sic ego a te postulo, mi Cicero, ut mihi concedas, si potes, *nihil, praeter id, quod honestum sit, propter se esse expetendum*. Sin hoc non licet per Cratippum, at illud certe dabis, *quod honestum sit, id esse maxime propter se expetendum*. Mihi utrumvis satis est: et tum hoc, tum illud probabilius videtur, nec praeterea quidquam probabile. 34. Ac primum Panaetius in hoc defendendus est, quod non utilia cum honestis pugnare aliquando posse dixerit, (neque enim ei fas erat,) sed ea, quae viderentur utilia. *Nihil vero utile, quod non idem honestum: nihil honestum, quod non idem utile sit*, saepe testatur negatque ullam pestem maiorem in vitam hominum invasisse, quam eorum opinionem, qui ista distraxerint. Itaque non, ut aliquando anteponeremus utilia honestis, sed ut ea sine errore diiudicaremus, si quando incidissent, induxit eam, quae videretur esse, non quae esset, repugnantiam. Hanc igitur partem relictam explebimus, nullis adminiculis, sed, ut dicitur, Marte nostro. Neque enim quidquam de hac parte post Panaetium explicatum est, quod quidem mihi probaretur de iis, quae in manus meas venerint.

VIII. 35. Quum igitur aliqua species utilitatis obiecta est, commoveri necesse est. Sed si, quum animus attenderis, turpitudinem videas adiunctam ei rei, quae speciem utilitatis attulerit; tum non utilitas

relinquenda est, sed intelligendum, ubi turpitude sit, ibi utilitatem esse non posse. Quod si nihil est tam contra naturam, quam turpitude, (recta enim et convenientia et constantia natura desiderat, aspernaturque contraria,) nihilque tam secundum naturam, quam utilitas: certe in eadem re utilitas et turpitude esse non potest. Itemque, si ad honestatem nati sumus, eaque aut sola expetenda est, ut Zenoni visum est, aut certe omni pondere gravior habenda, quam reliqua omnia, quod Aristoteli placet: necesse est, quod honestum sit, id esse aut solum aut summum bonum: quod autem bonum, id certe utile: ita, quidquid honestum, id utile. 36. Quare error hominum non proborum, quum aliquid, quod utile visum est, arripuit, id continuo secernit ab honesto. Hinc sicae, hinc venena, hinc falsa testamenta nascuntur: hinc furta, peculatus, expilationes direptionesque sociorum et civium: hinc opum nimiarum potentiae non ferendae: postremo etiam in liberis civitatibus regnandi existunt cupiditates, quibus nihil nec taetrius nec foedius excoGITARI potest. Emolumenta enim rerum fallacibus iudiciis vident: poenam, non dico legum, quas saepe perrumpunt, sed ipsius turpitudinis, quae acerbissima est, non vident. 37. Quamobrem hoc quidem deliberantium genus pellatur e medio, (estenim totum sceleratum et impium,) qui deliberant, utrum id sequantur, quod honestum esse videant, an se scientes scelere contaminent: in ipsa enim dubitatione facinus inest, etiamsi ad id non pervenerint. Ergo ea deliberanda omnino non sunt, in quibus est turpis ipsa deliberatio. Atque etiam ex omni deliberatione celandi et occultandi spes opinioque removenda est. Satis enim nobis, si modo in philosophia aliquid profeci-

mus, persuasum esse debet, si omnes deos hominesque celare possimus, nihil tamen avarae, nihil iniuste, nihil libidinose, nihil incontinenter esse faciendum. IX. 38. Hinc ille Gyges inducitur a Platone: qui, quum terra discessisset magnis quibusdam imbribus, descendit in illum hiatum, aeneumque equum, ut ferunt fabulae, animadvertit, cuius in lateribus fores essent: quibus apertis, hominis mortui vidit corpus magnitudine inusitata annulumque aureum in digito: quem ut detraxit, ipse induit: (erat autem regius pastor:) tum in concilium se pastorum recepit. Ibi quum palam eius annuli ad palmam converterat, a nullo videbatur, ipse autem omnia videbat; idem rursus videbatur, quum in locum annulum inverterat. Itaque hac opportunitate annuli usus reginae stuprum intulit, eaque adiutrice regem dominum interemit, sustulitque quos obstare arbitrabatur: nec in his eum facinoribus quisquam potuit videre. Sic repente annuli beneficio rex exortus est Lydiae. Hunc igitur ipsum annulum si habeat sapiens, nihilo plus sibi licere putet peccare, quam si non haberet. Honesta enim bonis viris, non occulta quaeruntur. 39. Atque hoc loco philosophi quidam, minime mali illi quidem, sed non satis acuti, *fictam et commentitiam fabulam dicunt prolatam a Platone*: quasi vero ille, aut factum id esse aut fieri potuisse, defendat. Haec est vis huius annuli et huius exempli: si nemo sciturus, nemo ne suspicaturus quidem sit, quum aliquid divitiarum, potentiae, dominationis, libidinis causa feceris, si id diis hominibusque futurum sit semper ignotum: sisne facturus? Negant id fieri posse: quamquam potest id quidem. Sed quaero, quod negant posse, id si posset, quidnam facerent? Urgent rustice sane. Ne-

gant enim posse, et in eo perstant; hoc verbum quid valeat, non vident. Quum enim quaerimus, si possint celare, quid facturi sint: non quaerimus, possintne celare: sed tamquam tormenta quaedam adhibemus, ut, si responderint se, impunitate proposita, facturos, quod expediat, facinorosos se esse fateantur: si negent, omnia turpia per seipsa fugienda esse concedant. Sed iam ad propositum revertamur.

X. 40. Incidunt multae saepe caussae, quae conturbent animos utilitatis specie; non, quum hoc deliberetur, relinquendane sit honestas propter utilitatis magnitudinem; nam id quidem improbum est: sed illud, *possitne id, quod utile videatur, fieri non turpiter*. Quum Collatino collegae Brutus imperium abrogabat, poterat videri facere id iniuste. Fuerat enim in regibus expellendis socius Bruti, consiliorum etiam adiutor. Quum autem consilium hoc principes cepissent, cognitionem Superbi nomenque Tarquiniorum et memoriam regni esse tollendam: quod erat utile, patriae consulere; id erat ita honestum, ut etiam ipsi Collatino placere deberet. Itaque utilitas valuit propter honestatem: sine qua ne utilitas quidem esse potuisset. At in eo rege, qui Urbem condidit, non item. 41. Species enim utilitatis animum pepulit eius: cui quum visum esset utilius, solum, quam cum altero regnare, fratrem interemit. Omisit hic et pietatem et humanitatem, ut id, quod utile videbatur neque erat, assequi posset; et tamen muri caussam opposuit, speciem honestatis neque probabilem nec sane idoneam. 42. Peccavit igitur; pace vel Quirini vel Romuli dixerim. Nec tamen nostrae nobis utilitates omittendae sunt, aliisque tradendae, quum iis ipsi egeamus: sed suae cuique utilitati, quod sine alterius iniuria fiat, servien-

dum est. Scite Chrysippus, ut multa: *Qui stadium, inquit, currit, eniti et contendere debet, quam maxime possit, ut vincat; supplantare eum, quicum certet, aut manu [de]pellere nullo modo debet. Sic in vita sibi quemque petere, quod pertineat ad usum, non iniquum est; alteri deripere, ius non est.* 43. Maxime autem perturbantur officia in amicitiiis; quibus et non tribuere, quod recte possis, et tribuere, quod non sit aequum, contra officium est. Sed huius generis totius breve et non difficile praeceptum est. Quae enim videntur utilia, honores, divitiae, voluptates, cetera generis eiusdem, haec amicitiae numquam anteponenda sunt. At neque contra rempublicam, neque contra iusiurandum ac fidem amici caussa vir bonus faciet; ne si iudex quidem erit de ipso amico. *Ponit enim personam amici, quum induit iudicis.* Tantum dabit amicitiae, ut veram amici causam esse malit: ut orandae litis tempus, quoad per leges liceat, accommodet. 44. Quum vero iurato sententia dicenda sit, meminerit, deum se adhibere testem, id est, ut ego arbitror, mentem suam, qua nihil homini dedit deus ipse divinius. Itaque praeclarum a maioribus accepimus morem rogandi iudicis, si eum teneremus, *quae salva fide facere posset.* Haec rogatio ad ea pertinet, quae paullo ante dixi honeste amico a iudice posse concedi. Nam, si omnia facienda sint, quae amici velint: non amicitiae tales, sed coniurationes putandae sint. 45. Loquor autem de communibus amicitiiis. Nam in sapientibus viris perfectisque nihil potest esse tale. Damonem et Phintiam, Pythagoreos, ferunt hoc animo inter se fuisse, ut, quum eorum alteri Dionysius tyrannus diem necis destinavisset, et is, qui morti addictus esset, paucos sibi dies commendandorum

suorum caussa postulavisset: — vas factus est alter eius sistendi; ut, si ille non revertisset, moriendum esset ipsi. Qui quum ad diem se recepisset, admiratus eorum fidem tyrannus petivit, ut se ad amicitiam tertium ascriberent. 46. Quum igitur id, quod utile videtur in amicitia, cum eo, quod honestum est, comparatur: iaceat utilitatis species, valeat honestas. Quum autem in amicitia, quae honesta non sunt, postulabuntur: religio et fides anteponatur amicitiae. Sic habebitur is, quem exquirimus, delectus officii. XI. Sed utilitatis specie in republica saepissime peccatur, ut in Corinthi disturbance nostris. Durius etiam Athenienses, qui sciverunt, ut Aeginetis, qui classe valebant, pollices praeciderentur. Hoc visum est utile. Nimis enim imminebat propter propinquitatem Aegina Piraeo. Sed nihil, quod crudele, utile. Est enim hominum naturae, quam sequi debemus, maxime inimica crudelitas. 47. Male etiam, qui peregrinos urbibus uti prohibent eosque exterminant, ut Pennus* apud patres nostros, Papius nuper. Nam *esse pro cive, qui civis non sit*, rectum est non licere: quam legem tulerunt sapientissimi consules, Crassus et Scaevola: usu vero Urbis prohibere peregrinos, sane inhumanum est. Illa praeclara, in quibus publicae utilitatis species prae honestate contemnitur. Plena exemplorum est nostra respublica, quum saepe alias, tum maxime bello Punico secundo; quae, Cannensi calamitate accepta, maiores animos habuit, quam unquam rebus secundis. Nulla timoris significatio, nulla mentio pacis. Tanta vis est honesti, ut speciem utilitatis obscurat. 48. Athenienses quum Persarum impetum nullo modo possent sustinere statuerentque, *ut, urbe relictâ, coniugibus et liberis Troezenae depositis,*

naves conscenderent libertatemque Graeciae classe defenderent, Cyrsilum quemdam suadentem, ut in urbe manerent Xerxemque reciperent, lapidibus cooperuerunt. Atque ille utilitatem sequi videbatur: sed ea nulla erat, repugnante honestate. 49. Themistocles post victoriam eius belli, quod cum Persis fuit, dixit in concione, Se habere consilium reipublicae salutare, sed id sciri non opus esse: postulavit, ut aliquem populus daret, quicum communicaret. Datus est Aristides. Huic ille, Classem Lacedaemoniorum, quae subducta esset ad Gytheum, clam incendi posse; quo facto frangi Lacedaemoniorum opes necesse esset. Quod Aristides quum audisset, in concionem magna expectatione venit dixitque, Perutile esse consilium, quod Themistocles afferret, sed minime honestum. Itaque Athenienses, quod honestum non esset, id ne utile quidem putaverunt totamque eam rem, quam ne audierant quidem, auctore Aristide repudiaverunt. Melius hi, quam nos, qui piratas immunes, socios vectigales habemus. XII. Maneat ergo, quod turpe sit, id numquam utile esse, ne tum quidem, quum id, quod esse utile putes, adipiscare. Hoc enim ipsum, utile putare, quod turpe sit, calamitosum est.

50. Sed incidunt, ut supra dixi, saepe *caussae, quum repugnare utilitas honestati videtur*; ut animadvertendum sit, repugnetne plane, an possit cum honestate coniungi. Eius generis hae sunt quaestiones: Si, exempli gratia, vir bonus Alexandria Rhodum magnum frumenti numerum advexerit in Rhodiorum inopia et fame summaque annonae caritate; si idem sciat, complures mercatores Alexandria solvisse navesque in cursu frumento onustas petentes Rhodum viderit: dicturusne sit id Rhodiis, an silentio suum

quam plurimo venditurus? Sapientem et bonum virum fingimus: de eius deliberatione et consultatione quaerimus; qui celaturus Rhodios non sit, si id turpe iudicet; sed dubitet, turpe sit, an turpe non sit. 51. In huiusmodi caussis aliud Diogeni Babylonio videri solet, magno et gravi Stoico, aliud Antipatro, discipulo eius, homini acutissimo. Antipatro, omnia patefacienda, ut ne quid omnino, quod venditor norit, emptor ignoret; Diogeni, venditorem, quatenus iure civili constitutum sit, dicere vitia oportere: cetera sine insidiis agere: et, quoniam vendat, velle quam optime vendere. » Adveni, exposui, vendo meum non pluris, quam ceteri, fortasse etiam minoris, quum maior est copia. Cui fit iniuria? » 52. Exoritur Antipatri ratio ex altera parte: » Quid ais? tu, quum hominibus consulere debeas et servire humanae societati, eaque lege natus sis et ea habeas principia naturae, quibus parere et quae sequi debeas, ut utilitas tua communis sit utilitas, vicissimque communis utilitas tua sit, celabis homines, quid iis adsit commoditatis et copiae? » Respondebit Diogenes fortasse sic: » Aliud est celare, aliud tacere: neque ego nunc te celo, si tibi non dico, quae natura deorum sit, qui sit finis bonorum: quae tibi plus prodesse cognita, quam tritici vilitas. Sed quicquid tibi audire utile est, id mihi dicere necesse est? » — 53. » Immo vero, [inquiet ille,] necesse est, si quidem meministi, esse inter homines natura coniunctam societatem. » — » Memini, inquiet ille; sed num ista societas talis est, ut nihil suum cuiusquam sit? Quod si ita est, ne vendendum quidem quidquam est, sed donandum. » XIII. Vides in hac tota disceptatione non illud dici, Quamvis hoc turpe sit, tamen, quoniam expedit, faciam; sed ita expedire, ut turpe non sit: ex altera autem parte, ea re, quia turpe sit, non esse faciendum. 54. Vendat aedes vir

bonus propter aliquā vitia, quae ipse norit, ceteri ignorent; pestilentes sint, et habeantur salubres; ignoretur, in omnibus cubiculis apparere serpentes; male materiatae sint, ruinosae: sed hoc praeter dominum nemo sciat. Quaero, si haec emptoribus venditor non dixerit, aedesque vendiderit pluris multo, quam se venditurum putarit, num id iniuste, aut improbe fecerit? *»Ille vero,«* inquit Antipater. 55. *»Quid est enim aliud, erranti viam non monstrare, quod Athenis execrationibus publicis sanctum est, si hoc non est, emptorem pati ruere et per errorem in maximam fraudem incurrere? Plus etiam est, quam viam non monstrare: nam est scientem in errorem alterum inducere.«* Diogenes contra: *»Num te emere coegit, qui ne hortatus quidem est? Ille, quod non placebat, proscripsit; tu, quod placebat, emisti. Quod si qui proscribunt, villam bonam beneque aedificatam, non existimantur fefelisse, etiam si illa nec bona est nec aedificata ratione; multo minus, qui domum non laudarunt. Ubi enim iudicium emptoris est, ibi fraus venditoris quae potest esse? Sin autem dictum non omne praestandum est, quod dictum non est, id praestandum putas? Quid vero stultius, quam venditorem eius rei, quam vendat, vitia narrare? Quid autem tam absurdum, quam si domini iussu ita praeco praedicet: domum pestilentem vendo?«* 56. Sic ergo in quibusdam caussis dubiis ex altera parte defenditur honestas, ex altera ita de utilitate dicitur, ut id, quod utile videatur, non modo facere honestum sit, sed etiam non facere turpe. Haec est illa, quae videtur utilium fieri cum honestis saepe dissensio. Quae diiudicanda sunt: non enim, ut quaereremus, exposuimus, sed ut explicaremus. 57. Non igitur videtur nec frumentarius ille Rhodios, nec hic aedium

venditor celare emptores debuisse. Neque enim id est celare, quidquid reticeas; sed quum, quod tuscias, id ignorare emolumenti tui caussa velis eos, quorum intersit id scire. Hoc autem celandi genus quale sit et cuius hominis, quis non videt? Certe non aperti, non simplicis, non ingenui, non iusti, non viri boni: versuti potius, obscuri, astuti, fallacis, malitiosi, callidi, veteratoris, vafri. Haec tot et alia plura, nonne inutile est, vitiorum subire nomina?

XIV. 58. Quod si vituperandi sunt, qui reticuerunt: quid de iis existimandum est, qui orationis vanitatem adhibuerunt? C. Canius, eques Romanus, nec infacetus et satis litteratus, quum se Syracusas *otian-*
di, ut ipse dicere solebat, *non negotiandi caussa* contulisset, dictitabat *se hortulos aliquos emere velle, quo invitare amicos et ubi se oblectare sine interpellatoribus posset*. Quod quum percrebruisset, Pythius ei quidam, qui argentariam faceret Syracusis, [dixit,] *venales quidem se hortos non habere: sed licere uti Canio, si vellet, ut suis*: et simul ad caenam hominem in hortos invitavit in posterum diem. Quum ille promisisset, tum Pythius, qui esset, ut argentarius, apud omnes ordines graciosus, piscatores ad se convocavit, et ab iis petivit, ut ante suos hortulos postridie piscarentur, dixitque, quid eos facere vellet. Ad caenam tempore venit Canius. Opipare a Pythio apparatus convivium; cymbarum ante oculos multitudo; pro se quisque quod ceperat, afferebat; ante pedes Pythii pisces abiiciebantur. 59. Tum Canius, »*Quaeso*«, inquit, »*quid est hoc, Pythi? Tantumne piscium? tantumne cymbarum?*« Et ille, »*Quid mirum?*« inquit: »*hoc loco est, Syracusis quidquid est piscium: hic aquatio: hac villa isti carere non possunt.*« Incensus Canius cupidi-

tate contendit a Pythio, ut venderet. Gravate ille primo. Quid multa? impetrat. Emit homo cupidus et locuples tanti, quanti Pythius voluit, et emit instructos: nomina facit, negotium conficit. Invitat Canius postridie familiares suos; venit ipse mature; scalnum nullum videt. Quaerit ex proximo vicino, *num seriae quaedam piscatorum essent, quod eos nullos videret.* »Nullae, quod sciam,« inquit: »sed hic piscari nulli solent. Itaque heri mirabar, quid accidisset.« 60. Stomachari Canius. Sed quid faceret? Nondum enim Aquillius, collega et familiaris meus, protulerat de dolo malo formulas: in quibus ipsis quum ex eo quaereretur, *Quid esset dolus malus;* respondebat, *Quum esset aliud simulatum, aliud actum.* Hoc quidem sane luculente, ut ab homine perito definiendi. Ergo et Pythius et omnes aliud agentes, aliud simulantes perfidi, improbi, malitiosi. Nullum igitur factum eorum potest utile esse, quum sit tot vitiis inquinatum.

XV. 61. Quod si Aquilliana definitio vera est: ex omni vita simulatio dissimulatioque tollenda est. Ita nec, ut emat melius, nec ut vendat, quidquam simulabit aut dissimulabit vir bonus. Atque iste dolus malus et legibus erat vindicatus, ut tutela XII tabulis, circumscriptio adolescentium lege Plaetoria, et sine lege iudiciis, in quibus additur, *EX FIDE BONA.* Reliquorum autem iudiciorum haec verba maxime excellent: in arbitrio rei uxoriae, *MELIUS, AEQUIUS;* in fiducia, *INTER BONOS BENE AGIER.* Quid ergo? aut in eo, quod *MELIUS AEQUIUS,* potest ulla pars inesse fraudis? aut, quum dicitur, *INTER BONOS BENE AGIER,* quidquam agi dolose aut malitiose potest? Dolus autem malus insimulatione, ut ait Aquillius, continetur. Tollendum est igitur ex rebus contrahendis

omne mendacium. Non illicitatorem venditor, non, qui contra se liceatur, emptor apponet. Uterque, si ad eloquendum venerit, non plus, quam semel, eloquetur. 62. Q. quidem Scaevola, P. F., quum postulasset, ut sibi fundus, cuius emptor erat, semel indicaretur, idque venditor ita fecisset, dixit *se pluris aestimare*; addidit centum millia. Nemo est, qui hoc boni viri fuisse neget; sapientis negant, ut si minoris, quam potuisset, vendidisset. Haec igitur est illa perniciēs, quod alios bonos, alios sapientes existimant. Ex quo Ennius, *Nequidquam sapere sapientem, qui ipse sibi prodesse non quiret*. Vere id quidem, si, quid esset *prodesse*, mihi cum Ennio conveniret. 63. Hecatonem quidem Rhodium, discipulum Panaetii, video in iis libris, quos de Officiis scripsit Q. Tuberoni, dicere, *Sapientis esse, nihil contra mores, leges, instituta facientem, habere rationem rei familiaris*. Neque enim solum nobis divites esse volumus, sed liberis, propinquis, amicis, maximeque reipublicae. Singulorum enim facultates et copiae divitiae sunt civitatis. Huic Scaevolae factum, de quo paullo ante dixi, placere nullo modo potest. Etenim qui omnino tantum se negat facturum compendii sui causa, quod non liceat, huic nec laus magna tribuenda, nec gratia est. 64. Sed sive et simulatio et dissimulatio dolus malus est, perpaucae res sunt, in quibus non dolus malus iste versetur: sive vir bonus est is, qui prodest, quibus potest, nocet nemini, certe istum virum bonum non facile reperiemus. Numquam est igitur utile peccare, quia semper est turpe: et, quia semper est honestum, virum bonum esse semper est utile.

XVI. 65. Ac de iure quidem praediorum sanctum apud nos est iure civili, ut in iis vendendis vitia dice-

rentur, quae nota essent venditori. Nam, quum ex xii [tabulis] satis esset ea praestari, quae essent lingua nuncupata; quae qui infitiatus esset, dupli poenam subiret: a iureconsultis etiam reticentiae poena est constituta. *Quidquid enim esset in praedio vitii, id statuerunt, si venditor sciret, nisi nominatim dictum esset, praestari oportere.* 66. Ut, quum in arce augurium augures acturi essent, iussissentque T. Claudium Centumalum, qui aedes in Caelio monte habebat, demoliri ea, quorum altitudo officeret auspiciis, Claudius proscripsit insulam, vendidit; emit P. Calpurnius Lanarius. Huic ab auguribus illud idem denuntiatum est. Itaque Calpurnius quum demolitus esset, cognossetque Claudium aedes postea proscripsisse, quam esset ab auguribus demoliri iussus, arbitrum illum adegit, *quidquid sibi dare, facere oporteret ex fide bona.* M. Cato sententiam dixit, huius nostri Catonis pater: ut enim ceteri ex patribus, sic, qui illud lumen progenit, ex filio est nominandus: — is igitur iudex ita pronuntiavit: *quum in venundando rem eam scisset et non pronuntiasset emptori, damnum praestari oportere.* 67. Ergo ad fidem bonam statuit pertinere, notum esse emptori vitium, quod nosset venditor. Quod si recte iudicavit, non recte frumentarius ille, non recte aedium pestilentium venditor tacuit. Sed huiusmodi reticentiae iure civili omnes comprehendi non possunt: quae autem possunt, diligenter tenentur. M. Marius Gratidianus, propinquus noster, C. Sergio Oratae vendiderat aedes eas, quas ab eodem ipse paucis ante annis emerat. Eae [Sergio] serviebant: sed hoc in mancipio Marius non dixerat. Adducta res in iudicium est. Oratam Crassus, Gratidianum defendebat Antonius. Ius Crassus urgebat, *quod vitii ven-*

ditor non dixisset sciens, id oportere praestari; aequitatem Antonius, quoniam id vitium ignotum Sergio non fuisset, qui illas aedes vendidisset, nihil fuisse necesse dici, nec eum esse deceptum, qui id, quod emerat, quo iure esset, teneret. 68. Quorsus haec? Ut illud intelligas, non placuisse maioribus nostris astutos. XVII. Sed aliter leges, aliter philosophi tollunt astutias: leges, quatenus manu tenere possunt: philosophi, quatenus ratione et intelligentia. Ratio igitur postulat, ne quid insidiose, ne quid simulate, ne quid fallaciter. Suntne igitur insidiae, tendere plagas, etiam si excitaturus non sis feras nec agiturus? Ipsae enim, nullo insequente, saepe incidunt. Sic tu aedes proscribas, tabulam, tamquam plagam, ponas, domum propter vitia vendas; in eam aliquis incurrat imprudens? 69. Hoc quamquam video, propter depravationem consuetudinis, neque more turpe haberi, neque aut lege sanciri aut iure civili: tamen naturae lege sanctum est. Societas est enim, (quod etsi saepe dictum est, dicendum est tamen saepius,) latissime quidem quae pateat, omnium inter omnes; interior eorum, qui eiusdem gentis sunt, propior eorum, qui eiusdem civitatis. Itaque maiores aliud ius gentium, aliud ius civile esse voluerunt. Quod civile, non idem continuo gentium; quod autem gentium, idem civile esse debet. Sed nos veri iuris germanaeque iustitiae solidam et expressam effigiem nullam tenemus; umbra et imaginibus utimur: eas ipsas utinam sequeremur! feruntur enim ex optimis naturae et veritatis exemplis. 70. Nam quanti verba illa: UTI NE PROPTER TE FIDEMVE TUAM CAPTUS FRAUDATUSVE SIEM! Quam illa aurea: INTER BONOS BENE AGIER OPORTET ET SINE FRAUDATIONE! Sed, qui sint boni et quid sit bene agi,

magna quaestio est. Q. quidem Scaevola, pontifex maximus, *summam vim dicebat esse in omnibus iis arbitriis, in quibus adderetur: EX FIDE BONA; fideique bonae nomen existimabat manare latissime, idque versari in tutelis, societatibus, fiduciis, mandatis, rebus emptis venditis, conductis locatis, quibus vitae societas contineretur: in his magni esse iudicis statuere, (praesertim quum in plerisque essent iudicia contraria,) quid quemque cuique praestare oporteret.* 71. Quocirca astutiae tollendae sunt, eaque malitia, quae vult illa quidem videri se esse prudentiam, sed abest ab ea distatque plurimum. *Prudentia est enim locata in delectu bonorum et malorum: malitia (si omnia, quae turpia sunt, mala sunt,) mala bonis ponit ante.* Nec vero in praediis solum ius civile, ductum a natura, malitiam fraudemque vindicat; sed etiam in mancipiorum venditione fraus venditoris omnis excluditur. Qui enim scire debuit de sanitate, de fuga, de furtis, praestat edicto aedilium. Heredum alia caussa est. 72. Ex quo intelligitur, quoniam iuris natura fons sit, hoc secundum naturam esse, neminem id agere, ut ex alterius praedetur inscitia. Nec ulla perniciēs vitae maior inveniri potest, quam in malitia simulatio intelligentiae: ex quo ista innumerabilia nascuntur, ut utilia cum honestis pugnare videantur. Quotus enim quisque reperietur, qui, impunitate et ignorance omnium proposita, abstinere possit iniuria?

XVIII. 73. Periclitemur, si placet, in iis quidem exemplis, in quibus peccari vulgus hominum fortasse non putet. Neque enim de sicariis, veneficis, testamentariis, furibus, peculatoribus hoc loco disserendum est; (qui non verbis sunt et disputatione philosophorum, sed vinculis et carcere fatigandi:) sed

haec consideremus, quae faciunt ii, qui habentur boni. L. Minucii Basili, locupletis hominis, falsum testamentum quidam e Graecia Romam attulerunt. Quod quo facilius obtinerent, scripserunt heredes secum M. Crassum et Q. Hortensium, homines eiusdem aetatis potentissimos: qui, quum illud falsum esse suspicarentur, sibi autem nullius essent conscii cul-pae, alieni facinoris munusculum non repudiave-runt. Quid ergo? satin' hoc est, ut non deliquisse videantur? Mihi quidem non videtur: quamquam al-terum vivum amavi, alterum non odi mortuum.

74. Sed quum Basilus M. Satrium, sororis filium, nomen suum ferre voluisset, eumque fecisset here-dem: (hunc dico patronum agri Piceni et Sabini: o turpem notam temporum illorum!) num erataequum, principes cives rem habere, ad Satrium nihil praeter nomen pervenire? Etenim, si is, qui non defendit iniuriam, neque propulsat quum potest, iniuste facit, ut in primo libro disserui: qualis habendus est is, qui non modo non repellit, sed adiuvat iniuri-am? Mihi quidem etiam verae hereditates non honestae videntur, si sunt malitiosis blanditiis offi-ciorum, non veritate, sed simulatione quaesitae. At-qui in talibus rebus aliud utile interdum, aliud honestum videri solet.

75. Falso: nam *eadem utilitatis, quae honestatis est regula*. Qui hoc non perviderit, ab hoc nulla fraus aberit, nullum facinus. Sic enim cogi-tans: »*Est istuc quidem honestum, verum hoc expedit,*« res a natura copulatas audebit errore divellere; qui fons est fraudium, maleficiorum, scelerum omnium.

XIX. Itaque si vir bonus habeat hanc vim, ut, si digi-tis concrepuerit, possit in locupletium testamenta nomen eius irrepere, hac vi non utatur, ne si explo-

ratum quidem habeat, id omnino neminem umquam suspicaturum. At dares hanc vim M. Crasso, ut digitorum percussione heres posset scriptus esse, qui re vera non esset heres; in foro, mihi crede, saltaret. Homo autem iustus isque, quem sentimus virum bonum, nihil cuiquam, quod in se transferat, detrahet. Hoc qui admiratur, is se, quid sit vir bonus, nescire fateatur. 76. At vero, si qui voluerit animi sui complicatam notionem evolvere, iam se ipse doceat, eum virum bonum esse, qui prosit, quibus possit: noceat nemini, nisi lacessitus iniuria. Quid ergo? Hic non noceat, qui quodam quasi veneno perficiat, ut veros heredes moveat, in eorum locum ipse succedat? »Non igitur faciat,« (dixerit quis,) »quod utile sit, quod expediat?« Immo intelligat, nihil nec expedire, nec utile esse, quod sit iniustum. Hoc qui non didicerit, bonus vir esse non poterit. 77. Fimbriam consularem audiebam de patre nostro puer iudicem M. Lutatio Pinthiae fuisse, equiti Romano sane honesto, quum is sponsionem fecisset, NI VIR BONUS ESSET. Itaque ei dixisse Fimbriam, *se illam rem numquam iudicaturum, ne aut spoliaret fama probatum hominem, si contra iudicavisset; aut statuisset videretur, virum bonum aliquem esse, quum ea res innumerabilibus officiis et laudibus contineretur.* Huic igitur viro bono, quem Fimbria etiam, non modo Socrates noverat, nullo modo videri potest quidquam esse utile, quod non honestum sit. Itaque talis vir non modo facere, sed ne cogitare quidem quidquam audebit, quod non audeat praedicare. Haec non turpe est dubitare philosophos, quae ne rustici quidem dubitent? a quibus natum est id, quod iam contritum est vetustate proverbium. Quum enim fidem alicu-

ius bonitatemque laudant; *dignum* esse dicunt, *quicum in tenebris mices*. Hoc quam habet vim, nisi illam, nihil expedire, quod non deceat, etiam si id possis, nullo refellente, obtinere? 78. Videsne, hoc proverbio neque Gygi illi posse veniam dari, neque huic, quem paullo ante fingebam digitorum percussione hereditates omnium posse converrere? Ut enim, quod turpe est, id, quamvis occultetur, tamen honestum fieri nullo modo potest: sic, quod honestum non est, id utile ut sit, effici non potest, adversante et repugnante natura. XX. 79. At enim, quum permagna praemia sunt, est caussa peccandi. C. Marius quum a spe consulatus longe abesset, et iam septimum annum post praeturam iaceret neque petiturus umquam consulatum videretur, Q. Metellum, cuius legatus erat, summum virum et civem, quum ab eo, imperatore suo, Romam missus esset, apud populum Romanum criminatus est, *bellum illum ducere; si se consulem fecissent, brevi tempore aut vivum, aut mortuum Iugurtham se in potestatem populi Romani redacturum*. Itaque factus est ille quidem consul, sed a fide iustitiaque discessit, qui optimum et gravissimum civem, cuius legatus et a quo missus esset, in invidiam falso crimine adduxerit. 80. Ne noster quidem Gratidianus officio boni viri functus est tum, quum praetor esset, collegiumque praetorum tribuni plebi adhibuissent, ut res nummaria de communi sententia constitueretur: iactabatur enim temporibus illis nummus, sic, ut nemo posset scire, quid haberet. Conscripserunt communiter edictum cum poena atque iudicio constitueruntque, *ut omnes simul in rostra post meridiem escenderent*. Et ceteri quidem alius alio; Marius ab subselliis in ro-

stra recta, idque, quod communiter compositum fuerat, solus edixit. Et ea res, si quaeris, ei magno honori fuit. Omnibus vicis statuae; ad eas thus, cerei. Quid multa? nemo umquam multitudini fuit carior. 81. Haec sunt, quae conturbant homines in deliberatione nonnumquam, quum id, in quo violatur aequitas, non ita magnum, illud autem, quod ex eo paritur, permagnum videtur: ut Mario, praeripere collegis et tribunis plebis popularem gratiam, non ita turpe, consulem ob eam rem fieri, quod sibi tum proposuerat, valde utile videbatur. Sed omnium una regula est, quam tibi cupio esse notissimam: *aut illud, quod utile videtur, turpe ne sit; aut, si turpe est, ne videatur esse utile.* Quid igitur? possumusne aut illum Marium virum bonum iudicare, aut hunc? Explica atque excute intelligentiam tuam, ut videas, quae sit in ea species, forma et notio viri boni. Cedit ergo in virum bonum mentiri emolumenti sui caussa, criminari, praeripere, fallere? Nihil profecto minus. 82. Est ergo ulla res tanti aut commodum ullum tam expetendum, ut viri boni et splendorem et nomen amittas? Quid est, quod asferre tantum utilitas ista, quae dicitur, possit, quantum auferre, si boni viri nomen eripuerit, fidem iustitiamque detraxerit? Quid enim interest, utrum ex homine se convertat quis in belluam, an in hominis figura immanitatem gerat belluae? XXI. Quid? qui omnia recta et honesta negligunt, dummodo potentiam consequantur, nonne idem faciunt, quod is, qui etiam socerum habere voluit eum, cuius ipse audacia potens esset? Utile ei videbatur, plurimum posse alterius invidia. Id quam iniustum in patriam, quam inutile, quam turpe esset, non videbat. Ipse autem

socer in ore semper Graecos versus *de Phoenissis* habebat, quos dicam ut potero, incondite fortasse, sed tamen, ut res possit intelligi:

Nam si violandum est ius, regnandi gratia violandum est: aliis rebus pietatem colas.

Capitalis Eteocles, vel potius Euripides, qui id unum, quod omnium sceleratissimum fuerit, exceperit! 83. Quid igitur minuta colligimus, hereditates, mercaturas, venditiones fraudulentas? Ecce tibi, qui rex populi Romani dominusque omnium gentium esse concupiverit idque perfecit! Hanc cupiditatem si honestam quis esse dicit, amens est. Probat enim legum et libertatis interitum, earumque oppressionem taetram et detestabilem gloriosam putat. Qui autem fatetur, honestum non esse in ea civitate, quae libera fuit quaeque esse debeat, regnare, sed ei, qui id facere possit, esse utile: qua hunc obiurgatione, aut quo potius convicio a tanto errore coner avelle-re? Potest enim, dii immortales! cuiquam esse utile foedissimum et taeterrimum parricidium patriae: quamvis is, qui se eo obstrinxerit, ab oppressis civibus *parens* nominetur? *Honestate* igitur *dirigenda utilitas* est, et quidem sic, ut haec duo, verbo inter se discrepare, re unum sonare videantur. 84. Non habeo, ad vulgi opinionem quae maior utilitas, quam regnandi esse possit; nihil contra inutilius ei, qui id iniuste consecutus sit, invenio, quum ad veritatem coepi revocare rationem. Possunt enim cuiquam esse utiles angores, sollicitudines, diurni et nocturni metus, vita insidiarum periculorumque plenissima?

Multī iniqui atque infideles regno, pauci sunt boni, inquit Accius. At cui regno? Quod a Tantalo et

Pelope proditum iure obtinebatur. Nam quanto plures ei regi putas, qui exercitu populi Romani populum ipsum Romanum oppressisset civitatemque non modo liberam, sed etiam gentibus imperantem servire sibi coegisset? 85. Hunc tu quas conscientiae labe in animo censes habuisse! quae vulnera! Cuius autem vita ipsi potest utilis esse, quum eius vitae ea conditio sit, ut, qui illam eripuerit, in maxima et gratia futurus sit et gloria? Quod si haec utilia non sunt, quae maxime videntur, quia plena sunt dedecoris ac turpitudinis; satis persuasum esse debet, *nihil esse utile, quod non honestum sit.* XXII. 86. Quamquam id quidem quum saepe alias, tum Pyrrhi bello a C. Fabricio, consule iterum, et a senatu nostro iudicatum est. Quum enim rex Pyrrhus populo Romano bellum ultro intulisset, quumque de imperio certamen esset cum rege generoso ac potente; perfuga ab eo venit in castra Fabricii eique est pollicitus, *si praemium sibi posuisset, se, ut clam venisset, sic clam in Pyrrhi castra rediturum et eum veneno necaturum.* Hunc Fabricius reducendum curavit ad Pyrrhum, idque eius factum laudatum a senatu est. Atqui si speciem utilitatis opinionemque quaerimus, magnum illud bellum perfuga unus, et gravem adversarium imperii sustulisset: sed magnum dedecus et flagitium, quicum laudis certamen fuisset, eum non virtute, sed scelere superatum. 87. Utrum igitur utilius vel Fabricio, qui talis in hac urbe, qualis Aristides Athenis fuit, vel senatui nostro, qui numquam utilitatem a dignitate seiunxit, armis cum hoste certare, an venenis? Si gloriae caussa imperium expetendum est, scelus absit, in quo non potest esse gloria: sin ipsae opes expetuntur quoquo modo, non

poterunt utiles esse cum infamia. Non igitur utilis illa L. Philippi, Q. F., sententia: *quas civitates L. Sulla pecunia accepta ex senatus consulto liberavisset, ut eae rursus vectigales essent, neque his pecuniam, quam pro libertate dederant, redderemus.* Ei senatus est assensus. Turpe imperio! Piratarum enim melior fides. At aucta vectigalia; utile igitur. Quousque audebunt dicere quidquam utile, quod non honestum? 88. Potest autem ulli imperio, quod gloria fultum esse debet et benevolentia sociorum, utile esse odium et infamia? Ego etiam cum Catone meo saepe dissensi. Nimis mihi praefracte videbatur aerarium vectigaliaque defendere: omnia publicanis negare, multa sociis; quum in hos benefici esse deberemus, cum illis sic agere, ut cum colonis nostris solemus; eoque magis, quo illa ordinum coniunctio ad salutem reipublicae pertinebat. Male etiam Curio, quum *causam Transpadanorum aequam* esse dicebat: semper autem addebat: »*Vincat utilitas!*« Potius diceret, non esse aequam, quia non esset utilis reipublicae, quam, quum *utilem* diceret non esse, *aequam* fateretur.

XXIII. 89. Plenus est sextus liber de officiis Hecatonis talium quaestionum: *Sitne boni viri in maxima caritate annonae familiam non alere?* In utramque partem disputat; sed tamen ad extremum utilitate officium dirigit magis, quam humanitate. Quae-rit, *si in mari iactura facienda sit, equine pretiosi potius iacturam faciat, an servuli vilis?* Hic alio res familiaris, alio ducit humanitas. *Si tabulam de naufragio stultus arripuerit, extorquebitne eam sapiens, si potuerit?* Negat, quia sit iniurium. Quid? *dominus navis eripietne suum?* Minime: non plus, quam

*navigantem in alto eiicere de navi velit, quia sua sit. Quoad enim percentum sit eo, quo sumpta navis est, non domini est navis, sed navigantium. 90. Quid? si una tabula sit, duo naufragi, iique sapientes; sibi-
ne uter rapiat, an alter cedat alteri? Cedat vero: sed ei, cuius magis intersit, vel sua vel reipublicae causa vivere. Quid? si haec paria in utroque? Nullum erit certamen, sed, quasi sorte aut micando victus, alteri cedit alter. Quid? si pater sana expilet, cuniculos agat ad aerarium; indicetne id magistratibus filius? Nefas id quidem. Quin etiam defendat patrem, si arguatur. Non igitur patria praestat omnibus officiis? Immo vero: sed ipsi patriae conducit, pios habere cives in parentes. Quid? si tyrannidem occupare, si patriam prodere conabitur pater? silebitne filius? Immo vero obsecrabit patrem, ne id faciat. Si nihil proficiet, accusabit: minabitur etiam: ad extremum si ad perniciem patriae res spectabit, patriae salutem anteponet saluti patris. 91. Quaerit etiam, si sapiens adulterinos nummos acceperit imprudens pro bonis, quum id rescierit, soluturusne sit eos, si cui debeat, pro bonis. Diogenes ait: Antipater negat, cui potius assentior. Qui vinum fugiens vendat sciens, debeatne dicere? Non necesse putat Diogenes; Antipater viri boni existimat. Haec sunt quasi controversa iura Stoicorum. In mancipio vendendo dicendane vitia, non ea, quae nisi dixeris, redhibeatur mancipium iure civili, sed haec, mendacem esse, aleatorem, furacem, ebriosum. Alteri dicenda videntur, alteri non videntur. 92. Si quis aurum vendens orichalcum se putet vendere, indicetne ei vir bonus, aurum illud esse, an emat denario, quod sit mille denariam? Perspicuum iam est, et quid mihi videatur, et quae sit inter eos*

philosophos, quos nominavi, controversia. XXIV. Pacta et promissa semperne servanda sint, QUAE NEC VI, NEC DOLO MALO, ut praetores solent, FACTA SINT? Si quis medicamentum cuiquam dederit ad aquam intercutem, pepigeritque, *ne illo medicamento umquam postea uteretur*; si eo medicamento sanus factus sit, et annis aliquot post inciderit in eundem morbum, nec ab eo, quicum pepigerat, impetret, ut iterum eo liceat uti: quid faciendum sit. Quum sit is inhumanus, qui non concedat, nec ei quidquam fiat iniuriae; vitae et saluti consulendum. 93. Quid? si qui sapiens rogatus ab eo, qui eum heredem faciat, *quum ei testamento sestertium millies relinquatur, ut ante, quam hereditatem adeat, luce palam in foro saltet*, id se facturum promiserit, quod aliter eum heredem scripturus ille non esset: faciat, quod promiserit, necne? Promisisse nollem, et id arbitror fuisse gravitatis. Quoniam promisit, si saltare in foro turpe ducet, honestius mentietur, si ex hereditate nihil ceperit, nisi forte eam pecuniam in reipublicae magnum aliquod tempus contulerit: ut vel saltare eum, quum patriae consulturus sit, turpe non sit. XXV. 94. Ac ne illa quidem promissa servanda sunt, quae non sunt iis ipsis utilia, quibus illa promiseris. Sol Phaëthonti filio, ut redeamus ad fabulas, *facturum se esse dixit, quidquid optasset*. Optavit, *ut in currum patris tolleretur*. Sublatus est. Atque is, antequam constitit, ictu fulminis deflagravit. Quanto melius fuerat, in hoc promissum patris non esse servatum! Quid? quod Theseus exegit promissum a Neptuno? Cui quum tres optationes Neptunus dedisset, optavit interitum Hippolyti filii, quum is patri suspectus esset de noverca: quo optato impetrato, Theseus in maximis fuit luctibus. 95. Quid? Agamemnon, quum de-

vovisset Dianae, quod in suo regno pulcherrimum natum esset illo anno, immolavit Iphigeniam, qua nihil erat eo quidem anno natum pulchrius. Promissum potius non faciendum, quam tam taetrum facinus admittendum fuit. Ergo et promissa non facienda nonnumquam, neque semper deposita reddenda. Si gladium quis apud te sana mente deposuerit, repetat insaniens: reddere peccatum sit, officium non reddere. Quid? si is, qui apud te pecuniam deposuerit, bellum inferat patriae, reddasne depositum? Non, credo: facias enim contra rempublicam, quae debet esse carissima. Sic multa, quae honesta natura videntur esse, temporibus fiunt non honesta. Facere promissa, stare conventis, reddere deposita, commutata utilitate, fiunt non honesta. Ac de iis quidem, quae videntur esse *utilitates* contra *iustitiam*, *simulatione prudentiae*, satis arbitror dictum.

96. Sed quoniam a *quattuor fontibus honestatis* primo libro officia duximus, in eisdem versabimur, quum docebimus, ea, quae videntur esse utilia, neque sunt, quam sint virtutis inimica. Ac de *prudencia* quidem, quam vult imitari *malitia*, itemque de *iustitia*, quae semper est utilis, disputatum est. Reliquae sunt duae partes honestatis, quarum altera in *animi excellentis magnitudine et praestantia* cernitur, altera in *conformatione et moderatione continentiae et temperantiae*.

XXVI. 97. Utile videbatur Ulixi, ut quidem poetae tragici prodiderunt: (nam apud Homerum, optimum auctorem, talis de Ulixē nulla suspicio est:) sed insimulant eum tragoediae, *simulatione insaniae militiam* subterfugere voluisse. Non honestum consilium. »At utile, (ut aliquis fortasse dixerit,) regnare et Ithacae vivere otiose cum parentibus, cum uxore,

cum filio. Ullum tu decus in quotidianis laboribus et periculis cum hac tranquillitate conferendum putas? Ego vero istam contemnendam et abiiciendam, quoniam, quae honesta non sit, ne utilem quidem esse arbitror. 98. Quid enim auditurum putas fuisse Ulixem, si in illa simulatione perseveravisset? qui, quum maximas res gesserit in bello, tamen haec audiat ab Aiace:

*Cuius ipse princeps iuris iurandi fuit,
quod omnes scitis, solum neglexit fidem.
Furere assimulavit; ne coiret, institit.
Quod ni Palamedis perspicax prudentia
istius percepset malitiosam astutiam:
fide sacratae ius perpetuo falleret.*

99. Illi vero non modo cum hostibus, verum etiam cum fluctibus, id quod fecit, dimicare melius fuit, quam deserere consentientem Graeciam ad bellum barbaris inferendum. Sed omittamus et fabulas et externa: ad rem factam nostraque veniamus. M. Attilius Regulus, quum consul iterum in Africa ex insidiis captus esset, duce Xanthippo Lacedaemonio, imperatore autem patre Hannibalis Hamilcare: iuratus missus est ad senatum, ut, nisi redditi essent Poenis captivi nobiles quidam, rediret ipse Karthaginem. Is quum Romam venisset, utilitatis speciem videbat; sed eam, ut res declarat, falsam iudicavit: quae erat talis: manere in patria; esse domi suae cum uxore, cum liberis; quam calamitatem acceperisset in bello, communem fortunae bellicae iudicantem, tenere consularis dignitatis gradum. Quis haec neget esse utilia? Quae censes, magnitudo animi et fortitudo negat. XXVII. 100. Num locupletiores quaeris auctores? Harum enim est virtutum proprium nihil extimesce-

re, omnia humana despicere; nihil, quod homini accidere possit, intolerandum putare. Itaque quid fecit? In senatum venit; mandata exposuit; sententiam ne diceret, recusavit; *quamdiu iureiurando hostium teneretur, non esse se senatorem.* Atque illud etiam, (*o stultum hominem, dixerit quispiam, et repugnantem utilitati suae!*) reddi captivos, negavit esse utile: *illos enim adolescentes esse et bonos duces, se iam confectum senectute.* Cuius quum valuisset auctoritas, captivi retenti sunt; ipse Karthaginem rediit: neque eum caritas patriae retinuit, nec suorum. Neque vero tum ignorabat, se ad crudelissimum hostem et ad exquisita supplicia proficisci: sed iusiurandum conservandum putabat. Itaque tum, quum vigilando necabatur, erat in meliore caussa, quam si domi senex captivus, periurus consularis remansisset. 101. »At stulte, qui non modo non censuerit captivos remittendos, verum etiam dissuaserit.« Quomodo stulte? etiamne si reipublicae conducebat? potest autem, quod inutile reipublicae sit, id cuiquam civi esse utile?

XXVIII. Pervertunt homines ea, quae sunt fundamenta naturae, quum utilitatem ab honestate sciungunt. Omnes enim expetimus utilitatem, ad eamque rapimur, nec facere aliter ullo modo possumus. Nam quis est, qui utilia fugiat? aut quis potius, qui ea non studiosissime persequatur? Sed quia nusquam possumus nisi in laude, decore, honestate utilia reperire, propterea illa et prima et summa habemus; *utilitatis* nomen non tam splendidum, quam necessarium ducimus. 102. »Quid est igitur, dixerit quis, in iureiurando? num iratum timemus Iovem? At hoc quidem commune est omnium philosophorum, non eorum modo, qui deum nihil habere ipsum negotii [dicunt],

nihil exhibere alteri: sed eorum etiam, qui deum semper agere aliquid et moliri volunt, *numquam nec irasci deum nec nocere*. Quid autem iratus Iuppiter plus nocere potuisset, quam nocuit sibi ipse Regulus? nulla igitur vis fuit religionis, quae tantam utilitatem praeverteret. An ne turpiter faceret? Primum, *minima de malis*. Num igitur tantum mali turpitudine ista habebat, quantum ille cruciatus? Deinde illud etiam apud Accium,

— — — *Fregistin fidem?*

Néque dedi neque do infideli cuiquam,
quamquam ab impio rege dicitur, luculente tamen dicitur. « 403. Addunt etiam, »quemadmodum nos dicamus, videri quaedam utilia, quae non sint: sic se dicere, videri quaedam honesta, quae non sint: ut hoc ipsum videtur honestum, conservandi iuris iurandi causa ad cruciatum revertisse; sed sit non honestum, quia, quod per vim [hostium] esset actum, ratum esse non debuit. » Addunt etiam, quidquid valde utile sit, id fieri honestum, etiam si antea non videretur.

XXIX. 404. Haec fere contra Regulum. Sed prima videamus. »Non fuit Iuppiter metuendus, ne iratus noceret; qui neque irasci solet, nec nocere. » Haec quidem ratio non magis contra Reguli, quam contra omne iusiurandum valet. Sed in iureiurando, non qui metus, sed quae vis sit, debet intelligi. Est enim *iusiurandum affirmatio religiosa*. Quod autem affirmate, quasi deo teste, promiseris: id tenendum est. Iam enim non ad iram deorum, quae nulla est, sed ad iustitiam et ad fidem pertinet. Nam praeclare Ennius:

'O Fides alma, apta pinnis, et iusiurandum Iovis!
Qui ius igitur iurandum violat, is *fidem* violat, quam in

Capitolio vicinam Iovis Optimi Maximi, ut in Catonis oratione est, maiores nostri esse voluerunt. 105. »At enim ne iratus quidem Iuppiter plus Regulo nocuisset, quam sibi nocuit ipse Regulus.« Certe, si nihil malum esset, nisi dolere. Id autem non modo summum malum, sed ne malum quidem esse, maxima auctoritate philosophi affirmant: quorum quidem testem non mediocre, sed haud scio an gravissimum, Regulum, nolite, quaeso, vituperare. Quem enim locupletiores quaerimus, quam principem populi Romani, qui retinendi officii caussa cruciatum subierit voluntarium? Nam quod aiunt, *minima de malis*, id est, ut turpiter potius, quam calamitose: — an est ullum maius malum turpitudine? quae si in deformitate corporis habet aliquid offensionis, quanta illa depravatio et foeditas turpificati animi debet videri! 106. Itaque, nervosius qui ista disserunt, *solum* audent malum dicere *id, quod turpe sit*; qui autem remissius, hi tamen non dubitant *summum malum* dicere. Nam illud quidem,

Néque dedi, neque do infideli cuiquam:

idcirco recte a poeta, quia, quum tractaretur Atreus, personae serviendum fuit. Sed si hoc sibi sument, nullam esse fidem, quae infideli data sit: videant, ne quaeratur latebra periurio. 107. Est ius etiam bellicum fidesque iurisiurandi saepe cum hoste servanda. Quod enim ita iuratum est, ut mens conciperet fieri oportere, id servandum est: quod aliter, id si non feceris, nullum est periurium. Ut, si praedonibus pactum pro capite pretium non attuleris, nulla fraus est, ne si iuratus quidem id non feceris. Nam pirata non est perduellium numero [definitus], sed communis hostis omnium. Cum hoc nec fides debet, nec iusiur-

randum esse commune. 408. Non enim falsum iurare periurare est: sed, quod EX ANIMI TUI SENTENTIA iuraris, sicut verbis concipitur more nostro, id non facere, periurium est. Scite enim Euripides:

Iuravi lingua, mentem iniuratam gero.

Regulus vero non debuit conditiones pactionesque bellicas et hostiles perturbare periurio. Cum iusto enim et legitimo hoste res gerebatur; adversus quem et totum ius fetiale, et multa sunt iura communia. Quod ni ita esset, numquam claros viros senatus victos hostibus dedidisset. XXX. 409. At vero T. Veturius et Sp. Postumius, quum iterum consules essent, quia, quum male pugnatum apud Caudium esset, legionibus nostris sub iugum missis, pacem cum Samnitibus fecerant, dediti sunt iis: iniussu enim populi senatusque fecerant: eodemque tempore Ti. Numicius, Q. Maelius, qui tum tribuni plebis erant, quod eorum auctoritate pax erat facta, dediti sunt, ut pax Samnitium repudiaretur. Atque huius deditionis ipse Postumius, qui dedebatur, suasor et auctor fuit. Quod idem multis annis post C. Mancinus: qui, ut Numantinis, quibuscum sine senatus auctoritate foedus fecerat, dederetur, rogationem suasit eam, quam P. * Furius, S. Attilius ex senatus consulto ferebant: qua accepta, est hostibus deditus. Honestius hic, quam Q. Pompeius, quo, quum in eadem caussa esset, deprecante, accepta lex non est. Hic ea, quae videbatur utilitas, plus valuit, quam honestas; apud superiores utilitatis species falsa ab honestatis auctoritate superata est. 410. »At non debuit ratum esse, quod erat actum per vim.« Quasi vero forti viro vis possit adhiberi. »Cur igitur ad senatum proficisceretur, quum praesertim de captivis dissuasurus es-

set? Quod maximum in eo est, id reprehenditis. Non enim suo iudicio stetit, sed suscepit caussam, ut esset iudicium senatus: cui nisi ipse auctor fuisset, captivi profecto Poenis redditi essent. Ita incolumis in patria Regulus restitisset. Quod quia patriae non utile putavit, idcirco sibi honestum et sentire illa et pati credidit. Nam, quod aiunt, quod valde utile sit, id fieri honestum: immo vero esse, non fieri. Est enim nihil utile, quod idem non honestum: nec, quia utile, honestum; sed, quia honestum, utile. Quare ex multis mirabilibus exemplis haud facile quis dixerit hoc exemplo aut laudabilius aut praestantius.

XXXI. 444. Sed ex tota hac laude Reguli unum illud est admiratione dignum, quod captivos retinendos censuit. Nam, quod rediit, nobis nunc mirabile videtur; illis quidem temporibus aliter facere non potuit. Itaque ista laus non est hominis, sed temporum. Nullum enim vinculum ad astringendam fidem iureiurando maiores arctius esse voluerunt. Id indicant leges in XII tabulis, indicant sacratae, indicant foedera, quibus etiam cum hoste devincitur fides: indicant notiones animadversionesque censorum, qui nulla de re diligentius, quam de iureiurando indicabant. 442. L. Manlio, A. F., quum dictator fuisset, M. Pomponius, tribunus plebis, diem dixit, quod is paucos sibi dies ad dictaturam gerendam addidisset: criminabatur etiam, quod Titum filium, qui postea est Torquatus appellatus, ab hominibus relegasset et ruri habitare iussisset. Quod quum audivisset adolescens filius, negotium exhiberi patri, accurrisse Romam et cum prima luce Pomponii domum venisse dicitur. Cui quum esset nuntiatum; qui illum iratum allaturum ad se aliquid contra patrem arbitraretur, surrexit e lectulo

remotisque arbitris ad se adolescentem iussit venire. At ille, ut ingressus est, confestim gladium destrinxit, iuravitque, *se illum statim interfecturum, nisi iusiurandum sibi dedisset, se patrem missum esse facturum.* Iuravit hoc coactus terrore Pomponius. Rem ad populum detulit: docuit, cur sibi caussa desistere necesse esset; Manlium missum fecit. Tantum temporibus illis iusiurandum valebat. Atque hic T. Manlius is est, qui ad Anienem Galli, quem ab eo provocatus occiderat, torque detracto cognomen invenit: cuius tertio consulatu Latini ad Vesperim fusi et fugati: magnus vir in primis et qui perindulgens in patrem, idem acerbe severus in filium. XXXII. 443. Sed, ut laudandus Regulus in conservando iureiurando, sic decem illi, quos post Cannensem pugnam iuratos ad senatum misit Hannibal, se in castra redituros ea, quorum potiti erant Poeni, nisi de redimendis captivis impetravissent, si non redierunt, vituperandi. De quibus non omnes uno modo. Nam Polybius, bonus auctor in primis, [scribit,] *ex decem nobilissimis, qui tum erant missi, novem revertisse, a senatu re non impetrata: unum, qui paullo post, quam egressus erat e castris, redisset, quasi aliquid esset oblitus, Romae remansisse.* Reditu enim in castra liberatum se esse iureiurando, interpretabatur; non recte; fraus enim astringit, non dissolvit periurium. Fuit igitur stulta calliditas, perverse imitata prudentiam. Itaque decrevit senatus, ut ille veterator et callidus vinctus ad Hannibalem duceretur. 444. Sed illud maximum. Octo hominum millia tenebat Hannibal, non quos in acie cepisset, aut qui periculo mortis diffugissent, sed qui relictis in castris fuissent a Paulo et Varrone consulibus. Eos senatus non censuit redimendos, quum

id parva pecunia fieri posset; ut esset insitum militibus nostris, aut vincere aut emori. *Qua quidem re audita, fractum animum Hannibalis, scribit idem, quod senatus populusque Romanus rebus afflictis tam excelso animo fuisset.* Sic honestatis comparatione ea, quae videntur utilia, vincuntur. 445. Acilius autem, qui Graece scripsit historiam, *plures ait fuisse, qui in castra revertissent, eadem fraude, ut iureiurando liberarentur, eosque a censoribus omnibus ignominiis notatos.* Sit iam huius loci finis. Perspicuum est enim, quae timido animo, humili, demisso fractoque fiant, (quale fuisset Reguli factum, si aut de captivis, quod sibi opus esse videretur, non quod reipublicae, censuisset aut domi remanere voluisset:) non esse utilia, quia sint flagitiosa, foeda, turpia.

XXXIII. 446. Restat quarta pars, quae *decore, moderatione, modestia, continentia, temperantia* continetur. Potest igitur quidquam utile esse, quod sit huic talium virtutum choro contrarium? Atqui ab Aristippo Cyrenaici atque Annicerii philosophi nominati *omne bonum in voluptate posuerunt, virtutemque censuerunt ob eam rem esse laudandam, quod efficiens esset voluptatis.* Quibus obsoletis floret Epicurus, eiusdem fere adiutor auctorque sententiae. Cum his viris equisque, ut dicitur, si honestatem tueri ac retinere sententia est, decertandum est. 447. Nam si non modo utilitas, sed *vita omnis beata corporis firma constitutione eiusque constitutionis spe explorata*, ut a Metrodoro scriptum est, *continetur*: certe haec utilitas, et quidem summa, sic enim censeat, cum honestate pugnet. Nam ubi primum *prudentialis* locus dabitur? An, ut conquirat undique suavitates? Quam miser virtutis famulatus, servientis voluptati! Quod autem mu-

nus prudentiae? An legere intelligenter voluptates? Fac nihil isto esse iucundius: quid cogitari potest turpius? Iam, qui *dolorem summum malum* dicat, apud eum quem habet locum *fortitudo*, quae est *dolorum laborumque contemptio*? Quamvis enim multis locis dicat Epicurus, sicut dicit, satis fortiter de dolore; tamen non id spectandum est, quid dicat; sed quid consentaneum sit ei dicere, qui bona voluptate terminaverit, mala dolore: ut, si illum audiam de continentia et temperantia. Dicit ille quidem multa multis locis: sed aqua haeret, ut aiunt. Nam qui potest temperantiam laudare is, qui ponat summum bonum in voluptate? Est enim temperantia libidinum inimica, libidines autem consecratrices voluptatis. 448. Atque in his tamen tribus generibus, quoquo modo possunt, non incallide tergiversantur. *Prudentiam* introducunt, *scientiam suppeditantem voluptates, depellentem dolores*. *Fortitudinem* quoque aliquo modo expediunt, quum tradunt *rationem negligendae mortis, perpetiendi doloris*. Etiam *temperantiam* inducunt, non facillime illi quidem, sed tamen, quoquo modo possunt. Dicunt enim, *voluptatis magnitudinem doloris detractio finiri*. Iustitia vacillat, vel iacet potius, omnesque eae virtutes, quae in communitate cernuntur et in societate generis humani. Neque enim bonitas nec liberalitas nec comitas esse potest, non plus quam amicitia, si haec non per se expetantur, sed ad voluptatem utilitatemve referantur. Conferamus igitur in pauca. 449. Nam ut utilitatem nullam esse docuimus, quae honestati esset contraria: sic omnem voluptatem dicimus honestati esse contrariam. Quo magis reprehendendos Calliphonem et Dinomachum iudico, qui se dirempturos controversiam putaverunt, si cum hone-

state voluptatem tamquam cum homine pecudem copulavissent. Non recipit istam coniunctionem honestas; aspernatur, repellit. Nec vero finis bonorum, [et malorum,] qui simplex esse debet, ex dissimilibus rebus misceri et temperari potest. 420. Sed de hoc (magna enim res est) alio loco pluribus. Nunc ad propositum. Quemadmodum igitur, si quando ea, quae videtur utilitas, honestati repugnat, diiudicanda res sit, satis est supra disputatum. Sin autem speciem utilitatis etiam voluptas habere dicetur, nulla potest esse ei cum honestate coniunctio. Nam, ut tribuamus aliquid voluptati, condimenti fortasse nonnihil, utilitatis certe nihil habebit.

421. Habes a patre munus, Marce fili, mea quidem sententia magnum; sed perinde erit, ut acceperis. Quamquam hi tibi tres libri inter Cratippi commentarios, tamquam hospites, erunt recipiendi; sed, ut, si ipse venissem Athenas, (quod quidem esset factum, nisi me e medio cursu clara voce patria revocasset;) aliquando me quoque audires, sic, quoniam his voluminibus ad te profecta vox est mea, tribues iis temporis quantum poteris: poteris autem, quantum voles. Quum vero intellexero, te hoc scientiae genere gaudere, tum et praesens tecum propediem, ut spero, et dum aberis, absens loquar. Vale igitur, mi Cicero, tibi que persuade, esse te quidem mihi carissimum, sed multo fore cariorem, si talibus monumentis praeceptisque laetabere.

M. TULLII CICERONIS

C A T O M A I O R

SEU

DE SENECTUTE

AD

T. POMPONIUM ATTICUM.

ARG. Hic libellus versatur in senectutis tum laudibus explicandis, tum repellendis criminationibus. Quattuor autem de causis senectus putatur misera; quarum prima est, quod avocet a rebus gerendis, altera, quod corpus faciat infirmius, tertia, quod privet omnibus fere voluptatibus, quarta, quod haud procul absit a morte. Haec igitur singula accusationis capita redarguit, ut quae senectutem partim non attingant, partim non reddant miseram. Sermo autem tribuitur Catoni Censorio, seni et patientissimo aetatis suae et florentissimo. Qui quum in senectute demum litteras Graecas didicerit, oratio eius hoc in libello, quam alias, est doctior. — Habitus quidem fingitur sermo T. Quinctio Flaminio M. Acilio Balbo coss. s. anno p. U. c. 604. Scriptus est autem post caedem Caesaris, anno, ut videtur, 710. et missus ad Atticum senem, de republica tum maxima sollicitum. Hic, Cicero tribus annis maior, eo tempore annum agebat sexagesimum sextum.

I. 4. *O Tite, si quid ego adiûro curamve levasso,
quae nunc te coquit et versat in pectore fixa,
ecquit erit pretii?*

Licet enim versibus iisdem mihi affari te, Attice,
quibus affatur Flaminium

ille vir haud magna cum re, sed plenu' fidei.

Quamquam certo scio, non, ut Flaminium,
sollicitari te, Tite, sic noctesque diesque.

Novi enim moderationem animi tui et aequitatem,
teque non cognomen solum Athenis deportasse, sed
humanitatem et prudentiam intelligo. Et tamen te
suspicio iisdem rebus, quibus meipsum, interdum
gravius commoveri, quarum consolatio et maior est
et in aliud tempus differenda. Nunc autem mihi vi-
sum est *de Senectute* aliquid ad te conscribere. 2.
Hoc enim onere, quod mihi tecum commune est, aut
iam urgentis aut certe adventantis senectutis et te et
meipsum levare volo; etsi te quidem id modice ac
sapienter, sicut omnia, et ferre et laturum esse cer-
to scio. Sed mihi, quum de senectute aliquid vellem
scribere, tu occurrebas dignus eo munere, quo uter-
que nostrum communiter uteretur. Mihi quidem ita
iucunda huius libri confectio fuit, ut non modo
omnes absterserit senectutis molestias, sed effecerit
mollem etiam et iucundam senectutem. Numquam
igitur laudari satis digne poterit philosophia, cui
qui pareat, omne tempus aetatis sine molestia possit
degere. 3. Sed de ceteris et diximus multa, et saepe
dicemus: hunc librum *de senectute* ad te misimus.
Omnem autem sermonem tribuimus non Tithono, ut
Aristo Chius; parum enim esset auctoritatis in fabula:
sed M. Catoni seni, quo maiorem auctoritatem habe-
ret oratio; apud quem Laelium et Scipionem faci-

mus admirantes, quod is tam facile senectutem ferat, fisque eum respondentem. Qui si eruditius videbitur disputare, quam consuevit ipse in suis libris, attribuito Graecis litteris, quarum constat eum perstudiosum fuisse in senectute. Sed quid opus est plura? Iam enim ipsius Catonis sermo explicabit nostram omnem de senectute sententiam.

II. 4. **Scipio.** Saepenumero admirari soleo cum hoc C. Laelio tum ceterarum rerum tuam excellentem, M. Cato, perfectamque sapientiam, tum vel maxime, quod numquam senectutem tibi gravem esse senserim, quae plerisque senibus sic odiosa est, ut onus se Aetna gravius dicant sustinere. **Cato.** Rem haud sane difficilem, Scipio et Laeli, admirari videntur. Quibus enim nihil opis est in ipsis ad bene beateque vivendum, iis omnis gravis est aetas: qui autem omnia bona a se ipsis petunt, iis nihil potest malum videri, quod naturae necessitas afferat. Quo in genere in primis est senectus; quam ut adipiscantur, omnes optant, eandem accusant adeptam. Tanta est inconstantia stultitiae atque perversitas! Obrepere aiunt eam citius, quam putavissent. Primum, quis coegit eos falsum putare? Quid enim? citius adolescentiae senectus, quam pueritiae adolescentia obrepat? Deinde, qui minus gravis esset iis senectus, si octingentesimum annum agerent, quam octogesimum? Praeterita enim aetas, quamvis longa, quum effluxisset, nulla consolatione permulcere posset stultam senectutem. 5. Quocirca si sapientiam meam admirari soletis, (quae utinam digna esset opinione vestra nostroque cognomine!) in hoc sumus sapientes, quod naturam optimam ducem, tamquam deum, sequimur, eique paremus: a qua, non versimile est,

quum ceterae partes aetatis bene descriptae sint, extremum actum tamquam ab inerti poeta esse neglectum. Sed tamen necesse fuit esse aliquid extremum et, tamquam in arborum baccis terraeque frugibus, maturitate tempestiva quasi vietum et caducum, quod ferendum est molliter sapienti. Quid est enim aliud, Gigantum modo bellare cum diis, nisi naturae repugnare? 6. LAELIUS. Atqui, Cato, gratissimum nobis, ut etiam pro Scipione pollicear, feceris, si, quoniam speramus, volumus quidem certe, senes fieri, multo ante a te didicerimus, quibus facillime rationibus ingravescentem aetatem ferre possimus. CAT. Faciam vero, Laeli: praesertim si utrique vestrum, ut dicis, gratum futurum est. LAEL. Volumus sane, nisi molestum est, Cato, tamquam longam aliquam viam confeceris, quam nobis quoque ingrediendum sit, istuc, quo pervenisti, videre, quale sit.

III. 7. CATO. Faciam, ut potero, Laeli. Saepe enim interfui querelis meorum aequalium, (*pares autem cum paribus*, veteri proverbio, *facillime congregantur*,) quae C. Salinator, quae Sp. Albinus, homines consulares, nostri fere aequales, deplorare solebant: tum quod voluptatibus carerent, sine quibus vitam nullam putarent; tum quod spernerentur ab iis, a quibus essent coli soliti. Qui mihi non id videbantur accusare, quod esset accusandum. Nam si id culpa senectutis accideret, eadem mihi usu venirent reliquisque omnibus maioribus natu; quorum ego multorum cognovi senectutem sine querela: qui se et libidinum vinculis laxatos esse non moleste ferrent, nec a suis despicerentur. Sed omnium istiusmodi querelarum in moribus est culpa, non in aetate. Moderati enim et nec difficiles nec inhumani senes

tolerabilem senectutem agunt: importunitas autem et inhumanitas omni aetati molesta est. 8. LAEL. Est, ut dicis, Cato; sed fortasse dixerit quispiam, tibi propter opes et copias et dignitatem tuam tolerabiliorem senectutem videri; id autem non posse multis contingere. CATO. Est istuc quidem, Laeli, aliquid; sed nequaquam in isto sunt omnia: ut Themistocles fertur Seriphio cuidam in iurgio respondisse, quum ille dixisset, non eum sua, sed patriae gloria splendorem assecutum: *nec hercule, inquit, si ego Seriphius essem, nobilis, nec tu, si Atheniensis esses, clarus unquam fuisses.* Quod eodem modo de senectute potest dici. Neque enim in summa inopia levis esse senectus potest, ne sapienti quidem: nec insipienti etiam in summa copia non gravis. 9. Aptissima omnino sunt, Scipio et Laeli, arma senectutis artes exercitationesque virtutum, quae, in omni aetate cultae, quum multum diuque vixeris, mirificos elferunt fructus, non solum quia numquam deserunt, ne in extremo quidem tempore aetatis, (quamquam id maximum est,) verum etiam, quia conscientia bene actae vitae multorumque benefactorum recordatio iucundissima est.

IV. 10. Ego Q. Maximum, eum, qui Tarentum recepit, adolescens ita dilexi senem, ut aequalem. Erat enim in illo viro comitate condita gravitas, nec senectus mores mutaverat: quamquam eum colere coepi non admodum grandem natu, sed tamen iam aetate provectum. Anno enim post consul primum fuerat, quam ego natus sum; cumque eo quartum consule adolescentulus miles ad Capuam profectus sum quintoque anno post ad Tarentum. Quaestor deinde quadriennio post factus sum: quem magistratum gessi consulibus Tuditano et Cethego, quum quidem ille,

admodum senex, suasor legis Cinciae de donis et muneribus fuit, hic et bella gerebat, ut adolescens, quum plane grandis esset, et Hannibalem iuveniliter exsultantem patientia sua mollebat: de quo praeclare familiaris noster Ennius:

Unus homo nobis cunctando restituit rem.

Non ponebat enim rumores ante salutem.

Ergo postque magisque viri nunc gloria claret.

11. Tarentum vero qua vigilantia, quo consilio recepit! quum quidem, me audiente, Salinatori, qui, amisso oppido, fugerat in arcem, glorianti atque ita dicenti: *Mea opera, Q. Fabi, Tarentum recepisti:* » *Certe*, inquit ridens: *nam nisi tu amisisses, numquam recepissem.* » Nec vero in armis praestantior, quam in toga; qui consul iterum, Sp. Carvilio collega quiescente, C. Flaminio tribuno plebis, quoad potuit, restitit, agrum Picentem et Gallicum viritim contra senatus auctoritatem dividenti; augurque quum esset, dicere ausus est, optimis auspiciis ea geri, quae pro reipublicae salute gererentur; quae contra rempublicam ferrentur, contra auspicia ferri. 12. Multa in eo viro praeclara cognovi: sed nihil est admirabilius, quam quomodo ille mortem filii tulit, clari viri et consularis. Est in manibus laudatio: quam quum legimus, quem philosophum non contemnimus! Nec vero ille in luce modo atque in oculis civium magnus, sed intus domique praestantior. Qui sermo! quae praecepta! quanta notitia antiquitatis! quae scientia iuris augurii! Multae etiam, ut in homine Romano, litterae. Omnia memoria tenebat, non domestica solum, sed etiam externa bella. Cuius sermone ita tum cupide fruebar, quasi iam divinarem, id quod evenit, illo extincto fore, unde discerem, neminem. V. 13. Quorsum

igitur haec tam multa de Maximo? Quia profecto videtis, nefas esse dictu, miseram fuisse talem senectutem. Nec tamen omnes possunt esse Scipiones aut Maximi, ut urbium expugnationes, ut pedestres navalesve pugnas, ut bella a se gesta, ut triumphos recordentur. Est etiam quiete et pure et eleganter actae aetatis placida ac lenis senectus: qualem accepimus Platonis, qui uno et octogesimo annoscribens est mortuus; qualem Isocratis, qui eum librum, qui Panathenaeus inscribitur, quarto et nonagesimo anno scripsisse se dicit, vixitque quinquennium postea: cuius magister Leontinus Gorgias centum et septem complevit annos; neque umquam in suo studio atque opere cessavit. Qui, quum ex eo quaereretur, cur tamdiu vellet esse in vita: *nihil habeo*, inquit, *quod incusem senectutem*. Praeclarum responsum et docto homine dignum! 44. Sua enim vitia insipientes et suam culpam in senectutem conferunt. Quod non faciebat is, cuius modo mentionem feci, Ennius.

*Sicut fortis equus, spatio qui saepe supremo
vicit Olympia, nunc senio confectus quiescit.*

Equi fortis et victoris senectuti comparat suam. Quam quidem probe meminisse potestis. Anno enim undevicesimo post eius mortem hi consules, T. Flamininus et M'. Acilius, facti sunt: ille autem Caepione, et Philippo iterum consulibus mortuus est: quum ego quidem, v et lx annos natus, legem Voconiam voce magna et bonis lateribus suasissem. Annos lxx natus (tot enim vixit Ennius) ita ferebat duo, quae maxima putantur onera, paupertatem et senectutem, ut eis paene delectari videretur. 45. Etenim, quum contemplor animo, reperio quattuor causas, cur senectus misera videatur: unam, quod avocet a rebus

gerendis: alteram, quod corpus faciat infirmius: tertiam, quod privet omnibus fere voluptatibus: quartam, quod haud procul absit a morte. Earum, si placeat, caussarum quanta quamque sit iusta una quaeque, videamus.

VI. A rebus gerendis senectus abstrahit? Quibus? An iis, quae geruntur iuventute et viribus? Nullaene igitur res sunt seniles, quae, vel infirmis corporibus, animo tamen administrentur? Nihil ergo agebat Q. Maximus? nihil L. Paullus, pater tuus, Scipio, socer optimi viri, filii mei? Ceteri senes, Fabricii, Curii, Coruncanii, quum rempublicam consilio et auctoritate defendebant, nihil agebant? 16. Ad App. Claudii senectutem accedebat etiam, ut caecus esset: tamen is, quum sententia senatus inclinaret ad pacem cum Pyrrho foedusque faciendum, non dubitavit dicere illa, quae versibus persecutus est Ennius:

*Quo vobis mentes, rectae quae stare solebant
antehac, dementes sese flexere [viai]?*

ceteraque gravissime: notum enim vobis carmen est; et tamen ipsius Appii exstat oratio. Atque haec ille egit septem et decem annis post alterum consulatum, quum inter duos consulatus anni decem interfluxissent, censorque ante superiorem consulatum fuisset; ex quo intelligitur, Pyrrhi bello grandem sane fuisse: et tamen sic a patribus accepimus. 17. Nihil igitur afferunt, qui in re gerenda versari senectutem negant; similesque sunt, ut si qui gubernatorem in navigando nihil agere dicant, quum alii malos scandant, alii per foros cursent, alii sentinam exhaustiant, ille autem clavum tenens quietus sedeat in puppi. Non facit ea, quae iuvenes: at vero multo maiora et meliora facit. Non viribus aut velocitatibus aut celeritate corporum

res magnae geruntur, sed consilio, auctoritate, sententia; quibus non modo non orbari, sed etiam augeri senectus solet. 18. Nisi forte ego vobis, qui et miles et tribunus et legatus et consul versatus sum in vario genere bellorum, cessare nunc videor, quum bella non gero. At senatui, quae sint gerenda, praescribo, et quomodo: Karthagini male iam diu cogitanti bellum multo ante denuntio: de qua vereri non ante desinam, quam illam excisam esse cognovero. 19. Quam palmam utinam dii immortales tibi, Scipio, reservent, ut avi reliquias persequare! Cuius a morte hic tertius et tricesimus est annus: sed memoriam illius viri excipient omnes anni consequentes. Anno ante me censorem mortuus est, [1]x annis post meum consulatum, quum consul iterum, me consule, creatus esset. Num igitur, si ad centesimum annum vixisset, senectutis eum suae poeniteret? Nec enim excursionem, nec saltu, nec eminibus hastis aut cominus gladiis uteretur, sed consilio, ratione, sententia. Quae nisi essent in senibus, non summum consilium maiores nostri appellassent senatum. 20. Apud Lacedaemonios quidem ii, qui amplissimum magistratum gerunt, ut sunt, sic etiam nominantur senes. Quod si legere aut audire voletis externa, maximas respublicas ab adolescentibus labefactas, a senibus sustentatas et restitutas reperietis.

Cedo, qui vestram rempublicam tantam amisistis tam cito?

Sic enim percontantur, ut est in Naevii Ludo: respondentur et alia, et haec in primis:

Proveniebant oratores novi, stulti, adolescentuli.

Temeritas est videlicet florentis aetatis, prudentia senescentis. VII. 24. At memoria minuitur. Credo,

nisi eam exerceas, aut si sis natura tardior. Themistocles omnium civium perceperat nomina. Num igitur censetis eum, quum aetate processisset, qui Aristides esset, Lysimachum salutare solitum? Equidem non modo eos novi, qui sunt, sed eorum patres etiam et avos. Nec sepulcra legens vereor, quod aiunt, ne memoriam perdam: his enim ipsis legendis in memoriam redeo mortuorum. Nec vero quemquam senum audiavi oblitum, quo loco thesaurum obruisset. Omnia, quae curant, meminerunt: vadimonia constituta; qui sibi, cui ipsi debeant. 22. Quid iurisconsulti? quid pontifices? quid augures? quid philosophi senes? quam multa meminerunt! Manent ingenia senibus, modo permaneat studium et industria: nec ea solum in claris et honoratis viris, sed in vita etiam privata et quieta. Sophocles ad summam senectutem tragœdias fecit: quod propter studium quum rem negligere familiarem videretur, a filiis in iudicium vocatus est, ut, quemadmodum nostro more male rem gerentibus patribus bonis interdici solet, sic illum quasi desipientem a re familiari removerent iudices. Tum senex dicitur eam fabulam, quam in manibus habebat et proxime scripserat, Oedipum Coloneum recitasse iudicibus, quaesisseque, *num illud carmen desipientis videretur*. Quo recitato, sententiis iudicum est liberatus. 23. Num igitur hunc, num Homerum, num Hesiodum, num Simonidem, num Stesichorum, num, quos ante dixi, Isocratem, Gorgiam, num philosophorum principes, Pythagoram, Democritum, num Platonem, num Xenocratem, num postea Zenonem, Cleanthem aut eum, quem vos etiam vidistis Romae, Diogenem Stoicum, coegit in suis studiis obmutescere senectus? an in omnibus his studiorum agitatio vitae

aequalis fuit? 24. Age, ut ista divina studia omittamus, possum nominare ex agro Sabino rusticos Romanos, vicinos et familiares meos, quibus absentibus numquam fere ulla in agro maiora opera fiunt, non serendis, non percipiendis, non condendis fructibus. Quamquam in aliis minus hoc mirum. Nemo enim est tam senex, qui se annum non putet posse vivere. Sed iidem in eis elaborant, quae sciunt nihil ad se omnino pertinere:

Serit arbores, quae alteri saeculo prorsient,
ut ait Statius noster in Synephebis. / 25. Nec vero dubitet agricola, quamvis senex, quaerenti, cui serat, respondere: *diis immortalibus, qui me non accipere modo haec a maioribus voluerunt, sed etiam posteris prodere.* < VIII. Melius Caecilius de sene alteri saeculo prospiciente, quam illud idem:

*Aedepol senectus, si nihil quidquam aliud viti
apportes tecum, quum advenis; unum id sat est,
quod, diu vivendo, multa, quae non vult, videt.*

Et multa fortasse, quae vult! atque in ea quidem, quae non vult, saepe etiam adolescentia incurrit. Illud vero idem Caecilius vitiosius:

*Tum equidem in senecta hoc deputo miserrimum,
sentire, ea aetate esse se odiosum alteri.*

26. Iucundum potius, quam odiosum. Ut enim adolescentibus bona indole praeditis sapientes senes delectantur, leviorque fit eorum senectus, qui a iuventute coluntur et diliguntur: sic adolescentes senum praeceptis gaudent, quibus ad virtutum studia ducuntur. Nec minus intelligo me vobis, quam mihi vos esse iucundos. Sed videtis, ut senectus non modo languida atque iners non sit, verum etiam sit operosa et semperagens aliquid et moliens; tale scilicet, quale

cuiusque studium in superiore vita fuit. Quid? quod etiam addiscunt aliquid? ut Solonem versibus gloriantem videmus, qui *se quotidie aliquid addiscentem* fieri senem dicit: ut ego feci, qui Graecas litteras senex didici; quas quidem sic avide arripui, quasi diuturnam sitim explere cupiens, ut ea ipsa mihi nota essent, quibus me nunc exemplis uti videtis. Quod quum fecisse Socratem in fidibus audirem, vellem equidem etiam illud: discebant enim fidibus antiqui: sed in litteris certe elaboravi.

IX. 27. Nec nunc equidem vires desidero adolescentis, (is enim erat locus alter de vitiis senectutis,) non plus, quam adolescens tauri aut elephanti desiderabam. Quod est, eo decet uti et, quidquid agas, agere pro viribus. Quae enim vox potest esse contemptior, quam Milonis Crotoniatae? qui, quum iam senex esset athletasque se exercentes in curriculo videret, aspexisse lacertos suos dicitur illacrimansque dixisse: *At hi quidem iam mortui sunt.* Non vero tam isti, quam tu ipse, nugator. Neque enim ex te umquam es nobilitatus, sed ex lateribus et lacertis tuis. Nihil S. Aelius tale, nihil multis annis ante Ti. Coruncaniam, nihil modo P. Crassus; a quibus iura civibus praescribebantur: quorum usque ad extremum spiritum est provecta prudentia. 28. Orator, metuo, ne languescat senectute: est enim munus eius non ingenii solum, sed laterum etiam et virium. Omnino canorum illud in voce splendescit etiam, nescio quo pacto, in senectute: quod equidem adhuc non amisi; et videtis annos. Sed tamen decorus est sermo senis, quietus et remissus; facitque persaepe ipsa sibi audientiam disertis senis compta et mitis oratio. Quod si ipse exsequi nequeas, possis tamen Scipioni praeci-

pere et Laelio. Quid enim iucundius senectute stipata studiis iuventutis? 29. An ne eas quidem vires senectuti relinquemus, ut adolescentulos doceat, instituat, ad omne officii munus instruat? Quo quidem opere quid potest esse praeclarius? Mihi vero Cn. et P. Scipiones et avi tui duo, L. Aemilius et P. Africanus, comitatu nobilium iuvenum fortunati videbantur. Nec ulli bonarum artium magistri non beati putandi, quamvis consenuerint vires atque defecerint. Etsi ista ipsa defectio virium adolescentiae vitiis efficitur saepius, quam senectutis: libidinosa enim et intemperans adolescentia effetum corpus tradit senectuti. 30. Cyrus quidem apud Xenophontem eo sermone, quem moriens habuit, quum admodum senex esset, negat se umquam sensisse, senectutem suam imbecilliores factam, quam adolescentia fuisset. Ego L. Metellum memini puer, — qui quum quadriennio post alterum consulatum pontifex maximus factus esset, viginti et duos annos ei sacerdotio praefuit, — ita bonis esse viribus extremo tempore aetatis, ut adolescentiam non requireret. Nihil necesse est mihi de me ipso dicere: quamquam est id quidem senile, aetatique nostrae conceditur. X. 31. Videtisne, ut apud Homerum saepissime Nestor de virtutibus suis praedicet? Tertiam enim iam aetatem hominum vivebat; nec erat ei verendum, ne vera praedicans de se nimis videretur aut insolens aut loquax. Etenim, ut ait Homerus, *ex eius lingua melle dulcior fluebat oratio*. Quam ad suavitatem nullis egebat corporis viribus; et tamen dux ille Graeciae nusquam optat, ut Aiadis similes habeat decem, at ut Nestoris; quod si acciderit, non dubitat, quin brevi sit Troia peritura. 32. Sed redeo ad me. Quartum annum ago et octogesimum:

vellem equidem idem posse gloriari, quod Cyrus; sed tamen hoc queo dicere, non me quidem iis esse viribus, quibus aut miles bello Punico, aut quaestor eodem bello, aut consul in Hispania fuerim, aut quadriennio post, quum tribunus militaris depugnavi apud Thermopylas, M'. Acilio Glabrione consule: sed tamen, ut vos videtis, non plane me enervavit nec afflixit senectus: non curia vires meas desiderat, non rostra, non amici, non clientes, non hospites. Nec enim umquam sum assensus veteri illi laudatoque proverbio, quod monet, *mature fieri senem, si diu velis esse senex*. Ego vero me minus diu senem esse mallet, quam esse senem ante, quam essem. Itaque nemo adhuc convenire me voluit, cui fuerim occupatus. At minus habeo virium, quam vestrum utervis! 33. Ne vos quidem T. Pontii centurionis vires habetis: num idcirco est ille praestantior? Moderatio modo virium adsit, et tantum, quantum potest, quisque nitatur; nae ille non magno desiderio tenebitur virium! Olympiae per stadium ingressus esse Milo dicitur, quum humeris sustineret bovem vivum. Utrum igitur has corporis, an Pythagorae tibi malis vires ingenii dari? Denique isto bono utare, dum adsit; quum absit, ne requiras: nisi forte adolescentes pueritiam, paullum aetate progressi adolescentiam debent requirere. Cursus est certus aetatis et una via naturae, eaque simplex, suaeque cuique parti aetatis tempestivitas est data; ut et infirmitas puerorum, et ferocitas iuvenum, et gravitas iam constantis aetatis, et senectutis maturitas naturale quiddam habeat, quod suo tempore percipi debeat. 34. Audire te arbitror, Scipio, hospes tuus avitus Masinissa quae faciat hodie, nonaginta natus annos: quum

ingressus iter pedibus sit, in equum omnino non ascendere; quum equo, ex equo non descendere; nullo imbre, nullo frigore adduci, ut capite operto sit; summam esse in eo corporis siccitatem: itaque omnia exsequi regis officia et munera. Potest igitur exercitatio et temperantia etiam in senectute conservare aliquid pristini roboris. XI. Non sunt in senectute vires? Ne postulantur quidem vires a senectute. Ergo et legibus et institutis vacat aetas nostra muneribus iis, quae non possunt sine viribus sustineri. Itaque non modo, quod non possumus, sed ne quantum possumus quidem, cogimur. 35. At ita multi sunt imbecilli senes, ut nullum officii aut omnino vitae munus exsequi possint. At id quidem non proprium senectutis est vitium, sed commune valetudinis. Quam fuit imbecillus P. Africani filius is, qui te adoptavit! quam tenui aut nulla potius valetudine! Quod ni ita fuisset, alterum ille exstitisset lumen civitatis. Ad paternam enim magnitudinem animi doctrina uberior accesserat. Quid mirum igitur in senibus, si infirmi sunt aliquando, quum id ne adolescentes quidem effugere possint? Resistendum, Laeli et Scipio, senectuti est, eiusque vitia diligentia compensanda sunt. Pugnandum, tamquam contra morbum, sic contra senectutem. 36. Habenda ratio valetudinis; utendum exercitationibus modicis: tantum cibi et potionis adhibendum, ut reficiantur vires, non opprimantur. Nec vero corpori soli subveniendum est, sed menti atque animo multo magis: nam haec quoque, nisi tamquam lumini oleum instilles, exstinguuntur senectute. Et corpora quidem exercitatione ingravescent; animi autem [se] exercendo levantur. Nam quos ait Caecilius

— — *cómicos stultós senes,*

hos significat credulos, obliviosos, dissolutos; quae vitia sunt non senectutis, sed inertis, ignavae, somnuculosae senectutis. Ut petulantia, ut libido magis est adolescentium, quam senum; nec tamen omnium adolescentium, sed non proborum: sic ista senilis stultitia, quae deliratio appellari solet, senum levium est, non omnium. 37. Quattuor robustos filios, quinque filias, tantam domum, tantas clientelas Appius regebat et caecus et senex. Intentum enim animum, tamquam arcum, habebat, nec languescens succumbebat senectuti. Tenebat non modo auctoritatem, sed etiam imperium in suos; metuebant servi, verebantur liberi, carum omnes habebant: vigeat in illa domo mos patrius et disciplina. 38. Ita enim senectus honesta est, si se ipsa defendit, si ius suum retinet, si nemini mancipata est, si usque ad extremum spiritum dominatur in suos. Ut enim adolescentem, in quo senile aliquid, sic senem, in quo est aliquid adolescentis, probo: quod qui sequitur, corpore senex esse poterit, animo numquam erit. Septimus mihi Originum liber est in manibus; omnia antiquitatis monumenta colligo: causarum illustrium, quascumque defendi, nunc quum* maxime conficio orationes; ius augurum, pontificum, civile tracto; multum etiam Graecis litteris utor; Pythagoreorumque more exercendae memoriae gratia, quid quoque die dixerim, audierim, egerim, commemoro vesperi. Hae sunt exercitationes ingenii, haec curricula mentis; in his desudans atque elaborans, corporis vires non magno opere desidero. Adsum amicis; venio in senatum frequens ultroque affero res multum et diu cogitatas, easque tueor animi, non corporis viribus. Quae si exsequi nequirem, tamen me

lectulus oblectaret meus, ea ipsa cogitantem, quae iam agere non possem: sed ut possim, facit acta vita. Semper enim in his studiis laboribusque viventi non intelligitur, quando obrepit senectus. Ita sensim sine sensu aetas senescit; nec subito frangitur, sed diuturnitate exstinguitur.

XII. 39. Sequitur tertia vituperatio senectutis, quod eam carere dicunt voluptatibus. O praeclarum munus aetatis, si quidem id aufert nobis, quod est in adolescentia vitiosissimum! Accipite enim, optimi adolescentes, veterem orationem Archytae Tarentini, magni in primis et praeclari viri, quae mihi tradita est, quum essem adolescens Tarenti cum Q. Maximo. *Nullam capitaliorem pestem, quam corporis voluptatem, hominibus dicebat a natura datam; cuius voluptatis avidae libidines temere et effrenate ad potiundum incitarent.* 40. *Hinc patriae prodiones, hinc rerum publicarum eversiones, hinc cum hostibus clandestina colloquia nasci: nullum denique scelus, nullum malum facinus esse, ad quod suscipiendum non libido voluptatis impelleret; stupra vero et adulteria et omne tale flagitium nullis aliis illecebris excitari, nisi voluptatis. Quumque homini sive natura sive quis deus nihil mente praestabilius dedisset, huic divino muneri ac dono nihil esse tam inimicum, quam voluptatem.* 41. *Nec enim libidine dominante temperantiae locum esse, neque omnino in voluptatis regno virtutem posse consistere. Quod quo magis intelligi posset, fingere animo iubebat tanta incitatum aliquem voluptate corporis, quanta percipi posset maxima: nemini censebat fore dubium, quin tamdiu, dum ita gauderet, nihil agitare mente, nihil ratione, nihil cogitatione consequi posset. Quocirca nihil esse tam detestabile tamque pestiferum, quam voluptatem: si quidem ea, quum maior*

esset atque longior, omne animi lumen exstingueret. Haec cum C. Pontio Samnite, patre eius, a quo Caudino praelio Sp. Postumius, T. Veturius, consules, superati sunt, locutum Archytam, Nearchus Tarentinus, hospes noster, qui in amicitia populi Romani permanerat, se a maioribus natu accepisse dicebat, quum quidem ei sermoni interfuisset Plato Atheniensis: quem Tarentum venisse L. Camillo, Appio Claudio consulibus reperio. 42. Quorsus haec? Ut intelligatis, si voluptatem aspernari ratione et sapientia non possemus, magnam habendam senectuti gratiam, quae effecerit, ut id non liberet, quod non oporteret. Impedit enim consilium voluptas, rationi inimica, ac mentis, ut ita dicam, praestringit oculos; nec habet ullum cum virtute commercium. Invitus quidem feci, ut fortissimi viri T. Flaminini fratrem L. Flamininum e senatu eiicerem VII[1]. annis post, quam consul fuisset: sed notandam putavi libidinem. Ille enim quum esset consul, in Gallia exoratus in convivio a scorto est, ut securi feriret aliquem eorum, qui in vinculis essent damnati rei capitalis. Hic, Tito, fratre suo, censore, qui proximus ante me fuerat, elapsus est; mihi vero et Flacco neutiquam probari potuit tam flagitiosa et tam perdita libido, quae cum probro privato coniungeret imperii dedecus. XIII. 43. Saepe audiivi a maioribus natu, qui se porro pueros a senibus audisse dicebant, mirari solitum C. Fabricium, quod, quum apud regem Pyrrhum legatus esset, audisset a Thesalo Cineas, esse quemdam Athenis, qui se sapientem profiteretur, eumque dicere, omnia, quae faceremus, ad voluptatem esse referenda. Quod ex eo audientes, M. Curium et Ti. Coruncanium optare solitos, ut id Samnitibus ipsique Pyrrho persuaderetur, quo faci-

lius vinci possent, quum se voluptatibus dedissent. Vixerat M'. Curius cum P. Decio, qui quinquennio ante eum consulem se pro republica quarto consulatu devoverat. Norat eundem Fabricius, norat Coruncanus: qui quum ex sua vita, tum ex eius, quem dico, P. Decii facto iudicabant, esse profecto aliquid natura pulchrum atque praeclarum, quod sua sponte peteretur, quodque, sprete et contempta voluptate, optimus quisque sequeretur. 44. Quorsum igitur tam multa de voluptate? Quia non modo vituperatio nulla, sed etiam summa laus senectutis est, quod ea voluptates nullas magno opere desiderat. At caret epulis extructisque mensis et frequentibus poculis? Caret ergo etiam vinolentia et cruditate et insomniis. Sed si aliquid dandum est voluptati, quoniam eius blanditiis non facile obsistimus, (divine enim Plato *escam malorum* appellat *voluptatem*, quod ea videlicet homines capiuntur, ut hamo pisces:) quamquam immoderatis epulis caret senectus, modicis tamen conviviiis delectari potest. C. Duillium, M. F., qui Poenos classe primus devicerat, redeuntem a caena senem saepe videbam puer; delectabatur crebro funali et tibicine, quae sibi nullo exemplo priyatus sumpserat: tantum licentiae dabat gloria! 45. Sed quid ego alios? Ad meipsum iam revertar. Primum habui semper sodales. Sodalitates autem me quaestore constitutae sunt, sacris Idaeis Magnae Matris acceptis. Epulabar igitur cum sodalibus omnino modice, sed erat quidam fervor aetatis; qua progrediente omnia fiunt in dies mitiora. Neque enim ipsorum conviviorum delectationem voluptatibus corporis magis, quam coetu amicorum et sermonibus metiebar. Bene enim maiores nostri *accubitionem epularem amicorum*, quia vitae coniunctio-

nem haberet, *convivium nominarunt*; melius, quam *Graeci*, qui hoc idem tum *compotationem*, tum *concaenationem* vocant: ut, quod in eo genere minimum est, id maxime probare videantur. XIV. 46. Ego vero propter sermonis delectationem tempestivis quoque conviviis delector, nec cum aequalibus solum, qui pauci admodum restant, sed cum vestra etiam aetate atque vobiscum: habeoque senectuti magnam gratiam, quae mihi sermonis aviditatem auxit, potionis et cibi sustulit. Quod si quem etiam ista delectant, (ne omnino bellum indixisse videar voluptati, cuius est etiam fortasse quidam naturalis modus:) non intelligo, ne in istis quidem voluptatibus ipsis, carere sensu senectutem. Me vero et magisteria delectant, a maioribus instituta, et is sermo, qui more maiorum a summo adhibetur in poculis, et pocula, sicut in symposio Xenophontis est, minuta atque rorantia, et refrigeratio aestate, et vicissim aut sol aut ignis hibernus. Quae quidem etiam in Sabinis persequi soleo conviviumque vicinorum quotidie compleo; quod ad multam noctem, quam maxime possumus, vario sermone producimus. 47. At non est voluptatum tanta quasi titillatio in senibus. Credo: sed ne desideratio quidem. Nihil autem molestum, quod non desideres. Bene Sophocles, quum ex eo quidam iam affecto aetate quaereret, utereturne rebus venereis: *dii meliora!* inquit: *libenter vero istinc tamquam a domino agresti ac furioso profugi*. Cupidis enim rerum talium odiosum fortasse et molestum est carere; satiatis vero et expletis iucundius est carere, quam frui. Quamquam non caret is, qui non desiderat: ego non desiderare dico esse iucundius. 48. Quod si istis ipsis voluptatibus bona aetas fruitur libentius, primum parvulis fruitur

rebus, ut diximus: deinde iis, quibus senectus, si non abunde potitur, non omnino caret. Ut Turpione Ambivio magis delectatur, qui in prima cavea spectat; delectatur tamen etiam, qui in ultima: sic adolescentia voluptates propter intuens magis fortasse laetatur, sed delectatur etiam senectus procul eas spectans, tantum, quantum sat est. 49. At illa quanti sunt, animum, tamquam emeritis stipendiis libidinis, ambitionis, contentionis, inimicitiarum, cupiditatum omnium, secum esse secumque, ut dicitur, vivere! Si vero habet aliquod tamquam pabulum studii atque doctrinae, nihil est otiosa senectute iucundius. Mori paene videbamus in studio dimetiendi caeli atque terrae C. Gallum, familiarem patris tui, Scipio! Quoties illum lux noctu aliquid describere ingressum, quoties nox oppressit, quum mane coepisset! Quam delectabat eum, defectiones solis et lunae multo nobis ante praedicere! 50. Quid in levioribus studiis, sed tamen acutis? Quam gaudebat bello suo Punico Naevius! quam Truculento Plautus! quam Pseudolo! Vidi etiam senem Livium: qui quum sex annis ante, quam ego natus sum, fabulam docuisset, Centone Tuditanoque consulibus, usque ad adolescentiam meam processit aetate. Quid de P. Licinii Crassi et pontificii et civilis iuris studio loquar? aut de huius P. Scipionis, qui his paucis diebus pontifex maximus factus est! Atqui eos omnes, quos commemoravi, his studiis flagrant senes vidimus. M. vero Cethegum, quem recte *Suadae medullam* dixit Ennius, quanto studio exerceri in dicendo videbamus etiam senem! Quae sunt igitur epularum aut ludorum aut scortorum voluptates cum his voluptatibus comparandae? Atque haec quidem studia doctrinae: quae quidem prudentibus et bene

institutis pariter cum aetate crescunt; ut honestum illud Solonis sit, quod ait versiculo quodam, ut ante dixi, *senescere se, multa indies addiscentem*: qua voluptate animi nulla certe potest esse maior. XV. 51. Venio nunc ad voluptates agricularum, quibus ego incredibiliter delector; quae nec ulla impediuntur senectute, et mihi ad sapientis vitam proxime videntur accedere. Habent enim rationem cum terra, quae numquam recusat imperium, nec umquam sine usura reddit, quod accepit: sed alias minore, plerumque maiore cum senore. Quamquam me quidem non fructus modo, sed etiam ipsius terrae vis ac natura delectat: quae quum gremio mollito ac subacto semen sparsum excipit, primum id occaecatum cohibet; ex quo *occatio*, quae hoc efficit, nominata est: deinde tepefactum vapore et compressu suo diffundit, et elicit herbescentem ex eo viriditatem: quae, nixa fibris stirpium, sensim adolescit, culmoque erecta geniculato, vaginis iam quasi pubescens includitur; e quibus quum emer sit, fundit frugem spici ordine structam, et contra avium minorum morsus munitur vallo aristarum. 52. Quid ego vitium satus, ortus, incrementa commemorem? Satiari delectatione non possum; ut meae senectutis quietem oblectamentaue noscatis. Omitto enim vim ipsam omnium, quae generantur e terra; quae ex fici tantulo grano aut ex acino vinaceo aut ex ceterarum frugum ac stirpium minutissimis seminibus tantos truncos ramosque procreat. Malleoli, plantae, sarmenta, viviradices, propagines nonne ea efficiunt, ut quemvis cum admiratione delectent? Vitis quidem, quae natura caduca est et, nisi fulta sit, ad terram fertur, eadem, ut se erigat, claviculis suis, quasi manibus, quidquid est nacta, complectitur:

quam serpentem multiplici lapsu et erratico ferro amputans coercet ars agricolarum, ne silvescat sarmentis et in omnes partes nimia fundatur. 53. Itaque ineunte vere in iis, quae relictæ sunt, existit tamquam ad articulos sarmentorum ea, quae gemma dicitur; a qua oriens uva sese ostendit: quae, et succo terrae et calore solis augescens, primo est peracerba gustatu, deinde maturata dulcescit; vestitaque pampinis nec modico tepore caret et nimios solis defendit ardores. Qua quid potest esse quum fructu laetius, tum aspectu pulchrius? Cuius quidem non utilitas me solum, ut ante dixi, sed etiam cultura et ipsa natura delectat: adminiculorum ordines, capitum iugatio, religatio et propagatio vitium sarmentorumque ea, quam dixi, aliorum amputatio, aliorum immissio. Quid ego irrigationes, quid fossiones agri repastinationesque proferam, quibus fit multo terra fecundior? 54. Quid de utilitate loquar stercorandi? Dixi in eo libro, quem *de rebus rusticis* scripsi: de qua doctus Hesiodus ne verbum quidem fecit, quum de cultura agri scriberet. At Homerus, qui multis, ut mihi videtur, ante saeculis fuit, Laertem, lenientem desiderium, quod capiebat e filio, colentem agrum et eum stercorantem facit. Nec vero segetibus solum et pratis et vineis et arbutis res rusticae laetae sunt, sed etiam hortis et pomariis, tum pecudum pastu, apium examinibus, florum omnium varietate. Nec consitiones modo delectant, sed etiam insitiones; quibus nihil invenit agricultura sollertius. XVI. 55. Possum persequi multa oblectamenta rerum rusticarum; sed ea ipsa, quae dixi, fuisse sentio longiora. Ignoscetis autem; nam et studio rerum rusticarum provectus sum, et senectus est natura loquacior: ne ab omnibus eam vitis videar

vindicare. Ergo in hac vita M'. Curius, quum de Samnitibus, de Sabinis, de Pyrrho triumphasset, consumpsit extremum tempus aetatis: cuius quidem ego villam contemplans, (abest enim non longe a me,) admirari satis non possum vel hominis ipsius continentiam vel temporum disciplinam. Curio ad focum sedenti magnum auri pondus Samnites quum attulissent, repudiati sunt. Non enim aurum habere praeclarum sibi videri dixit, sed iis, qui haberent aurum, imperare. 56. Poteratne tantus animus non efficere iucundam senectutem? Sed venio ad agricolas, ne a me ipso recedam. In agris erant tum senatores, id est senes: si quidem aranti L. Quinctio Cincinnato nuntiatum est, cum dictatorem esse factum: cuius dictatoris iussu magister equitum C. Servilius Ahala Sp. Maelium regnum appetentem occupatum interemit. A villa in senatum arcessebantur et Curius et ceteri senes: ex quo, qui eos arcessebant, viatores nominati sunt. Num igitur horum senectus miserabilis fuit, qui se agri cultione oblectabant? Mea quidem sententia haud scio an nulla beatior possit esse: neque solum officio, quod hominum generi universo cultura agrorum est salutaris, sed et delectatione, quam dixi, et saturitate copiaque omnium rerum, quae ad victum hominum, ad cultum etiam deorum pertinent, ut, quoniam haec quidam desiderant, in gratiam iam cum voluptate redeamus. Semper enim boni assiduique domini referta cella vinaria, olearia, etiam penaria est villaque tota locuples est; abundat porco, haedo, agno, gallina, lacte, caseo, melle. Iam hortum ipsi agricolae succidiam alteram appellant. Conditiora facit haec supervacanei [etiam] operis aucupium atque venatio. 57. Quid de pratorum viriditate aut arborum

ordinibus aut vinearum olivetorumque specie dicam? Brevi praecidam. Agro bene culto nihil potest esse nec usu uberius nec specie ornatus; ad quem fruendum non modo non retardat, verum etiam invitat atque allectat senectus. Ubi enim potest illa aetas aut calescere vel apricatione melius vel igni, aut vicissim umbris aquisve refrigerari salubrius? 58. Sibi igitur habeant arma, sibi equos, sibi hastas, sibi clavam, et pilam, sibi natationes atque cursus: nobis senibus ex lusionibus multis talos relinquant et tesseras: id ipsum utrum lubebit; quoniam sine his beata esse senectus potest. XVII. 59. Multas ad res perutiles Xenophontis libri sunt: quos legite, quaeso, studiose, ut facitis. Quam copiose ab eo agricultura laudatur in eo libro, qui est de tuenda re familiari, qui Oeconomicus inscribitur! Atque ut intelligatis, nihil ei tam regale videri, quam studium agri colendi, Socrates in eo libro loquitur cum Critobulo, Cyrum minorem, regem Persarum praestantem ingenio atque imperii gloria, quum Lysander Lacedaemonius, vir summae virtutis, venisset ad eum Sardis eique dona a sociis attulisset, et ceteris in rebus comem erga Lysandrum atque humanum fuisse, et ei quemdam conseptum agrum diligenter consitum ostendisse. Quum autem admiraretur Lysander et proceritates arborum, et directos in quincuncem ordines, et humum subactam atque puram et suavitatem odorum, qui afflarentur e floribus; tum dixisse, mirari se non modo diligentiam, sed etiam sollertiam eius, a quo essent illa dimensa atque descripta; et ei Cyrum respondisse: *Atqui ego omnia ista sum dimensus; mei sunt ordines, mea descriptio; multae etiam istarum arborum mea manu sunt satae.* Tum Lysandrum, intuentem eius purpuram et

nitorem corporis ornatumque Persicum multo auro multisque gemmis, dixisse: *Recte vero te, Cyre, beatum ferunt, quoniam virtuti tuae fortuna coniuncta est!* 60. Hac igitur fortuna frui licet senibus: nec aetas impedit, quo minus et ceterarum rerum, et in primis agri colendi studia teneamus usque ad ultimum tempus senectutis. M. quidem Valerium Corvum accepimus ad centesimum annum perduxisse, quum esset acta iam aetate in agris, eosque coleret. Cuius inter primum et sextum consulatum sex et quadraginta anni interfuerunt. Itaque quantum spatium aetatis maiores nostri ad senectutis initium esse voluerunt, tantus illi cursus honorum fuit: atque eius extrema aetas hoc beatior, quam media, quod auctoritatis plus habebat, laboris vero minus. Apex autem senectutis est auctoritas. 61. Quanta fuit in L. Caecilio Metello! quanta in Attilio Calatino! in quem illud elogium unicum: **PLURIMAE CONSENTIUNT GENTES, POPULI PRIMARIUM FUISSE VIRUM.** Notum est carmen incisum in sepulcro. Iure igitur gravis, cuius de laudibus omnium esset fama consentiens! Quem virum P. Crassum, nuper pontificem maximum, quem postea M. Lepidum, eodem sacerdotio praeditum, vidimus! Quid de Paullo aut Africano loquar aut, ut iam ante, de Maximo? quorum non in sententia solum, sed etiam in nutu residebat auctoritas. Habet senectus, honorata praesertim, tantam auctoritatem, ut ea pluris sit, quam omnes adolescentiae voluptates. XVIII. 62. Sed in omni oratione, mementote, eam me senectutem laudare, quae fundamentis adolescentiae constituta sit. Ex quo efficitur id, quod ego magno quondam cum assensu omnium dixi: *Miseram esse senectutem, quae se oratione defenderet.* Non cani, non rugae repente

auctoritatem arripere possunt; sed honeste acta superior aetas fructus capit auctoritatis extremos. 63. Haec enim ipsa sunt honorabilia, quae videntur levia atque communia, salutare, appeti, decedi, assurgere, deduci, reduci, consuli: quae et apud nos et in aliis civitatibus, ut quaeque optime morata, ita diligentissime observantur. Lysandrum Lacedaemonium, cuius modo mentionem feci, dicere aiunt solitum, Lacedaemone esse honestissimum domicilium senectutis. Nusquam enim tantum tribuitur aetati, nusquam est senectus honoratior. Quin etiam memoriae proditum est, quum Athenis, ludis, quidam in theatrum grandis natu venisset, in magno consessu locum nusquam ei datum a suis civibus; quum autem ad Lacedaemonios accessisset, qui, legati quum essent, certo in loco consederant, consurrexisse omnes, et senem illum sessum recepisse. 64. Quibus quum a cuncto consessu plausus esset multiplex datus, dixisse ex iis quemdam, *Athenienses scire, quae recta essent, sed facere nolle.* Multa in nostro collegio praeclara: sed hoc, de quo agimus, in primis, quod, ut quisque aetate antecedit, ita sententiae principatum tenet: neque solum honore antecedentibus, sed iis etiam, qui cum imperio sunt, maiores natu augures anteponuntur. Quae sunt igitur voluptates corporis cum auctoritatis praemiis comparandae? Quibus qui splendide usi sunt, ii mihi videntur fabulam aetatis peregissee, nec, tamquam in exercitati histriones, in extremo actu corruisse. 65. At sunt morosi et anxii et iracundi et difficiles senes, si quaerimus, etiam avari! Sed haec morum vitia sunt, non senectutis. Ac morositas tamen, et ea vitia, quae dixi, habent aliquid excusationis, non illius quidem iustae, sed quae probari posse videatur. Con-

temni se putant, despici, illudi; praeterea in fragili corpore odiosa omnis offensio est. Quae tamen omnia dulciora fiunt et moribus bonis et artibus: idque tum in vita, tum in scena intelligi potest ex iis fratribus, qui in *Adelphis* sunt. Quanta in altero duritas, in altero comitas! Sic se res habet: ut enim non omne vinum, sic non omnis aetas vetustate coacescit. Severitatem in senectute probo, sed eam, sicut alia, modicam; acerbitem nullo modo. 66. Avaritia vero senilis quid sibi velit, non intelligo. Potest enim quidquam esse absurdius, quam, quo minus viae restat, eo plus viatici quaerere?

XIX. Quarta restat caussa, quae maxime angere atque sollicitam habere nostram aetatem videtur, appropinquatio mortis: quae certe a senectute non potest longe abesse. O miserum senem, qui, mortem contemnendam esse, in tam longa aetate non viderit! quae aut plane negligenda est, si omnino exstinguit animum: aut etiam optanda, si aliquo eum deducit, ubi sit futurus aeternus. Atqui tertium certe nihil inveniri potest. 67. Quid igitur timeam, si aut non miser post mortem, aut beatus etiam futurus sum? Quamquam quis est tam stultus, quamvis sit adolescens, cui sit exploratum, se ad vesperum esse victurum? Quin etiam aetas illa multo plures, quam nostra, mortis casus habet. Facilius in morbos incidunt adolescentes; gravius aegrotant; tristius curantur. Itaque pauci veniunt ad senectutem: quod ni ita accideret, melius et prudentius viveretur. Mens enim et ratio et consilium in senibus est: qui si nulli fuissent, nullae omnino civitates essent. Sed redeo ad mortem impendentem. Quod illud est crimen senectutis, quum illud videatis cum adolescentia esse

commune? 68. Sensi ego tum in optimo filio meo, tum in exspectatis ad amplissimam dignitatem fratribus tuis, Scipio, mortem omni aetati esse communem. At sperat adolescens diu se victurum: quod sperare idem senex non potest. Insipienter sperat. Quid enim stultius, quam incerta pro certis habere, falsa pro veris? Senex, ne quod speret quidem, habet: at est eo meliore conditione, quam adolescens, quum id, quod ille sperat, hic iam consecutus est. Ille vult diu vivere: hic diu vixit. 69. Quamquam, o dii boni! quid est in hominis vita diu? Da enim supremum tempus: exspectemus Tartessiorum regis aetatem: fuit enim, ut scriptum video, Arganthonius quidam Gadibus, qui octoginta regnavit annos, centum et viginti vixit. Sed mihi ne diuturnum quidem quidquam videtur, in quo est aliquid extremum. Quum enim id advenit, tunc illud, quod praeteriit, effluxit: tantum remanet, quod virtute et recte factis consecutus sis. Horae quidem cedunt et dies et menses et anni: nec praeteritum tempus umquam revertitur, nec, quid sequatur, sciri potest. Quod cuique temporis ad vivendum datur, eo debet esse contentus. 70. Neque enim histrioni, ut placeat, peragenda fabula est; modo, in quocumque fuerit actu, probeatur: nec sapienti usque ad *Plaudite* veniendum. Breve enim tempus aetatis satis est longum ad bene honesteque vivendum. Sin processeris longius, non magis dolendum est, quam agricolae dolent, praeterita verni temporis suavitate, aestatem auctumnumque venisse. Ver enim tamquam adolescentiam significat ostenditque fructus futuros: reliqua tempora demetendis fructibus et percipiendis accommodata sunt. 71. Fructus autem senectutis est, ut saepe dixi,

ante partorum bonorum memoria et copia. Omnia vero, quae secundum naturam fiunt, sunt habenda in bonis. Quid est autem tam secundum naturam, quam senibus emori? Quod idem contingit adolescentibus adversante et repugnante natura. Itaque adolescentes mori sic mihi videntur, ut quum aquae multitudine vis flammae opprimitur; senes autem, sicut suas sponte nulla adhibita vi consumptus ignis exstinguitur: et, quasi poma ex arboribus, si cruda sunt, vi aveluntur; si matura et cocta, decidunt: sic vitam adolescentibus vis aufert, senibus maturitas; quae mihi quidem tam iucunda est, ut, quo propius ad mortem accedam, quasi terram videre videar aliquandoque in portum ex longa navigatione esse venturus.

XX. 72. Omnium aetatum certus est terminus; senectutis autem nullus certus est terminus; recteque in ea vivitur, quoad munus officii exsequi et tueri possis, et tamen mortem contemnere. Ex quo fit, ut animosior etiam senectus sit, quam adolescentia, et fortior. Hoc illud est, quod Pisistrato tyranno a Solone responsum est, quum illi quaerenti, *qua tandem spe vetus sibi tam audaciter obsisteret*, respondisse dicitur, *Senectute*. Sed vivendi est finis optimus, quum, integra mente ceterisque sensibus, opus ipsa suum eadem, quae coagmentavit, natura dissolvit. Ut navem, ut aedificium idem destruit facillime, qui construxit; sic hominem eadem optime, quae conglutinauit, natura dissolvit. Iam omnis conglutinatio recens aegre, inveterata facile divellitur. Ita fit, ut illud breve vitae reliquum nec a vide appetendum senibus, nec sine caussa deserendum sit: 73. vetatque Pythagoras, *iniussu imperatoris, id est dei, de praesidio et statione vitae decedere*. Solonis quidem sa-

pientis elogium est, quo se negat velle suam mortem dolore amicorum et lamenti vacare. Vult, credo, se esse carum suis: sed haud scio, an melius Ennius:

*Nemo me lacrimis decoret neque funera fletu
faxit.*

Non censet lugendam esse mortem, quam immortalitas consequatur. 74. Iam sensus morienti aliquis esse potest isque ad exiguum tempus, praesertim seni: post mortem quidem sensus aut optandus aut nullus est. Sed hoc meditatum ab adolescentia debet esse, mortem ut negligamus: sine qua meditatione tranquillo esse animo nemo potest. Moriendum enim certe est, et id incertum, an eo ipso die. Mortem igitur omnibus horis impendentem timens, qui poterit animo consistere? 75. De qua non ita longa disputatione opus esse videtur, quum recorder, non L. Brutum, qui in liberanda patria est interfectus; non duo Decios, qui ad voluntariam mortem cursum equorum incitaverunt; non M. Attilium, qui ad supplicium est profectus, ut fidem hosti datam conservaret; non duo Scipiones, qui iter Poenis vel corporibus suis obstruere voluerunt; non avum tuum L. Paullum, qui morte luit collegae in Cannensi ignominia temeritatem; non M. Marcellum, cuius interitum ne crudelissimus quidem hostis honore sepulturae carere passus est; sed legiones nostras, quod scripsi in *Originibus*, in eum saepe locum profectas alacri animo et erecto, unde se numquam redituras arbitrarentur. Quod igitur adolescentes, et ii quidem non solum indocti, sed etiam rustici, contemnunt, id docti senes extimescent? 76. Omnino, ut mihi quidem videtur, studiorum omnium satietas vitae facit satietatem. Sunt pueritiae certa studia: num igitur ea desiderant adolescentes? Sunt

et ineuntis adolescentiae; num ea constans iam requirit aetas, quae media dicitur? Sunt etiam huius aetatis: ne ea quidem quaeruntur a senectute; sunt extrema quaedam studia senectutis: ergo, ut superiorum aetatum studia occidunt, sic occidunt etiam senectutis. Quod quum evenit, satietas vitae tempus maturum mortis affert. XXI. 77. Equidem non video, cur, quid ipse sentiam de morte, non audeam vobis dicere: quod eo melius mihi cernere videor, quo ab ea propius absum. Ego vestros patres, P. Scipio, tuque, C. Laeli, viros clarissimos mihi que amicissimos, vivere arbitror: et eam quidem vitam, quae est sola vita nominanda. Nam, dum sumus in his inclusi compagibus corporis, munere quodam necessitatis et gravi opere perfungimur: est enim animus caelestis ex altissimo domicilio depressus et quasi demersus in terram, locum divinae naturae aeternitatisque contrarium. Sed credo, deos immortales sparsisse animos in corpora humana, ut essent, qui terras tuerentur, quique, caelestium ordinem contemplantes, imitarentur eum vitae modo atque constantia. Nec me solum ratio ac disputatio impulit, ut ita crederem, sed nobilitas etiam summorum philosophorum et auctoritas.

78. Audiebam Pythagoram Pythagoreosque, incolas paene nostros, qui essent Italici philosophi quondam nominati, numquam dubitasse, quin ex universa mente divina delibatos animos haberemus. Demonstrabantur mihi praeterea, quae Socrates supremo vitae die de immortalitate animorum disseruisset, is, qui esset omnium sapientissimus oraculo Apollinis iudicatus. Quid multa? Sic mihi persuasi, sic sentio, quum tanta celeritas animorum sit, tanta memoria praeteritorum futurorumque prudentia, tot artes, tantae sci-

entiae, tot inventa; non posse eam naturam, quae res eas contineat, esse mortalem: quumque semper agitetur animus, nec principium motus habeat, quia se ipse moveat; ne finem quidem habiturum esse motus, quia numquam se ipse sit relicturus; et, quum simplex animi natura esset, neque haberet in se quidquam admixtum dispar sui atque dissimile, non posse eum dividi: quod si non possit, non posse interire: magnoque esse argumento, homines scire pleraque ante, quam nati sint, quod iam pueri, quum artes difficiles discant, ita celeriter res innumerabiles arripiant, ut eas non tum primum accipere videantur, sed reminisci et recordari. Haec Platonis fere. XXII. 79. Apud Xenophontem autem moriens Cyrus maior haec dicit. *Nolite arbitrari, o mihi carissimi filii, me, quum a vobis discessero, nusquam aut nullum fore. Nec enim, dum eram vobiscum, animum meum videbatis, sed, eum esse in hoc corpore, ex iis rebus, quas gerebam, intelligebatis. Eundem igitur esse creditote, etiam si nulum videbitis.* 80. *Nec vero clarorum virorum post mortem honores permanerent, si nihil eorum ipsorum animi efficerent, quo diutius memoriam sui teneremus. Mihi quidem numquam persuaderi potuit, animos, dum in corporibus essent mortalibus, vivere; quum exissent ex iis, emori: nec vero, tum animum esse insipientem, quum ex insipienti corpore evasisset; sed quum omni admixtione corporis liberatus purus et integer esse coepisset, tum esse sapientem. Atque etiam, quum hominis natura morte dissolvitur, ceterarum rerum perspicuum est quo quaeque discedant; abeunt enim illuc omnia, unde orta sunt: animus autem solus, nec quum adest, nec quum discedit, apparet. Iam vero videtis, nihil esse mortis tam simile, quam somnum.* 81. *Atqui dormientium ani-*

mi maxime declarant divinitatem suam: multa enim, quum remissi et liberi sunt, futura prospiciunt. Ex quo intelligitur, quales futuri sint, quum se plane corporis vinculis relaxaverint. Quare, si haec ita sunt, sic me colitote, ut deum: sin una est interiturus animus cum corpore, vos tamen deos verentes, qui hanc omnem pulchritudinem tuentur et regunt, memoriam nostri pie inviolateque servabitis. Cyrus quidem haec moriens. Nos, si placet, nostra videamus. XXIII. 82. Nemo umquam mihi, Scipio, persuadebit, aut patrem tuum Paullum aut duos avos, Paullum et Africanum, aut Africani patrem, aut patruum, aut multos praestantes viros, quos enumerare non est necesse, tanta esse conatos, quae ad posteritatis memoriam pertinerent, nisi animo cernerent posteritatem ad se pertinere. An censes, (ut de me ipso aliquid more senum glorier,) me tantos labores diurnos nocturnosque domi militiaeque suscepturum fuisse, si iisdem finibus gloriam meam, quibus vitam, essem terminaturus? Nonne melius multo fuisset, otiosam aetatem et quietam sine ullo labore et contentione traducere? Sed, nescio quomodo, animus, erigens se, posteritatem semper ita prospiciebat, quasi, quum excessisset e vita, tum denique victurus esset. Quod quidem ni ita se haberet, ut animi immortales essent, haud optimi cuiusque animus maxime ad immortalitatem gloriae niteretur. 83. Quid? quod sapientissimus quisque aequissimo animo moritur, stultissimus iniquissimo? Nonne vobis videtur animus is, qui plus cernat et longius, videre, se ad meliora proficisci: ille autem, cuius obtusior sit acies, non videre? Equidem efferor studio patres vestros, quos colui et dilexi, videndi: neque vero eos solum convenire aveo, quos ipse co-

gnovi, sed illos etiam, de quibus audivi et legi et ipse conscripsi. Quo quidem me proficiscentem haud sane quis facile retraxerit, neque tamquam Peliam recoxerit. Quod si quis deus mihi largiatur, ut ex hac aetate repuerascam et in cunis vagiam, valde recusem. Nec vero velim, quasi decurso spatio, ad carceres a calce revocari. 84. Quid enim habet vita commodi? quid non potius laboris? Sed habeat sane; habet certe tamen aut satietatem aut modum. Non lubetenim mihi deplorare vitam, quod multi, et ii docti, saepe fecerunt: neque me vixisse poenitet; quoniam ita vixi, ut non frustra me natum existimem: et ex vita ita discedo, tamquam ex hospitio, non tamquam ex domo. Commorandi enim natura deversorium nobis, non habitandi [locum] dedit. O praeclarum diem, quum ad illud divinum animorum concilium coetumque proficiscar, quumque ex hac turba et colluvione discedam! Proficiscar enim non ad eos solum viros, de quibus ante dixi; verum etiam ad Catonem meum, quo nemo vir melior natus est, nemo pietate praestantior: cuius a me corpus crematum est; (quod contra decuit ab illo meum:) animus vero non me deserens, sed respectans, in ea profecto loca discessit, quo mihi ipsi cernebat esse veniendum. Quem ego meum casum fortiter ferre visus sum: non quo aequo animo ferrem; sed me ipse consolabar, existimans, non longinquum inter nos digressum et discessum fore. 85. His mihi rebus, Scipio, (id enim te cum Laelio admirari solere dixisti,) levis est senectus, nec solum non molesta, sed etiam iucunda. Quod si in hoc erro, quod animos hominum immortales esse credam, lubenter erro; nec mihi hunc errorem, quo delector, dum vivo, extorqueri volo. Sin mortuus, (ut quidam minuti

philosophi censeant,) nihil sentiam: non vereor, ne hunc errorem meum mortui philosophi irrideant. Quod si non sumus immortales futuri, tamen exstingui homini suo tempore optabile est. Nam habet natura, ut aliarum omnium rerum, sic vivendi modum. Senectus autem aetatis est peractio, tamquam fabulae: cuius defatigationem fugere debemus, praesertim adiuncta satietate. — Haec habui, de senectute quae dicerem. Ad quam utinam perveniatis! ut ea, quae ex me audistis, re experti probare possitis.

140.

M. TULLII CICERONIS

L A E L I U S

S I V E

D E A M I C I T I A D I A L O G U S

A D

T. POMPONII ATTICI.

ARG. Quum inter P. Scipionem Africanum et Laelium summam semper amicitiam fuisse constaret, Ciceroni de amicitia scripturo idoneus visus est Laelius, quem induceret de amicitia disputantem cum utroque genere C. Fannio et Q. Mucio Scaevola.

Hoc igitur sermone, quem Cicero paucis diebus post Africani mortem habitum fingit, Laelius docet, quid sit amicitia, quibus de causis amici quaesiti sint, et quibus causis amicitia contrahatur: deinde inter quos amicitia esse possit: quae sit amicitiae lex, quae officia, et quibus denique modis perpetuo conservetur.

Scriptus est autem hic libellus post Catonem Maiorem anno fere p. U. c. 710.

I. 4. Quintus Mucius augur multa narrare de C. Laelio socero suo memoriter et iucunde solebat nec dubitare illum in omni sermone appellare sapientem. Ego autem a patre ita eram deductus ad Scaevolam, sumpta virili toga, ut, quoad possem et liceret, a senis latere numquam discederem. Itaque multa ab eo prudenter disputata, multa etiam breviter et commode dicta memoriae mandabam fierique studebam eius prudentia doctior. Quo mortuo, me ad pontificem Scaevolam contuli, quem unum nostrae civitatis et ingenio et iustitia praestantissimum audeo dicere. Sed de hoc alias: nunc redeo ad augurem. 2. Quum saepe multa, tum memini, domi in hemicyclo sedentem, ut solebat, quum et ego essem una et pauci admodum familiares, in eum sermonem illum incidere, qui tum fere omnibus erat in ore. Meministi enim profecto, Attice, et eo magis, quod P. Sulpicio utebare multum; quum is tribunus plebis capitali odio a Q. Pompeio, qui tum erat consul, dissideret, quocum coniunctissime et amantissime vixerat, quanta hominum esset vel admiratio vel querela. 3. Itaque tum Scaevola, quum in eam ipsam mentionem incidisset, exposuit nobis sermonem Laelii de amicitia, habitum ab illo secum et cum altero genere C. Fannio, M. F., paucis diebus post mortem Africani. Eius disputationis sententias

memoriae mandavi; quas hoc libro exposui arbitrato meo: quasi enim ipsos induxi loquentes, ne *inquam* et *inquit* saepius interponeretur, atque ut tamquam a praesentibus coram haberi sermo videretur. 4. Quum enim saepe mecum ageres, ut de amicitia scriberem aliquid, digna mihi res quum omnium cognitione, tum nostra familiaritate visa est. Itaque feci non in-vitus, ut prodessem multis rogatu tuo. Sed, ut in *Catone Maiore*, qui est scriptus ad te de senectute, Catonem induxi senem disputantem, quia nulla videbatur aptior persona, quae de illa aetate loqueretur, quam eius, qui et diutissime senex fuisset, et in ipsa senectute praeter ceteros floruisse: sic, quum accepissemus a patribus, maxime memorabilem C. Laelii et P. Scipionis familiaritatem fuisse, idonea mihi Laelii persona visa est, quae de amicitia ea ipsa dissereret, quae disputata ab eo meminisset Scaevola. Genus autem hoc sermonum, positum in hominum veterum auctoritate et eorum illustrium, plus nescio quo pacto videtur habere gravitatis. Itaque ipse mea legens sic afficior interdum, ut Catonem, non me loqui existimem. 5. Sed, ut tum ad senem senex de senectute, sic hoc libro ad amicum amicissimus de amicitia scripsi. Tum est Cato locutus, quo erat nemo fere senior temporibus illis, nemo prudentior: nunc Laelius, et sapiens, (sic enim est habitus,) et amicitiae gloria excellens, de amicitia loquitur. Tu velim animum a me parumper avertas, Laelium loqui ipsum putes. C. Fannius et Q. Mucius ad socerum veniunt post mortem Africani: ab his sermo oritur; respondet Laelius, cuius tota disputatio est de amicitia, quam legens tu te ipse cognosces.

II. 6. FANNIUS. Sunt ista, Laeli! Nec enim me-

lior vir fuit Africano quisquam nec clarior. Sed existimare debes omnium oculos nunc in te esse coniectos; unum te sapientem et appellant et existimant. Tribuebatur hoc modo M. Catoni: scimus L. Attilium apud patres nostros appellatum esse sapientem; sed uterque alio quodam modo: Attilius, quia prudens esse in iure civili putabatur; Cato, quia multarum rerum usum habebat: multa eius et in senatu et in foro vel provisa prudenter vel acta constanter vel responsa acute ferebantur. Propterea quasi cognomen iam habebat in senectute sapientis. Te autem alio quodam modo, non solum natura et moribus, verum etiam studio et doctrina esse sapientem, nec sicut vulgus, sed ut eruditi solent appellare sapientem, qualem in Graecia neminem. 7. Nam qui septem appellantur, eos, qui ista subtilius quaerunt, in numero sapientium non habent. Athenis unum accepimus, et eum quidem etiam Apollinis oraculo sapientissimum iudicatum. Hanc esse in te sapientiam existimant, ut omnia tua in te posita ducas, humanosque casus virtute inferiores putes. Itaque ex me quaerunt, credo item ex te, Scaevola, quonam pacto mortem Africani feras: eoque magis, quod his proximis Nonis, quum in hortos D. Bruti auguris commentandi causa, ut assolet, venissemus, tu non adfuisti, qui diligentissime semper illum diem et illud munus solitus esses obire. 8. SCAEVOLA. Quaerunt quidem, C. Laeli, multi, ut est a Fannio dictum: sed ego id respondeo, quod animadverti, te dolorem, quem acceperis quum summi viri tum amicissimi morte, ferre moderate; nec potuisse non commoveri, nec fuisse id humanitatis tuae: quod autem his Nonis in collegio nostro non adfuisses, valetudinem caussam, non maestitiam fuisse. LAELIUS.

Recte tu quidem, Scaevola, et vere: nec enim ab isto officio, quod semper usurpavi, quum valerem, abduci incommodo meo debui, nec ullo casu arbitror hoc constanti homini posse contingere, ut ulla intermissio fiat officii. 9. Tu autem, Fanni, qui mihi tantum tribui dicis, quantum ego nec agnosco nec postulo, facis amice: sed, ut mihi videris, non recte iudicas de Catone. Aut enim nemo, quod quidem magis credo, aut, si quisquam, ille sapiens fuit. Quomodo, ut alia omittam, mortem filii tulit! Memineram Paullum, videram Gallum: sed hi in pueris; Cato in perfecto et spectato viro. 10. Quamobrem cave Catoni anteponas ne istum quidem ipsum, quem Apollo, ut ais, sapientissimum iudicavit: huius enim facta, illius dicta laudantur. De me autem, ut iam cum utroque loquar, sic habetote. III. Ego, si Scipionis desiderio me moveri negem, quam id recte faciam, viderint sapientes; sed certe mentiar. Moveor enim, tali amico orbatus, qualis, ut arbitror, nemo umquam erit; ut confirmare possum, nemo certe fuit. Sed non egeo medicina; me ipse consolor, et maxime illo solatio, quod eo errore careo, quo amicorum decessu plerique angere solent. Nihil enim mali accidisse Scipioni puto. Mihi accidit, si quid accidit: suis autem incommodis graviter angere, non amicum, sed seipsum amantis est. 11. Cum illo vero quis neget actum esse praeclare? Nisi enim, quod ille minime putabat, immortalitatem optare vellet, quid non est adeptus, quod homini fas esset optare? qui summam spem civium, quam de eo iam puero habuerant, continuo adolescens incredibili virtute superavit; qui consulatum petivit numquam, factus est consul bis; primum ante tempus, iterum sibi suo tempore, reipublicae paene sero; qui duabus

urbibus eversis inimicissimis huic imperio non modo praesentia, verum etiam futura bella delevit. Quid dicam de moribus facillimis, de pietate in matrem, liberalitate in sorores, bonitate in suos, iustitia in omnes? Nota sunt vobis. Quam autem civitati carus fuerit, maerore funeris indicatum est. Quid igitur hunc paucorum annorum accessio iuvare potuisset? Senectus enim quamvis non sit gravis, ut memini Catonem anno ante, quam mortuus est, mecum et cum Scipione disserere, tamen aufert eam viriditatem, in qua etiamnum erat Scipio. 12. Quamobrem vita quidem talis fuit vel fortuna vel gloria, ut nihil posset accedere. Moriendi autem sensum celeritas abstulit; quo de genere mortis difficile dictu est; quid homines suspicentur, videtis. Hoc tamen vere licet dicere, P. Scipioni ex multis diebus, quos in vita celeberrimos laetissimosque viderit, illum diem clarissimum fuisse, quum senatu dimisso domum reductus ad vespereum est a patribus conscriptis, populo Romano, sociis et Latinis, pridie quam excessit e vita: ut ex tam alto dignitatis gradu ad superos videatur deos potius, quam ad inferos pervenisse. IV. 13. Neque enim assentior iis, qui haec nuper disserere coeperunt, cum corporibus simul animos interire atque omnia morte deleri. Plus apud me antiquorum auctoritas valet, vel nostrorum maiorum, qui mortuis tam religiosa iura tribuerunt: quod non fecissent profecto, si nihil ad eos pertinere arbitrarentur, vel eorum, qui in hac terra fuerunt magnamque Graeciam: quae nunc quidem deleta est, tunc florebat, institutis et praeceptis suis erudierunt: vel eius, qui Apollinis oraculo sapientissimus est iudicatus, qui non tum hoc, tum illud, ut plerisque, sed idem [dicebat] semper, *Animos homi-*

num esse divinos, iisque, quum e corpore excessissent, reditum in caelum patere optimoque et iustissimo cuique expeditissimum. 44. Quod item Scipioni videbatur, qui quidem, quasi praesagiret, perpauca ante mortem diebus, quum et Philus et Manilius adessent, et alii plures tuque etiam, Scaevola, mecum venisses, triduum disseruit de republica: cuius disputationis fuit extremum fere de immortalitate animorum: quae se in quiete per visum ex Africano audisse dicebat. Id si ita est, ut optimi cuiusque animus in morte facillime evolet tamquam e custodia vinculisque corporis; cui censemur cursum ad deos faciliorem fuisse, quam Scipioni? Quocirca maerere hoc eius eventu vereor ne invidi magis, quam amici sit. Sin autem illa veriora, ut idem interitus sit animorum et corporum, nec ullus sensus maneat: ut nihil boni est in morte, sic certe nihil mali. Sensu enim amisso, fit idem, quasi natus non esset omnino; quem tamen esse natum et nos gaudemus, et haec civitas, dum erit, laetabitur. 45. Quamobrem cum illo quidem, ut supra dixi, actum optime est, mecum incommodius, quem fuerat aequius, ut prius introieram, sic prius exire de vita. Sed tamen recordatione nostrae amicitiae sic fruor, ut beate vixisse videar, quia cum Scipione vixerim, quocum mihi coniuncta cura de re publica et de privata fuit, quocum et domus et militia communis et id, in quo est omnis vis amicitiae, voluntatum, studiorum, sententiarum summa consensio. Itaque non tam ista me sapientiae, quam modo Fannius commemoravit, fama delectat, falsa praesertim, quam quod amicitiae nostrae memoriam spero sempiternam fore: idque mihi eo magis est cordi, quod ex omnibus saeculis vix tria aut quattuor nominantur paria amicorum:

quo in genere sperare videor, Scipionis et Laelii amicitiam notam posteritati fore. 46. FANN. Istud quidem, Laeli, ita necesse est. Sed, quoniam amicitiae mentionem fecisti et sumus otiosi, pergratum mihi feceris, (spero item Scaevolae) si, quemadmodum soles de ceteris rebus, quum ex te quaeruntur, sic de amicitia disputaris, quid sentias, qualem existimes, quae praecepta des. SCAEV. Mihi vero pergratum erit: atque, id ipsum quum tecum agere conarer, Fannius antevertit: quamobrem utrique nostrum gratum admodum feceris. V. 47. LAEL. Ego vero non gravarer, si mihi ipse confiderem: nam et praeclara res est, et sumus, ut dixit Fannius, otiosi. Sed quis ego sum? aut quae in me est facultas? Doctorum est ista consuetudo eaque Graecorum, ut iis ponatur, de quo disputent quamvis subito. Magnum opus est egetque exercitatione non parva. Quamobrem, quae disputari de amicitia possunt, ab eis, censeo, petatis, qui ista profitentur: ego vos hortari tantum possum, ut amicitiam omnibus rebus humanis anteponatis: nihil est enim tam naturae aptum, tam conveniens ad res vel secundas vel adversas. 48. Sed hoc primum sentio, nisi in bonis amicitiam esse non posse: neque id ad vivum reseco, ut illi, qui haec subtilius disserunt, fortasse vere, sed ad communem utilitatem parum. Negant enim quemquam virum bonum esse, nisi sapientem. Sit ita sane: sed eam sapientiam interpretantur, quam adhuc mortalis nemo est consecutus. Nos autem ea, quae sunt in usu vitaeque communi, non ea, quae finguntur aut optantur, spectare debemus. Numquam ego dicam, C. Fabricium, M'. Curium, Ti. Coruncanium, quos sapientes nostri maiores iudicabant, ad istorum normam fuisse sapientes. Quare

sibi habeant sapientiae nomen et invidiosum et obscurum; concedant, ut hi boni viri fuerint. Ne id quidem facient: negabunt id, nisi sapienti, posse concedi. 19. Agamus igitur *pingui Minerva*, ut aiunt. Qui ita se gerunt, ita vivunt, ut eorum probetur fides, integritas, aequitas, liberalitas, nec sit in eis ulla cupiditas vel libido vel audacia, sintque magna constantia, ut ii fuerunt, modo quos nominavi; hos viros bonos, ut habiti sunt, sic etiam appellandos putemus, quia sequantur, quantum homines possunt, naturam — optimam bene vivendi ducem. Sic enim mihi perspicere videor, ita natos esse nos, ut inter omnes esset societas quaedam: maior autem, ut quisque proxime accederet. Itaque cives potiores, quam peregrini; propinqui, quam alieni: cum his enim amicitiam natura ipsa peperit; sed ea non satis habet firmitatis. Namque hoc praestat amicitia propinquitati, quod ex propinquitate benevolentia tolli potest, ex amicitia non potest: sublata enim benevolentia amicitiae nomen tollitur, propinquitatis manet. 20. Quanta autem vis amicitiae sit, ex hoc intelligi maxime potest, quod ex infinita societate generis humani, quam conciliavit ipsa natura, ita contracta res est et adducta in angustum, ut omnis caritas aut inter duos aut inter paucos iungeretur. VI. Est autem amicitia nihil aliud, nisi omnium divinarum humanarumque rerum cum benevolentia et caritate summa consensio: qua quidem haud scio, an, excepta sapientia, nihil [quidquam] melius homini sit a diis immortalibus datum. Divitias alii praeponunt, bonam alii valetudinem, alii potentiam, alii honores, multi etiam voluptates. Bel-luarum hoc quidem extremum: illa autem superiora caduca et incerta, posita non tam in consiliis nostris,

quam in fortunæ temeritate. Qui autem in virtute summum bonum ponunt, praeclare illi quidem: sed haec ipsa virtus amicitiam et gignit et continet; nec sine virtute amicitia esse ullo pacto potest. 21. Iam virtutem ex consuetudine vitae sermonisque nostri interpretemur nec eam, ut quidam docti, verborum magnificentia metiamur, virosque bonos eos, qui habentur, numeremus, Paullos, Catones, Gallos, Scipiones, Philos. His communis vita contenta est: eos autem omittamus, qui omnino nusquam reperiuntur. 22. Tales igitur inter viros amicitia tantas opportunitates habet, quantas vix queo dicere. Principio, qui potest esse *vita vitalis*, ut ait Ennius, quae non in amici mutua benevolentia conquiescat? Quid dulcius, quam habere, quicum omnia audeas sic loqui, ut tecum? Quis esset tantus fructus in prosperis rebus, nisi haberes, qui illis aequae, ac tu ipse, gauderet? Adversas vero ferre difficile esset sine eo, qui illas gravius etiam, quam tu, ferret. Denique ceterae res, quae expetuntur, opportunaesunt singulae rebus fere singulis: divitiae, ut utare; opes, ut colare; honores, ut laudare; voluptates, ut gaudeas; valetudo, ut dolore careas et muneribus fungare corporis. Amicitia res plurimas continet: quoquo te verteris, praesto est: nullo loco excluditur: numquam intempestiva, numquam molesta est. Itaque non aqua, non igni ut aiunt, pluribus locis utimur, quam amicitia. Neque ego nunc de vulgari aut de mediocri, quae tamen ipsa et delectat et prodest, sed de vera et perfecta loquor, qualis eorum, qui pauci nominantur, fuit. Nam et secundas res splendidiores facit amicitia, et adversas partiens communicansque leviores. VII. 23. Quumque plurimas et maximas commoditates amicitia con-

tineat, tum illa nimirum praestat omnibus, quod bona spe praelucet in posterum, nec debilitari animos aut cadere patitur. Verum enim amicum qui intuetur, tamquam exemplar aliquod intuetur sui. Quocirca et absentes adsunt et egentes abundant — et imbecilli valent, et, quod difficilius dictu est, mortui vivunt: tantus eos honos, memoria, desiderium prosequitur amicorum. Ex quo illorum beata mors videtur, horum vita laudabilis. Quod si exemeris ex natura rerum benevolentiae coniunctionem, nec domus ulla nec urbem stare poterit; ne agri quidem cultus permanebit. Id si minus intelligitur, quanta vis amicitiae concordiaeque sit, ex dissensionibus atque discordiis percipi potest. Quae enim domus tam stabilis, quae tam firma civitas est, quae non odiis atque dissidiis funditus possit everti? Ex quo, quantum boni sit in amicitia, iudicari potest. 24. Agrigentinum quidem doctum quemdam virum carminibus Graecis vaticinatum ferunt, quae in rerum natura totoque mundo constarent, quaeque moverentur, ea contrahere amicitiam, dissipare discordiam. Atque hoc quidem omnes mortales et intelligunt et re probant. Itaque, si quando aliquod officium exstitit amici in periculis aut adeundis aut communicandis, quis est, qui id non maximis efferat laudibus? Qui clamores tota cavea nuper in hospitibus et amici mei, M. Pacuvii, nova fabula! quum, ignorante rege, uter esset Orestes, Pylades Orestem se esse diceret, ut pro illo necaretur; Orestes autem, ita ut erat, Orestem se esse perseveraret. Stantes plaudabant in re ficta: quid arbitramur in vera facturos fuisse? Facile indicabat ipsa natura vim suam, quum homines, quod facere ipsi non possent, id recte fieri in altero iudicarent. Hactenus mihi videor, de amicitia

quid sentirem, potuisse dicere. Si qua praeterea sunt, (credo autem esse multa:) ab iis, si videbitur, qui ista disputant, quaeritote. 25. FANN. Nos autem a te potius: quamquam etiam ab istis saepe quaesivi et audiui non invitus equidem; sed aliud quoddam filum orationis tuae. SCAEV. Tum magis id diceres, Fanni, si nuper in hortis Scipionis, quum est de republica disputatum, adfuisses. Qualis tum patronus iustitiae fuit contra accuratam orationem Philii! FANN. Facile id quidem fuit, iustitiam iustissimo viro defendere. SCAEV. Quid amicitiam? Nonne facile ei, qui ob eam summa fide, constantia iustitiaque servatam maximam gloriam ceperit? VIII. 26. LAEL. Vim hoc quidem est afferre! Quid enim refert, qua me rogatione cogatis? Cogitis certe. Studiis enim generorum, praesertim in re bona, quum difficile est, tum ne aequum quidem obsistere. — Saepissime igitur mihi de amicitia cogitanti maxime illud considerandum videri solet, num propter imbecillitatem atque inopiam desiderata sit amicitia, ut in dandis recipiendisque meritis, quod quisque minus per se ipse posset, id acciperet ab alio, vicissimque redderet; an esset hoc quidem proprium amicitiae, sed antiquior et pulchrior et magis a natura ipsa profecta alia causa? *Amor* enim, ex quo *amicitia* nominata, princeps est ad benevolentiam coniungendam. Nam utilitates quidem etiam ab iis percipiuntur saepe, qui simulatione amicitiae coluntur et observantur temporis causa. In amicitia autem nihil fictum, nihil simulatum; et, quidquid est, id verum est et voluntarium. 27. Quapropter a natura mihi videtur potius, quam ab indigentia orta amicitia, applicatione magis animi cum quodam sensu amandi, quam cogitatione, quantum illa res

utilitatis esset habitura. Quod quidem quale sit, etiam in bestiis quibusdam animadverti potest, quae ex se natos ita amant ad quoddam tempus, et ab eis ita amantur, ut facile earum sensus appareat. Quod in homine multo est evidentius: primum ex ea caritate, quae est inter natos et parentes, quae dirimi nisi detestabili scelere non potest; deinde, quum similis sensus exstitit amoris, si aliquem nacti sumus, cuius cum moribus et natura congruamus, quod in eo quasi lumen aliquod probitatis et virtutis perspicere videamur. 28. Nihil est enim amabilius virtute; nihil, quod magis alliciat ad diligendum: quippe quum, propter virtutem et probitatem, eos etiam, quos numquam vidimus, quodam modo diligamus. Quis est, qui C. Fabricii, M. Curii non cum caritate aliqua et benevolentia memoriam usurpet, quos numquam viderit? Quis autem est, qui Tarquinius Superbum, qui Sp. Cassium, Sp. Maelium non oderit? Cum duobus ducibus de imperio in Italia decertatum est, Pyrrho et Hannibale: ab altero propter probitatem eius non nimis alienos animos habemus, alterum propter crudelitatem semper haec civitas oderit. IX. 29. Quod si tanta vis probitatis est, ut eam vel in eis, quos numquam vidimus, vel, quod maius est, in hoste etiam diligamus: quid mirum, si animi hominum moveantur, quum eorum, quibuscum usu coniuncti esse possunt, virtutem et bonitatem perspicere videantur? Quamquam confirmatur amor et beneficio accepto et studio perspecto et consuetudine adiuncta; quibus rebus ad illum primum motum animi et amoris adhibitis, admirabilis quaedam exardescit benevolentiae magnitudo. Quam si qui putant ab imbecillitate proficisci, ut sit, per quem quisque assequatur, quod de-

sideret; humilem sane relinquunt et minime generosum, ut ita dicam, ortum amicitiae, quam ex inopia atque indigentia natam volunt. Quod si ita esset: ut quisque minimum in se esse arbitraretur, ita ad amicitiam esset aptissimus: quod longe secus est. 30. Ut enim quisque sibi plurimum confidit, et ut quisque maxime virtute et sapientia sic munitus est, ut nullo egeat suaque omnia in se ipso posita iudicet: ita in amicitias expetendis colendisque maxime excelsit. Quid enim Africanus indigens mei? Minime hercle! ac ne ego quidem illius: sed ego admiratione quadam virtutis eius, ille vicissim opinione fortasse nonnulla, quam de meis moribus habebat, me dilexit: auxit benevolentiam consuetudo. Sed quamquam utilitates multae et magnae consecutae sunt, non sunt tamen ab earum spe caussae diligendi profectae. 31. Ut enim benefici liberalesque sumus, non ut exigamus gratiam, (neque enim beneficium feneramur, sed natura propensi ad liberalitatem sumus:) sic amicitiam non spe mercedis adducti, sed quod omnis eius fructus in ipso amore inest, expetendam putamus. 32. At ii, qui pecudum ritu ad voluptatem omnia referunt, longe dissentiunt: nec mirum. Nihil enim altum, nihil magnificum ac divinum suspicere possunt, qui suas omnes cogitationes abiecerunt in rem tam humilem tamque contemptam. Quamobrem hos quidem ab hoc sermone removeamus: ipsi autem intelligamus natura gigni sensum diligendi et benevolentiae caritatem facta significatione prohibitatis; quam qui appetiverunt, applicant sese et propius admovent, ut et usu eius, quem diligere coeperunt, fruantur et moribus sintque pares in amore et aequales propensioresque ad bene merendum, quam ad reposcendum. Atque haec

inter eos sit honesta certatio. Sic et utilitates ex amicitia maximae capientur, et erit eius ortus a natura, quam ab imbecillitate, et gravior et verior. Nam si utilitas amicitias conglutina-ret, eadem commutata dissolveret. Sed quia natura mutari non potest, ideo-
verae amicitiae sempiternae sunt. — Ortum quidem amicitiae videtis, nisi quid ad haec forte vultis. FANN. Tu vero perge, Laeli! pro hoc enim, qui minor est natu, meo iure respondeo. 33. SCAEV. Recte tu quidem. Quamobrem audiamus.

X. LAEL. Audite ergo, optimi viri, ea, quae saepissime inter me et Scipionem de amicitia disserebantur: quamquam ille quidem nihil difficilius esse dicebat, quam amicitiam usque ad extremum vitae permanere. Nam vel, ut non idem expediret, incidere saepe; vel, ut de republica non idem sentirent: mutari etiam mores hominum saepe dicebat, alias adversis rebus, alias aetate ingravescente. Atque earum rerum exemplum ex similitudine capiebat ineuntis aetatis, quod summi puerorum amores saepe una cum praetexta ponerentur; 34. sin autem ad adolescentiam perduxissent, dirimi tamen interdum contentione vel uxoriae conditionis vel commodi alicuius, quod idem adipisci uterque non posset. Quod si qui longius in amicitia provecti essent, tamen saepe labefactari, si in honoris contentionem incidissent: pestem enim maiorem esse nullam in amicitiiis, quam in plerisque pecuniae cupiditatem, in optimis quibusque honoris certamen et gloriae; ex quo inimicitias maximas saepe inter amicissimos exstitisse. 35. Magna enim dissidia et plerumque iusta nasci, quum aliquid ab amicis, quod rectum non esset, postularetur, ut aut libidinis ministri aut adiutores essent ad iniu-

riam. Quod qui recusarent, quamvis honeste id facerent, ius tamen amicitiae deserere arguerentur ab iis, quibus obsequi nollent; illos autem, qui quidvis ab amico auderent postulare, postulatione ipsa profiteri, omnia se amici causa esse facturos. Eorum querela inveteratas non modo familiaritates exstingui solere, sed etiam odia gigni sempiterna. Haec ita multa, quasi fata, impendere amicitiae, ut omnia subterfugere non modo sapientiae, sed etiam felicitatis diceret sibi videri.

XI. 36. Quamobrem id primum videamus, si placeat, quatenus amor in amicitia progredi debeat. Num, si Coriolanus habuit amicos, ferre contra patriam arma illi cum Coriolano debuere? Num Viscellinum amici, regnum appetentem, num Sp. Maelium debuerunt iuvare? 37. Ti. quidem Gracchum, rempublicam vexantem, a Q. Tuberone aequalibusque amicis derelictum videbamus. At C. Blossius Cumanus, hospes familiae vestrae, Scaevola, quum ad me, qui aderam Laenati et Rupilio consulibus in consilio, deprecatum venisset, hanc, ut sibi ignoscerem, causam afferebat, quod tanti Ti. Gracchum fecisset, ut, quidquid ille vellet, sibi faciendum putaret. Tum ego, *Etiamne, si te in Capitolium faces ferre vellet?* »Numquam, inquit, *voluisset id quidem. Sed, si voluisset, paruissem.* Videtis, quam nefaria vox. Et hercle ita fecit; vel plus etiam, quam dixit: non enim paruit ille Ti. Gracchi temeritati, sed praefuit; nec se comitem illius furoris, sed ducem praebuit. Itaque hac amentia, quaestione nova perterritus, in Asiam profugit, ad hostes se contulit, poenas reipublicae graves iustasque persolvit. Nulla est igitur excusatio peccati, si amici causa peccaveris. Nam, quum conci-

liatrix amicitiae virtutis opinio fuerit, difficile est amicitiam manere, si a virtute defeceris. 38. Quod si rectum statuerimus, vel concedere amicis, quidquid velint, vel impetrare ab iis, quidquid velimus; perfecta quidem sapientia simus, si nihil habeat res vitii: sed loquimur de iis amicis, qui ante oculos sunt, quos vidimus, aut de quibus memoriam accepimus, quos novit vita communis. Ex hoc numero nobis exempla sumenda sunt, et eorum quidem maxime, qui ad sapientiam proxime accedunt. 39. Videmus Papum Aemilium C. Luscino familiarem fuisse, (sic a patribus accepimus,) bis una consules, collegas in censura: tum et cum iis et inter se coniunctissimos fuisse M'. Curium et Ti. Coruncanium memoriae proditum est. Igitur ne suspicari quidem possumus, quemquam horum ab amico quippiam contendisse, quod contra fidem, contra iusiurandum, contra rempublicam esset. Nam hoc quidem in talibus viris quid attinet dicere, si contendisset, impetraturum non fuisse? quum illi sanctissimi viri fuerint, aequae autem nefas sit, tale aliquid et facere rogatum et rogare. At vero Ti. Gracchum sequebantur C. Carbo, C. Cato, et minime tunc quidem Caius frater, nunc idem acerimus. XII. 40. Haec igitur lex in amicitia sancitur, ut neque rogemus res turpes, nec faciamus rogati. Turpis enim excusatio est et minime accipienda quum in ceteris peccatis, tum si quis contra rempublicam se amici causa fecisse fateatur. Etenim eo loco, Fanni et Scaevola, locati sumus, ut nos longe prospicere oporteat futuros casus reipublicae. Deflexit enim iam aliquantulum de spatio curriculoque consuetudo maiorum. Ti. Gracchus regnum occupare conatus est; vel regnavit is quidem paucos menses. 41. Num quid

simile populus Romanus audierat aut viderat? Hunc etiam post mortem secuti amici et propinqui quid in P. Scipione effecerint, sine lacrimis non queo dicere. Nam Carbonem, quoquo modo potuimus, propter recentem poenam Ti. Gracchi sustinuimus. De C. Gracchi autem tribunatu quid exspectem, non libet augurari. Serpit deinde res, quae proclivius ad perniciem, quum semel coepit, labitur. Videtis, in tabella iam ante quanta sit facta labe, primo Gabinia lege, biennio autem post Cassia. Videre iam videor populum a senatu disiunctum, multitudinisque arbitrio res maximas agi. Plures enim discent, quemadmodum haec fiant, quam quemadmodum his resistatur. 42. Quorsum haec? Quia sine sociis nemo quidquam tale conatur. Praecipendum est igitur bonis, ut, si in eiusmodi amicitias ignari casu aliquo inciderint, ne existiment, ita se alligatos, ut ab amicis in re publica peccantibus non discedant: improbis autem poena statuenda est: nec vero minor iis, qui sequuti erunt alterum, quam iis, qui ipsi fuerint impietatis duces. Quis clarior in Graecia Themistocle? quis potentior? Qui quum imperator bello Persico servitute Graeciam liberasset propterque invidiam in exsilium missus esset, ingratae patriae iniuriam non tulit, quam ferre debuit. Fecit idem, quod xx annis ante apud nos fecerat Coriolanus. His adiutor contra patriam inventus est nemo: itaque mortem sibi uterque conscivit. 43. Quare talis improborum consensio non modo excusatione amicitiae tegenda non est, sed potius omni supplicio vindicanda, ut ne quis [sibi] concessum putet, amicum vel bellum patriae inferentem sequi. Quod quidem, ut res coepit ire, haud scio, an aliquando futurum sit. Mihi autem non mi-

nori curae est, qualis respublica post mortem meam futura sit, quam qualis hodie sit. XIII. 44. Haec igitur prima lex amicitiae sanciat, ut ab amicis honesta petamus; amicorum caussa honesta faciamus; ne exspectemus quidem, dum rogemur; studium semper adsit, cunctatio absit; consilium vero dare gaudeamus libere. Plurimum in amicitia amicorum bene suadentium valeat auctoritas, eaque et adhibeatur ad monendum non modo aperte, sed etiam acriter, si res postulabit; et adhibitae pareatur.

45. Nam quibusdam, quos audio sapientes habitos in Graecia, placuisse opinor mirabilia quaedam: (sed nihil est, quod illi non persequantur argutius:) partim fugiendas esse nimias amicitias, ne necesse sit unum sollicitum esse pro pluribus; satis superque esse suarum cuique rerum; alienis nimis implicari molestum esse: commodissimum esse, quam laxissimas habenas habere amicitiae: quas vel adducas, quum velis, vel remittas. Caput enim esse ad beate vivendum securitatem; qua frui non possit animus, si tamquam parturiat unus pro pluribus. 46. Alios autem dicere aiunt multo etiam inhumanius, (quem locum breviter perstrinxi paullo ante:) praesidii adiumentique caussa, non benevolentiae neque caritatis, amicitias esse expetendas. Itaque, ut quisque minimum firmitatis habeat minimumque virium, ita amicitias appetere maxime. Ex eo fieri, ut mulierculae magis amicitiarum praesidia quaerant, quam viri, et inopes, quam opulenti, et calamitosi, quam beati. 47. O praeclaram sapientiam! Solem enim e mundo tollere videntur, qui amicitiam e vita tollunt: qua nihil a diis immortalibus melius habemus, nihil iucundius. Quae est enim ista securitas? Specie quidem blanda, sed

DE AMICITIA. CAP. 13. 14.

reapse multis locis repudianda. Neque enim est consentaneum, ullam honestam rem actionemve, ne sollicitus sis, aut non suscipere aut susceptam deponere. Quod si curam fugimus, virtus fugienda est, quae necesse est cum aliqua cura res sibi contrarias aspernetur atque oderit; ut bonitas malitiam, temperantia libidinem, ignaviam fortitudo. Itaque videas rebus iniustis iustos maxime dolere, imbellibus fortes, flagitiosis modestos. Ergo hoc proprium est animi bene constituti, et laetari bonis rebus et dolere contrariis. 48. Quamobrem si cadit in sapientem animi dolor; (qui profecto cadit, nisi ex eius animo exstirpata humanitatem arbitramur:) quae caussa est, cur amicitiam funditus tollamus e vita, ne aliquas propter eam suscipiamus molestias? Quid enim interest, motu animi sublato, non dico inter hominem et pecudem, sed inter hominem et saxum aut truncum aut quidvis generis eiusdem? Neque enim sunt isti audiendi, qui virtutem duram et quasi ferream quamdam esse volunt: quae quidem est quum multis in rebus, tum in amicitia tenera atque tractabilis, ut et bonis amici quasi diffundantur et incommodis contrahantur. Quamobrem angor iste, qui pro amico saepe capiendus est, non tantum valet, ut tollat e vita amicitiam; non plus, quam ut virtutes, quia nonnullas curas et molestias afferunt, repudientur. XIV. Quum autem contrahat amicitiam, ut supra dixi, si qua significatio virtutis eluceat, ad quam se similis animus applicet et adiungat: id quum contingit, amor exoritur necesse est. 49. Quid enim tam absurdum, quam delectari multis inanibus rebus, ut honore, ut gloria, ut aedificio, ut vestitu cultuque corporis, animo autem virtute praedito, eo, qui vel amare, vel, ut ita dicam,

redamare possit, non admodum delectari? Nihil est enim remuneratione benevolentiae, nihil vicissitudine studiorum officiorumque iucundius. 50. Quod si etiam illud addimus, quod recte addi potest, nihil esse, quod ad se rem ullam tam alliciat et tam attrahat, quam ad amicitiam similitudo; concedetur profecto verum esse, ut bonos boni diligant asciscantque sibi quasi propinquitate coniunctos atque natura. Nihil est enim appetentius similium sui, nihil rapacius, quam natura. Quamobrem hoc quidem, Fanni et Scaevola, constat, ut opinor, bonis inter bonos quasi necessariam benevolentiam esse: qui est amicitiae fons a natura constitutus. Sed eadem bonitas etiam ad multitudinem pertinet. Non est enim inhumana virtus neque immunis neque superba: quae etiam populos universos tueri, eisque optime consulere soleat; quod non faceret profecto, si a caritate vulgi abhorreret. 51. Atque etiam mihi quidem videntur, qui utilitatis causa fingunt amicitias, amabilissimum nodum amicitiae tollere. Non enim tam utilitas parta per amicum, quam amici amor ipse delectat; tumque illud fit, quod ab amico est profectum, iucundum, si cum studio est profectum: tantumque abest, ut amicitiae propter indigentiam colantur, ut ii, qui opibus et copiis maximeque virtute praediti, in qua plurimum est praesidii, minime alterius indigeant, liberalissimi sint et beneficentissimi. Atque haud scio, an ne opus sit quidem, nihil umquam omnino deesse amicis. Ubi enim studia nostra viguissent, si numquam consilio, numquam opera nostra, nec domi nec militiae, Scipio eguisset? Non igitur utilitatem amicitia, sed utilitas amicitiam consecuta est. XV. 52. Non ergo erunt homines deliciis diffluentes audiendi, si quando de

amicitia, quam nec usu nec ratione habent cognitam, disputabunt. Nam quis est, pro deum fidem atque hominum! qui velit, ut neque diligat quemquam, nec ipse ab ullo diligatur, circumfluere omnibus copiis atque in omnium rerum abundantia vivere? Haec est enim tyrannorum vita, in qua nimirum nulla fides, nulla caritas, nulla stabilis benevolentiae potest esse fiducia; omnia semper suspecta atque sollicita: nullus locus amicitiae. 53. Quis enim aut eum diligat, quem metuat; aut eum, a quo se metui putet? Coluntur tamen simulatione dumtaxat ad tempus. Quod si forte, ut fit plerumque, ceciderint; tum intelligitur, quam fuerint inopes amicorum. Quod Tarquinius dixisse ferunt, tum [exsulantem] se intellexisse, quos fidos amicos habuisset, quos infidos, quum iam neutris gratiam referre posset. 54. Quamquam miror, illa superbia et importunitate si quemquam habere potuit. Atque ut huius, quem dixi, mores veros amicos parare non potuere: sic multorum opes praepotentium excludunt amicitias fideles. Non enim solum ipsa fortuna caeca est, sed eos etiam plerumque efficit caecos, quos complexa est. Itaque efferruntur fere fastidio et contumacia: neque quidquam insipiente fortunato intolerabilius fieri potest. Atque hoc quidem videre licet, eos, qui antea commodis fuerunt moribus, imperio, potestate, prosperis rebus immutari, spernique ab his veteres amicitias, indulgeri novis. 55. Quid autem stultius, quam, quum plurimum copiis, facultatibus, opibus possint, cetera parare, quae parantur pecunia, equos, famulos, vestem egregiam, vasa pretiosa; amicos non parare, optimam et pulcherrimam vitae, ut ita dicam, suppellectilem? Etenim cetera quum parant, cui parent, nesciunt, nec

cuius caussa laborent:— eius est enim istorum quidque, qui vincit viribus: — amicitiarum sua cuique permanet stabilis et certa possessio: ut, etiam si illa maneant, quae sunt quasi dona fortunae, tamen vita inculta et deserta ab amicis non possit esse iucunda. Sed haec hactenus.

XVI. 56. Constituendi sunt autem, qui sint in amicitia fines et quasi termini diligendi. De quibus tres video sententias ferri, quarum nullam probo: unam, ut eodem modo erga amicos affecti simus, quo erga nosmetipsos; alteram, ut nostra in amicos benevolentia illorum erga nos benevolentiae pariter aequaliterque respondeat; tertiam, ut, quanti quisque seipso facit, tanti fiat ab amicis. 57. Harum trium sententiarum nulli prorsus assentior. Nec enim illa *prima* vera est, ut, quemadmodum in se quisque, sic in amicum sit animatus. Quam multa enim, quae nostra caussa numquam faceremus, facimus caussa amicorum, precari ab indigno, supplicare, tum acerbius in aliquem invehi, insectarique vehementius; quae in nostris rebus non satis honeste, in amicorum fiunt honestissime: multaeque res sunt, in quibus de suis commodis viri boni multa detrahunt detrahique patiuntur, ut iis amici potius, quam ipsi fruantur. 58. *Alter*a sententia est, quae definit amicitiam paribus officiis ac voluntatibus. Hoc quidem est nimis exigue et exiliter ad calculos vocare amicitiam, ut par sit ratio acceptorum et datorum. Divitior mihi et affluentior videtur esse vera amicitia nec observare restricte, ne plus reddat, quam acceperit. Neque enim verendum est, ne quid excidat, aut ne quid in terram defluat, aut ne plus aequo in amicitiam congeratur. 59. *Tertius* vero ille finis deterrimus, ut, quanti quisque

se ipse faciat, tanti fiat ab amicis. Saepe enim in quibusdam aut animus abiectior est, aut spes amplificandae fortunae fractior. Non est igitur amici, talem esse in eum, qualis ille in se est; sed potius eniti et efficere, ut amici iacentem animum excitet inducatque spem cogitationemque meliorem. Alius igitur finis verae amicitiae constituendus est, si prius, quid maxime reprehendere Scipio solitus sit, edixero. Negabat ullam vocem inimiciorem amicitiae potuisse reperiri, quam eius, qui dixisset ita amare oportere, ut si aliquando esset osurus: nec vero se adduci posse, ut hoc, quemadmodum putaretur, a Biante esse dictum crederet, qui sapiens habitus esset unus e septem; [sed] impuri cuiusdam, aut ambitiosi aut omnia ad suam potentiam revocantis esse sententiam. Quonam enim modo quisquam amicus esse poterit, cui se putabit inimicum esse posse? Quin etiam necesse erit cupere et optare, ut quam saepissime peccet amicus, quo plures det sibi tamquam ansas ad reprehendendum: rursum autem recte factis commodisque amicorum necesse erit angere, dolere, invidere. 60. Quare hoc quidem praeceptum, cuiuscumque est, ad tollendam amicitiam valet. Illud potius praecipendum fuit, ut eam diligentiam adhiberemus in amicitiiis comparandis, ut ne quando amare inciperemus eum, quem aliquando odisse possemus. Quin etiam si minus felices in deligendo fuisset, ferendum id Scipio potius, quam inimicitiarum tempus cogitandum putabat. XVII. 61. His igitur finibus utendum arbitror, ut, quum emendati mores amicorum sint, tum sit inter eos omnium rerum, consiliorum, voluntatum sine ulla exceptione communitas: ut, etiam si qua fortuna acciderit, ut minus iustae amicorum voluntates

adiuvandae sint, in quibus eorum aut caput agatur aut fama, declinandum sit de via; modo ne summa turpitudine sequatur: est enim, quatenus amicitiae dari venia possit. Nec vero negligenda est fama; nec mediocre telum ad res gerendas existimare oportet benevolentiam civium: quam blanditiis et assentando colligere turpe est. Virtus, quam sequitur caritas, minime repudianda est.

62. Sed saepe (etenim redeo ad Scipionem, cuius omnis sermo erat de amicitia) querebatur, quod omnibus in rebus homines diligentiores essent: capras et oves quot quisque haberet, dicere posse: amicos quot haberet, non posse dicere! et in illis quidem parandis adhibere curam, in amicis eligendis negligentes esse nec habere quasi signa quaedam et notas, quibus eos, qui ad amicitiam essent idonei, iudicarent. Sunt igitur firmi et stabiles et constantes eligendi; cuius generis est magna penuria: et iudicare difficile est sane, nisi expertum; experiendum est autem in ipsa amicitia. Ita praecurrit amicitia iudicium, tollitque experiendi potestatem. 63. Est igitur prudentis sustinere, ut currum, sic impetum benevolentiae, quo utamur, quasi equis tentatis, sic amicitiae, aliqua parte periclitatis moribus amicorum. Quidam saepe in parva pecunia perspiciuntur, quam sint leves; quidam, quos parva movere non potuit, cognoscuntur in magna. Sin vero erunt aliqui reperti, qui, pecuniam praeferre amicitiae, sordidum existiment; ubi eos inveniemus, qui honores, magistratus, imperia, potestates, opes amicitiae non anteponant, ut, quum ex altera parte proposita haec sint, ex altera ius amicitiae, non multo illa malint? Imbecilla est enim natura ad contemnendam potentiam: quam etiam si negle-

eta amicitia consecuti sunt, obscuratum iri arbitrantur, quia non sine magna caussa sit neglecta amicitia. 64. Itaque verae amicitiae difficillime reperiuntur in iis, qui in honoribus reque publica versantur. Ubi enim istum invenias, qui honorem amici anteponat suo? Quid? haec ut omittam, quam graves, quam difficiles plerisque videntur calamitatum societates! ad quas non est facile inventu qui descendat. Quamquam Ennius recte:

Amicus certus in re incerta cernitur:

tamen haec duo levitatis et infirmitatis plerosque convincunt aut si in bonis rebus contemnunt, aut in malis deserunt. XVIII. Qui igitur utraque in re gravem, constantem, stabilem se in amicitia praestiterit, hunc ex maxime raro hominum genere iudicare debemus et paene divino.

65. Firmamentum autem stabilitatis constantiaeque eius, quam in amicitia quaerimus, fides est. Nihil enim stabile est, quod infidum est. Simplicem praeterea et communem et consentientem, qui rebus iisdem moveatur, eligi par est: quae omnia pertinent ad fidelitatem. Neque enim fidum potest esse multiplex ingenium et tortuosum; neque vero, qui non eisdem rebus movetur et natura consentit, fidus aut stabilis potest esse. Addendum eodem est, ut ne criminibus aut inferendis delectetur, aut credat oblati: quae omnia pertinent ad eam, quam iamdudum tracto, constantiam. Ita fit verum illud, quod initio dixi, amicitiam, nisi inter bonos, esse non posse. Est enim boni viri, quem eundem sapientem licet dicere, haec duo tenere in amicitia: primum, ne quid fictum sit neve simulatum; aperte enim vel odisse, magis ingenui est, quam fronte occultare sententiam: deinde,

non solum ab aliquo allatas criminationes repellere, sed ne ipsum quidem esse suspiciosum, semper aliquid existimantem ab amico esse violatum. 66. Accedat huc suavitas quaedam oportet sermonum atque morum, haudquaquam mediocre condimentum amicitiae. Tristitia autem et in omni re severitas, habet illa quidem gravitatem; sed amicitia remissior esse debet et liberior et dulcior et ad omnem comitatem facilitatemque proclivior. XIX. 67. Exsistit autem hoc loco quaedam quaestio subdifficilis: num quando amici novi, digni amicitia, veteribus sint anteponendi, ut equis vetulis teneros anteponere solemus. Indigna homine dubitatio! Non enim amicitiarum debent esse, sicut aliarum rerum satietates. Vetterimae quaeque, ut ea vina, quae vetustatem ferunt, esse debent suavissima: verumque illud est, quod dicitur, *multos modios salis simul edendos esse*, ut amicitiae munus expletum sit. 68. Novitates autem, si spem afferunt, ut, tamquam in herbis non fallacibus, fructus appareat, non sunt illae quidem repudiandae; vetustas tamen suo loco conservanda est. Maxima est enim vis vetustatis et consuetudinis. Quin ipso equo, cuius modo mentionem feci, si nulla res impediat, nemo est, qui non eo, quo consuevit, libentius utatur, quam intractato et novo: nec modo in hoc, quod est animal, sed in iis etiam, quae sunt inanimata, consuetudo valet; quum locis ipsis delectemur, montuosis etiam et silvestribus, in quibus diutius commorati sumus.

69. Sed maximum est in amicitia, superiorem parem esse inferiori: saepe enim excellentiae quaedam sunt, qualis erat Scipionis in nostro, ut ita dicam, grege. Numquam se ille Philo, numquam Rupilio,

numquam Mummio anteposuit, numquam inferioris ordinis amicis. Q. vero Maximum fratrem, egregium virum, omnino sibi nequaquam parem, quod is anteibat aetate, tamquam superiorem colebat suosque omnes per se esse ampliores volebat. 70. Quod faciendum imitandumque est omnibus: ut, si quam praestantiam virtutis, ingenii, fortunæ consecuti sunt, impertiant ea suis communicentque cum proximis; ut, si parentibus nati sint humilibus, si propinquos habeant imbecilliores vel animo vel fortuna, eorum augeant opes, eisque honori sint et dignitati: ut in fabulis, qui aliquamdiu propter ignorationem stirpis et generis in famulatu fuerint, quum cogniti sunt, et aut deorum aut regum filii inventi, retinent tamen caritatem in pastores, quos patres multos annos esse duxerunt. Quod multo profecto magis in veris patribus certisque faciendum. Fructus enim ingenii et virtutis omnisque praestantiae tum maximus capitur, quum in proximum quemque confertur. XX. 71. Ut igitur ii, qui sunt in amicitiae coniunctionisque necessitudine superiores, exaequare se cum inferioribus debent: sic inferiores non dolere, se a suis aut ingenio aut fortuna aut dignitate superari. Quorum plerique aut queruntur semper aliquid aut etiam exprobrant: eoque magis, si habere se putant, quod officiose et amice et cum labore aliquo suo factum queant dicere. Odiosum sane genus hominum, officia exprobrantium: quae meminisse debet is, in quem collata sunt, non commemorare, qui contulit. 72. Quamobrem ut ii, qui superiores sunt, summittere se debent in amicitia, sic quodam modo inferiores extollere. Sunt enim quidam, qui molestas amicitias faciunt, quum ipsi se contemni putant; quod non fere

contingit, nisi iis, qui etiam contemnendos se arbitrantur; qui hac opinione non modo verbis, sed etiam opere levandi sunt. 73. Tantum autem cuique tribuendum, primum, quantum ipse efficere possis: deinde etiam, quantum ille, quem diligas atque adiuves, sustinere. Non enim tu possis, quantumvis excellas, omnes tuos ad honores amplissimos perducere: ut Scipio P. Rupilius potuit consulem efficere, fratrem eius Lucium non potuit. Quod si etiam possis quidvis deferre ad alterum, videndum est tamen, quid ille possit sustinere. 74. Omnino amicitiae, corroboratis iam confirmatisque et ingeniis et aetatibus, iudicandae sunt: nec, si qui ineunte aetate venandi aut pilae studiosi fuerint, eos habere necessarios oportet, quos tum eodem studio praeditos dilexerunt. Isto enim modo nutrices et paedagogi iure vetustatis plurimum benevolentiae postulabunt: qui negligendi quidem non sunt, sed alio quodam modo. Aliter amicitiae stabiles permanere non possunt. Disparis enim mores disparia studia sequuntur, quorum dissimilitudo dissociat amicitias: nec ob aliam causam ullam boni improbis, improbi bonis amici esse non possunt, nisi quod tanta est inter eos, quanta maxima potest esse, morum studiorumque distantia. 75. Recte etiam praecipi potest in amicitia, ne intemperata quaedam benevolentia, quod persaepe fit, impediat magnas utilitates amicorum. Nec enim, ut ad fabulas redeam, Troiam Neoptolemus capere potuisset, si Lycomedem, apud quem erat educatus, multis cum lacrimis iter suum impediens audire voluisset. Et saepe incidunt magnae res, ut discedendum sit ab amicis: quas qui impedire vult, quod desiderium non facile ferat, is et infirmus est mollisque natura, et ob eam ipsam

causam in amicitia parum iustus. 76. Atque in omni re considerandum est, et quid postules ab amico, et quid patiare a te impetrari.

XXI. Est etiam quasi quaedam calamitas in amicitiiis dimittendis nonnumquam necessaria: iam enim a sapientium familiaritatibus ad vulgares amicitias oratio nostra delabitur. Erumpunt saepe vitia amicorum quum in ipsos amicos, tum in alienos; quorum tamen ad amicos redundet infamia. Tales igitur amicitiae sunt remissione usus eluendae et, ut Catonem dicere audivi, dissuendae magis, quam discindendae; nisi quaedam admodum intolerabilis iniuria exarserit, ut neque rectum neque honestum sit neque fieri possit, ut non statim alienatio disiunctioque facienda sit. 77. Sin autem morum aut studiorum commutatio quaedam, ut fieri solet, facta erit, aut in reipublicae partibus dissensio intercesserit: (loquor enim iam, ut paullo ante dixi, non de sapientium, sed de communibus amicitiiis:) cavendum erit, ne non solum amicitiae depositae, sed inimicitiae etiam susceptae videantur. Nihil enim turpius, quam cum eo bellum gerere, quicum familiariter vixeris. Ab amicitia Q. Pompeii meo nomine se removerat, ut scitis, Scipio; propter dissensionem autem, quae erat in reipublica, alienatus est a collega nostro Metello. Utrumque egit graviter, auctoritate et offensione animi non acerba. 78. Quamobrem primum danda opera est, ne qua amicorum discidia fiant: sin tale aliquid evenerit, ut extinctae potius amicitiae, quam oppressae esse videantur. Cavendum vero, ne etiam in graves inimicitias convertant se amicitiae: ex quibus iurgia, maledicta, contumeliae gignuntur. Quae tamen si tolerabiles erunt, ferendae sunt: et hic honos veteri

amicitiae tribuendus est, ut is in culpa sit, qui faciat, non qui patiatur iniuriam.

Omnino omnium horum vitiorum atque incommodorum una cautio est atque una provisio, ut ne nimis cito diligere incipiant neve non dignos. 79. Digni autem sunt amicitia, quibus in ipsis inest caussa, cur diligentur. Rarum genus! et quidem omnia praeclara rara, nec quidquam difficilius, quam reperire, quod sit omni ex parte in suo genere perfectum. Sed plerique neque in rebus humanis quidquam bonum norunt, nisi quod fructuosum sit, et amicos, tamquam pecudes, eos potissimum diligunt, ex quibus sperant se maximum fructum esse capturos. 80. Ita pulcherrima illa et maxime naturali carent amicitia, per se et propter se expetenda, nec ipsi sibi exemplo sunt, haec vis amicitiae qualis et quanta sit. Ipse enim se quisque diligit, non ut aliquam a se ipse mercedem exigit caritatis suae, sed quod per se sibi quisque carus est. Quod nisi idem in amicitiam transferetur, verus amicus numquam reperietur. Est enim is quidem tamquam alter idem. 81. Quod si hoc apparet in bestiis, volucribus, nantibus, agrestibus, cicuribus, feris, primum ut se ipsae diligant: (idenim pariter cum omni animante nascitur:) deinde, ut requirant atque appetant, ad quas se applicent eiusdem generis animantes; idque faciunt cum desiderio et cum quadam similitudine amoris humani: quanto id magis in homine fit natura, qui et se ipse diligit, et alterum anquirit, cuius animum ita cum suo misceat, ut efficiat paene unum ex duobus? XXII. 82. Sed plerique perverse, ne dicam impudenter, amicum habere talem volunt, quales ipsi esse non possunt: quaeque ipsi non tribuunt amicis, haec ab eis desiderant.

Par est autem, primum ipsum esse virum bonum, tum alterum similem sui quaerere. In talibus ea, quam iamdudum tractamus, stabilitas amicitiae confirmari potest, quum homines benevolentia coniuncti, primum cupiditatibus iis, quibus ceteri serviunt, imperabunt, deinde aequitate iustitiaque gaudebunt, omniaque alter pro altero suscipiet, neque quidquam umquam nisi honestum et rectum alter ab altero postulabit; neque solum colent inter se ac diligunt, sed etiam verebuntur. Nam maximum ornamentum amicitiae tollit, qui ex ea tollit verecundiam. 83. Itaque in iis perniciosus est error, qui existimant libidinum peccatorumque omnium patere in amicitia licentiam. Virtutum amicitia adiutrix a natura data est, non vitiorum comes, ut, quoniam solitaria non posset virtus ad ea, quae summa sunt, pervenire, coniuncta et consociata cum altera perveniret. Quae si quos inter societas aut est aut fuit aut futura est, eorum est habendus ad summum naturae bonum optimus beatissimusque comitatus. 84. Haec est, inquam, societas, in qua omnia insunt, quae putant homines expetenda, honestas, gloria, tranquillitas animi atque iucunditas: ut et, quum haec adsint, beata vita sit, et sine his esse non possit. Quod quum optimum maximumque sit, si id volumus adipisci, virtuti opera danda est, sine qua neque amicitiam, neque ullam rem expetendam consequi possumus. Ea vero neglecta, qui se amicos habere arbitrantur, tum se denique errasse sentiunt, quum eos gravis aliquis casus experiri cogit. 85. Quocirca, (dicendum est enim saepius,) quum iudicaveris, diligere oportet; non, quum dilexeris, iudicare. Sed quum multis in rebus negligentia plectimur, tum maxime in amicis et diligendis et colen-

dis: praeposteris enim utimur consiliis, et acta agimus, quod vetamur vetere proverbio. Nam implicati ultro et citro, vel usu diuturno vel etiam officiis, repente in medio cursu amicitias exorta aliqua offensione disrumpimus. XXIII. 86. Quo etiam magis vituperanda est rei maxime necessariae tanta incuria. Una est enim amicitia in rebus humanis, decuius utilitate omnes uno ore consentiunt: quamquam a multis ipsa virtus contemnitur et venditatio quaedam atque ostentatio esse dicitur. Multi divitias despicunt, quos parvo contentos tenuis victus cultusque delectat; honores vero, quorum cupiditate quidam inflammantur, quam multi ita contemnunt, ut nihil inanius, nihil esse levius existiment! Itemque cetera, quae quibusdam admirabilia videntur, permulti sunt, qui pro nihilo putent. De amicitia omnes ad unum idem sentiunt, et ii, qui ad rempublicam se contulerunt, et ii, qui rerum cognitione doctrinaque delectantur, et ii, qui suum negotium gerunt otiosi, postremo ii, qui se totos tradiderunt voluptatibus, sine amicitia vitam esse nullam, si modo velint aliqua ex parte liberaliter vivere. 87. Serpit enim nescio quomodo per omnium vitas amicitia nec ullam aetatis degendae rationem patitur esse expertem sui. Quin etiam si quis ea asperitate est et immanitate naturae, congressus ut hominum fugiat atque oderit, qualem fuisse Athenis Timonem nescio quem accepimus: tamen is pati non possit, ut non anquirat aliquem, apud quem evomat virus acerbitalis suae. Atque hoc maxime iudicaretur, si quid tale posset contingere, ut aliquis nos deus ex hac hominum frequentia tolleret et in solitudine uspiam collocaret, atque ibi suppeditans omnium rerum, quas natura desiderat, abundantiam

et copiam, hominis omnino aspiciendi potestatem eriperet. Quis tam esset ferreus, qui eam vitam ferre posset, cuique non auferret fructum voluptatum omnium solitudo? 88. Verum ergo illud est, quod a Tarentino Archyta, ut opinor, dici solitum nostros senes commemorare audiui, ab aliis senibus auditum: Si quis in caelum ascendisset naturamque mundi et pulchritudinem siderum perspexisset, insuavem illam admirationem ei fore, quae iucundissima fuisset, si aliquem, cui narraret, habuisset. Sic natura solitarium nihil amat, semperque ad aliquod tamquam adminiculum annititur: quod in amicissimo quoque dulcissimum est. XXIV. Sed quum tot signis eadem natura declaret, quid velit, anquirat ac desideret: obsurdescimus tamen nescio quomodo, nec ea, quae ab ea monemur, audimus. Est enim varius et multiplex usus amicitiae, multaeque caussae suspicionum offensionumque dantur: quas tum evitare, tum elevare, tum ferre sapientis est. Una illa sublevanda offensio est, ut et veritas in amicitia et fides retineatur: nam et monendi amici saepe sunt et obiurgandi, et haec accipienda amice, quum benevole fiunt. 89. Sed, nescio quomodo, verum est, quod in Andria familiaris meus dicit:

Obséquium amicos, veritas odium parit.

Molesta veritas, si quidem ex ea nascitur odium, quod est venenum amicitiae: sed obsequium multo molestius, quod peccatis indulgens praecipitem amicum ferri sinit. Maxima autem culpa in eo est, qui et veritatem aspernatur, et in fraudem obsequio impellitur. Omni igitur hac in re habenda ratio et diligentia est: primum, ut monitio acerbitate, deinde ut obiurgatio contumelia careat. In obsequio autem (quo-

niam Terentiano verbo lubenter utimur) comitas ad-
sit: assentatio, vitiorum adiutrix, procul amoveatur:
quae non modo amico, sed ne libero quidem digna
est: aliter enim cum tyranno, aliter cum amico vivi-
tur. 90. Cuius autem aures veritati clausae sunt, ut
ab amico verum audire nequeat, huius salus despe-
randa est. Scitum est enim illud Catonis, ut multa:
Melius de quibusdam acerbos inimicos mereri, quam
eos amicos, qui dulces videantur: illos verum saepe
dicere, hos numquam. Atque illud absurdum, quod
ii, qui monentur, eam molestiam, quam debent ca-
pere, non capiunt, eam capiunt, qua debent vacare.
Peccasse enim se, non anguntur; obiurgari moleste
ferunt: quod contra oportebat delicto dolere, corre-
ctione gaudere. XXV. 91. Ut igitur et monere et
moneri proprium est verae amicitiae, et alterum libere
facere, non aspere, alterum patienter accipere, non
repugnanter: sic habendum est, nullam in amicitias
pestem esse maiorem, quam adulationem, blanditiam,
assentationem. Quamvis enim multis nominibus est
hoc vitium notandum levium hominum atque fallaci-
um, ad voluntatem loquentium omnia, nihil ad ve-
ritatem. 92. Quum autem omnium rerum simulatio
est vitiosa, (tollit enim iudicium veri, idque adulte-
rat,) tum amicitiae repugnat maxime. Delet enim
veritatem, sine qua nomen amicitiae valere non potest.
Nam quum amicitiae vis sit in eo, ut unus quasi ani-
mus fiat ex pluribus: qui id fieri poterit, si ne in uno
quidem quoque unus animus erit idemque semper,
sed varius, commutabilis, multiplex? 93. Quid enim
potest esse tam flexibile, tam devium, quam animus
eius, qui ad alterius non modo sensum ac voluntatem,
sed etiam vultum atque nutum convertitur?

*Négat quis? nego: ait? áio: postremo imperavi ego-
mēt mihi,*

omnia assentāri:

ut ait idem Terentius; sed ille sub Gnathonis perso-
na: quod amici genus adhibere, omnino levitatis est.
94. Multi autem Gnathonum similes quum sint, loco,
fortuna, fama superiores: horum est assentatio mole-
sta, quum ad vanitatem accessit auctoritas. 95. Se-
cerni autem blandus amicus a vero et internosci tam
potest, adhibita diligentia, quam omnia fucata et si-
mulata a sinceris atque veris. Concio, quae ex impe-
ritissimis constat, tamen iudicare solet, quid intersit
inter popularem, id est assentatorem et levem civem,
et inter constantem, severum et gravem. Quibus
blanditiis C. Papirius nuper influebat in aures concio-
nis, quum ferret legem de tribunis plebis reficiendis!
Dissuasimus nos. 96. Sed nihil de me: de Scipione
dicam libentius. Quanta illi, dii immortales! fuit
gravitas! quanta in oratione maiestas! ut facile du-
cem populi Romani [non comitem] diceres. Sed ad-
fuistis, et est in manibus oratio. Itaque lex popularis
suffragiis populi repudiata est. Atque, ut ad me re-
deam, meministis, Q. Maximo, fratre Scipionis, et L.
Mancino consulibus, quam popularis lex de sacerdo-
tiis C. Licinii Crassi videbatur! Cooptatio enim colle-
giorum ad populi beneficium transferebatur. Atque
is primus instituit in forum versus agere cum populo.
Tamen illius vendibilem orationem religio deorum
immortalium nobis defendentibus facile vincebat. At-
que id actum est praetore me quinquennio ante quam
consul sum factus. Ita re magis, quam auctoritate
caussa illa defensa est. XXVI. 97. Quod si in scena,
id est in concione, in qua rebus fictis et adumbratis

loci plurimum est, tamen verum valet, si modo id patefactum et illustratum est; quid in amicitia fieri oportet, quae tota veritate perpenditur? in qua nisi, ut dicitur, apertum pectus videas tuumque ostendas, nihil fidum, nihil exploratum habeas; ne amare quidem aut amari, quum, id quam vere fiat, ignores. Quamquam ista assentatio, quamvis perniciosa sit, nocere tamen nemini potest, nisi ei, qui eam recipit atque ea delectatur. Ita fit, ut is assentatoribus patefaciat aures suas maxime, qui ipse sibi assentetur et se maxime ipse delectet. 98. Omnino est amans sui virtus: optime enim se ipsa novit, quamque amabilis sit, intelligit: ego autem non de virtute nunc loquor, sed de virtutis opinione. Virtute enim ipsa non tam multi praediti esse, quam videri volunt. Hos delectat assentatio; his fictus ad ipsorum voluntatem sermo quum adhibetur, orationem illam vanam testimonium esse laudum suarum putant. Nulla est igitur haec amicitia, quum alter verum audire non vult, alter ad mentiendum paratus est. Nec parasitorum in comœdiis assentatio nobis faceta videretur, nisi essent milites gloriosi.

Magnas vero agere grâtiâs Thais mihi?

Satis erat respondere: *magnas; ingentes*, inquit. Semper auget assentator id, quod is, cuius ad voluntatem dicitur, vult esse magnum. 99. Quamobrem, quamvis blanda ista vanitas apud eos valeat, qui ipsi illam allectant et invitant; tamen etiam graviores constantioresque admonendi sunt, ut animum advertant, ne callida assentatione capiantur. Aperte enim adulantem nemo non videt, nisi qui admodum est excors: callidus ille et occultus ne se insinuet, studiose cavendum est. Nec enim facillime agnoscitur, quippe

qui etiam adversando saepe assentetur, et litigare se simulans blandiatur; atque ad extremum det manus vinctique se patiatur, ut is, qui illusus sit, plus vidisse videatur. Quid autem turpius, quam illudi? Quod ne accidat, cavendum est, ut in Epiclero:

*Hodié me ante omnes cómicos stultós senes
versáris atque emúnxeris * lautíssime.*

400. Haec enim etiam in fabulis stultissima persona est improvidorum et credulorum senum. Sed nescio quo pacto ab amicitiiis perfectorum hominum, id est sapientium, (de hac dico sapientia, quae videtur in hominem cadere posse,) ad leves amicitias deflexit oratio. Quamobrem ad illa prima redeamus, eaque ipsa concludamus aliquando.

XXVII. Virtus, virtus, inquam, C. Fanni et tu, Q. Muci, et conciliat amicitias et conservat. In ea est enim convenientia rerum, in ea stabilitas, in ea constantia: quae quum se extulit et ostendit lumen suum, et idem aspexit agnovitque in alio: ad id se admovet vicissimque accipit illud, quod in altero est: ex quo eorum exardescit sive amor sive amicitia. Utrumque enim dictum est ab amando. Amare autem nihil aliud est, nisi eum ipsum diligere, quem ames, nulla indigentia, nulla utilitate quaesita: 401. quae tamen ipsa efflorescit ex amicitia, etiam si tu eam minus sequutus sis. Hac nos adolescentes benevolentia senes illos, L. Paullum, M. Catonem, C. Gallum, P. Nasicam, Ti. Gracchum, Scipionis nostri socerum, dileximus. Haec etiam magis elucet inter aequales, ut inter me et Scipionem, L. Furium, P. Rupilium, Sp. Mummius. Vicissim autem senes in adolescentium caritate acquiescimus, ut in vestra, ut in Q. Tuberonis; equidem etiam admodum adolescentis, P. Rutilii, A. Virginii,

familiaritate delector. Quoniamque ita ratio comparata est vitae naturaeque nostrae, ut alia aetas oriatur ex alia; maxime quidem optandum est, ut cum aequalibus possis, quibuscum tamquam e carceribus emissus sis, cum eisdem ad calcem, ut dicitur, pervenire. 402. Sed quoniam res humanae fragiles caducaeque sunt, semper aliqui anquirendi sunt, quos diligamus et a quibus diligamur. Caritate enim benevolentiaque sublata omnis est e vita sublata iucunditas. Mihi quidem Scipio, quamquam est subito ereptus, vivit tamen semperque vivet: virtutem enim amavi illius viri, quae extincta non est. Nec mihi soli versatur ante oculos, qui illam semper in manibus habui, sed etiam posteris erit clara et insignis. Nemo umquam animo aut spe maiora suscipiet, qui sibi non illius memoriam atque imaginem proponendam putet. 403. Equidem ex omnibus rebus, quas mihi aut fortuna aut natura tribuit, nihil habeo, quod cum amicitia Scipionis possim comparare. In hac mihi de republica consensus, in hac rerum privatarum consilium, in eadem requies plena oblectationis fuit. Numquam illum ne minima quidem re offendi, quod quidem senserim: nihil audivi ex ipso, quod nollem. Una domus erat, idem victus, isque communis: neque solum militia, sed etiam peregrinationes rusticationesque communes. 404. Nam quid ego de studiis dicam cognoscendi semper aliquid atque discendi, in quibus remoti ab oculis populi omne otiosum tempus contrivimus? Quarum rerum recordatio et memoria si una cum illo occidisset, desiderium coniunctissimi atque amantissimi viri ferre nullo modo possem. Sed nec illa extincta sunt, alunturque potius et augentur cogitatione et memoria: et, si illis

plane orbatus essem, magnum tamen afferret mihi aetas ipsa solatium; diutius enim iam in hoc desiderio esse non possum. Omnia autem breviter tolerabilia esse debent, etiam si magna sunt. Haec habui, de amicitia quae dicerem. Vos autem hortor, ut ita virtutem locetis, sine qua amicitia esse non potest, ut, ea excepta, nihil amicitia praestabilius putetis.

144.

M. TULLII CICERONIS

P A R A D O X A

A D M. BRUTUM.

ARG. Hoc libello Cicero, Catonis Uticensis, perfecti illius Stoici, admiratione adductus, disciplinae Stoicae praecepta, quae ob severitatem admirabantur magis, quam sequebantur, *παράδοξα*, quae Latini vocant admirabilia, orationis suae suavitate mollita probare populo et commendare propositum habet. Nam etsi in oratione pro Murena, Catone accusante, Stoicorum *παράδοξα* perstringit et in libris de Fin. III. et IV. eorumdem austeritati moderandum censet, tamen non tam doctrinae rationem improbat, quam sermonis insolentiam. Ac primo quidem loco, bonum sola honestate contineri, deinde secundo, tamquam consecratario, ostendit, honestissimum quemque in se uno habere omnia bene beate-

que vivendi praesidia. Ex his autem locis cetera, quae deinceps persequitur, apta sunt et suspensa. Itaque tertius locus est de peccatorum aequalitate omnium. Quartum de stultorum insania locum exemplo probat alicuius, quem Clodii similem esse fingit, adversarii. Quinto loco, quo L. Lucullum atque etiam Hortensium videtur carpere, nonnisi sapientem libertate frui docet: posse vero unum quemque ita vivere, ut velit, i. e. liberum esse, si modo honestatem sequatur. Denique sexto loco, quo M. Crassum divitem reprehendit, aerarii in consulatu secundo (699 p. U. c.) expilati infamia notabilem, solum sapientem ait gaudere divitiis, ut quae quum in ceteris virtutibus, tum maxime in continentia sint positae. Hoc autem brevium quaestionum, quod ad M. Brutum mittit, munusculum unius anni tempore, sive verno, sive hiberno, compositum esse, e prooemii §. 5. apparet. Ac quamquam Cicero Crassum a. 701. et Clodium a. 702. interfectos dialogi licentia sibi adesse fingit, non tamen post mensem anni 708. Iunium, quo Cato mortem sibi Uticae conscivit, condidisse hoc opusculum Facciolato videtur.

PROOEMIUM.

1. Animadverti, Brute, saepe Catonem, avunculum tuum, quum in senatu sententiam diceret, locos graves ex philosophia tractare, abhorrentes ab hoc usu forensi et publico, sed dicendo consequi tamen, ut illa etiam populo probabilia viderentur. 2. Quod eo maius est illi, quam aut tibi aut nobis, quia nos ea philosophia plus utimur, quae peperit dicendi copiam, et in qua dicuntur ea, quae non multum discrepant ab opinione populari. Cato autem, perfectus, mea sententia, Stoicus, et ea sentit, quae non sane probantur in vulgus, et in ea est haeresi, quae nullum sequitur florem orationis neque dilatat argumentum, minutis interrogatiunculis, quasi punctis, quod pro-

posuit, efficit. 3. Sed nihil est tam incredibile, quod non dicendo fiat probabile; nihil tam horridum, tam incultum, quod non splendescat oratione et tamquam excolatur. Quod quum ita putarem, feci etiam audacius, quam ille ipse, de quo loquor. Cato enim dumtaxat de magnitudine animi, de continentia, de morte, de omni laude virtutis, de diis immortalibus, de caritate patriae stoice solet, oratoriis ornamentis adhibitis, dicere. Ego vero illa ipsa, quae vix in gymnasiis et in otio Stoici probant, ludens conieci in communes locos. 4. Quae quia sunt admirabilia contraque opinionem omnium, ab ipsis etiam *παράδοξα* appellantur, tentare volui, possentne proferri in lucem, [id est in forum,] et ita dici, ut probarentur, an alia quaedam esset erudita, alia popularis oratio: eoque scripsi libentius, quod mihi ista, *παράδοξα* quae appellant, maxime videntur esse Socratica longeque verissima. 5. Accipies igitur hoc parvum opusculum, lucubratum his iam contractioribus noctibus: quoniam illud maiorum vigiliarum munus in tuo nomine apparuit: et degustabis genus hoc exercitationum earum, quibus uti consuevi, quum ea, quae dicuntur in scholis *θετικά*, ad nostrum hoc oratorium transfero dicendi genus. Hoc tamen opus in acceptum ut referas, nihil postulo. Non est enim, ut in arce poni possit, quasi illa Minerva Phidiae; sed tamen, ut ex eadem officina exisse appareat.

PARADOXON I.

Ὅτι μόνον ἀγαθὸν τὸ καλόν.

Quod honestum sit, id solum bonum esse.

I. 6. Vereor, ne cui vestrum ex Stoicorum hominum disputationibus, non ex meo sensu deprompta

haec videatur oratio: dicam tamen, quod sentio; et dicam brevius, quam res tanta dici poscit. Numquam mehercule ego neque pecunias istorum, neque tecta magnifica, neque opes, neque imperia, neque eas, quibus maxime astricti sunt, voluptates in bonis rebus aut expetendis esse duxi: quippe quum viderem, rebus his circumfluentes ea tamen desiderare maxime, quibus abundarent. Neque enim expletur umquam, nec satiatur cupiditatis sitis: neque solum, ea qui habent, libidine augendi cruciantur, sed etiam amittendi metu. 7. In quo equidem continentissimorum hominum, maiorum nostrorum, saepe requiro prudentiam, qui haec imbecilla et commutabilia [pecuniae membra] verbo **BONA** putaverunt appellanda, quum re ac factis longe aliter iudicavissent. Potestne bonum cuiquam malo esse? aut potest quisquam in abundantia bonorum ipse esse non bonus? Atqui ista omnia talia videmus, *ut etiam improbi habeant et obsint probis*. 8. Quamobrem licet irrideat, si qui vult: plus apud me tamen vera ratio valebit, quam vulgi opinio, neque ego umquam bona perdidisse dicam, si qui pecus aut supellectilem amiserit: neque non saepe laudabo sapientem illum Biantem, ut opinor, qui numeratur in septem: cuius quum patriam Prienen cepisset hostis, ceterique ita fugerent, ut multa de suis rebus secum asportarent: quum esset admonitus a quodam, ut idem ipse faceret: *Ego vero*, inquit, *facio: nam omnia mea porto mecum.* 9. Ille haec ludibria fortunae ne sua quidem putavit, quae nos appellamus etiam bona. Quid est igitur, quaeret aliquis, bonum? Si quid recte fit et honeste et cum virtute, id bene fieri vere dicitur; et, quod rectum et honestum et cum virtute est, id solum opinor *bonum*. II. 10. Sed haec

CICERONIS

ORATIO DE PACE

(vel in oblivionis (ἀμνηστίας) laudem ad senatum in
Telluris templo habita tertio post Caesaris caedem die,
Graece exposita a Dione lib. XLIV. c. 23-33. ed. Reimar.)

Cap. 23. Αἰὲ μὲν ἔγωγε οἶμαι χρῆναι μηδὲνα μηδε-
ρὸς χάριν μήτε πρὸς φιλονεικίαν λέγειν, ἀλλ' ὃ βέλτιστον
ἕκαστος εἶναι νομίζει, τοῦτ' ἀποφαίνεσθαι· δεινὸν γάρ,
εἰ τοὺς μὲν στρατηγούοντας τοὺς θ' ὑπατεύοντας πάντα
ἀπ' ὁρθῆς τῆς διανοίας ποιεῖν ἀξιόσομεν· κἂν ἄρα πως
σφαλῶσιν, εὐθύνας παρ' αὐτῶν καὶ τῆς τύχης ἀπαιτή-
σομεν· ἐν δὲ δὴ τῷ βουλευέσθαι, ἐν ᾧ κυριώτατοι τῆς
ἡμετέρας αὐτῶν γνώμης ἐσμὲν, τὰ κοινῇ συμφέροντα τῶν
ιδίῶν ἕνεκα πλεονεξιῶν προησόμεθα. Αἰὲ μὲν δὴ διὰ
ταῦτα, ὦ πατέρες, πάντα ἀπλῶς καὶ δικαίως ἡγοῦμαι
δεῖν ἡμᾶς συμβουλεύειν ὑμῖν· μάλιστα δὲ ἐν τοῖς παροῦ-
σι πράγμασιν, ἐν οἷς ἂν μηδὲν πολυπραγμονήσαντες ὁμο-
νοήσωμεν, αὐτοὶ τε σωθῆσόμεθα, καὶ τοὺς ἄλλους ἄκον-
τας περιποιήσομεν. Ἄν δ' ἀκριβῶς πάντα ἐξετάσαι ἐθε-
λήσωμεν, δίδοικα δὴ, μὴ κακῶς· δεσχερεῖς δ' οὐδὲν, ἀρχό-
μενος τῶν λόγων, εἰπεῖν βούλομαι. 24. Πρῶτον μὲν

γὰρ οὐκ ὀλίγος ἐξ οὗ χρόνος οἱ τὰ ὄπλα ἔχοντες καὶ τῆς πολιτείας ἐγκρατεῖς ὥς τὸ πολὺ ἐγίγνοντο, ὥστ' αὐτοὺς ὃ, τι δεῖ βουλευεῖν ὑμῖν ἐπιτάττειν, ἀλλ' οὐχ ὑμᾶς ὃ, τι χρὴ πράττειν ἐκείνους προσκοπεῖν· νῦν δ' ἐς τοῦτο καιροῦ πάνθ' ὥς εἰπεῖν τὰ πράγματα πάρεστιν, ὥστε ἐφ' ὑμῖν τε αὐτὰ εἶναι καὶ ἐς ὑμᾶς ἀνακείσθαι· καὶ παρ' ὑμῶν, ἥτοι τὴν ὁμόνοιαν, καὶ μετὰ ταύτης τὴν ἐλευθερίαν, ἣ στάσεις καὶ πολέμους ἐμφυλίους αὐθις, καὶ ἀπ' αὐτῶν καὶ δεσποτίην λαβεῖν. Ὅ, τι γὰρ ἂν τήμερον ψηφίσησθε, τούτῳ καὶ οἱ ἄλλοι πάντες ἀκολουθήσουσι. Τούτων οὖν οὕτως (ὥς γε ἐμαντὸν πείθω) ἐχόντων, φημὶ δεῖν ἡμᾶς τὰς μὲν πρὸς ἀλλήλους ἐχθρας ἢ φιλονεικίας, ἢ ὅπως ἂν τις αὐτὰς ὀνομάσῃ, καταλύσασθαι, πρὸς δὲ δὴ τὴν παλαιὰν ἐκείνην εἰρήνην καὶ φιλίαν καὶ ὁμόνοιαν ἐπαυελθεῖν· ἐνθυμηθέντας τοῦτό γε, εἰ μηδὲν ἄλλο, ὅτι τίως μὲν ἐκείνως ἐπολιτευόμεθα, καὶ χώρας καὶ πλούτους καὶ δόξαν καὶ συμμάχους ἐκτησάμεθα· ἀφ' οὗ δὲ ἐς τὰ πρὸς ἀλλήλους κακὰ προήχθημεν, οὐχ ὅσον οὐκ ἀμείνους, ἀλλὰ καὶ πολὺν χείρους ἐγενόμεθα. Καὶ ἔγωγε τοσοῦτον δέω νομίζω ἄλλο τι σῶσαι ἂν ἔν γε τῷ παρόντι τὴν πόλιν, ὥστ' ἂν μὴ τι τήμερον καὶ ἤδη γε ὅτι τάχιστα προβουλευσώμεν, οὐδ' ἀναλαβεῖν δινησόμεθα.

25. Σχοπεῖτε δὲ, ὥς ἀληθῆ λέγω, πρὸς τε τὰ παρόντα ἀπιδόντες, καὶ τὰ ἀρχαῖα ἀναλογισάμενοι. Ἡ οὐχ ὁράτε μὲν τὰ γιγνόμενα; καὶ ὅτι διαιρεῖται τε καὶ περισπᾶται ὁ δῆμος αὐθις; καὶ οἱ μὲν ταῦτα, οἱ δὲ ἐκεῖνα προαιρούμενοι, διχῇ τε ἤδη γενέμηνται, καὶ διχῇ στρατοπεδεύονται; καὶ οἱ μὲν τὸ Καπιτώλιον προκατελήφασιν, ὥσπερ τινὰς Γαλάτας φοβούμενοι· οἱ δὲ ἐκ τῆς ἀγορᾶς πολιορκεῖν αὐτοὺς παρασκευάζονται, καθάπερ Καρχηδόνοί τινας,

ἀλλ' οὐ Ρωμαῖοι καὶ αὐτοὶ ὄντες; οὐκ ἀκούετε δὲ, ὅτι καὶ πρότερον πολλάκις, διχογνωμησάντων τινῶν, ὥστε καὶ τὸν Λουεντινόν ποτε, καὶ τὸ Καπιτώλιον, ἔστι δ' οὐς αὐτῶν καὶ τὸ ἱερὸν ὄρος κατασχεῖν· ὅσάκις μὲν ἐπὶ τοῖς ἴσοις, ἢ καὶ βραχὺ τι συγχωρήσαντες οἱ ἕτεροι τοῖς ἐτέροις, κατηλλάγησαν, μισοῦντίς τε ἀλλήλους εὐθὺς ἐπαύσαντο, καὶ ἐν εἰρήνῃ καὶ ὁμοφροσύνῃ τὸ λοιπὸν τοῦ χρόνου διήγαγον οὕτως, ὥστε καὶ πολλοὺς καὶ μεγάλους πολέμους κοινῇ κατορθῶσαι; ὅσάκις δὲ δὴ πρὸς φόβους καὶ σφαγὰς ἐχώρησαν, (οἱ μὲν δικαιώσκει τοῦ ἀμύνεσθαι τοὺς προὑπάρξαντας, οἱ δὲ καὶ φιλονεικίᾳ τοῦ μηδεὶος ἐλασσοῦσθαι δοκεῖν, ἀπατηθέντες·) οὐδὲν πώποτε χρησιτὸν ἐγένετο; τί γὰρ δεῖ πρὸς οὐδὲν ἦτον ὑμᾶς εἰδότες τὸν Οὐαλέριον, τὸν Οὐράτιον, τὸν Σατορνῖνον, τὸν Γλαύκιον, τοὺς Γράκχους λέγοντα διακρίβειν; τοιαῦτ' οὖν παραδείγματα, καὶ ταῦτα οὐκ ἀλλότρια, ἀλλ' οἰκεῖα ἔχοντες, μὴ μελλήσητε τὰ μὲν ζηλωσαι, τὰ δὲ φυλάξασθαι· ἀλλ' αἶψα ἀπ' αὐτῶν τῶν πραγμάτων τὴν πείραν τῆς ἐκβάσεως, ὣν βουλευέσθε, παρειληρότες, μίμνει τοὺς ἑμὸν λόγους, ὡς καὶ ῥήματα, διασκοπεῖτε, ἀλλὰ τῷ κοινῇ διαφέροντα, ὡς καὶ ἐν τῷ ἔργῳ ἤδη ὄντα, θεωρεῖτε. Οὐδὲ γὰρ ἀσαφεῖ τι ἐνθυμήσει τὰφανές τῆς ἐλπίδος ἀναδράμει, ἀλλ' ἐχεγγὺς πίστις τὸ βέβαιον τοῦ λογισμοῦ προσηύξει.

26. Ὑπάρχει μὲν οὖν ὑμῖν τοῦθ' ὅπερ εἶπον, οἰκοθεν καὶ παρὰ τῶν προγόνων λαβοῦσιν, ὁρθῶς βουλευέσασθαι· καὶ διὰ τοῦτο οὐδὲ ξενικοῖς παραδείγμασι χρῆσθαι ἠθέλησα, μυρία ἂν εἶπαι ἔχων· ἐν δ' οὖν ὁμῶς τῆς ἀρίστης καὶ ἀρχαιοτάτης πόλεως, παρ' ἧς οὐδ' οἱ πατέρες ἡμῶν ἐπαγαγίσθαι τινὰς νόμους ἀπηξίωσαν, παρῆξομαι· καὶ γὰρ αἰσχρὸν ἂν εἴη, τοσούτον ὑμᾶς καὶ τῇ φώ-

μη καὶ τῇ γνώμῃ τῶν Ἀθηναίων ὑπερέχοντας, χεῖρον αὐτῶν βουλευέσθαι. Ἐκεῖνοι τοῦτον (λέγω δὲ ὁ πάντες ἴστε) στασιάσαντες ποτε, καὶ ἐκ τούτου καὶ ἐκ τῶν Λακεδαιμονίων καταπολεμηθέντες, καὶ ὑπὸ τῶν δυνατωτέρων πολιτῶν τυραννηθέντες, οὐ πρότερον ἀπὸ ἀλλήλων τῶν κακῶν, πρὶν συνθέσθαι καὶ διομολογήσασθαι, τῶν τε συμβεβηκότων σφίσι, πολλῶν που καὶ δεινῶν ὄντων, ἐπιλήσεσθαι, καὶ μηδὲν τὸ παρὰ πᾶν ὑπὲρ αὐτῶν μῆτε ἐγκαλέσειν ποτὲ, μῆτε μνησικακήσειν τινί. Τοιγάρτοι σωφρονήσαντες οὕτως, οὐχ ὅτι τυραννόμενοι καὶ στασιάζοντες ἐπαύσαντο, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἄλλοις πᾶσιν εὐθύνησαν· καὶ τὴν πόλιν ἀνεκτίσαντο, καὶ τῆς τῶν Ἑλλήνων ἀρχῆς ἀντεποιήσαντο· καὶ τέλος, κύριοι καὶ σῶσαι καὶ ἀπολίσαι καὶ τοὺς Λακεδαιμονίους αὐτοὺς καὶ τοὺς Θηβαίους πολλάκις ἐγένοντο. Καίτοι εἰ ἐτεθελήκεσαν ἐκεῖνοι οἱ τὴν Φυλὴν καταλαβόντες καὶ ἐκ τοῦ Πειραιῶς κατελθόντες, τιμωρήσασθαι τοὺς ἐκ τοῦ ἄστεος ὑπὲρ ὧν ἡδίκητο, εὐλογον μὲν ἂν πράγμα πεποιημέναι ἐδεδοκῆσαν, πολλὰ δ' ἂν καὶ ἐδεδράκεσαν κακὰ καὶ ἐπεπόνθεσαν. Ὡσπερ γὰρ κρείττους αὐτῶν παρὰ τὴν ἐλπίδα ἐγένοντο, τάχ' ἂν τι καὶ ἡλατιώθησαν αὐτοῖς. 27. Οὐ γάρ ἐστιν ἐν τοῖς τοιούτοις βέβαιον οὐδὲν, οὐδὲ ἐξ ὧν ἰσχύει τις προσεπεκράτησεν· ἀλλὰ πάμπολλοι μὲν θαρσοῦντες ἔπαισαν, πάμπολλοι δὲ ζητοῦντες ἀμύνασθαι τινα προσεπώλοντο. Οὔτε γὰρ τὸ πλεονεκτούμενον ἐν τι — πάντως ἀτυχεῖ, διότι καὶ ἀδικεῖται· οὔτε τὸ δυνάμει προῦχον πάντως κατορθοῖ, διότι καὶ προήκει. Ἄλλ' ἀμφοτέρω ἀπὸ τῆς ἴσης καὶ τῷ παραλόγῳ τοῦ ἀνθρωπίνου καὶ τῷ ἀσταθμῷ τῆς τύχης ὑποκείμενα, καὶ τὴν ῥοπὴν πολλάκις οὐ πρὸς τὸ σφέτερον εὐελπί, ἀλλὰ πρὸς

τό ἀδόκητον ἐκείνων λαμβάνει. Ὅθεν ἐκ τε τούτων καὶ ἐκ τῆς φιλονεικίας (δεινὸν γάρ ἐστιν ἄνθρωπος ἀδικηθεὶς ἢ νομίσας γε ἀδικεῖσθαι) ἐπὶ δύναμιν θρασύνασθαι· καὶ πολλοὶ πολλάκις καὶ παρὰ τὴν ἰσχὺν ἐπαίρονται διακινδυνεύειν, ὥς καὶ κρατήσοντες, ἢ οὔτι γε καὶ ἀναιμῶτι διολογούμενοι· καὶ οὔτοι τὰ μὲν, νικῶντες, τὰ δὲ, ἡττώμενοι, καὶ τότε μὲν ἀντεπικρατοῦντες, τότε δὲ ἀντελαττούμενοι, οἱ μὲν πασυνδὶ συναπόλλυνται, οἱ δὲ τὴν γε Καδμείαν λεγομένην νίκην νικῶντες τυγχάνουσι· καὶ ἐν τῷ χρόνῳ, οἳ οὐδὲν ὄφελός ἐστιν, αἰσθάνονται, ὅτι κακῶς ἐβουλεύσαντο. 28. Καὶ οἳ ταῦθ' οὕτως ἔχει, καὶ ὑμεῖς ἴσῳ μεμαθήκατε. Σκοπεῖτε δέ· ἰσχυσε τινὰ χρόνον ἐν τοῖς στασιωτικοῖς ὁ Μάριος, εἴτ' ἐκπεσὼν, καὶ δύναμιν ἀθροίσας, ἴστε οἷα ἐργάσατο. Ὁμοίως ὁ Σύλλας (ἵνα μὴ τὸν Κίνναν, μηδὲ τὸν Κάρβωνα, μηδὲ τοὺς ἄλλους τοὺς διὰ μέσου καταλέγω) δυνηθεὶς τὴν πρώτην, εἴτ' ἐλαττώθη· ἔπειτα δυναστεύσας, οὐδὲν ὅ, τι οὐχὶ τῶν δειροτάτων ἔπραξε. Τί γὰρ δεῖ τὸν Μάριον τὸν δεύτερον, ἢ τὸν Κίνναν αὐτὸν, ἢ τὸν Κάρβωνα ὀνομάζειν; μετὰ ταῦτα Λέπιδος ἰδίαν τέ τινα, ὥς δὴ καὶ τούτοις ἐπεξῶν, στάσιν ἤγειρε, καὶ πᾶσαν ὀλίγου τὴν Ἰταλίαν ἐτάραξεν. Ὡς δ' ἀπηλλάγην ποτε καὶ τούτου, μίμνησθε ὅσα αὐτὸν καὶ οἷα πρὸς τε τοῦ Σερτωρίου, καὶ πρὸς τῶν ἄλλων τῶν μετ' αὐτοῦ φηγόντων ἐπάθομεν. Τί δ' ὁ Πομπηῖος, τί δ' ὁ Καῖσαρ αὐτὸς οὗτος; (ἵνα μηδὲν ἐνταῦθα μήτε τοῦ Κατιλίνου, μήτε τοῦ Κλωδίου μνημονεύσω) οὐ πρότερον ἐπολέμησαν ἀλλήλοις, καὶ ταῦτα συγγενεῖς ὄντες; ἔπειτα μυρίων κακῶν οὐ μόνον τὴν πόλιν ἡμῶν ἢ καὶ τὴν λοιπὴν Ἰταλίαν, ἀλλὰ καὶ πᾶσαν, ὥς εἰπεῖν, τὴν οἰκουμένην ἐνέπλησαν; ἀρ' οὐν μετὰ τε τὸν Πομπηίου θάνατον, καὶ

τὸν πολὺν ἐκεῖνον τῶν πολιτῶν ὄλεθρον, ἥσυχία τις ἐγένετο; πόθεν; πολλοὺ γὰρ καὶ δεῖ. Οἶδεν δὲ ἡ Ἀφρική, οἶδεν ἡ Ἰβηρία τὸ πλῆθος τῶν ἐκατέρωθεν ἀπολομένων. Τί οὖν; ἐπὶ γὰρ τούτοις εἰρηνήσαμεν; καὶ πῶς; ὅποτε κεῖται μὲν αὐτὸς ὁ Καῖσαρ οὕτω σφαγεῖς· κατέχεται δὲ τὸ Καπιτώλιον, καὶ πεπλήρωται μὲν ἡ ἀγορὰ τῶν ὀπλῶν, πεπλήρωται δὲ καὶ πᾶσα ἡ πόλις τοῦ φόβου. 29. Οὕτως ἐπειδὴν ἄρξονται τινες στασιάζειν, καὶ τὰ βίαια αἰεὶ τοῖς βίαιοις ἀμύνεσθαι ζητῶσι, καὶ τὰς τιμωρίας μήτε πρὸς τὸ ἐπιεικὲς, μήτε πρὸς τὸ ἀνθρώπινον, ἀλλὰ πρὸς τὴν ἐπιθυμίαν καὶ τὴν ἐξουσίαν τὴν ἐκ τῶν ὀπλῶν ποιῶνται, κύκλος τις ἐξ ἀνάγκης αἰεὶ τῶν κακῶν γίγνεται καὶ ἀνταπόδοσις ἐκ διαδοχῆς τῶν δεινῶν συμβαίνει. Τό τε γὰρ εὐτυχῆσαν υἱοὶ τε πλεονάζει καὶ οὐδένα ὅρον τῆς πλεονεξίας ποιεῖται, καὶ τὸ πταῖσαν, ὀργῇ τῆς συμφορᾶς, ἂν γὰρ μὴ παρασχῆμα ἀπόληται, ἀντιτιμωρήσασθαι τὸν ἀδικήσαντα ἐπιθυμεῖ, μέχρις ἂν τὸν θυμὸν ἐκπλήσῃ· καὶ αὐτοῖς καὶ τὸ λοιπὸν πλῆθος, κἂν μὴ συμμετάσχη τῶν πραγμάτων, ἀλλὰ τῷ τε ἐλέῳ τοῦ νεικημένου, καὶ τῷ φθόνῳ τοῦ κεκρατηκότος, δεῖσάν τε ἅμα μὴ καὶ τὰ αὐτὰ ἐκεῖνῳ πάθῃ, καὶ ἐλπίσαν τὰ αὐτὰ τοῦτῳ δράσειν, συναίρεται. Καὶ οὕτω καὶ τὰ μέσα τῶν πολιτῶν στασιάζειν προάγεται· καὶ ἄλλοι τε ἐπ' ἄλλοις τὸ κακόν, προφάσει τιμωρίας τῶν αἰεὶ ἐλαττονούντων, ὥσπερ τι ἔνομον καὶ ἐγκύκλιον πρᾶγμα, ἀνταμυνόμενοι διαδέχονται, καὶ αὐτοὶ μὲν ὥς ἕκαστοι ἀπαλλάσσουσι, τὸ δὲ δὴ κοινὸν ἐξ ἀπαιτός τρόπον φθείρουσιν. 30. Ἡ οὐχ ὁρᾶτε, πόσον μὲν χρόνον κατατετρίμμεθα πολεμοῦντες ἀλλήλοις, ὅσα δὲ καὶ οἷα ἐν αὐτῷ πεπόνθαμεν; καίτοι τί τούτου δεινότερόν ἐστι, καὶ δεδράκαμεν; καὶ τίς ἀνταρδιθῆναι δύναται-

το τὸ πλῆθος τῶν χρημάτων, ἃ τοὺς τε συμμάχους περι-
 δύνοντες, καὶ τοὺς θεοὺς περισυλῶντες, καὶ προσέτι καὶ
 αὐτοὶ ἐξ ὧν οὐκ εἶχομεν συνεσφέροντες ἐπ' ἀλλήλοις δε-
 δαπανάμεθα; τίς τὸ πλῆθος τῶν ἀνδρῶν τῶν ἀπολωλό-
 των, οὐχ ὅτι τῶν ἄλλων (ἐπεὶ τοῦτό γ' ἀνεξεύρετόν ἐστιν),
 ἀλλὰ καὶ τῶν ἱππέων καὶ τῶν βουλευτῶν, ὧν εἰς ἕκαστος
 καὶ πᾶσαν τὴν πόλιν ἐν τοῖς ὀθνεῖσι πολέμοις, σῶσαι καὶ
 ζῶν καὶ ἀποθανῶν ἐδύνάτο; πόσοι μὲν γὰρ Κούρτιοι,
 πόσοι δὲ Λέκιοι, Φάβιοι, Γράκχοι, Μάρκελλοι, Σκιπίωνες
 τεθνήκασιν; οὐ μὰ Δί' οὐχ ἵνα Σαννίτας ἢ Λατίνους, ἢ
 Ἰβήρας, ἢ Καρχηδονίους ἀμύνωνται, ἀλλ' ἵνα καὶ αὐτοὶ
 προσαπολόωνται. Καὶ τῶν μὲν ἐν τοῖς ὅπλοις τετελευτη-
 κώτων (εἰ καὶ τὰ μάλιστα καὶ ἐκείνων ὠδύρετο ἂν τις)
 ἀλλ' ἥτιόν γε ἄξιόν ἐστιν ὀλοφύρασθαι. Ἐς τε γὰρ τὰς
 μάχας ἐθέλονται (εἴ γε ἐθέλοντάς τοὺς ἀναγκασθέντας
 φόβῳ καλεῖν δεῖ) ἦλθον, καὶ θάνατον εἰ καὶ ἄδικον, ἀλλὰ
 ἀνδρεῖόν γε ὑπέμειναν. Ἐν τε ἀγῶνι ἰσοπαλεῖ, καὶ ἐν ἐλ-
 πίδι τοῦ καὶ περιγενέσθαι καὶ κρατῆσαι, ἔπαιον ἀναι-
 σθήτως. Τοὺς δὲ ἐν ταῖς οἰκίαις καὶ ἐν ταῖς ὁδοῖς, τῇ τε
 ἀγορᾷ, τῇ τε βουλευτηρίῳ αὐτῷ, τῇ τε Καπιτωλίῳ αὐτῷ
 βραχίως, οὐχ ὅπως ἄνδρας, ἀλλὰ καὶ γυναῖκας, οὐχ ὅπως
 ἰαμιάζοντας, ἀλλὰ καὶ γίγοντας καὶ παῖδας, οἰκτρῶς ἐξο-
 λωλότας, πῶς ἂν τις κατ' ἀξίαν θρηνησεί; καὶ ταῦτα
 μὲν τοι τοιαῦτα, οἷα καὶ ὅσα οὐτ' αὐτοὶ ποτε πρὸς πάν-
 των ἅμα τῶν πολεμίων ἐπάθομεν, οὔτε ἐκείνους ἰδράσα-
 μεν, διατεθέντες ἀλλήλους, οὐχ ὅσον οὐκ ἀχθόμεθα, οὐτ'
 ἀπαλλαγῆναι ποτε αὐτῶν ἀνδρικῶς ἐθέλομεν, ἀλλὰ καὶ
 χαίρομεν, καὶ ἐορτάζομεν, καὶ εὐεργέτας τοὺς ποιοῦντας
 αὐτὰ ὀνομάζομεν. Καίτοι ἔγωγε οὐδ' ἀνθρώπινόν τινα
 βίον ἠγούμαι τοῦτον ἡμᾶς βεβιωκέναι, ἀλλὰ τῶν θε-

ρίων, ἃ δι' ἀλλήλων φθείρεται. 31. Καὶ τὰ μὲν ἴδη συμβεβηκότα τί ἂν ἐπὶ πλέον ὀδυραίμεθα (οὐ γάρ που καὶ ἀγέννητα αὐτὰ ποιησαίμεθα). τῶν δὲ δὴ μελλόντων προιδώμεθα. Διὰ γὰρ ταῦτα καὶ ἐκείνων ἐμνημόνευσα, οὐχ ἵνα τὺς κοινὰς συμφορὰς, ἃς γε μηδὲ γενέσθαι ὠφέλε, καταλέξω, ἀλλ' ἵνα ὑμᾶς ἐξ αὐτῶν ἀναπείσω, τὰ γοῦν λοιπὰ διασῶσαι. Τοῦτο γὰρ τις μόνον τῶν κακῶν ἀποναίτο, τὸ μηδὲν αὐτίς ὅμοιον σφίσι παθεῖν φυλάσσθαι. Ἐξεστι δὲ τοῦθ' ὑμῖν ἐν τῷ παρόντι μάλιστα ποιῆσαι, ἕως ἔτι τὸ δευρὸν ἄρχεται, καὶ οὔτε πολλοὶ που συνεστήκασιν, οἳ τε κεκνημένοι οὔτε πεπλεονεκτήκασιν ἀπ' ἀλλήλων οὔτ' ἡλάτιωνται, ὥς τῇ ἐλπίδι τοῦ κρείττονος, ὀργῇ τοῦ καταδεστέρου, καὶ παρὰ τὸ συμφέρον σφίσιν, ἀπερισκέπτως κινδυνεύσαι προσχθῆναι. Καὶ τοῦτο μέντοι τηλικούτον κατορθώσετε, μήτε πόνον τινὰ πονήσαντες, μήτε κινδυνεύσαντες, μήτε χρήματα ἀναλώσαντες, μὴ σφαγὰς ποιήσαντες· ἀλλ' αὐτὸ τοῦτο μόνον ψηφισάμενοι, μὴ μνησικακεῖν ἀλλήλοις. 32. Εἰ γὰρ τοί τινα καὶ ἡμάρτηται τισιν, ἀλλ' οὔτι γε καιρὸς ἐστὶν οὔτε πολυπραγμονῆσαι αὐτὰ, οὔτε ἐξελέγξαι, οὔτε τιμωρήσασθαι. Οὐδὲ γὰρ δικάζετε τισιν ἂν ἐν τῷ παρόντι, ὥς τό τε πᾶν ἀκριβὲς δίκαιον ζητηθῆναι δεῖν, ἀλλὰ βουλεύεσθε περὶ τῶν ἐνεστιχότων, ὅπως ὥς ἀσφαλέστατα καταστή. Τοῦτο δὲ οὐκ ἂν ὑπάρξειεν ἡμῖν, εἰ μὴ τι παρίδοιμεν· ὥσπερ που καὶ ἐπὶ τῶν παιδῶν ποιεῖν εἰώθαμεν. Οὔτε γὰρ πάντα ἀκριβῶς ἐπ' αὐτῶν ἐκλογιζόμεθα, καὶ πολλὰ καὶ παρορῶμεν ἀναγκαίως. Τῶν γὰρ μετρίων ἁμαρτημάτων ἕνεκα οὐδὲν ἀνηκέστως δεῖ κολάζειν, ἀλλὰ πρῶως σωφρονίζειν. Καὶ νῦν οὖν, ἅτε καὶ κοινοὶ παντὸς τοῦ δήμου πατέρες οὐ μόνον ὀνομαζόμε-

νοι, ἀλλὰ καὶ ἀληθῶς ὄντες, μὴ καὶ πάντα διακριβολο-
 γώμεθα, ἵνα μὴ καὶ πάντες ἀπολώμεθα. Ἐπεὶ τοι πολ-
 λὰ μὲν ἂν τις καὶ αὐτῷ τῷ Καίσαρι ἐγκαλέσειεν, ὥστε
 καὶ δικαίως αὐτὸν πεφονεῦσθαι δόξαι· πολλὰ δὲ καὶ τοὺς
 ἀποκτείναντας αὐτὸν αἰτιάσαιτο, ὥστε καὶ τιμωρίας αὐ-
 τοὺς ἀξίους εἶναι νομισθῆναι. Ἀλλὰ τοῦτο μὲν ἀνδρῶν
 ἔργον ἐστὶ στασιάσαι αὐθις ἐπιθυμούντων. Αἰὶ δὲ
 τοὺς ὀρθῶς βουλευομένους, μὴ τὸ πάντῃ δίκαιον ἐξακρι-
 βούντας βλάπτεσθαι, ἀλλὰ καὶ τῷ ἐπιεικεῖ προσχρωμέ-
 ρους σώζεσθαι. Ὡστε τὰ μὲν γεγενημένα ταῦτα χαλά-
 ζης τέ τινος καὶ κατακλυσμοῦ τρόπον συμβεβηκέναι νο-
 μίσαντες, λήθῃ παράδοτε· γνωρίσαντες δὲ τῶν γε ἀλλή-
 λους, αἵτε καὶ ὁμόφυλοι, καὶ πολῖται, συγγενεῖς τε ὄντες,
 ὁμονοήσατε. 33. Καὶ, ὅπως γε μηδεὶς ὑμῶν ὑποπιτεύσῃ
 με χαρίσασθαι τι τοῖς τὸν Καίσαρα ἀποκτείνασιν, ἵνα
 μὴ δίκην δῶσιν, ὅτι ποτὲ ἐν τῇ τοῦ Πομπηίου μερίδι ἐγε-
 νόμην, βούλεσθαι· ἐν τι ὑμῖν ἔρω. Καὶ γάρ τοι καὶ
 νομίζω πάντας ὑμᾶς πεπεῖσθαι σαφῶς, ὅτι οὔτε φιλίαν,
 οὔτε ἔχθραν πρὸς οὐδένα πώποτε δι' ἑμαυτὸν ἀνελόμην,
 ἀλλ' αἰὲ πάντας ὑμῶν ἔνεκα, καὶ τῆς κοινῆς καὶ ἐλευθε-
 ρίας καὶ ὁμονοίας, τοὺς μὲν ἐμίσησα, τοὺς δὲ ἠγάπησα.
 Αἰ' οὖν ταῦτα τὰ μὲν ἄλλα ἑάσω, βραχὺ δὲ τι ὑμῖν μό-
 νον φράσω. Τοσοῦτον γὰρ δέω τοῦτο ποιεῖν, καὶ μὴ
 τῆς κοινῆς σωτηρίας προσκοπεῖν, ὥστε καὶ τοῖς ἐτέροις
 οὐχ ὅτι τὴν ἀδελφὴν ἀπάντων, ὣν ἐπιπολάσαντες ἐπὶ τοῦ
 Καίσαρος ἔξω τοῦ καθεστηκότος ἐποίησαν, δοθῆναι φη-
 μὶ χεῖραι, ἀλλὰ καὶ τὰς τιμὰς καὶ τὰς ἀρχὰς καὶ τὰς
 δωρεάς, ὅσας ἔλαβον παρ' αὐτοῦ, (καίπερ οὐκ ἀρεσκόμε-
 νός τισιν αὐτῶν,) φυλαχθῆναι. Πράξει μὲν γὰρ τι, καὶ
 προχειρίσασθαι τι τοιοῦτον, οὐκ ἂν ὑμῖν συμβουλευέσαι-

μι· ἐπειδὴ δὲ γέγονεν, οὐδὲν οὐδέ ἐκείνων οἶμαι δεῖν ὑμᾶς
πολυπραγμονῆσαι. Τί γὰρ ἂν καὶ ζημιωθεῖτε τοσοῦ-
τον, ἂν ὁ θεῖνα ἢ ὁ θεῖνα ἔξω τοῦ δικαίου καὶ παρὰ τὴν
ἀξίαν λαβὼν ἔχῃ, ὅσον ὠφελῇθεῖτε μῆτε φόβον μῆτε τα-
ραχὴν τοῖς γε δυνηθεῖσι τότε παρασχόντες; ταῦτα μὲν
ἐν τῷ παρόντι πρὸς τὸ κατεπιῆγον ἤδη λέγω· ἐπειδὴ δὲ
καταστῇ τὰ πράγματα, τότε καὶ περὶ τῶν λοιπῶν σκε-
ψόμεθα.

M. TULLII CICERONIS
F R A G M E N T A.

(Typi obliqui, quos cursivos vocant, supplementa fragmentis addita; asterisci singuli coniecturam, bini** lacunam parvam, terni*** magnam, signum crucis† sedem fragmento de coniectura in media oratione assignatam, cincinnati,, "fragmenti recens inventi locum iam pridem cognitum, unci[] litteras vocesve dubias notant.)*

A. FRAGMENTA
ORATIONUM M. TULLII CICERONIS.

MAGNAM PARTEM SUPERSTITUM.

443. Orationis pro P. QUINTIO unum vid. Adn. ad Opp. 15. c. 27.

444. Or. pro ROSCIO COMOEDO quinque a Caletano Melliore Neapolitano cum fragmento Liviano Tullianorum nomine edita partim (1. 2. 3.) Senecae sunt (cf. Niebuhrum ad Cic. orr. pro Fonteio etc. Fragm. p. 102.), partim (4.) orationis Ciceronianae pro C. Rabirio (cf. Niebuhr. ib. p. 79. sq.); quintum denique cui debeatur, incertum est. Haec omnia v. Opp. 17. extr.

445. Or. pro M. FONTEIO septem, quorum numero 7. et 10. ab Orellio sunt addita, v. Opp. 25. §§. 1-10.

446. Or. I. pro LEGE AGRARIA tria v. Opp. 29. init. In priorē ed. quattuor enumeravi, quorum alterum, quod est ap. Gellium (N. A. l. XIII. c. 24.), ipsius orationis §. 12. continetur.

147. Or. pro FLACCO quindecim.

a) *Ingenita levitas et erudita vanitas* (Int. Graecorum). (Hieronymi. Comm. ad Galat. lib. I, 3. et ep. X, 3. Opp. Vol. IV, 2. p. 16. Ed. Bened.)

b) *Quam benevolum hunc populo Romano, quam fidelem putatis?* (Fronto Exx. Elocc. p. 368. Rom.) Haec Malo eadem videntur esse, quae exstant ap. Cic. Philipp. XI, 13, 33. „*cuius benevolentia*“ etc. et verbis disparia et constructione, cuius causa Frontoni citantur.

Hoc secundum et reliqua tredecim, quae vid. Opp. 40. inter §§. 5. et 6., Orellius primus adiecit.

148. Or. in L. PISONEM undecim, quorum prima decem vid. Opp. 50. Int. A-K. Quod loco 7. Klotzius affert, Arusianus Messus p. 221. ed. Lindemann. memoriae prodidit:

Homini levi et subito filiam collocavit.

Ceterum eodem quo Orellius, ordine haec fragmenta recensui, nisi quod eius octavum in duo h) et i) dispescui. Eodem auctore quartum d) composui e duobus, i. e. sexto et octavo Klotzii. Is vero fragmenta nescio cur in hunc redegit ordinem: a b c e g d 1. l d 2. f h k, omisit autem fragmentum i, uncis a me notatum, ab Orellio ascriptum fragmento l.

B. FRAGMENTA ORATIONUM DEPERDITARUM.

149. DE REGE ALEXANDRINO.

ARG. Ca. Cornelio Lentulo L. Marcio Philippo coss. 698. quum Ptolemaeus Auletes, Aegypti rex, Romam supplex confugisset, Cicero in senatu sententiis ultro citroque dictis orationem habuit de reducendo in regnum rege Alexandrino. Haec autem orationis fragmenta primus edidit A. Maius e cod. Ambros. Mediolani 1817.

I. 4. Ut rapiat, ut latrocinetur.

2. Si hercle in nostris rebus tam ad res, ad pecunias tam attenti, tam avari soleremus esse.

II. 4. Sed tamen, quae sunt nostra iudicia, tentaverat Crassus asseverare, non semel de hac Aegypti severitate, sed frequentissime praeiudicatum. Ac primo quidem, illo tempore, quo pecunia repetita esse ab Tyro, et advecta Romam videbatur, seposita iam nuper ab Alexa rege. Occurrendum est igitur, ut haec refutentur et in ipsa propositione.

2. Debent esse modestissima: quoniam quidem est hoc summi imperii, nosmet ipsos de nostris rebus iudicare.

3. Qui ex hereditate tanta unum solum nomen agnoverimus.

4. Sic est iusta caussa belli, sicuti Crassus commemoravit cum Iugurtha fuisse.

III. 4. Non patiar hanc exaudiri vocem huius imperii: ego te, nisi das aliquid, hostem; si quid dederis, regem et socium et amicum iudicabo.

2. Quum ille rex sit interfectus, hunc puerum in Syria fuisse.

3. Atque illud etiam constare video, regem illum, quum reginam sororem suam, caram acceptamque populo, manibus suis trucidasset, interfectum esse impetu multitudinis. (Haec Asconius.)

4. Difficilis ratio belli gerendi; at plena fidei, plena pietatis. (Aquila c. 14. p. 154. Fortun. Rhetor. l. II. in Partitione et in Hypophoris. Marclan. Capella de Rhetorica p. 428. ed. Capperon.)

150. IN CLODIUM ET CURIONEM.

(Cum supplementis ed. Beier.)

ARGUMENTUM, ut videtur, ASCONII.

Apud Graecos huiusmodi genera orationum *ἐγκαινία καὶ ψήφοντα* nominantur, continentia ferme laudes et vituperationes. Non enim rei postulantur a Tullio vel C. Curio vel P. Clodius; sed quoniam habuerant in senatu quamdam iurgiosam decertationem, visum Ciceroni est hanc orationem conscribere plenam sine dubio et asperitatis et facetiarum, quibus mores utriusque proscindit et de singulorum vitiis quam potest acerbissime loquitur. Sed enim principium huius offensae fertur a P. Clodii incestu descendisse. Nam visus est in domo pontificis maximi C. Caesaris eiusdemque praetoris incestum fecisse cum eius uxore Pompeia eo tempore, quo per Vestales virgines et matronas honestissimas in operto Bonae deae sacrificium viris omnibus inaccessum fiebat: unde elapso tamen Clodio magna invidia percrebuit et infamia caerimoniarum, ut senatus decernere cogeretur, omni diligentia consulum pervestigandum, si quod esset publicis religionibus illatum flagitium. Accedebat huc etiam praeiudicium quoddam C. Caesaris ipsius pontificis, qui uxorem suam illico repudiavit. Post quod reus de incesto factus est P. Clodius, accusante L. Lentulo, defendente C. Curione patre. Nam tres illis temporibus Curiones illustri nomine exstiterunt atque ita in libris adhuc feruntur: Curio avus, qui Servium Fulvium incesti reum defendit, et hic C. Curio pater, qui P. Clodio adfuit, et tertius ille Curio tribunicus, qui bello civili Pompeiano in Africa periit: quum enim esset partium Caesaris, oppressus est ab equitibus Iubae regis. Sed hactenus de Curionibus dictum sit. Multum diuque habitis concertationibus ante iudicium, P. Clodius a turbulenta multitudine, ne causam diceret, non sine impetu seditionis adiutus est, auctore huius conspirationis Q. Fufio Caleno tribuno pl., cuius mentionem creberrimam Tullius in Philippicis orationibus facit, obstante vero paene universo senatu pro sanctimonia religionum adversus crimen incesti. Iudices tamen ad extremum dati sunt. Et primo quidem ab senatu

praesidium petiverant, ut de Clodio potentissimo homine liberius indicaretur. Verum ita res cecidit, ut in eum multi grave testimonium dicerent, quorum in numero M. ipse Tullius interrogatus ait, ad se salutatum venisse ipsa die Clodium, qua se ille contenderat Interamniae fuisse millibus passuum ferme XC ab Urbe disiunctum; quo scilicet videri volebat incesti Romae committendi facultatem non habuisse. Et post haec ab iudicibus XXV damnatus est. Praevaluit tamen ad eius victoriam maior eorum numerus, qui absolverunt. Nam XXXI pro eo sententiae latae sunt. Inde igitur capitalis inimicus in M. Tullium coepit efferri. Et quum illo anno potestate quaestoria fungeretur, apud populum creberrimis eum concionibus lacescebat. Minas quia immo praetendens, ad familiam se plebeiam transiturum, ut tribunus pl. fieret, denuntiabat. Quibus minacissimis illius vocibus vehementer et acerrimo spiritu hac oratione Cicero respondit, duorum, tam ipsius, quam Curionis.

(Hoc veteris scholiastae argumentum, et quae huic subiecta sunt orationis fragmenta, praeter quattuor e Quinctiliano, duo e Nonio, unum ex horum utroque et Rufiniano, et unum ex ipso Cicerone iam diu cognita, primum edita a Maio e cod. Ambrosiano Mediolani 1814. supplementis codicis Taurinensis Peyron auxit 1824. Ceterum Nonius orationem etiam omisso Curionis nomine commemorat.)

I. † Statueram, P. C., quoad reus esset P. Clodius, nihil de illo neque apud vos neque alio ullo in loco dicere. *Tametsi acerbissimum et capitale mihi odium minis † ac furiosis concionibus indixerat, (quod simul ab eo mihi et rei publicae denuntiabatur,) tamen neque dixi quidquam pro testimonio, nisi quod erat ita notum atque testatum, ut non possem praeterire, et facile patiebar, † nihil me addere ad alterius periculum. Non enim illum reum, sed millies condemnatum arbitrabar, nisi religio, nisi pudicitia, nisi iudiciorum fides, ni-*

si senatus auctoritas omnis concidisset. † Sin esset iudicatum, non videri virum venisse, quo iste venisset, non magno opere intelligebam esse nobis laborandum, ne ita, ut sperarunt mali, alacris exsultaret improbitas in victoria. Ut ille iudicio tamquam e naufragio nudus emersit: † perturbatio istum mentis et quaedam scelerum offusa caligo et ardentes Furiarum faces excitarent, praesertim quum eum frustrata esset spes, cui inhiaverat cupiditati suae blandiens, ut opimae provinciae proconsuli quaestor auctoritate senatus adderetur. (Ascon. Quinctil. l. VIII. c. 3. §. 81. l. IX. c. 3. §. 47.)

II. † Ac vide, an facile fieri tu potueris, quum is factus non sit, cui tu concessisti † Syriam sibi extra ordinem polliceri. (Ascon. Quinctil. l. V, 10, 92.)

Quum igitur † creditoribus suis spem ostentare provinciae videretur, augens magnum quemdam cumulum aeris alieni: ut ingemuit gravius timidior quidam creditor; confirmat se comitiis consularibus Romae futurum. (Asconius.)

Quum vero ipsa iam sortitio provinciarum expectaretur: † tanto prius ad aerarium venit, ut ibi ne scribam quidem quemquam offenderet. (Asconius.)

III. *Atque etiam simulabat se, ut tribunus plebis fieret, contaminatis gentibus, iure Quiritium legitimo tutelarum et hereditatum relicto, amissis sacris paternis, in adoptiva transiturum: † quibus iste, qui omnia sacrificia nosset, facile ab se deos placari posse arbitrabatur.* (Quinctil. l. IX. c. 2. §. 96.)

† Quum se ad plebem transire velle diceret, sed misere fretum transire cuperet: hanc loquacem Siciliam non despexit. (Asconius.)

Iam vero ex iudicio tam egens emissus, quam quidam iudices eius ante illud iudicium fuerunt, et ad ali-

videri possunt obscuriora, quum lentius disputantur. Vita atque factis illustranda sunt summorum virorum haec, quae verbis subtilius, quam satis est, disputari videntur. Quaero enim a vobis, num ullam cogitationem habuisse videantur ii, qui hanc rempublicam tam praeclare fundatam nobis reliquerunt, aut auri et argenti ad avaritiam, aut amoenitatum ad delectationem, aut supellectilis ad delicias, aut epularum ad voluptates? 44. Ponite ante oculos unum quemque regum. Vultis a Romulo? vultis post liberam civitatem ab iis ipsis, qui liberaverunt [eam]? Quibus tandem gradibus Romulus escendit in caelum? iisne, quae isti bona appellant? an rebus gestis atque virtutibus? Quid? a Numa Pompilio? minusne gratas diis immortalibus capredines ac fictiles ~~lir~~urnulas fuisse, quam filicatas aliorum pateras arbitramur? Omitto reliquos: sunt enim omnes pares inter se praeter Superbum. 42. Brutum si quis roget, quid egerit in patria liberanda: si quis item reliquos eiusdem consilii socios, quid spectaverint, quid secuti sint: num quis exsistet, cui voluptas, cui divitiae, cui denique praeter officium fortis et magni viri quidquam aliud propositum fuisse videatur? Quae res ad necem Porse-nae C. Mucium impulit sine ulla spe salutis suae? Quae vis Coclitem contra omnes hostium copias tenuit in ponte solum? quae patrem Decium, quae filium devotavit atque immisit in armatas hostium copias? Quid continentia C. Fabricii, quid tenuitas victus M. Curii sequebatur? Quid duo propugnacula belli Punic. Cn. et P. Scipiones, qui Karthaginiensium adventum corporibus suis intercludendum putaverunt? quid Africanus maior? quid minor? quid inter horum aetates interiectus Cato? quid innumerabiles alii? (nam

domesticis exemplis abundamus:) cogitasse, quidquam in vita sibi expetendum, nisi quod laudabile esset et praeclarum, videntur? III. 43. Veniant igitur isti irrisores huius orationis ac sententiae: et iam vel ipsi iudicent, utrum se horum alicuius, qui marmoreis tectis, ebore et auro fulgentibus, qui signis, qui tabulis, qui caelato auro et argento, qui Corinthiis operibus abundant, an C. Fabricii, qui nihil eorum habuit, nihil habere voluit, similes esse malint? 44. Atque haec quidem, *quae modo huc, modo illuc transferuntur, facile adduci solent, ut in rebus bonis esse negent*: illud tamen arcte tenent accurateque defendunt, *voluptatem esse summum bonum*. Quae quidem mihi vox *pecudum videtur esse, non hominum*. Tu, quum tibi sive deus, sive mater, ut ita dicam, rerum omnium natura dederit animum, quo nihil est praestantius neque divinius, sic te ipse abiicies atque prosternes, ut nihil inter te atque quadrupedem aliquam putes interesse? Quidquamne bonum est, quod non eum, qui id possidet, meliorem facit? 45. Ut enim quisque est maxime boni particeps, ita et laudabilis maxime: *neque est ullum bonum, de quo non is, qui id habeat, honeste possit gloriari*. Quid autem est horum in voluptate? Melioremne efficit aut laudabiliorem virum? an quisquam in potiundis voluptatibus gloriando sese et praedicatione effert? Atqui si voluptas, quae plurimorum patrociniis defenditur, in rebus bonis habenda non est, eaque, *quo est maior, eo magis mentem e sua sede et statu demovet*, profecto nihil est aliud bene et beate vivere, nisi honeste et recte vivere.

PARADOXON II.

Ὅτι αὐτάρκης ἡ ἀρετὴ πρὸς εὐδαιμονίαν.

In quo virtus sit, ei nihil deesse ad beate vivendum.

16. Nec vero ego M. Regulum aerumnosum nec infelicem nec miserum umquam putavi. Non enim magnitudo animi ejus excruciabatur a Poenis, non gravitas, non fides, non constantia, non ulla virtus, non denique animus ipse: qui, tot virtutum praesidio tantoque comitatu, quum corpus ejus caperetur, capi certe ipse non potuit. C. vero Marium vidimus, qui mihi secundis rebus unus ex fortunatis hominibus, adversis unus ex summis viris videbatur; quo beatius esse mortali nihil potest. 17. Nescis, insane, nescis, quantas vires virtus habeat; nomen tantum virtutis usurpas: quid ipsa valeat, ignoras. Nemo potest non beatissimus esse, qui est totus aptus ex sese, quique in se uno sua ponit omnia. Cui spes omnis et ratio et cogitatio pendet ex fortuna; huic nihil potest esse certi, nihil, quod exploratum habeat permansurum sibi unum diem. Eum tu hominem terreto, si quem eris nactus, istis mortis aut exsilii minis! Mihi vero quidquid acciderit in tam ingrata civitate, ne recusanti quidem evenerit, non modo non repugnanti. Quid enim ego laboravi, aut quid egi, aut in quo evigilaverunt curae et cogitationes meae, si quidem nihil peperit tale, nihil consecutus sum, ut eo statu essem, quem neque fortunae temeritas, neque inimicorum labefactaret iniuria? 18. Mortemne mihi minitaris, ut omnino ab hominibus, — an exsilium, ut ab improbis demigrandum sit? Mors terribilis est iis, quorum cum vita omnia exstinguuntur; non iis, quorum laus emori non potest: exsilium autem illis, quibus quasi circumscriptus est habitandi locus; non iis, qui omnem orbem

terrarum unam urbem esse ducunt. Te miseriae, te aerumnae premunt, qui te beatum, qui florentem putas: tuae libidines te torquent: tu dies noctesque cruciaris; cui nec sat est, quod est, et, id ipsum ne non sit diuturnum, times: te conscientiae stimulant maleficiorum tuorum: te metus exanimant iudiciorum atque legum: quocumque aspexisti, ut furiae, sic tuae tibi occurrunt iniuriae, quae te respirare non sinunt.

19. Quamobrem, ut improbo et stulto et inertī nemini bene esse potest, sic bonus vir et fortis et sapiens miser esse non potest. *Nec vero, cuius virtus moresque laudandi sunt, eius non laudanda vita est: neque porro fugienda vita, quae laudanda est. Esset autem fugienda, si esset misera. Quamobrem, quidquid est laudabile, idem et beatum et florens et expetendum videri debet.* *deet*

PARADOXON III.

*Οὐ ἴσα τὰ ἀμαρτήματα καὶ τὰ κατορθώματα.
Aequalia esse peccata et recte facta.*

I. 20. *Parva, inquit, res est.* At magna culpa. Nec enim peccata rerum eventu, sed vitiis hominum metienda sunt. In quo peccatur, id potest aliud alio maius esse aut minus: ipsum quidem illud peccare, quoquo verteris, unum est. Auri navem evertat gubernator, an paleae; in re aliquantulum, in gubernatoris inscientia nihil interest. Lapsa est libido in muliere ignota: dolor ad pauciores pertinet, quam si petulans fuisset in aliqua generosa ac nobili virgine: peccavit vero nihilominus, si quidem est peccare tamquam transilire lineas: quod quum feceris, culpa commissa est: quam longe progrediare, quum semel

transieris transieris, ad augendam culpam nihil pertinet. Pec-
care certe licet nemini. Quod autem non licet, id hoc
uno tenetur, si arguitur non licere. Id si nec maius
nec minus umquam fieri potest; (quoniam in eo est
peccatum, si non licuit; quod semper unum et idem
est:) quae ex eo peccata nascuntur, aequalia sint oportet.
21. Quod si virtutes pares sunt inter se, paria
esse etiam vitia necesse est. Atqui pares esse virtu-
tes, nec bono viro meliorem, nec temperante tempe-
rantio rem, nec forti fortio rem, nec sapiente sapientio-
rem posse fieri, facillime potest perspicui. An virum
bonum dices, qui depositum nullo teste, quum lucra-
ri impune posset auri pondo decem, reddiderit, si
idem in decem millibus pondo non [idem] fecerit? aut
temperantem [eum], qui se in aliqua libidine conti-
nuerit, in aliqua effuderit? 22. Una virtus est, consen-
tiens cum ratione et perpetua constantia. Nihil huic
addi potest, quo magis virtus sit: nihil demi, ut vir-
tutis nomen relinquatur. Etenim si benefacta recte
facta sunt, et nihil recto rectius: certe ne bono qui-
dem melius quidquam inveniri potest. Sequitur igitur,
ut etiam vitia sint paria: si quidem pravitates
animi recte vitia dicuntur. Atqui quoniam pares vir-
tutes sunt: recte facta, quando a virtutibus profici-
scuntur, paria esse debent; itemque peccata, quoniam
ex vitiis manant, sint aequalia necesse est. II. 23. *A
philosophis*, inquis, *ista sumis*. Metuebam, ne a leno-
nibus diceres. *Socrates disputabat isto modo*. Bene
hercule narras. Nam istum doctum et sapientem vi-
rum fuisse memoriae traditum est. Sed tamen quae-
ro ex te: (quando verbis inter nos contendimus, non
pugnis:) utrum de bonis est quaerendum, quid baiuli
atque operarii, an, quid homines doctissimi senserint?

praesertim quum hac sententia non modo verior, sed ne utilior quidem hominum vitae reperiri ulla possit. Quae vis enim est, quae magis arceat homines ab improbitate omni, quam si senserint, nullum in delictis esse discrimen? aequè peccare se, si privatis, ac si magistratibus manus adferant? quamcumque in domum stuprum intulerint, eandem esse labem libidinis? 24. *Nihilne igitur interest, (nam hoc dicet aliquis,) patrem quis enecet, an servum?* Nuda ista si ponas, iudicari, qualia sint, non facile possunt. Patrem vita privare si per se scelus est: Saguntini, qui parentes suos liberos emori, quam servos vivere maluerunt, parricidae fuerunt. Ergo et parenti nonnumquam adimi vita sine scelere potest: et servo saepe sine iniuria non potest. Causa igitur haec, non natura distinguit; quae quando utro accessit, id fit propensius; si utroque adiuncta est, paria fiant necesse est. 25. Illud tamen interest, quod in servo necando, si id fit iniuria, semel peccatur; in patris vita violanda multa peccantur. Violatur is, qui procreavit: is, qui aluit: is, qui erudit: is, qui in sede ac domo atque in republica collocavit. Multitudine peccatorum praestat, eoque poena maiore dignus est. Sed nos in vita, non quae cuique peccato poena sit, sed quantum cuique liceat, spectare debemus: quidquid non oportet, scelus esse, quidquid non licet, nefas putare debemus. Etiamne in minimis rebus? Etiam: si quidem rerum modum fingere non possumus, animorum modum tenere possumus. 26. *Histrionem si paullum se movit extra numerum, aut si versus pronuntiatus est syllaba una brevior aut longior, exhibetur et exploditur: tu in vita, quae omni gestu moderatior, omni versu aptior esse debet, ut in syllaba te peccare dices?* Poe-

tam non audio in nugis: in vitae societate audiam civem, digitis peccata dimetientem sua? Quae si visa sunt breviora, leviora qui possint videri? quum, quidquid peccatur, perturbatione peccetur rationis atque ordinis; perturbata autem semel ratione et ordine, nihil possit addi, quo magis peccari posse videatur.

PARADOXON IV.

Ὅτι πᾶς ἄνθρωπος μαίνεται.

Omnem stultum insanire.

I. 27. Ego vero te non stultum, ut saepe; non improbum, ut semper; sed dementem et insanum (rebus vincam necessariis.) Sapiientis animus magnitudine consilii, tolerantia rerum humanarum, contemptione fortunae, virtutibus denique omnibus, ut moenibus, septus vincetur et expugnabitur, qui ne civitate quidem pelli potest? Quae est enim civitas? Omnisne conventus etiam ferorum et immanium? omnisne etiam fugitivorum ac latronum congregata unum in locum multitudo? Certe negabis. Non igitur erat illa tum civitas, quum leges in ea nihil valebant: quum iudicia iacebant: quum mos patrius occiderat: quum, ferro pulsus magistratibus, senatus nomen in republica non erat. Praedonum ille concursus et, te duce, latrocinium in foro constitutum et reliquiae coniurationis a Catilinae furiis ad tuum scelus furoremque conversae non civitas erat. 28. Itaque pulsus ego civitate non sum, quae nulla erat: arcessitus in civitatem sum, quum esset in republica consul, qui tum nullus fuerat: esset senatus, qui tum occiderat: esset consensus populi liberi: esset iuris et aequitatis, quae vincula sunt civitatis, repetita memoria. Ac vi-

de, quam ista tui latrocinii tela contempserim. Iactam et immissam a te nefariam in me iniuriam semper duxi: pervenisse ad me numquam putavi: nisi forte, quum parietes disturbabas, aut quum tectis sceleratas faces inferebas, meorum aliquid ruere aut deflagrare arbitrabare. 29. Nihil neque meum est neque cuiusquam, quod auferri, quod eripi, quod amitti potest. Si mihi eripuisses divinam animi mei constantiam, meas curas, vigilias, consilia, quibus respublica te invitissimo stat; si huius aeterni beneficii immortalem memoriam delevisse; multo etiam magis si illam mentem, unde haec consilia manarunt, mihi eripuisses: tum ego accepisse me confiterer iniuriam. Sed si haec nec fecisti, nec facere potuisti: redditum mihi gloriosum iniuria tua dedit, non exitum calamitosum. Ergo ego semper civis; et tum maxime, quum meam salutem senatus exteris nationibus, ut civis optimi, commendabat; tu ne nunc quidem: nisi forte idem esse hostis et civis potest. An tu civem ab hoste natura ac loco, non animo factisque distinguis? II. 30. Caedem in foro fecisti: armatis latronibus templa tenuisti: privatorum domos, aedes sacras incendiisti. Cur hostis Spartacus, si tu civis? Potes autem tu esse civis, propter quem aliquando civitas non fuit? et me tuo nomine appellas, quum omnes meo discessu exsulasse rempublicam putent? Numquamne, homo amentissime, te circumspecies? numquam, nec quid facias, considerabis, nec quid loquare? Nescis, exsilium scelerum esse poenam? meum illud iter ob praeclarissimas res a me gestas esse susceptum? 31. Omnes scelerati atque impii, quorum tu te ducem esse profiteris, quos leges exsilio affici volunt, exsules sunt, etiam si solum non mutarunt. An quum omnes

leges te exsulem esse iubeant, non eris tu exsul? Num appellatur inimicus, qui cum telo fuerit? ante senatum tua sica deprehensa est. * Qui hominem occiderit? tu plurimos occidisti. Qui incendium fecerit? aedes Nympharum manu tua deflagavit. * Qui templa occupaverit? in foro castra posuisti. 32. Sed quid ego communes leges profero, quibus omnibus es exsul? Familiarissimus tuus de te privilegium tulit, ut, si in opertum Bonae Deae accessisses, exsulares. At te id fecisse, etiam gloriari soles. Quomodo igitur, tot legibus in exsilium eiectus, nomen exsulis non perhorrescis? *Romae sum*, inquis. Et quidem in operto fuisti. Non igitur, ubi quisque erit, eius loci ius tenebit, si ibi eum legibus esse non oportebit.

PARADOXON V.

Ὅτι μόνος ὁ σοφὸς ἐλεύθερος καὶ πᾶς ἄφρων δοῦλος.
Solum sapientem esse liberum et omnem stultum
servum.

I. 33. Laudetur vero hic imperator aut etiam appelletur aut hoc nomine dignus putetur. Quo modo aut cui tandem hic libero imperabit, qui non potest cupiditatibus suis imperare? Refrenet primum libidines, spernat voluptates, iracundiam teneat, coerceat avaritiam, ceteras animi labes repellat: tum incipiat aliis imperare, quum ipse improbissimis dominis, dedecori ac turpitudini, parere desierit. Dum quidem his obediet, non modo imperator, sed liber habendus omnino non erit. Praeclare enim est hoc usurpatum a doctissimis, quorum ego auctoritate non uter, si mihi apud aliquos agrestes haec habenda esset oratio. Quum vero apud prudentissimos loquar, quibus haec

longue
inaudita non sunt, cur ego similem, me, si quid in his studiis operae posuerim, perdidisse? Dictum est igitur ab eruditissimis viris, nisi sapientem, liberum esse neminem. 34. Quid est enim libertas? potestas vivendi, ut velis. Quis igitur vivit, ut vult, nisi qui recta sequitur, qui gaudet officio, cui vivendi via considerata atque provisa est? qui legibus quidem non propter metum paret, sed eas sequitur atque colit, quia id salutare maxime esse iudicat: qui nihil dicit, nihil facit, nihil cogitat denique, nisi libenter ac libere: cuius omnia consilia, resque omnes, quas gerit, ab ipso proficiscuntur, eodemque referuntur: nec est ulla res, quae plus apud eum polleat, quam ipsius voluntas atque iudicium: cui quidem etiam, quae vim habere maximam dicitur, Fortuna ipsa cedit: sicut sapiens poeta dixit: *Suis ea cuique fingitur moribus.* Soli igitur hoc contingit sapienti, ut nihil faciat invitus, nihil dolens, nihil coactus. 35. Quod etsi ita esse, pluribus verbis disserendum est: illud tamen et breve et confitendum est, nisi qui ita sit affectus, liberum esse neminem. Servi igitur omnes improbi. Nec hoc tam re est, quam dictu inopinatum atque mirabile. Non enim ita dicunt eos esse servos, ut mancipia, quae sunt dominorum facta nexu, aut aliquō iure civili: sed, si servitus sit, sicut est, obedientia fracti animi atque abiecti et arbitrio carentis suo, quis neget, omnes leves, omnes cupidos, omnes denique improbos esse servos? II. 36. An ille mihi liber, cui mulier imperat? cui leges imponit, praescribit, iubet, vetat, quod videtur? qui nihil imperanti negare potest, nihil recusare audet? Poscit; dandum est: vocat; veniendum: eiicit; abeundum: minatur; extimescendum. Ego vero istum non modo servum, sed nequissimum

servum, etiam si in amplissima familia natus sit, appellandum puto. Atque ut in magna familia sunt alii lautiores, ut sibi videntur, servi, sed tamen servi, atrienses ac topiarii; pari stultitia sunt, quos signa, quos tabulae, quos caelatum argentum, quos Corinthia opera, quos aedificia magnifica nimio opere delectant. *At sumus, inquit, civitatis principes.* Vos vero ne conservorum quidem vestrorum principes estis. 37. Sed ut in familia, qui tractant ista, qui tergunt, qui ungunt, qui verrunt, qui spargunt, non honestissimum locum servitutis tenent: sic in civitate, qui se istarum rerum cupiditatibus dediderunt, ipsius servitutis locum paene infimum obtinent. *Magna inquit, bella gessi: magnis imperiis et provinciis praefui.* Gere igitur animum laude dignum. *Echionis tabula te* stupidum detinet aut signum aliquod Polycleti. *Mitto, unde sustuleris, [et] quomodo habeas.* Intuentem te, admirantem, clamores tollentem quum video, servum te esse ineptiarum omnium iudico. 38. *Nonne igitur sunt ista festiva?* Sint. Nam nos quoque oculos eruditos habemus. Sed, obsecro te, ita venusta habeantur ista, non ut vincula virorum sint, sed ut oblectamenta puerorum. Quid enim censes? si L. Mummius aliquem istorum videret, matellionem Corinthium cupidissime tractantem, quum ipse totam Corinthum contempsisset: utrum illum civem excellentem, an atriensem diligentem putaret? Reviviscat M. Curius aut eorum aliquis, quorum in villa ac domo nihil splendidum, nihil ornatum fuit praeter ipsos, et videat aliquem, summis populi beneficiis usum, *barbatulos mullos exceptantem de piscina et pertractantem et muraenarum copia gloriantem:* nonne hunc hominem ita servum iudicet, ut ne in familia quidem

dignum maiore aliquo negotio putet? 39. An eorum servitus dubia est, qui cupiditate peculii nullam conditionem recusant durissimae servitutis? Hereditatis spes quid iniquitatis in serviendo non suscipit? quem nutum locupletis orbi senis non observat? Loquitur ad voluntatem: quidquid denunciatum sit, facit: assectatur, assidet, munerat[ur]. Quid horum est liberi? quid denique non servi inertis: III. 40. Quid? iam illa cupiditas, quae videtur esse liberalior, honoris, imperii, provinciarum, quam dura est domina! quam imperiosa! quam vehemens! Cethego, homini non probatissimo, servire coegit eos, qui sibi esse amplissimi videbantur; munera mittere, noctu venire domum ad eum, precari, denique supplicare. Quae servitus est, si haec libertas existimari potest? Quid? quum cupiditatum dominatus excessit, et alius est dominus exortus ex conscientia peccatorum, timor; quam est illa misera, quam dura servitus! adolescentibus paullo loquacioribus est serviendum: omnes, qui aliquid scire videntur, tamquam domini timentur. Iudex vero quantum habet dominatum! quo timore nocentes afficit! An non est omnis metus servitus? 41. Quid valet igitur illa eloquentissimi viri, L. Crassi, copiosa magis, quam sapiens oratio: *Eripite nos ex servitute*. Quae est ista servitus tam claro homini tamque nobili? Omnis animi debilitati et humilis et fracti timiditas servitus est. *Nolite sinere nos cuiquam servire*. In libertatem vindicari vult? Minime. Quid enim adiungit? *Nisi vobis universis*. Dominum mutare, non liber esse vult. *Quibus et possumus et debemus*. Nos vero, siquidem animo excelso et alto et virtutibus exaggerato sumus, nec debemus nec possumus. Tu posse te dicito, quoniam quidem potes; debere ne di-

xeris; quoniam nihil quisquam debet, nisi quod est turpe non reddere. Sed haec hactenus. Ille videat, quomodo imperator esse possit: quum eum ne liberum quidem esse ratio et veritas ipsa convincat.

PARADOXON VI.

Ὅτι μόνος ὁ σοφὸς πλούσιος.

Solum sapientem esse divitem.

I. 42. Quae est ista in commemoranda pecunia tua tam insolens ostentatio? Solusne tu dives? pro dii immortales! egone me audivisse aliquid et didicisse non gaudeam? Solusne dives? Quid, si ne dives quidem? quid, si pauper etiam? Quem enim intelligimus divitem? aut hoc verbum in quo homine ponimus? Opinor in eo, cui tanta possessio est, ut ad liberaliter vivendum facile contentus sit: qui nihil quaerat, nihil appetat, nihil optet amplius. 43. Animus oportet tuus se iudicet dignum, non hominum sermo, neque possessiones tuae; nihil sibi deesse putet, nihil curet amplius. Satiatus est aut contentus etiam pecunia: concedo, dives es. Sin autem propter aviditatem pecuniae nullum quaestum turpem putas, quum isti ordini ne honestus quidem possit esse ullus; si quotidie fraudas, decipis, poscis, pacisceris, auferis, eripis; si socios spolias, aerarium expilas; si testamenta amicorum exspectas, aut ne exspectas quidem, atque ipso supponis: haec utrum abundantis, an egentis signa sunt? 44. Animus hominis dives, non arca appellari solet. Quamvis illa sit plena, dum te inanem videbo, divitem non putabo. Etenim ex eo, quantum cuique satis est, metiuntur homines divitiarum modum. Filiam quis habet? pecunia est opus: duas; maiore:

plures; maiore etiam. Et si, ut aiunt, Danao quinquaginta sint filiae, tot dotes magnam quaerunt pecuniam. Quantum enim cuique opus est, ad id accomodatur, ut ante dixi, divitiarum modus. Qui igitur non filias plures, sed innumerabiles cupiditates habet, quae brevi tempore maximas copias exhaurire possint; hunc quo modo ego appellabo divitem, quum ipse etiam egere se sentiat? 45. Multi ex te audierunt, quum diceres *neminem esse divitem, nisi qui exercitum alere posset suis fructibus*: quod populus Romanus tantis vectigalibus iam pridem vix potest. Ergo hoc proposito, numquam eris dives ante, quam tibi ex tuis possessionibus tantum reficiatur, ut eo tueri sex legiones et magna equitum ac peditum auxilia possis. Iam fateris igitur non esse te divitem, cui tantum desit, ut expleas id, quod exoptas. Itaque istam paupertatem vel potius egestatem ac mendicitatem tuam numquam obscure tulisti. II. 46. Nam ut iis, qui honeste rem quaerunt mercaturis faciendis, operis dandis, publicis sumendis, intelligimus opus esse quaesito: sic, qui videt domi tuae pariter accusatorum atque iudicum consociatos greges; qui nocentes et pecuniosos reos, eodem te auctore, corruptelam iudicii molientes, qui tuas mercedum pactiones in patrociniis, intercessiones pecuniarum in coitionibus candidatorum, dimissiones libertorum ad fenerandas diripiendasque provincias: qui expulsionem vicinorum, qui latrocinia in agris, qui cum servis, cum libertis, cum clientibus societates, qui possessiones vacuas, qui proscriptiones locupletium, qui caedes municipiorum, qui illam Sullani temporis messem recordetur, qui testamenta subiecta, qui sublato tot homines; qui denique omnia venalia, delectum, decretum, alie-

nam, suam sententiam, forum, domum, vocem, silentium: quis hunc non putet confiteri sibi quaesito opus esse? Cui autem quaesito opus sit, quis umquam hunc vere dixerit divitem? 47. Etenim divitiarum fructus in copia est: copiam autem declarat satietas rerum atque abundantia: quam tu quoniam numquam assequere, numquam omnino es futurus dives. Meam autem quoniam pecuniam contemnitis; (et recte, est enim ad vulgi opinionem mediocris, ad tuam nulla, ad meam modica:) de me silebo: de re loquar. 48. Si censenda nobis atque aestimanda res sit, utrum tandem pluris aestimemus pecuniam Pyrrhi, quam Fabricio dabat, an continentiam Fabricii, qui illam pecuniam repudiabat? utrum aurum Samnitum, an responsum M. Curii? hereditatem L. Paulli, an liberalitatem Africani, qui eius hereditatis Q. Maximo fratri partem suam concessit? Haec profecto, quae sunt summarum virtutum, pluris aestimanda sunt, quam illa, quae sunt pecuniae. Quis igitur (si quidem, ut quisque, quod plurimi sit, possideat, ita divitissimus habendus sit) dubitet, quin in virtute divitiae sint? quoniam nulla possessio, nulla vis auri et argenti pluris, quam virtus, aestimanda est. III. 49. O dii immortales! non intelligunt homines, quam magnum vectigal sit parsimonia. Venio enim iam ad sumptuosos: relinquo istum quaestuosum. Capit ille ex suis praediis sexcenta sestertia; ego centena ex meis: illi, aurata tecta in villis et sola marmorea facienti, et signa, tabulas, supellectilem et vestem infinite concupiscenti, non modo ad sumptum ille est fructus, sed etiam ad fenus exiguus. Ex meo tenui vectigali, deductis sumptibus cupiditatis, aliquid etiam redundabit. Uter igitur est divitior: cui deest, an cui supe-

rat? qui eget, an qui abundat? cuius possessio quo est maior, eo plus requirit ad se tuendam: an quae suis se viribus sustinet? 50. Sed quid ego de me loquor, qui morum ac temporum vitio aliquantum etiam ipse fortasse in huius saeculi errore verser? M. Manilius patrum nostrorum memoria (ne semper Curios et Luscinos loquamur) pauper tandem fuit. Habuit enim aediculas in Carinis et fundum in Labicano. Nos igitur divitiores, qui plura habemus? Utinam quidem! Sed non aestimatione census, verum victu atque cultu terminatur pecuniae modus. 51. Non esse cupidum pecunia est: non esse emacem vectigal est. * Contentum vero suis rebus esse maximae sunt certissimaeque divitiae. Etenim si isti callidi rerum aestimatores prata et areas quasdam magno aestimant, quod ei generi possessionum minime quasi noceri potest: quanti est aestimanda virtus, quae nec eripi, nec surripi potest umquam: neque naufragio nec incendio amittitur: nec vi tempestatum nec temporum perturbatione mutatur! Qua praediti qui sunt, soli sunt divites. 52. Soli enim possident res et fructuosas et sempiternas: solique (quod est proprium divitiarum) contenti sunt rebus suis, satis esse putant, quod est; nihil appetunt, nulla re egent, nihil sibi deesse sentiunt, nihil requirunt: improbi autem et avari, quoniam incertas atque in casu positas possessiones habent, et plus semper appetunt, nec eorum quisquam adhuc inventus est, cui, quod haberet, esset satis, non modo non copiosi ac divites, sed etiam inopes ac pauperes existimandi sunt.

quod severius iudicium reservatus, ut in concionem ad popularem iactationem escenderat, aperte victrice nequitia ac libidine exsultans et triumphans: † accesserunt ita pauci, ut eum non ad concionem, sed sponsum diceret advocasse. (Asconius.)

Quasi vero periculum sit in spondendo pro eo, † cuius satisfactiones semper iudicantur induci! (Asconius.)

Nunc ego furialibus illis vocibus respondebo, quas tu, o coenum! o labe! o pestis importuna! in concionibus misisti. Nam quae ad fautorem tui flagitii, patroni tui filium, pertinent: quamvis ille operarum ac gregalium tuorum dux in concionibus meo nomine ad invidiam usus sit, contumelioseque me laeserit; tamen haec nunc, quantum res patiatur, antiquae, quae mihi cum patre eius adhuc fuit, amicitiae et necessitudini condonanda potius intel † ligo, quam in absentem esse dicenda.

IV. Primum homo durus ac priscus invectus est in eos, qui mense Aprili apud Baias essent et aquis calidis uterentur. Quid cum hoc homine nobis tam tristi ac severo? Non possunt hi mores ferre hunc tam austum et tam vehementem magistrum, per quem hominibus maioribus natu ne in suis quidem praediis impune tum, quum Romae nihil agitur, liceat esse valetudinique servire. Verumtamen ceteris possit ignoscere; ei vero, qui villam habeat in illo loco, nullo modo. Quid homini, inquit, Arpinati cum Baiis, agresti ac rustico? Quo loco ita fuit caecus, ut facile appareret vidisse eum, quod fas non fuisset: nec enim respexit, illum ipsum patronum libidinis suae non modo apud Baias esse, verum eas ipsas aquas habere, quae gustu tamen Arpinatis fuissent. Sed videte metuendam inimici et hostis bilem et licentiam! Is me

dixit aedificare; ubi nihil habeo, ibi fuisse. *Quomodo enim non mirer amentem adversarium, qui id obii-
ciat, quod vel honeste confiteri, vel manifesto redar-
guere possis?*

V. »Nam rusticos ei nos videri minus est miran-
»dum, qui manicatam tunicam et mitram et purpureas
»fascias habere non possumus. Tu vero festivus, tu
»elegans, tu solus urbanus, quem decet muliebris or-
»natus, quem incessus psaltriae, qui effeminare vul-
»tum, attenuare vocem, levare corpus potes.«

O singulare prodigium! At, o monstrum! nonne te huius templi, non Urbis, non vitae, non lucis pu-
det? Tu, qui indutus muliebri veste fueris, virilem
vocem audes emittere, cuius importunam libidinem et
stuprum cum scelere coniunctum ne subornandi qui-
dem mora retardavit? »Tunc, quum vincirentur pedes
»fasciis, quum calautica capiti accommodaretur,«
(Non. v. Calautica p. 537.) quum vix manicatam tunicam in
lacertos induceres, »quum strophio accurate praecin-
gerere,« (Non. v. Strophium p. 538.) in tam longo spatio
numquam te Appii Claudii nepotem esse recordatus
es? Nonne, etiamsi omnem mentem libido averterat,
tamen (E codice Taurin.) *exiturum per atrium imagines
maiorum tuorum te a tanto scelere etiam mutae revocare
debuerunt? Quem enim unquam audisti maiorum tuorum,
qui et sacra privata coluerunt et publicis sacerdotiis
praefuerunt, quum sacrificium Bonae deae fieret, inter-
fuisse? Neminem; ne illum quidem, qui caecus est factus.*
† Sed, credo, postquam speculum tibi allatum est,
longe te a pulchris abesse sensisti. (Asconius, Nonius v.
Longum p. 339, v. Speculum p. 434.)

At sum, inquit, haud ita illiberali facie. — † Quasi

vero ego de facie tua, catamite, dixerim, *ac non de flagitio tuo, quo maiorum imagines funestas!* (Rufinus. c. 2. p. 197. ed. Ruhnck.)

VI. At sum, inquit, absolutus. — Novo quidem, hercle! more; cui uni absoluto lites aestimatae sunt. (Asconius.)

Iuranti, inquit, tibi iudices non crediderunt. † Quasi ego non contentus sim, quod mihi quinque et viginti iudices crediderunt! triginta unus tibi nihil crediderunt, qui sequestres abs te locupletes acceperint manifesti periurii et praesidium a nobis petierint. (Ascon.)

VII. † Integritas tua te purgavit, mihi crede; pudor eripuit; vita anteacta servavit. † Quattuor tibi sententias solas ad perniciem defuisse? (Quinctilian. l. VIII. c. 6. §. 56. et Ascon.)

Tu quidem prae te fers pecuniam te recepturum, qua sententias emisti eorum, qui te crimine liberarunt. Quem vero tam stultum fore existimas, ut pecuniam, quam acceperit, reddat? † Nam L. quidem Cotta, quod in iudice spectari et fortuna deberet et dignitas, ita iudicatum amplissimorum ordinum delectis viris patere voluit, † ut posthac lege Aurelia iudex esse non possit, nisi salvis nummis quisquam illorum, quos fames magis, quam fama commovit, ut, quod omnes non modo homines, verum etiam pecudes factum esse sciant, id statuerent non videri factum. Sed nolite una plaga accepta, P. C., concidere; nolite deficere. Vulnus est eiusmodi, quod mihi nec dissimulandum nec pertimescendum videtur, ne aut ignorando stultissimi aut metuendo ignavissimi iudicemur. Bis absolutus est Lentulus, bis Catilina. Hic tertius iam est a iudicibus in rempublicam immissus.

FRAGMENTUM INCERTAE SEDIS.

Erras, Clodi: non te iudices Urbi, sed carceri reservarunt: neque te retinere in civitate, sed exsilio

privare voluerunt. Quamobrem, P. C., erigite animos, retinete vestram dignitatem: manet illa in republica bonorum consensio: dolor accessit bonis viris, virtus non est imminuta: nihil est damni factum novi, sed quod erat, inventum est in unius hominis perditione: plures similes reperti sunt. (Cic. ad Att. lib. I. ep. 18, §. 5.)

151. DE CONSULATU SUO.

Patricius dubitat, utrum hic corruptus sit locus poematis de consulatu, an orationis. Orationem enim meditatus erat Cicero, hoc se magistratu abdicaturus: quam ne haberet, Metellus trib. pl. prohibuit.

Quorum luxuries fortunata censa peperit. (Nonius v. Census p. 202.)

152. PRO C. CORNELIO ORAT. I.

ARGUMENTUM ASCONII.

Cornelius homo non improbus vita habitus est. Fuerat quaestor Cn. Pompeii, dein tribunus pl. C. Pisone consule biennio ante, quam haec dicta sunt. In eo magistratu ita se gessit, ut iustior, [sed] pertinacior videretur. Alienatus autem a senatu ex hac causa. Retulerat ad senatum, ut, quoniam exterarum nationum legatis pecunia mutua magna daretur usura, turpiaque et famosa ex eo lucra fierent, ne quis legatis exterarum nationum pecuniam expensam ferret. Cuius relationem repudiavit senatus: et decrevit satisfactum videri eo S. C. quod ante annos aliquot Cn. Domitio, C. Caelio consulibus factum erat, quum senatus ante pauculos annos illo S. C. decrevisset, ne quis Cretensibus pecuniam mutuam daret. Cornelius, ea re offensus senatui, questus est de ea re in concione, exhausti provincias usuris: providendum, ut haberent legati, unde in praesentia pecuniam creditoribus darent: promulgavitque legem, qua auctoritatem senatus minuebat, ne quis, nisi per populum, legibus solveretur: quod antiquo quoque iure erat cautum. Itaque in omnibus S. C., quibus tum aliquem legibus solvi placebat, adduci erat solitum,

ut de ea re ad populum ferretur: sed paulatim ferri erat desitum, resque iam in eam consuetudinem venerat, ut postremo ne adliceretur quidem in S. C. de rogatione ad populum ferenda, eaque ipsa S. C. per pauculos admodum fiebant. Indigne eam Cornelii rogationem tulerant potentissimi quique ex senatoribus, quorum gratia magno opere minuebatur. Itaque P. Servilius Glabrus tribunus pl. inventus erat, qui C. Cornelio obsisteret. Is, ubi legis ferundae dies venit, et praeco subiiciente scriba verba legis recitare populo coepit, et scribam subicere, et praecorem pronuntiare passus non est. Tum Cornelius ipse codicem recitavit, quod quum improbe fieri C. Piso consul vehementer quereretur, tollique ea re tribuniciam intercessionem diceret, gravi convicio a populo exceptus est. Et quum ille eos, qui sibi intentabant manus, prendi a lictore iussisset, fracti eius fasces cuncti lapidesque etiam ex ultima concione in consulem iacti. Quo tumultu Cornelius perturbatus concilium dimisit. Actum deinde eadem de re in senatu est magnis contentionibus. Tum Cornelius ita ferre rursus coepit, ne quis in senatu legibus solveretur, nisi CC affuissent, neve quis, quum solutus esset, intercederet, quum de ea re ad populum ferretur. Haec sine tumultu res acta est: nemo enim negare poterat, pro auctoritate senatus esse eam legem: sed tamen eam tulit invitis optimatibus, qui vel pauci senatusconsultum facere solebant. Aliam deinde legem Cornelius, etsi nemo repugnare ausus est, multis tamen invitis tulit, ut praetores ex edictis suis perpetuis ius dicerent. Quae res tum gratiam ambitionis praetoribus, qui varie ius dicere assueverant, sustulit. Alias quoque complures leges Cornelius promulgavit: quibus plerique collegae intercesserunt: per quas contentiones totus prope tribunatus eius peractus est. Sequenti deinde anno M. Lepido, L. Volcatio coss. quo anno praetor Cicero fuit, reum Cornelium duo fratres Cominii lege Cornelia de maiestate fecerunt. Detulit nomen Publius, subscripsit Caius; et quum P. Cassius praetor decimo die, ut mos est, adesse iussisset, eoque die ipse non affuisset, seu advocatus propter publici frumenti curam, seu gratificans reo: circumventi sunt ante tribu-

nal eius accusatores a notis operarum ducibus, ita ut mors intenteretur, si mox non desisterent. Quam perniciem vix effugerunt interventu consulum, qui advocati rei descenderant. Et quum in scalas quasdam Cominii fugissent, clausi in noctem ibi se occultaverunt, deinde per tecta vicinarum aedium profugerunt ex Urbe. Postero die quum P. Cassius assedisset, et citati accusatores non adessent, exemptum nomen est de reis Cornelli. Cominii autem magna infamia flagraverunt, vendidisse silentium magna pecunia. Sequenti deinde anno L. Cotta, L. Torquato coss. (a. 689. p. U. c.), quo haec oratio a Cicerone praetore dicta est, quum prima parte M. Manilius, qui iudicium per operarum duces turbaverat, ** deinde quod ex S. C. anno coss. praesidebant, et iudicio non respondisset, atque esset damnatus, ** recreavisset, iam accepta pecunia tollere ait Cornelium lege maiestatis. Res acta est magna expectatione paucos ante. M*. ergo Cornelius, perterritus Manilii exitu, in iudicium adhibuit, ut ne clamor quidem illius ab advocatis eius oriretur. Dixerunt in eum infesti testimonia principes civitatis, qui plurimum in senatu poterant, Q. Hortensius, Q. Catulus, Q. Metellus Pius, L. Lucullus, M. Lepidus. Dixerunt autem hoc: vidisse se, quum Cornelius in tribunatu codicem pro rostris ipse recitaret: quod ante Cornelium nemo fecisse existimaretur. Volebant videri, se iudicare eam rem magno opere ad crimen imminutae maiestatis tribuniciae pertinere. Etenim prope tollebatur intercessio, si id tribunis permitteretur. Cicero, quia non poterat negare id factum esse, eo confugit, ut diceret, non ideo, quod lectus sit codex a tribuno, imminutam esse tribuniciam potestatem. Qua vero arte et scientia orationis, ita ut et dignitatem clarissimorum civium, contra quos dicebat, non violaret, et tamen auctoritate eorum laedi reum non pateretur! quantaque moderatione rem tam difficilem aliis tractaverit, lectio ipsa declarabit. Adiuventum autem habuit, quod, sicut diximus, Cornelius, praeter districtum propositum adversus principum voluntatem, caetera vita nihil fecerat, quod magno opere improbaretur: praeterea quod ipse Globulus, qui intercesserat, aderat Cornelio, et quod ipsum quoque diximus,

quod Cornelius Pompeii Magni quaestor fuerat apud duas praefecturas equitum Rom. et tribunos, et ex tertia quoque parte apud plerosque, exceptis his familiaris principum civitatis. Res acta est magno conventu magnaue expectatione, quis eventus iudicii futurus esset. A summis viris dici testimonium, et id, quod ii dicerent, confiteri reum animadvertebant. Exstat oratio hominis accusatoris: quam sumere in manus est aliquod operae pretium non solum propter Ciceronis orationes, quas pro Cornelio habemus, sed etiam propter semet ipsam: Cicero ipse significat quadriduo Cornelium defendisse, quas actiones contulisse eum in duas orationes apparet. Iudicium id exercuit Q. Gallius praetor.

VERSU A PRIMO CIRCITER CLXI

1. Postulatur apud me praetorem primum de pecuniis repetundis. Prospectat videlicet Cominius, quid agatur. Videlicet homines foeneos in medium ad tentandum periculum projectos.

2. Quid? Metellus summa nobilitate ac virtute, quum his iurasset: semel privatim a patre; iterum publice: a lege coactus destitit accusatione. An vi? an veritate? In quo suspicionem omnem tollit C. Curionis virtus ac dignitas, et Q. Metelli adolescentia, ad summam laudem omnibus rebus ornata.

3. Legem, inquit, de libertinorum suffragiis Cornelius cum Manilio dedit. Quid est hoc, *DEDIT*? An tulit? an rogavit? an hortatus est? Nam tulisse ridiculum est, quasi legem aliquam aut ad scribendum difficilem, aut ad excogitandum reconditam. Quae lex paucis his annis non modo scripta, sed etiam lata esset.

4. In quo quum multa reprehensa sint, tum in primis celeritas actionis.

5. Petivit tamen a me praetore maxima contestatione, ut caussam Manilii defenderem.

VERSU A PRIMO DCCCCL. (Dicit de eodem Manilii tribunatu.)

6. Nam quum is tribunus plebis duas leges tulisset in eo magistratu, unam perniciosam, alteram egregiam: quod summam rempublicam laesit, id ab ipso tribuno abiectum est. Bonum autem in summa re publica manet.

(Dicit de disturbato iudicio Maniliano.)

7. Aliis ille in illum furorem magnis hominibus auctoribus impulsus est, qui aliquod institui exemplum disturbandorum iudiciorum perniciosissimum, temporibus suis accommodatissimum, meis alienissimum rationibus, cupierunt.

VERSU CIRC. CXI.

8. Possum dicere, hominem summa prudentia clarum C. Cottam de suis legibus abrogandis ipsum ad senatum retulisse.

SEQUITUR.

9. Possum et eiusdem Cottae legem de iudiciis privatis anno post, quam lata sit, a fratre eius abrogatam.

STATIM.

10. Legem Liciniam et Muciam de civibus relegendis, quam duo consules, omnium, quos vidimus, sapientissimi, tulissent, video constare inter omnes, non modo inutilem, sed perniciosam reipublicae fuisse.

11. Quattuor omnino genera sunt, iudices, in quibus per senatum, more maiorum, statuatur aliquid de

legibus. Unum est eiusmodi, placere legem abrogari: ut Q. Caecilio, M. Iunio consulibus, quae leges rem militarem impedirent, ut abrogarentur. Alterum, quae lex lata esse dicatur, ea non videri populum teneri: ut L. Marcio, Sex. Iulio consulibus, de legibus Livii. Tertium est de legum abrogationibus. Quo de genere persaepe senatusconsulta fiunt, ut nuper de ipsa lege Calpurnia, quae derogaretur.

42. P. Africanus ille superior, ut dicitur, non solum a sapientissimis hominibus, qui tum erant, verum etiam a se ipso saepe accusatus est, quod, quum consul esset cum Ti. Longo, passus esset tum primum a populari consessu senatoria subsellia separari.

CIRCA MEDIUM. (Quo loco numerat, quum lex feratur, quot loca intercessionis sunt, iubet dicere.)

43. Est utique ius vetandi, quum ea feratur, quamdiu non perfertur: quamdiu qui suffragii ferendi causa conveniunt, huc et illuc transferuntur, dum privati dicunt: dum tabellae diribentur: dum sitella deferitur: dum aequantur sortes: dum sortitio fit: et si qua sunt huius generis alia.

PAULLO POST.

44. Unum tamen, quod hoc ipso tribuno plebis factum est, praetermittendum non videtur. Neque enim maius est legere codicem, quum intercedatur, quam sitellam ipsam cum ipso intercessore deferre, nec gravius, incipere ferre, quam perferre, nec vehementius, ostendere se laturum invito collega, quam ipsi collegae magistratum derogare, nec criminiosius, tribus ad legem accipiendam, quam ad collegam reddendum privatim intro vocare: quae vir fortis huius collega Aulus Gabinius in re optima fecit omnia; ne-

que quum salutem populo Romano atque omnibus gentibus finem diuturnae captivitatis, turpitudinis et servitutis afferret, passus est, plus unius collegae sui, quam universae civitatis, vocem valere et voluntatem.

45. At enim de corrigenda lege retulerunt.

46. Idem, nisi haec ipsa lex, quam C. Cornelius tulit, obstitisset, decrevissem id, quod palam iam isti defensores iudiciorum pugnaverunt, senatui non placere, id iudicium de Sullae bonis fieri. Quam ego causam longe aliter praetor in concione defendi, quum id dicerem, quod iidem iudices postea statuerunt, iudicium aequiore tempore fieri oportere.

STATIM.

47. Antea vero quam multarum rerum iudicia sublata sint, et quia scitis, praetereo, et ne quem in iudicium oratio mea revocare videatur.

PAULLO POST.

48. Non Cn. Dolabella C. Volcatium, honestissimum virum, communi et quotidiano iure privasset. Non denique homo illorum et vita et prudentia longe dissimilis, sed tamen nimis in gratificando iure liber, L. Sisenna, bonorum Cn. Cornelii possessionem ex edicto suo P. Scipioni, adolescenti summa nobilitate, eximia virtute praedito, dedisset. Quare quum ambitum populus Romanus videret, et quum a tribunis plebis doceretur, nisi poena accessisset in divisores, extinguere nullo modo posse, legem hanc Cornelii flagitabat; illam, quae ex senatusconsulto ferebatur, repudiabat.

ET EADEM DE RE PAULO POST.

49. Ut spectaculum illud duorum designatorum

consulum calamitate, re et tempore salubre ac necessarium, genere et exemplo miserum ac funestum, videremus.

20. Quid ego nunc tibi argumentis respondeam, posse fieri, ut alius aliquis Cornelius sit, qui habeat Philerotem? Res nota est, vulgare nomen esse Philerotis, Cornelios vero ita multos, ut iam etiam collegium constitutum sit.

21. At enim extremi ac difficillimi temporis vocem illam, C. Corneli, consulem mittere coegisti, qui rempublicam salvam esse vellent, ut ad legem accipiendam adessent.

22. Plebem ex Maniliana offensione victam et domitam esse dicit; ante vestros annos propter illius tribuni plebis temeritatem posse adduci, ut omnino ne illius potestate abalienemur** qui restituerunt eam potestatem, alterum nihil unum posse contra multos, alterum longe abesse.

23. Tanta igitur in illis virtus fuit, ut anno xvi. post reges exactos, propter nimiam dominationem potentium, secederent, leges sacratas ipsi sibi restituerent, duos tribunos crearent, montem illum trans Anienem, qui hodie Mons Sacer nominatur, in quo armati consederant, aeternae memoriae causa consecrarent. Itaque auspicato postero anno x tribuni plebis comitiis curiatis creati sunt.

24. Tum interposita fide per tres legatos, amplissimos viros, Romam armati reverterunt: in Aventino consederunt: inde armati in Capitolium venerunt: decem tribunos plebis per pontificem, quod magistratus nullus erat, creaverunt. Etiam haec recentiora praetereo: ponam principium iustissimae libertatis, Cas-

siam; qua lege suffragiorum vis potestasque convalluit: alteram Cassiam, quae populi iudicia firmavit.

Dicit de nobilibus.

25. Qui non modo cum Sulla, verum etiam, illo mortuo, semper hoc per se summis opibus retinendum putaverunt, inimicissimi C. Cottae fuerunt, quod is consul paullum tribunis plebis non potestatis, sed dignitatis addidit.

26. Quamdiu quidem hoc animo erga nos illa plebs erit, quo se ostendit, quum legem Aureliam, quum Rosciam, non modo accepit, sed etiam efflagitavit.

27. Memoria teneo, quum primum senatores cum equitibus Romanis lege Plotia iudicaret, hominem diis ac nobilitati perinvisum, Cn. Pompeium, causam lege Varia de maiestate dixisse.

28. Ut ab Iove optimo maximo ceterisque diis deabusque omnibus opem et auxilium petam. (Priscian. l. VII. c. 3. §. 11.)

29. Nihil senatui detraxisse Cornelium. (Fronto *Exx. Elocc.* p. 508.)

30. Ex promulgatione trinundinum dies ad ferendum potestasque venisset. (Prisc. l. VII. c. 3. §. 9.)

31. Codicem attigit. (Quinctil. l. V. c. 13. §. 26.)

32. Repugnare — dicit Cicero —, ut divisores, quos honoris sui ministros esse voluerat, lege ambitus vellet affligere. (Marcian. Capella de Rhetorica p. 421. ed. Capperon.)

33. Quae intermissa complures annos. (Prisc. l. VII. c. 17. §. 86.)

34. Num alicui gratificabatur aut homini aut ordini? (Idem l. VIII. c. 15. §. 82.)

35. Coeptum igitur per eos, qui agi volebant, de-

situm est per hunc, qui decessit. (Priscian. l. X. c. 7. §. 40. c. 9. §. 55.)

36. Circuitis rostris eiicerentur lapidibus homines. (Idem l. VIII. c. 15. §. 82.)

37. Refertum tribuniciis legibus, exhaustum a quibus sit, ipsi sciunt. (Aquila c. 16. p. 156.)

38. Qui eloquentia ceteris antecellit. (Prisc. l. X. c. 6. §. 36.)

39. Demi medius fidius de his tormentis aliquantum malim. (Fronto Exx. Elocc. p. 511.)

40. Ad miserrimum crudelissimumque dominatum dedi patiamini. (Idem ibid. p. 507.)

41. Cui (sic Mai, vulgo: cur) nunc redeant, si tum gratiae concesserint. (Idem ibid. p. 503.)

42. Quid, quod ne cum iis quidem expertus es, quos duces operarum fuisse dixisti? (Idem ibid. p. 511.)

43. Eiusmodi mihi duos laqueos in caussa esse propositos, ut, si me altero expedissem, tenerer altero. (Idem ibid. p. 513.)

44. Aperuit fores scalarum. (Aero ad Hor. Sermon. l. 2, 67.)

45. Legite, ut legebatis, hinc intelligetis nulla tenuissima suspicione describi aut significari Cornelium. (Boëth. de Defin. p. 659. in edit. Bas.)

46. Maiestas est in imperio, atque in omni populi Romani dignitate. (Quinctil. l. VII. c. 3. §. 35.)

47. Obiecta est paullo liberalior vita. (Idem ibid.)

453. PRO C. CORNELIO ORAT. II.

1. Pugnem aperte contra nobilissimorum hominum voluntates? studia, consilia cogitationesque eorum aperiam? (Aquila c. 10. p. 151. et Marc. Capell. l. V. p. 171.)

2. O callidos homines! o rem excogitatam! o ingenia metuenda! testes dare volumus. Quem quaeso

nostrum fefellit, ita vos esse facturos? (Cic. Orat. c. 67. §. 225.)

3. Num in eo, qui sint hi testes, haesitatis? Ego vobis edam duos. Reliqui sunt de consularibus, inimici tribuniciae potestatis. Pauci praeterea assentatores eorum atque asseclae subsequuntur. (Asconius.)

4. Sed si familiariter ex Q. Catulo, sapientissimo viro atque humanissimo, velim quaerere: utrius tandem tibi tribunatus minus probari potest, C. Cornelii, an, non dicam P. Sulpicii, non L. Saturnini, non C. Gracchi, non Tiberii: neminem, quem isti seditiosum existimant, nominabo: sed avunculi tui, Q. Catule, clarissimi, patriaeque amantissimi viri; quid mihi tandem responsurum putatis? (Idem.)

POST XX VERSUS A PRAECEDENTI.

5. Quid? Avunculus tuus, clarissimus vir, clarissimo patre, avo, maioribus, credo, silentio, favente nobilitate, nullo intercessore comparato, populo Romano dedit et potentissimorum hominum collegiis eripuit cooptandorum sacerdotum potestatem? (Asconius.)

SEQUITUR.

6. Quid? idem Domitius M. Silanum, consularem hominem, quemadmodum tribunus pl. vexavit? (Idem.)

7. Haec est controversia eiusmodi, ut mihi tribunus pl. Cn. Domitius, Catulo** M. Terpolius contemptissimum nomen eiectum esse ex iis, qui tribuni pl. fuerunt. (Idem.)

8. Nam neque me divitiae movent, quibus omnes Africanos et Laelios multi venalitii mercatoresque superarunt, neque vestis aut caelatum aurum et argentum, quo nostros veteres Marcellos Maximosque multi

eunuchi e Syria Aegyptoque vicerunt. Neque vero movent me ornamenta ista villarum, quibus L. Paulum et Mummium, qui rebus his Urbem Italiamque omnem referserunt, ab aliquo video perfacile Deliauo aut Syro potuisse superari. (Cic. Or. c. 70. §. 232. Quinct. l. IX. c. 4. §. 14. Non. v. Venalicii p. 188. Prisc. l. X. c. 9. §. 49.)

9. Quis tam abundans copiis. (Prisc. l. XVIII. c. 2. §. 19. Fronto Exx. Elocc. p. 487.)

10. Da mihi potestatem, eos, qui tum adfuerunt Cornelio, nominandi. (Fronto Exx. Elocc. p. 492.)

11. Facite, ut facitis, qui ad causam adestis. (Idem ibid. p. 493.)

12. Sed ad Urbem dierum tres fuerunt complurium. (Idem ibid. p. 496.)

13. Si vos huius fortunas paucorum odio adiudicaveritis. (Idem ibid. p. 497.)

14. Quid enim mihi certamen est cum accusatore aut contentio? (Idem ibid. p. 500.)

15. Quam diligentes libertatis vos oporteat esse. (Idem ibid. p. 511.)

16. Qui commodis populi R. lingua dumtaxat ac voluntate consuluit. (Idem ibid. p. 511.)

17. Expelleret a dispensantibus. (Idem ibid. p. 513.)

18. Correpsit in scalas. (Schol. vet. in Iuven. v. Rutgers. Varr. Lectt. l. V. c. 3. p. 457.)

19. Ne fraudi sit ei, qui populum ad contentionem vocarit. (Serv. ad Aen. l. XI. v. 708. p. 656. ed. Paris. 1600.)

454. PRO M. FUNDANIO.

(Haec oratio habita est a. U. 688. Duo fragmenta postrema Orellio debentur.)

1. Non modo hoc a Iulio Annale, sed vix mehercule a Q. Mutone factum probari potest. (Prisc. l. VII. c. 11. §. 58.)

2. Essetne id, quod Meno nuntiasset. (Id. l. VI. c. 6. §. 29.)

3. Arcades se proselenos esse asseverant, id est ante lunam natos: quod et Cic. in Fundaniana commemorat. (Serv. ad Georg. l. II. v. 342. cf. Placidum Lactantium ad Statii Thebald. l. IV. p. 132. et Lindenbr. „Cicero pro Fundanio opinionis eius meminit, quum de nobilitate tractaret.“)

4. Commissura. (Id. ad Aen. l. IX. v. 675.)

5. Puncta. (Acro in Horat. Art. Poet. 343.)

6. Descripsistine eius necessarium, nostrum competitorem? istum ipsum, cuius nunc studio et gratia tota accusatio ista munita est. (Boëth. de Definit. p. 658. ed. Bas. a. 1570.)

7. Antiqui dicebant *fordeum foedusque* pro aspiratione vav simili littera utentes: nam contra Graeci aspirare solent, ut pro Fundanio Cicero testem, qui primam eius litteram dicere non posset, irridet. (Quinctil. I, 4, 14.)

8. Quasi vero ego de facie tua, catamite, dixerim, vel alias potuisti contumeliosius facere, si tibi hoc Parmeno alloqui, ac non ipse Parmeno nuntiasset. (Iul. Rufinianus de Figg. p. 197. Ruhnck. p. 30. Capper.)

155. PRO A. GABINIO.

(Dicta est haec oratio Domitio, App. Claudio cons. a. 700. p. U. c. Cf. Dio XXXIX, 63.)

Ego quum omnes amicitias tuendas semper putavi summa religione et fide, tum eas maxime, quae essent ex inimicitiis revocatae in gratiam: propterea, quod integris amicitiiis officium praetermissum imprudentiae vel, ut gravius interpretemur, negligentiae excusatione defenditur: post reditum in gratiam, si quid est commissum, id non neglectum, sed violatum putatur, nec imprudentiae, sed perfidiae assignari solet. (Hieron. Apol. adv. Rufinum, Opp. T. II. p. 134. ed. Francof.)

456. PRO GALLIO.

(Dicta est oratio pro Gallio, ambitus reo, (cf. Q. Cic. de Petit. Cons. 5. M. Cic. Brut. 80, 278.) incertum, quo anno, de Sigonii autem sententia anno U. 688. Lepido, Tullo cons. dissentiente Franc. Fabricio in Cic. Hist., aut potius, si res est certa, de Galliis duobus (Cic. ad Fam. VIII, 4.) i. e. M. et Q. anno 703. Sulpicio, Marcello cons.)

4. Ut (sit * Rahnk.) clamor, ut (sit * R.) convicium mulierum, ut (sit * R.) symphoniae cantus. Videbar mihi videre alios intrantes, alios autem exeuntes, partim ex vino vacillantes, partim hesternae potatione oscitantes. Versabatur inter hos Gallius unguentis oblitus, redimitus coronis: humus erat immunda, lutulenta, vino, coronis languidulis et spinis cooperta piscium. (Aquila c. 2. p. 144. Quinct. l. VIII. c. 3. §. 66. l. XI. c. 3. §. 165.)

2. — quidam poeta nominatus, homo perlitteratus, cuius sunt illa colloquia poetarum ac philosophorum, quum facit Euripidem et Menandrum inter se et in alio loco Socratem atque Epicurum disserentes, quorum aetates non annis, sed saeculis scimus esse disiunctas, quantos is plausus et clamores movet? Multos enim condiscipulos habet in theatro, qui simul litteras non didicerunt. (D. Hieronym. ad Nepotian. de vit. Cler. T. 1. p. 10. ed. Francof.)

3. An ista, si vera essent, sic a te dicerentur? (Quinct. l. XI. c. 3. §. 155.)

4. Ut Tullius in Galliana: qui * spurce dictum commemorarent in libera civitate. (Eugraph. in Terent. Eun. II, 2, 4.)

5. Tu istuc, M. Calidi, nisi fingeres, sic ageres? praesertim quum ista eloquentia alienorum hominum pericula defendere acerrime soleas, tuum negligeres? ubi dolor? ubi ardor animi? qui etiam ex infantium ingeniis elicere voces et querelas solet. Nulla pertur-

batio animi, nulla corporis; frons non percussa, non femur; pedis (quod minimum est) nulla suppositio. Itaque tantum abfuit, ut inflammares nostros animos: somnum isto loco vix tenebamus. (Cic. Brut. c. 80. §. 278. Quinct. l. c.)

6. Ego te certo scio omnes logos, qui ludis dicti sunt, animadvertisse. (Non. v. Logi p. 63.)

7. Poematorum. (Charis. l. l. p. 114. ed. Putsch.)

157. PRO C. MANILIO.

ARG. Hunc defendit Cicero, aut quod, ut Asconius scribit, iudicium Cornelius per operarum duces turbavisset, aut Plutarcho referente repetundarum reum, anno 688. p. U. c.

Hic ego non solum confiteor, verum etiam profiteor. (Non. v. Confiteri p. 434.)

158. DE AERE ALIENO MILONIS.

ARGUMENTUM, ut videtur, ASCONII.

In eundem annum consulatum petierunt Annius Milo et Q. Metellus Scipio et Hypsæus. Quo anno etiam P. Claudius Pulcher, inimicus eius, in praeturae candidam venerat. Idem quum petitioni Milonis adversaretur, et comitia multo et vario ambitu genere turbaret, quo magis Hypsæus et Scipio consules designarentur, Milo autem repulsam ferret; per hos dies senatus convocatus est; apud quem P. Clodius invectionem sibi non tantum contra Milonem, verum etiam contra ipsum M. Tullium contumeliosam atque asperam depoposcit, ut ambitum moveri ab eo diceret, quoniam multis erga remp. meritis praevaleret: vim moliri etiam per armatos homines crimineretur: ad extremum longe minus, quam haberet, aeris alieni esse professum. Nam sestertium sexagies in aere alieno se habere professus Milo secundum veterem consuetudinem fuerat. Quum igitur obnixè contenderet Clodius non oportere eum, qui magno aere alieno defeneratus praedae videretur, magistratum esse reipublicae, contradixit eius insecta-

tionem M. Cicero, qui familiaritate praecipua Milonem diligebat ob id maxime meritum, quod restitutionem suae dignitatis ab eodem tribuno plebis meminerat adiutam. Quanto autem odio habuerit P. Clodium, iam compertum est ex orationibus illius plurimis, quibus eius vitam moresque dilacerat. Ex iurgio itaque, quod inter se moverant, oratio ista composita est, cuius inscriptionis titulum, priusquam commentari aggrediar, explanandum puto: non ab re existimans futurum nostris lectoribus, si orationis titulum non indocte perspexerint. Quippe inscribitur INTERROGATIO DE AERE ALIENO MILONIS. Interrogationis autem non una species erat, sed varia: ut alia significaret accusationis denuntiationem, qualis illa praescriptio est orationis eius, qua usus fuit in eum P. Clodius, *quum* legibus interrogasset. Legibus enim sic interrogabatur, inquirente accusatore, an omnia secundum legum praescripta gesserit is, cui crimen intendebatur. Erat alia praeterea interrogatio testium, sicut ipse M. Tullius P. Vatinius testem interrogavit. Proprie namque interrogatio dicebatur, qua testes redarguebantur. Tertia haec est interrogandi species, ut Sinius Caplioni videtur, pertinet ad officium et consuetudinem senatoriam. Quando enim aliquis sententiam loco suo iam dixerat et alius postea interrogatus quaedam videbatur ita locutus, ut refutari posse iustissime viderentur, postulabat ille, qui iam sententiam dixerat, ut sibi liceret interrogare, hoc est, illum redarguere, cuius sententia in multis quasi mendax et calumniosa redargui posset. Quoniam ergo dixerat Clodius et minus professum aeris alieni Milonem * * *

(Haec oratio, cuius nullum usquam vestigium expressum erat, una cum scholiastae argumento primum e cod. Ambrosiano edita est ab Angelo Maio Mediolani a. 1817. Initium argumenti mutilum ab eodem suppletum est Asconii argumento orationis Milonianae.)

- I. 4. * * * adversarii.
2. Eiiciendus est ex Urbe civis auctor salutis.
3. Includendus intra parietes.

4. Qui populi Romani imperium non terrarum regionibus, sed caeli partibus terminavit.

II. 4. Nec vero tum timendum fuit, quum cessimus.

2. Eosdem ad caedem civium de Apennino deduxisti.

3. Lapidibus duo consules ceciderunt.

4. Qui multis inspectantibus caput feriebas, femina plangebās.

5. *** ber animosae confidens.

6. Non pudet. Sed quid pudeat hominem non modo sine pudore, verum omnino sine ore?

7. Si enim homines egentes et turbarum cupidi loquebantur: O virum usuum!

8. Maledicere autem, immo vero domo principem civem vi et metu continere.

III. 4. Ut quas haberet in vestibulo tabulas refingeret.

2. Etenim tria, ut opinor, haec in Milonis personam questus es, de aere alieno, *de vi*, de ambitu. Duo praeteristi: nihil de religionibus violatis, nihil de incestus stupris questus es.

3. Est enim quocumque venit et reorum crimen et iudicium.

4. Tuamque praeturam non tuo more differas.

IV. 4. Nec suffragia dabis, quibus ostentas.

2. Nec vero illam nefariam libertatem.

3. Quis non meminerit pueritiam tuam?

4. Iterum a piratis redemptum. Quo enim nomine appellem eos, qui te pretio accepto liberaverunt.

V. 4. Nisi vero lineamenta hominis et nomen figuris positum, non naturis putas.

2. Tum habuisti quasdam formidines, quae quasi cornua quaedam exciderunt impleta.

3. Non enim viderunt, quos ipsi exturbarant, eos in civitatem restitutos.

4. Qui armis cessissem vel tuis urbanis, vel, ut opinio tum erat, alienis.

459. CONTRA CONCIONEM Q. METELLI.

(*Contra concionem Metelli trib. pl., a. d. III. Non. Ianuar. anni p. U. c. 692. habitam, Cicero brevi post dixit, multis modis la cessitus.*)

1. Sic enim, ut opinor, insequar fugientem, quoniam congregari non licet cum resistente. (Chirli s. Ceril Fortunatiani Artis rhetoricae scholasticae lib. III. cap. de Figuris controversiarum.)

2. Permulsa atque recreata est. (Prisc. l. IX. c. 9. §. 51.)

3. Nisi eorum exitio, non requieturam. (Idem l. X. c. 3. §. 18.)

4. Escendi in concionem: concursus est populi factus. (Gell. l. XVIII. c. 7.)

5. Vestrum iam hic factum deprehenditur (reprehenditur*), patres conscripti, non meum: pulcherrium quidem factum: verum, ut dixi, non meum, sed vestrum. (Quinctil. l. IX. c. 3. §. 40.)

6. Dediderim periculis omnibus, obtulerim insidiis, obiecerim invidiae. (Idem ibid. §. 45.)

7. Vos enim statuistis, vos sententiam dixistis, vos iudicastis. (Ibidem.)

8. Quaero ab inimicis, sintne haec investigata, comperta, patefacta, sublata, delata, exstincta per me? (Idem ibid. §. 49.)

9. Qui indicabantur, eos vocari, custodiri, ad senatum adduci iussi; in senatu sunt positi. (Idem ibid. §. 50.)

160. PRO P. OPPIO.

ARG. Haec actio habita est anno fere 687. p. U. c. M. Aurelio Cotta ex Asia Romam reverso (cf. Dio. XXXVI, 23.), a quo procos. P. Oppius quaestor, quod repetundarum insidiarumque suspicionem sibi contraxerat, in Urbem erat relegatus. Huius patrocinium Cicero suscepit, Cotta reum testimonio suo urgente. Cf. Salust. *Fragm. Hist. lib. III. p. 978. ed. Cort. p. 236. Gerlach.* „At Oppius, postquam nihil proficiebat, timide tectum pugionem expedire conatus, a Cotta Vulscioque impeditur.“

4. Utrum quum Cottam appetisset, an quum ipse sese conaretur occidere, telum ei e manibus ereptum est? (Quinct. l. V. c. 10. §. 69.)

2. Quos educere invitos in provinciam non potuit, eos invitos retinere qui potuit? (Id. l. V. c. 10. §. 76.)

3. At enim non verisimile est, tantum scelus M. Cottam esse commentum. Quid? hoc verisimile est, tantum scelus Oppium esse conatum? (Id. l. V. c. 13. §. 30.)

4. — — questusque mecum est. (Fronto. *Exx. Elocc.* p. 541.)

5. Etenim multum posse ad salutem alterius, honori multis, parum potuisse ad exitium, probronemini umquam fuit. (Ammian. Marcell. l. XXX. c. 8. §. 7.)

6. O amorem mirum! o benevolentiam singularem! (Quinctil. l. IX. c. 2. §. 51.)

(His accedunt sex nova Orellii fragmenta:)

7. Fortissime invaseris, quod est aut omnibus periculosum, — — aut ipsis iudicibus, ut pro Oppio monet pluribus, ne illud actionis genus in equestrem ordinem admittant. (Quinctil. l. V. c. 13. §. 21.)

8. Obiicitur Oppio, quod de militum cibariis detraxerit: asperum crimen: sed id contrarium ostendit Cicero, quia iidem accusatores obiecerint Oppio, quod is voluerit exercitum largiendo corrumpere. (Id. l. V. c. 13. §. 17.)

9. Infinitum est, ut Cicero Cottae detraxerit auctoritatem. (Id. l. VI. c. 5. §. 10.)

10. Cicero quamquam erat in Cottam gravissime dicturus neque aliter agi P. Oppii causa poterat, longa tamen praefatione excusavit officii sui necessitatem. (Id. l. XI. c. 1. §. 68.)

11. *Προπαρασκευή* est, qua nobis iudicem praeparamus, quum aut quaedam nobis obstant, et illis prius occurrendum est, ut fecit Cicero pro Oppio contra M. Cottae auctoritatem, cet. (Fortunatianus A. Rhet. Schol. 4. 2. p. 61. Pith.)

12. Misericordiam movemus, si ab iis nos oppugnari dicimus, quorum auxilio freti esse deberemus, ut Cicero pro Oppio. (Severianus Synt. Rhet. p. 310. Pith.)

161. DE L. OTHONE.

Hoc est fragmentum orationis consularis habitae (691. p. U. c.) ad sedandum plebeiorum tumultum, quem L. Roscius Otho concitaverat lege a. 687. proposita de primis quattuordecim subaellis in theatro ordini equestri assignandis, posterioribus autem plebi relinquentis.

Hic si se istius viae dedisset. (Fronto. Exx. Eloce. p. 507.)

162. DE PROSCRIPTORUM LIBERIS.

Hae oratione Cicero cos. (691. U. c.) egit de tuenda lege Cornelia, qua proscriptorum liberi honorum petendorum potestate privati erant.

Quid enim crudelius, quam homines honestis parentibus ac maioribus natos a rep. summoverti? Sed ita legibus Sullae cohaeret status civitatis, ut, his solutis, stare ipsa non possit. (Quinct. l. XI. c. 1. §. 85.)

163. QUAESTORIS LILYBAEO DECEDENTIS.

(Habita est oratio L. Licinio Lucullo, M. Aurel. Cotta cos. 680. U. c.)

Quod non detrectare militiam, sed defendere provinciam iudicata est. (Fronto. Exx. Elocc. p. 511. p. 375.)

164. PRO M. AEMILIO SCAURO.

(Cum supplementis ed. Beier.)

DE HAC ORATIONE ITA ASCONIUS.

Hanc quoque orationem eisdem consulibus dixit, quibus pro Vatino, L. Domitio Ahenobarbo et Appio Claudio Pulchro cons. Summus iudicii dies fuit a. d. IV. Nonas Septembris. (a. 700. p. U. c.)

ARGUMENTUM EIUSDEM.

M. Scaurus, M. Scauri filius, qui princeps senatus fuit, vitricum habuit Sullam: quo victore et munifico in socios victoriae, ita abstinens fuit, ut nihil neque donari sibi voluerit neque ab hasta emerit.

Aedilitatem summa magnificentia gessit, adeo ut in eius impensas opes suas absumpserit, magnumque aes alienum contraxerit.

Ex praetura provinciam Sardiniam obtinuit, in qua neque satis abstinenter se gessisse existimatus est et valde arroganter: quod genus morum in eo paternum videbatur, quum cetera industria nequaquam esset par. Oraverat tamen aliquando inter patronos caussarum. Sed postquam ex provincia redierat, dixerat pro C. Catone, isque erat absolutus a. d. III. Nonas Quint. Ipse, quum ad consulatus petitionem a. d. III. Kal. Quint. Romam redisset, querentibus de eo Sardis, a P. Valerio Triario, adolescente parato ad dicendum et notae industriae, filio eius, qui in Sardinia contra M. Lepidum arma tulerat et post in Asia Pontoque legatus L. Luculli fuerat, quum is bellum contra Mithridatem gereret, postulatus apud M. Catonem praetorem repetundarum (ut in actis scriptum est) postridie Nonas Quint. post diem tertium, quam C. Cato erat absolutus.

Subscripserunt Triario in Scaurum L. Marius L. F., M. et Q. Pacuvii fratres cognomine Claudii: qui inquisitionem in Sardiniam itemque Corsicam insulas dies tricenos acceperunt neque

profecti sunt ad inquirendum. Cuius rei hanc causam redderant, quod interea comitia consularia futura erant; timere ergo se, ne Scaurus ea pecunia, quam ab sociis abstulisset, emeret consulatum et, sicut pater eius fecisset, ante quam de eo iudicari posset, magistratum iniret ac rursus ante alias provincias spoliaret, quam rationem prioris administrationis redderet.

Scaurus summam fiduciam in paterni nominis dignitate, magnam in Cn. Pompeii Magni reponebat. Habebat enim filium, liberorum Cn. Pompeii fratrem: nam Tertiam, Scaevolae filiam, dimissam a Pompeio, in matrimonium duxerat. M. Catonem autem, qui id iudicium, ut diximus, exercebat, metuebat admodum propter amicitiam, quae erat illi cum Triario: nam Flaminia Triarii mater et ipse Triarius sororem Catonis Serviliam, quae mater M. Bruti fuit, familiariter diligebat; ea porro apud Catonem maternam obtinebat auctoritatem. Sed in eo iudicio neque Pompeius propensum adiutorium praebuit (videbatur enim apud animum eius non minus offensionis contraxisse, quod iudicium eius in Muciam crimine impudicitiae ab eo dimissam levius fecisse existimaretur, quum eam ipse probasset, quam gratiae acquisisse necessitudinis iure, quod ex eadem uterque liberos haberet) neque Cato ab aequitate ea, quae et vitam eius et magistratum illum decebat, quoquam deflexit.

Post diem autem quartum, quam postulatus erat Scaurus, Faustus Sulla tum quaestor, filius Sullae Felicia, frater ex eadem matre Scauri, servis eius vulneratis prosiluit ex lectica et questus est, *prope interemptum esse a competitoribus Scauri et ambulare cum trecentis armatis, seque, si necesse esset, vim vi repulsurum.*

Defenderunt Scaurum sex patroni, quum ad id tempus raro quixquam pluribus, quam quattuor uteretur: at post bella civilia ante legem Iuliam ad duodenos patronos est perventum. Fuerunt autem hi P. Clodius Pulcher, M. Marcellus, M. Calpidius, M. Cicero, M. Messalla Niger, Q. Hortensius. Ipse quoque Scaurus dixit pro se ac magno opere indices movit et aqualore et lacrimis

et aedilitatis effusae memoria, ac favore populari, ac praecipue paternae auctoritatis recordatione.

I. 4. a. † »Maxime fuit optandum M. Scauro, iudices, ut nullo suscepto cuiusquam odio sine offensione ac molestia « *paternae dignitatis splendorem obtinere potuisset. Veruntamen, quoniam ita tulit casus infestus, non recusandum sibi arbitratur, quo minus eadem fortuna utatur, qua pater: qui saepe numero ab inimicis ad causae dictionem vocatus est.*

INITIUM EXPOSITIONIS, CIRCA VERSUM A PRIMO XL., QUUM ENUMERARET IUDICIA, QVAE PATER SCAURUS EXPERTUS EST.

4. b. *Summum nostrae civitatis virum scimus accusatum a M. Bruto. Exstant orationes, ex quibus intelligi potest, multa in ipsum illum Scaurum esse dicta. — Falso. — Quis negat? veruntamen ab inimico dicta et obiecta.*

Subiit etiam populi iudicium, inquirente Cn. Domitio tribuno plebis. (Asconius.)

IBIDEM.

2. Reus est factus a Q. Servilio Caepione lege Servilia, quum iudicia penes equestrem ordinem essent et P. Rutilio damnato nemo tam innocens videretur, ut non timeret illa. (Asconius.)

IBIDEM.

3. Ab eodem etiam lege Varia custos ille rei publicae prodicionis est in crimen vocatus: vexatus a Q. Vario tribuno pl. est non multo ante. (Asconius.)

Huius multorum calumniis vexati viri filium, iudices, nunc invidi atque inimici ignominioso repetundarum

iudicio perfundere volunt. Eius caussam ut reciperem, hoc clarissimi patris memoriae debere me existimavi.

(Dicit iterum de patre M. Scauri.)

4. a. Non enim tantum admiratus sum ego illum virum, sicut omnes, sed etiam praecipue dilexi. Primus enim me flagrantem studio laudis in spem impulit, posse virtutem sine praesidio fortunae, quo contendisset, labore et constantia pervenire. (Asconius.)

4. b. † Et quoniam congesta fuit accusatio magis acervo quodam criminum, non distinctione aliqua generum et varietate (Severian, syntom. rhet. cap. de disponendis criminibus p. 334. ed. Capperoner.): *his si † universe* (Charis, l. II. p. 198. ed. Putsch.) *potius quam argumentis ad singula respondero; videar caussae atque officio meo satis fecisse. Nihilominus tamen totam caussam, iudices, explicemus, atque ante oculos expositam consideremus. Ita facillime, et quibus de rebus nos dicere oporteat et quid vos sequi conveniat, intelligetis.*

4. c. † Bostarem igitur quemdam Norensem fugientem e Sardinia Scauri adventum. (Severian. c. de propositione adversaril. pap. 337. ed. C.) *Triarius criminatur huius malitiosis blanditiis e fuga revocatum atque hospitali mensae adhibitum veneno ab hospite necatum esse et † prius illum sepultum, quam huic caenam sublatam.* (Idem ibidem.)

4. d. *Quae veneni dati suspicio, iudices, primum quam levis sit, statim apparebit, si considerare volueritis, ex quibus caussis mors saepe eveniat repentina.*

* * *

4. e. *In ea Scaurus fortuna erat constitutus, ut non modo suas possessiones facillime † retineret, id quod praecipue semper studuit,* (Fronto de oratt. p. 240. et in

exemplis eloquent. s. v. Studeo p. 343. ed. 1. Mediol.) *verum etiam nova posset acquirere potius bona† quam quod habebat veniret. Agedum, ego defendi Scaurum, Triari; defende tu matrem (Ms. Ambrosiani Iacina.) Bostaris, quam ipsam arguo huic culpa esse affinem. * * **

Refutavi etiam illud, quod dicebas † te metuere, ne non solvendo fuisse, bona denique reus ne retinere voluisse, quae proscripta essent, nisi (Ms. Ambros.) Bostare intestato mortuo sic egisset eam rem, quasi ad ipsum hereditas pertineret, neve haec ipsa ei causa Bostarem veneno necandi fuisse videretur.

4. f. *Scaurus autem † in illa bona invadere nullo modo potuisset. (Fronto in exempl. eloquent. p. 530. ed. Mediol.)*

5. Si, mehercule! iudices, pro L. Tubulo dicerem, quem unum ex omni memoria sceleratissimum et audacissimum fuisse accepimus, tamen non timerem, venenum hospiti aut convivae si diceretur caenanti ab illo datum, cui neque heres neque iratus fuisset (Asconius), *ne cui hoc credibile videretur.*

6. *Venio iam ad crimen incontinentiae intemperantiaeque libidinum, cuius notam accusator Scauro eiusque famae inurere voluit. — Coniugem suam, inquit, quam ipse amabat, istius incensae libidini atque effrenatae cupiditati † quum dare nollet Aris, clam ex Sardinia est fugere coactus. (Priscian. 1. VI. c. 5. §. 28.) 7. Scilicet relicta illic uxore ipse fuga sibi consuluit, quemadmodum castores, ut aiunt, a venatoribus † redimunt se ea parte corporis, propter quam maxime expetuntur! (Isidor. Etym. XII. c. 2. n. 21.)*

8. *Sed ut Scaurus omnium hominum dissolutissimus libidinosissimusque semper fuerit: tamen incredibile dictu est, iudices, quod Triarius addidit, † Arinis uxorem praetoris licentia adactam esse, ut iniuriae re-*

medium morte ac suspendio quaereret. Hic enim primus et cum bestiis communis homini ad omnem vitam tuendam appetitus a natura datus est, quo ipse sibi conciliatur et commendatur ad se conservandum, alienatur autem ab interitu iisque rebus, quae interitum videantur afferre. (Prisc. l. VII. c. 8. §. 36.)

CIRCA TERTIAM PARTEM A PRIMO:

II. 1. a. Sic, inquam, se, iudices, res habet. Neque hoc a me novum disputatur, sed quaesitum ab aliis est. (Asconius.) 1. b. Sed tamen id ita esse exemplis probari potest. Stuprata per vim Lucretia a regis filio, testata cives, se ipsa interemit. Hic dolor caussa civitati libertatis fuit. Ac ne fortissimi quidem viri, nisi in extrema necessitate, alicuius dedecoris evitandi caussa mortem ultro oppetiverunt: ut P. Crassus Mucianus cum Aristonico bellum in Asia gerens, a Thracibus, quorum is magnum numerum in praesidio habebat, inter Elaeam et Zmyrnam exceptus, ne in ditionem eius perveniret, dedecus arcessita ratione mortis effugit. Virgam enim, qua ad regendum equum usus fuerat, narratur in unius barbari oculum direxisse, qui vi doloris accensus latus Crassi sica confodit, dumque se ulciscitur, Romanum Imperatorem maiestatis turpitudine liberavit. Ostendit fortunae Crassus, quam indignum virum tam gravi contumelia afficere voluisset; quoniam quidem iniectos ab ea libertati suae miserabiles laqueos prudenter pariter ac fortiter rupit donatumque se iam Aristonico dignitati suae reddidit. Illa audivimus; hoc vero meminimus ac paene vidimus, eiusdem stirpis et nominis P. Crassum, ne in manus incideret inimicorum, se ipsum interemisse. (Asconius.)

STATIM:

2. At neque illius Crassi factum superioris iisdem honoribus usus, qui fortissimus in bellis fuisset, M'. Aquillius potuit imitari (*Asconius*); *sed memoriam iuventu* † *tis* suae rerumque gestarum senectutis dedecore foedavit. » Quid vero? alterum Crassum temporibus » iisdem — num aut clarissimi viri Iulii aut summo » ingenio praeditus M. Antonius potuit imitari? 3. Quid? in omnibus monumentis Graeciae (quae sunt verbis ornatiora, quam rebus) quis invenitur, quum ab Aiace fabulisque discesseris, qui tamen ipse

ignóminiae dolore (ut ait poeta) victor insolens

— — se victum non potuit pati, praeter Atheniensem Themistoclem, qui se ipse morte mulctavit. 4. At Graeculi quidem multa fingunt, apud quos etiam *Cleombrotum* Ambraciotam ferunt se ex altissimo praecipitasse muro, non quo acerbitalis accepisset aliquid, sed, ut video scriptum apud Graecos, quum summi philosophi Platonis graviter et ornatè scriptum librum de morte legisset, in quo, ut opinor, Socrates illo ipso die, quo erat ei moriendum, permulta disputat, hanc esse mortem, quam nos vitam putaremus, quum corpore animus tamquam carcere septus teneretur, vitam autem esse eam, quum idem animus vinclis corporis liberatus in eum se locum, unde esset ortus, retulisset. 5. Num igitur ista tua Sarda Pythagoram aut Platonem norat aut legerat? Qui tamen ipsi mortem ita laudant, ut fugere vitam vetent atque id contra foedus fieri dicant legemque naturae. Aliam quidem caussam mortis voluntariae nullam profecto iustam reperietis. Atque hoc ille vidit. Nam legit quodam loco vita illam mulierem spo-

liari, quam pudicitia maluisse. 6. Sed refugit statim, nec de pudicitia plura dixit, veritus, credo, ne quem irridendi nobis daret et iocandi locum. Constat enim illam quum deformitate summa fuisse, tum etiam senectute. Quare quae potest, quamvis salsa ista Sarda fuerit, ulla libidinis aut amoris esse suspicio?

7. Ac ne existimes, Triari, quod asseram in dicendo, me fingere ipsum et non a reo causam cognoscere: explicabo tibi, quae fuerint opiniones in Sardinia de istius mulieris morte. Nam fuerunt duae, quo etiam facilius *hi et Scauri innocentiam et testium tuorum audaciam cognoscere possint et eorum, quae facta sunt, indignitatem*. 8. *Sardae istius maritus Aris matrem Bostaris*, te dixi, libidinosam atque improbam matrem, infami ac noto adulterio iam diu diligebat. Is quum hanc suam uxorem, anum et locupletem et molestam, timeret: neque eam habere in matrimonio propter foeditatem, neque dimittere propter dotem volebat. Itaque compecto cum matre Bostaris consilium cepit, ut uterque Romam veniret; ibi se aliquam rationem inventurum, quemadmodum illam uxorem duceret, confirmavit.

9. Hic opinio fuit, ut dixi, duplex, una non abhorrens a statu naturaue rerum, »Arinis uxorem pellicatus dolore concitatam« quum audisset Arinem cum illa sua metus et fugae simulatione Romam se contulisse, ut, quum antea consuetudo inter eos fuisset, tum etiam nuptiis iungerentur, arsisse dolore muliebri et mori, quam id perpeti maluisse; 10. altera non minus veri similis et, ut opinor, in Sardinia magis etiam credita, Arinem istum, testem atque hospitem, Triari, tuum, proficiscentem Romam, negotium

dedisse liberto, ut illi aniculae non ille quidem vim afferret (neque enim erat rectum patronae), »sed collum digitulis duobus oblideret,« resticula cingeret, ut illa perisse suspensio putaretur. 41. »Quae quidem »suspicio valuit etiam plus ob hanc causam, quod, »quum agerent parentalia Norenses« omnesque suo more ex oppido exissent, tum illa est a liberto suspensisse se dicta. Discessus autem solitudo ei, qui patronam suffocabat, fuit quaerenda; illi, quae volebat mori, non fuit. 42. Confirmata vero suspicio est, quod anu mortua libertus statim, tamquam opere confecto, Romam est profectus; Aris autem, simulac libertus de morte uxoris nuntiavit, continuo Romae matrem illam Bostaris duxit uxorem.

43. En, quibus familiis, quam foedis, quam contaminatis, quam turpibus *dedatis* hanc familiam, iudices! en, quibus testibus commoti de quo homine, de quo genere, de quo nomine sententias feratis! Obliviscendum vobis putatis matrum in liberos, virorum in uxores scelera? Cernitis crudelitate mixtas libidines, videtis immanes; duorum maximorum criminum auctores, quibus criminibus haec tota apud ignaros aut invidos famata causa est, omni facinore et flagitio *déformatos* habetis.

44. Num igitur in his criminibus, iudices, residet iam aliqua suspicio? Non perpurgata sunt? non refutata? non fracta? Qui igitur id factum est? Quia dedisti mihi, Triari, quod diluerem, in quo *argumentarer*, de quo disputarem; quia genus eiusmodi fuit criminum, quod non totum penderet ex teste, sed quod ponderaret iudex ipse per se. 45. Neque vero, iudices, quidquam aliud in ignoto teste facere debemus, nisi ut argumento, coniectura, suspicione rerum ipsa-

rum vim naturamque quaeramus. Etenim testis non modo Afer, (aut Sardus sane, si ita se isti malunt nominari,) sed quivis etiam elegantior ac religiosior impelli, deterreri, fingi, flecti potest; dominus est ipse voluntatis suae, in quo est impunita mentiendi licentia. 46. Argumentum vero, quod quidem* est proprium rei, (neque enim ullum aliud argumentum vere vocari potest: rerum vox est naturae vestigium, veritatis nota:) id quaecumque est, maneat immutabile necesse est: non enim fingitur ab oratore, sed sumitur. Quare in eo genere accusationis si vincerem, succumberem et cederem: vincerem omni re, vincerem causa, vincerem veritate. 47. Agmen tu mihi inducas Sardorum et catervas? et me non criminibus urgere, sed Afrorum fremitu terrere conere? Non potero equidem disputare; sed ad horum fidem et mansuetudinem confugere, ad ius iurandum iudicum, ad populi Romani aequitatem, qui hanc familiam in hac urbe principem voluit esse, deorum immortalium aumen implorare potero, qui semper exstiterunt huic generi nominique fautores.

48. Poposcit, imperavit, eripuit, coegit. — Si docet tabulis, quoniam habet seriem quamdam et ordinem contracti negotii confectio ipsa tabularum, attendam acriter et, quid in defendendo mihi agendum sit, videbo. Si denique nitere testibus (non dico bonis viris ac probatis, noti sint modo): quemadmodum mihi cum quoque sit confligendum, considerabo. 49. Sin unus color, una vox, una natio est omnium testium; si, quod ii dicunt, non modo nullis argumentis, sed ne litterarum quidem aliquo genere aut publicarum aut privatarum (quod tamen ipsum fingi potest) confirmare conantur: quo me vertam, iudices, aut quid

agam? Cum singulis disputem? quid? non habuisti quod dares? — Habuisse se dicet. — Quis id scit? Quis id indicavit? Non fuisse caussam? — Finget fuisse. Qui refellemus potuisse non dare, si noluisset? Vi ereptum esse dicet. Quae potest eloquentia disputando ignoti hominis impudentiam confutare? 20. Non agam igitur cum ista Sardorum conspiratione et cum expresso, coacto sollicitatoque periurio subtiliter nec acu quaedam enucleata argumenta conquiram; sed contra impetum istum illorum impetu ego nostro concurrem atque confligam. Non est unus mihi quisque ex illorum acie protrahendus neque cum singulis decertandum atque pugnandum; tota est acies illa uno impetu prosternenda.

21. Est enim unum maximum totius Sardiniae frumentarium crimen, de quo Triarius omnes Sardos interrogavit, quod genus uno testimonii foedere et consensu omnium est confirmatum. Quod ego crimen antequam attingo, peto a vobis, iudices, ut me totius nostrae defensionis quasi quaedam iacere fundamenta patiamini. Quae si erunt, ut mea ratio et cogitatio fert, posita et constituta: nullam accusationis partem pertimescam. 22. Dicam enim primum de ipso genere accusationis; postea de Sardis; tum etiam pauca de Scauro: quibus rebus explicatis tum denique ad hoc horribile et formidolosum frumentarium crimen accedam.

23. Quod est igitur hoc accusationis, Triari, genus? Primum, ut inquisitum non ieris? Quae fuit ista tam ferox, tam explorata huius opprimendi fiducia? Pueris nobis, audisse videor L. Aelium libertinum hominem, litteratum ac facetum, quum ulcisceretur patroni iniurias, nomen Q. Muttonis, hominis

sordidissimi, detulisse. A quo quum quaereretur, quam provinciam aut quam diem testium postulare; horam sibi octavam, dum in foro bovario inquireret, postulavit. 24. Hoc tu idem tibi in M. Aemilio Scauro putasti esse faciendum? — Delata enim, inquit, caussa ad me Romae est. — Quid ad me Siculi — nonne Romam caussam Siciliae detulerunt? Atqui homines prudentes natura, callidi usu, doctrina eruditi. Tamen ego mihi provinciae caussam in provinciam ipsam cognoscendam et discendam putavi. 25. An ego querelas atque iniurias aratorum non in segetibus ipsis arvisque cognoscerem? Peragravi, inquam, Triari, durissima quidem hieme valles Agrigentinarum atque colles. »Campus« ille nobilissimus ac feracissimus »ipse me caussam paene docuit Leontinus. »Adii casas aratorum; a stiva ipsa homines mecum colloquebantur.« 26. Itaque sic fuit illa expressa caussa, non ut audire ea, quae dicebam, iudices, sed ut cernere et paene tangere viderentur. Neque enim mihi probabile, neque verum videbatur, me, quum fidelissimae atque antiquissimae provinciae patrocinium recepissem, caussam tamquam unius clientis in cubiculo meo discere.

27. Ego, nuper quum Reatini, qui essent in fide mea, me suam publicam caussam de Velini fluminibus et cuniculis apud hos consules agere voluissent, non existimavi, me neque dignitati praefecturae gravissimae neque fidei meae satis esse facturum, nisi me caussam illam non solum homines, sed etiam locus ipse lacusque docuisset.

28. Neque tu aliter fecisses, Triari, si te id tui isti Sardi facere voluissent, hi, qui te in Sardiniam minime venire voluerunt, ne longe aliter omnia atque

erant ad te delata cognosceres, nullam multitudinis in Sardinia querelam, nullum in Scauro odium populi. 29. *Ac vide, Triari, quantum praeterea intersit inter meam atque tuam accusationem. Ego non ante comperendinavi, quam, quemadmodum Iuppiter, si poetarum fabulis credimus, Enceladum deiectum atque semiustum imposita insula operuit vel, ut alii volunt, Typhonem, cuius anhelitu Aetnam ardere dicunt, sic Verrem operuissem Sicilia teste tota. Tu uno comperendinasti reum teste producto. At quo teste? dii immortales! Non satis, quod uno; non, quod ignoto; non, quod levi: etiamne Valerio teste primam actionem confecisti, qui patris tui beneficio civitate donatus gratiam tibi non illustribus officiis, sed manifesto periurio retulit?* 30. Quod si te omen nominis vestri forte duxit: nos tamen id more maiorum, quia faustum putamus, non ad perniciem, verum ad salutem interpretamur. Sed omnis ista celeritas ac festinatio, quod inquisitionem, quod priorem actionem totam sustulisti, illud patefecit et illustravit, quod occultum tamen non erat, non esse hoc iudicium iudicii, sed comitiorum consularium caussa comparatum.

31. Hic ego Appium Claudium consulem fortissimum atque ornatissimum virum mecumque, ut spero, fideli in gratiam reditu firmoque coniunctum nullo loco, iudices, vituperabo. Fuerant enim eae partes aut eius, quem id facere dolor et suspicio sua coegit, aut eius, qui has sibi partes depoposcit, quod aut non animadvertibat, quem violaret, aut facilem sibi fore in gratiam reditum arbitrabatur. 32. Ego tantum dicam, quod et caussae satis et in illum minime durum aut asperum possit esse. Quid enim habet turpitudinis, Appium Claudium M. Scauro esse inimicum?

Quid, avus eius P. Africano non fuit? Quid, mihi ipsi idem iste? Quid, ego illi? Quae inimicitiae dolorem utrique nostrum fortasse aliquando, dedecus vero certe numquam attulerunt. 33. Successori decessor invidit et voluit eum quam maxime offensum, quo magis ipsius memoria excelleret: res non modo non abhorrens a consuetudine, sed usitata etiamnum et valde pervagata. »Neque vero tam haec ipsa quotidiana »res Appium Claudium illa humanitate et sapientia »praeditum per se ipsa movisset, nisi hunc C. Claudii »fratris sui competitorem fore putasset.«

34. »Qui sive patricius sive plebeius esset (non- »dum enim certum constituerat): cum hoc sibi conten- »tionem fore putabat;« Appius autem hoc maiorem etiam, quod illum in pontificatus petitione, in saliatu, in ceteris meminerat fuisse patricium. Quam ob rem se consule neque repelli fratrem volebat, neque, si patricius esset, parem Scauro fore videbat, nisi hunc aliquo aut metu aut infamia perculisset.

35. Ego id fratri in honore fratris amplissimo non concedendum putem; praesertim qui, quid amor fraternus valeat, paene praeter ceteros sentiam? — At enim frater iam non petit. — Quid tum? Si ille retentus a cuncta Asia supplice, si a negotiatoribus, si a publicanis, si ab omnibus sociis, civibus exoratus anteposuit honori suo commoda salutemque provinciae: propterea putas semel exulceratum animum tam facile potuisse sanari?

36. Quamquam in istis omnibus rebus, praesertim apud homines barbaros, opinio plus valet saepe, quam res ipsa. »Persuasum est Sardis se nihil Appio »gratius esse facturos, quam si de Scauri fama detra- »xerint;« multorum etiam spe commodorum praemio-

rumque ducuntur; omnia consulem putant posse, praesertim ultro pollicentem. De quo plura iam non dicam. 37. Quamquam ea, quae dixi, non secus dixi, quam si eius frater essem, non is, qui et est et qui multa dixit, sed is, qui ego esse in meum consuevi. Generi igitur totius accusationis resistere, iudices, debetis, in quo nihil more, nihil modo, nihil considerate, nihil integre; contra improbe, turbide, festinanter, rapide omnia conspiratione, imperio, auctoritate, spe, minis videtis esse suscepta.

38. Venio nunc ad testes, in quibus docebo, non modo nullam fidem et auctoritatem, sed ne speciem quidem esse aut imaginem testium. Etenim fidem primum ipsa tollit consensio, quae labefacta est compromisso Sardorum et coniuratione agitata; deinde illa cupiditas, quae suscepta est spe et promissione praemiorum; postremo ipsa natio, cuius tanta vanitas est, ut libertatem a servitute nulla realia nisi mentiendo licentia distinguendam putent. 39. Neque ego dico, Sardorum querelis moveri nos numquam oportere. Non sum aut tam inhumanus aut tam alienus a Sardis, praesertim quum frater meus nuper ab his decesserit, quum rei frumentariae Cn. Pompeii missu praefuisset: qui et ipse illis pro sua fide et humanitate consuluit et eis vicissim percarus et iucundus fuit. 40. Pateat vero hoc perfugium dolori, pateat iustis querelis; coniurationi via intercludatur, obsepiatur insidiis; neque hoc in Sardis magis, quam in Gallis, in Afris, in Hispanis. Damnatus est T. Albucius, C. Megaboccus ex Sardinia, nonnullis etiam laudantibus Sardis. Ita fidem maiorem varietas ipsa faciebat. Testibus enim aequis, tabulis incorruptis tenebantur. 41. Nunc est una vox, una mens; non expressa dolore, sed simula-

ta; neque huius iniuriis, sed promissis aliorum et praemiis excitata. — At creditum est aliquando Sardis. — Et fortasse credetur aliquando, si integri venerint, si incorrupti, si sua sponte, si non alicuius impulsu, si soluti, si liberi. Quae si erunt: tamen sibi credi gaudeant et mirentur. Quum vero omnia absint: tamen se non respicient? non gentis suae famam perhorrescent?

42. Fallacissimum genus esse Phoenicum omnia monumenta vetustatis atque omnes historiae nobis prodiderunt. Ab his orti Poeni multis Carthaginensium rebellionibus, multis violatis fractisque foederibus nihil se degenerasse docuerunt. A Poenis admixto Afrorum genere Sardi non deducti in Sardiniam atque ibi constituti, sed amandati et repudiati coloni.

43. Quare, quum integri nihil fuerit in hac gente plena: quam valde eam putamus tot transfusionibus coacuisse? Hic mihi ignoscet Cn. Domitius Sincaius, vir ornatissimus, hospes et familiaris meus; ignoscent denique omnes ab eodem Cn. Pompeio civitate donati, quorum tamen omnium laudatione utimur; ignoscent alii viri boni ex Sardinia, credo enim esse quosdam.

44. Neque ego, quum de vitiis gentis loquor, neminem excipio. Sed a me est de universo genere dicendum, in quo fortasse aliqui suis moribus et humanitate stirpis ipsius et gentis vitia vicerunt. Magnam quidem esse partem sine fide, sine societate et coniunctione nominis nostri, res ipsa declarat. Quae est enim praeter Sardiniam provincia, quae nullam habeat amicam populo Romano ac liberam civitatem?

45. a. Africa ipsa parens illa Sardiniae, quae plurima et acerbissima cum maioribus nostris bella gessit, non solum fidelissimis regnis, sed etiam in ipsa provincia

se a societate Punicorum bellorum Utica teste defendit. Hispania ulterior, Scipionum interitu et fidei Saguntinae rogo nobilitata, habet Gaditanam civitatem officiis, periculis, foedere nobiscum coniunctam. Quaero iam, quatenam Sardiniae civitas foederata possit commemorari? Nulla profecto. 45. b. Quo igitur ore in populi Romani conspectum se committere audet Sardus testis, † copiis inops, gente fallax? Repulsum etiam vos M. Scaurum a consulatu venistis, et beneficio populi Romani eum privare conamini? qua auctoritate? (Fronto Exx. Elocc. p. 523.)

45. c. Timere vos dixit accusator, ne Scaurus ea pecunia, quam ab sociis abstulisset, emeret consulatum et, sicut pater eius fecisset, ante quam de eo iudicari posset, magistratum iniret ac rursus ante alias provincias spoliaret, quam rationem prioris administrationis redderet: atque hanc ipsam Triarius accusationis tam turbide, tam festinanter a se susceptae causam reddidit. 45. d. Quid hoc est portentum? quid hoc prodigii est? † Quem purpura regalis non commovit, eum Sardorum mustruca mutavit? (Isidori Etym. XIX, 23, 5.) 45. e. Nemo enim adeo hospes in hac urbe versatur, ut peregrinentur eius aures, neque in hoc pervagato civitatis sermone versentur, M. Scaurum, vitrico suo L. Sulla victore et munifico in socios victoriae, ita abstinentem fuisse, ut nihil neque donari sibi voluerit, neque ab hasta emerit. Hoc aliis mirabile videtur; ille quidem aliter facere non potuit. Meminerat enim se eius esse filium, qui senatoria sententia, cuius erat ille princeps, ac nutu prope terrarum orbem rexisset. 45. f. Quam ob rem, Sardi venales, impero vobis, ut, † hoc nomine audito, quod per omnes gentes pervagatum est, † de familia nobili ipsi quoque cum orbis terrarum auctoritate sentiatis. (Fronto Exx. Elocc. p. 540. Ammian. Marcell. l. XXII. c. 15.)

45. g. *Nunc M. Scaurus, squalore sordidus, lacrimis ac maerore perditus, vester est supplex, iudices, vestram fidem obtestatur, misericordiam implorat, vestram potestatem ac vestras opes intuetur. Nolite, per deos immortales! iudices, permittere, ut ab ignotis testibus, ab hominibus barbaris civis ac supplex vester non solum consulatu, quo se honestiorem fore putavit, verum etiam ceteris ante partis honestatibus atque omni dignitate fortunaque privetur. Atque ita vos Scaurus, iudices, orat atque obsecrat, si iniuste neminem laesit, si nullius aures voluntatemve violavit, si nemini, ut levissime dicam, odio fuit. Semel tantum has partes pietas ei imposuit.*

(Post duas partes orationis dicit de Scauro, quem defendit.)

45. h. *Nam quum ex multis unus ei restaret Dola-bella paternus inimicus, qui cum Q. Caepione, propinquo suo, contra Scaurum, patrem suum, obsignaverat litteras: eas sibi inimicitias non susceptas, sed relictas pietatis caussa gerendas esse arbitrabatur, aemulatus M. et L. Lucullos, qui, pari pietate et industria praediti, admodum adolescentes paternas inimicitias magna cum gloria fuerant persecuti. Etc. (Asconius.)*

(Post tres partes, quo loco defendit, quod tam magnificam domum Scaurus haberet.)

45. i. *Quanta vero Triarii fuit iniquitas criminantis, quod tam magnificam domum Scaurus haberet? O priscum censorem ac severum, per quem ne honorato quidem homini et principi liceat habere commodam et plenam dignitatis domum; praesertim quum propinquitas et celebritas loci suspicionem desidiaae tollat aut cupiditatis. (Asconius.)*

45. k. *Quam vero insolenter tua se iactabat, Triari, oratio, quum diceres, Lucullei marmoris columnarum, quas in atrio Scauri collocatas videmus, per Urbem praec-*

ter fictilia deorum fastigia in privatam domum vectas esse tantas moles, ut satisfacere sibi damni infecti coegerit redemptor cloucarum, quum in Palatium plaustris extraherentur! Videlicet invidiosae istae columnae ad privatam superbiam, quam populus Romanus odit, advectae sunt, ac non ad publicam magnificentiam, quam diligit. An tu solus ignoras, usum iis Scaurum antea fuisse aedilem in ornatu theatri, ut pro muneris amplitudine et liberalitate sua in deorum immortalium honorem religionem ludorum apparatus lautitia augustiorem redderet?

45. l. † Ego porro, qui Albanas habeo columnas, clientellis ea apportavi. (Quinctil. Inst. l. V. c. 13. §. 40.) 45. m. Quid? Tu ipse, Triari, quos, quantos quamque profusos sumptus in columnis fecisti! † Hoc miror enim queror-que, quemquam hominem ita pessumdare alterum verbis velle, ut etiam navem perforet, in qua ipse naviget. (Quinet. l. VIII. c. 6. §. 47.) 45. n. † Domus tibi deerat? At habebas. Pecunia superabat? At egebas. Incurristi amens in columnas; in alienis insanus insanisti; depressam, caecam, iacentem domum pluris, quam te, quam fortunas tuas, aestimasti. (Cic. Orator c. 67. §. 223. sq. Quinctil. l. IX. c. 2. §. 15. c. 4. §. 122. Marcian. Capell. lib. de Rhetor. p. 429.) Quid igitur, si te Scaurus arbitrum udegisset, NI MULTO MAIORES SUMPTUS, MULTO MAIORES EFFUSIONES PRO CENSU TUO IN COLUMNIS FECISSES, QUAM IPSE? utrum tandem sponsione vinci necesse fuisset: eumne, qui in tam amplo rei familiaris quam paterni nominis patrimonio ornasset dignitatem domo, an eum, qui magno in aere alieno totam ex domo quaesisset? 45. o. Haec quum tu effugere non potuisses: contendes tamen et postulabis, ut M. Aemilius cum sua dignitate omni, cum patris memoria, cum avi gloria sordidissimae, levissimae, vanissimae genti,

ac prope dicam — pellitis testibus condonetur? (Asconius.) Intercidit refutatio frumentarii criminis de decimis tribus. Respice §. 22. et Marciani Capellae testimonium lib. de Rhetor. p. 418. ed. Capperon.

VERSU A NOVISSIMO CLX.

(Ex Asconio. Inde ab † signo e cod. Taurin.)

46. ** Undique mihi suppeditat, quod pro M. Scauro dicam, quocumque non modo mens, verum etiam oculi inciderint. Curia illa vos de gravissimo principatu patris fortissimoque testatur; L. ipse Metellus, avus huius, sanctissimos deos illo consti — † »tuisse templo videtur in vestro conspectu, iudices, ut »salutem a vobis nepotis sui deprecarentur«, quod ipsi saepe multis laborantibus atque implorantibus ope sua subvenissent; 47. Capitolium illud templis tribus illustratum, paternis atque etiam huius amplissimis donis ornati aditus Iovis O. M., Iunonis Reginae, Minervae, M. Scaurum apud vos memoria huius munificentiae et liberalitatis publicae ab omni avaritiae aut cupiditatis suspicione defendunt; propinqua illa aedes Vestae admonet vos, ut recordemini illius L. Metelli, pontificis maximi, qui, quum templum illud arderet, in medios se iniecit ignes et eripuit flamma Palladium illud, quod quasi pignus nostrae salutis atque imperii custodis Vestae continetur. 48. Qui utinam posset parumper exsistere! Eriperet ex hac flamma stirpem profecto suam, qui eripuisset ex illo incendio divinum incolumitatis nostrae pignus. *Permoveor cogitatione, tam parum sacerdoti deos esse propitios, ut ne servati quidem sercent eius genus tutelae suae commendatum.* 49. Te vero, M. Scaure, equidem video, video, inquam, non cogito solum. Nec vero sine magno animi maerore ac dolore, quum tui filii squalorem aspexi, »de te re-

cordor.^a Atque utinam, sicut mihi tota in hac caussa versatus ante oculos es, sic nunc horum te offeras mentibus et in horum animis adhaerescas. Species mediis fidiis viri, cui neminem vidimus parem consilio, gravitate, constantia, ceteris virtutibus, si posset reviviscere, sic omnes commoveret, ut, quisquis intueretur, is, etiamsi forte non nosset, tamen principem civitatis esse diceret.

50. Quo te nunc modo appellem? ut hominem? At non es inter nos. Ut mortuum? At vivis et viges; at in omnium animis atque ore versaris, atque divinus animus mortale nihil habuit, neque tuorum quidquam potuit emori praeter corpus. Quocumque igitur te modo appellari verum est: adsis nobis atque istam mendacissimorum et levissimorum testium vanitatem impudentiamque vultu ipso aspectuque conterreas; adsis et civibus tui consilii, cuius auctoritatis numquam poenituit, praeferas lumen, ut ne genus tuum ignominia et calamitate dehonestent neve filium tuum, haud degenerem paterni nominis heredem, sententiis suis affligant.

54. In Scauriana invenimus istam discretionem de Sardis et Sardiniensibus, ut illos incolas, illos advenas doceat. (Pompeii Commentum Artis Donati p. 108.)

165. IN TOGA CANDIDA.

ARGUMENTUM ASCONII.

Haec oratio dicta est L. Caesare, C. Figulo coss. (a. 690. U. c.) post annum quam pro Cornelio dixerat. Sex competitores in consulatus petitione Cicero habuit, duos patricos, P. Sulpicium Galbam, L. Sergium Catilinam: quattuor plebeios, ex quibus duo nobiles, C. Antonium, M. Antonii oratoris filium, L. Cassium Longinum: duos, qui tantum non primi ex familiis suis magistratum adepti erant, Q. Cornificium et C. Licinium Sacerdotem

Solus Cicero ex competitoribus equestri erat loco natus, atque in petitione patrem amisit. Ceteri eius competitores modeste se gessere, visique sunt Q. Cornificius et P. Galba sobrii ac sancti viri, Sacerdos nulla improbitate notus. Cassium, qui iners ac stolidus tum magis quam improbus videretur, sed post paucos menses in coniuratione Catilinae esse apparuit, ac cruentissimarum sententiarum fuisse auctorem: itaque hi quattuor pro re iacebant. Catilina autem et Antonius, quamquam omnibus maxime infamis eorum vita esset, tamen multum poterant. Coierant enim ambo, ut Ciceronem consulatu deicerent, adiutoribus usi firmissimis, M. Crasso et C. Caesare. Itaque haec oratio contra solum Catilinam et Antonium est. Causa orationis huiusmodi in senatu habendae Ciceroni fuit, quod, quum in dies licentia ambitus augeretur propter praecipuam Catilinae et Antonii audaciam, censuerat senatus, ut lex ambitus aucta etiam cum poena ferretur. Ei quoque rei Q. Mucius Orestinus tribunus pl. intercesserat: quum Cicero, graviter senatu intercessionem ferente, surrexit atque in coitionem Catilinae et Antonii invecus est ante dies comitiorum paucos.

(Deest principium orationis.)

1. Dico, P. C., superiore nocte cuiusdam hominis nobilis et valde in hoc largitionis quaestu noti et cogniti domum Catilinam et Antonium cum sequestribus suis convenisse.

2. Quem enim aut amicum habere potest is, qui tot cives trucidavit: aut clientem, qui in sua civitate cum peregrino negavit se iudicio aequo certare posse?

3. Nec se iam tum respexit, quum gravissimis vestris decretis absens notatus est.

4. In iudiciis quanta vis esset, didicit, quum est absolutus: si aut illud iudicium, aut illa absolutio nominanda est.

5. Populum vero, quum inspectante populo col-
lum secuit hominis maxime popularis, quanti faceret,
ostendit.

6. Me, qua amentia inductus est, ut contemneret,
constituere non possum. Utrum aequo animo laturum
putavit? an in suo familiarissimo non viderat, me ne
aliorum quidem iniurias mediocriter posse ferre?

7. Alter, pecore omni vendito et saltibus prope ad-
dictis, pastores retinet, ex quibus ait se, quum velit,
subito fugitivorum bellum excitaturum. Alter indu-
xit eum, quem potuit, ut repente gladiatores populo
non debitos polliceretur, quos ipse consularis candi-
datus perspexit et legit et emit: praesente populo
Romano factum est.

8. Quamobrem augere etiam mercedes si vultis,
Q. Mucium conantem legem impedire, ut coepit sena-
tus, consules prohibere, sed ego ea lege contentus
sum, qua duos consules designatos uno tempore da-
mnari vidimus.

9. Te tamen, Q. Muci, tam male de republica exi-
stimare, moleste fero, qui hesterno die me esse di-
gnum consulatu negabas. Quid? populus Romanus
minus diligenter scit sibi constituere defensorem,
quam tu tibi? Qui, quum te furti L. Calenus argueret,
me potissimum fortunarum tuarum patronum esse vo-
luisti: et cuius tu consilium in tua turpissima caussa
delegisti, hunc honestissimarum rerum defensorem
populus Romanus auctore te repudiare potest? nisi
forte hoc dicturus es, quo tempore a L. Caleno furti
delatus sis, eo tempore in me tibi parum auxilii esse
vidisse.

10. Atque ut istum omittam, in exercitu Sullano

praedonem, in introitu gladiatorem, in victoria quadrigarium.

11. Te vero, Catilina, consulatum sperare aut cogitare, non prodigium atque portentum est? A quibus enim petis? Principibus civitatis? qui tibi, quum L. Volcatius consul in consilio fuisset, ne petendi quidem potestatem esse voluerunt. A senatoribus? qui te auctoritate sua, spoliatum ornamentis omnibus, vinctum paene Africanis oratoribus tradiderunt. Ab equestri ordine? quem trucidasti. A plebe? cui spectaculum eiusmodi tua crudelitas praebuit, ut nemo sine luctu aspicere, sine gemitu recordari posset.

12. Quod caput, etiam tum plenum animae et spiritus, ad Sullam usque ab Ianiculo ad aedem Apollinis manibus ipse suis detulit.

13. Quis? tu potes in defensione tua dicere, quod illi ne dixerunt quidem? tibi dicere non licebit?

ET PAULO POST:

14. Denique illi negare potuerunt, et negaverunt: tu tibi ne infitiandi quidem impudentiae locum reliquisti. Quare praeclara dicentur iudicia tulisse, si, qui infitiantem Luscium condemnarunt, Catilinam absolverint confitentem.

15. Is ergo negat, se ignarum esse: quum etiam illi imperitos se homines esse et, si quem etiam interfecissent, imperatori ac dictatori paruisse dicerent. Ac negare quoque posse: Catilinam vero infitari non posse.

16. Hanc tu habes dignitatem, qua fretus me contemnis et despicias? an eam, quam reliqua vita es consecutus? quum ita vixisti, ut non esset locus tam san-

ctus, quo non adventus tuus, etiam quum culpa nulla subesset, crimen asferret.

17. Quum deprehendebare in adulteriis; quum deprehendebas adulteros ipse: quum ex eodem stupro tibi et uxorem et filiam invenisti.

18. ** stupris se omnibus ac flagitiis contaminavit, caede nefaria cruentavit, diripuit socios, leges, quaestiones, iudicia violavit.

19. Quid ego, ut violaveris provinciam, praedicem, cuncto populo Romano clamante ac resistente? Nam, ut te illic gesseris, non audeo dicere, quoniam absolutus es. Mentitos esse equites Romanos, falsas fuisse tabulas honestissimae civitatis existimo: mentitum Q. Metellum Pium, mentitam Africam, vidisse puto nescio quid illos iudices, qui te innocentem iudicarunt. O miser, qui non sentias, illo iudicio te non absolutum, verum ad aliquod severius iudicium ac maius supplicium reservatum.

20. Praetereo illum nefarium conatum tuum, et paene acerbum et luctuosum populo Romano diem, quum, Cn. Pisone socio, neque alio nemine, caedem optimatum facere voluisti.

21. An oblitus es, te ex me, quum praeturam peteremus, petisse, ut tibi primum locum concederem? Quod quum saepius ageres, et impudentius a me contenderes; meministi, me tibi respondere, impudenter te facere, qui id a me peteres, quod avunculus numquam impetrasset? Nescis, me praetorem primum esse factum, te concessione competitorum, et collatione centuriarum, et meo maxime beneficio, e postremo in tertium locum esse sublectum?

(Dicit de malis civibus.)

22. Qui posteaquam illo, ut conati erant, Hispan-

niensi pugiunculo nervos incidere civium Romanorum non potuerunt, duas uno tempore conantur in rempublicam sicas destringere.

23. Hunc vos scitote Licinium gladiatorem iam immisisse cupidum Catilinae, iudices, Quintumque Curium, hominem quaestorium.

466. FRAGM. ORATIONIS PRO TULLIO.

ARGUMENTUM.

Sex huius orationis fragmenta admodum parva, et eorum quidem duo e Quinctiliano, e Prisciano autem, Victorino, Marciano Capella et Rufiniano cetera supererant, quum satis magna eiusdem pars (§. 4. „ore putavit“ usque ad §. 23. „Quum amici in comm“) e codice Ambrosiano primum edita est Mediolani a. 1814.; quae mox a Peyrone codicis Taurinensis supplementis aucta est a. 1824. Quantum orationis etiamnunc desideretur, ex incerti auctoris Dialogo de causis corrupt. eloq. c. 20. licet conicere.

Causa autem, quae Metello praetore anno U., ut videtur, 683. acta est, versatur in interpretandis verbis interdicti a Lucullo propositi DE VI HOMINIBUS ARMATIS. P. enim Fabius emerat fundum in agro Thurino, cui affinis erat M. Tullius, isque haud dubie alius, quam Decula a. 673. cox. Ac controversia de fundi finibus orta, et aucta ob aedificium in centuria Popilianae exstructum, Fabii familia servos Tullii praeter Philinum omnes occiderat et tectum villamque disturbaverat. Iam quum L. Quintius vel Quinctius, Fabii patronus, iure et occisos esse Tullii servos, servi cuiusdam Fabiani caede nuper inquinatos, et disturbatum esse aedificium contenderet, Cicero iniuria et dolo malo id factum esse hac oratione conatus est ostendere.

I. 4. Antea sic hanc causam *agere statueram, recuperatores, ut infitiaturos adversarios arbitrarer,*

tantam caedem et tam atrocem ad familiam suam pertinere. Itaque animo soluto a cura et a cogitatione veneram, quod intelligebam, facile id me testibus planum facere posse. Nunc vero, posteaquam non modo confessus est vir primarius L. Quintius, *sed ipse P. Fabius non dubitavit hoc, quod arguitur, confiteri, longe alia ratione ad agendam causam venio, atque initio veneram.* Tum enim de eo laborabam, ut, quod arguebam, id factum esse ostenderem; nunc in eo consumenda est oratio, ut ne adversarii, quod infitiri nullo modo potuerunt, quum maxime cuperent, id quum confessi sunt, meliore loco esse videantur. 2. Itaque tum vestrum difficilior iudicium, mea facilis defensio fore videbatur. Ego enim omnia in testibus ponebam antea, nunc in confessione adversarii: cuius in rei audaciae, in iudicio impudentiae obsistere non nostri ingenii, vestri auxilli est. Nam quid est facilius, quam de eo, qui confitetur, iudicare? Mihi autem difficile est satis copiose de eo dicere, quod nec atrocius verbis demonstrari potest, quam re ipsa est, neque apertius oratione mea fieri, quam ipsorum confessione factum est.

3. Quum in hac re, quam commemoravi, mihi mutanda ratio defensionis est, tum obliviscendum parumper in P. Fabio illius lenitatis meae, qua usus priore actione animum a laedendo revocaram ipse et reflexeram, ut non minus diligenter illius existimationem, quam rem M. Tullii viderer defendere. Nunc quoniam Quintius ad causam pertinere putavit res ita multas, falsas praesertim et inique confictas, proferre de vita et moribus et existimatione M. Tullii, multis de causis mihi Fabius debet ignoscere, si minus eius famae parcere videbor, quam antea consului. 4. Priore actione omnes aculeos orationis meae reconditos habui;

sed quoniam ipse Quintius, in actione illa priore, putavit ad officium suum pertinere, adversario nulla in re parere: quid me oportet Tullium pro Tullio facere, homine coniuncto mecum, non minus animo, quam nomine? Ac mihi magis illud laborandum videtur, recuperatores, ut, quod antea nihil in istum dixi, probare possim, quam in eo reprehendar, quod hoc tempore respondeo. 5. Verum et tum id feci, quod oportuit, et nunc faciam, quod necesse est. Nam quum esset de re pecuniaria controversia, quod damnum datum M. Tullio diceremus: alienum mea natura videbatur quidquam de existimatione P. Fabii dicere; non quia res postulare non videretur. Quid ergo est? Tametsi postulat caussa: tamen, nisi plane cogit ingratis, ad maledicendum non soleo descendere. Nunc, quum coactus dicam, si quid forte dicam, tamen id ipsum verecunde modiceque faciam, tantum ut, quoniam sibi me non esse inimicum potuit priore actione Fabius iudicare, nunc M. Tullio fidelem certumque amicum esse cognoscat.

6. Unum hoc abs te, L. Quinti, pervelim impetrare (quod tametsi eo volo, quia mihi utile est: tamen abs te idcirco, quia aequum est, postulo), ut ita tibi multum temporis ad dicendum sumas, ut his aliquid ad iudicandum relinquas. Namque antea non defensionis tuae modus, sed nox tibi finem dicendi fecit. Nunc, si tibi placere potest, ne idem facias, id abs te postulo. Neque hoc idcirco postulo, quod te aliquid censeam praeterire oportere, aut non quam ornatissime et copiosissime dicere, verum ut semel una quaque de re dicas. Quod si facies: non vereor, ne dicendo dies eximatur.

7. Iudicium vestrum est, recuperatores, QUANTAE

PECUNIAE PARET DOLO MALO FAMILIAE P. FABII VI HOMINIBUS ARMATIS COACTISVE DAMNUM DATUM ESSE M. TULLIO. Eius rei taxationem nos fecimus; aestimatio vestra est; iudicium datum est IN QUADRUPLUM.

8. Quum omnes leges omniaque iudicia, quae paullo graviora atque asperiora videntur esse, ex improborum iniquitate et iniuria nata sunt; tum hoc iudicium paucis hisce annis, propter hominum malam consuetudinem nimiamque licentiam, constitutum est. Nam quum multae familiae dicerentur in agris longinquis et pascuis armatae esse caedesque facere, quumque ea consuetudo non solum ad res privatorum, sed ad summam rem publicam pertinere videretur: M. Lucullus, qui summa aequitate et sapientia ius dixit, primus hoc iudicium composuit et id spectavit, ut omnes ita familias suas continerent, ut non modo armati damnum nemini darent, verum etiam lacessiti iure se potius, quam armis defenderent; 9. et quum sciret de damno legem esse Aquilliam: tamen hoc ita existimavit, apud maiores nostros quum et res et cupiditates minores essent et familiae non magnae magno metu continerentur, ut perraro fieret ut homo occideretur, idque nefarium ac singulare facinus putaretur, nihil opus fuisse iudicio de vi coactis armatisque hominibus; (quod enim usu non veniebat, de eo si quis legem aut iudicium constitueret, non tam prohibere videretur, quam admonere); — 10. his temporibus, quum ex bello diuturno atque domestico res in eam consuetudinem venisset, ut homines minore religione armis uterentur, necesse putavitesse et in universam familiam iudicium dare, QUOD A FAMILIA FACTUM Diceretur, et recuperatores dare, ut quam

primum res iudicaretur, et poenam graviolem constituiere, ut metu comprimeretur audacia, et illam latebram tollere DAMNUM INIURIA. 44. Quod in aliis caussis debet valere et valet lege Aquillia, id ex huiusmodi damno, quod vi per servos armatos datum esset, manifesto deprehensum apparere iudicavit atque ideo de INIURIA non addidit, ne, qui haberent controversiam, ipsi statuerent, quo tempore possent suo iure arma capere, manum cogere, homines occidere. 42. Quum iudicium ita daretur, ut hoc solum in iudicium veniret, VIDERETURNE VI HOMINIBUS COACTIS ARMATISVE DAMNUM DOLO MALO FAMILIAE DATUM, neque illud adderet INIURIA: putavit se audaciam improborum sustulisse, quum spem defensionis nullam reliquisset.

43. Quoniam, quod iudicium et quo consilio constitutum sit, cognostis: nunc rem ipsam, ut gesta sit, dum breviter vobis demonstro, attendite.

44. »Fundum habet in agro Thurino M. Tullius paternum,« recuperatores, quem se habere, usque eo non moleste tulit, donec vicinum eiusmodi nactus est, qui agri fines armis proferre mallet, quam iure defendere. Nam P. Fabius nuper emit agrum de C. Claudio senatore, cui fundo erat affinis M. Tullius, sane magno, dimidio fere plaris incultum exustis villis omnibus, quam quanti integrum atque ornatissimum carissimis pretiis ipse Claudius emerat. Agri cupidius empti pretium sero diligentius attendenti quum nimis magnum videretur, facile est existimatu, quantum stomachi fecerit suspicio venditorem se clam circumscripsisse isti a consulari Macedonia et Asia. 45. Etiam illud addam, quod ad rem pertinet. Imperatore mortuo pecuniam, nescio quomodo quaesitam, dum vult in prae-

dio ponere, non posuit, sed abiiecit. Nihil adhuc magno opere miror, quod stultitia sua impeditus, quoquo modo posset, se expedire voluit. Illud vero mirari satis non queo, illud indignor, quod suam stultitiam calamitate vicinorum corrigit, et quod stomachum suum damno Tullii replere conatus est.

46. Est in eo agro centuria, quae Popiliana nominatur, recuperatores, quae semper M. Tullii fuit, quam etiam pater possederat sine ulla umquam controversia. Iste demum vicinus novus improbae spei eo securior, quod M. Tullius abesset, coepit inhiare, quum ei centuria Popiliana videretur satis commode posita esse et ad fundum eius convenire. Ac primum, quod eum negotii totius et emptionis suae poenitebat, fundum proscrispsit; eum autem emptum habebat cum socio Cn. Acerronio viro optimo. Is Romae versabatur, quum subito nuntii M. Tullio veniunt a villa, P. Fabium fundi illius finitimi maiorem, quam ipse nuper cum Cn. Acerronio emisset, modum proscrispsisse. 47. Hominem appellat. Iste sane arroganter, quod commodum fuit, respondit. Neque tum fines auctor demonstraverat. Mittit ad procuratorem litteras et ad villicum Tullius, adirent C. Claudii procuratorem, ut ipsis praesentibus fines emptoribus ostenderet. Is vero nescio qua contumelia suspicionis offensus hoc se facturum negavit; illis absentibus fines Acerronio demonstravit: neque tamen hanc centuriam Popilianam vacuam tradidit. 48. Acerronius, quomodo potuit, se de tota re excusavit, quum primum potuit; Fabio autem statim renunciavit (maluit enim rei, quam existimationis facere iacturam) atque ex societate cum homine eiusmodi semustilatus effugit. Adducit iste interea in saltum homines electos maximis animis et viribus, et iis arma, quae cui-

que habilia atque apta essent, comparat: prorsus, ut quivis intelligeret, non eos ad rem rusticam, verum ad caedem ac pugnam comparari. 19. Brevi illo tempore Q. Cati Aemiliani hominis honesti, quem vos no-
stis, duo homines occiderunt; multa alia fecerunt; passim vagabantur armati; non obscure, sed ut plane intelligere viderentur, ad quam rem parati essent, agros, vias denique infestas habebant. Venit in Thurinum interea Tullius. Deinde iste pater familias, Asiaticus beatus, norus arator et idem pecuarius, quum ambularet in agro, animadvertit in hac ipsa centuria Popiliana aedificium non ita magnum, servumque M. Tullii Philinum. 20. Quid vobis, inquit, istic negotii in meo est? Servus respondit pudenter, at non stulte, dominum esse ad villam; posse cum eo disceptare, si quid vellet. Rogat Fabius Aceronium (nam ibi tum erat), ut secum simul veniat ad Tullium. Venitur. Ad villam erat Tullius. Appellat Fabius, ut aut ipse Tullium deduceret aut ab eo deduceretur. Dicit deducturum se Tullius; vadimonium Fabio Romam promissurum. Manet in ea conditione Fabius. Mature disceditur.

21. Proxima nocte, iam fere quum lux appropinquaret, ad illud aedificium, de quo antea dixi, quod erat in centuria Popiliana, servi P. Fabii frequentes armatique veniunt; introitum ipsi sibi vi manuque patefaciunt; homines magni pretii servos M. Tullii nec opinantes adoriuntur, quod facile factu fuit; neque tam multos neque repugnantes multi armati paratique occidunt; tantumque odii crudelitatisque habuerunt, ut eos omnes gurgulionibus insectis relinquerent, ne, si quem semivivum ac spirantem etiam reliquissent, minor is honor haberetur; praeterea te-

etum villamque disturbant. 22. Hanc rem tam atrocem, tam indignam, tam repentinam nuntiat M. Tullio Philinus, quem antea nominavi, qui graviter saucius e caede effugerat. Tullius statim dimittit ad amicos, quorum ea vicinitate tum illi bona atque honesta copia praesto fuit. 23. Omnibus acerba res et misera videbatur. Quum amici in commune consu-
lissent: visum est ire in rem praesentem.

II. *** turbarunt. 24. Audite, quaeso, in eas res, quas commemoro, hominum honestorum testimonium. Haec, quae mei testes dicunt, fatetur adversarius eos vere dicere; quae mei testes non dicunt, quia non viderunt nec sciunt, ea dicit ipse adversarius. Nostri testes dicunt occisos homines, cruorem in locis pluribus, deiectum aedificium se vidisse; dicunt nihil amplius. Quid Fabius? Horum nihil negat. 25. Quid ergo addit amplius? Suam familiam fecisse dicit. Quomodo? Vi hominibus armatis. Quo animo? Ut id fieret, quod factum est. Quid est id? Ut homines M. Tullii occiderentur. Quod ergo eo animo factum est, ut homines unum in locum convenirent, ut arma caperent, ut certo consilio certum in locum proficiscerentur, ut idoneum tempus eligerent, ut caedem facerent: — id si voluerunt et cogitarunt et perfec-
 runt: potestis eam voluntatem, id consilium, id factum a dolo malo seiungere? 26. At istuc totum DO-
 LO MALO additur in hoc iudicio eius caussa, qui agit, non illius, quicum agitur. Id ut intelligatis, recuperatores, quaeso, ut diligenter attendatis. Profecto, quin ita sit, non dubitabitis.

27. Si ita iudicium daretur, ut id concluderetur, QUOD A FAMILIA FACTUM ESSET: si quae familia

ipsa in caede interesse noluisse et homines aut servos aut liberos coegisset, aut conduxisset; totum hoc iudicium et praetoris severitas dissolveretur. Nemo enim potest haec iudicare, qua in re familia non interfuisset, in ea re eam ipsam familiam vi armatis hominibus damnum dedisse. Ergo, id quia poterat fieri, et facile poterat, idcirco non satis habitum est quaeri, quid familia ipsa fecisset, verum etiam illud, quid FAMILIAE DOLO MALO FACTUM ESSET. 28. Nam quum facit ipsa familia vi armatis coactisve hominibus et damnum cuiuspiam dat: id dolo malo fieri necesse est. Quum autem rationem init, ut id fiat: familia ipsa non facit, fit autem dolo malo eius. Ergo addito, DOLO MALO, actoris et petitoris fit caussa copiosior. Utrum enim ostendere potest, sive eam ipsam familiam sibi damnum dedisse, sive consilio et opera eius familiae factum esse: vincat necesse est.

29. Videtis, praetores per hos annos intercedere hoc *interdicto inter* me et M. Claudium: UNDE DE DOLO MALO TUO, M. TULLI, M. CLAUDIUS AUT FAMILIA AUT PROCURATOR EIUS VI DETRUSUS EST. Cetera ex formula sic, ut ita interdictum est et sponsio facta. Ego me ad iudicem si defendam: vi me deiecissem confitear; dolo malo, negem? et quis me audiat? Non opinor quidem; quia, si vi deieci M. Claudium, dolo malo deieci: in vi enim dolus malus inest et Claudio utrumvis satis est planum facere, vel se a me ipso vi deiectum esse, vel me consilium inisse, ut vi deiceretur. 30. Plus igitur datur Claudio, quum ita interdicatur, unde a dolo malo meo vi deiectus sit, quam si daretur, unde a me vi deiectus esset. Nam in hoc posteriore, nisi ipse egomet deiecissem, vincerem sponsionem; in illo priore, ubi dolus malus addi-

tur, sive consilium inissem, ut vi deiiceretur, sive ipse deiicissem, necesse erat *de dolo malo* meo vi de-
iectum iudicari.

34. Hoc persimile atque adeo plane idem est in hoc iudicio, recuperatores. Quaero enim abs te, si ita iudicium datum esset, QUANTAE PECUNIAE PARET A FAMILIA P. FABII HOMINIBUS ARMATIS DAMNUM M. TULLIO FACTUM, quid haberes, quod diceres? Nihil, opinor. Fateris enim omnia, et familiam P. Fabii fecisse, et vi hominibus armatis fecisse. Quod additum est, DOLO MALO, id te adiuuvare putas, in quo opprimitur et excluditur omnis tua defensio? 32. Nam si additum id non esset ac tibi libitum esset ita defendere, tuam familiam non fecisse: vinceret, si id probare potuisses. Nunc, sive illa defensione uti voluisses, sive hac, qua uteris, condemneris necesse est: nisi putamus *in iudicium* venire, qui consilium inie-
rit; illum, qui fecerit, non venire; quum consilium sine facto intelligi possit, factum sine consilio non possit. An, quod factum eiusmodi est, ut sine occulto consilio, sine nocte, sine vi, sine damno alterius, sine armis, sine caede, sine maleficio fieri non potuerit, id sine dolo malo factum iudicabitur? 33. An, qua in re praetor illi improbam defensionem tolli voluit, in ea re mihi difficiliorem actionem factam putabitis? Hic mihi isti singulari ingenio videntur esse, qui et id, quod mihi contra illos datum est, ipsi arripiunt et scopulo atque saxi pro portu stationeque utuntur. Nam in DOLO MALO volunt delitescere; in quo non modo, quum omnia ipsi fecerunt, quae fatentur, verum etiam, si per alios id fecissent, haerent ac tenerentur.

34. Ego non in una re sola, (quod mihi satis est,)

neque in universa re solum, (quod mihi satis est,) sed singulatim in omnibus dolum malum exstare dico. Consilium capiunt, ut ad servos M. Tullii veniant: dolo malo faciunt. Arma capiunt: dolo malo faciunt. Tempus ad insidiandum atque celandum idoneum eligunt: dolo malo faciunt. Vi in tectum irruunt: in ipsa vi dolus est. Occidunt homines, tectum diruunt: nec homo occidi nec consulto alteri damnum dari sine dolo malo potest. Ergo si omnes partes sunt eiusmodi, ut in singulis dolus malus haereat, universam rem et totum facinus sine dolo malo factum iudicabitis?

35. Quid ad haec Quintius? Sane nihil certum neque unum, in quo non modo possit, verum putet se posse consistere. Primum enim illud iniecit, nihil posse dolo malo familiae fieri. Hoc loco non solum fecit, ut defenderet Fabium, sed ut omnino huiusmodi iudicia dissolveret. Nam si venit id in iudicium de familia, quod omnino familia nulla potest committere: nullum est iudicium; absolvantur omnes de simili causa necesse est. 36. Hoc solum, (bona, mercede, *res!*) si hoc solum esset, tamen vos, tales viri, nolle deberetis maximam rem, coniunctam cum summa re fortunisque privatorum, severissimum iudicium maximaque ratione compositum per vos videri esse dissolutum. Sed non id solum agitur in hoc iudicio, recuperatores, ut M. Tullius per interdictum suum ius teneat atque iniuriam a P. Fabii familia factam persequatur; verum † hoc iudicium sic exspectatur, ut non uni rei statui, sed omnibus constitui putetur. (Prisc. l. VI. c. 1. §. 5.)

* * *

III. † Dicam vim factam a P. Fabii familia? Adversarii non negant. Damnum datum esse M. Tullio?

Concedis; vici unam rem. Vim hominibus armatis factam? Non negas; vici alteram. Dolo malo factum negas; de hoc iudicium est. (Victorin. in L. Rhet. Cic. c. 57.)

IV. 37. *Nec vero quid attineat argumenta quaerere, quibus defensio istius tam levis nugatoriaque infirmetur ac diluatur*, ego intelligo; et tamen dicendum est ad ea, quae dixit Quintius, non quo ad rem pertineat, sed ne quid, quia a me praetermissum est, pro concessio putetur.

38. Dicis oportere quaeri, homines M. Tullii iniuria occisi essent, necne. De quo hoc primum quaero, venerit *ea res* in hoc iudicium, necne. Si non venit: quid attinet, aut nos dicere, aut hos quaerere? Si autem venit; quid attinuit te tam multis verbis a praetore postulare, ut adderet in iudicium INIURIA, et quia non impetrasses, tribunos pl. appellare et hic in iudicio queri praetoris iniquitatem, quod de INIURIA non addidisset*? 39. Haec quum praetorem postulabas, quum tribunos appellabas, *nempe ita dicebas*, potestatem tibi fieri oportere, ut, si posses, recuperatoribus persuaderes, non esse iniuria M. Tullio damnum datum. Quod ergo ideo in iudicium addi voluisti, ut de eo tibi apud recuperatores dicere liceret; eo non addito nihilo minus tamen ita dicis, quasi id ipsum, a quo *depulsus es*, impetraris? At, quibus verbis in decernendo Metellus usus est, ceteri, quos appellasti, — nonne haec omnium fuit oratio, quod vi hominibus armatis coactisve familia fecisse diceretur, id tametsi nullo iure fieri potuerit, tamen se nihil addituros? 40. Et recte, recuperatores. Nam quum per fugio nullo constituto tamen haec scelera servi audacissime faciant, domini impudentissime confiteantur: quid cen-

setis fore, si praetor iudicet eiusmodi caedes fieri iure posse? An quidquam interest, utrum magistratus peccato defensionem constituent, an peccandi potestatem licentiamque permittant? 41. Etenim, recuperatores, non damno commoventur magistratus, ut in haec verba iudicium dent. Nam si id esset: nec recuperatores potius darent, quam iudicem, nec in universam familiam, sed in eum, *quicum* nominatim ageretur, nec in quadruplum, sed in duplum; et *ad DAMNUM* adderetur *INIURIA*. Neque enim is, qui hoc iudicium dedit, de ceteris damnis ab lege Aquillia recedit, in quibus nihil agitur nisi damnum. Qua de re praetor animum debet advertere.

42. In hoc iudicio videtis agi de vi, videtis agi de hominibus armatis, videtis aedificiorum expugnationes, agri vastationes, hominum trucidationes, incendia, rapinas, sanguinem in iudicium venire. Et miramini satis habuisse eos, qui hoc iudicium dederunt, id quaeri, utrum haec tam acerba, tam indigna, tam atrocia facta essent necne; non, utrum iure facta, an iniuria? Non ergo praetores a lege Aquillia recesserunt, quae *DE DAMNO* esset; sed *DE VI ET ARMATIS* severum iudicium constituerunt: nec ius et iniuriam quaeri nusquam putarunt oportere, sed eos, qui armis quam iure agere maluissent, de iure et iniuria disputare noluerunt. 43. Neque ideo de *INIURIA* non addiderunt, quod in aliis rebus non adderent, sed ne ipsi iudicarent posse homines servos iure arma capere et manum cogere; neque quod putarent, si additum esset, posse hoc talibus viris persuaderi non iniuria factum, sed ne quod tamen scutum dare in iudicio viderentur iis, quos propter haec arma in iudicium vocavissent.

44. Fuit illud interdictum apud maiores nostros DE VI, quod hodie quoque est: UNDE TU AUT FAMILIA AUT PROCURATOR TUUS ILLUM AUT FAMILIAM AUT PROCURATOREM ILLIUS IN HOC ANNO VI DEIECISTI. Deinde additur illius iam hoc caussa, quicum agitur, QUUM ILLE POSSIDERET, et hoc amplius: QUOD NEC VI NEC CLAM NEC PRECARIO POSSIDERET. 45. Multa dantur ei, qui vi alterum detruxisse dicitur, (quorum si unum quodlibet probari iudici potuerit: etiamsi confessus erit se vi deiecis-
 vincat necesse est) vel non possedis-
 set eum, qui deiectus sit, vel vi ab se possedis-
 set, vel clam, vel precario. Ei, qui de vi confessus esset, tot defensiones tamen ad causam obtinendam maiores reliquerunt.

46. Age illud alterum interdictum consideremus, quod item nunc est constitutum propter eandem iniquitatem temporum nimiamque hominum *licentiam*.

V. * * * boni debent dicere. 47. Atque ille legem mihi de XII tabulis recitavit, quae permittit, ut furem noctu liceat occidere, et luci, si se telo defendat; et legem antiquam de legibus sacratis, quae iubeat impune occidi eum, QUI TRIBUNUM PLEB. PULSAVERIT. Nihil, ut opinor, praeterea de legibus.

48. Qua in re hoc primum quaero, quid ad hoc iudicium recitari istas leges pertinuerit. Num quem tribunum pleb. servi M. Tulli pulsaverunt? Non, opinor. Num furatum domum P. Fabii noctu venerunt? Ne id quidem. Num luce furatum venerunt et se telo defenderunt? Dici non potest. Ergo istis legibus, quas recitasti, certe non potuit istius familia servos M. Tullii occidere.

49. Non, inquit, ad eam rem recitavi, sed ut hoc

intelligeres, non visum esse maioribus nostris tam indignum istuc nescio quid, quam tu putas, hominem occidi. — At primum istae ipsae leges, quas recitas, ut mittam cetera, significant, quam noluerint maiores nostri, nisi quum pernecesse esset, hominem occidi. Primum ista lex sacrata est, quam rogarunt armati, ut inermes sine periculo possent esse. Quare non iniuria, quo magistratu munitae leges sunt, eius magistratus corpus legibus vallatum esse voluerunt. 50. Furem, hoc est praedonem et latronem, luce occidi ventant XII tabulae, quum intra parietes tuos hostem certissimum teneas. NISI SE TELO DEFENDIT, inquit, etiamsi cum telo venerit, nisi utetur telo eo ac repugnabit: NON OCCIDES. QUOD SI REPUGNAT: ENDOPLORATO, hoc est conclamato, ut aliqui audiant et conveniant. Quid ad hanc clementiam addi potest, qui ne hoc quidem permiserint, ut domi suae caput suum sine testibus et arbitris ferro defendere liceret?

51. Quis est, cui magis ignosci conveniat (quoniam me ad XII. tabulas revocas), quam si quis quem imprudens occiderit? Nemo, opinor. Haec enim tacita lex est humanitatis, ut ab homine consilii, non fortunae poena repetatur. Tamen huiusce rei veniam maiores non dederunt. Nam lex est in XII tabulis: SI TELUM MANU FUGIT MAGIS QUAM IECIT***

VI. 52. † Si quis furem occiderit: iniuria occiderit. Quam ob rem? quia ius constitutum nullum est. Quid, si se telo defenderit? Non iniuria. Quid ita? quia constitutum est. (Rufinianus c. 7. p. 201.)

VII. *** tamen *per vim* factum esset [. non modo servos. 53. Tamen] in eo ipso loco, qui tuus esset,

non modo servos M. Tullii occidere iure non potuisti; verum etiam, si tectum hoc insciente aut per vim demolitus esses, quod hic in tuo aedificasset et suum esse defenderet, id vi aut clam factum iudicaretur. Tu ipso iam statue, quam verum sit, quum paucas tegulas deiicere impune familia tua non potuerit, maximam caedem sine fraude facere potuisse. Ego ipse tecto illo disturbato si hodie postulem, QUOD VI AUT CLAM FACTUM SIT: tu aut per arbitrum restituas aut sponsione condemneris necesse est. Nunc hoc probabis viris talibus, quum aedificium tuo iure disturbare non potueris, quod esset (quemadmodum tu vis) in tuo, homines, qui in eo aedificio fuerint, te tuo iure potuisse occidere?

54. At servus meus non comparet, qui visus est cum tuis; at casa mea est incensa a tuis. — Quid ad haec respondeam? Ostendi falsa esse: verumtamen confitebor. Quid postea? Hoc sequitur, ut familia M. Tullii concidi oportuerit? vix, mehercule! ut corium peti; vix, ut gravius expostulari. Verum ut esses durissimus: agi quidem usitato iure et quotidiana actione potuit. Quid opus fuit vi? quid armatis hominibus? quid caede? quid sanguine?

55. At enim oppugnatum me fortasse venissent: — haec est illorum in caussa perdita extrema, non oratio neque defensio, sed coniectura et quasi divinatio. Illi oppugnatum venturi erant? Quem? — Fabium. — Quo consilio? — Ut occiderent. — Quam ob causam? quid ut proficerent? Qui comperisti? Et ut rem perspicuam quam paucissimis verbis agam: dubitari hoc potest, recuperatores, utri oppugnasse videantur: qui ad villam venerunt, an qui in villa manserunt; qui

occisi sunt, an ii, ex quorum numero saucius factus est nemo; qui cur facerent, caussa non fuit, an ii, qui fecisse se confitentur? 56. Verum, ut hoc tibi credam, metuisse te, ne oppugnarere; »quis hoc statuit umquam, »aut cui concedi sine summo omnium periculo potest, »ut eum iure potuerit occidere, a quo metuisse se dicat, ne ipse posterius occideretur?« (Quinctil. Inst. l. V. c. 13. §. 21.)

VIII. Plicavi legimus, ut est apud Ciceronem pro Marco Tullio. (Diomedes l. I. ed. Putsch. p. 369.)

IX. Cicero pro Tullio explicavit ait. (Macrobii de diff. et societ. Graeci Latiniq. verbi, p. 715, ed. Zeunil.)

467. PRO L. VARENO.

ARG. Haec oratio incertum quando, aut anno U. 674. ut Orellius existimat, aut, ut Schützius, 683. dicta est pro L. Varenno, reo inter sicarios, quod Cn. Varenus vulnerasset, C. Varenus occidisset. Damnatus est antem Lucius; quamquam oratio valde laudata est Plinio (l. I. ep. 20. §. 7.) Quinctiliano (Inst. l. VI. c. 1. §. 49. cf. l. VII. c. 2. §§. 10. et 36.) et Severiano (Syntax. Rhet. p. 305. Pith.)

1. Amici deficiunt, cognati deserunt. (Severiani Syntax. Rhetor. c. de affectibus p. 345. ed. Capperon.)

2. In inimicissima civitate urgent, instant, insequuntur studio, multitudine, pecunia, periurio pugnant. (Idem ibidem.)

3. C. Ancharius Rufus fuit e municipio Fulginate. (Priscian. l. VII. c. 14. §. 70.)

4. In praefectura Fulginate. (Idem ibid.)

5. Quum iter per agros et loca sola faceret cum Pompuleno, in familiam Ancharianam incidisse dixerunt: deinde Pompulenum occisum esse, illico Varenus vinctum, asservatum, dum hic ostenderet, quid de eo fieri vellet. (Quinct. l. V. c. 13. §. 28.)

6. Lege de sicariis commisit L. Varenus. Nam C. Varenus occidendo et Cnaeum vulnerando et Salvarium item occidendo cadit. (Id. l. VII. c. 1. §. 9.)

7. Tum C. Varenus, is, qui a familia Anchariana occisus est. (Hoc quaeso, iudices, diligenter attendite.) (Id. l. IV. c. 1. §. 74. l. IX. c. 2. §. 56.)

8. L. ille Septimius diceret (etenim est ad L. Crassi eloquentiam gravis et vehemens et volubilis): Erucius hic noster Antoniaster est. (Priscian. l. III. c. 7. §. 40. Quinct. l. VIII. c. 3. §. 22.)

9. Ea caedes si potissimum crimini datur, detur ei, cuius interfuit, non ei, cuius nihil interfuit. (Prisc. l. XII. c. 6. §. 49.)

10. Optio vobis datur, utrum velitis, casu illo itinere Varenus esse usum, an huius persuasum et inductu. (Quinct. l. V. c. 10. §. 69.)

11. Deum fidem. (Prisc. l. VIII. c. 6. §. 25.)

168. PRO P. VATINIO.

(Habita est oratio L. Domit. Ahenobarbo, Appio Claud. Pulchro cos. 700.)

Facio quiddam, quod in Eunuchis parasitus suadet militi:

Ubi nominabit Phaédriam, tu Pámphilam continuo. Si quando illa dicet, Phaédriam intrómittamus cómessatum: Pámphilam cantatum provocemus. Si laudabit haec illius formam, tu huius contra. Denique tu par pari referto, quod eam mordeat.

Sic peto a vobis, iudices, ut, quoniam quidam nobiles homines et de me optime meriti nimis amant inimicum meum, meque inspectante saepe eum in senatu modo severe seducunt, modo familiariter atque hilare

amplexantur, quoniamque illi habent suum Publium, detis mihi ipsi alium Publium, in quo possim eorum animos, mediocriter lacessitus, leviter repungere. (Cic. ad Div. l. I. ep. 9. §. 6.)

C. TITULI ORATIONUM DEPERDITARUM.

469. 470. PRO ACILIO, capitis reo, duas orationes habuit Cic. (ad Div. l. VII. ep. 30.) aut ipso anno 710. aut antea.

471. PRO M. ANTONIO, collega Ciceronis in consulatu. (pr. Dem. c. 16. §. 41.)

472. PRO MULIERE ARRETINA. (pr. Caecin. c. 33. §. 97.)

473. PRO ASCITIO, praevaricationis reo, (pr. Caelio c. 10. §. 24.) anno 698.

474. PRO ATRATINO (pr. Caelio c. 1.) eod. tempore.

475. PRO BESTIA (altero Vopisco), ambitus reo, a. d. III. Idus Febr. anni 698. p. U. c. (ad Q. Fratr. l. II. ep. 3. adde Philipp. XI. c. 5.)

476. PRO CANINIO GALLO, a. 699. p. U. c. (ad Div. l. VII. ep. 1.)

477. PRO M. CISPIO, dicta a Cicerone post annum U. 697., quo restitutus erat, ante Plancianam autem (699.), itaque anno fere 698. Cn. Cornelio Lentulo, L. Marcio Philippo coss. (pr. Plane. c. 31.)

478. PRO CRASSO dixit in senatu, a. 700. p. U. c. (ad Div. l. I. ep. 9. §. 7.)

479. 480. PRO DOLABELLA, capitis reo, a. 704. p. U. c. (ad Div. l. III. ep. 10.)

481. PRO DRUSO, a. 700. p. U. c. (ad Att. l. IV. ep. 15.)

482. IN A. GABINIUM Cicero dixit, ante quam reconciliata gratia eius patrociniū suscepit, l. e. ante annum U. c. 700. (Vid. Quinctil. l. XI. c. 1. §. 73. cf. Cic. or. p. Lege Manil. c. 17.)

p. Sestio c. 8. sq. in Pis. c. 11. post Redit. in Sen. c. 5. de Provv. coss. c. 4.)

1. Gallienus quum Theodoto vellet imperium proconsulare decernere, a sacerdotibus est prohibitus, qui dixerunt fasces proconsulares ingredi Alexandriam non licere: culus rei etiam Ciceronem, quum contra Gabinium loquitur, meminisse satis novimus. (Trebell. Pollio in XXX tyrannis. Aemilian. p. 521. Obrecht. cf. Orell.)

183. PRO MESSIO, a. 700. p. U. c. (ad Att. l. IV. ep. 15.)

184. PRO Q. MUCIO, furti reo, (Fragm. Orat. in toga candida.) ante ann. U. 690.

185. PRO C. MUSTIO (in Verr. Act. II. lib. I. c. 53. §. 139.) ante ann. 684. U. c.

186. CONTRA NAEVIUM, anno U. 678. dicta (Cic. Brut. c. 60. §. 217.)

187. PRO SCIPIONE NASICA, ambitus reo, a. p. U. c. 694. (ad Att. l. II. ep. 1.)

188. PRO C. ORCHIVIO. (Q. Cic. de Pet. Cons. 5. cf. p. Cluent. 34. 233.) Olim leg. ORCINIO vel ORCININO; ap. Sigon. CORVINO. Biennio ante Ciceronis consulatum habita.

189. PRO PATRICIIS adolescentibus Romanis, Ignaviae suspectis, apud Peducaeam, Siciliae praetorem, anno U. 679. dicta. (Plutarch. Cic. 6.)

190. PRO C. PISONE. (Cic. pr. Flacc. c. 39.)

191. CONTRA T. MUNATIUM PLANCUM BURSAM anno 702. p. U. c. dicta. (Dio l. XL. c. 55. Cic. ad Div. VII. 2.)

192. PRO POPILLIO LAENATE, habita rogatu M. Caellii, itaque post a. U. 696. quo fere hic se ad Cic. consuetudinem applicuit et ante annum 706. quo interfectus est. (Val. Max. V. 3. 4. et Caesar. B. C. III. 22.)

193. IN DEPONENDA PROVINCIA. Haec oratio una est e consularibus. Ciceroni consuli sortienti Macedonia provincia obtigerat, Antonio collegae Gallia. Huius loco Macedoniae Cicero collegae, ut gratum faceret, concessit, et ipsam rursus Galliam postea Metello Celeri. Eo tempore dicta est haec oratio. (ad Att. l. II. ep. 1. §. 2.)

194. DE REATINORUM CAUSSA contra Interamnates, a. 700. p. U. c. (ad Att. l. IV. ep. 15.)

195. 196. PRO SAUFEIO. Hunc primum lege Pompeia, mox lege Plautia de vi defendit. (Ascon. in Milon.) Anno 702. U. c. habita.

197. PRO SCAMANDRO anno 698. U. c. (pr. Cluent. c. 17. et 18.)

198. PRO TENEDIORUM libertate, anno U. 699. dicta. (Ep. ad Q. fratrem l. II. ep. 11.)

199. 200. PRO THERMO, dicta a. 695 p. U. c. (pro Flacco c. 39.)

201. PRO TITINIA, contra Naevium, anno 678. U. (Brut. c. 6.)

202. PRO CAESARE VOPISCO. (Vid. pro Bestia.)

E COMMENTARIIS CAUSSARUM.

(Cicero *causarum agendarum commentarios scribere consuevit* (v. de Senect. c. 11.), actarum autem eas, quas maxime probabat, orationes postea emendatas edere, minus probatas in commentariis imperfectas relinquere. Sed tamen hos quoque *Commentarios Quinctilianus* (lib. X. c. 7. §. 30.) ad posteritatis memoriam compositos fuisse iudicat atque contractos esse dolet.)

203. (Ad Accus. II. in Verr. l. III. c. 33.) De decumis Herbitensium per triennium quum primo anno venditas dicat tritici modium XLIV, secundo tritici modium XXV milibus DCCC, anno tertio supra iacente Aeschione venditas dicunt medimnum viii millibus centum, i. e. modium XLVIII millibus DC, dupla summa anni proximi addicitur medimnum viii millibus C, dimidio fere pluris, quam anno superiore. (Fronto v. Dimidio p. 507. ed. Mediol.)

(E libro XIII.) Re vendita, iterum empta. (Diomedes l. I. p. 365.)

204. PRO T. ANNIO MILONE.

Orationem Cicero, ut Dio (l. XL. c. 54.) refert, praemeditatus si scripsit, utrum integram litteris conceperit, an eius lineamenta

tantum aut antea, aut postea in commentarios retulerit Tironisve manu referenda curaverit, incertum est. Dubium non est, quin orationem postea ediderit. Duo sunt apud Quinctilianum loci, quorum priorem Orellius inter primitivae orationis fragmenta numerare non dubitat, posteriorem utri ascribat, dubitat. Quod in priore Fabius Tullium digredi dicit, non impedit, quominus etiam ille fragmentis orationis primitivae addatur, in cuius prooemio item legitur digressio. Quae quum ita sint, haec dicta Commentariis subilicere visum est.

1. (*Prima oratio, vere habita, nunc deperdita:*) »Ciceroni quoque in prooemio quum diceret pro Milone digredi fuit necesse, ut ipsa oratiuncula, qua usus est, patet.« (Quinctil. l. IV. c. 3. §. 17. cf. l. III. c. 6. §. 23.)

2. *An huius ille legis, quam Clodius a se inventam gloriatur, mentionem facere ausus esset vivo Milone, non dicam consule? de nostrum enim omnium — non audeo totum dicere.* (Quinctil. l. IX. c. 2. §. 54.)

ORATIONES

E GRAECO IN LATINUM CONVERSAE

A M. TULLIO:

205. DEMOSTHENIS PRO CTESIPHONTE ORATIO. (Cic. de opt. gen. orr. 5.)

206. AESCHINIS IN CTESIPHONTEM ORATIO. (Cic. ibid.)

D. FRAGMENTA EPISTOLARUM.

207. AD Q. AXIUM EPIST. LIB. I.

1. Ad M. Bibulum adierunt. (Fronto Exx. Elocc. p. 492. p. 365.)

2. Si tu nos aliquid adiutare potes. (Idem *ibid.* p. 493. p. 365.)

3. Caesar in consulatu confirmavit regnum, de quo aedilis cogitabat. (Sueton. in Iul. Caes. c. 9.)

208. AD M. BRUTUM EPIST. LIB. VII.

His contraria atque parata, ut esse solent, expertus sum. (Non. v. *Experiri* p. 296.)

AD EUMDEM EPIST. LIB. VIII.

1. Sic igitur facies, et me aut amabis aut, quo contentus sum, diliges. (Idem v. *Amare et Diligere* p. 421. v. *Contentus* p. 264.)

2. Et quod te tantum amat, ut vel me audeat provocare. (Idem v. *Vel* p. 527.)

3. Simne bonus vir, si hoc suadeam? Minime. Suasoris enim est finis utilitas eius, cui quisque suadet. At recta sunt. Quis negat? Sed non est semper rectis in suadendo locus. (Quinct. l. III. c. 8. §. 42.)

4. Veritus fortasse, ne nos in Catonem nostrum transferremus illinc mali quid: etsi argumentum simile non erat. (Idem l. V. c. 10. §. 9.)

5. Nam eloquentiam, quae admirationem non habet, nullam iudico. (Quinct. l. VIII. c. 3. §. 6.)

6. Eum amorem et eum, ut hoc verbo utar, favorem in consilium advocabo. (Idem l. VIII. c. 3. §. 34.)

7. Populo imposuimus, et oratores visi sumus. (Idem l. VIII. c. 6. §. 20. et 53.)

8. Ego quum in gratiam redierim cum Ap. Claudio et redierim per Cn. Pompeium: ego ergo quum redierim —. (Idem l. IX. c. 3. §. 41.)

9. Sermo nullus scilicet, nisi de te: Quid enim potius? Tum Flavius, Cras, inquit, tabellarii, et ego ibidem has inter caenam exaravi. (Idem *ibid.* §. 58.)

10. Res mihi invisae visae sunt, Brute. (Idem l. IX. c. 4. §. 41.)

11. Ipse Cicero in sua persona quum ad Brutum in epistolis, tum aliis etiam locis virtutem eloquentiam appellat. (Idem. l. II. c. 20. §. 10.)

12. „Tres libros epistolarum Ciceronis, duos ad Brutum, unum ad Axiū, describi iubebis, si quid rei esse videbitur, et remittes mihi; nam exemplares eorum excerptorum nullos feci.“ (Fronto p. 161. Rom. qui duos libros epistolarum Cic. ad Brutum supposititios significare videtur, a Cratandro editos; Nonius autem octo epistolarum ad Brutum libros excitat — cf. v. Vel. p. 527.)

209. FRAGMENTA EPIST. BRUTI AD CICERONEM.

1. Occiso C. Caesare, postquam mare transierat, praestatum est. (Priscian. l. IX. c. 7. §. 38.)

2. Neque illi malunt habere tutores aut defensores, quamquam sciunt placuisse Catoni. (Quinctil. l. IX. c. 4. §. 75.)

3. Praestat enim nemini imperare, quam alicui servire; sine illo enim vivere honeste licet, cum hoc vivendi nulla conditio est. (Hoc, quod editores Ciceronis epistolarum fragmentis adnumerant, Quinctilianus — l. IX. c. 3. §. 95. — apud Brutum de Dictatura Pompeii scriptum fuisse testatur.)

210. AD C. CAESAREM EPIST. LIB. I.

1. Tum, quum ea, quae es ab senatu summo cum honore consecutus. (Non. v. Consequi p. 270. v. Honor p. 320.)

2. Balbum quanti faciam, quamque ei me totum dicaverim, ex ipso scies. (Idem v. Dicare p. 287.)

3. Debes odisse improbitatem eius, quia impudentissimum nomen delegerit. (Idem v. Improbum p. 327.)

4. Ut sciret, maiore cura tuenda esse, quam parta sunt. (Idem v. Tueri p. 413.)

AD EUMDEM EPIST. LIB. II.

1. Sed ego, quae monumenti ratio sit, nomine ipso admoneor. Ad memoriam magis spectare debet posteritatis, quam ad praesentis temporis gratiam. (Idem v. Monumentum p. 32.)

2. Vel quod locatio ipsa pretiosa. (Idem v. Locare p. 340.)

3. Quod sapientes homines ac boni putant. (Idem v. Putare p. 369. In ed. Gothofred. est e libro II. in Merc. e libro I.)

AD EUMDEM EPIST. LIB. III.

1. Quae si videres, non de exercitu retinendo ** tueri, sed eo tradito aut dimisso. (Non. v. Dimissum p. 286.)

2. Amici nonnulli a te contemni et despici ac pro nihilo haberi senatum volunt. (Idem v. Contemnere p. 436.)

AD EUMDEM EX LIB. INCERTO.

1. Extrema vero nec quanta nec qualia sint, verbis consequi possum. (Idem v. Consequi p. 270.)

2. Iam amplitudinem gloriamque tuam magno mihi ornamento [esse et] fore existimo, quod me levas cura. (Idem v. Levare p. 336.)

211. FRAGM. EPIST. CAESARIS AD CICERONEM

(non Ciceronis, ut Schützio placuit).

Neque pro cauto ac diligente se castris continuit. (Charis. l. I. ep. 101. ed. Putsch.)

212. CIC. EPP. AD CAES. IUNIOREM LIB. I.

1. ** et aut ad consules, aut ad te, aut ad Brutum adissent, iis fraudi ne esset, quod cum Antonio fuissent. (Non. v. Aditus p. 238.)

2. Roga ipsum, quemadmodum ego eum Arimini acceperim. (Idem v. Accipere p. 232. v. Rogare p. 283.)

3. Sed cito poenituit domumque rediit, ceteri cunctabantur. (Idem v. Cunctari p. 252.)

4. ** neminem tibi profecto hominem ex omnibus aut anteposuissem umquam aut etiam comparassem. (Idem v. Comparare p. 256.)

5. In singulas tegulas impositis sexcentis, sexcenties confici posse. (Idem v. Confectum p. 269.)

6. Ne res duceretur, fecimus, ut Hercules Antianus in alium locum transferretur. (Idem v. Duel p. 283. sq.)

7. Ex ceteris autem generibus tunc pecunia expeditur, quum legionibus victricibus erunt, quae spopondimus, persolvenda. (Non. v. Expedire p. 298.)

8. Itaque vereor, ne ferociorem eum faciant tua tam praeclara de eo iudicia. (Idem v. Ferox p. 305.)

9. Sed quod videret nomine pacis bellum involutum fore. (Idem v. Involvere p. 328.)

10. Erat opinio bona de Planco, bona de Lepido. (Idem v. Opinio p. 356.)

11. Sed haec videbimus, quum legati responsa retulerint. (Idem v. Relatum p. 380.)

12. Qui si nihil ad id beneficium adderes, quo per te me una cum republica in libertatem vindicassem. (Idem v. Vindicare p. 412.)

13. Quod mihi et Philippo vacationem das, bis gaudeo. Nam et praeteritis ignoscis et concedis futura. (Idem v. Ignoscere et Concedere p. 436.)

14. Pridie Nonas Febr. quum ad te litteras mane dedissem, descendi ad forum togatus, quum reliqui consulares sagati vellent descendere. (Idem v. Sagum p. 538.)

AD EUMDEM EPIST. LIB. II.

1. Sed ita locutus insulse est, ut mirum senatus convicium exceperit. (Non. v. Insulaum p. 33.)

2. In quo tua me provocavit oratio, mea consecuta est segnis. (Idem v. Ignavum et Segne p. 33.)

3. Bellum, ut opinio mea fert, ex consensu civitatis confectum iam haberemus. (Idem v. Confectum p. 269.)

4. ** quum constet Caesarem Lupercis id vectigal dedisse, qui ante poterat id constare? (Idem v. Constat p. 273.)

5. De statua nescio cuius Clodii, quam quum restitui iussisset, Anconae cum hero deiectam esse ex senatus consulto. (Idem v. Delicere p. 288.)

6. ** insolens, arrogans, iactans. (Non. v. Insolens p. 322.)

7. Quem perisse ita de republica merentem consulem [vehementer] doleo. (Idem v. Meret p. 344.)

8. Tu si meam fidem praestiteris, quod confido te esse facturum. (Idem v. Praestare p. 371.)

9. Scriptum erat equestre praelium valde secundum, in his autem potius adversum. (Idem v. Secundum p. 389.)

10. Quum iter facerem Athique (ex Arpinati?) Claternam tempestate spurcissima. (Idem v. Spurcum p. 394.)

11. Nihil omnino certi, nec locupletem ad hoc auctorem habebamus. (Idem v. Locupletes p. 402.)

12. Antonius demens ante lucem paludatus. (Idem v. Paludamentum p. 539.)

AD EUNDEM EPIST. LIB. III.

1. Itaque in eam pausam vehementer est invectus. (Non. v. Invehit p. 329.)

2. Ego autem antiquissimum Scythis oriundum, quibus antiquior laetitia est, quam lucrum. (Idem v. Antiquus p. 426.)

AD EUNDEM EX LIB. INCERTO.

1. Posthac quod voles a me fieri, scribito. Vincam opinionem tuam. (Non. v. Opinio p. 356.)

2. Promissa tua memoria teneas. (Idem v. Promittere p. 362.)

213. AD LICINIUM CALVUM LIB. I.

1. Tuli moleste, quod litterae delitae mihi a te redditae sunt. (Prisc. l. IX. c. 10. §. 54.)

2. Praesentit animus et augurat quodammodo, quae futura sit suavitas. (Non. v. Anguro p. 469.)

214. EX EPISTOLA AD CATONEM.

Nec idcirco mihi desiderandam esse dignitatem meam, quod eam multi impugnarint, sed eo magis recolendam, quod plures desiderarint. (Non. v. Plus et Multum p. 438.)

215. EX EPISTOLA AD CERELLIAM.

Haec aut animo Catonis ferenda sunt aut Ciceronis stomacho. (Quinct. l. VI. c. 3. §. 112.)

216. E M. CIC. EPP. AD M. FILIUM. LIB. I.

Quare effice et elabora, ut exceleas. (Prisc. l. VIII. c. 17. §. 96. l. X. c. 6. §. 36.)

AD EUNDEM LIB. II.

Cui ego, quibuscumque rebus potero, libentissime commodabo. (Non. v. Commodare p. 275.)

AD EUNDEM EX LIB. INCERTO.

1. Ceris delitis. (Diomed. l. I. p. 372.)

2. Philosophiae quidem praecepta noscenda; vivendum autem civiliter. (Lactant. Inst. l. III. c. 14. §. 17.)

3. Cicero per epistolam culpatur filium, dicens male eum dixisse »direxi litteras duas, & quum litterae, quoties epistolam significant, numeri tantum pluralis sint. (Serv. ad Aen. VIII. 168.)

4. M. Tullius — in filio (ut epistolis apparet) recte loquendi

usque quaque asper quoque exactor? (Quinctil. l. I. c. 7. §. 34. Ioannes Sarraber. Metalog. l. I. c. 21.)

247. AD A. HIRTIUM EPIST. LIB. II.

Qua in re si mediocriter lapsus sum, defendes meum tolerabile erratum. (Non. v. Error p. 204.)

AD EUNDEM EPIST. LIB. V.

Et quoniam, ut hoc tempus est, nihil habeo, patriae quod impertiam. (Idem v. Impertire p. 37.)

AD EUNDEM EPIST. LIB. IX.

Dices: quid, quaeso, istuc intererat? Nescio, nisi tamen erat mihi verendum saepius, ne qui casus perimeret superiora. (Idem v. Interfici p. 450.)

AD EUNDEM EX LIB. INCERTO.

1. Luta et limum aggerebant. (Idem v. Lutum p. 212.)

2. Quum enim nobilitas sit nihil aliud, quam cognita virtus; quis in eo, quem veterascentem videt, ad gloriam generis antiquitatem desideret? (Idem v. Veterascere et Veterascentem p. 437.)

248. EX EPISTOLA AD HOSTILIUM.

Cicero quietem dixit ad Hostilium. (Charis. p. 52. 85. Putsch.)

249. AD CORNELIUM NEPOTEM E LIB. II.

Itaque nostri, quum omnia, quae dixissemus, dicta essent: quae facete et breviter et acute locuti essemus, ea proprio nomine appellari dict[er]ia voluerunt. (Macrob. Saturn. l. II. c. 1.)

AD EUNDEM EX LIB. INCERTO.

1. Hoc restiterat etiam, ut a te fictis aggrederer donis. (Prisc. l. VIII. c. 4. §. 17.)

2. Qui habet, ultro appetitur; qui est pauper, aspernatur. (Prisc. *ibid.*)

3. Quid? oratorum quem huic antepones eorum, qui nihil aliud egerunt? Quis sententiis aut acutior aut crebrior? quis verbis aut ornatiores aut elegantiores? (Sueton. *Jul. Caes.* c. 55.)

4. Neque enim quidquam aliud est felicitas, nisi honestarum rerum prosperitas, vel, ut alio modo definiam, Felicitas est fortuna, adiutrix consiliorum bonorum: quibus qui non utitur, felix esse nullo pacto potest. Ergo in perditis impiisque consiliis, quibus Caesar usus erat, nulla potuit esse felicitas: feliciorque meo iudicio Camillus exsulans, quam temporibus iisdem Manlius, etiamsi, id quod cupierat, regnare potuisset. (Ammian. Marcell. l. XXI. c. 16. §. 13.)

5. Quidam veterum——cognitiones actuum variorum stilis uberioribus explicatas non edidere superstites, ut in quadam ad Cornelium Nepotem epistola Tullius quoque testis reverendus affirmat. (Idem l. XXVI. c. 1. §. 2.)

220. AD C. PANSAM EPIST. LIB. I.

1. De Antiocho fecisti humaniter: quem quidem ego semper dilexi, meque ab eo diligi sensi. (Non. v. *Humaniter* p. 509. Prisc. l. XV. c. 3. §. 14.)

2. * * quorum erupit illa vox, de qua ex te primum quiddam inaudieram. (Non. v. *Inaudire* p. 126.)

AD EUNDEM EPIST. LIB. III.

Nos Ventidianis rumoribus calcicimur. (Non. v. *Concalcificare* p. 92.)

221. EPISTOLAE AD POMPEIUM.

Eam Scholiastes Ambros. ad Plancianam p. 177. ed. Mai. DE REBUS SUI in consulatu gestis Ciceronem in Asiam misisse dicit voluminis instar insolentius scriptum.

222. AD M. TITINIUM.

Equidem memoria teneo, pueris nobis primum Latine docere coepisse L. Plotium quemdam: ad quem quum fieret concursus, quod studiosissimus quisque apud eum exerceretur, dolebam mihi idem non licere. Continebar autem doctissimorum hominum auctoritate, qui existimabant Graecis exercitationibus ali melius ingenia posse. (Sueton. de clar. Rhet. c. 2.)

223. EPISTOLARUM INCERTARUM.

1. Data Lupercalibus, quo die Antonius Caesari. (Quinctilian. l. IX. c. 3. §. 61.)

2. Nae illi sunt faceti ac deliciis ingredienti molles. (Quinctil. l. VI. c. 5. §. 70.)

3. Piissimus vituperat Cicero in Philippicis (XIII. c. 19.); tamen Caper ille magister Augusti Caesaris laboravit vehementissimè et de epistolis Ciceronis collegit haec verba, ubi dixerat ipse Cicero piissimus. (Pompelius p. 132. ed. Lindemann.)

4. Καίτοι τινὲς τῶν προεπινοουμένων δημοσθενέειν ἐπιρύνονται φωνῇ τοῦ Κικέρωνος, ἣν πρὸς τινα τῶν ἱταίων ἔθηκεν ἐν ἐπιστολῇ γράψας, ἐναχοῦ τῶν λόγων ἀποννοτάζειν τὸν Δημοσθένην. (Plutarch. in Vit. Cic. c. 24.)

5. Cicroni dormire interim Demosthenes — — videtur. (Quinctil. l. X. c. 1. §. 24.)

6. Cicero in quibusdam epistolis scripsit a satellitibus Caesarem in cubiculum regium inductum in aureo lecto veste purpurea decubuisse, floremque aetatis a Venere orti in Bithynia contaminatum. (Suet. in Caes. c. 49.)

7. P. Ventidium mulionem castrensem suffraganeum fuisse. (Plin. H. N. l. VII. c. 44.)

8. Non se timidum in suscipiendis, sed in providendis periculis. (Quinctil. l. XII. c. 1. §. 17.)

9. Sed tamen ad illam diem Memmius erat Memmius. (Aquila c. 28. p. 171.) Item: sed tamen ad illam diem Memmius, Memmius ad

illud tempus, Memmius in alio. — Marc. Capell. de Rhett. p. 429. Capp. — Idem Memmius Ciceroni (ad Att. l. I. ep. 18.) Paris dicitur.

224. EPISTOLARUM ΣΥΝΑΓΓΗ.

(Cic. ad Att. l. XVI. ep. 5.)

E. FRAGMENTA
LIBRORUM PHILOSOPHICORUM
MAGNAM PARTEM SUPERSTITUM.

225. I. FRAGMENTA ACADEMICORUM.

NOTITIA LITTERARIA.

XXI fragmenta quattuor librorum Academicorum exhibuimus, ac duo quidem libri I., quorum unum (1.) inter libri II. fragmenta hactenus erat editum, quamquam primo annumeratum a Nonio. E decem libri II. fragmentis, quae adhuc enumerari consueverant, illo revulso et omisso, quod Nonius p. 162. affert, in integra ipsius Ciceronis oratione II, 33, 105. conspicuo, octo tantum reliquimus.

FRAGMENTA LIBRI I.

vide ad calcem Academicorum libri I. exscripta.

226. FRAGMENTA LIBRI II.

(i. e. apud Nonium posteriorum Academicorum libri II.)

1. Quid tam planum videtur, quam mare? ex quo etiam aequor illud poetae vocant. (Non. v. Aequor p. 65.)

2. Qui enim serius honores adamaverunt, vix ad-

mittuntur ad eos, nec satis commendati multitudini possunt esse. (Idem v. Adamare p. 69.)

3. Frangere avaritiam, scelera ponere, vitam suam exponere ad imitandum iuventuti. (Idem v. Exponere p. 104.)

4. Quid? lunae quae lineamenta sint, potesne dicere? cuius et nascentis et senescentis alias hebetiora, alias acutiora videntur cornua? (Idem v. Hebes p. 121.)

5. Atqui, si id crederemus, non egeremus perpendiculis, non normis, non regulis. (Idem v. Perpendiculi p. 163.)

6. Alius adultis, alius senibus: alius aegris, alius sanis: alius siccis, alius vinolentis. (Idem v. Siccum p. 395.)

7. Si quando enim nos demersimus, ut qui urinantur, aut nihil superum aut obscure admodum cernimus. (Idem v. Urinantur p. 474.)

8. Quibus etiam alabaster plenus unguenti putere videatur. (Idem v. Alabaster p. 545.)

227. EX LIB. III. (v. PRIORUM ACADEMICORUM I.)

1. Digladiari autem semper, depugnare cum facinorosis et audacibus, quis non quum miserrimum, tum etiam stultissimum dixerit? (Idem v. Digladiari p. 65.)

2. Et ut nos nunc sedemus ad Lucrinum, pisciculosque exsultantes videmus. (Idem v. Exsultare ibid.)

3. In tanta animalium varietate, homini ut soli cupiditas ingeneraretur cognitionis et scientiae. (Id. v. Ingeneraretur p. 123.)

4. Aliqua potestas si sit, vindicet se in libertatem. (Idem v. Vindicare p. 419.)

5. Quod si liceret, ut iis, qui in itinere deerravissent, sic vitam deviam secutis, corrigere errorem poe-

nitendo, faciliior esset emendatio temeritatis. (Lactant. Inst. l. VI. c. 24.)

6. Malcho in opera affixa. (Diomed. l. I. p. 373. ed. Putsch.)

228. EX LIBRIS ACADEMICORUM INCERTIS.

1. Mihi autem non modo ad sapientiam caeci videmur, sed ad ea ipsa, quae aliqua ex parte cerni videantur, hebetes et obtusi. (Lactant. l. III. c. 14. §. 15.)

2. ————— Latent ista omnia, Varro, magnis obscurata et circumfusa tenebris. (Marcian. Capell. de Rhet. p. 426. ed. C. Fortunat. l. III. c. 16. de Elocutionis Cura. cf. Cic. Acad. pr. l. II. c. 39. Int.)

3. Talia mihi videntur omnia, quae probabilia vel verisimilia putavi nominanda: quae tu si alio nomine vis vocare, nihil repugno: satis enim mihi est, te iam bene accepisse, quid dicam: id est, quibus rebus haec nomina imponam. Non enim vocabulorum opificem, sed rerum inquisitorem decet esse sapientem. (Augustin. contr. Acad. l. II. c. 11. §. 26. Tom. IV. p. 432. ed. Bas.)

4. Difficile est prorsus, ut quemquam non moveat, quod ibi (a Cicerone in Academicorum libris) dictum est: Academicus sapienti ab omnibus ceterarum sectarum, qui sibi sapientes viderentur, secundae partes dantur, quum primas sibi quemque vindicare necesse sit. Ex quo potest probabiliter confici, eum recte primum esse iudicio suo, qui omnium ceterorum iudicio sit secundus. Fac enim, verbi caussa, Stoicum adesse sapientem: nam contra eos potissimum Academicorum exarsit ingenium: ergo Zeno vel Chrysippus, si interrogentur, quis sit sapiens, respondebit, eum esse, quem ipse descripserit. Contra Epicurus vel quis alius adversariorum negabit, suumque potius peritissimum voluptatum aucupem sapientem esse contendet. Inde ad iurgium. Clamat Zeno, et tota illa por-

ticus tumultuatur, hominem natum ad nihil esse aliud, quam honestatem: ipsam suo splendore in se animos ducere, nullo prorsus commodo extrinsecus posito et quasi lenocinante mercede: voluptatemque illam Epicuri solis inter se pecoribus esse communem, in quorum societatem et hominem et sapientem trudere nefas esse. Contra ille, convocata de hortulis in auxilium quasi libera turba temulentorum quaerentium tantum, quem in comptis unguibus bacchantes asperoque ore discerpant, voluptatis nomen, suavitatem, quietem teste populo exaggerans, instat acriter, ut sine ea beatus nemo esse posse videatur. In quorum rixam si Academicus incurrerit, utrosque audiet trahentes se ad suas partes. Sed si in illos aut in istos concesserit, ab eis, quos deserit, insanus, imperitus temerariusque clamabitur. Itaque quum et huc et illuc aurem diligenter admoverit, interrogatus, quid ei videatur, dubitare se dicet. Roga nunc Stoicum, quis sit melior, Epicurusne, qui delirare illum clamat, an Academicus, qui sibi adhuc de re tanta deliberandum esse pronuntiat. Nemo dubitat, Academicum praelatum iri. Rursus te ad illum converte, et quaere, quem magis amet, Zenonem, a quo bestia nominatur, an Arcesilam, a quo audit, Tu fortasse verum dicis, sed requiram diligentius: nonne apertum est, totam illam porticum insanam, Academicos autem prae illis modestos cautosque homines visum iri Epicuro? (Idem *ibid.* l. III, c. 7. Tom. IV, p. 441.)

5. Alit Cicero, Academicis morem fuisse occultandi sententiam suam, nec eam cuiquam, nisi qui secum ad senectutem usque vixisset, aperiendi. (Idem *ibid.* c. 20, §. 43. T. IV, p. 455.)

229. II. FRAGMENTA LIBRI, ut videtur, III. DE NAT. DEORUM septem vid. ipsi libro subscripta.

230. III. EX LIB. I. DE DIVINATIONE.

Antecellunt. (Diomedes l. I. p. 371. ed. Putsch.)

231. IV. E LIB. DE FATO duo fragmenta v. ad libri exitum posita.

232 - 235. V. FRAGMENTA LIBRORUM DE LEGIBUS quinque et in his quintum ab Orellio additum ipsi de Legg. operi subiecti.

F. F R A G M E N T A DEPERDITORUM LIBRORUM PHILOSOPHICORUM.

236. I. OECONOMICA EX XENOPHONTE.

NOTITIA LITTERARIA.

Oeconomica (cf. Hieronym. ad *Algariam Quaest.* VI. Opp. T. IV. Part. I. pag. 196. Bened.) scripsit Cicero a. p. U. c. 670. aut 71., *Oeconomicum Xenophonteum*, si non interpretatus, certe secutus. Quamquam his in fragmentis multa insunt interpretationis vestigia. Macrobius Saturn. l. II. c. 16. Cicero-
nis *Oeconomicon* librum tertium memorat. Ac Serv. ad Virg. *Ge.* I. 43. p. 63. omnino tres fuisse libros narrat, I. de domesticis, II. extraneis de officiis patrisfamilias, III. de agricultura. Ego fragmenta, quoniam, quo quaeque e libro sumpta sint, non liquet, ad Xenophontei *Oeconomici* ordinem redigere malui.

1. (Xenoph. Oec. c. 4. §. 20-25.) Quum ad Cyrum minorem regem Persarum, praestantem ingenio atque imperii gloria, Lysander Lacedaemonius, vir summae virtutis, venisset Sardis — et reliqua, quae continentur libro DE SENECTUTE c. 17. §. 59.

2. (Xenoph. Oec. c. 6. §. 12.) Homo ex eo numero hominum, qui apud nos hoc nomine dignantur. (Prisc. l. VIII. c. 4. §. 19.)

3. (Xenoph. Oec. c. 7. §. 9.) Quid igitur, pro deum immortalium, primum eam docebas, quaeso? (Donat. in Ter. Phorm. 2, 3, 4.)

4. Xenophon Atheniensis eo libro, — qui Oeconomicus inscribitur, prodidit (c. 7. §. 18-25.) maritalis coniugium sic comparatum esse natura, ut non solum iucundissima, verum etiam utilissima vitae societas iniretur: nam primum, quod etiam Cicero ait, ne genus humanum temporis longinquitate occideret, propter hoc marem cum femina esse coniunctum: deinde ut ex hac eadem societate mortalibus adiutoria senectutis, nec minus propugnacula praepararentur. Tum etiam, quum victus et cultus humanus non, uti feris, in propatulo ac silvestribus locis, sed domi sub tecto accurandus erat, necessarium fuit, alterutrum foris et sub dio esse, qui labore et industria compararet, quae tectis recondere: si quidem vel rusticari vel navigare vel etiam alio genere negotiari necesse erat, ut aliquas facultates acquireremus. Quum vero paratae res sub tectum essent congestae, alium esse oportuit, qui et illatas custodiret, et ea conficeret opera, quae domi deberent administrari. Nam et fruges ceteraque alimenta terrestria indigebant tecto: et ovium ceterarumque pecudum fetus, atque fructus clauso custodiendi erant, nec minus reliqua utensilia, quibus aut aliter hominum genus, aut etiam excolitur. Quare quum [et]

operam et diligentiam ea, quae proposuimus, desiderarent, nec exigua cura foris acquirerentur, quae domi custodiri oporteret: iure, ut dixi, [a] natura comparata est [opera] mulieris ad domesticam diligentiam, viri autem ad exercitationem forensem et extraneam. Itaque viro calores et frigora perpetienda, tum etiam itinera et labores pacis ac belli, id est rusticationis et militarium stipendiorum, deus tribuit: mulieri deinceps, quod omnibus his rebus eam fecerat inhabilem, domestica negotia curanda tradidit. Et quoniam hunc sexum custodiae et diligentiae assignaverat, idcirco timidiorē reddidit, quam virilem. Nam metus plurimum confert ad diligentiam custodiendi. Quod autem necesse erat foris et in aperto victum quaerentibus nonnumquam iniuriam propulsare, idcirco virum, quam mulierem fecit audaciorē. Quia vero partis opibus aequae fuit opus memoria et diligentia: non minorem feminae, quam viro earum rerum tribuit possessionem. Tum etiam, quod simplex natura non omnes res commodas amplecti valebat*, idcirco alterum alterius indigere voluit: quoniam, quod alteri deest, praesto plerumque est alteri. Haec in Oeconomico Xenophon et deinde Cicero, qui eum Latinae consuetudini tradidit, non inutiliter disseruerunt. (Colum. I. XII. Praef. §. 1-7.)

5. (Xen. Oec. c. 7. §. 36. sq.) Ea porro persuasissimum habere debet, aut in totum, aut certe plurimum domi se morari oportere: tum quibus aliquid in agro faciendum erit servis, eos foras emittere; quibus autem in villa quid agendum videbitur, eos intra parietes continere, atque animadvertere, ne diurna cessando frustrentur opera: quae domum autem inferuntur, diligenter inspicere, ne delibata sint, et ita explorata atque inviolata recipere, tum separare, quae consu-

menda sunt, et quae superfieri possunt, custodire, ne sumptus annuus menstruus fiat. Tum si quis ex familia coeperit adversa valetudine affici, videndum erit, ut is quam commodissime ministretur: nam ex huiusmodi cura nascitur benevolentia, nec minus obsequium. Quin etiam fidelius, quam prius, servire student, qui convaluerint, quum est aegris adhibita diligentia. (Colum. 1. XII. c. 1. §. 5. sq.)

6. (Xen. Oec. c. 8. §. 2-4.) Nam vetus est proverbium, paupertatem certissimam esse, quum alicuius indigeas, uti eo non posse, quia ignoretur, ubi proiectum iaceat, quod desideretur. Itaque in re familiari laboriosior est negligentia, quam diligentia. Quis enim dubitet, nihil esse pulchrius in omni ratione vitae, dispositione atque ordine? Quod etiam ludicris spectaculis licet saepe cognoscere. Nam ubi chorus canentium non ad certos modos, neque numeris prae-euntis magistri consensit, dissonum quiddam ac tumultuosum audientibus canere videtur. At ubi certis numeris ac pedibus, velut facta conspiratione, consensit atque concinuit, ex eiusmodi vocum concordia non solum ipsis canentibus amicum quiddam et dulce resonat, verum etiam spectantes audientesque laetissima voluptate permulcentur. Iam vero in exercitu neque miles neque imperator sine ordine ac dispositione quidquam valet explicare, quum armatus inermem, eques peditem, plaustrum equitem, si sint permixti, confundant. (Colum. 1. XII. c. 2. §. 3-5.)

7. (Xen. Oec. c. 8. §. 10.) Nam et unum quodque facilius consideratur, quum est assignatum suo loco, et si quid forte abest, ipse vacuus locus admonet, ut, quod deest, requiratur. Si quid vero curari aut concinnari

oportet, facilius intelligitur, quum ordine suo recensetur. (Colum. l. XII. c. 2. §. 6.)

8. (Xen. Oec. c. 8. §. 16.) Haec eadem ratio praeparationis atque ordinis etiam in navigiis plurimum valet. Nam ubi tempestas incessit, et est rite disposita navis, suo quidque ordine locatum armamentum sine trepidatione minister promit, quum est a gubernatore postulat. (Colum. l. XII. c. 2. §. 5.)

9. (Xen. Oec. c. 9. §. 3.) Quod excelsissimum est conclave, pretiosissima vasa et vestem desiderat: quod denique horreum siccum atque aridum, frumentis habetur idoneum: quod frigidum, commodissime vinum custodit: quod bene illustre, fragilem suppellectilem atque ea postulat opera, quae multi luminis indigent. (Colum. l. XII. c. 2. §. 2.)

10. (Xen. Oec. c. 9. §. 6-10.) Praeparatis idoneis locis, instrumentum et suppellectilem distribuere coepimus, ac primum ea secrevimus, quibus ad res divinas uti solemus: postea mundum muliebrem, qui ad dies festos comparatur: deinde ad bella* virilem: item dierum sollemnium ornatum, nec minus calceamenta utrique sexui convenientia: tum iam seorsum arma ac tela seponebantur, et in altera parte instrumenta, quibus ad lanificia utuntur. Post, quibus ad cibum comparandum vasis uti assolent, constituebantur; inde, quae ad lavationem, quae ad exornationem, quae ad mensam quotidianam atque epulationem pertinent, exponebantur. Postea ex iis, quibus quotidie utimur, quod menstruum esset, seposuimus, annum quoque in duas partes divisimus. Nam sic minus fallit, qui exitus futurus sit. Haec postquam omnia secrevimus, tum suo quaeque loco disposuimus: deinde, quibus quotidie servuli utuntur, quae ad lanificia,

quae ad cibaria coquenda et conficienda pertinent, haec ipsis, qui his uti solent, tradidimus, et, ubi ea ponerent, demonstravimus, et, ut salva essent, praecepimus. Quibus autem ad dies festos et ad hospitum adventum utimur et ad quaedam rara negotia, haec promo* tradidimus, et loca omnium demonstravimus, et omnia annumeravimus, atque annumerata ipsi exscripsimus, eumque admonuimus, ut, quodcumque opus esset, sciret, unde daret; et meminisset atque adnotaret, quid et quando et cui dedisset, et, quum recepisset, ut quidque suo loco reponeret. (Colum. 1. XII. c. 3. §. 1-4.)

41. (Xen. Oec. c. 9. §. 11.) In primis considerandum erit, an a vino, ab escis, a superstitionibus, a somno, a viris remotissima sit, et ut cura eam subeat, quid meminisse, quid in posterum prospicere debeat, ut fere eum morem servet, quem villico praecepimus: quoniam pleraque similia esse debent in viro atque femina, et tam malum vitare, quam praemium recte factorum sperare. (Colum. 1. XII. c. 1. §. 3.)

42. (Xen. Oec. c. 9. §. 14.) Postremo his rebus omnibus constitutis, nihil hanc arbitror distributionem profuturam, nisi, ut iam dixi, villicus saepius, et aliquando tamen dominus aut matrona consideraverit animadverteritque, ut ordinatio instituta conservetur. Quod etiam in bene moratis civitatibus semper est observatum; quarum primoribus atque optimatibus non satis visum est bonas leges habere, nisi custodes earum diligentissimos cives creassent, quos Graeci *ρομφύλακας* appellant. Horum erat officium, eos, qui legibus parerent, laudibus prosequi, nec minus honoribus: eos autem, qui non parerent, poena mulctare. (Col. 1. XII. c. 3. §. 10. sq.)

43. (Xen. Oec. c. 10, §. 10.) Denique uno loco quam minime oportebit eam consistere: neque enim sedentaria eius opera est, sed modo ad telam debet accedere ac, si quid melius sciat, docere; si minus, addiscere ab eo, qui plus intelligat: modo eos, qui cibum familiae conficiunt, invisere: tum etiam culinam et bubilia, nec minus praesepia mundanda curare: valetudinaria quoque, vel, si vacent ab imbecillis, identidem aperire, et immunditiis liberare, ut, quum res exegerit, bene ordinata [et ornata] et salubria languentibus praebeantur: promissis quoque et cellariis aliquid appendentibus aut metientibus intervenire. (Colum. l. XII. c. 3. §. 8.)

44. Itaque in Oeconomico Xenophontis, quem M. Cicero Latino sermoni tradidit, vir egregius, ille Ischomachus Atheniensis, rogatus a Socrate (c. 12. §. 4.) utrumne, si res familiaris desiderasset, mercari villicum, tamquam fabrum, an a se instituere consueverit: ego vero, inquit, ipse instituto. Etenim qui me absente in meum locum substituit, et vicarius meae diligentiae succedit, is ea, quae ego, scire debet. (Colum. l. XI. c. 1. §. 5.)

45. (Xen. Oec. c. 12. §. 10-14.) Somni et vini sit abstinentissimus, quae utraque sunt inimicissima diligentiae: nam et ebriosa cura officii pariter cum memoria subtrahitur; et somniculosum plurima effugiunt: quid enim possit aut ipse agere aut cuiquam dormiens imperare? Tum etiam sit a venereis amoribus aversus: quibus si se dediderit, non aliud quidquam possit cogitare, quam illud, quod diligit. Nam vitiis eiusmodi plectus animus nec praemium iucundius, quam fructum libidinis, nec supplicium gravius, quam frustrationem cupiditatis existimat. (Colum. l. XI. c. 1. §. 13. 14.)

46. (Xen. Oec. c. 16. §. 14.) Nullo modo facilius arbi-

tror posse neque herbas arescere et interfici, neque terram ab sole percoqui. (Nonius v. *Interfici* p. 449.)

17. (Xen. Oec. c. 17. §. 2.) Sementibus tempora plerique praesumunt et ab undecimo die auctumnalis aequinoctii fruges serunt, adveniente Coronae exortu, continuis diebus certo prope imbrium promisso; Xenophon autem, quum (al. antequam) deus signum dederit. Hoc Cicero Novembris imbre fieri interpretatus est; quum sit vera ratio non prius serendi, quam folia coeperint decidere. (Plin. H. N. XVIII. 60.)

18. (Xen. Oec. c. 17. §. 14.) Apes in alvearium congeserunt*. (Charis. l. I. p. 82.)

19. (Xen. Oec. c. 19. §. 3.) Scrobes. (Serv. ad. Virgil. Georg. l. II. v. 288.)

20. (Xen. Oec. c. 19. §. 12. sq.) [Qui] neque serit vitem, neque quae sata est diligenter colit, oleum, ficus, poma non habet. (Macrob. Saturn. l. II. c. 16.)

21. (Xen. Oec. c. 19. §. 19.) Quum vero, affecta iam prope aestate, uvas a sole mitescere tempus est —. (Gell. l. XV. c. 5. Non. v. *Profligare* p. 161.)

22. (Xen. Oec. c. 20. §. 16-19.) Plurimum enim refert, colonos a primo mane opus aggredi, nec lentos per otium pigre procedere, siquidem Ischomachus idem ille, Malo, inquit, unius agilem industriam, quam decem hominum negligentem et tardam operam. Quippe plurimum affert mali, si operario tricandi potestas fiat. Nam ut in itinere conficiendo saepe dimidio maturius pervenit is, qui naviter et sine ullis [con]cessionibus permeabit, quam is, qui quum sit una profectus, umbras arborum fonticulorumque amoenitatem, vel aurae refrigerationem captavit: sic in agresti negotio dici vix potest, quid navus operarius ignavo et cessatore praestet. (Colum. l. XI. c. l. §. 15. 16.)

23. Cicero in *Oeconomicis* praedia latifundia. (Serv. ad Virg. Georg. l. II. c. 412.)

24. Quum alius alleget agriculturam laudabilem apud omnes haberi, fructus terrae simplices esse triplos; plus qui seminaverit, eum probatiorem fore; uberiores redditus industriae fraudari, negligentiam magis et incuriam ruris inculti reprehendi. (Haec Ambros. de Officiis III. 6. 2. editoribus Benedictinis Tulliana visa Orellius quamquam non assentiens addidit.)

237. II. PROTAGORAS EX PLATONE.

(Hunc dialogum quo tempore Cicero Latine interpretatus sit, non magis constat, quam quando Aeschinis in Ctesiphontem, et Demosthenis pro Ctesiphonte orationes et, quod his praemisit, prooemium De optimo genere oratorum. Protagoram vero, et alios nescio quos Platonis libros, quum alii, tum Schützius a Cicerone in iuventute in Latinum esse conversos propterea statuere videntur, quod Xenophontis *Oeconomicum* ipse Cicero a se adolescente adhuc in Latinum esse tralatam scribit *Off. l. II. c. 24. §. 87.* Ceterum adde locum Quinctiliani *l. X. c. 5. §. 2.* Ruhnkenii quidem iudicio haud integrum. De Timaeo vid. *Argum. Tim.*)

1. (Plat. Prot. init.) Quid tu? unde tandem appares, o Socrate? an [id*] quidem non dubium est, quin ab Alcibiade? (Prisc. l. VI. c. 11. §. 63.)

2. (Plat. Prot. p. 356. A. ed. Steph.) Quae igitur potest esse indignitas voluntatis (voluptatis* al.) ad molestiam, nisi in magnitudine aut longitudine alterius utrius posita? (Prisc. l. V. c. 12. §. 64.)

3. (Plat. Protag. p. 357. B.) Nunc a vobis, a Protagora et Socrate, postulo, ut de isto concedatis alter alteri, et

inter vos de huiuscemodi rebus controversemini, non concertetis. (Prisc. l. VII. c. 7. §. 35.)

4. Confirmandi genera compluria. (Donat. in Terent. Phorm. Act. IV. sc. 3. v. 6.)

238. III. TIMAEUS

SEU

DE UNIVERSO.

NOTITIA LITTERARIA.

Hunc Platonis librum Cicero aetate iam prope totus Latine est interpretatus. Ipsum enim prooemium declarat eum scriptum esse post Academica, quae Caesare IV. cos. s. coll. s. a. U. 710. confecta esse constat. Ceterum ipse quidem Cicero librum Platonis exemplo Timaeum, seniores autem grammatici de Universitate vel de Universo inscripsisse dicuntur.

I. Multa sunt a nobis et in Academicis conscripta contra Physicos, et saepe cum P. Nigidio Carneadeo more et modo disputata. Fuit enim vir ille quum ceteris artibus, quae quidem dignae libero essent, ornatus omnibus, tum acer investigator et diligens earum rerum, quae a natura involutae videntur. Denique sic iudico, post illos nobiles Pythagoreos, quorum disciplina extincta est quodammodo, quum aliquot saecula in Italia Siciliaque viguisset, hunc exstitisse, qui illam renovaret. Qui quum me in Ciliciam proficiscentem Ephesi exspectavisset, Romam ex legatio-

ne ipse decedens: venissetque eodem Mytilenis mei salutandi et visendi caussa Cratippus, Peripateticorum omnium, quos quidem ego audiverim, meo iudicio facile princeps: perlibenter et Nigidium vidi, et Cratippum cognovi. Ac primum quidem tempus salutationibus, reliquum percontatione consumpsimus.

* * *

(Praeter partem exordii Ciceroniani desiderantur Timaei Platonici undecim paginae a p. 17. usque ad 27. ed. Steph. (p. 22. ed. Bekker.) qua exeunte leguntur verba: *Ἦτοις οὖν δὴ καὶ ἐμὴν δόξαν ἀκούων διασπειρίων τὰδε*. Hinc incipit Tulliana Platonis oratio.)

II. Quid est, quod semper sit, neque ullum habeat ortum, et quod gignatur, nec umquam sit? Quorum alterum intelligentia et ratione comprehenditur; quod unum semper atque idem est: alterum, quod opinioni sensus rationis expers affert; quod totum opinabile est, id gignitur et interit, nec umquam esse vere potest. Omne autem, quod gignitur, ex aliqua caussa gigni necesse est. Nullius enim rei, caussa remota, reperiri origo potest. Quocirca si is, qui aliquod munus efficere molitur, eam speciem, quae semper est eadem, intuebitur, atque eam sibi proponet exemplar, praeclarum opus efficiat necesse est. Sin autem eam, quae gignitur: numquam illam, quam expetet, pulchritudinem consequetur. Omne igitur caelum, sive mundus, sive quo alio vocabulo gaudet, hoc a nobis nuncupatus sit. De quo id primum consideremus, quod principio est in omni quaestione considerandum, semperne fuerit, nullo generatus ortu: an ortus sit ab aliquo temporis principatu. Ortus est, quandoquidem cernitur et tangitur, et est undique corporatus. Omnia autem talia sensum movent: sensusque moventia quae sunt, eadem in opinione consistunt*,

quae ortum habere gigni que diximus: nihil autem gigni posse sine caussis. Atque illum quidem quasi parentem huius universitatis invenire difficile: et quum iam inveneris, indicare in vulgus, nefas. Rursus igitur videndum, ille fabricator tanti operis utrum sit imitatus exemplar, idne, quod semper unum et idem et sui simile, an id, quod generatum ortumque dicimus. Atqui si pulcher est hic mundus, si probus eius artifex: profecto speciem aeternitatis imitari maluit: sin secus, quod ne dictu quidem fas est; generatum exemplum est pro aeterno secutus. Non igitur dubium, quin aeternitatem maluerit exsequi, quandoquidem neque mundo quidquam pulchrius, neque eius aedificatore praestantius. Sic ergo generatus, ad id est effectus, quod ratione sapientiaque comprehenditur atque immutabili aeternitate continetur. Ex quo efficitur, ut sit necesse, hunc, quem cernimus, mundum simulacrum aeternum esse alicuius aeterni. Difficillimum autem est in omni inquisitione rationis exordium. De iis igitur, quae diximus, haec sit prima distinctio. III. Omni orationi cum iis rebus, de quibus explicat*, videtur esse cognatio*. Itaque quum de re stabili et immutabili disputatur: oratio talis sit, qualis illa, quae neque redargui neque convinci potest. Quum autem ingressa est imitata et efficta simulacra, bene agi putat, si similitudinem veri consequatur. Quantum enim ad id, quod ortum est, aeternitas valet: tantum ad fidem veritas. Quocirca si forte, de deorum natura ortuque mundi disserentes, minus id, quod avemus, omnino consequemur, ut tota dilucide et plane exornata oratio sibi constet, et ex omni parte secum ipsa consentiat: haud sane erit mirum: contentique esse debebitis, si proba-

bilia dicentur. Aequum est enim meminisse, et me, qui disseram, hominem esse, et vos, qui iudicetis: ut, si probabilia dicentur, ne quid ultra requiratis. Quae-ramus igitur causam, quae eum impulerit, qui haec machinatus sit, ut originem rerum et molitionem novam quaereret. Probitate videlicet praestabat: probus autem invidet nemini. Itaque omnia sui similia generavit. Haec nimirum gignendi mundi causa iustissima. Nam quum constituisset deus bonis omnibus explere mundum, mali nihil admiscere, quoad natura pateretur: quidquid erat, quod in cernendi sensum caderet, id sibi assumpsit, non tranquillum et quietum, sed immoderate agitatam et fluctuans, idque ex inordinato in ordinem adduxit. Hoc enim iudicabat esse praestantius. Fas autem nec est, nec umquam fuit, quidquam, nisi pulcherrimum, facere ei, qui esset optimus. Quum rationem igitur habuisset, reperiēbat nihil esse eorum, quae natura cerneantur, non intelligens, intelligente in toto genere praestantius. Intelligentiam autem ulli rei adiunctam esse sine animo, nefas esse. Quocirca intelligentiam in animo, animum conclusit in corpore. Sic ratus est opus illud effectum esse pulcherrimum. Quam ob causam non est cunctandum profiteri, si modo investigari aliquid coniectura potest, hunc mundum animal esse, idque intelligens et divina providentia constitutum. IV. Hoc posito; quod sequitur, videndum est, cuiusnam animantium deus in fingendo mundo similitudinem secutus sit. Nullius profecto, eorum quidem, quae sunt nobis nota animalia. Sunt enim omnia in quaedam genera partita, aut inchoata, nulla ex parte perfecta. Imperfecto autem nec absoluto simile pulchrum esse nihil potest.

Cuius ergo omne animal quasi particula quaedam est, sive in singulis sive in universo genere cernatur, eius similem mundum esse dicamus. Omnes igitur, qui animo cernuntur, et ratione intelliguntur animantes, complexu rationis et intelligentiae, sicut homines, hoc mundo, et pecudes et omnia, quae sub aspectum cadunt, comprehenduntur. Quod enim pulcherrimum in rerum natura intelligi potest, et quod ex omni parte absolutissimum est, ei quum deus similem mundum efficere vellet, animal unum, aspectabile, in quo omnia animalia continerentur, effecit. Rectene igitur unum mundum diximus, an plures, et innumera-biles, dictu verius et melius? Unus profecto, siqui-dem factus est ad exemplum. Quod enim omnes animantes eos, qui ratione intelliguntur, complecti-tur, id non potest esse cum altero. Rursus enim alius animans, qui eum contineat, sit necesse est, cuius partes sint animantes superiores, caelumque hoc si-mulacrum illius ultimi sit, non proximi. Quorum ne quid accideret atque ut hic mundus esset animanti ab-soluto simillimus, hoc ipso, quod solus atque unus es-set, idcirco singularem deus hunc mundum atque unigenam procreavit. Corporeum autem et aspecta-bile, itemque tractabile omne necesse est esse, quod natum est. Nihil porro, igni vacuum, videri potest: nec vero tangi, quod careat solido: solidum autem ni-hil, quod terrae sit expers. Quamobrem mundum efficere moliens, deus terram primum ignemque iun-gebat. Omnia autem duo ad cobaerendum tertium aliquid requirunt, et quasi nodum vinculumque desi-derant. Sed vinculorum id est aptissimum atque pulcherrimum, quod ex se atque de his, quae astrin-git, quam maxime unum efficit. Id optime assequi-

tur, quae Graece ἀναλογία, Latine (audendum est enim, quoniam haec primum a nobis novantur) comparatio proportione dici potest. V. Quando enim trium vel numerorum vel figurarum vel quorumcumque generum contingit, ut, quod medium sit, ut ei primum proportionem, ita id postremo compareretur, vicissimque ut extremum cum medio, sic medium cum primo conferatur; id quod medium est, tum primum fit, tum postremum; postrema vero et prima media fiunt: ita necessitas cogit, ut eadem sint ea, quae disiuncta fuerunt. Eadem autem quum facta sint, efficitur, ut omnia sint unum. Quod si universitatis corpus planum et aequabile explicaretur, neque in eo quidquam esset requisitum: unum interiectum medium et se ipsum et ea, quibus esset interpositum, colligaret. Sed quum soliditas mundo quaereretur: solida autem omnia uno medio numquam, duobus semper copulenter: ita contingit, ut inter ignem et terram aquam deus animamque poneret, eaque inter se compareret et proportionem coniungeret, ut, quemadmodum ignis animae, sic anima aquae; quodque anima aquae, id aqua terrae proportionem redderet. Quae ex coniunctione caelum ita aptum est, ut sub aspectum et tactum cadat. Itaque et ob eam causam, et ab iis rebus, numero quattuor, mundi est corpus effectum, ea constrictum comparatione, qua dixi: ex quo ipse se concordi quadam amicitia et caritate completitur; atque ita apte cohaeret, ut dissolvi nullo modo queat, nisi ab eodem, a quo est colligatus. Earum autem quattuor rerum, quas supra dixi, sic in omni mundo omnes partes collocatae sunt, ut nulla pars huiusce generis excederet extra, atque in hoc universo inessent genera illa universa. Id ob eas causas, pri-

num ut mundus animans posset ex perfectis partibus esse perfectus: deinde ut unus esset, nulla parte, unde alter gigneretur, relictæ: postremo ne qui morbus eum posset aut senectus attingere. Omnis enim coagmentatio corporis vel calore vel frigore vel aliqua impulsione vehementi labefactatur et frangitur et ad morbos senectutemque compellitur. Hanc igitur habuit rationem effector mundi molitorque deus, ut unum opus totum atque perfectum ex omnibus totis atque perfectis absolveretur, quod omni morbo seniove careret. VI. Formam autem et maxime sibi cognatam et decoram dedit. A quo enim animante omnes reliquos contineri vellet animantes, hunc ea forma figuravit, qua una omnes reliquæ formæ concluduntur: et globosum* est fabricatus, quod *σφαῖροειδής* Graeci vocant. Cuius omnis extremitas paribus a medio radiis attingitur; idque ita tornavit, ut nihil effici possit rotundius, nihil ut asperitatis haberet, nihil offensionis, nihil incisum angulis, nihil amfractibus, nihil eminens, nihil lacunosum, omnesque partes simillimas omnium, quod eius praestabat iudicio dissimilitudini similitudo. Omni autem totam figuram mundi levitate circumdedit. Nec enim oculis egebat, quia nihil extra, quod cerni posset, relictum erat: nec auribus, quia ne quod audiretur quidem: neque erant anima circumfusa extrema mundi, ut respirationem requireret: nec vero desiderabat aut alimenta corporis, aut detractionem confecti et consumpti cibi. Neque enim ulla decessio fieri poterat, neque accessio: neque vero erat, unde. Ita se ipse consumptione et senio alebat sui, quum ipse per se et a se et pateretur et faceret omnia. Sic enim ratus est ille, qui ista iunxit et condidit, ipsum se contentum

esse mundum, neque egere altero. Itaque nec ei manus affinxit, quia nec capiendum quidquam erat, nec repellendum: nec pedes, nec alia membra, quibus ingressum corpore sustineret. Motum enim dedit caelo eum, qui figurae eius esset aptissimus, qui unus ex septem motibus mentem atque intelligentiam cieret maxime. Itaque una conversione atque eadem ipse circum se torquetur et vertitur. Sex autem reliquos motus ab eo separavit. Itaque eum ab omni erratione liberavit. Ad hanc igitur conversionem, quae pedibus et gradu non egeret, ingrediendi membra non dedit. Haec deus is, qui erat, de aliquando deo futuro cogitans, levem eum effecit et undique aequabilem, et a medio ad summum parem et perfectum atque absolutum ex absolutis atque perfectis. Animum autem ut in eo medio collocavit, ita per totum tetendit: deinde eum circumdedit corpore et vestivit extrinsecus: caeloque solivago et volubili et in orbem incitato complexus est, quod secum ipsum propter virtutem facile esse posset, nec desideraret alterum, satis sibi ipsum notum et familiare. Sic deus ille aeternus hunc perfecte beatum deum procreavit. Sed animum haud ita, ut modo locuti sumus, tum denique, quum corpus ei effecisset, inchoavit. Neque enim esset rectum, minori parere maiorem. Sed nos multa inconsiderate ac temere dicimus. VII. Deus autem et ortu et virtute antiquiorem genuit animum, eumque ut dominum atque imperantem obedienti praefecit corpori: idque molitus tali quodam est modo. Ex ea materia, quae individua est et quae semper unius modi suique similis, et ex ea, quae corporibus dividua gignitur, tertium materiae genus ex duobus in medium admisit, quod esset eiusdem naturae, et quod alterius:

idque interiecit inter individuum atque id, quod divi-
duum esset in corpore. Ea quum tria sumpsisset,
unam inspeciem temperavit: naturamque illam, quam
alterius diximus, vi cum eadem coniunxit, fugientem,
et eius copulationis alienam, quae* permiscens cum
materia, quum ex tribus effecisset unum, id ipsum in
ea, quae decuit, membra partitus est. Iam partes sin-
gulas ex eodem et ex altero et ex materia temperavit.
Fuit autem talis illa partitio. Unam principio partem
detraxit ex toto: secundam autem primae partis du-
plam: deinde tertiam, quae esset secundae sesquial-
tera, primae tripla: deinde quartam, quae secundae
dupla esset: quintam inde, quae tertiae tripla: tum
sextam octuplam primae, postremo septimam, quae
septem et viginti partibus antecederet primae. Dein-
de instituit dupla et tripla intervalla explere, partes
rursus ex toto desecans: quas intervallis ita locabat,
ut in singulis essent bina media: (vix enim audeo di-
cere medietates, quas Graeci μεσότητας appellant; sed
quasi ita dixerim, intelligatur; erit enim planius.)
Earum alteram, eadem parte praestantem extremis
eademque superatam: alteram pari numero praestan-
tem extremis, parique numero superatam. Sesquial-
teris autem intervallis et sesquiteritiis et sesquioctavis
sumptis ex his colligationibus in primis intervallis,
sesquioctavo intervallo sesquiteritia omnia explebat,
quum particulam singulorum relinqueret. Eius au-
tem particulae intervallo relicto habebat numerus ad
numerus eandem proportionem comparisonemque
in extremis, quam habent CCLVI cum CCXLIII, atque
ita permixtum illud, ex quo haec secuit, iam omne
consumpserat. Hanc igitur omnem coniunctionem,
duplicem in longitudinem diffidit: mediaeque accom-

modans mediam quasi decussavit: deinde in orbem torsit, ut et ipsae secum et inter se ex commissura, quae e regione esset, iungerentur; eoque motu, cuius orbis semper in eodem erat eodemque modo ciebatur, undique est eas circumplexus. Atque ita quum alterum esset exteriorem amplexus orbem: illum, eiusdem naturae, hunc alterius nominavit: eamque, quae erat eiusdem, detorsit a latere in dextram partem: hanc autem citimam a media linea direxit ad laevam: sed principatum dedit superiori, quam solam individuum reliquit. Interiorem autem quum in sex partes divisisset, septem orbes dispaes duplo et triplo intervallo moveri iussit, contrariis inter se cursibus. Eorum autem trium fecit pares celeritates, sed quattuor et inter se dispaes et dissimiles trium reliquorum. VIII. Animum igitur quum ille procreator mundi deus ex sua mente et voluntate genuisset: tum denique omne, quod erat concretum atque corporeum, substernebat animo, interiusque faciebat: atque ita medio medium accommodans copulabat. Sic animus a medio profectus extremitatem caeli a suprema regione rotundo ambitu circumiecit, seseque ipse versans, divinae, sempiternae sapientisque vitae induxit exordium. Et corpus quidem caeli aspectabile effectum est, animus autem oculorum effugit obtutum. Est autem unus ex omnibus rationis concentionisque (*ἀγορίας*; Graece) sempiternarum rerum et sub intelligentiam cadentium compos et particeps; quo nihil ab optimo et praestantissimo genitore melius procreatum: quippe qui ex eadem vinctus, alteraque natura, adiuncta materia, temperatione trium partium, proportionem compactus, se ipse conversans, quum materiam mutabilem arripisset, et quum rursus indivi-

duam atque simplicem, per se omnis movetur, discernitque, quid sit eiusdem generis, et alterius, et cetera diiudicat, quid cuique rei sit maxime aptum, quid quoque loco aut modo aut tempore contingat: quaeque distinctio sit inter ea, quae gignantur, et ea, quae sint semper eadem. Ratio autem vera, quae versatur in iis, quae sunt semper eadem, et in iis, quae mutantur, quum in eodem et in altero movetur ipsa per sese sine voce et sine ullo sono, quum eam* partem attingit, qua sensus cieri potest: orbis illius generis alterius immutatus et rectus omnia animo mentique denuntiat: tum opiniones assensionesque firmae veraeque gignantur. Quum autem in illis rebus vertitur, quae manentes semper eadem non sensu, sed intelligentia continentur: [tum intelligentia scientiaque necessario efficitur.]

* * *

(Excidit tantum fere orationis Platonicae, quantum una completitur pagina ed. Steph. ubi ultima ante hanc lacunam verba leguntur p. 37. C. (p. 35. ed. Bekker.) τοὺς ἐπιστήμης τε καὶ ἀνάγκης ἐπιστάλονται. Post eandem prima p. 38. C. ed. St. (p. 37. ed. B.) haec sunt: καὶ οὖν λόγον καὶ διανοίαν θεοῦ τοιαύτης πρὸς χρόνον γίνεσθαι etc.)

IX. »Ratione igitur et mente divina, ad originem »temporis curriculum inventum est solis et lunae,«
 * * * [Corpora autem eorum singulorum quum effecisset deus, ea ad eas conversiones collocavit, quas alterius circuitus conficiebat, quae sunt septem, ut et illa septem: ita vim suam natura convertit,] ut terram lunae cursus proxime ambiret eique supra terram proxima solis circumvectio esset. Lucifer deinde et sancta Mercurii stella cursum habent solis celeritati parem, sed vim quamdam contrariam: eaque concursione*, quam inter se habent Lucifer, Mercurius, Sol, alii alios vincunt vicissimque vincuntur. Reliquo-

rum siderum quae caussa collocandi fuerit, quaeque eorum sit collocatio, in sermonem alium differendum est, ne in eo, quod attingendum fuit, quam in eo, cuius caussa id attigimus, longior ponatur oratio. Quando igitur unum quodque eorum siderum cursum decorum est adeptum, ex quibus erat motus temporis consignandus: colligatisque corporibus vinculis animalibus, [tum] animantia orta sunt: eaque imperio parere didicerunt: tunc ex alterius naturae motione transversa, in eiusdem naturae motum incurrentia, in eaque haerentia atque impedita, quum alia maiorem lustrarent orbem, alia minorem, tardius quae * maiorem, celerius quae * minorem, motu unius eiusdemque naturae: quae velocissime movebantur, ea celeritate vinci a tardioribus, et quum superabant, superari videbantur. Omnes enim orbis eorum quasi helices inflexione vertebat: quam bifariam contrarie simul procedentia efficiebant, ut, quod esset tardissimum, id proximum fieret celerrimo. Atque ut esset mensura quaedam evidens, quae in [istis] octo cursibus celeritates tarditatesque declararet: deus ipse solem, quasi lumen, accendit ad secundum supra terram ambitum, ut quam maxime caelum omnibus colluceret, animantesque, quibus ius esset doceri, ab eiusdem motu et ab eius, quod simile esset, numerorum naturam vimque cognoscerent. Nox igitur et dies ad hunc modum, et ob has generata caussas, unum circuitum orbis efficit sapientissimum atque optimum: mensis autem, quando luna, lustrato suo cursu, solem consecuta est: annus, ubi sol suum totum confecit et peragravit orbem. Ceterorum autem siderum ambitus ignorantes homines, praeter admodum paucos, neque nomine appellant, neque inter se numero commetiuntur.

Itaque nesciunt, hos siderum errores id ipsum esse, quod rite dicitur tempus, multitudine infinita, varietate admirabili praeditos. Attamen illud perspicui et intelligi potest, absoluto perfectoque numero temporis, absolutum perfectumque annum tunc compleri denique, quum se octo ambitus, confectis suis cursibus, ad idem caput retulerunt, quumque eos permen- sus est idem et semper sui similis orbis. Has igitur ob causas nata astra sunt, quae, per caelum penetran- tia, solstitiali se et brumali revocatione converterent: ut hoc omne animal, quod videmus, esset illi animali, quod sentimus, ad aeternitatis imitationem simillimum. X. Et cetera quidem usque ad temporis ortum expressa* ab illis, quae imitabatur, effinxerat: sed quia nondum omne animal in mundo intus incluserat, ex ea parte deficiebat ad propositum exemplar imagi- nis similitudo. Quot igitur et quales animalium for- mas mens, in speciem rerum intuens, poterat cernere, totidem et tales in hoc mundo secum cogitavit effin- gere. Erant autem animantium genera quattuor: quorum unum divinum atque caeleste: alterum pen- nigerum et aërium: tertium aquatile: terrestre quar- tum. Divinae animationis maxime speciem faciebat ex igne, ita ut splendidissimus esset et aspectu pul- cherrimus. Quumque similem universitatis naturae efficere vellet, ad volubilitatem rotundavit, comitem- que* eum sapientia quam optimae mentis effecit, cir- cumque omne caelum aequaliter distribuit, ut hunc hac varietate distinctum bene Graeci κόσμον, nos lu- centem mundum nominaremus. Dedit autem divinis duo genera motus: unum, quod semper esset in eo- dem aequae, et idem in omnibus, atque uno modo ce- leraret: alterum, quod in anticam partem a conversio-

ne eiusdem et similis pelleretur. Quinque autem reliquis motibus orbem eum esse voluit expertem, immobilem et stantem. Ex quo genere ea sunt sidera, quae infixae caelo non moventur loco: quae sunt animantia, eaque divina ob eamque causam suis sedibus inhaerent et perpetuo manent. Quae autem vaga et mutabili erratione* labuntur, ita generata sunt, ut supra diximus. Iam vero terram, altricem nostram, quae trajecto axe sustinetur, diei noctisque effectricem eandemque custodem, antiquissimam deorum voluit esse eorum, qui intra caelum gignerentur. Flexiones autem deorum et inter ipsos deos concursiones, quaeque in orbibus eorum conversiones antecessionesque eveniant, quumque inter se paene contingant, eos, qui prope copulentur contraria regione, et pone quos, aut ante labantur, quibusque temporibus a nostro aspectu oblitescant, rursusque emersi errorem incutiant rationis expertibus, si verbis explicare conemur, nullo posito sub oculis simulacro, earum rerum frustra suscipiatur labor. Sed haec satis sint dicta nobis. Quae de deorum, qui cernuntur, quique orti sunt, natura praefati sumus, habeant hunc terminum. XI. Reliquorum autem, quos Graeci *δαίμονας* appellant, nostri, opinor, Lares, si modo hoc recte conversum videri potest, et nosse et nuntiare ortum eorum, maius est, quam ut profiteri scribere nos audeamus. Credendum nimirum est veteribus et priscis, ut aiunt, viris, qui se progeniem deorum esse dicebant. Itaque eorum vocabula nobis prodiderunt. Nosse autem generatores suos optime poterant: ac difficile factu est, a diis ortis fidem non habere; quamquam nec argumentis nec rationibus certis eorum oratio confirmatur: sed quia de suis rebus notis videntur loqui, veteri legi

morique parendum est. Sic igitur, ut ab iis est traditum, horum deorum ortus habeatur atque dicatur, ut Oceanum Salaciamque Caeli satu Terraeque conceptu generatos editosque memoremus: ex his Phorcyn, Saturnum et Opem: deinceps Iovem atque Iunonem, reliquos, quos fratres inter se agnatosque usurpare atque appellare videmus, et eorum, ut utamur veteri verbo, prosapiam. Quando igitur omnes, et qui moventur palamque ostenduntur, et qui eatenus nobis declarantur, qua ipsi volunt, creati sunt: tum ad eos is deus, qui omnia genuit, fatur. Haec vos, qui deorum satu orti estis, attendite: quorum operum ego parens effectorque sum, quae per me facta, sunt indissolubilia, me invito: quamquam omne colligatum solvi potest: sed haudquaquam boni est, ratione vinctum velle dissolvere. Sed quoniam orti estis, immortales vos quidem esse et indissolubiles non potestis: neutiquam tamen dissolvemini, neque vos ulla mortis fata periment, nec fraus valentior, quam consilium meum, quod maius est vinculum ad perpetuitatem vestram, quam illa, quibus estis tum, quum gignebamini, colligati. Quid sentiam igitur, cognoscite. Tria nobis genera reliqua sunt, eaque mortalia: quibus praetermissis, caeli absolutio perfecta non erit. Omnia enim genera animalium complexu non tenebit: teneat autem oportebit, ut ex eodem ne quid absit; quae a me ipso effecta sint, deorum vitam possint adaequare. Ut igitur mortali generentur conditione, vos suscipite, ut illa gignatis, imiteminique vim meam, qua in vestro ortu me usum esse meministis: in quibus qui tales creantur, ut deorum immortalium quasi gentiles esse debeant, divini generis appellentur, teneantque omnium animantium principatum, vobisque iure et

lege volentes pareant: quorum vobis initium salusque * tradetur a me: vos autem ad id, quod erit immortale, partem attexitote mortalem. Ita orientur animantes, quos et vivos alatis et consumptos sinu recipiatis. Haec ille dixit. XII. Deinde ad temperationem superiorem revertit: in qua omnem animum universae naturae temperans permiscebat, superiorisque permutationis reliquias fundens aequabat, eodem modo ferme, nisi quod non ita incorruptas, ut ea, quae semper idem, sed ab iis secundum sumebat atque tertium. Toto igitur omni constituto, sideribus parem numerum distribuit animorum et singulos adiunxit ad singula atque ita quasi in currum universitatis imposuit commonstravitque leges fatales ac necessarias, et ostendit primum ortum unum fore omnibus, eumque moderatum atque constantem nec ab ullo imminutum: satis autem, et quasi sparsis animis, fore, uti certis temporum intervallis oriretur animal, quod esset ad cultum deorum aptissimum. Sed quum duplex esset natura generis humani, sic se res habebant, ut praestantius genus esset eorum, qui essent futuri viri. Quum autem animos corporibus * cum necessitate in-sevisset, quumque ad corpora necessitate tum accessio fieret, tum abscessio; principio necesse erat sensum exsistere unum, communemque omnium vehementiore motu excitatum, coniunctumque naturae: deinde voluptate et molestia mixtum amorem: post iram et metum et reliquos motus animi, comites superiorum, et iis etiam contrarios dissidentes: quos qui ratione rexerit, iuste vixerit; qui autem his se dediderit, iniuste. Atque ille, qui recte et honeste curriculum vivendi a natura datum confecerit, ad illud astrum, quocum aptus fuerit, revertetur. Qui autem immoderate

et intemperate vixerit, eum secundus ortus in figuram muliebrem transferet. Et si ne tum quidem finem vitiorum faciet: gravius etiam iactabitur, et in suis moribus simillimas figuras pecudum et ferarum transferetur: neque malorum terminum prius aspiciet, quam illam sequi coeperit conversionem, quam habebat in se ipse, eiusdem et unius, simul innatam et insitam. Quod tum eveniet, quum illa, quae ex igni, aëre, aqua atque terra, turbulenta et rationis expertia insederint, denique ratione depulerit, et ad primam atque optimam affectionem animi pervenerit.

XIII. Quae quum ita designasset, seseque, si quid postea fraudis aut vitii evenisset, extra omnem culpam caussamque posuisset: alios in terram, alios in lunam, alios in reliquas mundi partes, quae sunt ad spatiorum temporis significationem notae constitutae, spargens quasi serebat. Post autem sationem eam diis, ut ita dicam, iunioribus permisit, ut corpora mortalia effingerent, quantumque esset reliquum ex humano animo, quod deberet accedere, id omne, et quae consequentia essent, perpolirent et absolverent: deinde ut huic animanti principem se ducemque praeberet, vitamque eius pulcherrime regeret et gubernaret: nisi quatenus ipse benefactus sua culpa sibi aliquid miseriae quaereret. Atque is quidem, qui cuncta composuit, constanter in suo manebat statu: qui autem erant ab eo creati, quum parentis ordinem cognovissent, hunc sequebantur. Itaque quum accepissent immortale principium mortalis animantis, imitantes genitorem et effectorem sui, particulas ignis et terrae et aquae et animae a mundo, quas rursus redderent, mutuabantur, easque inter se copulabant, haud hisdem vinculis, quibus ipsi erant colliga-

ti, sed talibus, quae cerni non possent propter parvitatem, crebris quasi cuneolis injectis, unum efficiebant ex omnibus corpus: itemque in eo influente atque effluente animo divino ambitus illigabant. Itaque illi in flumen [ingens] immersi, neque tenebant neque tenebantur, sed vi magna tum ferebant tum ferebantur. Ita totum animal movebatur illud quidem, sed immoderate et fortuito, ut sex motibus veheretur. Nam et ante et pone, ad laevam et ad dextram, et sursum et deorsum, modo huc, modo illuc —

* * * sex oras regionesque versus errans procedebat, * * *

(Tres fere desunt paginae orationis Platonicae. Verba ante hiatum ultima haec sunt ap. Plat. p. 43. B. ed. Steph. (p. 47. ed. Bekker.): *πάντα τε καὶ ἄνω καὶ κάτω*. Abruptae orationis filum his verbis ap. Plat. p. 46. A. ed. Steph. (p. 52. ed. Bekker.) rursus annectitur: *ἐνός τε αὖ περὶ τὴν λαιότητα* etc.)

Iam vero earum imaginum, quae finguntur et redduntur in speculis, eorumque, quae splendida et levia sunt, rationem perspicere haud difficile est. Nam ex ignis utriusque externi atque interni communione inter ipsos, quum unus per singulas partes effectus et multis modis concors et aptus redditus in levore consedit.

XIV. Sed si in splendore consedit: tum vel eadem species vel interdum immutata redditur [omniaque huiusmodi necessario in speculo referuntur], quum ignis oculorum cum eo igne, qui est ob os offusus, [in re levi et splendida,] se confudit, et contulit. Dextra autem videntur, quae laeva sunt, quia contrariis partibus oculorum contrarias partes attingunt, [praeter morem usitatum adiectionis et commissurae.]

* * *

Respondent autem dextra dextris, laeva laevis con-

versione luminum, quum ea inter se non cohaerescunt. Id fit, quum speculorum lévitas hinc illineque altitudinem assumpsit et ita dextra detrusit in laevam partem oculorum, laevaue in dextram. Supina etiam ora cernuntur depulsione luminum: quae convertens inferiora reddit, quae sunt superiora. Atqui haec omnia ex eo genere sunt, quae rerum adiuvant caussas. Quibus utitur ministeriis deus, quum optimi speciem, quoad fieri potest, efficit. Sed existimant plerique, non haec adiuvantia caussarum, sed has ipsas esse omnium caussas, quae vim habeant frigoris et caloris, concretionis et liquoris, careant autem omni intelligentia atque ratione, quae, nisi in animo, nulla alia in natura reperiantur. Animus autem sensum omnem effugit oculorum. At ignis et aqua et terra et aer corpora sunt, eaque cernuntur. Illum autem, qui intelligentiae sapientiaeque se amatorem profitetur, necesse est intelligentis sapientisque naturae primas caussas conquirere: deinde secundas caussas rerum earum, quae necessario movent alias, [quum] ipsae ab aliis moventur. Quocirca nobis sic cerno esse faciendum, ut de utroque nos quidem dicamus genere caussarum, separatim autem de iis, quae cum intelligentia sunt efficientes pulcherrimarum rerum atque optimarum: et de iis, quae, vacantes prudentia, inconstantia perturbataque efficiunt. Ac de oculorum quidem caussis, ut haberent eam vim, quam nunc habent, satis ferme esse dictum puto. Maxima autem eorum utilitas donata humano generi deorum munere deinceps explicetur. Rerum enim optimarum cognitiones nobis oculi attulerunt. Nam haec, quae est habita de Universitate oratio a nobis, haud umquam esset inventa, si neque sidera neque sol ne-

que caelum subocularum aspectum cadere potuissent. Nunc vero dies noctesque oculis cognitae, tum mensium annorumque conversiones ad numerum machinatae sunt, et spatium temporis dimensae sunt et ad quaestionem totius naturae impulerunt. Quibus ex rebus philosophiam adepti sumus: quo bono nullum optabilius, nullum praestantius neque datum est mortalium generi deorum concessu atque munere, neque dabitur.

* * *

(P. 47. B. ed. Steph. (p. 54. ed. Bekker.) haec exstant Platonis verba: οὐδ' ἔξει ποτὶ τὸ θνητὸν γίνεσθαι δαμονδὶν ἢ θεόν — in quae exit hoc Ciceronis fragmentum. Hinc orationis Platonicae paginae XLVI desiderantur.)

Defenstrix. (Prisc. de XII vers. Aen. c. 2. §. 16.)

239. IV. DE PHILOSOPHIA

S E U

H O R T E N S I U S .

NOTITIA LITTERARIA.

LXXXVI fragmenta Hortensii e Nonio aliisque scriptoribus collecta editione priore continentur. Orellius tria addidit, unum post 21., alterum post 27., tertium post 86. His Frid. Schneiderus Wratislaviensis in Progr. gymnasii Tremesnen-sis 1841. et 1844. rursus tria adiunxit. Idem auctor existit, ut in alium ordinem redigerentur, et ipse redigere coepit. Ego disputationis ordinem, quod ex ipsis verbis cognoscere poteram, ita sum persecutus, ut in exordio et in duobus deinceps

sermonibus collocarem, et certae sedis fragmentis subiungerem sententiae similitudine affinis, in fine autem incertae sedis fragmenta componerem, vestigia sequens superioris ordinis, eiusque numeros ubique iuxta novos aspergerem. Schneideri ordinem ex magna parte meum facere dubitavi.

Quot fuerint dialogi, incertum est. Fuisse plures et minimum duos, Fr. 23. satis demonstrat. Bipartita autem fuit ipso Cicerone teste (de Fin. I, 1.) disputatio, prior Hortensii philosophiam accusantis et vituperantis, Ciceronis vero defendentis et collaudantis posterior. M. Tullio autem aderant Catulus pro philosophia dicens contra eloquentiam (Fr. 8. 41.) Balbus haud secus atque in libris de N. D. Stoicorum disciplinae patrocinans (Fr. 21.) et Lucullus historiae laudes celebrans (Fr. 47.). In exordio M. Tullius locum de beatitudine illustrat. Omnes in Luculli villam convenerant, ubi colloquium est habitum (Fr. 3. et 4.). Ceterum sermo non potuit post annum U. 694. quo Afranio et Metello cor. Catulus obiit, haberi aut habitus fingi. Cicero autem opus ad excitanda inter Romanos philosophiae studia scriptum edidit. Cf. de Div. II. 1.

EXORDIUM.

1. (22.) Cicero quum vellet in Hortensio dialogo ab aliquare certa, de qua nullas ambigeret, sumere suae disputationis exordium, Beati certe, inquit, omnes esse volumus. Augustin. de Trinit. l. XIII. c. 4. Opp. T. III. p. 405. Idem contra Iulian. l. VI. c. 26. Tom. X. ed. Antwerp. p. 389. haec addit: „Idque unum esse dixerunt philosophi, quod disputatione non egeat, quod nemo est qui non expetat.“ Cf. etiam Inl. Victor. p. 64. „Omnes beatam vitam vivere volunt; qui beatam vitam vivere volet, philosophetur oportet.“

2. (43.) Perge, quaeso; nec enim imperite exorsus es. (Nonius v. Exordium p. 30.)

3. (*) Schollastes ad. Cic. Act. II. in Verrem lib. I. c. 20. §. 54.: „Qui“ (Hortensius) „huiusmodi signis et tabulis plectis familiariter delectabatur. Id manifestius in Hortensio ostendit dialogo, quum in villa Luculli bellum esset omni apparatu venustatis orn-

tum." Bellum esse litterarum certamen, docent verba adiecta. Deimproprio usu vocabuli cf. Tusc. l. I. c. 45, §. 109. Quare non est, cur sacellum Schützii aut alieniores Madvigii aut Schneideri coniecturas admittas. Quas v. ap. Schneid. Progr. 1844.

4. (3.) Lucullo quidem noster adventus et gratus et iucundus fuisset —. (Fronto Exx. Elocce. p. 380. et 519.)

5. (33.) Quare velim dari mihi, Luculle, iubeas indicem tragicorum, ut sumam, si qui forte mihi desunt. (Nonius v. Sumere p. 396.)

6. (64.) M. Tullius in Hortensio: Primus balneola suspendit, inclusit pisces. (Non. v. Balneae p. 194.)

7. (65.) — et amoenitate summa perfructus est. (Priscian. l. X. c. 2. §. 13.)

8. (4.) Hic primum Catulus delectatus ipso loco. (Fronto Exx. Elocutt. p. 374. et 508.)

9. (26.) Si deus unus est, quae esse beata solitudo queat? (Lactant. Inst. l. I. c. 7.)

10. (63.) Fingamus aliquem talem, qualem Tullius fuisse dicit Oratam. Quis enim facile dicat Oratam egestate laborasse, hominem ditissimum, amoenissimum, delicatissimum, cui neque ad voluptatem quidquam defuit, neque ad gratiam, neque ad bonam integramque valetudinem. Nam et praediis quaestuosissimis, et amicis iucundissimis, quantum libuit, et abundavit et illis omnibus aptissime ad salutem corporis usus est: eiusque, ut breviter totum explicem, omne institutum voluntatemque omnem successio prospera consecuta est. (Augustin. de Vit. beat. c. 26. Opp. Tom. I. p. 308. Bened.)

11. (67.) Vixit ad summam senectutem valetudine optima. (Nonius v. Summum p. 401.)

12. (35.) Sinobis, quum ex hac vita migraverimus, in beatorum insulis immortale aevum, ut fabulae ferunt, degere liceret, quid opus esset eloquentia, quum iudicia nulla fierent; aut ipsis etiam virtutibus? Nec

enim fortitudinis indigeremus, nullo proposito aut labore aut periculo: nec iustitia, quum esset nihil, quod appeteretur, alieni: nec temperantia, quae regeret eas, quae nullae essent, libidines: ne prudentia quidem egeremus, nullo delectu proposito bonorum et malorum. Una igitur essemus beati cognitione naturae et scientia, qua sola etiam deorum est vita laudanda. Ex quo intelligi potest, cetera necessitatis esse, unum hoc voluptatis. (Augustin. de Trin. l. XIV. c. 9. T. III. p. 432.)

43. (25.) Ecce autem non philosophi quidem, sed prompti tamen ad disputandum omnes aiunt esse beatos, qui vivant, ut ipsi velint. — Falsum id quidem. Velle enim, quod non deceat, id ipsum miserrimum [est]: nec tam miserum est, non adipisci, quod velis, quam adipisci velle, quod non oporteat. Plus enim mali pravitas voluntatis affert, quam fortuna cuiquam boni. (Augustin. de Vit. beat. Opp. T. I. p. 500. de Trin. lib. XIII. c. 5. T. II. p. 409.)

L I B E R I.

PHILOSOPHIAE ACCUSATIO ET VITUPERATIO.

44. (17.) Praeterea illud quoque argumentum contra philosophiam valet plurimum, quo idem est usus Hortensius: ex eo ipso posse intelligi, philosophiam non esse sapientiam, quod principium et origo eius appareat: Quando, inquit, philosophi esse coeperunt? Thales, ut opinor, primus. Recens haec quidem aetas. Ubi ergo apud antiquiores latuit amor iste investigandae veritatis? (Lactant. Inst. l. III. c. 16.)

45. (19.) Epicurei plures volunt esse caelos, aut tandem doceas, quod vix cuiquam contigit. (Serv. ad. Virg. Aen. l. I. v. 331. p. 193.)

46. (64.) Ad iuvenilem libidinem copia voluptatum gliscit illa, ut ignis oleo. (Non. v. Gliscit p. 22.)

47. (68.) Voluptates autem nulla ad res necessarias invitamenta afferunt senibus. (Nonius v. Invitamenta p. 321.)

18. (29.) Vidi in dolore podagrae nihilo ipsum, vel omnium maximum Stoicorum, Posidonium, quam Nicomachum Tyrium, hospitem meum, fortiozem. (Idem v. Vel p. 527.)

19. (72.) Et ceteris quidem in rebus, in quibus peccata non maxima insunt, noxias tamen inferunt*. (Idem v. Noxa et Noxia p. 438.)

20. (24.) — his contrarius Aristo Chius, prae fractus, ferreus, nihil bonum, nisi quod rectum et honestum est —. (Non. v. Praefractum p. 155.)

21. (69.) Vide — quid in Hortensio dialogo dicat Tullius, quae magis verba te delectare debuerant, quam Balbi Stoicorum partes agentis. Quae licet vera, tamen de parte hominis inferiore h. e. de corpore fuerunt et te nihil adiuuvare potuerunt. Vide, quid iste pro vivacitate mentis contra voluptatem corporis dicat. An vero, inquit, voluptates corporis expetendae, quae vere et graviter a Platone dictae sunt illecebrae esse atque escae malorum? Quae enim confectio est, inquit, valetudinis, quae deformatio coloris et corporis, quod turpe damnum, quod dedecus, quod non evocetur atque eliciatur voluptate? cuius motus ut quisque est maximus, ita est inimicissimus philosophiae. Congruere enim cum cogitatione magna voluptas corporis non potest. Quis enim, quum utatur voluptate ea, qua nulla possit maior esse, attendere animum, inire rationes, cogitare omnino quidquam potest? Quis autem tantus est gurgis, qui dies et noctes sine ulla minimi temporis intermissione velit ita moveri suos sensus, ut moventur in summis voluptatibus? Quis autem bona mente praeditus non mallet nullas omnino nobis a natura voluptates datas? (Augustin. contra Iulian. Pelagian. I. IV. c. 14. Tom. VII. p. 1054. Tom. X. p. 619. Bened. Par. Non. v. Conficere p. 269.)

22. (20.) Itaque tunc Democriti manus urgebatur. Est enim non magna. (Non. v. Urgere p. 418.)

LIBER II.

PHILOSOPHIAE DEFENSIO ET LAUDATIO.

23. (2.) Quod quum uterque nostrum annuisset, omnesque ad id tempus, quod erat dictum, postero die venissemus —. (Nonius v. Annuere p. 438.)

24. (86.) Quae nobis dies noctesque considerantibus, acuentibusque intelligentiam, quae est mentis acies, caventibusque, ne quando illa hebescat, id est in philosophia viventibus, magna spes est, aut si hoc, quo sentimus et sapimus, mortale et caducum est, iucundum nobis, perfunctis muneribus humanis, occassum, neque molestam extinctionem, et quasi quietem vitae fore; aut si, ut antiquis philosophis, iisque maximis longeque clarissimis placuit, aeternos animos ac divinos habemus: sic existimandum est, quo magis hi fuerint semper in [suo] cursu, id est in ratione et investigandi cupiditate, et quo minus se admiscuerint atque implicuerint hominum vitiis et erroribus, hoc iis faciliorem ascensum et reditum in caelum fore. — Quapropter, ut aliquando terminetur oratio, si aut exstingui tranquille volumus, quum [in] his artibus vixerimus, aut si ex hac in aliam haud paullo meliorem domum sine mora demigrare, in his studiis nobis omnis opera et cura ponenda est. (Augustin. de Trinit. l. XIV. c. 19. Tom. III. p. 441.)

25. (28.) Quae est igitur philosophia, Socrates? nec dubito, quin, quaecumque sit, lautum victum et elegantem, magnifice, neque minus quam deceret, colere instituisset. (Nonius v. Lautum p. 537.)

26. (18.) Id enim est sapientia providere. Ex quo sapientia est appellata prudentia. (Idem v. Prudentia p. 41.)

27. (89. Orell.) Nondum scis, quantum ubique nos aliuvet

philosophia, quemadmodum et in maximis, ut Ciceronis utar verbo, opituletur et in minima descendat. (Seneca Ep. XVII. ex Hortensio, ut opinatur Lipsius.)

28. (34.) Facessant igitur omnes, qui docere nihil possunt, quo melius sapientiusque vivamus. (Non. v. Facessere p. 307.)

29. (27.) Praecipiant haec istis; facit nemo. (Idem v. Praecipere p. 372.)

30. (62.) Hi nostri amici verecundantur, capti splendore virtutis. (Idem v. Verecundatur p. 480.)

31. (36.) — deinde boni mores, et modestiores, et ad capienda praecepta molliores. (Idem v. Capi p. 254.)

32. (54.) — ut ea sibi ratio vera restituat, quae consuetudo vitiosa detraxerit. (Idem v. Detrahere p. 288.)

33. (58.) Imbecillis autem est pudoris magister timor, qui si quando paullulum aberrav[er]it, statim spe impunitatis exultat. (Idem v. Exultare p. 300. sq.)

34. (51.) ** ut ait Ennius:

— Refugiat timido sanguen, atque ex-
albescat metu.

(Prisc. l. VI. c. 12. §. 66. cf. Cic. de Fin. l. V. c. 11. §. 31. Non. v. Sanguis p. 224.)

35. (59.) Ciceronis est tractum de philosophis, qui dicunt, Sufficere ad gloriam benefacti conscientiam. (Serv. ad Virg. Aen. l. IX. v. 254. p. 546.)

36. (75.) Ne in continentibus quidem terris vestrum nomen dilatarı potest. (Nonius v. Contınsens p. 274.)

37. (* 29. Orell.) [Recte Tullius civiles viros, qui rempublicam gubernent, qui urbes aut novas constituent, aut constitutas aequitate tueantur, qui salutem libertatemque civium vel bonis legibus vel salubribus consiliis vel iudiciis gravibus conservent, philosophiae doctoribus praeferet] Profecto, inquit, omnis istorum disputatio quamquam uberrimos fontes virtutis et scientiae contineat, tamen collata cum horum actis perfectisque rebus vereor, ne non tantum videatur attulisse negotiis hominum utilitatis, quantum oblectationem quamdam otii. (Lactant. Institt. l. III. c. 16. §. 2. et 5.)

38. (55.) Consolabitur eum magnitudo animi et

humanarum opinionum alta quaedam despectio. (Non. v. Despicere p. 288.)

39. (50.) An quum videat me, et meos comites, fortitudinem, magnitudinem animi, patientiam, constantiam, gravitatem, fidem, ipsa se subducat? (Idem v. Subducere p. 399.)

40. (53.) — magnitudo animi, patientia laborum, mortis denique contemptio — (Idem v. Contemptus p. 201 sq.)

41. (42.) Malle se dicit Catalus vel unum parvum de officio libellum, quam longam orationem pro seditioso homine Cornelio. (Lactant. Inst. l. VI. c. 2. §. 15.)

42. (30.) — eloquentiam tueri, quam tu in caelum, Hortensi, credo, ut ipse cum ea simul ascenderes, sustulisses. (Nonius v. Sublatum p. 385.)

43. (45.) Se ad extremum pollicetur prolaturum, qui se ipse comest. Quod efficit Dialecticorum ratio. (Idem v. Comest p. 81.)

44. (40.) Tune pseudomenon et soritem et totam dialecticam aut illudis aut increpas? (Idem v. Increpat etc. p. 329.)

45. (7.) — hunc Crassum, qui lentius, ut scitis, dicere solebat, ad imitationem quasi nostri generis contendisse —. (Idem v. Lentus p. 337. sq.)

46. (44.) Quis te aut est aut fuit umquam in par[t]iundis rebus, in definiendis, in explanandis pressior? (Idem v. Pressum p. 364.)

47. (*) Scholiastes in Adn. ad. Cic. or. Manil. c. 10.: „in „Hortensio Lucullus historiam laudavit.“ (Cf. Schneid. Progr. 1844.)

48. (44.) Unde autem facilius, quam ex annalium monumentis, aut res bellica aut omnis reipublicae disciplina cognoscitur? (Nonius v. Cognoscere p. 275.)

49. (40.) Quid enim aut Herodoto dulcius, aut Thucydide gravius, aut Philisto brevius, aut Theopompo

acrius, aut Theophrasto (Ephoro ed. Merc.) mitius inveniri potest? (Idem v. Grave p. 315. v. Acre p. 241. v. Mitis p. 343.)

50. (31.) Tu me et alias nonnumquam, et paullo ante adhortatus es, (ut) aliorum facta et eventa conquererem. (Idem v. Eventus p. 204.)

51. (76.) Ea facultas nostris maioribus erat, qui confectis senatusconsultis — (Idem v. Confectum p. 269.)

52. (12.) Unde ad agendum aut ad dicendum copia depromi maior gravissimorum exemplorum, quasi incorruptorum testimoniorum, potest? (Idem v. Grave p. 315.)

53. (24.) Et horum annorum, quos in Fastis habemus, magnus XII millia DCCCCLIV amplectitur. (Serv. ad Virg. Aen. l. I. v. 269. p. 188.) Magnum annum esse voluerunt omnibus planetis in eundem recurrentibus locum. Et hoc fit, ut diximus, secundum Ciceronis Hortensium post annos XII [millia] nongentos quinquaginta quattuor, solstitiales scilicet. (Idem ibid. l. III. v. 284. p. 283.)

54. (* 22. Orell.) Ut Cicero in Hortensio scribit, is est magnus et verus annus, quo eadem positio caeli siderumque, quae quum maxime est, rursum exsistet, isque annus horum, quos nos vocamus, annorum XII MDCCCCLIV complectitur. ([Tacitus] Dial. de Oratorib. c. 16. §. 9.)

55. (83.) Nam quum (Cicero in extremis partibus Hortensii dialogi) multa, quae videmus et gemimus, de hominum vanitate atque infelicitate dixisset, Ex quibus humanae, inquit, vitae erroribus et aerumnis fit, ut interdum veteres illi sive vates, sive in sacris initiisque tradendis divinae mentis interpretes, qui nos ob aliqua scelera suscepta in vita superiore poenarum luendarum causa natos esse dixerunt, aliquid vidisse videantur, verumque sit illud, quod est apud Aristotelem, simili nos affectos esse supplicio, atque eos, qui quondam, quum in prae-

donum Etruscorum manus incidissent, crudelitate excogitata necabantur: quorum corpora viva cum mortuis, adversa adversis accommodata, quam aptissime colligabantur: sic nostros animos cum corporibus copulatos, ut vivos cum mortuis esse coniunctos. (Augustin. contra Julian. Pelagian. l. IV. c. 15. T. VII. p. 1058.)

56. (84.) Vidit enim, quod videndum fuit, appendicem animi esse corpus, nihilque in eo esse magnum. (Nonius v. Appendix p. 42.)

57. (46.) Quaero enim, non quibus intendam rebus animum, sed quibus relaxem et remittam. (Idem v. Intentum p. 329. v. Remissum p. 383.)

58. (5.) Nam quum omnis sollertia admiranda est, tum ea, quae efficit, ut, inanima quae sunt, vivere et spirare videantur. (Nonius v. Inanima p. 128.)

59. (66.) — sollertiamque eam [, quae] posse[t] vel in tegulis proseminare ostreas. (Non. v. Ostrea p. 216.)

60. (9.) Ut enim segetes agricolae subigunt aratris multo ante, quam serant — (Idem v. Seges p. 395. v. Subigere p. 401.)

61. (77.) — quod alterius ingenium sic dulce*, ut acetum Aegyptium; alterius sic acre, ut mel Hymettium, dicimus. (Idem v. Acre p. 240.)

62. (8.) Ut ii, qui combibi purpuram volunt, sufficiunt prius lanam medicamentis quibusdam, sic literis talibusque doctrinis ante excoli animos et ad sapientiam concipiendam imbui et praeparari decet. (Idem v. Imbuere p. 521. v. Sufficit p. 386.)

63. (70.) — tunc obsequatur naturae, quum sine magistro censuerit, quid natura desideret. (Augustin. l. I. l. V. c. 5. p. 1079.)

64. (57.) — deinde imitator, ut sibi quidem videtur, naturae mos vindicat. (Non. v. Vindicare p. 419.)

65. (38.) Caeli signorum admirabilem ordinem insatiabilemque pulchritudinem magis specta[n]t. (Idem v. Spectare p. 402.)

66. (39.) — ut easdem tenebras efficiat (sol), quas effecit in interitu Romuli: qui in obscuracione solis est factus. (Augustin. de Civ. D. I. III. c. 15. T. V. p. 179.)

FRAGMENTA INCERTAE SEDIS.

67. (4.) — et Paullum Marcelli occupavisse —. (Non. v. Occupare p. 356.)

68. (6.) Praeter ceteras nostra extulit civitas. (Nonius v. Efferre p. 297. sq.)

69. (14.) Magna etiam animi contentio adhibenda est in explicando Aristotele, si lege[ri]s. (Non. v. Contendere p. 264.)

70. (23.) — quantum inter se homines studiis, moribus[et] omni vitae ratione differant —. (Non. v. Differre p. 284.)

71. (32.) Qui quum hodie bellum cum mortuo gerant —. (Fronto Exx. Elocc. p. 368. 499.)

72. (37.) — altera est nexa cum superiore, et inde apteque pendens. (Non. v. Aptum p. 235.)

73. (43.) Nam quod vereris, ne non conveniat nostris aetatibus ista oratio, quae spectat ad hortandum. (Non v. Convenire p. 270.)

74. (44.) Aut tibi id ipsum pervertendum fuit, quod tu ne attigisti quidem: aut eius partes, quasi membra quaedam, caedendae. (Non. v. Caedere p. 271.)

75. (45.) Quid? tu, inquam, soles, quum rationem a dispensatore accipis, si aera singula probasti, summam, quae ex his confecta sit, non probare? (Non. v. Aera p. 193.)

76. (46.) Itaque tibi concedo, quod in duodecim scriptis solemus, ut calculum reducas, si te alicuius dati poenitet. (Non. v. Scripta p. 170.)

77. (47.) Quare aggredere, quaeso, et gratificare reipublicae. (Non. v. Gratificari p. 118.)

78. (48.) — nihil tamen esse, in quo se animus excellens tollat. (Non. v. Tollere p. 407.)

79. (49.) Captum me fortasse, inquit, [tu] putas, et [id] quod nollem, confiteri coactum. (Non. v. Capi p. 253.)

80. (52.) Itaque nec in philosophia cuiquam cessit, et vitae gravitate praestitit. (Non. v. Praestare p. 371.)

81. (56.) Habet enim ipsa certam et definitam viam; sed ex ea, multis vitiis et erroribus depravata, deducitur. (Non. v. Deductum p. 289.)

82. (60.) Tum intelligas, quam illud non sit necessarium, quod redundat. (Non. v. Redundare p. 384.)

83. (71.) Et qui exspectat, pendet animi, quia semper, quid futurum sit, incertum est. (Nonius, Ubi genitivus pro ablativo p. 408.)

84. (73.) Ut igitur domitores equorum non verbera solum adhibent ad domandum, sed cibum etiam [saepe] subtrahunt, ut fame debilitetur equuleorum nimis effrenata vis. (Non. v. Equuleus p. 105.)

85. (74.) Qui quum publicas iniurias lente tulisset, suam non tulit. (Non. v. Lentum p. 338.)

86. (78.) Ponendae sunt fides et tibiae. (Non. v. Fides p. 312.)

87. (79.) Aliud ex silvis severum et triste. (Nonius v. Severum p. 390, v. Triste p. 409.)

88. (80.) Eundem enim non modo ex mediocri pecunia, sed etiam ex tenui percipere possumus. (Non. v. Tenue p. 411.)

89. (81.) Qui iidem nescio quid, quod in primoribus habent, ut aiunt, labris. (Non. v. Priores et Primores p. 428.)

90. (82.) — non et sine [ea] cogitatione ineundis subducendisque rationibus. (Non. v. Subducere p. 399.)

91. (85.) — Maconiam — cuius dum brevitates duos fratres Lydum et Tyrrhenum ferre non posset, ex sorte Tyrrhenus cum ingenti multitudine profectus est et partem Italiae tenuit et Tyrrheniam nominavit. Hi diu piraticam exercuerunt, ut etiam Cicero in Hortensio docet, quum captivos novis poenis affligerent, occisorum eos religantes cadaveribus. (Serv. ad Virg. Aen. l. VIII. v. 479. sq. p. 516. cf. de Rep. II. 4.)

92. (*) Augustini de Grammatica testimonium p. 2006.

Dictum est a Cic. de philosophis »morturiunt,« mori desiderant. Hoc vocabulum Schneider Progr. I. (1841.) p. 14. ad Hortensium refert.

240. V. DE CONSOLATIONE

SEU

DE LUCTU MINUENDO.

ARG. Tullia paullo post, quam cum Cn. Cornelio Lentulo Dolabella divortium fecit, i. e. mense Februario anni U. 709. Caesare cos. s. Collega, Romae in patris domo (cf. Cic. ad Div. l. VI. ep. 18.) ex partu — filii an filiae, incertum — (v. Middleton. Hist. Rom. Tom. III. p. 219. intp. Seidel.) mortua est. Cicero igitur, ut, quem e filiae obitu percipiebat, dolorem levaret, a philosophia solatium petere studuit. Ea mente librum de Luctu minuendo s. de Consolatione conscripsit: quamquam Augustinus multum eum fuisse refert in lamentandis vitae miseriis. (De Civ. D. l. XIX. c. 4. T. V. p. 1147.) Sed Fr. Schneider in libro de Consol. Cic. (1835.) eum constantem se virum praestitisse ac brevi tempore scripsisse monstrat libellum, ante Tusculanas (i. e. annum 708.) editum.

1. (Cicero) quum in principio Consolationis suae dixisset, luendorum scelerum caussa nasci homines; — Quam

sententiam Ciceronis editores ita conformarunt: Idcirco nati sumus, ut scelerum poenas luereamus. — (Lactant. Inst. I. III. c. 18.)

2. Hinc nata est inepta illa sententia, hanc esse mortem, quam nos vitam putemus, illam vitam, quam nos pro morte timeamus: ita primum bonum esse non nasci; secundum citius mori. Quae ut maioris sit auctoritatis, Sileno attribuitur. (Cf. Plutarch. in Consol. ad Apollonium c. 27.) Cicero sic in Consolatione: Non nasci, longe optimum, nec in hos scopulos incidere vitae: proximum autem, si natus sis, quam primum mori et tamquam ex incendio effugere violentiam fortunae. (Idem ibid. c. 19. §. 14.)

3. Sed nescio, quis nos teneat error, aut miserabilis ignoratio veri. (Idem ibid. c. 14. §. 20. cf. III. 18, 18.)

4. Animorum nulla in terris origo inveniri potest. Nihil enim est in animis mixtum atque concretum, aut quod ex terra natum atque fictum esse videatur, nihil ne aut humidum quidem, aut flabile aut igneum. His enim in naturis nihil inest, quod vim memoriae, mentis, cogitationis habeat: quod et praeterita teneat, et futura provideat et complecti possit praesentia; quae sola divina sunt. Nec invenietur umquam, unde ad hominem venire possint, nisi a deo. Singularis est igitur quaedam natura atque vis animi, seiuncta ab his usitatis notisque naturis. Ita quidquid est illud, quod sentit, quod sapit, quod vivit, quod viget, caeleste et divinum, ob eamque rem aeternum sit necesse est. Nec vero deus ipse, qui intelligitur a nobis, alio modo intelligi potest, nisi mens soluta quaedam et libera, segregata ab omni concretionem mortali, omnia sentiens et movens, ipsaque praedita motu sempiterno. (Cic. Tuscc. I. I. c. 27. §. 66. Lactant. Ira D. c. 10. Instit. I. I. c. 5.)

5. Quum vero et mares et feminas complures ex

hominibus in deorum numero esse videamus, et eorum in urbibus atque agris augustissima delubra veneremur: assentiamur eorum sapientiae, quorum ingeniiis et inventis omnem vitam legibus et institutis excultam constitutamque habemus. Quod si ullum umquam animal consecrandum fuit, illud profecto fuit. Si Cadmi aut Amphitryonis progenies aut Tyn-dari in caelum tollenda fama fuit, huic idem honos certe dicandus est. Quod quidem faciam, teque omnium optimam doctissimamque, approbantibus diis immortalibus ipsis, in eorum coetu locatam, ad opinionem omnium mortalium consecrabo. (Lactant. Instit. l. I. c. 15. §. 20.)

6. Nec enim omnibus iidem illi sapientes arbitrati sunt eundem cursum in caelum patere. Nam vitiis et sceleribus contaminatos deprimi in tenebras, atque in coeno iacere docuerunt: castos autem, puros, integros, incorruptos, bonis etiam studiis atque artibus expolitos levi quodam et facili lapsu ad deos, id est ad naturam sui similem, pervolare. (Idem ibid. c. 19. §. 6.)

7. M. Tullius in sua Consolatione (se) pugnasse semper contra fortunam loquitur, eamque a se semper esse superatam, quum fortiter inimicorum impetus retudisset: nec tum quidem ab ea fractum, quum domo pulsus patria caruerit. Tum autem quum amiserit carissimam filiam, victum se a fortuna turpiter confite-tur: Cedo, inquit, et manum (aliā malum) tollo. (Idem ibid. c. 28. §. 9.)

8. Sunt etiam, qui haec omnia genera consolandi colligant; alius enim alio modo movetur, ut fere nos in Consolatione omnia in consolationem unam coniecimus; erat enim in tumore animus, et omnis in eo tentabatur oratio. (Cic. Tusc. l. III. c. 31. §. 76.)

9. Quid? qui non putant legendum viris? qualis fuit Q. Maximus — — quales reliqui, quos in Consolatione collegimus. (*Idem ib. l. III. c. 18. §. 70.*)

40. Pulvillus Capitolium dedicans mortuum, ut nuntiabatur, subito filium se iussit absente sepeliri. L. Paullus septem diebus inter duorum exsequias filiorum triumphans Urbem ingressus est. Praetermitto Maximos, Catones, Gallos, Pisones, Brutos, Scaevolas, Metellos, Scauros, Marios, Crassos, Marcellos atque Aufidios, quorum non minor in luctu, quam in bellis virtus fuit, et quorum orbitates in Consolationis libro Tullius explicavit. (*Hieronimus in Epitaphio Nepotiani Opp. T. IV. P. 2. p. 268. Bened.*)

VL DE GLORIA.

ARG. Cicero duos scripsit de Gloria libros (cf. de Off. l. II. c. 9. Hieronym. Comment. ad Ep. ad Galat. VIII. c. 6. T. VII. p. 518. ed. Vallars.) atque a. d. IV. Non. Quinctil. anni 710. Antonio et Dolabella coss. absolvit (ad Att. l. XV. ep. 27. et l. XVI. ep. 2.). Hos Petrarcha (in libr. epistolar. senilium XV. ep. 1. ad Lucam de Penna dat. Arquade V. Kal. Maias s. a.) sibi contigisse scribit, ut Raimundi Superantii beneficio cognosceret: — quibus visis, inquit, me ditissimum existimavi —. De nota illa explosaeque Manetti fabula de codice librorum Tullianorum de Gloria in Polonia reperto non est, quod dicam. (Cf. Orell. in Add. ad Argumentum meum.) Eos vero Tullius ideo scripsisse Patrio videtur, ut gloriam ostenderet quum aliis mercedem virtutis esse maximam, tum praecipue rerum publicarum principibus in summis bonis habendam et omnium instar praemiorum expetendam videri. Nam ipse quidem saepe alias hanc in sententiam de gloria disputat. Eadem fere de causa Beierus ista in libris non

facile potuisse locum de contemnenda gloria a Cicero silentio praeteriri arbitratur, aliquoties tractatum videlicet, ut pr. Arch. c. 11. Tusc. I. I. c. 15.

241. LIBER I.

Oppidorum originem optime refert Cicero libro I. de Gloria, eamque appellationem usurpatione appellatam esse existimat, quod opem darent, adiciens, ut imitetur ineptias Stoicorum. (Fest. p. 348. ed. Gothofr. p. 308. Amst.)

242. LIBER II.

1. Apud eundem poetam Ajax cum Hectore congregiendi depugnandi causa agit, ut sepeliatur, si sit forte victus, declaratque, se velle, ut suum tumulum multis etiam post saeculis praetereuntes sic loquantur:

Hic situs est vitae iampridem lumina
linquens,

qui quondam Hectoreo percussus concidit
ense.

Fabitur haec aliquis, mea semper gloria
vivet.

(Gell. I. XV. c. 6. cf. Hom. II. I. VII. v. 89. sqq.)

2. Quo stante et incolume. (Charis. I. I. p. 108.)

3. Statuerunt aeream leaenam. (Philargyr. ad Virg. Ecl. 2. v. 63. p. 1. ed. Paris. Servii. p. 325. ed. Lion. Varro de L. L. p. 593. Spengel.)

4. In Tusculanum mihi nuntiabantur gladiatorii (gladiatoris Putsch.) sibili. (Charis. I. I. p. 61.)

LIBRORUM DE GLORIA

FRAGMENTA SEDIS INCERTAE.

1. O miserum vel potius amentem, de quo necesse erat peius existimare eos, qui plodere*, quameos,

qui non plodere. (E Cic. I. de Gloria, ut ait Diomedes lib. I. p. 378.)

2. Caesar quum quosdam ornare voluit, non illos honestavit, sed ornamenta ipsa turpavit. (Hieronym. ad Pammachium super obitu Paullinae Opp. T. I. p. 1065. Hoc fragmentum Beleri suasu huc retul.)

243. VII. COMMENTARIUS DE VIRTUTIBUS.

ADNOTATIO.

Hunc librum Cicero post tres de Officiis libros pariter, ut Aristoteles post libros τὴν ἠθικὴν opusculum πρὸς ἑρμῆν, exempli auctoritate adductus scripsisse Patricio videtur. Ego vero dubito, utrum utro Tullius prius, — quin eodem fere tempore similis argumenti opus confecerit, non dubito.

1. Illud neutiquam probantes. (Charis. I. II. p. 186.)

2. Memoria praeteritorum est, non praesentium: nam quidam, quum de virtutibus agerent, in quibus est etiam Tullius, in tria ista prudentiam diviserunt: memoriam, intelligentiam, providentiam. (Augustin. de Trin. I. XIV. XL c. 14. T. III. p. 433. Tom. VIII. p. 359. Hoc fragmentum Patricio auctore ad Cic. Hortensium vulgo referunt ob Hortensii fragment. 12. Meyerus vero e I. de Inv. II. 53, 160. repetitum putat.)

3. Quattuor virtutes, prudentia, iustitia, fortitudo, temperantia, de quibus plenissime in Officiorum libris Tullius disputat, scribens proprium quoque de quattuor virtutibus librum. (Hieronym. in Zachariae Prophetiae Commentario I. 2. Opp. Tom. III. p. 1715. ed. Bened.)

244. COMMENTARII CONSULATUS SUI

lique Graece scripti. Vid. infr. poema eiusd. argumenti.

245. VIII. M. CATO SEU LAUS M. CATONIS.

ADNOTATIO.

M. Porcius Cato minor, ne in Caesaris potestatem veniret, Uticae in Africa sibi ipse mortem consciverat (m. Aprili anni

U. 709. *Caesare III. Lepido cons.*) quum a Cicerone hoc libro laudatus est. Huic Caesar opposuit librum de Catonis vitiis, *Anticatonem* inscriptum. (Cf. Cic. maxime ad Att. l. XII. ep. 40.)

1. De cuius (Catonis) vita liber est M. Ciceronis, qui inscribitur: *Laus Catonis*; quem in eodem libro idem Cicero pronepotem fuisse dicit (ex maiore filio) M. Catonis Censorii. (Gell. l. XIII. c. 19.)

2. Contingebat in eo, quod plerisque contra solet, ut maiora omnia re, quam fama, viderentur; id quod [non] saepe evenit, ut exspectatio [a] cognitione, aures ab oculis vincerentur. (Macrob. Saturn. l. VI. c. 2. extr.)

3. Ignotum alteri, quod patrem, alteri, quod fautorem secutus esset. (Priscian. X. 3. p. 485. Krehl.)

246. LAUS PORCIAE.

Hanc laudationem, quae cuiusmodi fuerit nescimus, eodem anno scriptam memorat ipse Cicero ad Att. l. XIII. ep. 37. et 48. Fuit autem Porcia M. Catonis soror, eademque uxor L. Domitii Ahenobarbi.

G.) TITULI VARIORUM CICERONIS OPERUM.

247. LIBER DE LAUDE CAESARIS.

Hunc librum Cicero de Caesaris actis sibi probatis scripsit, si locum ad Att. l. IV. ep. 5. §. 1. Schützius recte cepit, anno U. 698. *Lentulo Philippo cons.* — Quod si Nonius Ciceronem in *Caesarianis* scribere dicit, hic titulus, incertum est, sitne libri de Caesaris amicis aut actis, an variatus libri de laude Caesaris.

»Quasi quodam aemulo atque imitatore studiorum et laborum meorum et comite abstracto.« (Non. v. Aemulatio p. 437.)

248. CAESARIS EXPEDITIO BRITANNICA.

NOTITIA LITTERARIA.

Voluisse M. Ciceronem de ea re poemata componere, clarum est ex epist. libri II. ad Q. fratrem 15. cf. III. 1, 10, 17. Quod quum institutum frater perficere iussisset (cf. III. 8.) ipse opus suave se absolvisse scripsit III. 9.

249. LIBER IOCLARIS.

NOTITIA LITTERARIA.

Cicero ad Div. II. 32. se sperare scripsit, ita notata se reliquisse genera dictorum suorum, ut agnosci sua sponte possent: sed tantam esse faciem in Urbe, ut nihil sit tam ἀνόητον, quod non alicui venustum esse videretur. In his utrum facietias quoque deposuerit, non clare quidem dicit. Idem ad Div. XV. 21. facete dicta sua vel ἀνοήτιστα a Trebonio esse libro comprehensa, et ad Div. IX. 16. a C. Julio Caesare edita memorat; Macrobius autem (Sat. II. 1.) a Tirone, Ciceronis liberto, libris (tribus, vid. Quinctil. VI. 3, 5.) memoriae proditu esse testatur.

1. Cicero ab Androne quodam Laodicensi salutatus quum causam adventus requisisset comperissetque, (nam ille se legatum de libertate patriae ad Caesarem venisse respondit,) ita expressit servitutem publicam: *Ἐὰν ἐπιτύχῃς, καὶ πρὸς ἡμῶν πρόβειναι.* (Macrob. Sat. I. II. c. 3.)

2. Cicero post victoriam Caesaris interrogatus, cur in electione partis errasset, respondit: »Praecinctura me decepsit; locatus in Caesarem, qui ita toga praecingebatur, ut trahendo laciniam velut mollis incederet. (Macrob. Sat. I. II. c. 3.)

3. Quum Laberius, in fine ludorum annulo honoratus a Caesare, e vestigio in quattuordecim ad spectandum transiit, violato ordine, et quum detrectatus est eques Romanus et quum minus remissus; ait Cicero praetereunti Laberio et sedile quaerenti: Recepissem te, nisi anguste sederem, simul et illam respiciens et in novum senatum locatus, cuius numerum Caesar ultra fas auxerat. Nec impune. Respondit enim Laberius: Mirum, si anguste sedes, qui soles duabus scillis sedere. (Macrob. Sat. I. II. c. 3.)

4. Cicero facilitatem Caesaris irridens quum ab hospite suo P. Mallio rogaretur, ut decurionatum privigno eius expediret, assistente frequentia dixit: **Romae si vis habebit: Pompeio difficile est.** (Macrob. Sat. I. II. c. 3.)

5. Nec Q. Ciceroni fratri circa similem mordacitatem pepercit: nam quum in ea provincia, quam ille rexerat, vidisset clypeatam imaginem eius ingentibus lineamentis usque ad pectus ex more pictam (erat autem Quintus ipse staturae parvae) ait: **Frater meus dimidius maior est, quam totus.** (Macrob. I. II. c. 3.)

6. Quum accusator Miloni obliceret in argumentum factarum Clodio insidiarum, „quod Bovillas ante horam nonam devertisset, ut exspectaret, dum Clodius a villa sua exiret,“ et identidem interrogaret, „quo tempore Clodius occisus esset?“ respondit: **Sero.** (Quinctil. I. VI. c. 3. §. 49.)

7. Hunc (M. Coellum) melius oblicientem crimina, quam defendentem, bonam dextram, malam sinistram habere dicebat. (Vid. Quinctil. I. VI. c. 3. §. 69. cf. Cic. Brut. c. 79.)

8. Quum is candidatus, qui cœci filius habebatur, coram Cicero-
ne suffragium ab alio peteret: **Ego quoque,** inquit, **tibi fa-**
vebo. (Quinctil. VI. 3. 47.)

9. M. Cicero quum apud Damasippum coenaret et ille mediocri vino posito diceret: „Bibite Falernum hoc, annorum quadraginta est:“ Bene, inquit, aetatem fert. (Macrob. Saturn. I. II. c. 3.)

10. *Miora quor* castigans in Hirtio, ut a quo in declamatione Pan-
sa filius a matre decem mensibus in utero latus esse diceretur, Quid?
aliae, inquit (Cicero), in pennula (perula *) solent ferre?
(Quinctil. I. VIII. c. 3. §. 54.)

11. In Isauricum: **Mior, quid sit, quod pater tuus,**
homo constantissimus, te nobis varium reliquit. (Quinctil. I. VI. c. 3. §. 48.)

12. Idem quum Lentulum [generum] suum exiguae staturae
(vulgo naturae) hominem longo gladio accinctum vidisset: **Quis,**
inquit, **generum meum ad gladium alligavit?** (Macrob. I.
II. c. 3.)

13. In Marcium, hominem callidum et versutum, quum is in
causa quadam suspectus esset, paronomasia usus est: **Nisi qua**
Ulixes rate evasit Lartius (Sic Spalding pro Laertius ad
Quinctil. I. VI. c. 3. §. 96.)

14. Cicero Octavio de recitatione quadam Tulliana dicenti:

„Non audio, quae dicis“ respondit: Certe solebas bene foratas habere aures, oriundus e Libya, ubi moris erat aurículas perforare. (Macrob. Sat. I. VII. c. 3. cf. Pistorch. Cic. c. 26.)

15. Cicero, quum Piso gener eius mollius incederet, filia autem concitatus, ait genero: Ambula tamquam femina; ac filiae: Ambula, tamquam vir. (Macrob. Sat. I. II. c. 3.)

16. In Pletorium, Fonteli accusatorem: Cuius matrem, dixit (Cicero), dum vixisset, ludum, postquam mortua esset, magistros habuisse. Dicebantur autem, dum vixit, infames feminae convenire ad eam solitae: post mortem bona eius venibant. (Quintil. I. VI. c. 3. §. 51.)

17. De Pompeio: »Ego vero, quem fugiam, habeo, quem sequar, non habeo.« (Macrob. Sat. I. II. c. 3.)

18. Quum ad Pompeium venisset, dicentibus, eum sero veniasse, respondit: »Minime sero veni: nam nihil hic paratum video.« (Macrob. Sat. I. II. c. 3.)

19. Interroganti Pompeio, ubi gener eius Dolabella esset, respondit: »Cum socero tuo.« (Macrob. ib.)

20. Quum donasset Pompeius transfugam civitate Romana: »Bellum hominem! inquit: Gallis civitatem promittit alienam, qui nobis nostram non potest reddere.« (Macrob. Sat. I. II. c. 3.)

21. Caninius quoque Rebilus (vulgo Revilius) qui uno die, ut iam Servius retulit, consul fuit, rostra cum ascendisset, pariter honorem inivit consulatus et elevarit: quod Cicero omni gaudens occasione urbanitatis increpuit: »Λογοθεώγητος est Caninius consul.« Et deinde: »Hoc consecutus est Rebilus, ut quaceretur, quibus consulibus consul fuerit.« Dicere praeterea non destitit: »Vigilantem habemus consulem Caninium, qui in consulatu suo somnum non vidit.« (Macrob. Sat. I. II. c. 3. cf. Cic. ad. Div. I. VII. ep. 30.)

22. In Triarium: Qui quum Scauri columnas per urbem planstris vectas esse dixit, »Ego porro,« inquit (Cicero), »qui Albanas habeo columnas, clitellis eas apportavi.« (Quintil. I. VI. c. 13. §. 40.)

23. In Vatinius: Qui, pedibus aeger, quum vellet videri commodioris valetudinis factus et diceret se iam bina milia ambulare;

»Dies enim«, inquit, »longiores sunt.« (Quintil. l. VI. c. 3. §. 77.)

24. In consulatu Vatinius, quem paucis diebus gessit, notabilis Ciceronis urbanitas circumferebatur: »Magnum ostentum, inquit, anno Vatinius factum est; quod illo consulatu nec bruma, nec ver, nec aestas, nec auctumnus fuit.« — Querenti deinde Vatinius, quod gravatus esset domum ad se infirmatum venire, respondit: »Volui in tuo consulatu venire: sed nox me comprehendit.« Ulicisci autem se Cicero videbatur, ut qui respondisse sibi Vatinius meminerat, quum humeris se reipublicae de exsilio reportatum gloriaretur: „Unde ergo tibi varices?“ (Macrob. l. II. c. 3.)

CICERONIS FACETE DICTA.

25. Κικέρων τούς γε τῷ βοῶν μεγάλα χρωμένους ὀήτορας ἐπισκώπτων ἔλεγε, δι' ἀσθένειαν ἐπὶ τὴν κρανγὴν, ὥσπερ χωλούς ἐφ' ἵππον, πηδῶν.

26. Ἡ δὲ περὶ τὰ σκώμματα καὶ τὴν παιδίαν ταύτην εὐτραπέλεια δικανικὸν μὲν ἐδόκει καὶ γλαφυρόν· χρώμενος δ' αὐτῇ κατακόρως πολλοὺς ἐλίπει καὶ κακοηθείας ὑλάμβανε δόξαν. (Plutarch. Cic. c. 5.)

27. Πολλὰ χαρίεντα διαμνημονεύεται καὶ περὶ ἐκείνην αὐτοῦ (Κικέρωνος κατὰ Βιρόν) τὴν δίκην. Βιρόν γάρ οἱ Ῥωμαῖοι τὸν ἐκτετμημένον χοῖρον καλοῦσιν. Ὡς οὖν ἀπελευθερικὸς ἄνθρωπος, ἔνοχος τῷ Ἰουδαΐζειν, ὄνομα Καικίλιος, ἐβούλετο παρωσάμενος τοὺς Σικελιώτας, κατηγορεῖν τοῦ Βιρόν. „Τί Ἰουδαίῳ πρὸς χοῖρον;“ ἔφη ὁ Κικέρων. (Plutarch. Cic. c. 7.)

28. Ἦν δὲ τῷ Βιρόν ἀντίπαις υἱός, οὐκ ἐλευθερίως δοκῶν προΐστασθαι τῆς ὥρας. Λοιδορηθεὶς οὖν ὁ Κικέρων εἰς μαλακίαν ὑπὸ τοῦ Βιρόν. „Τοῖς υἱοῖς;“ εἶπεν, „ἐντὸς θυρῶν δεῖ λοιδορεῖσθαι.“ (Plutarch. Ibid.)

29. Τοῦ δὲ ῥήτορος Ὀρτησίου τὴν μὲν εὐθείαν τοῦ Βιόβῃ συνεπιεῖν μὴ τολμήσαντος, ἐν δὲ τοῦ τιμήματι πεισθέντος παραγενέσθαι καὶ λαβόντος ἑλεφαντίνην Σφίγγα μισθόν, εἰπέ τι πλαγίως ὁ Κικέρων πρὸς αὐτόν· τοῦ δὲ φήσαντος, αἰνιγμάτων λύσεως ἀπείρως ἔχειν· „Καὶ μὲν ἐπὶ τῆς οἰκίας τὴν Σφίγγα ἔχεις.“ (Plutarch *ibid.*)— „Non intelligo haec aenigmata.“ — „Atqui debes, inquit, quum Sphingem domi habeas.“ (Quinctil. l. VI. c. 3. §. 98. cf. Plin. H. N. l. XXXIV. c. 8. §. 18.)

30. Μῆλλον δὲ Κράστος εἰς Συρίαν ἀπυρίειν ἐβούλετο τὸν Κικέρωνα μᾶλλον αὐτῷ φίλον, ἢ ἐχθρὸν εἶναι· καὶ φιλοσρονούμενος ἑστ, βούλεσθαι δεπτηῆσαι παρ' αὐτοῦ· ἀκαῖτος ἐπεδέξατο προθύμως. Ὀλίγαις δ' ὕστερον ἡμέραις περὶ Βατινίου φίλων τιῶν ἐντυγχανόντων, ὡς μνωμένου διαλύσεις καὶ φιλίαν· ἦν γὰρ ἐχθρός· „Οὐ δήπου καὶ Βατίνιος“, εἶπε, „δεπτηῆσαι παρ' ἐμοὶ βούλεται;“ (Plutarch. Cic. c. 26.)

31. Βατίνιον, ἔχοντα χοιράδας ἐν τραχήλῳ καὶ λέγοντα δίκην, οἰδοῦντα ῥήτορα προσεῖπεν. Ἀκούσας δ', ὅτι τέθνηκεν, εἶτα μετὰ μικρὸν πυθόμενος σαφῶς, ὅτι ἔῃ· „Κακὸς τοῖνυν ἀπόλοιτο κακῶς ψευδόμενος.“ (Plutarch, *ibid.*)

32. Ἐπεὶ δὲ Καίσαρι ψηφισαμένῳ τὴν ἐν Καμπανία χώραν κατανεμηθῆναι τοῖς στρατιώταις, πολλοὶ μὲν ἐδυσχέραινον ἐν τῇ βουλῇ· Δεύκιος δὲ Γέλλιος, ὁμοῦ τι πρεσβύτατος ὢν, εἶπεν, ὡς οὐ γενίσεται τοῦτο ζῶντος αὐτοῦ· „Περιμεῖνωμεν“, εἶπεν ὁ Κικέρων, „μακρὰν γὰρ οὐκ αἰτεῖται Γέλλιος ὑπέρθεσιν.“ (Plutarch. *ibid.*)

33. Μετέλλον — Νέπωτος εἰπόντος, ὅτι πλείονας καταμαρτυρῶν ἀνήρκεν, ἢ συνεγορῶν σέσωκεν· „Ὁμολογῶ

γάρ“, ἔφη, „πίστεως ἐν ἐμοὶ πλέον, ἢ δεινότητος, εἶναι.“
(Plutarch. lb.)

34. Νεανίσκου τινός, αἰτίαν ἔχοντος ἐν πλακοῦντι φάρμακον τῷ πατρὶ δεδοκέναι, θρασυνομένον καὶ λέγοντος, ὅτι λουδοθήσει τὸν Κικέρωνα· „Τοῦτο“, ἔφη, „παρὰ σοῦ βούλομαι μᾶλλον, ἢ πλακοῦντα.“ (Plutarch. lb.)

35. Ποπίλιον Σησιίου συνήγορον μὲν αὐτὸν ἐν τινὶ δίκῃ παραλαβόντος μεθ' ἐτέρων, αὐτοῦ δὲ πάντα βουλομένου λέγειν, καὶ μηδενὶ παριέντος εἰπεῖν, ὥς δηλὸς ἦν ἀφιίμενος ὑπὸ τῶν δικαστῶν ἤδη τῆς ψήφου φερομένης· „Χρῶ σήμερον“, ἔφη, „τῷ καιρῷ, Σήσιτις· μέλλεις γὰρ αὐριον ἰδιώτης εἶναι.“ (Plutarch. lb.)

36. Πόπλιον Κώνσταν, νομικὸν εἶναι βουλούμενον, ὄντα δ' ἀμαθῆ καὶ ἀφνῇ, πρὸς τινα δίκην ἐκάλεσε μάρτυρα. Τοῦ δὲ μηδὲν εἰδέναι φάσκοντος· „Ἰσως“, ἔφη, „δοκεῖς περὶ τῶν νομικῶν ἐρωτᾶσθαι.“ (Plutarch. lb.)

37. Μετέλλου Νέπωτος ἐν διαφορᾷ τινὶ πολλάκις λέγοντος· Τίς σου πατήρ ἐστιν, ὦ Κικέρων; „Σοὶ ταύτην τὴν ἀπόκρισιν“, ἔφη, „ἡ μήτηρ χαλεπωτέραν ἐποίησεν.“ Ἐδόκει δ' ἀκόλαστος ἡ μήτηρ εἶναι τοῦ Νέπωτος, αὐτὸς δὲ τις εὐμετάβολος. (Plutarch. lb.)

38. (Κικέρων) ποτὲ τὴν δημαρχίαν ἀπολιπὼν ἄφνω πρὸς Πομπήϊον ἐξέπλευσεν εἰς Συρίαν, εἰς ἑκεῖθεν ἐπανῆλθεν ἀλογώτερον. Θάψας δὲ Φίλαγρον, τὸν καθηγητὴν ἐπιμελέστερον, ἐπέστησεν αὐτοῦ τῷ τάφῳ κόρακα λίθινον. Καὶ ὁ Κικέρων· „Τοῦτ'“, ἔφη, „σοφώτερον ἐποίησας· πέτεσθαι γάρ σε μᾶλλον, ἢ λέγειν ἐδίδαξεν.“ (Plutarch. lb.)

39. Ἐπεὶ Μάρκος Ἀππίος ἐν τινὶ δίκῃ προοιμιαζόμενος εἶπε, φίλον αὐτοῦ δεδεῆσθαι παρασχεῖν ἐπιμίλειαν

καὶ λογιότητα καὶ πίστιν· „Εἴθ' οὕτως“, ἔφη, „σιδη-
ροῦς γέγονας ἄνθρωπος, ὥστε μηδὲν ἐκ τοσούτων, ὧν
ῥηίστατο ὁ φίλος, παρασχεῖν;“ (Plutarch. ib.)

40. Μάρκον Ἀκύνιον, ἔχοντα δύο γαμβροὺς φυγά-
δας, Ἀδραστιον ἐκάλει. (Plutarch. Cic. c. 27.) Λευκίου Κόι-
τα τιμητικὴν ἔχοντος ἀρχὴν, φιλοισοτάτου δ' ὄντος, ὑπα-
τείαν μετιὼν ὁ Κικέρων ἐδίψησε, καὶ τῶν φίλων κήλῳ
περιστάτων, ὡς ἔπαιεν· „Ὅρθῶς φοβεῖσθε“, εἶπε,
„μή μοι γένοιτο χαλεπὸς ὁ τιμητής, ὅτι ὕδωρ πίνω.“
(Plutarch. ib.)

41. Βωκωνίῳ ἀπαντήσας, ἄγοντι μεθ' ἑαυτοῦ τρεῖς
ἀμορφοτάτας θυγατέρας, ἀνεφθέγγετο·

„Φοῖβον ποῖ οὐκ ἔωτος ἔσπειρεν τέκνα.“ (Plutarch. ib.)

42. Μάρκον Γελλίον δοκοῦντος οἶα ἐξ ἐλευθέρων
γεγονέναι, λαμπρᾷ δὲ τῇ φωνῇ καὶ μεγάλῃ γράμματα
πρὸς τὴν σύγκλητον ἐξαγαγόντος· „Μὴ θαυμάζετε“,
εἶπε, „καὶ αὐτὸς εἰς ἐστὶ τῶν ἀναπεφωνηκότων.“ (Plu-
tarch. ibid.)

43. Ἐπεὶ Φαῦστος ὁ Σύλλα, τοῦ μοναρχήσαντος ἐν
Ῥώμῃ καὶ πολλοὺς ἐπὶ θανάτῳ προγράψαντος, ἐν δαρείοις
γενόμενος καὶ πολλὰ τῆς οὐσίας διασπαθήσας, ἀπαρίσταν
προέγραψε, ταύτην ἔφη μᾶλλον τὴν προγραφὴν ἀρέσκειν,
ἢ τὴν πατρίαν. (Plutarch. ib.)

250. DE AUGURIIS.

*Cicero, Charisio teste, librum scripsit de Auguriis, ex quo
iste haec duo, quae adiuncta sunt, fragmenta affert. Eundem
Servius ad Aen. l. V. vs. 737. commemorat. (Haec plene,
inquit, exsequitur et Cicero in Auguralibus et Au-*

Ius Gellius.) Ipse quidem Cicero nusquam diserte eius se libri auctorem esse profitetur, nisi forte de Div. l. II. c. 35. extr. Ad scribendum vero Appii et Marcelli de iure augurali dissentientium libris compulsus esse Sigonio videtur. (Cf. de Div. l. I. et de Legg. l. II. c. 13. §. 32.) Quaequum ita sint, quando librum scripserit, non ausim dicere. Locus ille de Div. nullam nobis de ea re coniciendi facit copiam. Sed ante annum U. 701., quo in Crassi locum successit Tullius, a toto augurum collegio expetitus (Philipp. II. c. 2.), ut ipse (ad Div. l. XV. ep. 4. §. 2.) eum a se honorem neglectum fuisse fatetur, ita, an librum ea de re scribere ne cogitaverit quidem, dubitandum videtur.

1. Cicero de auguribus: Omnibus avi incerta — (Charis. de duplici genitivi forma l. I. p. 98.)

2. Oscen augur[um] consuetudo dicit. Cicero tamen, inquit Plinius, et hic oscinis dixit. (Idem ibid. p. 112.)

251. DE IURE CIVILI.

ADNOTATIO.

Quoniam Gellius lib. I. c. 22. memorat Tullii librum de iure civili s. privato in artem redigendo, vix dubitandum videtur, quin seorsum Cicero librum minimum unum operis incepti, sed fortasse non absoluti (cf. Spalding ad Quintil. l. XII. c. 3. §. 10.) ediderit: quamquam eadem de re etiam uno librorum de Legg. deperditorum, sexto fortasse sive ultimo, singulatim exposuisse dicitur. Vid. Argum. l. I. de Legg. cf. Macrob. Saturn. VI. 4. et Cic. de Legg. l. III. c. 20. §. 48. Ceterum Q. Mucii Scaevolae opus (libr. XVIII.) ante oculos habuisse Patricio videtur.

1. Aliquo eccellente ac nobile viro. (Quem locum insolentis ablativi causa adnotavit Charis. l. I. p. 111.)

2. Nec vero scientia iuris maioribus suis Q. Aelius Tubero defuit, doctrina etiam superfuit. (Gell. l. 1. c. 22.)

252. EDICTUM L. RACILII TRIB. PL.

quod sub nomine ipsius Cicero inscripsit in Invectionem P. Clodii. (Ita quidem refert vet. Schol. ad orat. pro Plancio c. 32. p. 173. ed. Mai. 1817.) Racilius autem tribunatum gessit Lentulo Marcellino et Philippo coss. s. anno U. 698.

253. DE ORDINANDA REPUBLICA.

Fuit hic liber *συνβουλευτικός* (ad Att. l. XII. ep. 40.) vel epistola ad Caesarem IV. coa. s. coll. eundemque dictat. s. anno U. 709. missa. Circumferuntur etiam nunc incerti auctoris de ordinanda republica epistolae, quae facilius Salustio deberi videntur, quam Tullo.

254. LIBER DE SUIS CONSILIIS

VEL

EXPOSITIO SUORUM CONSILIORUM.

ARGUMENTUM.

Quum Cicero, gratia apud populum in dies magis magisque aucta, invidiam sibi conflaret hominum in civitate potentium, ut Crassi et Caesaris, librum de consiliis suis seu expositionem consiliorum suorum publicavit, qua bonam animi voluntatem aut, ne consulatus obtinendi spe excideret, suis probaret civibus, aut ob res in consulatu iam gestas inimicorum sermonibus in suspicionem adductam purgaret. Nam quamquam in libro, quem de consulatu suo scripsit, idem egisse videri potest, tamen singulari id libello fecisse Asconii et Boethii testimonio intelligitur. Quapropter hunc circa consulatus sui tempora confecisse mihi videtur.

1. Aut C. Caesaris aut M. Crassi domum significat. Etenim

acerrimi ac potentissimi fuerunt Ciceronis refragatores, quum petit consulum, quod eius indies civilem crescere dignitatem animadvertebant. Et hoc ipse Cicero in expositione suorum consiliorum significat. Eius quoque consulationis, quae Cotta et Torquato cons. ante annum, quam haec dicerentur, facta est a Catilina et Pisone, arguit M. Crassum auctorem fuisse. (Asconius ad orat. in toga cand. in.)

2. Sed ut, aliqua similitudine adductus, maximis minima conferam, ut quum vinolenti adolescentes, tibiæ etiam cantu, ut fit, instincti, mulieris pudicae fores frangerent, admonuisse tibicinam, ut spondæum caneret, Pythagoras dicitur. Quod quum illa fecisset, tarditate modorum et gravitate cantus illorum furentem petulantiam resedissee. (Augustin. c. Iulian. Pelag. lib. V. c. 5. §. 23. et ex eo, ut videtur, Boeth. de Musica l. I. c. 1. p. 1372. ed. Basil. 1546.)

3. Neque assidere Gabinium aut alloqui in curia quisquam audebat. (Fronto *Exx.* *Elocc.* p. 364. ed. Rom.)

255. PONTIUS GLAUCUS.

De hoc unus Plutarchus in Cic. vit. c. 2. ita: Καὶ τὴ ποιημάτων ἔτι παιδὸς αὐτοῦ διασώζεται Πόντιος Γλαῦκος, ἐν τετραμήτρῳ πεποιημένον. Scherpezelius, referente Tzschuckio ad Strab. Tom. IV. p. 27. Ciceroni ob oculos fuisse suspicatur Aeschylī Glaucum. Sed hic fuit Πόντιος vel Ποινιεύς. Vid. Schweighauser ad Athen. T. III. p. 87. Animadv. T. II. p. 87. sq.

H. FRAGMENTA POEMATUM.

I. VERSUS HOMERICI

A CICERONE IN LATINUM TRALATI.

ADNOTATIO.

Cicero ipse se Homeri versus in Latinum trutulisse profitetur de Fin. l. V. c. 18. Nec equidem dubium est, quin, ut quae a se admodum adolescentulo conversa esse scribit Aratea, sic etiam HomERICA quaedam in iuventute ab eo exercitationis causa Latinis expressa sint versibus.

256. A) ex Iliade.

†) β. v. 299-330. ap. Cic. de Div. l. II. c. 30. §. 36.

Ferte, viri, et duros animo tolerate labores,
† auguris ut nostri Calchantis fata queamus
scire, ratosne habeant, an vanos pectoris orsus.
Namque omnes memori portentum mente retentant,
qui non funestis liquerunt lumina fati. 5
Argolicis primum ut vestita est classibus Aulis,
quae Priamo cladem et Troiae pestemque ferebant:
nos circum latices gelidos fumantibus aris,
aurigeris Divum placantes numina tauris,
sub platano umbrifera, fons unde emanat aquai, 40
vidimus immansi specie tortuque draconem
terribilem, Iovis ut pulsu penetrabat ab ara:
qui platani in ramo foliorum tegmine septos
corripuit pullos: quos quum consumeret octo,

nona super tremulo genitrix clangore volabat: 45
 cui ferus immani laniavit viscera morsu.
 Hunc ubi tam teneros volucres matremque peremit,
 qui luci ediderat, genitor Saturnius idem
 abdidit et duro formavit tegmina saxo.
 Nos autem timidi stantes mirabile monstrum 20
 vidimus in mediis Divum versarier aris.

Tum Calchas haec est fidenti voce locutus:
 Quidnam torpentes subito obstupuistis, Achivi?
 Nobis haec portenta deum dedit ipse creator,
 tarda et sera nimis, sed fama ac laude perenni. 25
 Nam quot aves taetro mactatas dente videtis,
 tot nos ad Troiam belli exantlabimus annos:
 quae decimo cadet et poena satiabit Achivos.
 Edidit haec Calchas: quae iam matura videtis.

257. 2) ζ'. v. 204. sq. ap. Cic. Tusec. l. III. c. 26. §. 63.
 Qui miser in campis maerens errabat Aleis,
 ipse suum cor edens, hominum vestigia vitans.

258. 3) ι'. v. 646-648. ap. Cic. Tusec. l. III. c. 9. §. 48.
 Corque meum penitus turgescit tristibus iris,
 quam decore atque omni me orbatum laude recor-
 dor. —

259. B) ex Odyssea.

4) μ'. v. 484-494. ap. Cic. de Fin. l. V. c. 48. §. 49.
 O decus Argolicum, quin puppim flectis, Ulixee,
 auribus ut nostros possis agnoscere cantus.
 Nam nemo haec umquam est transvectus caerula
 cursu,
 quin prius astiterit vocum dulcedine captus;
 post, variis avido satiatus pectore Musis, 5

doctior ad patrias lapsus pervenerit oras.
 Nos grave certamen belli, clademque tenemus,
 Graecia quam Troiae divino numine vexit;
 omniaque e latis rerum vestigia terris.

260. 2) σ'. v. 436. sq. ap. Augustin. de Civ. D. I. V.
 c. 8. T. V. p. 293.

Tales sunt hominum mentes, qualis pater ipse
 Iuppiter auctiferas lustravit lumine terras.

264. II. ARATI PHAENOMENA

A CICERONE IN LATINUM CONVERSA.

ADNOTATIO.

Hoc carmen, quo Cicero admodum adolescentulus Aratea Eudoxi φαῖνόμηναι sermone Latino illustravit, (N. D. I. II. c. 41.) magna parte mutilum Hugo Grotius suis suppletum versibus una cum Arato, Germanico et Avieno edidit a. MDC. Ciceronianis igitur versibus Grotianos numero non nimis multos, conspectus causa, Oliveto exemplum mihi praeunte, eosque passim emendatos, visum est addere, ut, qui ad Aratum legendum novissimis Buhlii, Matthiae, Fossii, Buttmanni studiis excitarentur, cum perpetua illius oratione Ciceronianam facillime possent contendere. Quibus ne diversus Graecorum et Latinorum versuum numerus impedimento esset, orationem Latinam eodem fere modo, quo Buttmannus Graecam, distinguendam, Grotianam autem, quo a Tulliana facilius discernetur, litteris obliquis i. e. cursivis describendam curavi. Ne vero perpetui carminis lectio auctorum nomenclatura interpellaretur, satius duxi in antecessum monere, unde parva illa Tullianorum versuum fragmenta deprompta essent. V. 1. 6 Cic. de Legg. l. II. c. 3 §. 7. — Vv. 19. 20. 24. 25. 28. 37. 38. 40-44. 46-48. 56-61. 63-66. 68. 73. 76. 77. e Cic. N. D. I. II. c. 41. sq.

§. 104. sqq. — *Vv.* 80. 81. *e Priscian.* IV. 6, 52. — *Vv.* 86-90. 96-101. *e Cic. N. D. l. II. c. 42. §. 109. sq.* — *V.* 116. *e Lactant. Inst. l. V. c. 5.* — *Vv.* 134-136. *e Cic. N. D. l. II. c. 63. §. 159.* — *V.* 138. *e Lactant. Inst. l. V. c. 5.* — *V.* 149. *e Priscian.* VI. 4, 19. — *Vv.* 151-153. *e Cic. N. D. l. II. c. 43. §. 110.* — *V.* 157. *e Cic. Or. c. 45. §. 152.* — *Vv.* 165-167. 170. 171. 173. 178. 186. 193. 201. 202. 209-212. et 230. *e Cic. N. D. l. II. c. 43. §. 110. sq.* *Maius fragmentum, quod ap. Victor. Pisanum et Aldum existat, proprio suorum versuum ordine distinctum in margine, incipit a V. 235. atque in V. 725. desinit.*

»Ab Iove Musarum primordia: « semper in ore
 plurimus ille hominum est, qui compita numine magno,
 conciliumque virum complet pelagusque profundum
 et pelagi portus. Fruimur Iove et utimur omnes;
 nos genus illius; nobis ille omine laeto 5
 dextera praesignat populumque laboribus urget,
 consulat ut vitae: quando sit terra ligoni
 aptior aut bubus, monet; et quo tempore par sit
 aut serere aut septas lymphis aspergere plantas.
 Ipse etiam in magno defixit sidera mundo 10
 ordine quaeque suo, atque in totum providus annum
 astra dedit, quae nos moneant, qua quaelibet hora
 apta geri, certa nascantur ut omnia lege.
 Idem ergo primus placatur et ultimus idem.
 Magne pater, magnum mortalibus incrementum, 15
 progenies prior, et dulces ante omnia Musae,
 cuncti una salvete mihi et, dum sidera canto,
 si ius fasque sinunt, longum deducite carmen.
 »Cetera labuntur celeri caelestia motu,
 »cum caeloque simul noctesque diesque feruntur; « 20
 axis at immotus numquam vestigia mutat,
 sed tenet aequali libratis pondere terras;

POEMATUM.

quem circum magno se volvit turbine caelum.
»Extremusque adeo duplici de cardine vertex
»dicitur esse Polus, « quorum hic non cernitur, ille 25
ad Boream, Oceani supera confinia tendit:
quem cingunt Ursae celebres cognomine Plaustris,
»quas nostri septem soliti vocitare Triones. «
Alterius caput alterius flammantia terga
aspicit, inque vicem pronas rapit orbis in ipsos 30
conversas humeros. Creta, si credere fas est,
ad caeli nitidos axes venere relictæ:
Iuppiter hoc voluit, quem sub bene olentibus herbis
ludentem Dicti grato posuere sub antro
Idæum ad montem, totumque aluere per annum, 35
Saturnum fallunt dum Dictæi Corybantes.
»Ex his altera apud Græcos Cynosura vocatur;
»altera dicitur esse Helice, « quæ monstrat Achivis
in pelago, navis quo sit vertenda; sed usque
»hac fidunt duce nocturna Phœnices in alto. 40
»Sed prior illa magis stellis distincta refulget,
»et late prima confestim a nocte videtur.
»Hæc vero parva est, sed nautis usus in hac est:
»nam cursu interiore brevi convertitur orbe, «
signaque Sidoniis monstrat certissima nautis. 45
»Has inter, veluti rapido cum gurgite flumen,
»torvu' Draco serpit, subter superaue revolvens
»sese conficiensque sinus e corpore flexos, «
quos canes tangunt immunes gurgitis Arctoe.
Verum hæc extremæ circumdatur agmine caudæ, 50
qua spiræ sinus est, involvitur altera caelo.
Nempe Helice extremæ circumdatur agmine caudæ,
qua spiræ sinus est, caput est Cynosuridos Ursæ:
quæ tamen usque pedes summo illum a vertice tangit.
Retrogrado hic iterum cursu convertitur anguis. 55

»Huic non una modo caput ornans stella relucet;
 »verum tempora sunt duplici fulgore notata,
 »e trucibusque oculis duo fervida lumina flagent,
 »atque uno mentum radianti sidere lucet:
 »obstipum caput et tereti cervice reflexum, 60
 »obtutum in cauda maioris figere dicas.«

Opposita extremæ capitis sunt dextera caudæ.
 »Hoc caput hic paullum sese sero* que recondit,
 »ortus ubi atque obitus parte admisceantur in una.«
Quod »tangens defessa velut maerentis imago 65

»vertitur;« hanc nemo certo tibi dicere possit,
 aut quisnam, quo sit fessus, labor: attamen illam
 »Engonas in vocitant, genibus quia nixa feratur.«
Illæ petit binis manibus diversa locorum,
atque humeros supra tensis dispenditur ulnis, 70
et super ora, cavis spirantia naribus ignem,
serpentis dextræ figit vestigia plantæ.

»Hic illa eximio posita est fulgore Corona:«
hanc Ariadnaeum Bacchus testatus amorem
intulit in caelum, qua Nixi terga fatiscunt. 75

Iuxta humeros sertum est: »propter caput An-
guinentis,
 »quem claro perhibent Ophiuchum nomine Graii,«
est caput illius, summoque ex vertice Nixi
perfacile alterius candentia sidera nosces.

»Huic supra duplices humeros affixa videtur 80
 »stella, micans tali specie talique nitore,«
fulgeat ut, pleno quum lumine Luna refulsit.

Non par est geminis manibus vigor, et licet illis
nec nullus splendor nec sit parvissima moles,
attamen est tenuis disperso lumine fulgor. 85

»Hic pressu duplici palmarum continet Anguem,
 »atque eius ipse manet religatus corpore torto;

»namque virum medium serpens sub pectora cingit.
 »Ille tamen nitens graviter vestigia ponit,
 »atque oculos urget pedibus pectusque Nepai.α 90
Hic, pressus dextra, tollit se parte sinistra:
acserta attingunt summae Minoia malae.
Sub spira quaeres immenso corpore Chelas,
quae tamen haud magnum iactant pro mole nitorem.
Ipsam Helicen sequitur, non dispar forma bu-
bulco, 95

»Arctophylax, vulgo qui dicitur esse Bootes,
 »quod quasi temone adiunctam prae se quatit Arcton.
Clarus hic, et »subter praecordia fixa videtur
 »stella micans radiis Arcturus nomine claro.α

Hic se »sub pedibus profert finita Booti, 100
 »Spicum illustre tenens, splendenti corpore Virgo.α
Sive illi Astraeus pater est, qui dicitur idem
sideribus stellisque pater, seu quilibet alter,
sit felix: sane haec narratur fabula vulgo.

Incoluit caelo terras. Astraea relicto, 105
conventusque hominum non dedignata priorum,
sed nec semineos spernens invisere coetus,
leti expers generi mortali mixta resedit,
nomine Iustitiae gaudens; senibusque coactis,

in magnove foro, lateve patente platea, 110
civiles populis dictabat sedula leges:
nec mala lis fuerat, necdum discordia nota,
nec fera seditio furiarat mobile vulgus,
saeva nec audaces fuerant freta passa carinas:

sed, bubus tracto sulcantes vomere terras, 115
 »malebant tenui contenti vivere cultu,α
 sufficiente dea iustis pleno omnia cornu.

Haec manet, in sanctis dum gens manet aurea terris:
at non argenti nimis et laetata metallo,

- moribus et versis versa est prior ipsa voluntas,* 420
raraque peiori iunxit sua numina genti:
sola sed ex raucis descendens montibus ibat,
sub noctem, nulli teneris blandita loquelis;
sed simulac magnas hominum migrarat ad urbes,
improba terrificis sic ulta est crimina verbis: 425
non ego me dignor posthac monstrare videndam,
degener o primae proles nunc altera prolis,
degeneres iterumque iterumque habitura nepotes:
tunc fera bella hominum generi, caedesque nefandae
impendent, culpamque comes sua poena sequetur. 430
Sic ait et populos, intenta etiam ora tenentes,
linquit et ad montes silvarumque avia tendit.
Haec aetas vitam liquit sobolemque reliquit.
»Ferrea tum vero proles exorta repente est,
»ausaque funestum prima est fabricarier ensem, 435
»et gustare manu vinctum domitumque iuvenum.«
Tunc, mortale exosa genus, dea in alta volavit,
»et Iovis in regno caelique in parte resedit,«
illustrem sortita locum, qua nocte serena
virgo conspicuo fulget vicina Bootae. 440
Huic, humeros supera duplices, convertitur alam
ad dextram Graio Protrygeter nomine dicta,
stella micans tali specie talique nitore,
qualis et immensae sub cauda volvitur Arcti.
Illa quidem flagrans: sed et huic flagrantia plura 445
sidera, quae parvo poteris reperire labore.
Quin etiam ante pedes, magno fulgore notata,
stella nitet: dehinc prima humeros subit, altera lumbos,
»tertia sub cauda ad genus ipsum lumina pandit.«
Cetera sed certo passim sine nomine fulgent. 450
»Et natos Geminos invises sub caput Arcti;
»subiectus mediae est Cancer, pedibusque tenetur*

»magnu' Leo, tremulam quatiens e corpore flam-
mam.«

Explicat hic summos ardores semita Phoebi.

Tunc nullae apparent per culta novalia spicae, 455

principioque adeo Solis per caerula caeli

»hoc motu radiantis Etesiae in vada Ponti«

procumbunt glomerati et spirant flamine longo.

Tunc mihi non remis placeat ralis indiga, verum

larga satis, rectoque ad venti commoda clavo. 460

Si cupis Aurigam atque Aurigae noscere sidus,

ullaque fama tuas Caprae pervenit ad aures,

Haedorumque simul, quorum duo lumina cernunt

saepe per iratum iactata cadavera pontum:

»sub laeva is Geminorum obductus parte feretur. 465

»Adversum caput huic Helicoe truculenta tuetur.

»At capra laevum humerum clara obtinet:« *illa putatur*

ubera adhuc parvo lactenda dedisse Tonanti,

hanc Iovis Oleniam capram dixere ministri.

»Verum haec est magno atque illustri praedita si-

gno.

470

»Contra Haedi exiguum iaciunt mortalibus ignem«

Aurigae in manibus; cuius vestigia servans,

»corniger est, valido connixus corpore, Taurus,«

quem non difficili ratione agnoscere possis.

Namque illum exornant externi haud indiga signi 475

sidera, quae vivum caput olli utrimque figunt,

incluta per totam spargentia lumina frontem:

»has Graeci stellas Hyadas vocitare suerunt.«

Sed pes Aurigae dexter cornuque sinistrum

Tauri uno igne micant: pariterque feruntur uterque; 480

at prior Aurigae latum petit oceanum Bos,

quum tamen e placidis surgant simul aequoris undis.

Quin etiam Iasidae domus antiquissima Cephei

*aerumnis est nota suis, quam Iuppiter auctor
progenii subito praeclaris intulit astris:* 185

»namque ipsum ad tergum Cynosurae vertitur Arcti«
*Iasides, passis distendens brachia palmis;
tantaque ab extrema cauda disternat Arcti
regula utrumque pedem, quantâ pes a pede distat.
Quod si a Cephaeo paullum tua lumina baltheo* 190
dimoveas, versus suevi agmina prima Draconis:

*Hic erit, haud plena poteris quam cernere luna,
»obscura specie stellarum Cassiopea: «
nam non crebrae illi stellae, neque sidera iuncta
egregium ex variis componunt ignibus ignem:* 195
*sed quali portas firmatas obice clavi
occludit vectis bifori vis obdita valvae,
talita et hanc etiam prive disposita figurant
sidera; et ipsa adeo passis distenditur ulnis,
non secus ac sortem natae miseretur iniquam.* 200

»Hanc namque illustri versatur corpore propter
»Andromeda, aufugiens aspectum maesta pa-
rentis: «
*quam non sollicitus noctu labor inquirundi,
tam clarum caput est, tam magno sidere flagrant
ambo humeri summique pedes vestesque fluentes.* 205
*Haec etiam in varias distendit brachia partes;
utque prius, sic nunc in magno vincula mundo
non relevant duro defessas pondere palmas.*

»Huic Equus ille, iubam quatiens fulgore micanti,
»summum contingit caput albo, stellaque iungens 210
»una tenet duplices communi lumine formas,
»aeternum ex astris cupiens connectere nodum.«
*Sed latus atque armos depingunt terna caballi,
aequali a sese spatio quae sidera distant,
eximio fulgore, quibus par nec caput altum* 215

*nec longa est cervix: flagrantis ad ultima malae
 quattuor his aliis non cedat stella nitore,
 fulgentes inter stellas media ipsa resurgens.
 Non equidem hic quadrupes, verum media tenuis alveo
 conspicuus profert sonipes venerabilis ora. 220
 Hunc fama est, olim propter iuga summa Heliconis,
 Hippocrenaeum nobis donasse liquorem:
 tunc nondum Aonii maduere virentia montis
 secundo latice: ut generosi prima caballi
 ungula humum tetigit, simul ingens prosiluit fons, 225
 unde Caballinum primi vocitare bubulci:
 ille quidem stillans e saxis irrigat agros,
 Thespia terra, tuos: sed Equus pro munere tanto
 exornat magni penetralia lucida caeli.*

»Exin contortis Aries cum cornibus haeret.« 230
*Ille quidem, aeternum longos agitatus in orbes,
 segnior haud currit signo Cynosuridos Arcti;
 languidus obscurusque tamen, ceu luna retundat
 Flammae aciem, Andromedae se propter cingula volvit.
 E quibus hunc subter possis cognoscere fultum. 235
 Nam * caeli mediam partem terit, ut prius illae
 Chelae, quum pectus quod cernitur Orionis.*

Et prope conspicias parvum sub pectore claro
 Andromedae signum, Deloton dicere Graii (5)
 quod soliti, simili quia forma littera claret: 240
 huic spatio ductum simili latus exstat utrumque.
 At non tertia pars lateris: — namque est minor illis,
 sed stellis longe densis praeclara relucet.

Inferior paullo est Aries et flamen ad Austri (10)
 inclinatio, atque etiam vehementius illo 245
 »Pisces, quorum alter paullum praelabitur ante,
 »et magis horrifera Aquilonis tangitur alis.«
 Atque horum e caudis duplices velut esse catenae

dicuntur; sua diversae per lumina serpunt, (15)
 atque una tandem in stella communiter haerent, 250
 quam veteres soliti caelestem dicere Nodum.

Andromedae laevo ex humero, si quaesere perges,
 appositum poteris supra cognoscere Piscem.

E pedibus natum summo Iove Persea vises, (20)
 quos humeris retinet defixo corpore Perseus: 255

»quem summa ab regione Aquilonis flamina pulsant.«

Hic dextram ad sedes intendit Cassiopeae,
 diversosque pedes, vinctos talaribus aptis,
 pulverulentus uti de terra elapsu' * repente (25)

in caelum victor magnum sub culmine portat. 260

»At propter laevum genus omni ex parte locatas

»Parvas Vergilias tenui cum luce videbis.«

Haec septem vulgo perhibentur more vetusto
 stellae, cernuntur vero sex undique parvae. (30)

At non interiisse putari convenit unam: 265

sed frustra temere a vulgo ratione sine ulla

septem dicier, ut veteres statuere poetae,

aeterno cunctas aevo qui nomine dignant, (35)

Alcyone, Meropeque, Celaeno, Taygeteque, 270

Electra, Steropeque, simul sanctissima Maia.

Hae tenues parvo labentes lumine lucent:

at magnum nomen signi clarumque vocatur,

propterea quod et aestatis primordia clarat, (40)

et post, hiberni praepandens temporis ortus, 275

admonet, ut mandent mortales semina terris.

»Inde Fides, posita et leviter convexa, videtur,«

Mercurius parvus manibus quam dicitur olim

in cunis fabricatus in alta sede locasse.

»Haec genus ad laevum Nixi delapsa resedit, (45)

»atque inter flexum genus et caput Alitis haesit. 280

»Namque est Ales avis, lato sub tegmine caeli«

quae volat et serpens geminis secatur aëra pennis.
 Altera pars huic obscura est et luminis experts:
 altera nec parvis nec claris lucibus ardet, (50)
 sed mediocre iacit quatiens e corpore lumen. 285
 Haec dextram Cephei dextro pede pellere palmam
 gestit: iam vero clinata est ungula vemens
 fortis Equi propter pennati corporis alam.

Ipse autem labens multis Equus ille tenetur (55)
 Piscibus: huic cervix dextra mulcetur Aquari. 290
 Serius haec obitus terrarum iussit equi vis*,
 quam, gelidum valido de pectore frigus anhelans,
 corpore semifero magno Capricornus in orbe;
 quem quum perpetuo vestivit lumine Titan, (60)
 brumali flectens contorquet tempore currum. 295
 Hoc cave te ponto studeas committere mense:
 nam non longinquum spatium labere diurnum:
 non hiberna cito volvetur curriculo nox:
 humida non sese vestris aurora querelis (65)
 ocius ostendet, clari praenuntia solis: 300
 at validis aequor pulsabit viribus Auster:
 tum fixum tremulo quatietur frigore corpus.
 Sed tamen anni iam labuntur tempore toto,
 nec cui signorum cedent, neque flamina vitant, (70)
 nec metuunt canos minitanti murmure fluctus. 305

At nautae, fulicae similes mergoque natanti,
 anxia per totum iactantes lumina pontum,
 nequidquam nusquam parentia littora quaerunt,
 dum tenuis nigro tabula hos distinguit ab Orco.
 Atque etiam supero navi pelagoque vagato 310
 mense, Sagittipotens solis quum sustinet or-
 bem.

[Non multo leviora putes instare pericla,
 ante nigras cautus tenebras subducere puppin.]

Nam iam tum nimis exiguo lux tempore praesto est,
hoc signum veniens poterunt praenoscere nautae: 315
iam prope praecipitante licebit visere nocte, (76)

ut sese emergens ostendit Scorprios alto,
posteriore trahens plexum vi corporis arcum:
sed Nepa non multum prior, at prior exit ab undis.

Iam supra cernes Arcti caput esse minoris, 320
et magis erectum ad summum versarier orbem. (80)

Tum sese Orion toto iam corpore condit
extrema prope nocte, et Cepheus conditur ante,
lumborum tenuis a palma * depulsus ad umbras.

Hic, missore vacans, fulgens iacet una Sa-
gitta, 325

»quam propter nitens penna convolvitur Ales:« (85)
et clinata magis paullo est Aquilonis ad auras.

»At propter se Aquila ardenti cum corpore portata
igniferum mulcens tremebundis aethera pinnis,
non nimis ingenti cum corpore, sed grave maestis 330
ostendit nautis, perturbans aequora, signum. (90)

»Tum magni curvus Capricorni corpora propter
»Delphinus iacet, haud nimio lustratu' nitore,«
praeter quadruplices stellas in fronte locatas,
quas intervallum binas disternat unum. 335
Cetera pars late * tenui cum lumine serpit. (95)

Illae, quae fulgent luces ex ore corusco,
sunt inter partes gelidas Aquiloni' locatae,
atque inter spatium et laeti vestigia solis.

At pars inferior Delphini fusa videtur 340
inter solis iter, simul inter flamina venti, (100)
viribus erumpit qua summi spiritus Austri.

»Exinde Orion, obliquo corpore nitens,«
inferiora tenet truculenti corpora Tauri:
quem qui suspiciens * in caelum nocte serena 345

late dispersum non viderit, haud ita vero (105)
cetera se speret cognoscere signa potesse.

Namque pedes subter rutilo cum lumine claret
»servidus ille Canis stellarum luce refulgens.«
Hunc tegit obscurus subter prae cordia venter: 350
nec toto spirans rabido de corpore flammam (110)
aestiferos validis erumpit flatibus ignes:
totus ab ore micans iacitur mortalibus ardor.

Sirion hunc Graeci praeclaro nomine dicunt.
Hic ubi se pariter cum Sole in culmina caeli 355
extulit, haud patitur foliorum tegmine frustra
suspensos animos arbusta ornata tenere. (115)
Nam quorum stirpes tellus amplexaprehendit,
haec augens anima vitali flamine mulcet:
at quorum nequeunt radices findere terras, 360
denudat foliis ramos et cortice truncos.

*Tendentem occiduas etiam hunc sentimus ad oras:
cetera signandis sunt languida sidera membris.*

Hunc propter subterque pedes, quos diximus
ante, (120)
Orioni' iacet levipes Lepus. Hic fugit, ictus 365
horrificos metuens rostri tremebundus acuti.

Nam Canis infesto sequitur vestigia cursu,
praecipitantem agitans, oriens iam denique paullo,
»curriculum numquam defecto corpore sedans. (125)

»At Canis ad caudam serpens praelabitur Ar-
go,« 370

conversam prae se portans cum lumine puppim:
non aliae naves ut in alto pondere proras
ante solent rostro Neptunia prata secantes,
sed conversa retro caeli se per loca portat: (130)
sicut, quum coeptant tutos contingere portus, 375
obvertunt navem magno cum pondere nautae,

signaque signavit caelestia nomine vero:
 has autem, quae sunt parvo sub culmine fusae,
 consimili specie stellas, parilique nitore, (465)
 non potuit nobis nota clarare figura. 440

Exinde, australem soliti quem dicere Piscem,
 volvitur inferior Capricorno versus ad Austrum,
 Pistricem observans, procul illis Piscibus haerens.
 At prope conspicies, expertes nominis omnes, (470)
 inter Pistricem et Piscem, quem diximus, Austri 445
 stellas, sub pedibus stratas radiantis Aquari.

Propter Aquarius obscurum dextra rigat amnem,
 exiguo qui stellarum candore nitescit.
 E multis tamen his duo late lumina fulgent: (475)
 unum sub magnis pedibus cernetur Aquari. 420
 Quod superest, gelido delapsum flumine fontis,
 spiniferam subter caudam Pistricis adhaesit:
 et tenues stellae perhibentur nomine Aquari.
 Hic aliae volitant parvo cum lumine clarae, (480)
 atque priora pedum subeunt vestigia magni 425
 Arcitenentis, et obscurae sine nomine cedunt.

»Inde Nepae cernes propter fulgentis acumen
 »Aram, quam flatu permulcet spiritus Austri,«
 exiguo superum quae lumina tempore tranat: (485)
 nam procul Arcturo est adversa parte locata. 430
 Arcturo magnum spatio supra dedit orbem
 Iuppiter; hunc parvum inferiore in parte locavit.
 Haec* tamen aeterno invisens loca curriculo nox
 signa dedit nautis, cuncti quae noscere possent, (490)
 commiserans hominum metuendos undique ca-
 sus. 435

Nam quum fulgentem cernes sine nubibus atris
 Aram, sub media caeli regione locatam,
 a summa parte obscura caligine tectam,

tum validis fugito devitans viribus Austrum: (195)
 quem si prospiciens vitaveris, omnia caute 440
 armamenta locans, tuto labere per undas.

Sin gravis inciderit vehementi flamine ventus,
 perfringet celsos defixo robore malos:
 ut res nulla feras possit mulcere procellas, (200)
 ni parte ex Aquilonis opacam pellere nubem 445
 coeperit et subitis auris diduxerit Ara.

Sin humeros medio in caelo Centaurus habebit,
 ipseque caerulea contextus nube feretur,
 atque Aram tenui caligans vestiet umbra, (205)
 ad signorum obitum vis est metuenda Favoni. 450
 Ille autem Centaurus in alta sede locatus,
 qua sese clarum collucens Scorpius infert.

Hunc subter partem praeportans ipse virilem
 »cedit, equi partes properans subiungere Chelis.
 »Hic, dextram porgens, quadrupes qua vasta (210)
 tenetur,« 455

quam nemo certo donavit nomine Graiûm,
 »tendit, et illustrem truculentus caedit ad Aram.

»Hic sese infernis de partibus erigit Hydra,«
 praecipiti lapsu flexo cum corpore serpens. (215)
 Haec, caput atque oculos torquens ad terga Nepai, 460
 convexoque sinu subiens inferna Leonis,
 Centaurum leni contingit lubrica cauda:

»in medioque sinu fulgens Cratera relucet.
 »Extremam nitens plumato corpore Corvus (220)
 »rostro tundit, et hic Geminis est ille sub ipsis 465
 »Ante Canem, Graio Procyon qui nomine fertur.«

Haec sunt, quae, visens nocturno tempore signa
 aeternumque volens mundi pernoscere motum,
 legitimo cernes caelum* lustrantia cursu. (225)
 Nam quae per bis sex signorum labier orbem 470

quinque solent stellae, simili ratione notari
 non possunt: quia, quae faciunt vestigia cursu,
 non eodem semper spatio portata teruntur.
 Sic malunt errare vagae per nubila caeli, (230)
 atque suos vario motu metirier orbes. 475

Hae faciunt magnos longinqui temporis annos,
 quum redeunt ad idem caeli sub tegmine signum:
 quare ego nunc nequeo totos evolvere cursus.
 Verum haec, quae semper certo volvuntur in orbe (235)
 fixa simul, magnos edemus gentibus orbes. 480

Quattuor, aeterno lustrantes lumine mundum,
 orbes stelligeri portantes signa feruntur,
 amplexi terras caeli sub tegmine fulti.
 E quibus annorum volitantia lumina nosces, (240)
 quae densis distincta licebit cernere signis. 485

Tum multos orbes magno cum lumine latos,
 vinctos inter se et nodis caelestibus aptos,
 atque pari spatio duo cernes esse duobus.
 Nec sic, nocturno cognoscens tempore caelum, (245)
 quum neque caligans deterisit sidera nubes, 490

nec pleno stellas superavit lumine Luna,
 vidisti magnum candentem serpere circum.
 Lacteus hic nimio fulgens candore notatur.
 Is non perpetuum detexens conficit orbem: (250)
quattuor huic simili nitentes mole feruntur: 495

sed spatio multum superis praestare duobus
 dicitur, et late caeli lustrare cavernas.

Quorum alter tangens Aquilonis vertitur auras,
 ora petens Geminorum illustria*. Tum genus
 ardens
 in sese retinens Aurigae portat utrumque. (255) 500
 Hunc sura laeva Perseus humeroque sinistro
 tangit: at Andromedae hic dextra de parte tenetur,

cui manus ad Boream, cubitus cui spectat ad Austrum,
 imponitque pedes duplices Equus: et simul Ales
 ponit avis caput, et clinato corpore tergum 505
 Anguitenens humeris connititur: illa recedens (260)
 Austrum consequitur devitans corpore Virgo.
 At vero totum spatium convestit et orbis
 magnu' Leo, et claro collucens lumine Cancér,
 in quo consistens convertit curriculum Sol 510
 aestivus, medio distinguens corpore cursus. (265)
 Hic totus medius circo disiungitur; iste
 pectoribus validis atque alvo possidet orbem.
 Hunc octo in partes divisum noscere circum
 si potes, invenies supero convertier orbe 515
 quinque pari spatio, partes tres esse relictas, (270)
 tempore nocturno quas vis inferna frequentat.

Alter ab infernis *contra* connititur austris.

Distribuens medium subter secatur hic Capri-
 cornum,
 atque pedes gelidum rivum fundentis Aquari, 520
 caeruleamque ferae caudam Pistricis et illum (275)
 fulgentem Leporem, inde pedes Canis, et simul
 amplam
 Argolicam retinet crebro cum lumine Navem:
 tergaque Centauri atque Nepai portat acumen:
 inde Sagittari defixum possidet arcum. 525
 Hunc, a clarisonis auris Aquilonis ad Austrum (280)
 cedens*, postremum tangit rota fervida Solis:
 exinde in superas brumali tempore flexus
 se recipit sedes: huic orbi quinque tributae
 nocturnae partes, supera tres luce dicantur. 530
 Hosce inter mediam in partem retinere videtur (285)
 tantus, quantus erit collucens Lacteus orbis.

In quo auctumnali, atque iterum sol lumine verno
 exaequat spatium lucis cum tempore noctis.
 Hunc retinens Aries sublucet corpore totus, 535
 atque genu flexo Taurus connititur ingens: (290)
 Orion claro contingens corpore fertur:
 Hydra tenet flexu; Cratera * et Corvus adhaeret:
 et paucae e Chelis stellae; simul Anguitenentis
 sunt genua, et summi Iovis Ales nuntius instat: 540
 propter Equus capite et cervicum lumine tangit. (295)
 Hosce aequo spatio devinctos sustinet axis,
 per medios summo caeli de vertice tranans.
 Ille autem claro quartus cum lumine circus
 partibus extremis extremos continet orbes, 545
 et simul a medio media de parte secatur, (300)
 atque obliquus in his nitens cum lumine fertur;
 ut nemo, cui sancta manu doctissima Pallas
 sollertem ipsa dedit fabricae rationibus artem,
 tam tornare cate contortos possiet orbes, 550
 quam sunt in caelo divino numine flexi, (305)
 terram cingentes, ornantes lumine mundum,
 culmine transverso retinentes sidera fulta.
 Quattuor hi motu cuncti volvuntur eodem.
 Sed tantum supera terras semper tenet ille 555
 curriculum, oblique inflexu tribus orbibus unus, (310)
 quanto est divisus Cancer spatio a Capricorno;
 at subter terras spatium par esse necesse est:
 et quantos radios iacimus de lumine nostro,
 quis hunc * convexum caeli * contingimus orbem, 560
 sex tantae poterunt sub eum succedere partes, (315)
 bina pari spatio caelestia signa tenentes.
 Zodiacum hunc Graeci vocitant, nostrique Latini
 orbem signiferum perhibebunt nomine vero:
 nam gerit hic volvens bis sex ardentia signa. 565

- Aestifer est pandens ferventia sidera Cancer. (320)
 Hunc subter fulgens cedit vis torva Leonis,
 quem rutilo sequitur collucens corpore Virgo.
 Exin proiectae claro cum lumine Chelae;
 ipsaque consequitur lucens vis magna Nepai. 570
 Inde Sagittipotens dextra flexum tenet arcum: (325)
 post hunc ore fero Capricornus vadere pergit:
 humidus inde loci collucet Aquarius orbe.
 Exin squamigeri serpentes ludere pisces:
 quis comes est Aries, obscuro lumine labens, 575
 inflexoque genu proiecto corpore Taurus, (330)
 et Gemini, clarum iactantes lucibus ignem.
 Haec Sol aeterno convestit lumine lustrans,
 annua conficiens vertenti tempora cursu.
 Hic quantus terris connexus pellitur orbis, 580
 tantumdem ille patens supera mortalibu' cedit*. (335)
 Sex omni semper cedunt labentia nocte,
 tot caelum rursus fugientia signa revisunt.
 Hoc spatium tranans caecis nox conficit umbris,
 quod supera terras prima de nocte relictum 585
 signifero ex orbe est et signorum ordine fultum. (340)
 Quod si Solis aves certos cognoscere cursus,
 ortus signorum nocturno tempore vises:
 nam semper signum exorians Titan trahit unum.
 Sin autem officiens signis mons obstruet altus, 590
 aut adiment lucem caeca caligine nubes: (345)
 certas ipse notas caeli de tegmine sumens,
 ortus atque obitus omnes cognoscere possis.
 Quae simul existant, cernes, quae tempore eodem
 praecipitent obitum, nocturno tempore nosces. 595
 Iam, simul ut supero se totum lumine Can-
 cer (350)
 extulit, extemplo cedit delapsa Corona,

et loca convisit cauda tenus infera Piscis.
Dimidiam retinens stellis distincta Corona
partem etiam supera, atque alia de parte repulsa
est: 600

quam tamen insequitur Piscis, nec totus ad um-
bras (355)

tractus, sed supero contactus corpore cedit.
Atque humeros usque a genibus, clarumque recondit
Anguitenens validis magnum a cervicibus Anguem.

lam vero Arctophylax non aequa parte secatur. 605
Nam brevior clara caeli de parte videtur, (360)

amplior infernas depulsus possidet umbras.
Quattuor hic obiens secum deducere signa

signifero solet ex orbi: tum serius ille,
quum supera sese satiavit luce, recedit, 640

post mediam labens claro cum corpore noctem. (365)
Haec obscura tenens convestit sidera tellus:

at parte ex alia claris cum lucibus errat
Orion, humeris et lato pectore fulgens,

et dextra retinens non cassum luminis ense. 645
Sed quum de terris vis est patefacta Leonis, (370)

omnia, quae Cancer praeclaro detulit ortu,
cedunt obscurata, simul vis magna Aquilae

pellitur, ac, flexo considens corpore, Nixus
iam supero ferme depulsus lumine cedit: 620

sed laevum genus atque illustrem linquit in altum (375)
plantam, Tum contra exoritur clarum caput Hydrae,

et Lepus et Procyon, qui sese fervidus infert
ante Canem: inde Canis vestigia prima videntur.

Non pauca e caelo depellens signa, repente 623
exoritur candens illustri lumine Virgo. (380

Cedit clara Fides Cyllenia, mergitur unda
Delphinus, simul obtegitur depulsa Sagitta,

atque Avis ad summam caudam primasque recedit
 pinnas et magnus pariter delabitur Amnis. 630
 Hic Equus a capite et longa cervice latescit: (385)
 longius exoritur iam claro corpore Serpens,
 Crateraque tenus lucet mortalibus Hydra.
 Inde pedes Canis ostendit iam posteriores,
 et post ipse trahit claro cum lumine Puppim: 635
 insequitur labens per caeli lumina Navis, (390)
 et iamiam toto processit corpore Virgo;
 haec medium ostendit radiato stipite Malum.

At quum procedunt obscuro corpore Chelae,
 existit pariter larga cum luce Bootes, 640
 cuius in adversum est Arcturus corpore fixus, (395)
 totaque iam supera fulgens prolabitur Argo:
 Hydraque, quod late caelo dispersa tenetur,
 nondum tota patet; nam* caudam contegit umbra.
Anguitenens autem renovata luce refulget. 645
 Iam dextrum genus et decoratam lumine suram
 erigit ille vacans vulgato nomine Nixus, (400)
qui Fidis Arcadicae semper confinia tangit:
 quem nocte exstinctum atque exortum vidimus una,
 persaepe ut parvum tranans geminaverit orbem. 650
 Hic genus et suram cum Chelis erigit alte;
 ipse autem praeceps obscura nocte tenetur,
 dum Nepa et Arcitenens invisant lumina caeli: (405)
 nam* se quum medium pandet Nepa, tollere vero
 in caelum totum exoriens conabitur Arcus. 655
 Hic tribus elatus cum signis corpore toto
 lucet, at exoritur media de parte Corona,
 caudaque Centauri extremo candore refulget. (410)
 Hic se iam totum caecas Equus abdit in umbras,
 quem, rutila fulgens pluma, praetervolat Ales. 660
 Occidit Andromedae clarum caput, et fera Pistrix

labitur, horribiles epulas funesta requirens.
 Hanc contra Cepheus non cessat tendere palmas. (445)
 Illa usque ad spinam mergens se caerula condit.
 At Cepheus caput atque humeros palmasque re-
 clinat. 665

Quum vero vis est vehemens exorta Nepai,
 late fusa volat: [in terras labitur unda,
 Orionque metu perculsus conditur una.
 Pace huius liceat caussam explicuisse timoris,
 Virgo, tua: mihi quaeso veni placata, Diana. 670
 Haec fama est hominum, haec] per terras fama va-
 gatur:

ut quondam Orion manibus violasse Dianam (420)
 dicitur, excelsis errans in collibus amens,
 quos tenet Aegaeo defixa in gurgite Chius
 Bacchica * quam viridi convestit tegmine vitis. 675

Ille feras vecors amenti corde necabat,
 Oenopionis avens epulas ornare nitentes. (425)
 At vero, pedibus subito percussa Dianae,
 insula discessit, disiectaque saxa revellens
 perculit, et caecas lustravit luce lacunas: 680

e quibus ingenti existit cum corpore prae se
 Scorpius infestus, praeportans flebile acumen. (430)

Hic valido cupide venantem perculit ictu,
 mortiferum in venas figens per vulnera virus:
 ille gravi moriens constravit corpore terram. 685

Quare cum magnis sese Nepa lucibus effert,
 Orion fugiens commendat corpora terris. (435)

Tum vero fugit Andromeda et Neptunia Pistris
 tota latet: cedit converso corpore Cepheus,
 extremas medio contingens corpore terras. 690

Hic caput et superas potis est demergere partes:
 infera lumborum numquam convestiet umbra. (440)

- Nam retinent Arctoe, lustrantes lumine suras.
 Labitur illa simul gnatam lacrimosa requirens
 Cassiepea neque, ex caelo depulsa, decore 695
 fertur: nam verso contingens vertice primum
 terras, post humeris eversa sede refertur. (445)
 Hanc illi tribuunt poenam Nereides almae,
 cum quibus, ut perhibent, ausa est contendere forma.
 Haec obit inclinata: at pars exorta Coronae est 700
 altera, cum caudaque omnis iam panditur Hydra.
 At Caput et totum sese Centaurus opacis (450)
 eripit e tenebris, linquens vestigia parva
 antepedum contexta, simul cum lumine pandit:
 ipse feram dextra retinet, *sed cetera magni* 705
expectant Arcus ortum. Prolabitur inde
 Anguitenens capite et manibus: profert simul Anguis
 iam caput et summum flexo de corpore lumen. (455)
 Hic ille exoritur converso corpore Nixus,
 alvum, crura, humeros simul et praecordia lu-
 strans, 710
 et dextra radios laeto cum lumine iactans.
 Inde Sagittipotens superas convisere luces
 institit, emergit Nixi caput et simul effert (460)
 sese clara Fides et promit pectore Cepheus.
 Fervidus ille Canis toto cum corpore cedit; 715
 abditur Orion: obit et Lepus abditus umbra;
 inferiora cadunt Aurigae lumina lapsu.
 Crus dextrumque pedem linquens obit infera Per-
 seus (465)
 in loca, tum cedens a puppi linquitur Argo.
 Inde obiens Capricornus ab alto, lumine pellit 720
 Aurigam, instantemque Capram, parvos simul Haedos,
 et magnam antiquo depellit nomine Navem.
 Obruatur Procyon: emergunt alite lapsu (470)

e terris Volucres : existit clara Sagitta.

At postquam superum convisit Aquarius orbem, 725
 Australisque Arae surgit sanctissima sedes,
 seque humero et pedibus primis Equus exserit alte :
 Centauri oppositam devolvit ad infera caudam
 nox caput et latos humeros et pectora magna
 non potis obscurare, et Hydrae quae proxima collo est 730
 subducit Spiram rutilantiaque ora recondit :
 cetera sed longum radianti lumine perstant,
 nec prius a superis cedunt cum semifero oris
 omnia, quam surgant geminato corpore Pisces.
 Surgit et Aegoceri vicinus ab aequore piscis, 735
 parte alia expectans instantis sideris ortum :
 sic humeri Andromedae, et cum lassis incluta palmis
 crura bipartito signorum tempore surgunt :
 quum primum planis Pisces oriuntur ab undis,
 Andromedes dextras dabitur tibi cernere partes ; 740
 at laevas Aries, linquens inferna locorum,
 ostendit terris. Illo sub tempore ferme
 hesperii servantem Aram confinia ponti,
 Perseaeque usque humeros Eoa in parte videbis.
 Hoc dubium est, cessansne Aries praecordia Persei 745
 attrahat, an Taurus : Tauro simul aethera lustrat.
 Sed non desinere haec Tauro exoriente putarim :
 nam vicina illis Aurigae sidera fulgent,
 quem tamen haud totum dias in luminis oras
 Taurus agit, Geminis sed enim completur in ipsis. 750
 Sed duplices Haedi, et cum planta Capra sinistra
 cum bove se tollunt : tunc terga immania Pistrix
 erigit et caeli splendentem in fornice caudam.
 Occidit ipse etiam prima iam parte Bootes.
 Quattuor hunc lato via condunt sidera ponto, 755
 laevaue in occiduae constans subvolvitur Ursae.

*Ambo pedes usque ad geminum genus Anguitenentis
cedentes caelo, atque immensa sub aequora lapsi,
surgentes alibi poterunt monstrare Gemellos.*

*Iam lateri Pistrix nulli vicina videtur, 760
mox visenda tamen, quum iam fluvii agmina prima
in medio venient nautae cernenda profundo,
qui signum exspectans magnum manet Oriona;
nempe iter ut ralis et noctis mensura patescat,
qualia plura hominum generi dii signa dederunt. 765*

262. III. PROGNOSTICA.

ARGUMENTUM.

Hoc carmine, *Φαινομένων* subiuncto, Aratus Eudoxo duce de orbibus caelestibus, de stellis singulorum quorumque signorum comitibus, et de portentis, quae ipse *Διοσημεία* i. e. *Διός* s. caeli signa, Cicero et Avienus *Prognostica* nominant, deinceps exposuit. Haec Tullius, ut videtur, admodum adolescentulus interpretatus est (N. D. l. II. c. 41.), et aetate iam proventus fortasse recensuit (ad Att. l. II. ep. 1.). Tulliani autem carminis exiguae sunt reliquiae: Vv. 132. sq. e Priscian. l. X. c. 2. §. 11. — V. 160. ex Eiusd. l. XVI. c. 2. §. 16. et l. XVIII. c. 21. §. 172. — Vv. 177-182. e Cic. de Div. l. I. c. 7. §. 13. — Vv. 183-185. Indid. c. 8. §. 14. — Vv. 216-218. Indid. c. 9. §. 15. — Vv. 219-224. Indid. c. 8. §. 14. — Vv. 225 sq. Indid. c. 9. §. 15. — Vv. 322-324. Ind. c. 9. §. 15. Cetera cursivis expressa typis supplementa sunt Grotii.

*Primum equidem modicae parent quum cornua Phoebes
aequore ab Hesperio, nascentem cernere mensem est:
at quum prima deae tenuem lux emovet umbram,
luna tibi quartam properabit reddere lucem.
Dimidia octavam, medium sax integra mensem 5
denotat atque alias aliis variata figuris*

- venturi numerum solita est narrare diei.*
Nempe extrema tibi poterunt edicere noctis
signiferi partes, magnum qui digerit annum.
Quin et plantandi cum tempore tempus arandi 10
Iuppiter e celso cunctis monstravit Olympo.
Navita venturos e caelo providet imbres,
et catus in medio saevos timet aequore nimbos,
Arcturum observans, et cetera sidera ponto
aut crepera luce aut primis exacta tenebris. 15
Scilicet haec longo rota fervida Solis in anno
permeat, aut pelago candens quum surgit Eoo,
aut ruber occidui quum mergitur aequoris undis,
cuncta suam spectant dum caeli sidera lucem.
Scire tibi hoc facile est: namque isthaec omnia mon-
strant 20
bis quini atque novem Phoebui luminis orbes.
Quid ferat Orion a zona clarus ad imum,
iam nosti et rabido flagrantem Sirion aestu,
iam varias sortes terrae et maris e Iovis astris
nosse potes stellisque tridentiferi Neptuni. 25
His operam nava: nec sit tibi quaerere durum,
si te sollicito cupias committere ponto,
quae tibi vel fluctus vel venti flamina monstrent.
Est labor hic parvus: non praemia parva labori,
grandiaque assiduas edulcant gaudia curas, 30
ipse etenim sese servat sibi, servat et illum,
quem monet horrendum, sapiens, vitare periculum:
saepe adeo navem pelago sub nocte serenam
subducit, metuens venturam mane procellam.
Tertia nunc illam, nunc quarta Aurora videbit: 35
nunc subita incautos veniet super. Omnia nondum
Iuppiter humanum docuit genus: abdita caecis
multa latent tenebris, quae, quum volet, ipse docebit

- altitonans, qui nos praeclaris undique signis
 adiuvat et sortis tradit monumenta futurae.* 40
*Multa monet facies aut dimidiata Dianae,
 aut utraque augens aut aucto lumine fulgens.
 Multa etiam Eoa surgens Sol aureus ora,
 occiduamve petens: et sunt etiam altera signa,
 plurima quae noctu vel clara luce videntur.* 45
*Observe primum nitidae duo cornua Lunae,
 illam alias alio depingit lumine Vesper,
 et diversa redit variatae forma Dianae,
 quum primo crescit, quum quarta et tertia fulget.
 Haec etiam instantem poterit tibi ducere mensem;* 50
*tertia nam tenui, sed puro sidere fulgens
 suda erit: at raro paullum perfusa rubore
 ventosa est: nullo si cornua acumine surgant,
 quartaque quae sequitur crasso sax langueat igni,
 aut Austro aut pluviae properis obtunditur undis.* 55
*Quod si nec nutent nascentis cornua Lunae,
 tertia nec iaceat resupina per aethera Phoebe,
 cornua sed recte per caelum prona ferantur,
 cras Tartessiacis Zephyrus spirabit ab oris.
 At quum recta etiam quarta sub luce renidet,* 60
*collectam metues pluviam, tunc omnia nimbo
 fervere deciduo cernes: cornu altius abde —
 inflexum Borean, resupinum parturit Austros.
 Sed si post triduum lunam ruber ambiat orbis,
 tempestas pelago, tempestas imminet agris:* 65
*quoque rubor maior, maior solet esse procella.
 Bis quum dimidio, quum pleno lumine fulget,
 aspice quum crescit, quum cornua prisca resumit,
 aspice: signa tibi color haud dabit irrita mensis.
 Namque auram facies portendit pura serenam;* 70
at quum tota rubet, furibundos indicat Austros;

imber erit, nigro si sit variata calore.
 Tempora sed tantis non sunt paria omnia signis.
 Nam quae quarta tulit Phoebe vel tertia, durant
 dimidiam ad Lunam, quae dimidia, omnia tendunt 75
 ad plenam; quae plena dedit, spectare videntur
 dimidiam rursum, et quae tunc praebentur ab illa,
 excipiet moribunda aut quarta aut tertia mensis.
 Si parilis totam Latoida circulus ambit,
 aut terni geminive utraque ex parte locati; 80
 unicus aut ventos nobis aut indicat aethram:
 disruptus ventos evanidus indicat aethram,
 horriferos nimbos geminatus praemonet orbis,
 maioresque trahit triplicata corona procellas;
 maiores, si nigra iacet, si scinditur ultro. 85
 Haec tibi vel mensis vel Phoebe menstrua dicent.
 Nec Solem gemina spectare in littoris acta
 poeniteat: solem certissima signa sequuntur:
 quum surget gelidis et quum se condet in undis.
 Nolim interstinctam, quum deseret aequora, lucem 90
 cernere, si Soles optem radiare serenos;
 malim unum nullis maculis spectare colorem:
 si iuga demat equis pacato lumine Titan,
 blandus et Hesperium subeat sine nubibus aequor,
 pulchra serena die poteris sperare sequenti. 95
 Non ita si recavus summo de margine surgat,
 fulgeat aut sparsis radiis: pars tendat ad Austrum,
 pars eat ad Borean mediusque renideat orbis;
 tunc aut suspectus tibi sit Notus aut gravis imber.
 Ut videas, subsitne suo lux splendida Soli, 100
 inspicere Solem ipsum (namque is certissimus auctor),
 inspicere, num rubeat, (feri quod saepe videmus:
 creber enim educit contracta nube ruborem):
 an niger obscuret faciem: niger indicat imbres,

- rubraque venturos species denuntiat Euros.* 405
Sin ruber incipiet color immiscerier atro,
omnia tunc Borea pariter pluviaque videbis
fervere: sin radiis coëant crescantque sub unum,
quum pelago Titan terrisve admovent orbem,
aut lateat victus per nubila sive relictæ 410
nocte petens lucem, seu noctem luce relictæ,
illa dies pluvias et quæ nascetur ab illa
proferet: Eoo nec si praeceuntia caelo
nubila Sol radiis picto disiecerit astro,
sis pluviae ignarus: si se Titanius orbis 415
Eoo late diffuderit aequore surgens,
inde magisque magisque exsparsum contrahat ignem,
dulcior aethra subest, pluvio se tempore quamquam
abdiderit Phoebus: si caelo decidit imber,
ex imbi alterius sortem te quaerere lucis 420
nubilaque et solem moneo spectare cadentem.
Nam si nigrae obiens condatur carcere nubes
Phoebus et exiguo radii fulgore micantes
immensum nebulis circumfundantur in orbem,
non erit alterius melior fortuna dici. 425
Purus ad hesperias si Sol labatur in undas,
quumque parat terris in aquas migrare relictis,
vicinae rubeant nubes, non crastinus imber,
non tibi nocturno est metuendus tempore nimbus.
Si Solis radii nigris absconsa tenebris 430
marcentes nitido depromant lumina caelo,
»ut quum luna means Hyperionis officit orbi,
»stinguuntur radii caeca caligine tecti;«
aut Phoebo instantem tardanti reddere lucem,
se toto fundant lute ignea nubila caelo, 435
non sicco praegnans arebit pulvere tellus,
nec tibi, si, superis quum Sol est proximus oris,

obscura radios praeceuntes luce videbis,
 sit pudor aut pluviam aut ventos vitare futuros.
 Quoque adeo surgens primo iubar aequore condunt 440
 maiores tenebrae, maior supereminet imber.
 Sin tenui lateant radii caligine, qualis
 est tenerae facies nebulae et subtilibus umbris,
 venturus rapidis Sol obscurabitur Austris.
 Sed neque, si cingat nigro splendore corolla, 445
 suda dabit, quoque est Solis vicinior astro,
 quo nigrior peior: binae saevissima signa.
 Aspice, num, terras quum Sol petit aut petit undas,
 erubeant nubes (dixere παρίγια Graii),
 a Borea aut Austro aut a Borea et ab Austro; 450
 aspice, et hanc secors non umquam neglige curam.
 Namque utrumque facis, si nubila surgere cernes
 aemula Phoebeae mediumque apud aequora Phoebum,
 nulla mora est, subito densissimus ingruit imber.
 Sin Boreas unam caeli sub culmina nubem 455
 emittat, metue a Borea, sin Auster, ab Austro.
 Iunctus erit nimbus, si iunctae nubibus undae.
 Quin etiam occidui spectabis littoris ora,
 certa tibi occidui monstrabit littoris ora.
 »At vero tenui caligans lumine Phatne« 460
 signa dat in Cancro spectans Aquilonia flabra
 et geminae tenui stellae fulgore micantes:
 has non distantes nimium nimiumve propinquas
 dispescit spatium cupido non latius uno:
 illa subit Borean, subit haec vicinior Austrum. 465
 Has Asinos dicunt, mediam Praesepe vocarunt,
 quod subito liquidas saepe evanescit in auras,
 quum caeli nituit genitabilis aura sereni,
 coniungens geminos subtracto sidere Asellos:
 postilla undosam poteris spectare procellam. 470

*Si nigra sit Phatne, geminis color unus in astris:
sin niteat, pluviis declivibus arva madebunt.*

*Si Boreae propior languenti torqueat igne
nube latens caeca, niteat vicinior Austro,
par metuisse Notum est; contra hic si marceat, ille 175
fulgeat, a saevo ventos Aquilone notabis.*

»Atque etiam ventos praemonstrat saepe futuros
»inflatum mare, quum subito penitusque tumescit,
»saxaque cana salis niveo spumata liquore
»tristificas certant Neptuno reddere voces; 180

»aut densus stridor quum celso e vertice montis
»ortus adaugescit scopulorum saepe repulsus.
»Cana fulix itidem fugiens e gurgite ponti
»nuntiat horribiles clamans instare procellas,
»haud modicos tremulo fundens e gutture cantus.« 185

*Cepphum etiam videas caelo volitare sereno
contra venturos connixum corpore ventos:
saepe feras anates cernas mergosve relicto
aequore mox tremulis tellurem plangere pennis;
ad iuga se supera montis distendere nubem: 190*

*quin etiam pappi, senium canentis acanthae,
dant venti indicium, numero quum forte videntur
innumero placidi fluitare per aequora ponti.
Immo adeo ex illa, volitant qua dira per aestum
fulgura, parte potes venturos noscere flatus. 195*

*Si videas stellis noctis volitare per umbram
praecipites longosque a tergo albescere tractus,
hoc iter emensi venient per inania venti.
Si varia varias videas ex parte cadentes
in terras ruere et caeli per nubila ferri, 200*

*discordes tendent animae in diversa locorum,
et vario humanas percellent flamine mentes.
Fulmen ubi ex Euro, fulmen volitabit ab Austro,*

- et Zephyro horriferisque Arctoi Aquilonis ab auris,
 tunc nautae pavidos penetrat tremor algidus artus. 205
*O utinam pelago ne tunc obsessus et imbre
 mixta perhorrescat densatus fulgura nimbis!*
*Saepe etiam pluvia poteris spectare futura
 nubila ceu lanæ per caelum vellera ferri:*
tum gemino cingit caelum Thaumantias arcu 210
aut aliqua atratam praeducit stella corollam:
*crebra etiam volucris falsas et crebra palustris
 haurit aquas potasque sitit vehementius undas.*
*Saepe etiam pluviae praenuntia venit hirundo,
 limosam tumido protundens ventre paludem.* 215
 »Vos quoque signa videtis, aquae dulcis alumnae,
 »quum clamore paratis inanes fundere voces,
 »absurdoque sono fontes et stagna cietis.
 »Saepe etiam pertriste canit de pectore carmen,
 »et matutinis acedula vocibus instat, 220
 »vocibus instat et assiduas iacit ore querelas,
 »quum primum gelidos rores Aurora remittit:
 »fuscaque non umquam cursans per littora cornix
 »demersit caput et fluctum cervice recepit:
 »mollipedesque boves spectantes lumina caeli, 225
 »naribus humiferum duxere ex aëre sucum.«
*Saeptius et tectis effert penetralibus ova
 angustum formica terens iter, undique et albos
 mille pedes circa muros cernuntur iuli,
 quaeque nigrae veteres dixerunt viscera terrae.* 230
*Tunc quoque cristatae soboles gallina volucris
 ore pedes legit et crocitans e gutture rauco
 expressit sonitus undae stillantis in undam.*
*Corvus et atratis velata monedula pennis
 venturo terras madituras imbre monebunt,* 235
accipitrum in morem si magnis garrula turmis

- agmina concelebrent: gravibus vox aemula guttis
 corvorum pluvias praedixit saepe futuras,
 aut adeo streperas gaudens coniungere voces
 increpuit crociens densis exercitus alis.* 240
*Tunc mansuetae anates atque intra limina degens
 graculus assiduis quatiunt suggrundia pennis:
 tunc fulicae magnis poscunt clamoribus undas:
 haec ne, si pluviae cupies cognoscere sortem,
 despicias, nec quum solito maioribus ausis* 245
*purpureum muscae certant haurire cruorem:
 aut nocte incipiunt putres concreescere fungi,
 ardenti in testa gelidae vel tempore brumae,
 num se submisit sublimes ardor in auras,
 et nunc deciduos ignes vomuere lucernae* 250
*ampullis similes tenuesve a lumine summo
 dimanant radii, seu forte aestate serena
 conspicias densas anatum volitare catervas,
 aut igni appositas multo cum lumine cernis
 scintillare ollas et multo ex aere lebetes:* 255
*in cinerive vides rutilas carbone tepenti
 effervere notas, forma non dispare cenchris.
 Haec catus observa et pluviam sperare memento.
 Infima si montis videas sola cuncta tenebris
 et caeca obvolvi nebula summumque cacumen* 260
*nulla nube premi, candenti fide sereno.
 Fide sereno etiam, ponti super aequora ferri
 nubila si cernas, sed nondum vergere in altum,
 ceu pelago eminulas videas consurgere rupes.
 Quum renitet sudum, venturam inquire procellam: 265
 quumque procella furit, sudum: atque ante omnia
 Phatnen
 aspice, quae curvi conclusa est sidere Cancri,
 primum adeo abstersis quum fulget pura tenebris:*

hac pura subito tempestas horrida cedit.

Hinc tacite in lychnis flammae, blandumque susur-
rans 270

noctua sub mediam noctem, marcescere sensim
horrisonas monstrant hiemes, et vespere sero
voce canens varia placidum cornicula carmen.

Rauca etiam primum soli tunc murmura corvi
ingeminant et se magno post agmine iungunt, 275

atque alacri subeunt nocturna cubilia turma
cantantes multum: multum gaudere putares,
sic laetos mixtim iactant super aethera cantus:

et vel in aeriis ramis vel in arbore summa
concutiunt reduces Eo tempore pennas. 280

Tunc immensa gruum videas veniente sereno
agmina prolixo ferri super aëra tractu,
nec semel inceptum verso pede flectere cursum.

Si subito astrorum nitidum iubar obscuretur,
nec densae abscondant atra caligine nubes, 285

nec nebulis, nec sint victrici obnoxia lunae,
inelyta sed proprio marcescant sidera motu,

tunc tibi non placidam promittit Iuppiter aethram,
sed tristes auras; caeli regione sub una

immo tam videas illo quoque tempore nubem, 290
praeterlapsam aliam atque aliam post terga sequentem.

Ibit et ad pastum magnis clangoribus anser;
saecula passa novem cornix tibi signa procellae

nocte dabit stridens serumque monedula cantans,
et surgente die passer reliquaeque volucres 295

aequora linguentes: tunc et spelaea subibit
orchilus et recavas latebras anquiret eritheus,

nocturnoque satur condetur graculus antro.
Quum fera tempestas instat, nullae undique ceras

Phoenicias variarum opium struxere catervae, 300

*mellifico ast intus sese accinxere labori:
atque iter inceptum refugo per aperta volatu
Strymoniae rupere grues et terga dederunt.
Nec levis implacido quum fertur aranea caelo,
aut invita nitet manantis flamma lucernae, 305
aut tenuis cinerem percurrit fulgor ab igni,
neglige saevam hiemem. Sed quid documenta futuri
multa tibi referam? cinis (et quid filius illo?)
concretus nimium niveos denuntiat imbres:
praemonet hos et fax nocturni conscia pensi, 310
quum milio paribus candent elychnia signis,
tunc spisso veniet glacialis ab aethere grando,
quum nitet extremus candenti lumine carbo,
sed medius nebulae tenui velatur amictu.
Non caruit signis, quae non et fructibus, ilex, 315
non nigra lentiscus: ne forsitan inutilis aestas
efflueret manibus, crebrum monuere colonum.
Quum nigra densatis curvatur glandibus ilex,
invocat hibernae gelidissima tempora brumae.
Sin modicos radix emittat vivida fructus; 320
nullo obsessa situ tellus florebit aristis,
»iam vero semper viridis semperque gravata
»lentiscus triplici solita est grandescere fetu,
»ter fruges fundens, tria tempora monstrat arandi: «
nam tres esse ferunt promenti vomeris horas, 325
primus habet primam fructus mediusque secundam,
tertius extremo fetus respondet aratro.
Si gravida egregios glandis lentiscus acervos
proferat, hoc largas sperabis ab omine messes,
et modica modicam parca praenoscere parcam 330
glande potes: terno pariter quae tempore floret
squilla tibi dicet, quo surgant mergite culmi;
nam quaecumque avidum lentiscus feta colonum*

- praemonuit, squillae poterunt tibi dicere flores.*
Si crebra auctumno videas pereunte moveri 335
agmina vesparum, subitae se frigora brumae,
ante etiam Hesperio quam surgant Pleiades ortu,
praecipitant densoque ruit cum turbine vortex.
Si porcae turpes et oves gracilesque capellae
expectare mares aveant genitalibus arvis, 340
concubitusque novos semper iam nota voluptas
sollicitet, simili brumam ratione notabis.
Si videt in Venerem tardas, nec sponte moveri,
securas nimium generis, cui pallia desunt,
gaudet inops, hiemes iussus sperare serenas, 345
gaudet et assueta gruibus venientibus hora
tempora qui servat, tardis et tardus arator:
namque grues venturae imitantur tempora brumae:
si subito vendunt densisque per aëra turmis,
immitis festinat hiems; sit tardius illae 350
agmine non uno, non uno tempore tendunt,
lenis hiems serum veniens sata sera iuvabit;
si gravido auctumno pecudes et bucera saecula
effodiant pedibus glebas obnixaque vento
sustentent capita, horrendis furibunda procellis 355
surgit hiems, nostros fugiet quum lucida visus
Pleias et miseros vexabit bruma colonos,
non tenerae plantae, flavo non utilis arvo.
Quin potius totis iaceat nix plurima terris,
quum nondum grandes culmus distinguit aristas, 360
ut beet agricolam multo cum senore tellus.
Nolim equidem gemini pluresve unusve cometes
flammiiferum ducant spatioso limite crinem,
ne sitiât toto tellus male fertilis anno:
nec qui continuam proscindit vomere terram, 365
si forte emittat volucres circumflua multas

insula, laetetur: timeat magis: obsita multo
 ne squalore seges vanis eludat avenis
 spes tumidas domini: sed ubi conspexerit illas,
 gaudeat upilio, quando tunc lacte recenti 370
 implebunt multum niveae mulctralia vaccae.
 Sic, miserandum! alios alienis vivere damnis
 nos voluere dii et semper contraria vota
 fundere et exiguis vanas spes pascere signis.
 Venturas hiemes pecoris didicere magistri — 375
 quum depulsi ovium properant ad pabula fetus,
 lanigerique duces pecoris cum fortibus agnis
 innixi gemino ludunt per compita cornu
 hirsutosque pedes multo cum pulvere iactant,
 cornigeri binos ductores, quattuor agni; 380
 aut ubi iam sero processit Vesper Olympo,
 inviti stabulum repetunt atque obvia carpunt
 gramina nec missos curant in terga lapillos.
 Saepe etiam instantem minitari dira procellam
 ruricolae docuere boves, quum lingere tentant 385
 posteriora pedum glabris vestigia linguis,
 aut dextrum in stabulo ponunt latus: hisce magistris
 stivae opus inceptum differt longaevus arator.
 Saepe etiam insolito mugitu pascua complent,
 quum stabula et notos repetunt armenta penates, 390
 floridaque invitae liquentes prata iuvencae
 ante feras cupiunt ventrem saturasse procellas:
 nec levis iliceis nimium capra dedita ramis
 suda monet, multo nec circumfusa lutosus.
 Si secum in campis ululet solusque pererret 395
 arva ignota lupus, quem dira coegit egestas
 non vitare homines, propiusque accedere suasit
 mendico similem, et dignam conquirere praedam,
 tertius aequoreis quum surget Lucifer undis,

horrida tempestas instat: sic cetera cuncta 400
ventique pluviaeque et saevae signa procellae
ipsa sequensve dies aut tertia perficit Eos.
Quin etiam parvos, despecta animalia mures
confremere et laetas visos ductare choreas
usibus edocti non contempsere priores 405
sollicitosque canes; gemino pede nam sola terrae
tum canis infestat, saevas praenuntiat auras.
Tunc etiam aequoreis exsurgit Cancer ab undis,
solus et in sicca secum spatiatum arena:
inde domus socii mures e mollibus herbis 410
componunt pedibus lectos pluviamque futuram
venturasque hiemes gaudent eludere somnis.
Haec ne despicias: sed signum iungere signo
esto memor geminis rem praesignantibus unam,
spes subeat: ternis rata sit fiducia signis. 415
Quin et praeterito quaecumque notaveris anno,
confer et observa, quis sidera quaeque diebus
humanos fugiant visus fugiantve tenebras,
quidve astrum moneat: nec sit tibi quaerere durum,
quid vel nascenti primum vel quarta cadenti 420
mense ferat; luces namque hae, ceu vincula menses
connectunt geminos atque octo noctibus aether
lubricus est, tecta Phoebe quum luce laborat.
Quae tu si totum fueris speculatus in annum,
certa tibi certum promet praesagia caelum. 425

IV. CICERONIS ACADEMICORUM FRAGMENTA INCERTAE

SEDIS.

1. In montes patrios et ad incunabula nostra.

(Cic. ad Att. l. II. ep. 8. §. 3.)

2. Caprigeni pecoris custos de gurgite vasto.

(Priscian. l. VI. c. 1. §. 3. e Cic. Progn.)

3. Quem neque tempestas perimet, neque longa
vetustas

interimet, stinguens praeclara insignia caeli.

(Idem. l. X. c. 2. §. 11. p. 480. ed. Krehl.)

4. Navibus absumptis fluitantia quaerere aplustra.

(Idem l. VII. c. 15. §. 74. p. 342. ed. Krehl.)

263. 264. V. UXORIUS ET VI. NILUS.

ARGUMENTUM.

Iul. Capitolinus in Gord. c. 3. „Adolescens, inquit, quum esset Gordianus — poemata scripsit, quae omnia exstant, et cuncta illa, quae Cicero ex Demetrio et Arato: et Alecyonas, et Uxorium, et Nilum; quae quidem ad hoc scripsit, ut Ciceronis poemata nimis antiqua viderentur.“ Quid? ex Demetrio Comico comoediam, ut Kordesio videtur? At si fides est Salmasio et Casaubono, Capitolinus scripsit: „cuncta illa, quae Cicero edidit, Marium et Aratum et Alecyonas et Uxorium et Limona.“

265. VII. LIMON.

ARGUMENTUM.

Hoc carmine Tan. Faber Ciceronem suspicatur complexum esse epigrammata in viros clarissimos. Hoc epigramma in P. Terentium, quod in Terentii vita, quae Suetonium habet auctorem, c. 5. exstat, fuerunt, qui nescio quo a Grammatico confictum putarent. Sed hoc ipsum non modo C. Iul. Caesar imitatus est, eodem usus exordio, (cf. Sueton. ibid.) sed etiam Ausonius in Protrepico:

Tu quoque, qui Latium lecto sermone, Terenti—

Tu quoque, qui solus lecto sermone, Terenti,
conversum expressumque Latina voce Menandrum
in medio populi sedatis vocibus effers,

quidquid come loquens atque omnia dulcia dicens*

— Sic Dan. Heins. linquens in Mes. —

(Sueton. vita Terent. c. 5.)

266. VIII. MARIUS.

ARGUMENTUM.

Marium municipalem annum Cicero cecinit non multo ante quam libros de Legg. scribere institueret, (v. Haupt Verhändd. d. K. G. der Wissenschaften II. 54. a. 1847.) fere 698. U. (cf. Corrad. Quaestur. p. 262. Ern.)

1. Nuntia fulva Iovis miranda visa figura.

(Cic. de Legg. I. I. c. 1. §. 2.)

2. Hic Iovis altisoni subito pinnata satelles,
arboris e trunco serpentis saucia morsu,
subigit ipsa feris transfigens unguibus anguem
semianimum et varia graviter cervice micantem,
quem se intorquentem lanians rostroque cruentans,
iam satiata animos, iam duros ulta dolores,
abiicit efflantem, et laceratum affligit in unda,
seque obitu a solis nitidos convertit ad ortus.
Hanc ubi praepetibus pennis lapsuque volentem
conspexit Marius, divini numinis augur,
faustaue signa suae laudis reditusque notavit:
partibus intonuit caeli pater ipse sinister.
Sic aquilae clarum firmavit Iuppiter omen.

(Cic. de Divin. I. I. c. 47. §. 106.)

3. Tunc se fluctifrago* tradit mandatque paroni.

(Isidor. Orig. I. XIX. c. 1.)

IX. DE SUO CONSULATU.

ADNOTATIO.

Cicero de consulatu suo s. de rebus, quas consul anno U.
691. gesserat, ipse primum Graece scripsit commentarium ante

mensium Iunium anni 694. (cf. ad Att. l. II. ep. 1. init. et Dio lib. XLVI. c. 21.) mox Latinum carmen, ut videtur, tripartitum (vid. ad Att. l. I. ep. 19. §. 8.) cecinit. Scripsit iisdem de rebus etiam epistolam ad Pompeium, quam vetus scholiastes quidam, ut Maio videtur, Asconius, (ad or. pr. Plancio c. 34. p. 177. ed. Mai.) voluminis instar fuisse testatur. (Cf. Cic. or. pr. Sulla c. 24.) Commentarium autem ἱστορικόν magis, quam ἱκνωμαστικόν fuisse, ipse ibidem significat. Ac quantum Plutarchus ei fidem habuerit, videre licet e Caesaris vit. c. 8. Ceterum de Ciceronis consulatu Atticus eodem tempore Graece exposuit. Idem ut Posidonius Rhodius faceret, optare se professus est Cicero ad Att. l. II. ep. 1. Ut iisdem de rebus memoriae proderet, Luceium pulchella illa, quam ipse quidem praedicat, epistola (ad Dio. l. V. ep. 12.) flagitavit anno U. 798.

267. LIBER I.

Servius ad Virg. Ecl. VIII. v. 105. sq. p. 47.: Adspice, corripuit tremulis altaria flammis Sponte sua — haec adnotat: Sine igne subito ex ipsis cineribus flamma emersit. Hoc uxori Ciceronis dicitur contigisse, quum peracto sacrificio libare vellet, in cinerem ex ipso cinere flamma surrexit, quae flamma eodem anno consulem futurum ostendit eius maritum: sicut Cicero in suo testatur poemate.

268. LIBER II.

Libro II. Cicero Uraniam Musam loquentem induxit (de Div. l. I. c. 11. §. 17. cf. ad Q. frat. l. II. ep. 9. §. 1.). Ibidem (ad Q. fr. l. I.) si titulus libri Malespinae coniectura recte est restitutus, extremi libri (II. an tertii, incertum) memoratur oratio Iovis.

Principio aethereo flammatus Iuppiter igni
vertitur et totum collustrat lumine mundum,
menteque divina caelum terrasque petessit:
quae penitus sensus hominum vitasque retentat,
aetheris aeterni septa atque inclusa cavernis.
Et, si stellarum motus cursusque vagantes
nosse velis, quae sint signorum in sede locatae,
(quae verbo et falsis Graiorum vocibus errant,

re vera certo lapsu spatioque feruntur:)
omnia iam cernes divina mente notata. 10
Nam primum astrorum volucres, te consule, motus
concursusque graves stellarum ardore micantes
tu quoque, quum tumulos Albano in monte nivales
lustrasti et laeto mactasti lacte Latinas,
vidisti, et claro tremulos ardore cometas, 15
multaque misceri nocturna strage putasti:
quod ferme dirum in tempus cecidere Latinae,
quum claram speciem concreto lumine luna
abdidit, et subito stellanti nocte perempta est.

Quid vero Phoebi fax, tristes nuntia belli, 20
quae magnum ad columen flammato ardore volabat,
praecipites caeli partes obitusque petessens:
aut quum terribili percussus fulmine civis
luce serenanti vitae lumina liquit:
aut quum se grvido tremefecit corpore tellus? 25
Iam vero variae, nocturno tempore visae,
terribiles formae bellum motusque monebant:
multaque per terras vates oracula furenti
pectore fundebant, tristes minitancia casus:
atque ea, quae lapsu tandem cecidere vetusto, 30
haec fore, perpetuis signis clarisque frequentans
ipse deum genitor caelo terrisque canebat.
Nunc ea, Torquato quae quondam et consule Cotta
Lydius ediderat Tyrrhenae gentis haruspex,
omnia fixa tuus glomerans determinat annus. 35
Nam pater altitonans, stellanti nixus Olympo,
ipse suos quondam tumulos ac templa petivit,
et Capitolinis iniecit sedibus ignes;
tum species ex aere vetus generosaque * Nattae
concidit, elapsaeque vetusto numine leges: 40
et divum simulacra peremit fulminis ardor.

Hic silvestris erat, Romani nominis altrix,
Marta, quae parvos Mavortis semine natos
uberibus gravidis vitali rore rigabat:
quae tum cum pueris flammato fulminis ictu 45
concidit, atque avulsa pedum vestigia liquit.
Tum quis non, artis scripta ac monumenta volutans,
voces tristificas chartis promebat Etruscis?
Omnes civili generosa ab stirpe profectam
vitare ingentem cladem pestemque monebant: 50
vel legum exitium constanti voce ferebant,
templa deumque adeo flammis urbemque iubebant
eripere et stragem horribilem caedemque vereri:
atque haec fixa gravi fato ac fundata teneri,
ni post, excelsum ad columnen formata decore, 55
sancta Iovis species claros spectaret in ortus:
tum fore, ut occultos populus sanctusque senatus
cernere conatus posset, si, solis ad ortum
conversa, inde patrum sedes populique videret.
Haec, tardata diu species multumque morata, 60
consule te tandem celsa est in sede locata:
atque una fixi ac signati temporis hora
Iuppiter excelsa clarabat sceptrum columna:
ac clades patriae, flamma ferroque parata,
vocibus Allobrogum patribus populoque patebat. 65
Rite igitur veteres, quorum monumenta tenetis,
qui populos urbesque modo ac virtute regebant;
rite etiam vestri, quorum pietasque fidesque
praestitit ac longe vicit sapientia cunctos,
praecipue coluere viginti numine divos, 70
haec adeo penitus cura videre sagaci,
otia qui studiis laeti tenuere decoris,
inque Academia umbrifera nitidoque Lyceo
fuderunt claras secundi pectoris artes.

E quibus ereptum primo iam a flore iuventae, 75
te patria in media virtutum mole locavit.

Tu tamen anxiferas curas requiete relaxa,
quod patriae voces studiis nobisque sacraſti.

(Cic. de Div. l. I. c. 11-13. §. 17-22. Lact. Inst. div. l. III. c. 17.)

Atque animo pendens noctu eventa timebat.

(Non. v. Eventus p. 204.)

269. LIBER III.

Interea cursus, quos prima a parte iuventae,
quosque adeo consul virtute animoque petisti,
hos retine, atque auge famam laudesque bonorum.

(Cic. ad Att. l. II. ep. 3. §. 3.)

FRAGMENTUM INCERTAE SEDIS.

In montes patrios et ad incunabula nostra.

(Cic. ad Att. l. II. ep. 5. §. 3.)

270. DE SUIS TEMPORIBUS.

De suis temporibus Cicero tres carminum libros se scripsisse ipse testis est (ad Div. l. IX. ep. 9.). Hos meritorum Lentuli erga se et suae in hunc pietatis testes esse voluit. Itaque non de consulatu tantum, sed etiam de exilio et de reditu in patriam suo his in libris cecinisse putandus est. Eorundem autem confectio cadit in annum U. 700. quo cons. fuere Domitius et Appius Pulcher.

1. Cedant arma togae, concedat laurea laudi.

(Quinctil. l. XI. c. 1. §. 24. Cic. de Off. l. I. c. 22. §. 77. Idem in Pison. c. 3. §. 73. sq. Idem Philipp. II. c. 8. §. 20. Idem in Salust. c. 2. §. 7. Salust. in Cic. c. 3. §. 6. Serv. ad Virg. Aen. l. I. v. 1. Plutarch. Compar. Cicer. cum Demosth. c. 2.)

2. O fortunatam natam me consule Romam!

(Quinctil. l. c. Idem l. IX. c. 4. §. 41. Iuvenal. Sat. X. v. 122. Salust. in Cic. c. 3. §. 5. Cic. in Sal. c. 2. §. 7. Diomed. l. II. p. 461.)

3. Iovem illum a quo in concilium deorum advocatur

(Quinctil. l. XI. c. 1. §. 24.)

4. Minerva, quae artes eum docuit.

(Quinctil. ib.)

274. X. ALCYONES.

ARGUMENTUM.

Iul. Capitolinus in Gordianis c. 3. carmen Tullianum hoc titulo inscriptum memorat. Nonius (s. v. Praevius p. 65.) hos servat versiculos, quorum priorem Ciceronis editores olim incipere: Alcyon hunc genuit — recentiores de coniectura: Alcyonem genuit — olivetus Alcyon nomen pro libri titulo habuit, prioris versus principium deesse arbitratus. Sermo est autem, ut videtur, de Ceyce, coniuge Alcyones.

* * hunc genuit, claris delapsus ab astris,
praevious aurorae solis noctisque satelles.

272. XI. ELEGIA TAMELASTIS.

ADNOTATIO.

Haec elegia nescio quo modo Tamelastis inscripta est uno teste Servio, in cuius quidem Mss. aliis Thamelastis, in aliis Temelastis, in aliis Talemgais legitur. Nec certius est, qua de re illa composita fuerit. Si tamen ex unico, qui superstes est, versiculo de totius argumento carminis concludere licet, Cicero de profectione quondam sua aut in itinere versus fecit. De qua profectione cecinerit, non ausim dicere. Quemadmodum enim prima illa profectio, Sullae, ut quibusdam placet, vel valetudinis, secundo Clodii, tertio Caesaris, quarta Antonii causa suscepta, sic ipsa illa in Parthos expeditio, cuius fructu caruit, Ciceroni elegiae componendae occasionem praebere potuit.

Iam mare Tyrrhenum longe penitusque palumbes
reliquit. —

(Serv. in Virg. Ecl. I. v. 58. p. 5.)

273. EPIGRAMMA IN TIRONEM.

(Plin. lib. VII. ep. 4.)

Hoc tanti fecit Plinius, quod lascivi generis fuisse scribit, epigramma, ut id ipse compluribus versibus epigrammate celebraret.

 274. FRAGMENTA
LIBRORUM INCERTORUM.

ADNOTATIO.

Hoc capite omissi sunt loci olim inter huius generis fragmenta perperam relati, qui ut ab aliis scriptoribus afferuntur, ita etiam hodie in integris Ciceronis libris leguntur. Omissa sunt etiam ea fragmenta, quae supplendis quum aliis, tum illis, quas haec actus rursus in lucem protraxit, librorum reliquiis adhibita erant ab editoribus. Illius generis fragmenta haec sunt: 1.) Quinctil. l. V. c. 11. §. 28. Dic mihi, quaeso, Xenophontis uxor etc. de Inv. l. I. c. 31. 2.) Gell. l. III. c. 31. Mausolus etc. Tuscul. l. III. c. 31. 3.) Lact. l. I. c. 15. Atque adeo in plerisque civitatibus etc. de N. D. l. III. c. 10. §. 50. 4.) Non. v. Deponere p. 279. Existimavi honestissime etc. Off. l. II. c. 1. §. 4. 5.) Lact. l. V. c. 11. Etenim si nemo est, qui non mori malit etc. Hunc locum Patricius ex Off. l. III. c. 20. sumptum recte iudicat, Maius de Rep. l. IV. c. 1. numero tertium ponit. 6.) Augustin. de Vit. beat. cf. de Rep. l. I. c. 17. 7.) Philurgyr. Georg. l. III. c. 125. de accusatore lege quinta dicta — Haec verba litterarum compendio consignata ita ab Icto videntur male explicita. Est enim Lex quinta D. de iure accusandi (L. XLVII Tit. 15.). Eodem Maius sic legit (de Rep. l. II. c. 37.) de dictatore L.

Quinctio dicto. 8.) *Augustin.* — *de Rep. l. IV. c. 1. fr. 4.* 9.) *Serv.* — *de Rep. l. IV. c. 3. fr. 9.* 10.) *Senec.* — *de Rep. l. IV. c. 9. fr. 31.* 11.) *Donat.* — *de Rep. l. IV. c. 11. fr. 34.* 12.) *Serv.* — *de Rep. fragm. inc. libr. fr. 10.* 13.) *Ammian. Marcell.* — *de Rep. fragm. inc. libr. (fr. 7.) ed. Mai.* *Sed eundem locum Patricius verbis paullum commutatis in Or. post red. ad Quir. c. 1. in. reperisse sibi visus est.* 14.) *Hieronym.* — *Cic. de Gloria fr. 3.* 15.) *Quinctil.* Hoc miror enim quororque etc. — *Cic. Or. pr. Scaur. c. 45. m. 16.) Isidor.* — *e Cic. Mario fr. 3.* 17.) *Donat. in Ter. Andr. Act. III. Sc. I. v. 12.* Non solum videam — sentiam. Cf. *Cic. I. Catil. c. 3. §. 8.* Relicti sunt ii tantum loci, qui quibus e Ciceronis libris repetiti esse videantur, ascripti. His denique accedunt pauci quidam loci, qui Ciceroni quidem tribuuntur ab auctoribus, sed neque in scriptis eius legi videntur, neque in fragmentorum numero recenserentur.

I. E RHETORICIS.

1. Meliora unguenta sunt, quae terram, quam quae crocum sapiunt. (*Plin. H. N. l. XIII. c. 4. (3.) l. XVII. c. 5. cf. Cic. de Or. l. III. c. 25. §. 99.*)

2. Et Cicero quidem in Rhetoricis iudicium subiecit (*Spalding* cf. *subiunxit*) inventioni. (*Quinctil. l. III. c. 6. §. 64.*)

3. Cicero certe Graecorum Metrodorum Scepsium et Empylum Rhodium, nostrorumque Hortensium, tradidit, quae cogitaverant, ad verbum retulisse. (*Quinctil. l. X. c. 6. §. 4.*)

4. Si calor ac spiritus tulit, frequenter accidit, ut successum extemporalem consequi cura non possit. Deum tunc adfuisse, quum id evenisset, veteres oratores, ut Cicero ait, dictitabant. (*Id. l. X. c. 7. §. 13.*)

5. Neque fere tam est ullus dies occupatus, ut nihil lucrativae, ut Cicero Brutum facere tradit, operae ad scribendum aut legendum aut dicendum rapi aliquo

momento temporis possit. Si quidem C. Carbo etiam in tabernaculo solebat hac uti exercitatione. Ne id quidem tacendum, quod eidem Ciceroni placet, nullum nostrum usquam negligentem esse sermonem: quidquid loquemur ubicumque, sit pro sua scilicet portione perfectum. (Id. l. X. c. 7. §. 27. et 28.)

6. Iudicis vultus saepe iste rector est dicentis, ut Cicero praecipit. (Id. l. XII. c. 10. §. 56.)

7. Quis nostrum, quamvis sit ingeniosus, poterit omnia comprehendere, quum eloquentissimus Orator de rhetorica et iuris scientia disputans dixerit: pauci unum possunt, utrumque nemo. (Hieronym. Dial. cum Pelagian. II. p. 703. ed. Vallarsii.)

8. Id esse optimum, quod quum te facile credideris consequi imitatione, non possis. (Quinctil. l. XI. c. 1. §. 92. Similia Spalding affert ex Orat. c. 23. et 28. Adde c. 7. extr. et Tuscul. l. II. la. Verba ipsa, si sic scripta sint a Tullio, ubi legantur, incertum.)

9. — non id egisse, ut ita diceret, quomodo se quilibet posse confideret, sed quomodo nemo. (Id. ibid.)

II. EX ORATIONIBUS.

1. — omnium pectora sic attingit, ut cogat in gemitum, quod ait Tullius: Nullae sunt occultiores insidiae, quam [eae], quae latent in simulatione officii aut in aliquo necessitudinis nomine. Nam eum, qui palam est adversarius, facile cavendo vitare possis: hoc vero occultum, intestinum ac domesticum malum non solum existit, verum etiam opprimit ante, quam prospicere atque explorare potueris. (Augustin. de C. D. l. XIX. c. 5. T. V. p. 1154. cf. Cic. II. Verr. l. I. c. 6. §. 15.)

2. Gladiatores invisos habemus, si omni modo vitam impetrare cupiunt. (Seneca de Tranq. c. II. quem locum Lipsius refert ad Milonianam, in qua certe similia leguntur c. 34. §. 92.)

3. Nihil Tullius ait esse, quod sit manibus humanis laboratum, quod non aliquando ad interitum rediga-

tur vel iniuria hominum, vel ipsa confectrice rerum omnium vetustate. (Lact. Inst. l. VII. c. 11. cf. pr. Marcell. c. 4.)

4. — quum parcere vel laedere potuisset (Tullius), ut ipse affirmat, ignoscendi quaerens causas, non puniendi occasiones, quod iudicis lenti et considerati est proprium. (Amm. Marcell. l. XIX. c. 12. Hoc fragmentum Beierus ad orationem Metellinam referendum censet.)

5. At huius sceleratissimi opera, qui fuit lucus religiosissimus, nunc est locus desertissimus: nimirum quoniam traditam sibi publicorum custodiam sacrorum non honori, sed oneri esse existimavit. (Rutll. Lup. c. 3. p. 12. sqq. ed. Ruhnck. Charis. l. IV. p. 251. Diomed. l. II. p. 441. Clodium fortasse significat. Ceterum cf. II. Verr. l. IV. c. 48. ubi similis est place.)

6. Quamquam illa non poena, sed prohibitio sceleris fuit. (Quinctil. l. IX. c. 2. §. 18. Rufinian. c. 14. p. 208.)

7. Miror, quid sit, quod pater tuus, homo constantissimus, te nobis varium reliquit. (Varium Huetius Servilium Isauricum dici putat, hominem vestigiis variolarum et animi varietate insignem. — Quinctil. l. VI. c. 3. §. 48.)

8. Neque enim poterat indicio et his damnatis, qui indicabantur. — Venit ex Asia. Hoc ipsum quam bonum? — Tribunus pl. venit ex Asia. Verumtamen venit. (Idem. l. IX. c. 3. §. 42. sq.)

9. Mitto illam primam libidinis iniuriam. (Quinctil. l. IX. c. 2. §. 47.)

10. Ne illa quidem testimonia recito, quae dicta sunt de sestertiorum septingentis millibus. (Id. ibid.)

11. — possum dicere. (Id. ibid.)

12. Unum etiam mihi reliquum huiusmodi crimen est. (Id. l. IX. c. 2. §. 60.)

13. Aliud ex alio succurrit mihi. (Id. ibid.)

14. Non nimium dura archipiratae. (Id. l. IX. c. 4. §. 64.)

15. Illud scimus, ubicumque sunt, esse pro nobis. (Id. l. IX. c. 4. §. 100.)

46. Quamquam sentio, quanta hoc cum offensione dicturus sim, dicendum est. (Aquila p. 143. Rahnk.)

47. Infirmo corpore atque aegro, colore, ut ipse iudicare p. u. (Jal. Rufin. p. 197. Rahnk.)

48. Hoc miror enim querorque, quemquam hominum ita pessum dare alterum verbis velle, ut etiam navem perforet, in qua ipse naviget. (Quinctil. l. VIII. c. 6. §. 47. Hoc fragmentum Beiero auctore ad Scaurianam retuli.)

49. Provincias inter se partiverant. (Pompei. p. 310. Cf. Val. Prob. 1483. Putsch.)

III. A) E PHILOSOPHICIS.

1. In libris de Republica Platonis me comitem profiteor; in Consolatione filiae Crantorem, inquit (Cicero), sequor, item Panaetium de Officiis. (Plin. H. N. Praef. Haec verba haud dubie aut ex aliquo prooemio aut ex epistola ducta mihi videntur.)

2. Quoniam utraque earum sententiarum (de morte et de immortalitate) doctissimos habuit auctores, nec, quid certi sit, divinari potest. (Lact. Inst. l. VII. c. 8. §. 9.)

3. Cicero dicit Hippocratem, nobilissimum medicum, scriptum reliquisse, se quosdam fratres, quum simul aegrotare coepissent et eorum morbus eodem tempore ingravesceret, eodem levaretur, geminos esse suspicatum. (Augustin. de C. D. l. V. 5. c. 2. T. V. p. 282. Hunc locum Bremius e princip. c. 2. de Fato haustum esse suspicatur. Illi autem Clarus per litteras mihi aperuit, Ciceronem sibi videri festinanter retulisse sententiam Hippocratis, qui de simili quidem duorum fratrum morbo memoriae prodatur, neque vero e morbi similitudine concludat, eosdem esse geminos — de Morbis vulgaribus l. l. Sect. VII. p. 31. C. D. ed. Foes.)

4. Romam conditam Olympiadis sextae anno tertio — (Solin. c. l. p. 2. ed. Salm. cf. de Rep. l. II. c. 10.)

5. Haec est illa lex dei, ut a Cicerone dictum est (in IV. for-

taase de Rep. libro, sed vid. Mai. p. 271.), praeclara et divina semper, quae recta et honesta iubet, vetat prava et turpia: cui parentem sanctissimae ac certissimae legi iuste ac legitime necesse est vivere. (Lactant. Inst. l. VI. c. 24. §. 29.)

6. Philosophiam dii paucis quibusdam veram derunt. (Fragmentum, ut videtur, Hortensii. August. C. D. l. XXII. c. 22. T. V. p. 1375.)

7. — infelices esse eos, qui omnia sibi licere existimarent. (Amm. Marcell. l. XXVI. c. 10. §. 12.)

8. O miserum — cui peccare licebat! (Augustin. de C. D. l. V. c. 27. T. V. p. 334. Marc. Capell. p. 426. cf. Tusc. l. V. c. 19. e poëta, ut videtur.)

9. Omnes prope cives virtute, gloria, dignitate superabat (Pompeius, an Cato? — e Manilliana, an e laudatione Catonis verba repetierit Quinctil. l. IX. c. 4. §. 104. incertum.)

10. »Sic in hac calamitosa fama, quasi in aliqua perniciosissima flamma;« et, »Non enim spes laudanda, quam res est.« (Quinctil. l. IX. c. 3. §. 75. cf. Serv. ad Virgil. Aen. l. VI. v. 877., apud quem postrema e Dialogo referuntur paullo plenius: »Fanni, caussa difficilis, laudare puerum. Non enim res laudanda, sed spes est.« Hinc a Maio inter fragmenta Reipubl. numerantur.)

11. [Fatum est connexio rerum per aeternitatem, se invicem tenens, quae suo ordine et lege variatur, ita tamen, ut ipsa varietas habeat aeternitatem.] (Serv. ad Virgil. Aen. l. III. v. 376. Verba sumpta videntur e Div. l. I. c. 55. immutata tamen.)

12. Animalia biuros (al. bytuos) vocari, qui vites in Campania erodant — (Plin. H. N. l. XXX. c. 52. (25.) fortassis e Chorographia.)

13. Erythraeo oppido superpositum montem Mimanta. (Ammian. Marc. l. XXXI. c. 14. §. 8. ex eodem fortasse Ciceronis libro.)

14. — duo axes, Boreus, quem Aquinoalem vocamus. Hinc ardua[e] (l. arctoe) sunt, id est septentriones, quae nobis semper apparent, cuius contrarius est notius, qui Australis dicitur. Hic est,

qui terra tegitur, ut ait Cicero, et fanera (*φανέρως*, immo *ἀνιχθών*) a Graecis nominatur. (Haec Gronovius, quum med. saec. XVII. Oxoni esset, e Ms. Bodleiano, in quo extremo scriptum erat: Finit hoc opus de Natura Rerum, eruit. Ceterum cf. Cic. Dispp. Tusc. I. I. c. 28.)

15. Οὐκ ἀνάξιον δὲ οἶμαι, ὃ Θανμάσι, καὶ κείνου μνησθῆναι, ὃ Κικέρων ἱστορεῖ τοῦ παρὰ Ῥωμαίοις πεζικοῦ περὶ στρατοῦ· φηοὶ γὰρ τὰ μὲν ὅπλα οὕτως φέροντας ἀχωρίστως σχεῖν αἰεὶ οἷον τινα μέλη τοῦ σώματος οἰομένους, καὶ πρὸς γε τροφὴν σφίσι πέριτε ἀποχρῶσαν ἡμῶρας· ἀνάγκης τε ἀνευ τινὸς καὶ εἰ παρῆναι συμβάλειν ῥωτοσόρα ζῶα, ὃ συνηθίᾳ μακρῇ βεβαιωθὲν νόμος παρ' αὐτοῖς ἐγένετο, ὥς καὶ τιμωρίαν ἐπικεῖσθαι εἰ τις παραβαλῇ. (Petrus de scientia politica I. IV. c. 3. p. 593. ed. Mail, additum iam ab Orellio.)

IV. B) EX ADMIRANDORUM LIBRO.

ADNOTATIO.

Admirandorum librum Patricius non a Plinio, sed a librariis eius Ciceroni auctori censet ascriptum esse, quem a Varrone profectum esse constat. Neque enim, qui integer est, liber παραδόξων, quae ipse Cicero Admirabilia dicit (Acad. Pr. I. IV. c. 44. Fin. I. IV. c. 27.) harum, quae apud Plinium sunt, similem aliquam complectitur sententiam.

16. Cicero in Admirandis posuit, Reatinis tantum paludibus ungulas iumentorum indurari. (Plin. H. N. lib. XXXI. c. 8. -2-)

17. Quaedam terrae imbribus sicclores sunt, velut in Narniensi agro, quod Admirandis suis inseruit M. Cicero, siccitate lutum fieri prodens, imbre pulverem. (Idem lib. c. 28. -4-)

Ad eundem librum, adnotante Dalechampio, refertur etiam hic locus:

18. Haec autem (mustela), quae in domibus nostris oberrat et catulos suos, ut auctor est Cicero, quotidie transfert mutatque sedem, serpentes persequitur. (Idem ibid. l. XXIX. c. 16. -3-)

Ex eodem, ut videtur, libro:

49. Feminas omnes ubique visu nocere, quae du

plices pupillas habeant. (Plin. H. N. l. VII. c. 2. cf. Gell. l. IX. c. 4.)

20. In nuce inclusam Iliada Homeri carmen in membrana scriptum tradidit Cicero. (Idem *ibid.* c. 21.)

21. — fuisse, qui praevideret (alii pervideret) CXXXV M. passuum — (Idem *ibid.*)

22. Romanum fuisse civem Naevium Pollionem, pede longiorem, quam quemquam longissimum. (Colum. l. III. c. 8. §. 2.)

V. 275. SINGULAE VOCES

E LIBRIS NON NOMINATIS.

NOTIT. LITT. *His addidi nunc post Orellium 14-32.*

4. Arcera (Non. s. h. v. p. 55.)
2. Fascem unum si nactus esses (Charis. l. I. p. 20.)
3. Forem al. ferem al. ficem al. faecem (Fortunatian. l. III. c. 2. de Elocutione p. 91. ed. Capper.)
4. Ipsus (Diomed. l. I. p. 318.)
5. Plure venit (Charis. l. I. p. 84.)
6. Rare (Idem l. II. p. 193.)
7. Rarenter (Idem *ibid.*)
8. Ructaretur (Paull. Diacon. v. Ructare p. 414. ed. Gothofr.)
9. De plebeia faece sellulariorum (Augustin. contr. Iul. Pelag. l. II. T. VII. p. 988.)
10. Seps (Auson. Idyll. XII. Technopaign. p. 496. ed. Toll.)
11. Formicas Cicero appellat solipugas — solivagas Ern. Schütz. — (Plin. H. N. l. XXIX. c. 29. - 4 -)
12. Stomachose (Charis. l. II. p. 193.). Stomachosius (ad Att. l. X. ep. 5.)
13. Tesqua loca augurio designata Cicero aspera ait esse et difficilia. (Paul. Diacon. v. Tesqua p. 465. ed. Gothofr.)
14. M. Tullius et C. Caesar mordeo memordi, pungo pepugi, spondeo spepondi dixerunt. (Gell. N. A. l. VII. c. 19. §. 15. Cf. Charis. p. 364. P. Cicero: Intellexi, quid eum pupagisset.)

15. Lecturus es hic etiam novum verbum, id est essentiam; et indoloriam nominavit addens: Licet enim novis rebus nova nomina imponere. (Sidonius Apollinaris in Epistola Carmini XIV. praemissa p. 444. Ed. Sav. cf. Intpp. ad. Finn. l. II. §. 11. Usus v. essentiae Ciceroni tribuit etiam Seneca in ep. 58. cf. Muret. Var. Lectt. XV. 20. Spalding ad Quinctil. l. II. c. 14. p. 338.)

16. Hoc algu (*τὸ αἶμα*) et alior, alioris, ut Cicero. (Charis. p. 23. ed. Putsch.)

17. Salutarius (Idem p. 194. cf. Cic. ad Div. l. IX. ep. 14.)

18. Singularie i. e. singulariter (Id. p. 195.)

19. Cicero Foresia et Megalesia et Hortesia sine N ltera libenter dicebat. (Vellus Longus de Orthogr. p. 2237. P.)

20. Sinum i. e. vini, non lactis vas. (Cf. Intpp. Vett. Virgil. Ecl. VII. v. 33. ap. Mal. p. 9.)

21. Cicero Canopitarum exercitum dicit; ipsi Canobon vocant. (Quinctil. l. I. c. 3. §. 13.)

22. Iolans ille violens, crede M. Tallo. (Terent. Maurus vs. 657. cf. Santen.)

23. Ego quidem ceteras tempestates (Serv. ad Virgil. Aen. l. I. v. 580. cf. Korte ad Sallust. Catil. c. 51. §. 15.)

24. Sciat etiam Ciceroni placuisse Aio Maiamque geminata I scribere. (Quinctil. l. I. c. 4. §. 11. cf. Spalding. Priscian. p. 1226. et Vellus Longus p. 2219. P. et Pompeii Commentum p. 22.)

25. *Ἐνάργεια*, quae a Cicerone illustratio et evidentia nominatur. (Quinctil. l. VI. c. 2. §. 32.)

26. M. Tullius et sarracum et ficem (forem Fortunatiana, fascem cl. Moneta) et scalas (in Cornellanae Fr.) dicere non turpe duxit. (in Pisonianae Fr.)

27. *Σοφίσματα* cavillationes vocat Cicero. (Seneca ep. CXI. cf. fallaces conclusiunculas Acad. prior. l. II. §. 75.)

28. Cuicui in cuicui modi. (Cf. Pompeius p. 251.)

29. Ignitum liquorem Cicero dicit liquidum ignem. (Serv. ad Virgil. Ecl. 6. v. 33.)

30. Umbraculisque silvestribus (Idem ad Virgil. Ecl. 9. v. 42. e Tallo.)

31. Morturiunt (Augustin. de Grammatica p. 2006. P.)

32. Quaesere (Phocae Ars. p. 1718. P.)

TITULI LIBRORUM DUBIAE FIDEL.

276. DE RE MILITARI.

(Mal. Catal. Codd. Ambros. Cl.)

277. DE BIBLIOTHECARUM IMAGINIBUS.

NOTITIA LITTERARIA.

Atticus huic libro nomen dedisse Harduino virgula post Ciceronis nomen posita, eadem vero rectius praeposita Ciceronis librum edidisse mihi videtur.

An priores coeperint Alexandriae et Pergami reges, qui bibliothecas magno certamine instituere, non facile dixerim. Imaginum amore flagrasse quondam, testes sunt et Atticus ille, Ciceronis edito de his volumine, et M. Varro benignissimo invento, insertis Voluminum suorum fecunditati non nominibus tantum septingentorum illustrium, sed et aliquo modo imaginibus: non passus intercidere figuras, aut vetustatem aevi contra homines valere, inventor muneris etiam diis invidiosi, quando immortalitatem non solum dedit, verum etiam in omnes terras misit, ut praesentes esse ubique et claudi possent. (Plin. H. N. l. XXXV. c. 2.)

278. VI. ORTHOGRAPHIA AUT CHOROGRAPHIA.

A D N O T A T I O.

Chorographiam pro Varroniana, ut Patricius existimat, Ciceronianam unus memorat Priscianus: quem qui nuper edidit Krehlius, h. l. orthographiam scribi iussit, subiectis chronographiae et chorographiae lectionibus. Ego chorographiam, eidem tamquam synonymam contemptam, orthographiae praeferendam duxi. Huius enim nullum usquam, nisi in vetere quodam Indice (v. Script. Cic. Subi.) invenitur vestigium. Chorographiam vero haud scio an illud Cicero inscripserit opus geographicum, in quo conficiendo se Caesare Bibulo cons. s. a. U. 695. elaborare scri-

bit ad Att. l. II. epp. 4. 6. et 7. Praeterea Orellius Savaronem ad Sidon. Apollinarem p. 3. conferri iubet.

4. Ibi quercorum rami ad terram iacent, ut sues quasi caprae ex ramis glande pascantur. (Prisc. l. VI. c. 16. §. 83.)

DE ORTHOGRAPHIA.

(In Vetere Indice Librorum Ciceronis ad calcem Reip. ap. Mai. in Catalog. Codd. Ambros. CL. cf. Adnot. meam ad Fragm. de Chirographia.)

279. LOCI COMMUNES.

NOTITIA LITTERARIA.

Incertum est Quinctiliani testimonium de sylloge locorum communium. Immo νοτάβωλα intelligenda Gesnero, Spaldingio, Orellio videntur. Haud temere, ut arbitror.

Communes loci sive qui sunt in vitia directi, quales legimus a Cicerone compositos; seu quibus quaestiones generaliter tractantur, quales sunt editi a Quinto quoque Hortensio. (Quinctil. l. II. c. 1. §. 11.)

LIBRORUM DUBIORUM.

OPERA CICERONI SUBIECTA.

280.

G. SALUSTII CRISPI

AUT

ALIUS CUIUSDAM AUCTORIS

IN M. T. CICERONEM DECLAMATIO.

I. 1. *Graviter et iniquo animo maledicta tua paterer, M. Tulli, si te scirem iudicio magis quam morbo animi petulantia ista uti. Sed quum in te neque modum neque modestiam ullam animadverto, respondeo tibi: uti, si quam male dicendo voluptatem cepisti, eam male audiendo amittas. Ubi querar? quos implorem, patres conscripti? diripi rempublicam atque audacissimo cuique esse perfidiae? apud populum Romanum, qui ita largitionibus corruptus est, uti sese ipsum ac fortunas suas venales habeat? an apud vos, patres conscripti? quorum auctoritas turpissimo cuique et sceleratissimo ludibrio est! ubi M. Tullius leges, iudicia populi Romani defendit, atque in hoc ordine ita moderatur, quasi unus reliquus ex familia viri clarissimi, Scipionis Africani, ac non re-*

petitius, ascitus, ac paullo ante insitus huic urbi civis. 2. An vero, M. Tulli, facta ac dicta tua obscura sunt? an non ita a pueritia vixisti, uti nihil flagitiosum corpori tuo putares, quod alicui collibuissest? Aut scilicet istam immoderatam eloquentiam apud M. Pisonem non pudicitiae iactura perdidicisti? Itaque minime mirandum est, quod eam tam flagitiose venditas, quam turpissime parasti. II. Verum, ut opinor, splendor domesticus tibi animos tollit: uxor sacrilega ac periuriis delibuta; filia, matris peller, tibi iucundior atque obsequentior, quam parenti par est. Domum ipsam tuam vi et rapinis, funestam tibi ac tuis, comparasti: videlicet, uti nos commonefacias, quam conversa res sit populi Romani, quum in ea domo habitares, homo flagitiosissime, quae P. Crassi, viri clarissimi, fuit. 3. Atque quum haec ita sint, tamen Cicero se dicit in concilio deorum immortalium fuisse, inde missum huic urbi civibusque custodem, absque carnificis nomine, qui civitatis incommodum in gloriam suam ponit. Quasi vero non illius coniurationis causa fuerit consulatus tuus, et idcirco respublica disiecta eo tempore, quod te custodem habebat. Sed, ut opinor, illa te magis extollunt, quae post consulatum cum Terentia uxore de republica consultuisti, quum legis Plautiae iudicia domi faciebatis, ex coniuratis alios morte, alios pecunia condemnabas; quum tibi alius Tusculanum, alius Pompeianam villam [ex]aedificabat, alius domum emebat: qui vero nihil poterat, is erat calumniae proximus: is aut domum tuam oppugnatum venerat, aut insidias senatui fecerat: denique de eo tibi compertum erat. 4. Quae si tibi falsa obiiicio, redde rationem, quantum patrimonii acceperis, quid tibi litibus accreverit, qua ex pecunia domum paraveris, Tusculanum et Pompeianum infinito sumptu aedificaveris: aut, si retices, cui potest dubium esse,

quin opulentiam istam ex sanguine et miseriis civium paraveris? III. Verum, ut opinor, homo novus Arpinas, ex C. Marii familia, eius virtutem imitatur, contemnit similitudinem hominum nobilium, rempublicam caram habet, neque terrore, neque gratia movetur. 5. Illud vero amicitiae tantum, ac virtutis est animi. Immo vero homo levissimus, supplex inimicis, amicis contumeliosus, modo harum, modo illarum partium, fidus nemini, levissimus senator, mercenarius patronus, cuius nulla pars corporis a turpitudine vacat, lingua vana, manus rapacissimae, gula immensa, pedes fugaces: quae honeste nominari non possunt, inhonestissima. Atque is quum eiusmodi sit, tamen audet dicere:

»O fortunatam natam me consule Romam!«

Te consule fortunatam, Cicero? Immo vero infelicem et miseram, quae crudelissimam proscriptionem civium perpessa est, quum tu, perturbata republica, metu perculosos omnes bonos parere crudelitati tuae cogebas: quum omnia iudicia, omnes leges in tua libidine erant: quum tu sublata lege Porcia, erepta libertate, omnium nostrum vitae necisque potestatem ad te unum revocaveras. 6. Atque parum est, quod impune fecisti, verum etiam commemorando exprobras, neque licet oblivisci [his] servitutis suae. Egeris, oro te, Cicero, perfeceris quidlibet: satis est perpeccos esse: etiamne aures nostras odio tuo onerabis? etiamne molestissimis verbis insectabere?

»Cedant arma togae, concedat laurea linguae.«

Quasi vero togatus, et non armatus ea, quae gloriaris, confeceris; atque inter te Sullamque dictatorem, praeter nomen imperii, quidquam interfuerit. IV. 7. Sed quid ego plura de tua insolentia commemorem? quem Minerva omnes artes edocuit, Iuppiter optimus maximus in concilium deorum admisit, Italia exsulem humeris suis

reportavit. Oro te, Romule Arpinas, qui egregia tua virtute omnes Paullos, Scipiones, Fabios superasti, quem tandem locum in hac civitate obtines? quae tibi partes reipublicae placent? quem amicum, quem inimicum habes? Cui in civitate fecisti insidias, ancillaris, (quo iure, quum de exsilio tuo Dyrrhachio rediisti, eum sequeris?) quos tyrannos appellabas, eorum nunc potentiae faves? qui tibi ante optimates videbantur, eosdem [nunc] dementes ac furiosos vocas? Vatini caussam agis? de Sextio male existimas? Bibulum petulantissimis verbis laedis? laudas Caesarem? quem maxime odisti, ei maxime obsequeris? aliud stans, aliud sedens de republica sentis; his maledicis, illos odisti, levissime transfuga, neque in hac, neque in illa parte fidem habens.

284.

CICERONIS PERSONATI

IN

C. SALUSTIUM CRISPUM

RESPONSIO.

L. 4. Ea demum magna voluptas est, C. Salusti, aequalem ac parem verbis vitam agere: neque quidquam tam obscenum dicere, cui non ab initio pueritiae omni genere facinoris aetas tua respondeat: ut omnis oratio moribus consonet. Neque enim qui ita

vivit, uti tu, aliter, ac tu, loqui potest: neque qui tam illoto sermone utitur, vita honestior est. Quo me vertam, patres conscripti? unde initium sumam? Maius enim mihi dicendi onus imponitur, quo notior est uterque nostrum; quod si aut de mea vita atque actibus huic conviciatori respondero, invidia gloriam consequetur: aut, si huius facta, mores, omnem aetatem nudavero, in idem vitium incidam procacitatis, quod huic obiicio. Id vos si forte offendimini, iustius huic, quam mihi, succensere debetis, qui initium introduxit. 2. Ego dabo operam, ut et pro me minimo cum fastidio respondeam, et in hunc minime mentitus esse videar. Scio me, patres conscripti, in respondendo non habere magnam expectationem, quod nullum vos sciatis novum crimen in Salustium audituros, sed omnia vetera recognituros, quis et meae et vestrae iam et ipsius aures calent. Verum eo magis odisse debetis hominem, qui ne incipiens quidem peccare minimis rebus posuit rudimentum: sed ita ingressus est, uti neque ab alio vinci possit, neque ipse se omnino reliqua aetate praeterire. 3. Itaque nihil aliud studet, nisi, uti lutulentus sus, cum quovis volutari. Longe vero fallitur opinione. Non enim procacitate linguae vitae sordes eluuntur: sed est quaedam calumnia, quam unus quisque nostrum testante animo suo fert, de eo, qui falsum crimen bonis obiectat. Quod si vita istius memoriam vicerit: illam, patres conscripti, non ex oratione, sed ex moribus suis spectare debetis. Iam dabo operam, quam maxime potero, brevi ut faciam. Neque haec altercatio nostra vobis inutilis erit, patres conscripti. Ple-
rumque enim respublica privatis crescit inimicitiis: ubi nemo civis, qualis sit vir, potest latere.

II. 4. Primum igitur, quoniam omnium maiores C. Salustius ad unum exemplum et regulam quaerit, velim mihi respondeat, numquid [hi], quos protulit Scipiones et Metellos vel Fabios, ante fuerint aut opinionis aut gloriae, quam eos res gestae suae et vita innocentissime acta commendavit. Quod si hoc fuit illis initium nominis et dignitatis: cur non aequae de nobis existimetur, cuius et res gestae illustres [sunt], et vita integerrime acta? Quasi vero tu sis ab illis viris, Salusti, ortus. Quod si esses, nonnullos iam tuae turpitudinis pigeret. 5. Ego meis maioribus virtute mea praeluxi, uti, si prius noti non fuerint, a me accipiant initium memoriae suae. Tu tuis vita, quam turpiter egisti, magnas offudisti tenebras: ut, etiamsi fuerint egregii cives, certe venerint in oblivionem. Quare noli mihi antiquos viros obiectare. Satius est enim me meis rebus gestis florere, quam maiorum opinione niti: et ita vivere, ut ego sim posteris meis nobilitatis initium et virtutis exemplum. Neque me cum iis conferri decet, patres conscripti, qui iam decesserunt omnique odio carent et invidia; sed cum iis, qui mecum una in republica versati sunt. 6. Sed si fuerim aut in honoribus petendis nimis ambitiosus, (non hanc dico popularem ambitionem, cuius me principem confiteor, sed illam perniciosam contra leges, cuius primos ordines Salustius duxit,) aut in gerendis magistratibus, aut in vindicandis maleficiis tam severus, aut in tuenda republica tam vigilans, quam tu proscriptionem vocas: credo quod non omnes tui similes incolumes in hac urbe vixissent: at quanto meliore loco respublica staret, si tu, par ac similis scelerum civium, una cum illis adnumeratus esses? An ego tunc falso scripsi,

Cedant arma togae,
qui togatus armatos, [et] pace bellum oppressi? 7. An
illud mentitus sum,

— *fortunatam natam me consule Romam,*
qui tantum intestinum bellum et domesticum Urbis
incendium exstinxi? III. Neque te tui piget, homo le-
vissime, quum ea culpas, quae in historiis gloriae mi-
hi ducis? An turpius est, patres conscripti, scriben-
tem mentiri, quam illum palam hoc ordine dicentem?
Nam quod aetatem increpuisti: tantum me abesse pu-
to ab impudicitia, quantum tu [abes] a pudicitia. 8.
Sed quid ego de te plura querar? Quid enim mentiri
turpe duces, qui mihi ausus sis eloquentiam, uti vi-
tium, obiicere? cuius semper nocens eguisti patrocini-
o. An ullum existimas posse fieri civem egregium,
qui non his artibus et disciplinis sit eruditus? an ulla
alia putas esse rudimenta et incunabula virtutis, qui-
bus animi ad gloriae cupiditatem aluntur? Sed mini-
me mirum est, patres conscripti, si homo, qui desi-
diae ac luxuriae plenus sit, haec, ut nova atque inusi-
tata, miratur. 9. Nam quod ista inusitata rabie pe-
tulanter in uxorem et in filiam meam invasisti, quae
facilius se mulieres a viris abstinuerunt, quam tu vir
a viris: satis docte ac perite fecisti. Non enim me
sperasti mutuam tibi gratiam relaturum, ut vicissim
tuas compellarem. Unus enim satis es materiae ha-
bens: neque quidquam turpius est domi tuae, quam
tu. Multum te vero opinio fallit, qui mihi putasti
parare invidiam ex mea re familiari, quae multo mihi
minor est, quam habere dignus sum. Atque utinam
ne tanta quidem esset, quanta est! uti potius amici
mei viverent, quam ego testamentis eorum locupletior
essem. 40. Ego fugax, Crispe Salusti? Furori tri-

buni plebis cessi. Utilius duxi, quamvis fortunam unus experiri, quam universo populo Romano civilis esse[m] dissensionis caussa. Qui, posteaquam ille suum annum in republica perbacehatus [est] omniaque, quae commoverat, pace et otio resederunt: hoc ordine revocante, atque ipsa republica manu retrahente me, reverti. Qui mihi dies, si cum omni reliqua vita conferatur, animo quidem meo superet: quum universi vos populusque Romanus frequens adventu meo gratulatus est: tanti me, fugacem, mercenarium patronum, hi aestimaverunt. IV. 44. Neque hercule mirum est, si ego semper iustas omnium amicitias existimavi. Non enim uni privatim ancillatus sum, neque me addixi: sed, quantum quisque reipublicae studuit, tantum mihi fuit aut amicus, aut inimicus. Ego nihil plus volui valere, quam pacem. Multi privatorum audacias metuerunt: ego nihil timui, nisi leges. Multi arma sua timeri voluerunt: ego numquam volui quidquam posse, nisi pro vobis. Multi ex vobis, potentia freti, in vos suis viribus abusi sunt. Itaque non est mirum, si nullius amicitia usus sum, qui non perpetuo reipublicae amicus fuit. 42. Neque enim me poenitet, si aut petenti Vatinio reo patrocinium pollicitus sum, aut Sextii insolentiam repressi, aut Bibuli patientiam culpavi, aut virtutibus Caesaris favi. Hae [enim] laudes egregii civis et unicae sunt. Quae si tu mihi uti vitia obiicis, temeritas tua reprehendetur, non mea vitia culpabuntur. Plura dicerem, si apud alios mihi esset dicendum, patres conscripti, non apud vos, quos ego habui omnium actionum mearum monitores. Sed ubi rerum testimonia adsunt, quid opus est verbis?

V. 43. Nunc, ad te uti revertar, Salusti, patrem-

que tuum praeteream: qui si numquam in vita sua peccavit, tamen maiorem iniuriam reipublicae facere non potuit, quam quod te talem filium genuit: neque, tu si qua in pueritia peccasti, exsequar, ne parentem tuum videar accusare, qui eo tempore summam tui potestatem habuit: sed qualem adolescentiam egeris. Hac enim demonstrata, facile intelligetur, quam petulanti pueritia tam impudicus et procax adoleveris. Posteaquam immensae gulae impudicissimi corporis quaestus sufficere non potuit, et aetas tua iam ad ea patienda, quae alteri facere collibuisse, exoleverat, cupiditatibus infinitis efferebaris: ut, quae ipse corpori tuo turpia non duxisses, in aliis experieris. 14. Ita non est facile exputare, patres conscripti, utrum in honestioribus corporis partibus rem quaesierit, an amiserit. Domum paternam vivo patre turpissime venalem habuit; vendidit. Et cui[quam] dubium potest esse, quin mori coegerit eum, quo hic nondum mortuo pro herede gesserit omnia? Neque pudet a me eum quaerere, quis in P. Crassi domo habitet, quum ipse respondere non queat, quis in ipsius habitet paterna domo. At, hercule, lapsus aetatis tironinio, postea sese correxit. Non ita est, sed abiit in sodalitium sacrilegi Nigidiani: his iudicum ad subsellia attractus, extrema fortuna stetit: et ita discessit, ut non hic innocens esse, sed iudices peierasse existimarentur. 15. Primum honorem in quaestura adeptus, hunc locum et hunc ordinem despexit, cuius aditus sibi quoque, sordidissimo homini, patuisset. Itaque timens, ne facinora eius clam vos essent, quum omnibus matrum familia[rum] viris opprobrio esset, confessus est, vobis audientibus, adulterium, neque erubuit ora vestra. VI. Vixeris, uti libet, Salusti:

egeris, quae volueris: satis sit, unum te tuorum scelerum conscium esse. Noli nobis languorem et soporem nimium exprobrare. Sumus diligentes in tuenda pudicitia uxorū nostrarum, sed ita expectati non sumus, ut a te cavere possimus. 46. Audacia tua vincit studia nostra. Et quod hunc movere possit, patres conscripti, factum ac dictum turpe, quem non puduit palam, vobis audientibus, adulterium confiteri? Quod si nihil pro me tibi respondere voluissem, sed illud censorium elogium Appii Claudii et L. Pisonis, integerrimorum virorum, quo usus est quisque eorum, pro lege palam universis recitarem: nonne tibi viderer aeternas inurere maculas, quas reliqua vita tua eluere non possit? Neque post illum delectum senatus te umquam vidimus: nisi forte in ea te castra coniecisti, quo omnis sentina reipublicae confluxerat. 47. At idem Salustius, qui in pace ne senator quidem manserat: posteaquam respublica armis oppressa est, et idem victores, qui exsules reduxit: in senatum post quaesturam reductus est. Quem honorem ita gessit, ut nihil in eo non venale habuerit, cuius aliquis emptor fuerit. Ita igitur egit, ut nihil non aequum ac verum duxerit, quod ipsi facere collibuisse: neque aliter vexavit, ac debuit, si quis praedae loco accepisset magistratum. 48. Peracta quaestura, posteaquam magna pignora eis dederat, cum quibus similitudine vitae se coniunxerat, unus iam ex illo grege videbatur. Eius enim partis exemplar erat Salustius, quo, tamquam in imam voraginem, coetus omnium vitiorum excesserat: quidquid impudicorum, cyllonum, parricidarum, sacrilegorum, debitorum fuit in Urbe, municipiis, coloniis, Italia tota, sicut in fretis subsederant, nominis perditī ac notissimi, nulla in parte

castris apti, nisi licentia vitiorum, et cupiditate rerum novarum. VII. 49. At posteaquam praetor factus est, modeste se gessit, et abstinenter. Nonne ita provinciam vastavit, ut nihil neque passi sint, neque expectarint gravius socii nostri in bello, quam experti sunt in pace, hoc Africam interiorem obtinente? unde tantum hic exhaust, quantum potuit aut fide nominum traici, aut in naves contrudi: tantum, inquam, patres conscripti, exhaust, quantum voluit. Ne caussam diceret, sestertio duodecies cum Caesare paciscitur. Quod si quidpiam eorum falsum est, hic palam refelle, unde tu, qui modo ne paternam quidem domum redimere potueris, repente tamquam somnio beatus, hortos pretiosissimos, villam Tiburti, C. Caesaris reliquas possessiones paraveris. 20. Neque piguit quaerere, cur ego P. Crassi domum emissem, quum tu veteris villae dominus sis, cuius paullo ante fuerat Caesar. Modo, inquam, patrimonio non comeso, sed devorato, quibus rationibus repente factus es tam affluens et tam beatus? Nam quis te faceret heredem, quem ne amicum quidem suum satis honestum quisquam sibi ducit, nisi similis ac par tui? VIII. At, hercule, egregia facta maiorum tuorum te extollunt: quorum sive tu es similis, sive illi tui, nihil ad omnium scelus ac nequitiam addi potest. 21. Verum, ut opinor, honores tui te faciunt insolentem. Tu, Crispe Salusti, tantidem putas esse, bis senatorem et bis quaestorem fieri, quanti bis consularem et bis triumphalem? Carere debet omni vitio, qui in alterum paratus est dicere. Is demum maledicit, qui non potest verum ab altero audire. Sed tu, omnium mensarum assecla, omnium cubiculorum in [prima] aetate peller, et idem postea adulter, omnis ordinis turpitude

es, et civilis belli memoria. Quid enim [hoc] gravius pati potuimus, quam quod te incolumem in hoc ordine vide[a]mus? 22. Desine bonos petulantissima consecrari lingua: desine morbo procacitatis isto uti: desine unum quemque moribus tuis aestimare. His moribus amicum tibi facere non potes: videris velle inimicum habere. Finem dicendi faciam, patres conscripti. Saepe enim gravius vidi offendere animos auditorum eos, qui aliena flagitia aperte dixerunt, quam eos, qui commiserunt. Mihi quidem ratio habenda est, non quid Salustius merito debeat audire, sed [ut] ea dicam, si qua honeste effari possum.

CICERONIS
 CUIUS OLIM INSCRIPTA EST
 NOMINE INDIGNA
 AD POPULUM
 ET
 EQUITES ROMANOS
 ANTEQUAM IRET IN EXSILIUM
 ORATIO.

I. 4. Si quando inimicorum impetum propulsare ac propellere cupistis, defendite nunc universi unum, qui, ne omnes concideretis ardoreque flammæ conflagraretis, mei capitis periculo non dubitavi providere. Nam, quem virtutis gloria cum summa laude ad caelum extulit, eundem inimicorum invidia indignissime oppressum deprimit ad supplicium. Si liberam conceptam dulcedinem animo inclusam continetis, nolite eo velle carere, qui carissimam vestram procreationem sibi esse duxit. 2. Est enim liberale officium, serere beneficium, ut metere possis fructum. Fidei conducit, in loco, debitum retribuere. Illie enim

animi voluntas propensa comprobatur: hic memoria collaudatur. Itaque, si omnibus grave servitutis iugum esse debet in libertate educatis: sit is vestris animis acceptissimus, qui a vestro corpore iugum acerbissimum repulit servitutis. 3. Et, si maiores vestri eos imperatores, qui militum virtute hostium fregerunt furorem, iucundissimo fructu libertatis reconciliato, non solum statuis dignos putarunt, sed etiam aeterna triumphi laude decorarunt: tum vos eum consullem, qui non militum praesenti fortitudine, sed sua eximia animi virtute hostilem civium mentem senatus auctoritate vindicavit, existimate vobis retinendum in civitate esse. II. 4. Si, quae beneficia singulis civibus privatimque dantur, ea solent iis esse fructuosa, a quibus sunt profecta: iure et merito possum ego vos ad defensionem meae salutis adhortari, quos conservavi universos. Nam neque maius est, defendere unum, quam populum: neque verius, a singulis, quam ab omnibus repetere officii praemium et fructum: propterea quod in unius periculo saepe contentio parva est, ut levis sit labor defensori sustinendus: in reipublicae insidiis, quo firmitus est quod oppugnatur, eo paratiores sunt inimici, ut iis sine magna sollicitudine, industria, virtute non queat resisti. 5. Et singulorum opes saepe sunt tenues, et infirmae ad gratiam referendam, ut opitulari bene merentibus non queant, si maxime cupiant: universorum auxilium eo plurimum prodest, quod firmioribus opibus est nixum. Iure igitur, quoniam et maior impensa in patriam officii facta est, quam in privata fit defensione, et plus a vobis praesidii, quam a ceteris opis ad salutem potest afferri: vos obtestor, quos mihi et debere et posse intelligo opitulari. 6. Non convenit enim, quum ego

ad promerendum officium tam fuerim expeditus, vos ad referendam gratiam esse tardiores: ne, cuius amplitudinem ac gloriam laude atque honoribus amplificare debeatis, eius incolumitatem et salutem deserendam existimetis. III. Etenim errat, si quis arbitratur, M. Tullium idcirco in capitis periculum vocari, quod deliquerit aliquid, quod patriam laeserit, quod improbe vixerit. Non citatur reus audaciae: virtutis reus citatur. Non accusatur, quod rempublicam vi oppugnarit, sed quod homo novus perniciosum nobilium restinxerit furorem. Non obest mihi turpis et nocens, sed honestissime laudatissimeque acta vita. Non odio bonorum, sed invidia premor malorum. 7. Intelligunt homines, tot et tam praeclaris testimoniis monumentisque virtutis comparatis, M. Tullio, dum sit incolumis, fore voluptati. Idcirco vitam eripere cupiunt, ut cum spiritu sensum quoque adimant iucunditatis. Nonne igitur indignum est, eos praemiis meis invidere, qui virtute certare noluerunt? eos in contentionem honoris venire, qui officiis se superari aequissimo animo tulerunt? Si dulcis est gloria, consequere virtutem: noli abiicere labores, petere honorem: honorem dico? immo vero famam, fortunas, familiam, liberos, caput, corpus, ipsum denique sanguinem et animam. Cedo invitus de republica: cedo oppressus de fortuna, de dignitate: discedo a republica victus audacia malorum. 8. Liceat manere, si non illum M. Tullium, custodem Urbis, defensorem omnium, patrem patriae, at certe reliquias Tullii: liceat in conspectu civium, in hac urbe, quam ex parricidarum faucibus eripuit, remanere, tecta omnium, fana deorum, universam videre periculo liberatam suo civitatem: liceat ex hac flamma evolare, praesertim qui il-

Iud impium incendium perditorum hominum lacrimis potius meis, quam sanguine vestro restingui malui. Neque enim peto, ut mihi detis vitam: sed datam repeto, ut reddatis. Si meministis, quod dedi, vos non debetis oblivisci, sed retribuere, quod debetis.

IV. 9. Vos, vos obtestor, dii immortales, qui meae menti lumina praetulistis, quum consensum exstinxi coniurationis, arcemque Urbis ab incendio ac flamma liberavi, liberosque vestros e gremio et complexu matrum ad caedem et cruorem non sum passus abstrahi. Num igitur potest fieri, a clientibus ut recipiar, quum, a quibus debeam retineri, reiicere instituant? Socii quo fugiant, quum aditus custodi patriae praeclusus sit? Quomodo spes salutis reliquis residebit, quum civibus praeclusa sit expectatio incolumitatis? Pax et concordia extraneis gignetur, quum iam domesticis non insideat, sed publice providenti eripiatur? 10. Nam quid ego improborum facta renovem oratione, ut redintegratione illius coniurationis animos vulnerem vestros? Auxilium ab alienis efflagitabo, quum cives vestros deseratis? Sociorum invocem subsidium, quum a civibus interclusum sit praesidium? Quam colere gentem nunc instituam? utrum ut custos accipiar, an ut proditor excludar? Si ut conservator: vestra erit ignominia. Sin ut oppugnator: praecisa erunt omnia. Itaque quod putavi fore gaudium, id exstitit exitium. 11. Si, Quirites, eundem in ceterorum periculis haberemus animum, quem in nostris difficultatibus, et pro innocentissimo quoque propugnare, et nocentissimum quemque oppugnare nobis utilissimum esse arbitraremur, et si cum optimi cuiusque rebus adversis nostram salutem, cum deterrimorum hominum secundis nostra pericula putaremus

coniuncta: frequentes profecto talibus conatibus obviam ire niteremur: neque partim innocentia freti, partim nobilitate nixi, partim potentia ac multitudine amicorum fulti, quum perfacile existimaremus adversariorum vim ac factionem a nobis repelli posse, subito ipsi simili periculo circumventi, in nostro eventu aliorum reminiscentes casus, iure id nobis accidere nequidquam quereremur. V. 12. Quis enim est, Quirites, qui nunc, quum inimicorum nostrorum vim atque violentiam perspiciat, quique nostrum ipsum periculosissimum casum recognoscat, qui non sibi ac suis diffidat fortunis? Quo enim se satis tutum arbitritur praesidio? Virtutis et gloriae? At ea nos ipsa hoc tempore oppugnant. Multitudine amicorum? Aperuerunt non fortes esse se amicos, si in eorum potestate nostra sita salus non est. Paucitate inimicorum? At id non in ipsius, sed in aliorum voluntate positum est. Nam non satis est, ne cui iniuriam facias, providere, si tamen sunt voluntarii inimici, qui tuis praemiis te oppugnent. 13. Atque quum haec omnia omnibus sint gravia atque acerba, tum vero nobis misera atque intoleranda, quorum et officia in rempublicam recentissima, et incommoda ob rempublicam frequentissima in familia versantur. Nunc si eadem conditio disceptationis proponetur, aequi auditores adhibebuntur, aures non obtusae criminatione, sed vacuae praebebuntur: qui sunt assecuti summum gradum honoris, non dispoliabantur honore: qui sperant, facilius et proclivius ad laudem nobilitatis pervenient. Quamobrem nolo me duce supplicii vos ad fraudem deduci, ut ego ad pristinum statum recidam casus. Nunc igitur, si lingua est concertandum, innocentiae virtute fretus supero: si facta com-

pensanda sunt, conferamus aequitatem: si violentiae impetu opprimimur, cedam pro omnibus tribunicio furori, quoniam laborem pro cunctis ferre consuevi. VI. 44. Si igitur aliquo tempore iis hominibus consulistis, quorum animus est religionis pietate defunctus: debetis mihi quoque prospicere, qui numini deorum consecratum sartum tectum ab omni piaculo conservavi et, vos ut tutam tranquillamque fortunam traheretis, mea perfecti vigilantia. Nam me, quem paullo ante fortuna erexerat ad gloriam, virtus extulit ad laudem, populus tribuit honorem: eundem tribuni furor exagitatus depulit ad calamitatem. Et quoniam animadvertistis, illam conspiracyem conflata ita esse restinctam, ut nulla scintilla compareat incendi, vos quoque tribuniciam sedate temeritatem; (qui nunc se mihi inimicum ostendit, se prius esse vestrum professus est inimicum;) ne rei crudelitas, experta in me, in vos convalescat, et calamitas remorata longius serpat atque progrediatur, praecavete. 45. Nunc vel solus delectus ad calamitatem, vel primus vocatus ad tale periculum, omnium animos iure debeo commovere. Omnia sunt immutata. Manus ad demonstrandam religantur iniuriam: lingua inciditur ad deplorandam calamitatem: animus praecluditur ad exponendam rei indignitatem. Humilitatem generis obiciunt nobis, qui novam rationem suscitant, veteres maiorum obterunt laudes. Sed quid ego plura de illorum aut in me maledictis, aut in vos scelerate loquar factis? quorum cognita improbitas, me tacente, coarguitur turpitudine vitae, ut de iis non sit necesse inimicos praedicare, de quorum scelere ne amici quidem aut ipsi possunt negare. 46. Vos ego appello, quorum de me maxima est potestas. Apud vos loquor

de mea calamitate, quos habui semper innocentiae et virtutis meae testes. VII. Igitur ex civitate bene meritus de republica civis exturbatur? innocens expellitur consularis homo? non facultatibus usus quondam minimis, amicorum multorum praesidio munitus, nunc partim ab invidis, partim ab inimicis circumventus eget indigne? Huic si opem non tuleritis in periculo capitis, vos, credo, retinebitis vestram libertatem? qui neque tanta valetis auctoritate, neque tantorum officiorum impensam egistis in patriam. Mihi credite, hoc in uno incommodum confirmatum multorum infirmabit incolumitatem: et si initio non erit refutatum, impune ad omnium perniciem convalescet. Proinde aut in meo periculo salutem integram praestate communem, aut in vestris hoc idem incommodum exspectate fortunis. 47. Nemo tam perdita auctoritate, tam facinorosa inventus est vita, qui, quum de scelere fateretur, non tamen sententiis prius iudicum convinceretur, quam supplicio addiceretur. Ego repente vi tribunicia correptus, non modo loquendi libere in iudicio, sed ne consistendi quidem in civitate habeo potestatem. Eiicior non solum sine teste, sine indice, sine crimine, sed sine etiam scelere, sine accusatore. 48. Hostibus in bello, qui dissident voluntate, dimicant armis, vitam quotidie oppugnant, in ipsa acie quum praeliantur, licet loqui, licet disputare: mihi in pace, civi, qui perditorum hominum frege furorem, pro fortunis meis apud vos loqui non licebit? Servi, qui ad supplicium caesi verberibus trahuntur, apud eos saepe disputant, quos necare voluerunt: ego consularis apud vos non loquar, quos conservavi? Tacebo, si necesse est: tacebo, inquam, animo aequo, quoniam virtus mea, me tacente, agit caus-

sam meam. VIII. 49. Itaque ut ego in concione mea nihil ponam de rebus meis gestis, tamen in animis et memoria vestra largiter relinquam. Isti modo videant, qua ratione hanc inultam meam fugam ferre possint. Etenim si a me, ut isti existimant, Lentuli mortui sordes, si Catilinae notissimus furor, si amentia Cethegi, si luxuries ac stupra Cassii poenas repetunt: profecto istis hora nulla, eiecto Tullio, vacua periculo aut periculi expectatione relinquetur. Itaque illi in dies non meis insidiis, quae nullae a me parantur, sed suorum scelerum conscientia cruciati, mihi absenti et populo Romano poenas dabunt. 20. Quas ob res ego inimicorum amentiae cupiditatisque paucorum, omnium salutis caussa, decedam: neque eo deducam aut progredi patiar, ut opera mea manus inter vos conseratis, caedesque civium inter se fiat: multoque potius ipse patria liberisque meis carebo, quam, propter unum me, vos de fortunis vestris reique publicae dimicetis. Sic enim ab initio fui animatus, ut non magis me mea caussa putarem esse natum, quam reipublicae procreatum. 21. Sed illud queror, (quod non iam ad unius perniciem, sed ad universorum instruitur calamitatem,) conqueri, commiserari, dicere, expurgare, suspicionem dimovere, crimen diluere non licere: ore oppresso cervices esse praebendas: quae tamen omnia iam non sunt tam calamitosa, quod mihi sunt subeunda, quam perniciosa, quod in rempublicam sunt introducta. IX. Quamobrem statutum est atque decretum, in his temporibus civitatis omnia perpeti, quae volet furor libidinosus. Vim volunt asferre? praesto sum. Eiicere volunt? exeo indicta caussa. Nolunt audire? caussam non dico. Aliud quippiam conantur? agant: nihil duri, nihil acerbi mihi erit,

quod rempublicam tutabitur. Non enim illis victus cedo, sed incolumibus vobis me condono. 22. Neque enim mors miseranda est, quae ob rempublicam capitur: neque exilium turpe, quod virtute suscipitur: quum praesertim nonnullam hae poenae habeant in se consolationem. Nam vitam si eripiunt, non adiment gloriam immortalem. Si exilio mulctabunt corpus, non animum a republica removebunt. Nam, ubicumque ero, hoc cogitabo, haec semper cura mea erit: meque vobis ereptum, non a vobis repudiatum existimabo. 23. Illud ab universis postulo petoque, si, dum in civitate manere licitum est, nemini iniuste periculum creavi, nemini innocenti fui calamitati, si omnibus auxilio praesidioque esse consuevi, plurimosque in hac civitate sum tutatus: uti vos liberos meos in vestram fidem recipiatis, eosque defendatis, neve inimicos meos in familiam nostram longius progredi patiamini: utique, sive hinc abiero, sive ero hic oppressus, ea maneat opinio et existimatio, quae virtute parta, non quae infelicitate illata est. X. 24. Nunc ego te, Iuppiter Optime Maxime, cuius nutu ac ditione sola terrarum gubernantur, teque, particeps connubii, socia regni, regina Iuno, teque, Tritonia, armipotens Gorgophora Pallas Minerva, ceterique dii deaeque immortales, qui excellenti tumulo civitatis sedem Capitolii in saxo incolitis constitutam, ut non solum cunctam intueri, sed etiam tueri possitis civitatem: a quorum ego quondam altaribus impiam manum civium removi: a quorum templis meo periculo funestam facem repuli, ne illustrissimum orbis terrarum monumentum cum principe omnium terrarum occideret civitate: teque, Iuppiter Stator, quem vere huius imperii statorem maiores nostri nominaverunt: cuius in

templo hostilem impetum Catilinae repuli a muris: cuius templum a Romulo victis Sabinis in Palatii radice cum Victoria est collocatum: oro atque obsecro, ferte opem pariter reipublicae cunctaeque civitati meisque fortunis: resistite tribunicio furori: favete innocentiae, subvenite solitudini, miseremini senectutis: nolite eum supplicem a vobis abstertere et excludere, qui in suo magistratu funestam facem a vestris repulit templis. 25. Si C. Mario auxilio fuistis, quod in clivo Capitolino improborum civium caedem fecerat; si P. Scipioni, quod Hannibalis furibundam mentem a vestris repulit templis; si denique Cn. Pompeio, quod terra marique hostes reddidit pacatos: sic nunc in meis calamitatibus aliquam ferte opem divinam, ut saepe multorum in periculis fecistis; sic nunc in meis miseriis divinum aliquod auxilium et numen ostendite. XI. 26. Deinde vos, quorum potestas proxime ad deorum immortalium numen accedit, oro atque obsecro, quibus singillatim saepe supplex ad pedes iacui, ut eum, quem singuli stratum atque abiectum sublevatis, nunc universi conservatum velitis. Si neminem umquam vestrum laesi, si nemini innocenti obfui, si etiam e contrario, ut quisque auxilium meum desideravit, opem ferre non dubitavi: si denique, quaecumque administravi, ex vestra auctoritate et patrum conscriptorum voluntate feci: si malui inimicorum cupiditati, quam reipublicae et legitimae auctoritati poenas sufferre: ut existimetis, ex illo crudelissimo inimicorum impetu ereptum, in antiquum statum dignitatis restitui convenire. 27. Sed quoniam neque mihi libere loquendi, neque vobis clementer audiendi, neque omnino iudicandi, paucorum furore et audacia, facta est potestas: sed oppressa est republi-

ca armis, metu debilitata servili, uti liberum spiritum ducendi nullam habeat potestatem: cedam inermis armatis, innocens nocentibus, privatus furibundo magistratui. Neque enim Q. Metellus quidquam de virtute sua detraxit, quod cessit L. Saturnino furenti: neque C. Cotta, quod Q. Vario tribuno plebis, inferiore genere orto, cedendum putavit: neque C. Marius: qui quantas res gesserit, vestra vobis libertas indicio esse poterit: neque vero M. Tullius suum animum vestra abalienavit potestate, quum praecipuum vobis obsidem sui animi vestram reliquerit libertatem. 28. Quamobrem testor deos deasque omnes immortales, vestrasque maxime mentes, me non vitae turpitudine, non pro magnitudine scelerum, non propter reliquae aetatis infamiam poenas iure et lege persolvere: sed propter virtutis invidiam, propter iucundissimam ingenii laudem, propter magnitudinem rerum gestarum crudelissime civitate privari. Quod si idem accidit Q. Caepioni, si Mancino, si Rutilio; mihi quoque hoc accidisse non magno opere erit mirandum, quum praesertim non generis antiquitate, sed virtutis ornamentis summam laudem sim consecutus.

XII. 29. Nunc ego vos, equites Romani, obtestor, quorum virtute nomen Romanum victoriam cum laude possidet coniunctam, quorum factis gloriantur cives, laetantur socii, gemunt hostes: ut, si erga vos omni tempore optime fui animatus, si mea pericula neglexi, dum timorem a patria propulsarem: si aequae liberis vestris prospexi, ac vos parentibus consuevis: ut nunc me velitis, vestris opibus defensum, incolumem in hac civitate retinere: quae quum a scelerata coniuratione esset incensa, meo ductu ac labore restincta est: nec patiamini me, a liberis meis abstractum, a

coniuge abreptum, ab aris focusque innocentem pro-
iectum, vitam degere in exsilio, miserrimi mortalis
casum subire. 30. Proicitur Tullius in exsiliū.
At a quo? nimirum innocens ab inimico, religiosus a
scelerato, benevolus huic civitati ab hoste. O misera
vitae ratio, quae tamdiu resides in voluptate, quam-
diu fortunae poscit libido! Egone inimicus huic civi-
tati? quamobrem? quia inimicos necavi. Egone ho-
stis? quid ita? quia hostes interfeci. En conditionem
huius temporis! antea gloria et laude dignissimi du-
cebantur, qui haec perfecerunt: nunc scelerati et par-
ricidae esse dicuntur, qui haec administrarunt. Sint
sane scelerati: superet istorum victoria, si modo vi-
ctoria appellanda est, in qua civitatis inest luctus: ha-
beant hanc palmam ex innocentis cruore: tantum a
vobis illud, equites Romani, peto et rogo, ut, quem
saepenumero vestra laude cohonestastis, eundem in
dubitis vitae periculis vestra virtute conservetis.

283.

INCERTI AUCTORIS
CONSOLATIO.

L. 4. Quamquam recentibus morbis medicinam
adhibere vetant sapientes, nihilque adversi homini-
bus accidere solet in vita, quod aut improvisum aut

inexpectatum videatur: conemur tamen, si qua ratione possumus, mederi nobismetipsis et domesticae subvenire calamitati. Si enim, quoties usuvenit, consulimus ceteris, cur non aliquando nobis ipsis? et, si mala, quae nec vitari nec averti humanis viribus possunt, pertulimus toleranter, cur non ea, si possumus, ratione leviora faciamus? praesertim quum ad aegritudines et molestias depellendaseoacriusincumbere homines debeant, quo melius est, sine cura vivere, quam, curis et angoribus oppressum ac circumventum humanam conditionem, satis per se miseram, aliis etiam incommodis efficere miseriorem. 2. Quid porro praestantius, quid utilius est, quam, quum corpore valeas, curare, ut etiam animo valere possis? siquidem corpus animi gubernaculo, animus autem ministerio corporis indiget. At neque animus aeger bene gubernabit, nec affectum corpus animi recte parebit imperio. II. 3. Quamobrem prudenter a doctis et sapientibus viris et cogitatum et factum est, qui de luctu minuendo ante nos scripserunt: quorum exstant satis multa, sane sapienter litteris mandata, in primisque a Theophrasto, Xenocrate et Crantore: quorum libros quum saepe animi caussa sumpserimus in manus, admirati eorum saluberrimis praeceptis refertam et conditam eloquentiam, tum proxime legimus necessario. 4. Casus enim ereptae nobis filiae, quam in oculis ferebamus, eximiis et virtutis et prudentiae laudibus praestantem, ita nos vel perculit vel afflixit, ut ab iis opem ad leniendum et mitigandum dolorem petere coacti simus, quorum maxime doctrina atque auctoritate antea movebamur. Itaque multa, quae ab illis vel acute cogitata, vel eleganter enuntiata sunt, ad dolorem nostrum abstergendum colligemus; ut, si

minus ceteros in tanto maerore delectare poterimus, quod alias et dicendo et scribendo efficere conati sumus et fortasse interdum praestitimus, saltem nobis ipsis medeamur. 5. Sed nos etiam in hoc fortiores erimus, quam ceteri, quibus difficile non fuit, quum doloris expertes ipsi essent, alios consolari et a maerore abducere: nos autem dolore afflicti, consolatio-nem a nobis petentes, nosmetipsos in dolore vince-mus, ac naturae quamdam quasi vim afferemus. Quae utinam tanti sit, ut ceteros quoque in pari fortuna doceat adversos casus patienter ferre: qui quo saepius contingunt, eo propiores hominibus putandi sunt, quasque in ipsa humana natura innati atque insiti, ideoque levius ferendi. Qui enim hominem se esse agnoscit, hominisque nomen sibi vindicat, cur ea, quae hominis maxime propria sunt, recusare ac reiicere audeat? Quod simul ut fecisset, et imprudens et iniustus merito haberetur. 6. Atque hic locus a Theophrasto egregie tractatus et perpolitus est: itemque a Xenocrate: quorum uterque eos, qui communes casus recusant, imprudentiae atque iniustitiae condemnat: alter etiam diis ipsis adversos non dubitat appellare. Quod etiam gravius crimen est, ac vix in homine tolerabile: qui, quum omnia diis immortalibus accepta referre debeat, quorum ope vivit, intelligit, agit; si eorum voluntati repugnet, cum diis gigantum more bellare videbitur. III. 7. Haec autem perite, ut dixi, a multis tractata sunt. Sed ego Crantorem sequor: cuius legi brevem illum quidem, sed vere aureum et, ut Panaetio placuit, ad verbum ediscendum de luctu librum, quo acute universam doloris medicinam complexus est. Sed humanae naturae incommoda ita diligenter et accurate expressit, ut, quasi luendorum sce-

lerum caussa nasci homines et in hanc lucem ingredi, possis agnoscere. 8. Fac enim, nasci hominem et in lucem edi: continuo senties, non rerum humanarum dominum et gubernatorem exortum, sed verius miseriarum servum atque incommodorum. Nam infantiam et pueritiam vagitus, lacrimae, imbecillitas, nullus nec rationis nec corporis usus, dolores molestiaeque quam plurimae amplectuntur. Adolescentiam ardor quidam excipit aetatis, nec prudentiae nec iudicii compos: rerum utilium ac laudabilium contemptio: voluptatis et saepe turpitudinis appetitio: veri boni ignoratio: in pares ferocia, in superiores superbia, in infimos arrogantia. 9. Ex his contentiones, rixae, contumeliae, assiduus denique molestiarum concursus existit: ex rebus honestis contemptis infelicitas et infamia: ex turpibus curiose arreptis et conquisitis luctus, morbi, perpetuum denique sui ipsius odium, ex cognita rerum turpium mercede conflatum. 10. Adde insanas pecuniarum largitiones, nullam futuri temporis curam, non inopiae, non liberorum, non uxoris, non posterorum, non familiae. Quae si quis aetatis potius vitia, quam naturae miseriae velit appellare: quamquam nominis quaestionem inducat, non tamen ipsas ab homine miseriae atque incommoda removebit. 11. Nec vero audiendus erit, qui haec ab humanae naturae miseriis separanda putet, quod non in natura insita sint, sed unius vel aliquorum hominum errores videantur: totius autem naturae illa esse affirmet, quae a nullo prorsus homine seiungi possunt. Quasi vero humanum non sit irasci, quod multi non irascantur, aut non humanum loqui et societatem coire, quod multi reperiantur, qui nihil difficilius faciant, quam cum hominibus congregari aut

sermonem cum aliquo conferre. IV. 42. Vere autem humanae miseriae sunt, quod, etsi non omnes in uno, certe omnes in omnibus, et aliqua in multis, et multae saepe in uno agnoscuntur. Iam, constantis aetatis quot quantaeque miseriae sint, non difficile est intelligere, at difficillimum enumerare. Haec enim ex omnibus hominis aetatibus in perturbationes animi, in pericula capitis, famae, fortunarum una maxime incurrit. 43. Sicut enim ceterarum omnium aetatum ad res negotiaque tum privata, tum publica peragenda aptissima est maximeque idonea: ita etiam una, prae ceteris omnibus, difficultatum miseriarumque omnium, quae ex publica privataque administratione oriuntur, particeps et socia est. Haec privata amicorum negotia procurat, haec publica sustinet munera: haec gloriam et commodum ex rebus feliciter evenientibus, haec aerumnas et molestias ex adversis experitur. Huic bonorum civium propugnatio, huic malorum accusatio proposita est: huic invidia et aemulatio a bonis imminet, a malis pericula et insidiae intenduntur: aetas numquam sibi ipsi non infesta, numquam pacata; semper laboriosa, semper anxia et sollicita. Quae si non aliquos interdum vel utilitatis, vel voluptatis fructus ex assiduo labore perciperet, se ipsam profecto regere ac tueri non posset. 44. Sed miseriarum numerus multo maior est: magnitudo autem tanta, ut neminem a publicis procurationibus non avertere ac detertere possit. Illustre praebuit exemplum universae civitati calamitas nostra, quam ex parta civium salute, ex defensis aris ac focis, ex proditoribus a reipublicae ac populi Romani cervicibus depulsis contraximus. Sed nostra fuerit aerumna: civibus contigerit salus et quies: quam etiam, vita

ipsa profundenda, si opus fuisset, libentissime redemissimus. 45. Nihil necesse est mihi de me ipso praedicare. Sed tamen verissime affirmare possum, eos demum annos me vere vixisse, quos in praeclaro aliquo patriae vel commodo vel ornamento consumpsi. Ac, si longius mihi vitam producere liceret, non me alia causa ad diutius vivendum, quam publicae utilitatis studium curaque adduceret: quae una cogitatio in homine gloriosa et laudabilis est maxime. V. 46. Nunc, quae extrema de aetatibus superest, quid ego de senectutis incommodis ac miseriis loquar? quas plurimas esse et gravissimas, et nomen ipsum languoris calamitatisque plenissimum indicat et aspectus ipse senum hominum patefacit. Quid est enim aliud senem videre trementem, incurvum, canum, imbecillum, infirmum, quam cernere morientem vivum aut viventem mortuum? Ac, si nonnullis visum est, magnam esse senilis aetatis consolationem prudentiam, usu rerum quaesitam, quae illius aetatis propria est; eosdem illos fateri oportet, ex eo ipso fonte manare etiam ad senes non minimum doloris atque molestiae. 47. Qui enim se prudentem rerumque agendarum peritum agnoscit, cur non doleat, quae optime intelligit, prae aetatis vitio optime etiam perficere non posse? et, si patriam diligit, cur non angatur, quod, quam consilio iuvat, opera etiam iuvare non possit? eoque maior prudentium dolor est, quod optimorum consiliorum fructum nulla alia ratione percipi posse, quam si optime ad exitum perducantur, intelligunt, quod, nisi vir optimus patriaeque amantissimus ad agendum accedat, prorsus inania sint futura. VI. 48. De aetatibus satis mihi videor dixisse. Quid iam de generibus hominum loquar? aut numquid principes viros et

medios et infimos aequae miseros esse negare possum? Reges ipsi quam miseri sint, quantoque opere sollicitudini, timori atque insidiis propositi, satis ostendit Dionysius, quum imminente capiti gladio Damoclem fortunae suae felicitatem voluit experiri. Nec mirum, quum iis bellorum calamitates, agrorum vastationes, populorum caedes, urbium exitia immineant. 49. Quae quum eveniunt, qui victoria potitur, aliquid et ad gloriam, et ad imperium semper acquirit: sed tanta praeterea rerum amissio tantusque sumptus consequitur, ut magni constet victoria ac plerumque praestiterit, numquam arma sumpsisse. Sin profligatio exercitus aut clades aliqua contingit, nihil eo statu miserius ne cogitari quidem potest: si quidem captivitati, inopiae, luctui, contemptui coniunctus est. 20. Sed fac, regem esse a bellorum impetu et a castrorum pulvere remotum, sua pacate possidentem, nulla hostium incursione vexatum: num idcirco tutior, a miseriis securior? Quin immo, ut otium humana natura non fert, ipse sibi molestiam ac sollicitudinem exhibebit. Nam aut de augendis vectigalibus, aut de producendis finibus, deque urbibus ad imperium acquirendis, aut de iungendis cum potentioribus propinquitatibus atque amicitiiis cogitabit. Quae qui animo agitat, nec a molestia liber est, nec alios securos ac quietos esse sinit. 21. De avaritia vero, maxima animorum peste, nolim hoc loco pluribus disputare: quae in deside atque otiosa mente quam maxime exoritur. Eaque erectiores animos, et altiores dignitatis gradus maxime sollicitat. Huic generi infimum hominum genus opponitur: quod, ut nomine abiectissimum, sic re quoque omnibus calamitatibus atque angoribus est propositum. Huic inopia, fames, contumelia, iniu-

riae, tributorum solutio, militiae incommoda, misera denique omnia perferenda sunt: eoque miserius est, quod ceteris omnibus, quum adversa fortuna premuntur, permulta tamen suppetunt, e quibus consolationem dolorisque levationem petunt. 22. At infimam plebem natura ipsa fatali quadam necessitate tam abiecto tamque imo loco collocavit, ut, omnibus aerumnis subiecta, nulla propemodum ratione erigi aut sublevari possit. Ne mediocris quidem hominum conditio miseriarum expers esse cognoscitur. Nam inter summum et infimum interiecta alteri paret, alterum patitur. Cui si imperare posset, certe longius a miseria distaret. Sed quia neque dignitate praestat, nec summos viribus adaequat, suo statu contenta esse cogitur. Itaque multis in civitate perfungitur incommodis, non illis quidem parum reipublicae fructuosis aut valde ad ferendum gravibus atque asperis: sed quae tamen animum sollicitent et humanas misérias augeant.

VII. 23. Haec longiori oratione persequi non est praesentis instituti: ante oculos omnia sunt et nobis praecipue re ipsa perspecta et cognita. Nec vero alia est feminarum conditio. Aut enim iisdem aut parum certe diversis et molestiis et angoribus vexantur: nam et iisdem morbis, quibus viri, et iisdem animi perturbationibus mentisque erroribus obiiciuntur. 24. Eoque miserior illarum status est, quo mollior natura et ad propulsanda incommoda calamitatesque perferendas infirmior. Easdem, quas viri ex parentum, fratrum, sororum, affinium interita, molestias et dolores hauriunt: maritos saepe fatuos, parum de re domestica sollicitos, pecuniam profundentes nanciscuntur. 25. Ex quo paupertas et luctus. Quibus malis eo premuntur gravius, quod non, ut homines, indagare

possunt, qua maxime ratione medeantur incommodis rebusque suis consulant. Quantum Tullia mea ex patris exsilio doloris, quantum ex maritorum aerumnis et difficultatibus luctus molestiaeque percepit! Et quamvis optanda etiam minime pauca in vita viderit; malorum tamen paucorum sensus, vel doctissimis hominibus iudicantibus, ita acerbus est, ut bonis vel plurimis et maximis aequetur, interdum etiam praefertur. Per multa praeterea in hoc genere sunt, quae reticere praestat, quam edere. 26. Sed magna certe vel hoc uno nomine seminarum miseria est, quod, quamdiu vivunt, parere semper coguntur: aut enim innuptae parentibus et affinibus, aut nuptae maritis parent et serviunt. Sic, quo minus liberae, eo magis miserae, nec umquam liberae, nisi e vita profectae. Ergo mortuae beatae censendae erunt. Nec sane video, quid aptius dici possit. Sed, ut ad nos ipsos redeamus: cui uxor contingit, is praeter communes omnium calamitates praecipuo etiam miseriae genere premitur, quod non solum suis, sed etiam domesticis uxoris et familiae molestiis curisque vexatur. Neque enim ab ea, quicum arctissimo matrimonii vinculo conglutinatus est, aut mente aut cogitatione seiunctus esse potest. 27. Itaque tot vexatus calamitatibus tantisque miseriis circumclusus hominis animus quid egregium aut eximium suscipere aut cogitare potest? Mirum, ni sese abiiciat, ac veluti desperatione perculsus humi iaceat. VIII. 28. Redeo igitur ad illud, quod initio dixi, neminem esse, qui spiritum ducat, non miserum, neminem vere felicem. Parumque sapiunt ii, qui hominem luendorum scelerum caussa natum felicem aut beatum audent nominare. Nostra enim, quae dicitur vita, mors est, nec umquam vivit animus,

nisi, compage solutus corporis, liber aeternitate potia-
tur. 29. Itaque mortem in beneficii loco tributam a
diis immortalibus iis, quos maxime dilexerunt, tradi-
tum est: ut quum, Herodoto auctore, Argia sacerdos,
quod optimum filiis esset, a dea precata, eos reperit
mortuos; mortem autem, tamquam optimam, illis es-
se concessam. Credamus sane Apollini Delphico,
qui exoratus a Trophonio et Agamede, a quibus tem-
plum magnifice Apollini exaedificatum Delphis erat,
ut, quod esset optimum homini, tribueret: post diem
tertium exanimes sunt inventi. 30. Quo munere in-
dicavit deus, et deus is, cui divinationis partes a reli-
quis diis sunt relictæ, mortem homini omnium rerum
esse optimam. Itaque excutiat iam et evellatur fun-
ditus falsa illa multorum opinio, malam esse mortem:
quandoquidem, vel deorum iudicio, non modo mala
non est, sed omnium rerum optima et omnium mune-
rum, quæ humano generi dari possunt, præstantissi-
ma. 31. Præclare: nam et miseriarum omnium,
quas viventes pertulimus, finis est in morte, et vitatio
futurarum, in quas progredientes in vita incurrunt.
Docemur enim exemplis, e propagatione vitæ permul-
tos optimos et fortissimos cives incredibiles hausisse
calamitates. Immerentes, dixerit aliquis; ergo non
sunt in miseriis ponendæ. Nihil enim miserum,
quod non culpa contractum. De hoc alias viderimus:
sed calamitates certe fuerunt, quarum etiam unica co-
gitatio, quæ prætervolat et effugit, non modo sensus,
qui corpori firmiter inhaeret, acerbitalis habet pluri-
mum. 32. Ex quo vere colligi potest, sapienter fe-
cisse Thraces, qui, si Herodoto credimus, nascentibus
liberis lugere, morientibus laetari solebant. Exitum
videlicet vitæ, ut miseriarum finem et quietis por-

tum, probabant: vitae initium, ut ingressum ad molestias et dolores, inviti videbant. IX. 33. Si ergo nascimur miseri, morimur beati: quis in hanc lucem edivelit, ut miseriis opprimatur? quis non potius mori, ut beatam vitam acquirat? et, si hoc nobismet ipsis, ut optimum, vellemus; cur liberis et affinibus diversum? An melius nobis, quam iis, quos summe diligimus, esse velimus, aut potius beate nobis, misere ipsis et infelicitate? Hoc certe nullo modo. 34. Quamobrem amanda mors semper omnibus, carissimis etiam optanda. Ac, si quibus mori praestat, quam vivere, iis praecipue, quos et acta cum virtute vita claros effecit, et mors, satis diuturna vita perfunctos, molestia afficere non potest. 35. Nasci vero, non intelligo, quibus expediat. Nam in aerumnas miserasque ingredientes quid gratum, quid hilare aspicimus? qua re potius non offendimur? quod primus ille nascentium infantium vagitus et eiulatus satis declarat. Tributus enim est ab optima parente natura, quae nihil inane solet efferre, ac potius iis rebus, quas efficit, admiranda semper edit vel pietatis vel iustitiae vel prudentiae documenta. 36. Ex quo intelligi licet, non nasci longe optimum esse, nec in hos scopulos incidere vitae: proximum autem, si natus sis, quam primum mori, et tamquam ex incendio effugere fortunae. Sileni quae fertur fabula, si gravioribus ludicra interdum admiscere liceat, idem certe confirmat: qui, captus a Mida, missionem doctrina redemit. Docuit autem regem, numquam nasci optimum esse, sed celeritatem mortis proxime accedere. Idemque Euripidis testimonio, poetae sapientissimi, comprobatur. 37. Sed Crantor noster patri, filii mortem aegerrime ferenti, responsum ait datum esse in Psychomantio, filio

suo bene beateque esse, utiliusque futurum fuisse, si etiam pater pari ratione fatis concessisset. Quamobrem, si dolorum finem mors affert, si securioris et melioris initium vitae; si futura mala avertit; si medetur praesentibus; si nos ex plurimis vel morborum vel molestiarum vel acerbis periculis educit: cur eam tanto opere accusare aut dolorem ex ea derivare velimus, ex qua potius consolationem et laetitiam haurire fas esset? Nisi si, quod mortem subsequitur, nos fortasse sollicitos habet. 38. De quo libet pauca dicere, ne hic unus ad molestiam doloremque alendum angulus relinquatur: qui profecto insipientibus obii-ciendus non est, nec in tanto argumentorum acervo, quibus mortem ipsam nobis obstringere conamur, committendum, ut hoc uno nomine minus nobis debere videatur. Et quamquam haec futuri post mortem temporis cura hominis propria non sit, sed diis immortalibus potius relinquenda, quorum nos vel liberalitati vel sapientiae permittere fas piusque esset: (qui enim nascentium curam suscipiunt, qui viventes protegent, alunt, tuentur, fovant, cur morientes deserant?) tamen aliquid etiam modeste de iis exquirere, non est inutile. Necesse est autem, sit alterum de duobus, ut aut sensus penitus omnes mors auferat, aut in alium quemdam locum ex his locis morte migretur. X. 39. Quod si morte sensus exstinguitur, obitusque noster ei somno similis est, qui nonnumquam etiam sine visis somniorum placatissimam quietem affert; quid lucris est emori? aut quod omnino tempus reperiri potest, quod ei temporis anteponatur, cui similis futura est perpetuitas omnis consequentis aetatis? Sin migrationem malimus esse mortem in eas oras, quas e vita profecti incolunt: quid optabilius,

quam ad eos proficisci, quos mortuos vivens dilexeris; et cum iis perpetua vita perfrui, qui, ut nos in laude viveremus et libenter moreremur, suis et praeceptis et exemplis tanto opere laborarunt? 40. Mihi certe nihil videtur evenire posse gratius, quam, si mors aditum ad alia loca patefaciat, ad eos venire et cum iis esse, quos et maxime dilexi, et numquam non diligere ac laudare possum. Ad meos autem et affines et amicos ut pervenero, quanto opere laetabor! Quae iucundior collocutio, qui suavior vel congressus vel complexus? O vitam vere *vitalem*, ut ait Ennius, omnibus bonis ac gaudiis circumfluentem: sed beatam etiam mortem, quae ad beatissimam vitam aditum aperiatur. Me quidem, etsi dolore vehementer perculsum et afflictum, his tamen monitis et praeceptis non mediocriter allevari sentio. 44. Itaque neminem puto fore, quem non rationes, a nobis tam studiose e sapientum libris collectae, iuvent ac delectent: eoque magis, quo leviores erunt aliorum dolores, quam hic, quo nos tanto opere vexati sumus. Nam si amor, si pietas filiae, si virtus, si gravitas, si constantia, si cetera, quae vix in feminis spectari, nedum requiri solent, considerata sint: tanta facta iactura, gravissime dolere debuimus. Sed vincat dolorem consolatio: nec iam, quid amiserimus, sed, quatenus mortalem filiam lugere deceat, cogitemus. Hoc nos in maerore nostro: quod certe fortis est aegroti, non solum accipere, sed etiam exquirere medicinam. XI. 42. At, si quis erit, quem dolor a ratione averterit, cui non satis firma videantur ea, quae iam dicta sunt: is se hominem esse meminerit; nihil autem humanius esse morte, ut, si mors ab ipso divelli atque auferri posset, diis propior habendus esset, quam hominibus, nec

omni ex parte hominis nomen ipsi congrueret, quia communi et praecipua hominis conditione non uteretur. Praeterea lacrimis nihil profici, quae si quid adiumenti afferre possent, non solum effundendae, sed studiose conquirendae viderentur. XII. 43. Denique, non solum iniuste, sed etiam turpissime agere, qui immodice doleat. Turpitudine enim peior est dolore: siquidem dolor homini a natura insitus est, nihilque habet infamiae. Turpitudine autem idcirco vituperanda, quod aliquid semper indecorum continet, culpa contractum. At omnis immodicus dolor turpis est et a viro alienus: quandoquidem, ut immodice praeterque rationem doleas, sponte efficis. Ex quo culpa exoritur: quae homini maxime fugienda vitandaque est, ne cogitationibus mollissimis, quales interdum perditae amantes suscipere solent, nimium perturbemur et effeminemur. 44. Quin potius nos ad Homerica praecepta referamus:

Corde age sis firmo, nec te submitte dolori:

namque aliquid gravius peiusque aliquando tulisti.

Nemo videlicet suorum funera experitur, cui non adversa multa antea contigerint; ita variis omni ex parte incommodis humana natura concluditur. Cur igitur graviora, vel certe aequae gravia fortiter passus, quum maxime occalluisse et ad dolorem novum obduruisset deberet, despondeat animum, seque maerori tradat? Quod etiam iniustum esse, paullo ante dicebamus. Natura enim usuram nobis vitae dedit, tamquam pecuniae, nulla praefinita die. Quod si, quum libet, sua repetit, ea conditione commodata, ut restituenda sint, cur accusatur? aut, cur non potius naturae gratias agis, quod, quum citius potuisset, tardius repetierit, quam, quod aliquando repetierit, iniusta querela in-

sequeris? 45. Certum est enim, non habitandi locum, sed commorandi deversorium nobis esse concessum: e quo quum migramus, alacres tamquam ex hospitio miseriarum atque incommodorum plenissimo egredi debemus, ac laetissimo animo ad futuram vitam tamquam ad patriam evolare. Quod sapientes re ipsa praestitisse memorantur. Profecto enim, si quid est, quod morientes perturbet, aut morientium affines habeat sollicitos, id totum aut ex falsa quadam opinione oritur, quod vitae huius usum nimis utilem ac iucundum arbitremur, aut ex nimio in nosmetipsos amore caritateque provenit. Sed opinionem illam, quam rationes adeo firmæ convellunt, libenter deponere debemus; ab hoc vero amore nimio tanto libentius abhorre, quanto indecentius est, vitae munere perfunctos velle etiam in vita diis invitis commorari communemque omnium, qui ante nos e vita discesserunt, conditionem recusare; demum tanta esse mollitie tantæque impudentia, ut ne in morte quidem confirmemur ac resipiscamus. XIII. 46. Quod si nostrorum mortem dolemus, cogitemus aliquando, moriendum ipsis fuisse: mortem autem incertam esse, nec in hominis arbitrio positam, sed e deorum voluntate pendere: quos vero lugemus, eos quoque suorum mortem vidisse patienterque tulisse: ideoque suo exemplo, quid nos facere velint, praecipere: denique, id quod ad consolandum maximum ac firmissimum est, non eos nobis penitus ereptos esse nec prorsus amissos, sed ad praefinitum tempus a nostris oculis nostraque consuetudine remotos. 47. Itaque, quum ad eum vitae terminum, quem natura praescripsit, nos quoque pervenerimus, statim eorum consuetudinem regustabimus et ad suavissimam vel consuetudinem vel con-

victum redibimus. Mortem suis acerbam amaramque in moriendo esse, nonnulli existimant, atque ideo fortasse perturbantur; quod me quidem, sublatis gravioribus dolendi caussis, quas iam superiori disputatione reiecimus, minime angit. Ipse enim discessus animi a corpore vel cum nullo, vel certe cum modico dolore fit, et interdum sine sensu: nonnumquam etiam, si recte sapimus, cum voluptate. 48. Sed quidquid sit, totum hoc ita leve est, qualia sunt ea, quae puncto temporis fiunt. Nec, si mors paullo longior alicui contingat, desperandum est de deorum naturaeque benignitate, quin eo quoque tempore properantem e vita discedere foveant atque allevent. Cuius rei in morientibus saepissime signa minime dubia cernuntur: quum, velut e somno exciti, quo tempore extremum spiritum edituri sunt, ita gaudentes et alacres aspiciunt, ut libentissime iudices e vita proficisci. 49. Quamobrem ne haec quidem ullam aequam doloris afferre causam possunt; qui certe comprimendus ac minuendus est, quod, etiam si nolis, tempore tamen ipso extenuatur et evanescit: non, quod minuendi doloris vis in ipsa die posita sit, sed quod usus ipse cogitatioque diuturni temporis doceat, nihilesse in morte mali, ideoque leviter et patienter ferendam.

XIV. 50. Sed turpe stultumque est homini, tanta tamque varia rerum cognitione instructo, non a se ipso potius mature, quam sero ab usu et cogitatione doloris remedia exspectare: quae tam firma sunt, ut neminem fore putem, quem non vehementer non iuvent solum, sed etiam permoveant. Mihi vero eo magis necessaria fuerunt, quo turpius visum esset, me, qui ceteros constantissime consolatus essem, in meo dolore

iacere: voxque illa exaudiri, et fortasse non immerito, potuisset, *Hicine ille Cicero,*

— *cuius ob os Graii ora obvertebant sua!*

Sed nos philosophia adversus omnes vel temporum vel fortunae vel naturae insidias munivit: quae ita fortis est, ut nullius iniuriae impetum extimescat: ita lenis et suavis, ut omnes acerbitates facile mitiget ac molliat: ita demum utilis et fructuosa, ut totam se ad humanas utilitates liberalissime porrigat atque explicet. 51. Nec vero secus debet. Quae enim humanarum miseriarum cumulum optime norit et acutissime perspiciat, si eas patiatur manare longius, neque homini, maerore confecto, consilio praesidioque suo praesto sit: quid illo miserius? quid vita nostra laboriosius aut taetrius? aut quid prodesset, aspectum a natura ad supera erectum accepisse, ut caelum contemplari, ut deorum maiestatem cogitare, aut a diis immortalibus mentem et rationem, ut utilia cognoscere, honesta a turpibus discernere, aequa amplecti, ab iniquis abstinere possemus, voce denique ipsa et oratione frui, quae nullis animantibus concessa est, quaque ceteris omnibus, quae sub caelo sunt, viventium naturis antecellimus? inania haec videri possent, si tam multis ex adverso miseriis oppressa hominis natura neque se ad caelestia erigere, nec tantis bonis, quibus maiora nulla esse potuerunt, uti posset. 52. Sed profecto, ut contra serpentium virus pharmacorum genera multa, contra inopiae calamitatem sollertia et industria, contra turpitudinis voluptatem pudor et verecundia; sic contra doloris morsum philosophia nobis data est deorum immortalium concessu atque munere. Quam ut nemo satis pro dignitate laudare queat, sic quam plurimi mentis tranquillitatem, animi

moderationem, in voluptates imperium, in acerba omnia summam quamdam vim ac fortitudinem illi uni acceptam referant necesse est. Neque nos aut in exsilio patientes, aut in honorum cursu temperantes fuissimus, aut nunc in tanto maerore sapienter et fortiter versaremur, nisi tuo, philosophia optima rerum humanarum moderatrix, beneficio. XV. 53. Tu vero felix et beata, Tullia mea, si quis tibi in morte sensus est, quae tot tantisque miseriis, quibus proposita fuisses in vita, una morte perfuncta es: a praesentibus malis expedita, ab impendentibus erepta, et in tuto ac tranquillo quietis portu collocata. Merito tibi mortem iucundam fuisse putem, quum vel ea bona, quibus viventi frui licuit, animo reputas, vel mala, quae moriens vitasti, mente ac cogitatione complecteris. 54. Ego autem, quum te felicem iudicem, ac, si dicere liceat, paene oculis cernam, cur tua morte excrucier? Potius laetabor ac tibi tamquam de re optatissima gratulabor. Cui nisi molestum est me iam aetate confectum in tam perturbata republica tamque misero vitae genere reliquisse, quid iam grave aut acerbum esse possit? 55. Sed hoc quoque ratione ipsa levius aliquanto efficitur: neque tu nunc, quid me perferre necesse sit, sed, quam non multo post tecum iisdem bonis usus sim, debes cogitare. Nihil enim accidere valde grave potest iis, qui spe iam propinqua futuri boni recreantur et aluntur. Sed nescio, qui nos teneat error aut miserabilis ignoratio veri. Non enim tanto opere bonis delectamur, quam malis affligimur. Ex quo fit, ut haec etiam nolentes augeamus: bona autem, quae fruendo, cogitando, gaudendo maiora efficere expediret, etiam deteramus: quod certe minime oporteret. Nam, si serio disputare volumus, cur do-

iores resque adversas refugiamus, quae fortitudinem in nobis gignunt et efficiunt? 56. Quae si nulla essent, nulla profecto fortitudo agnosceretur. Cur mortem horreamus, quae assidua sui memoria, nos ut meliores simus, admonet? nec patitur, ad ea nos animum adiungere, quae aliquam nomini nostro vel intemperantiae vel iniustitiae notam possint inurere. Bona vero, et ea, quae probantur in vulgus, cur tanto opere appetamus? quae consecuti, molliores plerumque ac deteriores evadimus. XVI. 57. Itaque his voluptatum lenociniis obruimur, ut, discessum ex hac vita impendere, vix aliquando recordemur. Sapienter philosophorum princeps et magister Plato: quae sensus appetit aut timet, nihil aliud esse, quam somnia: itaque penitus contemnenda esse. Mala vero ut vitentur, ad aeterna properandum: quo nisi confugas, vitari numquam posse. At ad aeterna ne properari quidem potest, nisi morte ianitore ac duce. 58. Quorsum haec? ut intelligamus, non modo a dolore vacuam, quietam, opportunam, bonam denique esse mortem, sed etiam summorum atque immortalium bonorum liberalem ac beneficam ministram. Itaque Cato sic e vita discessit, ut laetaretur, caussam se nactum esse moriendi. Iam nemini dubium esse potest, quin vir prudentissimus, si sua morte laetabatur, mortem etiam optimam esse agnosceret. 59. Certe enim in re sua, quae praesertim sensu percipiatur, nemo fallitur. Quod comprobare possum Artabani, Xerxis patrui, viri sapientissimi, testimonio. De quo est apud Herodotum, quum Xerxes, exercitus sui copias paene innumerabiles ante se in aciem instructas intuens, collacrimatus esset, neminem ex tot millibus ad centum annos superstitem futurum, illum Xerxi

respondisse: at tam multa sunt, tamque misera, quae viventes perferunt, ut nemo sit, quia mori saepissime cupiat: quum incidentes calamitates et morbi vitam adeo perturbent sollicitamque habeant, ut longissima videatur. 60. Itaque, mortem perfugium esse aerumnosae vitae, dubitare nemo potest. Nec his contentus addidit etiam illud: deos immortales, quum hominum vitam, quae adeo misera sit, multis bonorum integumentis velarunt et operuerunt, fecisse quodammodo invidentius, ne mortis suavitatem, quanta est, omni ex parte degustaremus. Amphiaräum fabulae narrant Iovi atque Apollini fuisse carissimum, neque tamen illum senium attigisse. XVII. 64. Ex quo quid aliud coniici potest, quam mortis celeritatem divinum munus et lucrum esse maximum? Itaque scitum est illud comicum:

*Nam quem tuetur atque diligit deus,
iuvenis supremum mortis intrat limitem.*

Neminem enim, quem dilexerint dii, patiuntur esse miserum. Quare vitam eis, miseriarum plenam, adimant necesse est. 62. Quid autem contingere homini tam gratum potest, quod eum magno opere in vita retineat? Voluptas, credo, quam ex alicuius sive artis sive doctrinae tractatione percipit. At doctrina aemulationem, omnium rerum molestissimam, si quaeris, etiam dolorem, parit. Non tam enim delectamur aliquid discentes, quam angimur multo plura ac maiora, quae scire vellemus, penitus ignorantes. Artes vero, quas tenuiores tractant, quid habent voluptatis, aut quid non potius molestiarum et maeroris? Quanta inter eos, qui illas exercent, perfidia! quantum odium! quanta invidia! aut quis est sua sorte contentus, et non alienae sive industriae, sive fortunae aemulator,

osor, detractor? 63. Sin civilem vitam quisquam appetit, et in reipublicae luce vivere pulchrum putat, is se exigua ac paene nulla honoris specie magnas comparare calamitates certo sciat. Quotus enim quisque est, cui non publica administratio vel maeroris vel iacturae tantum attulerit, quantum verbis explicare vix queat? Ac, si de toto vitae cursu iudicare vere volumus, exitum videamus. Ubi optimi reipublicae administratores, seu verius parentes, Miltiades, Ephialtes, Cimo, Themistocles, Aristides? Quantum illis fides, caritas, integritas, constantia peperit miseriae? ut non modo honoribus, dignitate, auctoritate spoliaret, sed etiam in exilium miserit. Quod contra oportebat: viros optimos patriaeque amantissimos honore affici, in oculis ferri. Scipio Africanus apud nostros, optimam causam amplexus, paucorum immoderatae libidini repugnans, mane mortuus in lecto est inventus: nec abfuit suspicio, quin ab uxore, quae Gracchorum soror fuit, interfectores essent immissi. 64. Metello autem Numidico, homine omnium clarissimo ac praestantissimo, quid miserius? qui, ne in legem perniciosam iuraret, in exilium abire sit coactus. Fateor profecto, inter omnia exilii genera atque omnes miseriarum causas maxime honestam Numidici fuisse conditionem; cui probitas, integritas, in patriam caritas calamitatis causam attulerit: sed tamen fatendum est, gravissimam fuisse calamitatem, pelli patria, avelli a suis, bonorum direptionem, liberorum sive maestitiam sive aerumnam videre. 65. M. Regulum, C. Marium, L. Brutum, ob liberandam patriam interfectum, praetereo. Nolim in iis commemorandis nimius videri, quorum exitus nemo est quin ex libris, imaginibus, fama denique vulgari iam didice-

rit. Quae quum multa maximeque gravia sint: gravissimum tamen illud debet videri, quod homine ambitionis vinculis irretito, quique e popularibus suffragiis totus pendeat, nihil usquam infelicius reperiri potest. Quantus in eo timor, quanta dubitatio, quantus conatus, quanta sollicitudo! ut, nullam illi a molestia vacuam esse horam, non immerito suspicari possimus. Nam si servientis ea est conditio, ut ex eius, cui servit, moribus, voluntate, ingenio propriam sibi fortunam fingat: qui populo serviet, avido, invidio, ignaro, ad mutationem proclivi et, quod caput est, ingrato, num aliquando beatus esse poterit? an potius, quoties de eius natura cogitabit, toties suam ipse calamitatem ac fortunam conqueretur? Praeclare vetus poeta:

Aeterno mixtam luctu mortalibu' vitam

olim constituit divum pater atque hominum rex.

XVIII. 66. Itaque quamdiu hac luce utimur, vivere quidem videmur, sed verius assidue morimur, aut saltem vitam verbo retinemus, re ipsa amisimus. Equidem non video, quid in hominis vita valde optandum aut felix esse possit. Multos potius, ne in maiora, quam quae humana consuetudo quotidie fert, mala inciderent, mortem sibi dedita opera conscivisse scio. Quod tamen non iccirco dictum velim, quia probandum putem; sed, ut ex eo appareat, humana vita quam multis undique prematur difficultatibus. 67. Cleomenes Lacedaemoniorum rex eiusque filius, morte ultro appetita, praeterea Theagenes Numantinus, qui, ne in hostium manus veniret, primum suis, deinde sibi ipsi mortem attulit, quanto opere vita fugienda sit, satis videntur aperte declarasse. Ac nisi turpe videatur homines a mulierculis multo certe imbecil-

lioribus fortitudinis exempla petere, repetamus ex historiis Asdrubalis uxorem illam, quae, Carthagine in hostium potestatem redacta, se ipsam cum tribus filiis in conflagrantis patriae incendium immisit. 68. Sed praeter haec, quae iam testata sunt et illustria, fateamur sane ingenue, tantam esse humanae naturae miseriam, ut neque genus ipsum hominum, nec e toto genere singuli miseriarum expertes esse possint. Quod eo magis mirandum est, quod non iis solum malis, quibus hominis natura assidue affligitur, mala nostra praescripta sunt: sed ipsi nos, quantum in nobis est, miserescentes quotidie reddere conamur. Nullum enim aliud in toto terrarum orbe genus animantium reperiatur, praeter unum hominem, quod in proprium genus atque in se ipsum saevitiam exerceat suam: meritoque Dicaearchus in eo libro, quem de hominis interitu luculentum et eruditum conscripsit, nihil habere dubitationis putavit, quin multo plures extincti sint homines ipsa hominum saevitia et acerbitate, quam omni reliquo genere calamitatis. Tanta est enim in permultis avaritia, tantum ambitionis, imperii, divitiarum studium, ut explendae cupiditatis gratia nihil sibi non licere putent. Atque hoc malum non iam angustis finibus compressum videmus, sed superioribus saeculis erupisse vehementer et manasse latius. Non enim certum aliquem hominum numerum, sed regna ipsa et totas persaepe funditus sustulit civitates. XIX. 69. At, si ad singulos homines, quae proxima ratio est, mentem cogitationemque converteris, ne in iis quidem quidquam reperiatur, quod valde appetere aut approbare possis. Finge enim animo, quidquid homini felix aut beatum ex opinione vulgari possit in vita contingere; congerantur divitiae,

bona valetudo, honores, potentia; etiam voluptates accedant: quum haec omnia in hominem contuleris, nihil tamen tribueris stabile aut firmum, nihil, quod non repentinam et assiduam pati mutationem possit. Caduca enim et incerta sunt omnia, non in humanis consiliis aut viribus posita, sed in fortunae temeritate ac temporum vicissitudine constituta. 70. Quid autem homini turpius, quam e temporis ac fortunae mutatione pendere, et secundo illius flatu sublevari, reflatu deprimi et affligi? aut laetis rerum eventis gloriari, adversis lugere, nec lacrimis temperare posse? Quid iam intersit inter hominem mutamque pecudem, si nos perinde atque illa, quibus rationem natura denegavit, extrinsecus toti pendeamus, in nobis ipsis nihil fortitudinis, nihil firmitatis, nihil habeamus constantiae? Quamvis enim homini non mater, sed verius noverca natura corpus fragile infirmumque tradiderit, animum autem et in molestiis anxium et in timore humilem et ad labores mollem: plurimos tamen insequitur divinos ingenii iudicii que igniculos, quorum auxilio et cum dolore luctari, et timori obsistere, labores vero omnes nullo negotio vincere ac perferre possemus. Itaque tributum divinitus mentis ignem et prudentiae non extinguere, sed sopitum fovere atque augere debemus. XX. 71. Mors autem progressis in vita longius si immineat, nihil est, cur magno opere commoveamur: quae praesertim aut meliorem, quam quo viventes fruimur, aut certe non deteriorem vitae statum sit allatura. Quis enim negabit, si animus omnino intereat, extincto sensu nihil esse mali, propterea que nullam iustam doloris causam exsistere: at, si vigeat corpore solutus ac liber, quid iam illa vita beatius, quid divinius? ex quo maxima et verissima laetitiae

ac voluptatis exoritur occasio. 72. Itaque nihil iam restat, quo minus, optimam esse mortem, vere affirmare possimus, tantumque abesse, ut, quum adest, dolenda sit, ut numquam fugienda, saepe etiam optanda videatur: atque eo magis, quo diutius in vita homo permanserit. Nam, quum iis bonis, quae afferre vita potest, satiari coeperit, tum, ab humanis molestiis secedens, in beatissimam vitam commigrabit. Non enim is ego sum, qui animum simul cum homine interire putem, tantumque mentis lumen, e divina natura delibatum, posse exstingui, sed potius certo tempore emenso ad immortalitatem redire. 73. Quid autem hominem magis deceat, quam, tam multis tamque firmis rationibus nixum, virilem animum retinere, femineam mollitiem exuere? Qui vero mortuos nimis lugent, nec humanam conditionem magno elatoque animo despiciere possunt: in eos illud probri plenum vere dicetur:

*Vos etenim iuvenes animum geritis muliebrem:
illaque virgo viri.*

Multae enim repertae feminae sunt, quae in domestico luctu singularem animi praesentiam ac magnitudinem praestiterunt. Sed virilis fortitudo, ut libidini, sic dolori, non aliter, quam servo domina, imperare debet, eamque coercere ac frangere, tamquam vitiosam et imbecillam animi partem. Quam si emergere patiatur, seque paullo altius efferre, non modo rationi praecurret, sed etiam victrix in animo exsultabit. Quo nihil homini turpius aut perniciosius ne excogitari quidem possit. 74. Gorgias orator, iam aetate confectus ac morti proximus, rogatus, num libenter moreretur: Maxime vero, inquit. Nam tamquam ex putri miseraque domo laetus egredior. O virum

egregium dignumque, cuius vigeat in omnium ore ac mente sententia! Quid enim potuit praeclarius dicere? Quum mala, quae viventem pati necesse est, cogitaret, miseriarum finem, quas moriens relinquebat, adesse lactaretur? Sic par est loqui hominem, qui non libidine vexetur, non voluptatis illecebris irretiatur, nulli denique pareat cupiditati: quae summa est ratio et sapientia, humanae necessitati imperare, non dolori cedere, non desiderio angere, nihil denique humanum extimescere. XXI. 75. Angamur liberorum aut affinium interitu? Quid ita? ut stultos imitemur, qui, quae mutari non possunt, quaeque vel nolentes opprimunt, perferre nequeunt: saniores, quorum tam multa exstant ad aeternitatem illustria sive exempla sive testimonia, negligamus? Quid est aliud caecorum more ambulare et, quum in celebritate versari ac solis lumine uti possis, solitudinem tamen ac tenebras quaerere? Iam enim ad eos, quos aemulari satius est, quosque nobis imitandos proposuit antiquitas, nostra delabatur oratio. 76. Mortem igitur in malis nullo modo esse ponendam, sed in praecipuis bonis numerandam, dubitaturum puto neminem. Si enim a miseriis abstrahit, si in meliorem vitam inducit, si neque misera ipsa est, nec ullius particeps miseriae, cur mala censeatur? Sin hoc largitur, ut sempiternis bonis potiamur vitamque, quam mortalem habuimus, aeternam adipiscamur, quid morte beatius esse possit? Itaque sapientissimos homines accepimus non modo suorum morte non percussos neque dolore ullo affectos, sed etiam saepissime laetatos esse. 77. Anaxagorae, inter familiares suos de natura rerum disserenti, filii mortem nuntiatam tradunt; nihilque aliud ab eo responsum, nisi, se illum genuisse mortalem. Prae-

clara vero vox et vere digna, quae a tanto viro emitteretur. Non enim sane video, quid sapientius aut constantius dici possit. An adolescentem illum esse mortuum? Fracti hoc animi nec in rebus adversis admodum firmi signum fuisset. An angere sese non sua, sed filii causa? Num igitur ignorare se fateretur, quantis e malis elapsus esset filius? An se quidem dolere, sed tamen humanum casum agnoscere? Ubi ergo hominis gravitas, iudicium, sapientia? aut quid ab imperitorum turba distabit? e quibus tamen saepe multi nec iis rebus anguntur, quae necessario eveniunt, nec, quo minus eveniant, quum communes omnibus sint, laborandum ullo pacto censent. 78. Ille vero sapiens et vere philosophus: quem neque improvisus nuntius perculit, nec a disputatione abduxit, sed potius vocem expressit, summae indicem fortitudinis ac sapientiae. Vellem et hoc ipsum de pluribus ex nostris dicere liceret: quos si qua interdum fortunae oppressit iniuria, nihil aliud iudices, quam prostratos illos ac penitus abiectos esse. Quasi vero aliquid acciderit, quod vel ante ipsos nemini, aut quod ipsis, si minus hoc tempore, saltem paucis post annis non eventurum fuerit. Ac, quum maxime animo vivere deberent, tum praecipue non solum praeteritae patriaeque virtutis, sed etiam humanae legis ac paene obliviscuntur sui. Tantum in eorum animis mollities potest ac servitus quaedam doloris atque tristitiae. XXII. 79. An ego illum iudicare liberum possim, cui dolor imperat? quem repentinus casus perturbat, impellit, evertit, qui nihil prae doloris magnitudine cogitare, nihil meditari queat? qui nihil in se ipso, in temporibus atque in fortuna, quae stabilitatis nihil habet, sua ponat omnia? Ego vero istam non modo

servitutem, sed paene captivitatem et quidem miserimam censuerim. Quid enim interest inter eum, qui vinctus ab hostibus et carceribus conclusus obsideatur, et eum, qui dolore captus suo prorsus careat arbitrio? At ille quidem, etsi corpore serviat, animo tamen liber est, nec dubitat aliquando fore, ut libertatem assequatur: qui vero dolori paret, nec valet corpore, et animo quam maxime laborat. Non enim amicis frui, non reipublicae prodesse, non privatas res curare, non publicis consulere potest. Ita in otio, et quidem molestissimo, nec cuiquam paret, et tamen sibi non imperat. Qui quum assiduis et maximis prematur angustiis, alterum esse necesse est, ut, quamdiu in dolore versatur, semper miser sit: alterum fieri nullo modo potest, ut, nisi dolere desinat, a miseriis eximatur. 80. Quanto sapientius Xenophon, qui, quum sacra sollemnia perageret, maioremque natu filium in praelio apud Mantineam cecidisse audiret, coronam tantum e capite deposuit, sed in sacris peragendis constanter perstitit. Ubi vero cognovit, fortiter pugnans occidisse, coronam rursus capiti imposuit, deosque ipsos, quibus litabatur, testatus est, maiorem se ex filii virtute voluptatem, quam ex obitu molestiam cepisse. Huic ego, non dubitarim, quin omnia, quaecumque accidere possent in vita, nullam essent perturbationem allatura. Qui enim usque eo in deorum cultu constans et firmus esset, ut neque filii morte nuntiata ab iis avocari posset, cur eum credam filii morte lugenda a deorum voluntate dissensurum fuisse? aut qui virtutem filii vitae anteferebat, non iure credi possit, illum et virtutis studio incensum, et patriae caritate impulsam, omnes molestias omnesque calamitates libentissime fuisse subiturum? 81. Sed

quo rariores, qui hoc modo animati sint, hoc praeclariores viri. Nihil enim ad laudem illustrius, quam in aeternam gloriam aut in patriae utilitatem intuentem, aut saltem fortiter dolores perferentem et cum fortuna luctantem negligere humana. Quae qui nimium curant, ii laudis studium, civium commoda, denique omnia, quae laudabilia putantur, prorsus e mente ac cogitatione eiciant necesse est. Neque enim humanis curis implicitus toto animo de patriae salute atque utilitate cogitare, aut laudem sibi praeclaris actionibus comparare vel egregii quidquam suscipere ac sustinere queat. Suis autem commodis ac rationibus prospiciens et consulens cetera omittet, de se ipso dies noctesque cogitabit. Ita nec boni civis, nec boni viri fungetur officio. Bonum enim virum decet de ceterorum commodis aequae laborare ac de suis; bonum vero civem sua omnia posteriora habere, patriae commoda prima et maxima ducere, a quibus neque dolore, neque ulla omnino humana avelli perturbatione debemus. XXIII. 82. Periclem narrant historiae intra quatrimum duobus filiis, eximiae indolis adolescentibus, esse orbatum. Qui usque eo fortis ac constans in luctu fuit, ut nihil prorsus de pristino habitu cultuque deminuerit, sed eundem, quem antea, in concionibus habendis morem ritumque servavit, nec umquam coronam e capite deposuerit. De quo traditum est, nihil eum putavisse indignius futurum, quam si aliquod fracti animi signum maeroris causa muliebri more edidisset. Fortem sane hominem et magna laude aeternaque memoria dignissimum, quem neque naturae vis, ad nimium saepe amorem trahens, potuerit de statu dimovere et ad dolorem abducere, nec liberorum desiderium, quos tamen summe dile-

xisse dicitur, ulla ratione perturbarit. 83. Nec mirum. Vera enim fortitudo inanes sollicitudines eiicit ac depellit, opprimit cupiditates, imperat timori, nihil autem appetit forti viro indignum, nec ab ulla re vel metu vel inconstantia repellitur. Et quamvis excelsum elatamque naturam ratio ipsa, doctrinae praeceptis imbuta, confirmet: quod Pericli, doctissimo homini maximoque ingenio praedito, sine ulla dubitatione contigisse, prorsus mihi persuadeo: ipsae tamen fortitudinis radices in animo praecipue insident. Qui quum humana despicit, nec ad humilia, quasi humi depressus, ullo pacto adhaerescit: facile fit, ut uberriores et maturiores fructus ferat, quum ad eum, veluti ad agrum optimum cultura, ratio etiam accesserit conformatioque doctrinae. Non enim sensu omni doloris caruisse summos viros credendum est. Qualis enim nihil sentientis animi sensuque prorsus carentis esse fortitudo potuisset? Sed dolorem sentientes ad eum opprimendum ac vincendum summam animi contentionem adhibebant tantumque nitebantur, ut e pugna discederent superiores. 84. Verum enim illud est, nullam animo maiorem pestem una remissione posse contingere. Qui si intentus est seque ad resistendum parat, omnia sustinet pondera, omnia vel firmissima tormenta facile discutit ac depellit: at remissione enervatus et effeminatus ita deprimitur et urgetur, ut se ad aequitatem nequeat extollere. Nec vero quisquam doloris impetum excipere ac fortiter perpeti posset, nisi se prius ad obsistendum comparasset, aut fortitudinem acquirere, nisi prius doloribus multis acerrime ac fortissime restitisset. XXIV. 85. Ex quo consuetudo fit, quae callum obducit animo nosque contra omnes vel naturae vel fortunae impetus ar-

mat. An censemus Harpagum Medum tantum fortitudinis exemplum, quantum ab Herodoto memoriae mandatum est, edere potuisse, nisi prius in patientiae ac fortitudinis exercitatione saepissime versatus esset? nec sine maximo fructu, magnaue potius cum nominis sui gloria. Tantum enim fortitudine ac prudentia praestitit, ut acerbissimam iniuriam sine ullo plane doloris sensu pertulerit, et sese cumulate contra regis immanitatem ulcisci potuerit. Nam, quum eius filium rex Astyages interfectum ad epulandum apponi iussisset, caputque ei post coenam allatum ostendisset, rogans, cuius ferae viscera in mensa comedisset; ille vero, nihil perterritus nec animo ullam in partem deiecto, Agnosco, inquit, quid sit actum, ac, quidquid regi placuit, mihi quoque placere pronuntio. Hoc autem immanissimum genus iniuriae tam diu dissimulavit, quoad Cyrum ex Persia in Mediam evocare potuit: quo adveniente, quum exercitus imperator contra eum a rege missus esset, et regnum et regem illi tradidit. Itaque Astyages in Cyri potestatem, impietatis suae poenas daturus, redactus est. 86. O factum omnium gentium ac saeculorum memoria dignissimum! ex quo non modo, qui dolori cedunt, ad patientiam ac fortitudinem excitentur, sed etiam reges, quique hominibus imperant, ne quid impium aut indecens audeant, erudiantur. Nam adversus iniustitiam atque impietatem tantum est odium, tanta invidia, ut ne ipsum quidem caelum aut sidera, etiam si homines velint, huiusmodi scelera pati ac dissimulare possint. Ac, si sera deorum vindicta sit, noluerunt tamen impios ipso in facinore adeo exsultare, ut non angore conscientiae fraudisque cruciatu, tamquam domesticis furiis, assidue vexentur. 87. Tantumque

potest impietatis odium, ut tyrannum exstinctum ac saevissime excruciatum nemo misereatur, nemo doleat. Nam adversus hoc hominum genus, nec in ullo praeterea, omnem prorsus vim omnesque stimulos amittit dolor. Qui si ratione comprimendus est, quod supra diximus, multo etiam magis consuetudine vincetur: cuius tantae sunt vires, ut non modo perturbationes animi sedare, sed etiam naturae vim afferre, eamque saepissime immutare ac penitus aliam possit efficere. Cuius auxilio non modo doloris aculei, sed etiam fortunae fulmina depelli ac contemni facile poterunt. Meditemur igitur et omnino statuamus nihil prorsus humanum esse dolendum, non mortem, quam iam optimam esse cognovimus; non egestatem, quae saepissime maximi boni caussa a diis immortalibus tribuatur; non exilium, quum orbis terrarum omnibus pateat; non cetera generis eiusdem, quae vulgi opinione gravissimis in malis numerantur. Nullum enim tam grave malum apparebit, quin ex eo bonum aliquod multo maius multoque optabilius magno deorum beneficio aliquando colligatur. Pleni sunt libri philosophorum, refertae argumentis ac rationibus paginae fere omnes, tanta autem exemplorum copia, ut nihil possit esse cumulatus. XXV. 88. Quae quum ita sint, qua iam re terreamur, aut cui dolori cedamus? Dion certe, qui e Platonis schola defluxit, quum eius filius in atrium e tecto delapsus interisset, non modo non doluit, sed etiam in eo, quod tum forte agebat, constanter perstitit. Quo facto iudicavit et vir sapiens, et Platonis discipulus, quid ceteros, qui sapientes haberi volunt, facere oporteat. 89. At Traheaspas multo fortius: si quidem filii morientis, quum ferro traiceretur, sine ullo prorsus dolore spectator fuit. Cam-

byses enim iratus et ebrius quum eius filium sagittis pēteret iamque pectus reclusum appareret, patrem iussit inspicere, num cor percussum esset. Cui quum pater respondisset, iam cordi sagittam esse infixam: tum Cambyses, Numquid certam, inquit, habeo manum? At pater, nullo doloris signo dato, nec usquam conversa aut commota facie, Ne Apollinem quidem, inquit, certiores sagittas emissurum crediderim. Quid hunc patrem putemus facturum fuisse, si filius in pugna fortiter dimicans occubuisset, qui nullius culpae conscium filium crudelissime trucidari non doluerit? Num credamus, filii mortem honestam ac pro patria susceptam tali patri futuram fuisse iucundissimam? Nec tamen dubito, permultos fore, qui impium illum ac paene viscerum suorum carnificem vocent. Sed faciant sane, ut lubet; dum hoc mihi concedant, exemplum hoc fortitudinis ac devicti doloris esse praeclarissimum. 90. Quod si ita est, ut infirmos animos spectata ceterorum virtus erigat et confirmet, quem censeamus iam dolori concessurum, quum tam multos audiat, qui se ipsos in dolore superarint. Quocirca tam multa veterum exempla colligere vereor ne supervacaneum aut fortasse putidum videatur. Quod si ceteris tantum, et non nobismetipsis scriberemus, fortasse breviores in scribendo, in exemplis autem recensendis etiam priores essemus. Sed fit nescio quomodo, ut ex aliorum casibus ad mala nostra sananda medicinam colligamus. Nobis quidem ita videtur; et, quum nostro vulnere medeamur, mirari non debent, qui haec in manus sument, si quid fortasse paulo expressum uberius invenerint. 94. Illud certe propositum habemus, ut omnibus nobiscum prodesse omniumque dolori, quam accuratissime fieri possit,

consolationem asferre possimus. Quamobrem his enumerandis nostram valde imminui atque allevari molestiam experimur: ceteris idem optamus, ac, si dicere liceat, etiam speramus. Nam in tanta vel argumentorum vel exemplorum copia, quibus se legentes paene obrui sentient, ecquis se immobilem aut in dolore inexorabilem praebeat?

(Desunt nonnulla.)

XXVI. 92. Nec vero ignoro, nonnulla interdum accidere, quibus ita perturbetur et opprimatur animus, ut a medicina refugiat, idque si ullo in casu contingit, certe, quum dolore affligimur, maxime solet evenire. Quod ex eo fit, quod erepti vel amici vel affinis vel filii cogitatio adeo nobis grata est, quod illum paene ante oculos constituere videatur, ut, etiam si dolorem refricet et lacrimas eliciat, tamen eam deponere nolimus. Ac, si ad consolandum remedia suppetant, tamen nihil minus, quam consolantium verba, audiamus. Falluntur sane graviter, qui ita agunt: sed hunc errorem, quo magno opere delectantur, sibi extorqueri nolunt.

93. Quare suum uni cuique studium, suaque omnibus delectatio relinquatur. Non enim vereor, quin, si minus in ipso doloris aestu remediis utendum homines censeant, certe, quum modice dolor resederit ac se paullum quasi remittere coeperit, ad exstinguendas doloris reliquias monita praeceptaque nostra adhibeantur. Nihil autem utilius est, quam haec eadem in voluptate ac laetitia pertractare atque in manibus habere. Sic enim et legi atque ad verbum edisci et penitus memoriae mandari possunt, ut, quum in animum penitus influxerint, tum exhauriri ac prorsus elabi non facile queant.

94. Ita fit, ut, quum repente dolor invasit, tum iis utamur: quae, nisi ante

percepta et cognita sint, impetu ipso doloris incurren-
te plane depelli atque excludi solent. Sensimus hoc
in nobis ipsis: nec parum nobis obfuit, hanc univer-
sam adversus dolorem commentationem non multo an-
te animo ac mente percurrisse. Quamvis enim per
multos philosophorum libros vel de luctu, vel de mor-
te satis accurate legissemus, ut Theophrasti, Xeno-
cratis, aliorum, quos commemorare nihil attinet: ta-
men hoc non ideo feceramus, quod eventurum puta-
remus, ut iis ipsis in nostro maerore uteremur. Ita-
que neque lectionem, quantum oportuisset, accura-
tam, nec memoriam satis intentam adhibuimus. Ca-
su autem repentino oppressi, non prius ad libros con-
fugere potuimus, quin ante acerbitalis vi prosternere-
mur. Quamquam postea tempore ipso factum est, ut
dolor nec, ut antea, acrior, et mens ipsa paullo esset
sedatior et ad medicinam accipiendam magis idonea.
XXVII. 95. Sed pergamus ad reliqua, quae nec mul-
ta restant, et scitu ac cognitione dignissima, fructu au-
tem ipso, quem praecipue quaerimus, gratiora fortas-
se et uberiora. Quid est ergo, quod aliquam nobis
afferre dubitationem possit, cur nihil omnino nostro-
rum morte dolere debeamus? Credo, si quando nobis
in mentem venit, magnam nos ex eorum, quos amisi-
mus, opera ac studio utilitatem percepturos fuisse. At
hoc non ad amicos aut affines, quorum dolere videmur
interitu, sed ad nosmetipsos pertinebit. Mercenarius
igitur dolor fuerit, quique non ex affinitate aut bene-
volentia, sed ex una proveniat utilitate. Quid autem
flagitiosius et indignius, quam eum, qui sic doleat, fa-
teri oportere, quum tanto opere alicuius morte cruciet-
tur, quod aliqua utilitate privatus sit, si nihil ex eius
vita beneficii ac commodi se consecuturum speravis-

set, nihil sibi omnino dolendum fuisse? 96. At videamus, non Persas aut Scythas, sed e media civitate nostra clarissimos et praestantissimos viros ac cives, qui non modo amicorum, cum quibus coniunctissime vixerant, sed etiam liberorum, et quidem carissimorum, interitum ita fortiter et constanter tulerunt, ut caussae nihil sit, quin eos superioribus Graecis comparare atque etiam anteferre debeamus. Atque hoc multo magis in illis mirandum fuerit, quod in eorum obitu se fortissimos et constantissimos prae buerunt, qui non modo ipsis utilissimi, si vixissent, sed paene soli utiles ac iucundi esse potuissent. Quid enim utilius filio? quid iucundius unico? 97. At filium et unicum Q. Fabius, praeterea consularem, qui iam magnas res gesserat et maiores cogitabat, amisit. Neque solum non doluit, quod fortissimi animi fuit; sed etiam mortuo laudationem in foro dixit: quo nihil fortius aut laudabilius ne ex omni quidem antiquitate recenseri potest. Cuius orationem quis non admiretur, insignem ingenii, iudicii, ordinis praestantia? Quo modo ille vel ea, quae dixit, sine luctu dicere aut, quae scripsit, sine dolore cogitare potuit? quum praesertim hoc in illa laudatione et admirari et obstupescere soleamus, quod non, ut alii, de ceterorum fortitudine disputat, ut suum ipse dolorem aliorum exemplo minuat, sed in filio haerens, illius maxime virtutes propriasque laudes, quae vel acerbiorum efficere doloris sensum poterant, longissimo sermone persequitur.

XXVIII. 98. Quod singularis virtutis exemplum fortasse Horatii Pulvilli laudem magna ex parte diminueret videatur: quem tamen summum virum silentio praeterire nefas ducimus, quum in eo ipso, quod filii mortem aequissimo ac fortissimo animo tulit, etiam

Iovi Optimo Maximo, cuius aedem dedicabat, gratissimum fecisse videatur. Nam pontifex inter sollemnum verborum nuncupationem postem tenens, ut filium mortuum audivit, neque manum a poste removit, ne sacra dirimeret, nec vultum a populo avertit, ne suum potius dolorem, quam populi utilitatem ac salutem cogitare videretur. 99. Iam, quid L. Paulo insignius, quid illustrius? qui filios paucissimis diebus duos ita perdidit, ut nullum paene doloris paullo acrius indicium ediderit: ac potius in ea concione, quam de rebus a se gestis ad populum habuit, laetatus est, quidquid populo Romano immineret adversi, totum id in se ipsum a diis immortalibus esse conversum. 100. Cum Sulpicio vero Gallo quis neget actum esse praeclarissime? cuius innocentiam, sapientiam, militarem virtutem etiam insignis in obitu filii fortitudo illustraverit. Quem ut numquam lubens tacitum dimiserim, sic ad Catonem properans exsultare videtur animus et, quasi in portum ex horrida tempestate delatus, in sapientissimi viri nomine atque exemplo conquiescere. Neque enim maiori mihi admirationi esse solent clarissimi hominis res gestae ac virtus, non solum in luce patriae, sed etiam in congressu hostium cognita, quam fuit illa in filii morte, praetoris designati, in oculis omnium civium fortitudo declarata. 101. Atque horum egregia in domesticis miseriis atque aerumnis facinora qui fortiter in civitate nostra imitati sint, casusque fortunae gravissimos patientissime tulerint, non difficile fuerit oratione complecti. Nam et Q. Marcius Rex, quum unicum summae pietatis summaeque virtutis filium amisisset, dolorem prudentia pervicit et eo ipso die, quo filii rogam spectarat, curiam ingressus est senatumque ius-

sit convenire. Crassus vero in eo praelio, quod cum Parthis commisit, occiso filio, tantum abfuit ut dole-
ret, ut etiam exercitum increpaverit, quod unius mi-
litis iactura tanto opere commoveretur, hortatusque
sit, ut patriae virtutis memores pro republica fortiter
dimicarent, filii mortui ultionem sibi uni relinquerent.
102. Sed antiquior P. Crassus, vir clarus et consula-
ris, P. Crassi filii mortem et vidit et moderatissime tu-
lit. Nec ab eius laude abfuit ac fortasse Crasso prae-
stitit Cn. Caepio, qui Caepionem filium naufragio ab-
sumptum ita non doluit, ut eum ne leviter quidem e
vultu aut ulla corporis parte commotum e familiaribus
quisquam ullo pacto senserit. Iam quid Pisones,
Scaevolae, Brutos, Marcellos, Metellos, Lepidos, Aufi-
dios enumerem? quorum singuli, pluribus amissis fi-
liis vel uxoribus vel parentibus, nec lugendum existi-
marunt, et suam in illorum funeribus virtutem atque
constantiam non sibi solum, sed etiam generi nomini-
que Romano gloriosam fore putaverunt.

XXIX. 103. Pudet in virorum gravissimis casi-
bus repetendis longiori uti oratione, quum virorum
maxime peculiaris virtus sit, et in viris efflorescat ac
vigeat maxime. Quamobrem de feminis potius di-
cendum est, ut, quum eas fortissimas fuisse cognitum
sit, tum pudeat viros a mulierculis virtutis exempla
petere, et ab iis ea virtute, quae ipsorum propria esse
debeat, videri aliquando superatos. 104. Nam, si ve-
rum est, quod a Theophrasto alicubi proditum memo-
riae mandavimus, orbem terrarum theatrum quod-
dam esse magnum, divina mente repletum, et caele-
stis indicandae sapientiae gratia tam multis undique
collucentibus ornamentis illustratum ac depictum; in
eo autem medio collocatos esse homines a deo, ut cum

fortuna, dolore, morbis, egestate casibusque permultis assidue luctentur; deum vero ipsum, quantum quisque pugnando valeat, quamque viriliter fortitudine divinitus accepta utatur, desuper aspectare; hoc, inquam, si verum est, dubitari profecto non potest, quin, quemadmodum populus Romanus in muneribus publicis invisos habet gladiatores, qui omni modo vitam impetrare cupiunt, favet iis, qui contemptum eius prae se ferunt; itidem dii immortales, si quos ex hominibus nimis anxie de vita sollicitos eiusque exitum detrectantes aspiciant, iis aliquo modo succenseant: eos vero et caros habeant et muneribus prosequantur, qui, si e vita revocentur ipsi vel suos revocari videant, alacres laetique deo pareant nihilque propterea mali sibi accidisse iudicent. XXX. 405. Quod si feminas praestitisse intelligimus: cur iis imbecilliores atque infirmiores videri velint viri? Neque solum unam aliquam e multis feminam, sed totam gentem ac nationem, ut marium virtute, sic feminarum eximia quadam magnitudine animi praestitisse accepimus. 406. Lacaenas enim matronas, traditum est, occisis filiis vulnera inspicere consuevisse: ac, si adversos vulneratos esse comperissent, laetabundas funus ducere, eosque in avita sepulcra inferre solitas esse; contra vero, quos aversis vulneribus concisos agnoscebant, ab iis refugientes, clam sepeliendos curabant, nec ullo prorsus honore funeris prosequendos statuebant. Tantum in femineis quoque animis decus poterat et studium gloriae. 407. Qua ex gente etiam illud ad nos praeclarum dimanavit, matrem quamdam filium, senis confossum vulneribus, intuentem nec ingemere voluisse, nec coronam e capite deponere, sed, ad comites conversam, ita locutam: Quanto pul-

chrius et optabilius est in acie victorem animam efflare, quam in Olympio certamine parta victoria vivere! At alia, filium in praelio interfectum audiens, Idcirco, inquit, genueram, ut mortem pro patria fortiter occumbere non dubitaret. XXXI. 108. Quid his feminis facias, aut quo non honore ac gratulatione dignas putes, quae de patriae dignitate deque gloria sollicitae honestam mortem cuius saluti ac lucro anteponebant! Age vero, num Lacaenis Romanarum virtus inferior? Par fortasse, nisi malis etiam superiorem appellare. Quam fortis enim et quam magnifica illa Corneliae vox, quae, duodecimo iam fetu amisso, quum Tiberium et Caium filios interfectos spectavisset, nullo timore perculsa nulloque dolore confecta, Numquam, inquit, ego me non felicem dixerim, quae Gracchos pepererim. Fortem vero feminam, et cuius ex veteribus mentis praestantia ac magnitudine animi conferendam! Non enim dolori concessit, sed potius, quum virtute vicisset, victrix de dolore triumphum egit. 109. Nihil iam Rutiliam miremur, quae C. Cottam filium in exilium secuta, quum postea reversum in patriam amisisset, nemo eam lacrimantem post elatum funus vidit. Parique fato Clodia usa est, quae D. Brutum filium consularem mortuum superstes vidit, neque tamen eius obitum non fortiter et patienti animo tulit. Quae virtutis non vulgaria in feminis exempla mirari aliquis possit, qui sexus imbecillitatem ac mollitiem cogitet. Ac vero, qui fortissimis genitas parentibus, et fortibus etiam avis maioribusque prognatas recordatus fuerit, nihilo ab eis minorem vel prudentiam vel animi magnitudinem requirat.

XXXII. 110. Est ergo ulla res tanti aut commodum ullum tam expetendum, ut, illo amisso, ne pru-

dentiam quidem retineamus? Quae si ulla in nobis residet, nos profecto vel avitae vel patriae virtutis admonet, nec de Pisonibus, Fabiis, Brutis, Marcellis cogitantes, quos imitemur et a quibus ortum ducamus, immemores esse patitur. 444. Horum enim armis imperii fines producti sunt: horum sanguine parta ac stabilita libertas: horum denique labore ac studio respublica ad tantam pervenit sive bellicae laudis sive domesticae virtutis gloriam. Quorum in vestigia pedem ponere oportet, qui laudabiliter vivere, quique honestis in actionibus exerceri volunt nec ullo mentis errore ad nimium dolorem atque insaniam traduci. Nominavimus externos magnos clarosque viros; collegimus de nostris plurimos, quibus mortis sensus non modo non ingratus, sed etiam optatus et iucundus accidit. Addatur, si placet, etiam Theramenes, qui, veneno epoto, maxima aequitate animi, ludens in morte, quod erat in poculo reliquum, Critiae propinavit. 442. Ergo ille in sua morte vir clarus et sapiens ludebat: nos in filiorum aut affinium morte lugebimus? et veterum dicta quotidie legentes atque addiscentes, praeclara ducemus, exempla repudiabimus? aut eam vitam, quae mortem hanc consecutura est, immortalem, beatam, a miseriis omnibus vacuum, negligemus? Quamvis enim nudum corpus et exanime discedens relinquat animus, nec amplius liceat homini, qui e vita discedat, suis opibus, bonis, divitiis perfrui:

— — *adstante, ut ille ait, ope barbarica,
tectis caelatis, laqueatis:*

tamen multo maioribus et bonis et opibus, quae nulla vetustas absumet, nulla vis eripiet, piorum mentes assidue potiuntur. XXXIII. 443. Sed dimittamus et exem-

pla clarorum hominum, et illorum virtutis impressam historiis memoriam: veniamus ad id, quod unus quisque sensu percipit, quantumque ex morte consequamur emolumenti ac commodi, re ipsa factisque probemus. Ex qua docendi ac disputandi ratione perspicue veritas elucescit, quidque hoc modo se habeat, vel illo, facile potest perspicui. 444. Si quisquam est, qui secundos in omni vita rerum exitus adipisci et consequi possit, nihilque timeat adversi, hunc nemo infitiri poterit iure dicturum, si vitam sibi morte multis partibus meliorem affirmet. Atqui nemo est, qui non modo miseras atque aerumnas ab humana vita segregare, sed ne semihoram quidem felicem sibi ac beatam polliceri possit. 445. Metelli sibi fortunam sperant omnes: Priami sobolem ac regnum exoptant alii: quasi non et Metellus, tam multos nactus filios ac nepotes, quum maxime beatus esse posset, invitatus obierit, et Priamum non, omni orbatum progenie summoque dolore confectum, hostilis manus interemerit. His vitam si mors aliquot ante annis ademisset, e multis eos miseriis ac luctibus simul eripisset: quos idcirco experti sunt, quia vitam diutius, quam ipsorum requirebat felicitas, produxerunt. 446. Hinc illa miserabiliter decantata:

Haec omnia vidi inflammari,

Priamó vi vitam [auferri]

Iovis áram sanguine túrpari:

quae non modo visu, sed etiam auditu acerbissima sunt; quid putamus misero regi, qui omnia et videre et audire et experiri coactus est? Num ei multo melius evenisset, si vitam omnino multis ante annis, quam haec acciderent, amisisset? Forsitan quispiam dixerit: multa, quae vivens nactus est, bona cito de-

cedens penitus reliquisset. Sed a malis etiam multo gravioribus, qualia multa saecula non viderunt, felicissime liberatus esset. XXXIV. 447. Ex quibus omnibus multisque aliis perspicuum est, pervertere homines ea, quae sunt humanae fundamenta felicitatis, quum utilitatem a morte seiungunt aut quum miseriam cum morte connectunt. 448. L. Crassum, ex nostra civitate clarissimum et eloquentissimum virum, matura mors quantis e molestiis quantisque incommodis eripuit! Nam, qua in patriam pietate fuit, ex iis malis, quae mortem eius consecuta sunt, incredibilem, si vixisset, dolorem accepisset. 449. Flagravit enim bello Italia, exarsit senatus invidia, nihil denique in civitate fuit, quod non eius temporis calamitatem luctumque persenserit. Nam quid fugam Marii, quid cetera, quae in illius discessu acciderunt, maxime luctuosa summeque miseranda commemorem? quid redditum illum sanguinarium, cuius ex recordatione nemo est qui non intimis sensibus exhorrescat. 420. Tenemus enim memoria aut saltem ex patrum scriptis accepimus, crudelissimam omnium caedem illo tempore esse factam, trucidatos bonos viros et cives, incisas eorum cervices in rostrisque positas, qui multorum civium salutem ac dignitatem eloquentia peperissent. Quam multos ex illa reipublicae tempestate commemorare possumus, innocentissimos homines atque optimos, ut acerbissimam calamitatem effugerent, libertatem morte quaesisse! 421. O acerbum ac nemini non poenitendum reipublicae statum conditionemque vivendi! quum eos ipsos, qui rempublicam suo labore suoque sanguine auxerint, iuverint, servarint, nusquam tuto, nihilque magis, quam propinquorum manus ac gladios timentes hor-

rescentesque videas: illorum autem, quorum ope atque auxilio servatus sis, quum horribiles miserosque casus spectes, nulla tamen ratione opitulari nihilque afferre adiumenti queas. XXXV. 122. Quis neget iis ipsis, qui haec intueri cogantur, mortem esse non modo detrectandam, sed etiam optandam? Qui autem, ne in horum temporum flammam incidant, mortis beneficio consecuti sint, eos vero beatissimos iure omnes existimabunt: qualem fuisse L. Crassum, nisi res ipsa probavisset, nihil esset, cur oratione persuadendum videretur. Sed haec paullo antiquiora, quam ut omnibus in memoriam redigi ac cogitatione comprehendere possint. 123. Pompeii autem, nostri familiaris, casu quid in civitate notius, quid illustrius? aut quid omnium oculis ac mentibus perspectius et clarius? Hunc, si mature extinctus esset, nihil doloris, nihil invasisset mali. Quod tam diu in vita mansit, idcirco factum est, ut singularis calamitatis exemplum omnibus praeberet. Cui eo luctuosior fortunae acerbitas visa est, quo feliciore ac secundiore fortuna in omni vita usus erat. Quis enim universis civibus aliquando carior? quis in toga vel rebus gestis, vel honoribus extra ordinem delatis clarior? quis opibus, propinquitatibus, amicitiiis florentior? cui nihil prorsus ad summam absolutamque felicitatem praeter honestum ac iucundum vitae exitum deesset. 124. Sed videamus, quantum in rebus humanis fortunae possit iniuria. Nisi malimus ad propriam mortalis vitae nimis asperam miseramque conditionem omnia mala revocare. Qui enim amplissimis fortunis usus erat; qui nihil, nisi sublime ac beatum, nec cogitare nec optare consueverat; cui omnia vel ad usum vel ad voluptatem supererant; bellum cum socero suscepit,

deseruit domum, profugit ex Italia: et quum antea nihil in ceteris bellis, nisi summo consilio prudentia-que gessisset, quum vel maxime ingenio iudicioque excellere debuisset, sui paene oblitus est. 425. Itaque imbelles et infirmas copias, tirones collectitios-que milites cum robustissimis legionibus conferre non dubitavit: et, amisso exercitu ereptisque castris turpissime victus, in servorum manus vir summus et clarissimus incidit. Vita vero ut miserabiliter privatus sit, commemorare nihil est necesse: quum eo ipso, quod in tam miseram fortunam delapsus vitam cito amiserit, minus fortasse miser censi possit. Beatissimus autem obiisset, si, quum in republica florebat, quum valebat auctoritate et gratia, quum copiis opibusque affluebat, e vita decessisset. Cuius propagatio quantum illi maeroris ac luctus attulerit, non modo scribendo, sed vix etiam cogitando consequi quisquam possit. XXXVI. 426. Itaque, hoc stabilito et fixo, mortem saepissime beatam homini contingere, non solum, quod nos in beatam vitam inducat, sed etiam, quod multarum magnarumque miseriarum sensu liberet et a futuris vel calamitatibus vel doloribus abstrahat: quid iam relinquetur, cur non morte lactari ac clarorum hominum virtutem, qui nullius interitu perturbati sunt, imitari debeamus? An non optimam beatamque mortem iudicabat L. Brutus, quum, tyrannum arcens, quem expulerat, vitam pro nihilo ducebat? Item Decii, quo tempore cum Latinis pro patria dimicantes sese hostium telis obiciebant? Praeterea Scipio, Paullus, Marcellus, Albinus, quos vitam in acie iuvandae patriae causa fortissime profudisse memoriae proditum legimus. Et vero nihil fuit, quamobrem elato excelsoque animo homines vi-

tam non despicerent, ut sempiternam gloriam consequi possent. Nam cum nullo vel certe minimo doloris sensu, quem morientes perferunt, infinitam laudem commutabant. XXXVII. 427. Hunc enim locum de exiguo vel nullo potius dolore mortis, quem supra perstrinximus, paullo uberius percurramus. Neque enim absurde dixisse mihi videtur is, qui morientium mortuorumque hominum statum et conditionem duabus potissimum ex rebus percipi atque intelligi posse affirmavit; quarum unam somnum statuit, alteram vero tempus illud, quod nostrum cuiusque ortum antecessit. 428. Et sane ita est, ut ex omnibus opinionibus, quarum errore duci vulgus solet, quum de morte loquitur, nulla plane ad veritatem videatur esse propensior. Ita enim multi vivunt, ut praesentibus bonis fruuntur, nec sane cogitent, quid paucis post annis vel ipsis vel ceteris boni aut mali possit evenire. Itaque saepe non opinatis morbis, perturbationibus et angoribus vexantur: mortis vero, de qua potissimum cogitare debuerant, ita non reminiscuntur, ut ad se mininum illam pertinere, nec sua quidquam interesse existiment. 429. Qui, ut Panaetius Africanum dicere solitum tradit, ferociore equos domitoriis tradendos esse, ut paullatim parere seque mitiores ac molliores praeberere incipiant: sic ipsi in gyrum fortitudinis ac patientiae reducendi sunt, ne, si mors imprudentes oppresserit, perterreantur planeque concidant. XXXVIII. 430. Sed nescio quo modo voluptate luxuque delinita hominum consuetudo de recta maiorum vita deflexit eoque sensim delata est, ut nihil minus, quam verum, agnoscat, nec, quum aliquid agitur, rectum id necne sit, magno opere cogitet. Qua nulla maior pestis ac perniciies humanis rebus valde

iam labefactatis potuit afferri. Atqui, si in ullo homine, certe in his ipsis vulgare dictum et verum et acute cogitatum esse deprehenditur. 434. Quid enim isti aliud agunt, nisi totos dies per inertiam perdunt atque ita vivunt, ut stertere potius, quam ullo pacto vivere videantur? Dormiens autem ut nihil sentit, nihil agit, nihil curat: sic mortuus quid agere, quid curare aut sentire possit, haud sane intelligas: itaque in fabulis, quos dii maxime adamarunt, eos, ne imminentem aliquam calamitatem sentire cogerentur, si vigilassent, a diis immortalibus consopitos esse accepimus. 432. Mortem igitur, siquidem somno similis est, singulis noctibus induimus, et, quum in somno sensus sit plane nullus, nullum etiam in morte futurum esse sensum, verissime statuere debemus. Quod ut sensu ipso plane percipitur, sic ne de altero quidem dubitari ullo pacto potest, quin, quales ante, quam oriremur, fuimus, tales etiam mortui futuri simus. Mors enim quemadmodum ad eum, qui nondum ortus est, nihil pertinuit, sic ne ad eum quidem, qui mortuus est, ulla ratione pertinebit. Ad morientem vero vel nihil, vel parum certe pertinet: siquidem tam angusto spatio tamque brevi curriculo coercetur, ut nec si velit quidem, vires suas nimium porrigere aut explicare possit. XXXIX. 433. Quae est igitur eorum oratio, qui tantum in morte dolorem se timere atque expavescere dictitant? Quamquam non sane video, quo modo aliter facere possint. Qui enim mortem numquam experti sint, quam semel homo subiturus est, quo modo, bona malane sit, vere sentire ac diiudicare possunt? Morientes aiunt cruciari, angī, distorqueri: quod in nonnullis fortasse animadverti atque observari potuit. 434. In quo tum isti aliquid di-

xisse videri possent, si hoc ex ipso mortis sensu penderet. Nam, si mors ipsa dolore suo corpus usque eo cruciaret atque angeret, ut haec doloris edere indicia cogeretur: negari profecto non posset, quin dolorem non levissimum mors ipsa esset allatura. Quum vero huiusmodi cruciatus paucissimos angat, et eos maxime, qui intemperanter, flagitiose, nefarie vixerint: nunc dubitari non potest, quin tales homines non mors, sed admissorum scelerum conscientia vexet habeatque sollicitos. 435. Qui enim se morituros numquam crediderint ac ne cogitarint quidem, quum ad ipam mortem pervenerint, anguntur non dolore moriendi, sed, quod e vita inviti discedunt. In qua quum omnia secunda feliciaque experirentur, ne secus mortuis accidat, valde vereri ac dubitare coguntur. 436. At bonis, qui mortem semper tamquam praesentis tempestatis portum in ore ac sermone habuerint, quique ex huius vitae procellis mortis beneficio aliquando egredi saepissime concupiverint, nihil libentius ac iucundius mentione ac nomine mortis accidit. Atque in iis etiam praestans planeque admirandum deorum munus agnoscitur. Bonos enim, et quidem plurimos, non modo cum exiguo dolore, ut optare homines vulgo solent, sed omnis plane doloris expertes ex hac vita egressos sine ulla dubitatione reperias.

XL. 437. Ex quibus Q. Fabius, consulatum adeptus, quum in curia praetereuntes salutaret, nihil dolens, nihil molesti sentiens, immo plane gaudens, e vita discessit. Atque idem contigit A. Pompeio, quum in aede Iovis Capitolini sacra fecisset, itemque Thalnae consuli, diis immortalibus supplicanti. Quid hos in ipso mortis articulo doloris expertos existimes, qui paullo ante laeti vivebant, et in eo, quo moriebantur,

puncto temporis nihil lugubre testati sint, nihil flebile dixerint? Morte, inquires, oppressi sunt. 438. At sapientissimi et optimi viri: quibus mortem tamquam beatae vitae initium dii immortales largiri voluerunt; quam eo fortasse iucundiores ipsis fore videbant, quo minus eo tempore tantum boni expectaverant ac ne sperare quidem poterant. Nam quum mors e divina voluntate tota pendeat, haud sane in hominis potestate esse possit, quo potissimum die quaque conditione mori velit. 439. Nec verum est, quod dicitur a quibusdam, mortis eundem omnibus hominibus diem ac terminum divinitus esse constitutum: ut autem vel citius vel serius moriamur, singulorum hominum vel intemperantia vel negligentia contingere. Nam, ut illud verissimum est, praefinitum esse vitae terminum a deo, quem praeterire, aut ex quo egredi nemini liceat: sic illud affirmare nemo possit, eundem omnibus eademque hora vitae finem impendere.

XLI. 440. Quod si agnosceremus, nihil sane esset, cur homini prudentiam, temperantiam, pietatem tribueremus. Quae omnes plane virtutes, si hoc consequeretur, non modo inutiles, sed penitus inanes viderentur. Cur enim prudentia uteretur homo, cur abstinencia, cur temperantia, si eodem, quo reliqui omnes, temporis spatio vitam esset terminaturus? Ut diutius, inquis, vitam producere liceret. 441. At, si vitae terminus fatalis est, nec immutari quidem posse necesse est. Sin voluntarius et in hominis arbitrio positus, nihil est, cur, eundem omnibus a deo constitutum esse, quisquam affirmet. Sed de his statuatur unus quisque, ut libet. Quid autem verius sit, deus ipse viderit; hominem quidem scire arbitror neminem. Stet modo nobis illud, doloris esse nihil in

morte; boni autem tantum ex ea ad homines permanere, quantum sperare multi possint, cogitatione quidem assequatur nemo. Itaque hoc divinitus hominibus datum est, ut, quoties molesti aliquid experiantur, tum mortem exoptent, ac votis etiam conceptis saepe implorent. Quid ita? quia, bonam utilemque esse mortem, coguntur agnoscere: malam autem aut acerbam esse numquam posse, homini a natura insitum est. 442. Itaque dolore perculsi mortem imploramus, eamque unam ut miseriarum malorumque terminum exoptamus. Admonet me locus, ut, quum neminem ipsa morte magno opere commoveri debere probatum sit, iis praecipue dolendum nihil esse contendam, quos mors cum laude oppetita consolari potest. Satis enim diu vixisse putandi sunt, qui vitam honeste clauserunt. Eosdemque e vita abeuntes non modo laus, sed etiam perpetua voluptas delectatioque prosequitur. Quae sane eo maior in animo exoriri ac vigere solet, quo latior alicuius in colendo officio vitae honeste ducenda manavit industria. 443. Certe enim, quum ad recte agendum natus homo sit, ideoque mentis et rationis munere prae ceteris animantibus ornatus atque instructus, unde potius laudem ac voluptatem, quam ab honestis actionibus petat? An, unde ortum duxerit, obliviscatur? Ille vero nec sui oblitus est, qui recte vixit, nec iniquo animo mori potest, quum multos relinquat suae testes memoresque virtutis. 444. Quanto autem gaudio exsultare credendus est illorum animus, qui corporis admixtione solutus in caelestes ignes sempiternasque domos, unde exierat, revertit? Profecto enim ex divina mente delibatos habemus animos, qui hac mole inclusi tamquam terrae gravitate, sic ipsi nimio pondere corporis

opprimuntur. Ubi autem soluti corporibus ad proprias sedes evolaverunt, tum vere vivunt, nec libidini, voluptati, dolori serviunt, sed sui compotes nulla re anguntur, nihil requirunt, omnibus imperant.

XLII. 145. Recte igitur dictum est corpus terram esse; mentem autem ignem de caelo sumptum. Id quod clarorum virorum acta cum virtute vita praeclaraeque actiones facile testantur. Quo modo enim aut omnia humanae vitae commoda contemneret, aut voluptates cunctas pro nihilo duceret, aut vitam ipsam laudis honestatisque gratia profunderet, qui nihil quidquam ad se, praeter haec ipsa mortalia, quae manibus contrectat, quae terit pedibus, pertinere cogitaret? Verum haec non ita se habent. Corpus enim, e terra concretum, tamdiu terrestrium rerum amore ducitur, quoad in terram ipsam, unde ortum duxit, revertatur. Animus vero, qui e caelo sumptus est, sempiternum quiddam et caeleste appetit, nec iisdem, quibus corpus, finibus cogitationes coercet suas. Itaque numquam quiescere, nec vere vivere putandus est, quamdiu, corpore conclusus, invitus propemodum mortali labe terrenisque vinculis cohibetur. 146. At illa quanti sunt, gravissimis vitae laboribus liberari, in mediis doloribus et aerumnis obdormiscere, et quasi emissos e molestissima vitae custodia in iucundissimam suavissimamque domum remigrare? Huc enim pertinent, quae de piorum quiete deque voluptate illa, qua egressi e vita perfrui dicuntur, disputari a sapientibus solent. Qui quum intelligerent, non fortuito aut temere satos et creatos homines esse; nec eadem mereri bonos, qui multis exantlatis laboribus vitam in medio dolore amisissent, et improbos, quorum in patrandis flagitiis semper est animus cogitatioque

defixa: idcirco non eundem probis et improbis vitae terminum, nec eadem mortuis praemia statuerunt. 447. Qua nos recordatione potissimum refici ac recreari decet, qui carissimam filiam optimeque de nobis meritam ita vixisse scimus, ut ad optimos mores summamque prudentiam nihil posset accedere: et ita mortuam, ut in dolore, quem ex partu contraxerat, summam animi magnitudinem summamque constantiam praestiterit. Cuius mentio nobis, dolore iam, si non penitus extincto, certe magno opere levato, non solum acerba, sed etiam iucunda accidit. Qui enim aliter debet? quum nec ipsi quidquam accideret mali, nec ego ulla re, quae tanto opere cum natura congruat et cum omnibus hominibus communicet, angi aut perturbari debeam. XLIII. 448. Quid ergo mihi restat? Nihil sane, nisi quum ea divino potissimum beneficio vitae munere perfuncta sit, ut ad eam maxime vivendi conditionem cogitationem meam mentemque referam, qua nunc ipsam perfrui credimus, ac si, quod aequum est, fateri velimus, etiam intelligimus. Qua ex meditatione eo maiorem voluptatem percepturus sum, quo meliore illa nunc statu, quam quem vivens experta est, sine ulla dubitatione perfruitur. Quid enim boni non merita est, quae nihil umquam egit ac ne cogitavit quidem mali, et iis angoribus ac malis, quae viventi obiecta sunt, ita patienter perfuncta sit, ut non secus de adversis, quam de secundis rebus diis immortalibus gratulari gratiasque agere soleret? et, quum nihil nisi rectum honestumque cogitaret, tamen una conscientia contenta, nec sua benefacta in luce collocari, nec sibi quidquam propterea laudis aut gloriae deberi arbitraretur. 449. Quae ergo ita animata fuerit, ut de se quidem minimum, de recta mente ac de

aequitate plurimum laboraret, an non diis ipsis censemus maxime gratam et probatam fuisse, in qua non ficta et adumbrata, ut in multis, sed maxime solida et expressa virtutis elucebat effigies? Nam, quum eam talem natura genuisset, ut, quod pulchrum rectumque agnoscebat, sua sponte sequeretur: tamen, eo non contenta, summa vi rationis prudentiaeque perfecerat, ut nulla re minus, quam natura duce egere videretur. 450. Itaque qui eius instituta et mores paullo diligentius inspexisset, qui regundae familiae sollertiam, qui summum in cunctis rebus ingenium singularemque doctrinam advertisset: haud fuisset sane, quod aut virilem in intelligendis iudicandisque rebus prudentiam, aut exquisitam patris familias sollertiam requireret. Itaque, quibus maxime rebus egere saepe homines solemus, fortitudo et prudentia, hae ita in muliere abundabant, ut sui maeroris medicinam non peteret foris, sed, in se ipsam spectans, ex sua semper virtute penderet. Quanto autem graviores ac difficiliore animi morbi sunt, quam corporis, eo magis mirandum est, talem exstitisse illam, cuius fortitudini corporis mala parerent, prudentiae vero omnes animi morbi facile cederent. Itaque quamquam ex calamitate temporibusque nostris molestiae plurimum traxerit, numquam tamen animo perculsam aut deiectam sensimus. 451. Angebatur patris exsilio, totiusque familiae luctum bonorumque direptionem invita videbat: sed matri tamen consilio prudentiaeque aderat et, rebus in magnum saepe discrimen adductis, reditus spem nobis afferre numquam dubitavit. Ita, quantum ex calamitate doloris, tantumdem ex filiae suavitate ac pietate solatii capiebamus. Quod ut esset diuturnius, si commodum nostrum aut eam, quae omni-

bus antiquissima est, liberorum caritatem cogitare-
mus, magno opere optare debuimus. At, quum illam
corporis vinculis solutam, omnibus exutam miseriis
et immortalitatis compotem factam animo reputamus,
non modo in dolore conquiescimus, sed etiam præci-
pue laetamur. XLIV. 452. Quid enim mihi accidere
laetius potest, quam de immortalitate animorum cogi-
tanti de filiae simul aeterna beataque vita confidere?
Animos enim esse immortales, ne dubitandum mihi
quidem videtur. Faciam autem non invitus, ut sa-
pientissimorum hominum percurram hac de re sen-
tentiam, quando me in hunc locum deduxit oratio.
Neque vero haec ita disputanda censeo, ut animos id-
circo non interire probari possit, quod mortuorum cor-
poribus vis quaedam inesse veneratione digna pute-
tur, quae significare debeat, non deleri morte animos,
sed immortalium animorum, veluti sepulcra quae-
dam, mortalia corpora fuisse. Quasi non et maiora et
firmiora multa suppetant, quibus planum fieri possit,
qui animos simul cum corporibus interire contendat,
eum contra rationem, nulla nixum ratione, pugnare.
453. Quod si auctoritas quaerenda sit, quem gravio-
rem nominare auctorem possum, quam eum, quem
Apollo ipse sapientissimum omnium pronuntiavit?
Cuius testimonium tale fuit, ut divinos esse hominum
animos, et eos corpore solutos in caelum remigrare,
unde prius venissent, in omni sermone asseveraret.
In quo cum philosophis illis consensit, quos quondam
Italicos nominavit antiquitas, maximeque nobiles iu-
dicavit: quorum semper constans fuit opinio, demitti
animos e caelo, divinaeque mentis eos esse non solum
munus, sed etiam partem praecipuam ac propriam.
Quod si secus esse quisquam putet, haud sane facile,

quid multis et firmissimis in hanc sententiam argumentis respondere possit, inveniet. Sic enim plane cognosci ac sensu ipso diiudicari potest: summam esse paeneque incredibilem in animis celeritatem ac festinationem, cuius ope, quae corpus non modo certo mensium, sed vix etiam annorum spatio perficere atque exsequi posset, ea ipsi non modo semel puncto temporis percurrere, sed etiam saepius excogitare et repetere facillime queant. XLV. 454. Quod si mirum videtur, cur non admirabilius censeatur, meminisse animum tam multa innumerabilibus ante saeculis gesta: quae futura sunt, cogitando prospicere, ac non modo praesentia, sed etiam praeterita et futura, veluti deum, omnia complecti ac sub oculos subiicere conari? Quis dubitet, quum haec intelligat, eademque in se ipso agnoscat, divinum esse animum, nec, si divina aeterna sunt, ipsum esse mortalem? quum praesertim duabus ex rebus, quae praecipuae in animo sunt, illius aeterna natura facile intelligi ac deprehendi possit. Haec autem sunt motus, qui in eo praecipuus est, principium ac perpetuitas. Quum enim ex se ipso moveatur, nec aliunde, ut cetera, principium motus mutuetur: summa autem in eo, quamdiu in corpore est, perpetuitas motus appareat, quippe quae etiam in dormientibus agnoscat et vigeat: idcirco dubitari nullo modo potest, quin divinus sit et sempiternus futurus. 455. Et sane ita esse ratio vincit et rerum probat exitus. Dei enim imago quaedam animus est, ex ipso deo delibata ac profecta. Quod si deus immortalitate fruitur, cur eam partem, quam ex se ipso sumpsit, mortalem esse velit? Quin hoc ipso singularem et eximiam divinam esse vim indicandum putavit, quod non solum ipse immortalis sit, sed etiam,

quos velit, suae naturae compotes et plane immortales efficiat. Corpus autem voluit esse mortale: nec immerito, quum e terra, cuius mutationi subiecta natura est, initium duxerit, et in eam ipsam vitae cursu confecto abire debeat. Sed animus, profectus a deo, caelum ipsum appetit: nam in eum locum, unde discessit, semper optat redire. Terra autem, si cui appetenda, corpori soli est. 456. At vero animis aeterna caeli sedes quaerenda, eaque propria illorum patria: siquidem animorum nulla in terris origo inveniri potest. Nihil enim est in animis mixtum atque concretum, aut quod ex terra natum atque fictum esse videatur. Nihil ne aut humidum quidem aut flabile aut igneum. His enim in naturis nihil inest, quod vim memoriae, mentis, cogitationis habeat: quod et praeterita teneat, et futura praevideat, et complecti possit praesentia. Quae sola divina sunt, nec invenietur umquam, unde ad hominem venire possint, nisi a deo. XLVI. 457. Singularis est igitur quaedam natura atque vis animi, seiuncta ab his usitatis notisque naturis. Ita quidquid est illud, quod sapit, quod vult, quod viget, caeleste et divinum est ob eamque rem aeternum sit necesse est. Nec vero deus ipse, qui intelligitur a nobis, alio modo intelligi potest, nisi mens soluta quaedam et libera, segregata ab omni concretionem mortali, omnia sentiens et movens, ipsaque praedita motu sempiterno. 458. Itaque eandem aeternitatem animis quoque nostris, ex se ipsa exortis, impartivit. Quorum ex cogitationibus atque operibus nihil aliud, nisi divinos esse illos et sempiternos, colligere possumus. Nam si aedificiorum magnitudinem atque ornatum, si monumenta litterarum, si pecuniae vim infinitam in res maxime stabiles et admirandas

effusam, si plurimarum maximarumque rerum adaptionem cogitare voluerimus, profecto intelligemus, haec numquam facturum fuisse hominem, nisi diuturnitatem temporis ipsamque aeternitatem plurimum ad se pertinere existimaret. Iam ipsa gloriae cupiditas, honorum sitis, opum ac divitiarum assidua procuratio quid aliud indicat, nisi cogitare hominem in posterum, nec eodem vescendi vivendique studio, quo ceteras animantes duci videmus, humanum animum detineri? Sed haec abiectiora atque humiliora, nec ullis, nisi sane angustis naturae terminis, circumscripta. 459. Quid illa in primis gravia atque praestantia, nec ulli plane in terris degenti, nisi soli homini tributa? contemplatorem esse ipsum caeli rerumque caelestium; frui magnarum obscurissimarumque rerum scientia, quae vel ad excolendos ad integritatem atque innocentiam mores, vel ad comparandam solis astrorumque cognitionem, vel ad exercendam in abditis obscurisque rebus memoriam mentemque pertineant. XLVII. 460. Nonne haec ipsa tanta ac talia, divinum esse animum, ostendunt, nec illius naturam aliunde, quam e caelo, delibatam ac deductam? An censemus, si una cum corporibus animi interirent, aut sapientissimos homines tam aequo animo mori posse, aut tam iniquo planeque invito stultos et fatuos? Socratem ferunt, morti proximum, de piorum immortalitate beataque vita, quae mortem consequitur, disputavisse, itaque laeto ac libenti animo letale illud poculum hausisse, quasi non ad mortem, sed ad regnum atque imperium vocaretur. 461. At vero, quorum animus in terra delixus haeret: qui nihil, nisi mortale terrenumque, cogitant; eos plane repugnantes atque invitos e vita discedere videmus. Nec imme-

rito: quum, animorum aeternitatem propius iam intuentes, crucientur mirum in modum, quasi flagitiose actam vitam poena etiam sit immortalis consecutura. Atque illud etiam (o stultum hominem, dixerit aliquis, et naturae suae penitus ignarum!) nemini obscurum esse potest, ex ipsis etiam sacris caerimoniisque maiorum aeternam hominis vitam facile cognosci atque intelligi posse. Neque enim illi aut mortuos tanto honore coluissent, aut tam multas tamque varias sepulcrorum caerimonias posteris tradidissent, nisi cognitum perspectumque habuissent, vigere animum in morte, nec, quamquam corpus occidat, hominem ipsum penitus evanescere. 462. Itaque statuisse videntur, mortem ipsam non esse humanae vitae confectricem, nec ex ea sequi interitum, sed potius ad aliam multo feliciorum vitam iis, qui recte vixissent, ducem optimam solere exsistere. Quicumque enim convenienter naturae vixerint, nec illam secuti sint malae consuetudinis corruptelam, quae divinitus datos igniculos exstinguit, vitiaque gignit et confirmat omnia, eos et viventes gloria et e vita excedentes praemiis prosequi oportet. Id enim non solum rationi consentaneum, sed etiam verissimum atque aequissimum est. Cui autem aequitatis antiquior cura, quam deo? XLVIII. 463. Itaque, quum homo solus ex omni propemodum genere nactus sit aliquam notitiam dei, nisi vitae iniquitate deo iniquus atque invisus evaserit, ad deum certe evolabit. Idque aeternitatis humanae vel maximum ac firmissimum argumentum est, solum hominem divinae voluntatis participem consciumque exsistere: ut, quamquam agrestibus silvestribusque in locis natus sit, tamen ipsa docente natura, et esse deum, et colendum ac verendum esse,

dubitare non possit. 164. O rem dignam, in qua non modo homines, sed ipsas etiam pecudes obstupescere ac, si fieri possit, etiam erubescere oporteat! cognatum esse hominem deo: nullum aliud in terris animal, nisi hominem solum, dei cognitione imbutum esse: nec quidquam esse aliud, quod animo, e divina mente hausto, praeditum sit: tantamque inesse homini caecitatem atque socordiam, ut, divinae cognationis immemor, aversetur migrationem ad deum? Nec enim aliud esse mors, quam migratio ad caelestes superasque sedes, existimanda est, nec id solum ratione quadam, aequitati veritatisque consentanea, sed etiam sapientissimorum hominum maxime firmo stabilique consensu. Atqui eum, qui hoc pacto vivere, ac paene a se ipso dissentire velit, meminisse certe oportuit, terram ipsam omniaque, quae sub caelo sunt, divina voluntate regi, proptereaque quiddam nobis, quod observandum et addiscendum videatur, praescribere. 165. Quis ergo terram ipsam aut quotannis feracem, aut semper optimas fruges et numquam malas inutilesque herbas edentem efferentemque vidit? quis animalia semper uberes foetus edidisse, numquam sterilitatem passa esse recordabitur? Quod si haec ipsa secus se habent, nihilque in rebus humanis perpetuo firmum eiusdemque naturae optare licet: cur, quam in omnibus et rebus et animantibus vicissitudinem cernimus, eam ab homine seiungamus? Qui si multos annos feliciter vixerit, si sobolem, honores, opes assequutus diu tantis bonis frui potuerit: praeclare secum esse actum vere dixerit. 166. Sed adversi tamen aliquid subeundum perferendumque relinquetur: demum oppetenda mors erit, quae eo levior esse debet, quod omnibus communis est, nec cuiquam singularis

aut praecipua; sed hoc quoque gratior, quod nos a multis erroribus abstrahit, quibus, quoad vivimus, in tanta opinionum varietate assiduaque veri inquisitione perturbari saepe solemus, et ad ipsam cernendam fruendamque veritatem iucunde traducit. Quo nihil beatius homini posse contingere, satis, ut arbitror, ex eo suspicari possumus, quod innata est homini cupiditas scientiae: eius autem praestantia, non sane video, qua alia in re nisi in perfecta veritatis cognitione posita sit. Ex quo fit, ut, veritatis cognitionem assecuti, perfecta absolutaque scientia potiamur; vereque dici potest, qui veritatem intueatur sensuque percipiat, eum voti sui compotem vereque beatum esse.

XLIX. 167. Quod si beata vita quaerenda nobis est, nec quidquam fugiendum magis, quam ne miseriorum gravitate premamur: quid illo homine stultius aut stolidius reperiri potest, qui ceterorum morte ita angitur, ut, beatæ vitæ oblitus, miseram atque infelicem consecetur? Profecto enim ita se res habet, ut, nisi mortis dolorisque timore liberatus sit, etiam si multas cognitâs perceptasque virtutes habeat, rectumque et æquum omni plane utilitati anteponat, beatus tamen esse nemo possit. Quid enim aliud dolor est, nisi cruciatus animi, isque perpetuus? quid aliud timor, nisi assiduus invisarum ac molestarum rerum metus? 168. At quo modo felix aut beatus esse poterit, qui assiduo cruciatu metuque urgetur? Quin eo miserior atque infelicior existimari debet, quod non solum sibi ipsi molestiam miseriamque comparabit, sed in ceterorum etiam sermonem ac vituperationem incurret. Nihil enim nimio dolore deformius, nihil a viro alienius. Et, si corporis pravitatibus vituperatio proposita est, vitiis ipsis, quibus laborat animus,

nihil turpitudinis, nihil inuretur infamiae? Illa vero et graviora sunt, et maiori animadversione vindicanda, quo nobiliorem, quam corpus est, sedem, nempe animum ipsum, occupaverunt. 469. Quod si turpis dolor nimius et vituperatione dignus, certe illud consequetur, ut, qui nimio dolori seipsum tradat, ne laude quidem ulla dignus censeatur. Est enim series quaedam, maxime veritati consentanea, ut sententiarum, sic rerum: et, quemadmodum in sermone disputationeque nostra nectitur aliud ex alio, ita, qui se una aliqua vel deformitate vel turpitudine implicari patitur, multis statim miseriis ac deformitatibus opprimetur. L. 470. Nec vero credi velim, me, quia dolori nimio repugnem, idcirco dolorem omni ex parte improbare, omnesque illius ex animo fibras evellendas existimare. Est enim, quatenus homo doleat; et, (quod prudenter a Crantore dictum est,) sive secetur pars aliqua corporis, sive avellatur, sensus tamen adesse debet. Istud enim nihil dolere—fieri non potest, quin, quemadmodum feritatem corporis quamdam, sic animi stuporem maximum indicet. 471. Sed nimirum illud est, quod improbamus, dolori nos ipsos ita tradere, ut in aliam fortasse graviolem ex alia parte vituperationem incidamus. Nam quemadmodum, qui nihil prorsus doleat, desciscere videatur ab hominis natura, quae, morte percussa, dolorem ac luctum aliquo modo indicare cogitur: ita, qui dolori nimis indulgeat, humanae naturae penitus oblivisci, communemque omnium conditionem recusare iudicabitur. Quibus rebus intelligitur, graviter peccare homines, quum vel ea, quae omnibus perferenda subeundaque sunt, detrectare audent, vel, quid ipsos in vita deceat, quaeque sequi aut refugere debeant, non

cernunt satis. Quod proprium prudentiae munus est: quam humanarum actionum moderatricem a diis immortalibus esse constitutam, infitiri nemo potest. 172. Atqui huic tam praeclaro divinoque muneri plane obsistit, qui nimio dolore ducitur. Non modo enim se ipsum sine ullo fructu lacrimis ac tristitiae tradit, sed etiam omni plane consilio ac iudicio vacat. Ubi enim ratio, si se dolore auferri sinat? ubi constantia, si sibi ipse repugnet et in maerore iaceat? ubi denique humanitas, si, se hominem esse oblitus, nihil sibi cum morte commune esse contendat? Iam vero illud stultissimum, existimare, quae ceteri homines libenti animo subeant, iis se non esse obstrictum. 173. Quid enim? an ignorare quisquam potest, quanta inter homines cognatio sit, quantaque similitudo? Etenim, nisi hoc verum fateremur, caussae nihil esset, cur homo hominem consilio, re, gratia iuvaret, ab hostium impetu ac laesione defenderet. Quod contra videmus accidere: ut, qui ab his actionibus avertat animum, non modo in vulgus improbetur, sed etiam inhumanitatis ac feritatis accusetur. Certe enim non e marmore sculpti aut e robore dolati sumus: est in nobis quiddam, quod pietate misericordiaque moveatur, nec exstingui sinat illam, qua diis proximi sumus, iuvandi ac benefaciendi voluntatem. LI. 174. Itaque insitum homini atque innatum videtur, ut, quoties alium hominem, quamvis alienum, premi calamitate atque aerumna videat, crucietur animo, nec, si facultas suppetat, dimittendam putet illius sublevandi occasionem. Quam enim ipse, si eo loco esset, benignitatem sibi impartiri optaret, ea ut in alium utatur, natura tacita quadam voce monere ac praecipere videtur. Quae igitur sibi evenire posse dubitet, ea si contin-

gant, cur angī ac perturbari velit? aut cur non potius, humana illa esse et omnibus hominibus proclivīa, fateatur? 475. Quanto rectius ille, qui *hominem se agnoscit nihilque humani a se alienum putat*? Itaque quum hanc ex animis nostris opinionem, mala omnia non esse humana, veluti immitem quamdam et immanem belluam, extraxerimus, profecto minus misere minusque sollicitē vivemus. Relinquetur enim illa cogitatio, quaecumque accidant, fortiter ferenda esse, nihilque posse hominī evenire, quo funditus prosternatur: idque ita erit, si nobismetipsis non assentabimur, sed veritatem, qua nihil praeclarius, praestabilius, uberior esse potest, toto pectore amplectemur. Haec enim illa est, quam assecuti, meliores multo efficimur et ad perferenda incommoda praeclaraque peragenda alacriores; 476. quum nihil, nisi quod rectum et aequum est, laudabile arbitramur, nihilque aliud, nisi egregia illa, ex quibus vera gloria nascitur, expetimus. Ac mihi videor nimis etiam nunc anguste atque exiliter agere. Qui enim latior obiciī campus queat, in quo fidentius atque alacrius exsultare possit oratio? Sed faciam impudenter, si medicinam deserens animorum, quam ex omnibus maxime utilem esse intelligo, ad meam unius delectationem sermonem omnem mentemque convertam. 477. Dolorem igitur nimis acrem ac diuturnum fugiendum diximus, et quidem probabiliter; quum ex eo mala multa maximeque gravia soleant exoriri, contra vero nihil boni. Neque enim dolor ex illis rebus est, in quibus vel ad probandum vel ad vituperandum multa et magna contrariarum rationum paria momenta agnoscantur. Hoc enim si accideret, agerem verecundius, neque me in eum locum dmitterem, unde nullum plane exitum vide-

rem. Sed, quoniam haec ita se habent, contendo, vincendum esse animum dolorique acriter obsistendum. Sive enim nosmetipsos, sive vulgi opinionem cogitemus, id nobis sine ulla dubitatione faciendum est. 478. At, si ad mortuos ipsos animum traducamus, qui possumus existimare, gratum illis fore, quod nimio dolore cruciemur? praesertim quum ex eo nihil ad illos utilitatis, sed permultum ad nos dedecoris atque incommodi permanet. Quid igitur eos ipsos a nobis optare atque expetere arbitremur? Nihil sane, nisi ut eos illustri memoria ac recordatione decoremus.

Nemo me lacrumis decoret,

ait Ennius:

— *cur? quia volito vivu' per ora viru'm.*

LII. 479. Quid igitur est caussae, cur fletum lacrimasque recuset? Nimirum ea gloria, quam se adhuc viventem assecutum esse confidebat. Eamdem igitur ob causam nostrum quoque luctum mortuis ingratum molestumque fore suspicemur, nec aliud eos a nobis quidquam flagitare credamus, quam, ut id ipsum illis, quo maxime delectamur, tribuamus. 480. Haec autem gloria est et assidua illorum virtutis recordatio, quam si sermone laudationeque nostra immortalem efficere liceat, hoc uno de mortuis nos vel optime meritos existimare possemus. Quid? quod eum, qui sic doleat, ut recreari confirmarique non possit, ne divinum quidem numen horrere, sapientissimi homines prodiderunt? 481. Impium autem est, quibus debemus omnia, iis pessimam referre gratiam: contra vero, qui deorum voluntati paruerunt, nihilque se, quod ab illis ultro daretur, moleste ferre declaraverunt, eos non solum viventes praecipua laude ornavit anti-

quitas, sed etiam e vita egressos perpetuo coluit honore: idque eo studiosius ac libentius, si quos intellexit cum deorum cultu exercitationem virtutis et praecipuam in mortales beneficentiam coniunxisse. Scite profecto, ut cetera ferme omnia. 482. Quid enim? maiori laude dignum ex omnibus rebus humanis commemorare possimus, quam eum, qui vitam ducat cum virtute coniunctam, ad deorum cultum atque honorem perpetuum in homines studium ac pietatem aggregare? nec quidquam tantulum modo in eius animo exsistere, quod non vel pietati vel humanitati vel denique virtuti sit consentaneum? LIII. 483. Nec aliam sane ob causam perturbari omnem vitam errore inscitiaeque videmus, nisi quod, quae in hominis vita praecipua esse deberent, pietas erga deos, in homines beneficentia, virtus in ingeniis ac moribus, ea fere omnia negliguntur: eademque ratione, quae maxime vitare deberemus, ea studiose expetimus, caecoque impetu ferimur ad illa, quibus vita nostra plane fera atque immanis efficitur. Ex hoc fonte cupiditates insatiabiles exoriuntur, quibus non modo singulos homines, sed totas familias et universas funditus eversas civitates videmus: praeterea seditiones, insidiae, discordiae rerumque et hominum clades et interitus. Ex his etiam incredibiles dolores emanant, quibus perturbari vitam, neque solum insuavem, sed acerbissimam effici necesse est. 484. Quod contra probis virtutemque amantibus accidit. Nam divinae voluntati obtemperantes nihil in se ipsis, sed in ea se ipsos ac sua ponunt et locant omnia, neminem laedunt, omnes liberalitate, benignitate, caritate amplectuntur; nulla re cruciantur, nihil appetunt, omnium vitiorum fracto impetu cupiditatumque radicibus ex animo pe-

nitus evulsis. Nempe igitur eos, qui ita vixerunt, ut sibi iucundi, diis grati, hominibus fructuosissimi extiterint, divinis honoribus iure dignos maiores nostri censuerunt: eosque *cum diis immortalibus aevum agere* sapientissimus poeta non immerito cecinit, nec tamen idcirco, quod eorum corpora in caelum perlata credere sapienter quisquam possit: quod, quia natura non patitur, ut, quod e terra est, alibi, quam in terra maneat, ne credi quidem debeat necesse est: sed, quod eorum animi, tamquam hominum de diis immortalibus humanoque genere optime meritorum, in caelum putentur elati. 185. Quod de Romulo, urbis nostrae conditore, memoriae proditum accepimus: quem singulare in genus hominum collatum munus tam praeclarae urbis condendae in deorum numero collocavit: idque eo tempore, quo litteris et doctrinis homines exculti facile fictum a germano, verum a falso secernebant: ut credi non possit, quidquam illis persuaderi potuisse, quod ullam ficti aut falsi imaginem prae se ferret. 186. Sed, quod ille mortalis eximia virtutis ac beneficentiae gloria consecutus est, ut non solum immortalis, sed deus iudicaretur: id ipsum aliis etiam tributum esse, ut inter deos recepti putarentur, quum excessissent e vita, annales veterum loquuntur. Quod et apud Graecos prius contigit, et inde fortasse ad nostros permanavit. Nam et Hercules et Liber, fratres Tyndaridae et feminae plurimae, quibus nunc inter deos locus esse praecipuus creditur, et hominibus nati et homines fuerunt. Sed, quod virtute praestiterunt et, ut ceteris ad recte vivendum beneque merendum praelucerent, elaboraverunt*, ideo eos hominum fama beneficiorum memor in consessu concilioque caelestium collocavit. Atque ipsos, quos voca-

mus maiorum gentium deos, aliosque quam plurimos, quos in deorum numerum retulimus, hinc a nobis egressos et in caelum profectos, facillimum erit agnoscere. LIV. 487. Maximum vero argumentum est, quod de illis credimus, id esse verissimum, quod et tantus tot saeculorum doctissimorumque hominum consensus veritatis vox ipsa esse videtur, et quod, tantae tamque praeclarae virtuti quem alium vere congruentem locum tribuere oporteat, non sane reperies. 488. Quis est autem tam demens, ut, quos innocentia, liberalitate et singulari quadam ac praecipua virtute diis proximos intelligat, iis seiunctum a diis tribuendum locum censeat? et, quum hominis animus terrena respuat, ad supera semper feratur: qui non solum tacito naturae impulsu, sed voluntate, reque ipsa, ut quam maxime caelestibus similes essent, praestiterunt, eos licebitne caelo esse privatos? 489. Mihi vero eo iustius in caelo collocati videntur, quo clarior eorum inter homines vel eluxit liberalitas vel virtus enituit. Quis enim Hercule fortior? quis prudentior? quis ab omni cupiditate remotior? Quos ille labores, ut fortiter ageret et hominibus prodesset, suscepit et pertulit: aut quid non doloris et calamitatis exhaustit? 490. Quis ergo hunc caelo excludi patiatur, quum eius virtuti sempiterna gloria et laudis patuerit immortalitas? Eademque ceterorum conditio est: quorum alius alio genere virtutis, omnes summis et singularibus vel in ipsos deos, vel in homines meritis praestiterunt. Itaque tam egregiis eximiisque factis non infixas plumbo statuas, non arescentes triumphorum coronas satis diuturna persolvere posse praemia iudicatum est, sed florentiora stabilioraque munera quaesita sunt, quibus ornarentur ii, qui virtutem, honestatem,

gloriam otio, libidini, voluptati, vitae denique prae-
tulissent: tamque id aequum est, quam illud decorum
maximeque probandum, non easdem improbis sedes,
quas bonis atque integris, post mortem esse propositas.
191. Intellexerunt enim ex maioribus nostris complu-
res, qui sapientia praestiterunt, quum in diis aequitas
praecipue vigeat, eaque in eorum gubernatione appa-
reat maxime, fieri non posse, quin nequitiam scelera-
que aversentur, quique ea in vita exercuerunt, eos a
se ipsis longissime seiungant. Quod in vulgus edi
verumque existimari, non modo rationi conveniens,
sed utile quoque in primis est futurum. Nam si quid
in hominum animis pietatis, si quid religionis inerit,
certe ob hanc potissimum causam se a flagitiis ac fa-
cinoribus abstinebunt, quod impios ac nefarios homi-
nes a deorum concilio ac societate arceri iudicabunt.
192. Nec enim omnibus iidem illi sapientes arbitrati
sunt eundem cursum in coelum patere. Nam vitiis
et sceleribus contaminatos deprimi in tenebras atque
in caeno iacere docuerunt: castos autem animos, pu-
ros, integros, incorruptos, bonis etiam studiis atque
artibus expositos, leni quodam ac facili lapsu ad deos,
id est ad naturam sui similem, pervolare.

LV. 193. Quod si ita est, certe nobis, quantum
conñiti animo possumus, quantum diligentia conse-
qui, contendendum atque elaborandum est, ut ne ab
iis segregemur, quorum est proprium vita frui sempi-
terna ac beata. Quod efficere qui voluerit, (omnes au-
tem velle debebunt, qui se ipsos diligere convenien-
terque naturae volent vivere:) numquam committet, ut,
quae ceteris exitiosa fore crediderit, ea ipse persequa-
tur. Neque enim in spem venire poterit, aut ignora-
turos esse deos, quae ipse agat, quum divinam natu-

ram nihil praeterire credibile sit, aut illa probaturos, a quibus non modo dii, sed etiam sani homines abhorreant. Quid enim turpius libidine? quid taetrius avaritia? quid detestabilius crudelitate? Quae quamvis in hominibus aliquando existant, tamen ab hominis natura tam aliena sunt, quam humanum illud erit, si omnia nobis bona omniaque commoda expetamus. 494. Atque in hoc comprimendae sunt cupiditates, quibus trahimur persaepe ad ea, quae virtuti adversantur. Quod facillime perficiet, qui tam gloriosi facinoris exitum secum ipse assidue cogitabit. Tantaque est huius cogitationis suavitas, ut, quod libenter alacriterque agimus, etiam sine labore peragamus. Idque in praestantibus laudisque appetentibus hominibus facile cernitur: quorum tanta esse solet vel in obeundis praeliis, vel in agendis caussis, vel in contentionibus pro republica suscipiendis alacritas, tantaque virtus, ut, quod in iis rebus periculi aut laboris est, aut non sentiant aut pronihilo ducant. 495. Magnum enim est contententis et ad gloriam anhelantis animi fomentum, magnum solatium spes futurae ac propinquae sive utilitatis sive gloriae. Neque id solum in magnis, sed etiam in levioribus laboribus ac studiis. Quos enim cursus, quos venatio delectat, eos quamvis de via fessos ac paene exanimes videas, numquam tamen minus alacres minusque concitados animadvertas. Iam, honorum cupiditas quid non in nostra civitate laboris, quid non sollicitudinis negotiique facessit? LVI. 496. Quotus tamen quisque est, qui se vel labore defatigatum, vel prensationis molestia curaque confectum audeat dicere? Sic, quorum oculos virtutis splendor occupavit, gloriaeque studium animos delenivit, ii nec laborem sentiunt, et, si tantus

est, ut aliquando erumpat, eo tamen non magno opere moventur. Toti enim in eo sunt, ut prosint patriae immortalemque sibi nominis memoriam comparent. Quam si quis negligendam ducat, omnemque hominis felicitatem recte factorum conscientia metiri velit, is certe divinos honores, qui claris viris tribui consueverunt, numquam negliget. Etenim de diis ipsis, qui eosdem sibi honores asciverunt, pessime iudicasse videretur. 497. Tanta autem eorum, qui huiusmodi consuetudine delectati sunt, et sapientia et aequitas agnoscitur, ut dubitari non possit, quin, ipsi quod egerunt, a certa ratione proficiscatur. Quales numerare Lacedaemonas possumus, clarissimos et fortissimos viros, qui cives suos, mortem pro patria obeunt, divinis honoribus afficere solebant. Quid vero illae, omnis plane doctrinae omnisque sapientiae parentes, Athenae? nonne Codrum, regem suum, ob pietatem in patriam meritaque illa, quibus excelluit, magno consensu in deos retulerunt? 498. Atque haud scio, an recte senserint viri doctissimi, quorum ea fuit opinio, viros claros et fortes idcirco deorum immortalium honore consecratos, ut incitaretur virtus acrius, et acuerentur vehementius ad obeunda pericula, qui patriae amore studioque tenebantur. Vera enim virtutis merces gloria est: nec quidquam est aliud, quo magis ad recte honesteque agendum praestantis animi homines incendantur. Quod optime agnovit ac diutissime retinuit omnium litterarum praeclara custos et alitrix Graecia: quae multos habet virtutis gratia factos ex hominibus deos, quorum alios fatentur novos, alios multis iam saeculis receptos in caelum consecratosque contendunt; quam multi autem sint, qui reconditas eorum scrutantur litteras, nosse fortasse possunt.

LVII. 499. Neque vero haec a me ideo copiosius disputantur, quod eos temere neque satis considerate tam multos consecratos esse credi velim: quum eos ipse quoque venerer, deorumque loco habendos putem: sed potius, quum tota apud omnes paene gentes immortalitate divinisque honoribus affecti reperiantur, ut ex acua mentes ad ea promerenda, quae sapientium iudicio ducuntur amplissima. Nihil enim praestantius aut beatius accidere homini potest, quam eo loco donari, in quem ut ascenderent urbis nostrae conditores, nullum periculum, nullum laborem, nullum denique certamen praetermiserunt. Ac, si privatae utilitatis et commodi habenda ratio est, nullam aliam expetere aut optare vir sapiens et eruditus praeter hanc unam debet. 200. Tempia vero publice vota et dedicata quantum in vulgus dignitatis, quantum habent gloriae! quum omnes, qui deos illos, quibus templa voventur, publice colunt, fateri cogantur, et fuisse homines, et ad deos divinosque honores, una virtute fretos, ascendisse. 201. Nec mirandum est, deos illos publice coli, eorumque delubra et templa auguste sancteque exornari, qui vel patribus nati sunt diis vel matribus. Nam, quemadmodum eorum cultus et sanctus et religiosus est, maximeque pietati atque aequitati consentaneus: sic admirationis aut dubitationis nihil habet. Totus enim ex natura oritur, ut iure ipso naturae, qui deo satus vel dea editus procreatusque sit, deus esse debeat: at vero, qui homine patre vel mortali matre natus est, hunc esse deum, et magnum quiddam videri potest, et dubitandi occasionem, nec fortasse ineptam, multis afferre solet. 202. Non enim, si eximius talium virorum virtuti tribuatur honos, quin id iure fiat, aut dubitare aut negare

quisquam potest: sed, quod tantam virtutis esse vim velimus, ut vel natura ipsa eius unius ope immutetur, hoc illud est, de quo quaerere doctiores viri non immerito soleant. Quibus ita responsum est, non immutari virtute naturam; nec enim id, sine prioris naturae corruptione, posse evenire: sed, eadem in illis manente natura, evolare animum ad deos, et in eorum ascribi concilium, quum immortalis sit et immortalitatis divinae particeps; corpus autem suapte natura mortale manere in terra; quodque terrenum est, nullo pacto suam exuere posse naturam, ut alienam induat.

203. Quamvis enim haec ipsa quaestio perobscura videri soleat, nec omnino proclives aut faciles habeat explicatus: tamen, nisi auctoritatibus contra rationem pugnetur, non incommode, opinor, a nobis exposita censi potest. Et quoniam, quae in hoc genere praecipua cognituque digna sunt, persequimur omnia, (volumus quidem certe,) praetereundum non est, quales quamque multae virtutes erudiendorum hominum gratia sint honore deorum immortalium consecratae. Cuius rei finis est publica utilitas: ut, quo honore virtutes ipsas decoratas videant, eundem se consecuturos esse homines sperent, si iisdem virtutibus excellent. LVIII. 204. Quo in genere multum boni est in imitatione. Libenter enim ea imitantur et persequuntur multi, ex quibus alios illa eadem, quae ipsi appetunt, consecutos vident. Atque ex eo plerumque accidit, ut multis in rebus, quas antea ne cogitaverant quidem, quum ad clarorum virorum imitationem se contulerint, multorum vigeat industria. Quae quum paullo manavit latius, quantos progressus, quantaque acquirat incrementa, nihil necesse arbitror commemorare. 205. Constat enim inter omnes, quae praecla-

ra ducuntur, ea fere omnia a tenuibus initiis sumpsisse exordium. Quod paullatim, imitatione progrediente confirmatum, ita increbruit, ut ne augeri quidem aut exaggerari magis posset. Quod si ulla in re gratum nobis atque optatum esse debet, certe in completendis provehendisque virtutibus, non video, quid esse possit optatius. Siquidem ex his informatio pendet educatioque vitae: quae quum recte instituitur atque excolitur, incredibile dictu est, quantos quamque uberes iustitiae, integritatis omnisque amplissimae laudis fructus afferat. LIX. 206. Sed, quum virtutes multae merito colantur, quod et ipsae cultu dignae sint, et multae ab iis ad universum genus hominum utilitates proveniant, quid sit, cur bestiae quoque ipsae ab Aegyptiis ferme omnes consecratae sint, scire sane velim. Sit piscis in cultu ac deorum opinione apud Syros, homines nec tanta ingenii acie praeditos, nec tantis doctrinarum praesidiis instructos, ut haec inepta ridiculaque esse possint agnoscere. 207. Aegyptii vero, omnibus affluentes eruditionis et scientiae laudibus, quo modo in tam inanem tamque absurdam delabi opinionem potuerint, equidem intelligere vix possum. Quid enim? an boves, canes, lupos, feles, pisces in deorum numero habebimus? et quas nobis natura praesidii auxiliique caussa animantes genuit, eas per incitiam deos iudicabimus? quibus nihil foedius, obscenius, lutulentius ne natura quidem ipsa viderit. 208. Etiamne animalium monstra illa, a quibus hominum generi praecipua incommoda inferuntur, crocodilos, aspidas, serpentes, ceteras feras et immanes belluas in deorum numerum referemus? Quid erit aliud naturam invertere, et ima summis, summa infimis commutare?

Et, quum tantam in his imperitiam barbariamque agnoscamus, tamenne ista penitus inania pertinaciter defendemus? Eademque inscitia cepas, allia, fructus ceteros, qui oriuntur e terra, in deorum numero reposuit Aegyptus. 209. Quae, haud scio, cur longiori oratione refellere sit necesse. Incredibilis est enim eorum absurditas, ut nulla esse possit aut pertinacia aut imperitia tanta, quae non ista aspernetur atque refugiat. Imbres autem, nimbi, procellae si a nostris consecratae sunt, id antiquissimis populi Romani ritibus ac caerimoniis receptum et confirmatum est. Quae tolli aut perturbari, quum et satis firma ratione nitantur, et usu iam ipso confirmata et approbata sint, sine nefario scelere non possunt. 210. Graeciam vero, quam paullo ante laudibus ornavimus, hoc loco non sane laudare possumus, quae Cupidines et Amores satis audacter et temere in gymnasiis aedibusque publicis consecrarit. Quid enim Cupidini aut Amoribus cum gymnasiis? aut quid ea consecratio vel ad considerandum vel ad imitandum afferre potuit honestatis aut boni? LX. 211. Nihil enim temerarium, nihil insipiens in deorum consecratione esse debet, nec, quod ullam vel levissimam aut turpitudinis aut ullius omnino impudentiae suspicionem afferat. Quales videri possunt eorum consecrationes, quorum in rebus probitati pudorique contrariis numen esse potentiaque creditur. Qui ergo ad hominum vitam vel adiuvandam vel excolendam atque exornandam aliquid attulerunt, quique virtutibus rerumque gestarum gloria praestiterunt, eos nemo dubitet, iure deos habitos, divinoque cultu affectos esse. Neque ego ullo pacto auderem hoc primus prodere. Non enim tam studiose, quae laudari possunt, appeto, quam re-

formidare ea soleo, ex quibus possit aliquid vel levioris culpa redundare. 212. Quum vero et mares et feminas complures in deorum numero esse videamus, et eorum in urbibus atque agris augustissima templa veneremur: assentiamur eorum sapientiae, quorum ingeniis et inventis omnem vitam legibus et institutis excultam constitutamque habemus. Tantis enim du-
cibus aberrare non possumus: nec a nobis, sed ab illis ipsis, quos sequimur, rei tam iustae ac debitae ratio reposcetur. Iure enim fecisse putandi sunt, qui, ne quem virum aut feminam praeclare meritam debito honore spoliarent, eorum memoriam sanctam venerandamque esse voluerunt. Nos autem iniuste ageremus, si, quos pari cultu venerationeque dignos cognovimus, eos pateremur silentio praeteriri.

LXI. 213. Neque hoc de te una, mea Tullia, dictum volumus, cuius exstabunt virtutis, prudentiae, doctrinae, continentiae ad omnem aeternitatem impressa vestigia, sed de iis omnibus, quos tali honore dignos aut ipsi vidimus, aut futuro tempore posteritas intuebitur. Nunc autem de te loquar, quam non ego amissam aut mihi penitus ademptam velim dicere, quum illucescat menti meae quotidie magis praeclarissima nominis tui tuarumque virtutum gloria. 214. Vigebis autem memoria, quamdiu monumenta exstabant illa, quibus eximia consignata sunt tam excelsae laudis testimonia, quae sempiterna fore, quum praestantissima sint, plane confidere debemus. Tibi igitur numquam me debitum persolverisse officium putabo, nisi de me optime merita, quem eximie coluisti, ac de patria, quam semper ornasti, supremo honore decoraveró. Id autem facile consequar, quum is locus, quem tibi delegi, sempiternam habiturus sit reli-

gionem. 215. Nostra vero si qua erit ex ea re consolatio, quae magna certe erit, aut si qua laus ex paterna pietate, mihi certe iucundissima acciderit. Nihil enim aliud vel audire vel memoria repetere libentius possum, quam me in eam, quam summe dilexerim summeque diligendam merito suo censuerim, quam maxime pium gratumque esse: quum praesertim in alienos, quia de se optime erant meriti, tam prolixos liberalesque sese et maiores nostri et exteri praebuerint. LXII. 216. Quod si ullum umquam animal consecrandum fuit, qualia multa consecraverunt Aegyptii, quod nullum profecto fuit: si Cadmi aut Amphitryonis progenies aut Tyndari in caelum tollenda fama fuit: huic idem honos certe dicandus est. Quod quidem faciam, teque omnium optimam doctissimamque, approbantibus diis immortalibus ipsis, in eorum coetu locatam, ad opinionem omnium mortalium consecrabo. Tu ergo in eo ipso fano, quod ad nominis tui memoriam ac cultum votum dedicatumque est, et laudari te et coli senties. Maxime autem laetaberis in eo, quod et eum tibi, quem maxime debui, honorem persolverim, et me simul iniquissimo fortunae imperio penitus exsolverim. Nosti enim, quam semper alacri fortique animo cunctis casibus restiterim: ut ne me quidem, pulsum patria omniplane dignitate spoliatum, tam acri impetu frangere ac deicere fortuna potuerit. 217. Cum inimicis autem quanta contentione decertaverim, quaeque mea fuerit in iis refutandis frangendisque virtus et constantia, norunt omnes, qui varios civitatis nostrae casus curiose notaverunt. Quum vero, Tullia, te mihi extremo loco fortuna ademisset, tum equidem intellexi, quantum illa in rebus posset humanis, quantaque adversus me ipsum vi ac pote-

state niteretur. Itaque nihil habui, quod dicerem, nisi, Cedo, et manum tollo, quum, tam gravi accepto vulnere, plane dolore perculsus atque afflictus essem. 248. Nunc autem, et praeceptis sapientiae adversus omnem fortunae vim confirmatus et, te consecrata in caelumque recepta, tanta affectus voluptate ac laetitia, quantam animo capere maximam possum, exsultare plane videor, victorque de fortuna ac de omni prorsus dolore triumpho. Tu ergo, quando me insigni et excellenti tuarum laude memoriaque virtutum tam praeclare iuivisti: nunc, ab hominibus seiuncta, non me deserens, sed aliquando respectans, perduc eo, ubi tua tandem colloctione conspectuque fruar; ut et parenti tui amantissimo, quam potissimum optare debes, gratiam referas, et ego multo mihi gratiorem multoque iucundiozem congressum nostrum futurum intelligam, quam insuavis et acerbus digressus fuit.

284. SYNONYMA.

(Mal. in Catal. Codd. Ambros. LVI. qui hoc opus spurium iudicat.)

Q. CICERO
 DE PETITIONE
 CONSULATUS
 AD
 M. TULLIUM FRATREM.

ARG. Quum tempus instaret, quo M. Tullius Cicero consulatum ex lege annali petere posset, scripsit ad eum Quintus frater hunc libellum, quo docere fratrem suscepit, quibus rationibus et artibus illud munus, quod mox petiturus erat, consequi certo posset. Quare, quamquam ad ipsum quidem Ciceronem pertinet libellus, tamen omnium honorum petendorum ratio, quae libera republica Romae usu venit, ex eo perspicui potest. Primo autem agit de persona, quae petit, c. 1-3., deinde de re, quae petitur, c. 4-13.; denique de loco, ubi petitur, c. 14.: in quibus singulis fere haec duo spectantur: quae impedimenta obstant et rem difficilem reddant; deinde, quibus ea subsidiis tolli queant.

I. 4. Etsi tibi omnia suppetunt, quae consequi ingenio aut usu homines aut diligentia possunt: tamen amore nostro non sum arbitratus alienum, ad te perscribere ea, quae mihi veniebant in mentem, dies ac noctes de petitione tua cogitanti: non ut aliquid ex iis novi addisceres, sed ut ea, quae in re dispersa at-

que infinita viderentur esse, ratione et distributione sub uno aspectu ponerentur. Quamquam plurimum natura valet, tamen videtur in paucorum mensium negotio posse simulatio naturam vincere. 2. Civitas quae sit, cogita; quid petas; qui sis. Prope quotidie ad forum tibi descendenti meditatam hoc sit: *novus sum; consulatum peto; Roma est*. Nominis novitatem dicendi gloria maxime sublevabis. Semper ea res plurimum dignitatis habuit. Non potest, qui dignus habetur patronus consularium, indignus consulatu putari. Quamobrem, quoniam ab hac laude proficisceris, et, quidquid es, ex hoc es: ita paratus ad dicendum venito, quasi in singulis causis iudicium de omni ingenio futurum sit. 3. Eius facultatis adiumenta, quae tibi scio esse seposita, ut parata ac prompta sint, cura; et saepe, quae de Demosthenis studio et exercitatione scripsit Demetrius, recordare; deinde et amicorum multitudo et genera appareant. Habes enim ea, quae novi habuerunt: omnes publicanos, totum fere equestrem ordinem, multa praeterea municipia, multos abs te defensos cuiusque ordinis, aliquot collegia; praeterea studio dicendi conciliatos plurimos adolescentulos, quotidianam amicorum assiduitatem et frequentiam. 4. Haec cura ut teneas commendando et rogando et omni ratione efficiendo, ut intelligant, et qui debent tua causa, referendae gratiae, et qui volunt, obligandi tui tempus sibi aliud nullum fore. Etiam hoc multum videtur adiuvere posse novum hominem: hominum nobilium voluntas, et maxime consularium. Prodest, quorum in locum ac numerum pervenire velis, ab his ipsis illo loco ac numero dignum putari. 5. Hi rogandi omnes sunt diligenter, et ad eos allegandum est persuadendumque iis, nos

semper cum optimatibus de republica sensisse, minime populares fuisse; si quid locuti populariter videamur, id nos eo consilio fecisse, ut nobis Cn. Pompeium adiungeremus, ut eum, qui plurimum posset, aut amicum in nostra petitione haberemus aut certe non adversarium. 6. Praeterea adolescentes nobiles, elabora, ut habeas vel ut teneas, studiosos tui quos habes. Multum dignitatis afferent. Plurimos habes: perfice, ut sciant, quantum in eis putes esse. Si adduxeris, ut ii, qui non nolunt, cupiant, plurimum proderunt. II. 7. Ac multum etiam novitatem tuam adiuvat, quod eiusmodi nobiles tecum petunt, ut nemo sit, qui audeat dicere, plus illis nobilitatem, quam tibi virtutem prodesse oportere. Iam P. Galbam et L. Cassium, summo loco natos, quis est qui petere consulatum putet? Vides igitur, amplissimis ex familiis homines, quod sine nervis sunt, tibi pares non esse. 8. At Catilina et Antonius molesti sunt. Immo homini novo, industrio, innocenti, diserto, gratioso apud eos, qui res iudicant, optandi competitores: ambo a pueritia siccarii, ambo libidinosi, ambo egentes. Eorum alterius bona proscripta vidimus, vocem denique audivimus iurantis, se Romae iudicio aequo cum homine Graeco certare non posse; et ex senatu eiectum scimus. Optima vero censorum existimatione in praetura competitorem habuimus, amico Sabidio et Panthera; quod, ad tabulam quos poneret, non habebat. Quo tamen in magistratu amicam, quam palam domi haberet, de machinis emit. In petitione autem consulatus caupones omnes compilare per turpissimam legationem maluit, quam adesse et populo Romano supplicare. 9. Alter vero, dii boni! quo splendore est? Primum nobilitate eadem: num maiore? non; sed virtute: quam-

obrem, quod inanius, umbram suam metuit: hic ne leges quidem, natus in patris egestate, educatus in sororis stupris, corroboratus in caede civium: cuius primus ad rempublicam aditus in equitibus Romanis occidendis fuit. Nam illis, quos meminimus, Gallis, qui tum Titiniorum ac Nanniorum ac Tanusiorum capita demebant, Sulla unum Catilinam praefecerat, in quibus ille hominem optimum, Q. Caecilium, sororis suae virum, equitem Romanum, nullarum partium, quum semper natura, tum etiam aetate iam quietum, suis manibus occidit. III. 40. Quid ego nunc dicam, petere eum consulatum, qui hominem carissimum populo Romano, M. Marium, inspectante populo Romano, vitibus per totam Urbem ceciderit; ad bustum egerit; ibi omni cruciatu vivum lacerarit; [in uno] instanti collum gladio sua dextera secuere, quum sinistra capillum eius a vertice teneret; caput sua manu tulerit, quum inter digitos eius rivi sanguinis fluerent; qui postea cum histrionibus et cum gladiatoribus ita vixit, ut alteros libidinis, alteros facinorum adiutores haberet? qui nullum in locum tam sanctum ac tam religiosum accessit, in quo non, etsi in aliis culpa non esset, tamen ex sua nequitia dedecoris suspicionem relinqueret; qui ex curia Curios et Annios, ab atriis Sulpas et Carvilius, ex equestri ordine Pompeios et Vettios sibi amicissimos comparavit; qui tantum habet audaciae, tantum nequitiae, tantum denique in libidine artis et efficacitatis, ut prope in parentum gremiis praetextatos liberos constuprarit. Quid ego nunc tibi de Africa, quid de testium dictis scribam? Nota sunt: et ea tu saepius legito. Sed tamen hoc mihi non praetermittendum videtur, quod primum ex eo iudicio tam egens discessit, quam quidam iudi-

ces eius ante illud iudicium fuerunt; deinde tam invidiosus, ut aliud in eum iudicium quotidie flagitetur. Hic se sic habet, ut magis timeat, etiam si quierit, quam ut contemnat, si quid commoverit. 41. Quanto melior tibi fortuna petitionis data est, quam nuper homini novo C. Caelio! Ille cum duobus hominibus ita nobilissimis petebat, ut tamen in iis omnia pluris essent, quam ipsa nobilitas; summa ingenia, summus pudor, plurima beneficia, summa ratio ac diligentia petendi. Tamen eorum alterum Caelius, etiam quum multo esset inferior genere, superior nulla re paene, superavit. 42. Quare si facies ea, quae tibi natura et studia, quibus semper usus es, largiuntur, quae temporis tui ratio desiderat, quae potes, quae debes; non erit difficile certamen cum iis competitoribus, qui nequaquam sunt tam genere insignes, quam vitiis nobiles. Quis enim reperiri potest tam improbus civis, qui velit uno suffragio duas in rempublicam sicas destringere?

IV. 43. Quoniam, quae subsidia novitatis haberes et habere posses, exposui: nunc de magnitudine petitionis dicendum videtur. Consulatum petis: quo honore, nemo est, quin te dignum arbitretur; sed multi, qui invidiant. Petis enim homo ex equestri loco summum locum civitatis, atque ita summum, ut forti homini, diserto, innocenti multo ille idem honos plus amplitudinis, quam ceteris afferat. Noli putare, eos, qui sunt eo honore usi, non videre, tu quum idem sis adeptus, quid dignitatis habiturus sis; eos vero, qui consularibus familiis nati locum maiorum consecuti non sunt, suspicor, tibi, nisi si qui admodum te amant, invidere. Etiam novos homines praetorios existimo, nisi qui tuo beneficio vincti sunt, nolle abs

te se honore superari. 14. Iam in populo quam multi invidisint, quam multi consuetudine horum annorum ab hominibus novis alienati, venire tibi in mentem certo scio. Esse etiam nonnullos tibi iratos ex iis caussis, quas egisti, necesse est. Iam illud tute circumspicito, quod ad Cn. Pompeii gloriam augendam tanto studio te dedisti, num quos tibi putes ob eam causam esse amicos. 15. Quamobrem quum et summum locum civitatis petas et videas esse studia, quae tibi adversentur, adhibeas necesse est omnem rationem et curam et laborem et diligentiam. V. 16. Et petitio magistratuum divisa est in duarum rationum diligentiam, quarum altera in amicorum studiis, altera in populari voluntate ponenda est. Amicorum studia beneficiis et officiis et vetustate et facilitate ac iucunditate naturae parta esse oportet. Sed hoc nomen amicorum in petitione latius patet, quam in cetera vita. Quisquis est enim, qui ostendat aliquid in te voluntatis, qui colat, qui domum ventitet, is in amicorum numero est habendus. Sed tamen, qui sunt amici ex causa iustiore, cognationis aut affinitatis aut sodalitatis aut alicuius necessitudinis, iis carum et iucundum esse maxime prodest. 17. Deinde ut quisque est intimus ac maxime domesticus, ut is amet et quam amplissimum esse te cupiat, valde elaborandum est; tum ut tribules, ut vicini, ut clientes, ut denique liberti, postremo etiam servi tui; nam fere omnis sermo ad forensem famam a domesticis emanat auctoribus. 18. Denique instituendi sunt cuiusque generis amici: ad speciem, homines illustres honore ac nomine; qui etiam si suffragandi studia non navant, tamen afferunt petitori aliquid dignitatis; ad ius obtinendum, magistratus, ex quibus maxime consules, deinde tri-

buni plebis; ad conficiendas centurias, homines excellenti gratia. Qui abs te tribum aut centuriam aut aliquod beneficium aut habeant aut habere sperent, eos prorsus magno opere et compara et confirma. Nam per hos annos homines ambitiosi vehementer omni studio atque opera elaborarunt, ut possent a tribulibus suis ea, quae peterent, impetrare. Hos tu homines, quibuscumque poteris rationibus, ut ex animo atque ex illa summa voluntate tui studiosi sint, elaborato. 19. Quod si satis grati homines essent, haec omnia tibi parata esse debebant, sicut parata esse confido: nam hoc biennio quattuor sodalitates civium ad ambitionem gratiosissimorum tibi obligasti, M. Fundanii, Q. Gallii, C. Cornelii, C. Orchivii: horum in caussis ad te deferundis quidnam eorum sodales tibi receperint et confirmarint, scio: nam interfui. Quare hoc tibi faciendum est hoc tempore, ut ab iis, quod debent, exigas saepe commonendo, rogando, confirmando, curando, ut intelligant, nullum se umquam aliud tempus habituros referendae gratiae: profecto homines et spe reliquorum tuorum officiorum, etiam recentibus beneficiis, ad studium navandum excitabuntur. 20. Et omnino quoniam eo genere amicitiarum petitio tua maxime munita est, quod ex caussarum defensionibus adeptus es: fac, ut plane iis omnibus, quos devinctos tenes, descriptum ac dispositum suum cuique munus sit. Et quemadmodum nemini illorum molestus nulla in re umquam fuisti: sic cura, ut intelligant, omnia te, quae ab illis tibi deberi putaris, ad hoc tempus reservasse. VI. 21. Sed quoniam tribus rebus homines maxime ad benevolentiam atque ad haec suffragandi studia ducuntur, beneficio, spe, adiunctione animi vel voluntate: ani-

advertendum est, quemadmodum cuique horum generi sit inserviendum. Minimis beneficiis homines adducuntur, ut satis caussae putent esse ad studium suffragationis; nedum ii, quibus saluti fuisti, quos tu habes plurimos, non intelligant, si hoc tuo tempore tibi non satisfecerint, se probatos nemini umquam fore. Quod quum ita sit, tamen rogandi sunt atque etiam in hanc opinionem adducendi, ut, qui nobis adhuc obligati fuerint, iis vicissim nos obligari posse videamur. 22. Qui autem spe tenentur, (quod genus hominum multo etiam est diligentius atque officiosius:) iis fac ut propositum ac paratum auxilium tuum esse videatur; denique ut spectatorem te suorum officiorum esse intelligant diligentem: ut videre te plane atque animadvertere, quantum a quoque proficiatur, appareat. 23. Tertium illud genus est studiorum voluntarium, quod agendis gratiis, accommodandis sermonibus ad eas rationes, propter quas quisque studiosus esse tui videbitur, significanda erga illos pari voluntate, adducenda amicitia in spem familiaritatis et consuetudinis confirmari oportebit. Atque in iis omnibus generibus iudicato et perpendito, quantum quisque possit; ut scias, et quemadmodum cuique inservias, et quid a quoque exspectes et postules. 24. Sunt enim quidam homines in suis vicinitatibus et municipiis gratiosi; sunt diligentes et copiosi; qui, etiam si antea non studuerunt huic gratiae, tamen ex tempore elaborare eius caussa, cui debent aut volunt, facile possunt. His hominum generibus sic inserviendum est, ut ipsi intelligant te videre, quid a quoque exspectes; sentire, quid accipias; meminisse, quid acceperis. Sunt autem alii, qui aut nihil possunt, aut etiam odio sunt tribulibus suis: nec habent

tantum animi aut facultatis, ut enitantur ex tempore. Hos internoscas videto; ne, spe in aliquo maiore posita, praesidii parum comparetur. VII. 25. Et quamquam partis ac fundatis amicitiiis fretum ac munitum esse oportet, tamen in ipsa petitione amicitiae permultae ac perutiles comparantur. Nam in ceteris molestiis habet hoc tamen petitio commodi, ut possis honeste, quod in cetera vita non queas, quoscumque velis, adiungere ad amicitiam; quibuscum si alio tempore agas, ut te utantur, absurde facere videare: in petitione autem nisi id agas, et cum multis et diligenter, nullus petitor esse videare. 26. Ego autem tibi hoc confirmo, esse neminem, (nisi aliqua necessitudine competitorum alicui tuorum sit adiunctus,) a quo non facile, si contenderis, impetrare possis, ut suo beneficio promereatur, se ut ames, etsibi ut debeas: modo ut intelligat, te magni aestimare, ex animo agere, bene se ponere, fore ex eo non brevem et suffragatoriam, sed firmam et perpetuam amicitiam. 27. Nemo erit, mihi crede, in quo modo aliquid virtutis sit, qui hoc tempus sibi oblatum amicitiae tecum constituendae praetermittat: praesertim quum tibi hoc casus afferat, ut ii tecum petant, quorum amicitia aut contemnenda aut fugienda sit; et qui hoc, quod ego te hortor, non modo assequi, sed ne incipere quidem possint. 28. Nam quid incipiat Antonius homines adiungere atque invitare ad amicitiam, quos per se suo nomine appellare non possit? Mihi quidem stultius nihil videtur, quam existimare esse eum studiosum tui, quem non noris. Eximiam quamdam gloriam et dignitatem ac rerum gestarum magnitudinem esse oportet in eo, quem homines ignoti, nullis suffragantibus meritis, honore afficiant. Ut quidem homo ne-

quam, iners, sine officio, sine ingenio, cum infamia, nullis amicis [septus,] hominem plurimorum studio atque omnium bona existimatione munitum praecur- rat, sine magna culpa negligentiae fieri non potest.

VIII. 29. Quamobrem, omnes centurias multis et variis amicitiiis, cura, ut confirmatas habeas. Et pri- mum, id, quod ante oculos est, senatores equitesque Romanos, ceterorum ordinum navos homines et gra- tiosos complectere. Multi homines urbani industrii, multi libertini in foro gratiosi navique versantur, quos per te, quos per communes amicos poteris, summa cura, ut tui cupidi sint, elaborato, appetito, allegato, summo beneficio te affici ostendito. 30. Deinde ha- beto rationem Urbis totius, collegiorum omnium, pa- gorum, vicinitatum. Ex iis principes ad amicitiam tuam si adiunxeris, per eos reliquam multitudinem facile tenebis. Postea totam Italiam fac ut in animo ac memoria tributim descriptam comprehensamque habeas; ne quod municipium, coloniam, praefectu- ram, locum denique Italiae ne quem esse patiari, in quo non habeas firmamenti, quod satis esse possit. 31. Perquiras etiam et investiges homines ex omni regio- ne, eos cognoscas, appetas, confirmes, cures, ut in suis vicinitatibus tibi petant, et tua caussa quasi can- didati sint. Volent te amicum, si suam a te amicitiam expeti videbunt. Id ut intelligant, oratione, quae ad eam rationem pertinet, habenda consequere. Homi- nes municipales ac rusticani, si nobis nomine noti sunt, in amicitia esse se arbitrantur. Si vero etiam praesidii se aliquid sibi constituere putant, non amit- tunt occasionem promerendi. Hos ceteri, et maxime tui competitores, ne norunt quidem: tu et nosti et faci- le cognosces: sine quo amicitia esse non potest. 32.

Neque id tamen satis est, tametsi magnum est, sed non sequitur spes utilitatis atque amicitiae, ne nomenclator solum, sed amicus etiam bonus esse videare. Ita quum et hos ipsos, propter suam ambitionem, qui apud tribules suos plurimum gratia possunt, tui studiosos in centuriis habebis, et ceteros, qui apud aliquam partem tribulium propter municipii aut vicinitatis aut collegii rationem valent, cupidos tui constitueris; in optima spe esse debebis. 33. Iam equitum centuriae multo facilius mihi diligentia posse teneri videntur. Primum cognosci equites; pauci enim sunt: deinde appeti; multo enim facilius illa adolescentulorum ad amicitiam aetas adiungitur. Deinde habebis tecum ex iuventute optimum quemque et studiosissimum humanitatis. Tum autem, quod equester ordo tuus est, sequentur illi auctoritatem ordinis, si abs te adhibebitur ea diligentia, ut non ordinis solum voluntate, sed etiam singulorum amicitiiis eas centurias confirmatas habeas. Iam studia adolescentulorum in suffragando, in obeundo, in nuntiando, in assectando mirifice et magna et honesta sunt.

IX. 34. Et quoniam assectationis mentio facta est, id quoque curandum est, ut quotidiana cuiusque generis et ordinis et aetatis utare. Nam ex ea ipsa copia coniectura fieri poterit, quantum sis in ipso campo virium ac facultatis habiturus. Huius autem rei tres partes sunt: una salutatorum, quum domum veniunt; altera deductorum; tertia assectatorum. 35. In salutatoribus (qui magis vulgares sunt et hac consuetudine, quae nunc est, plures veniunt) hoc efficiendum est, ut hoc ipsum minimum officium eorum tibi gratissimum esse videatur. Qui domum tuam venient, iis significato, te animadvertere; et eorum

amicis, qui illis renuntient, ostendito, saepe ipsis dicito. Sic homines saepe, quum obeunt plures competitores, et vident unum esse aliquem, qui haec officia maxime animadvertat, ei se dedunt, deserunt ceteros, minutatim ex communibus proprii, ex fucosis firmi suffragatores evadunt. Iam illud teneto diligenter, si eum, qui tibi promiserit, audieris fucum, ut dicitur, facere aut senseris; ut te id audisse aut scire dissimules. Si qui tibi se purgare volet, quod suspectum se esse arbitretur, affirmes te de illius voluntate numquam dubitasse nec debere dubitare. Is enim, qui se non putat satisfacere, amicus esse nullo modo potest. Scire autem oportet, quo quisque animo sit; ut, quantum cuique confidas, constituere possis. 36. Iam deductorum officium, quo maius est, quam saluatorum, hoc gratius tibi esse significato atque ostendito, et, quoad eius fieri poterit, certis temporibus descendito. Magnam affert opinionem, magnam dignitatem quotidiana in deducendo frequentia. 37. Tertia est ex hoc genere assidua assectatorum copia. In ea quos voluntarios habebis, curato, ut intelligant, te sibi in perpetuum summo beneficio obligari. Qui autem tibi debent, ab iis plane hoc munus exige: qui per aetatem ac negotium poterunt, ipsi tecum ut assidui sint. Qui ipsi sectari non poterunt, suos necessarios in hoc munere constituent. Valde ego te volo (et ad rem pertinere arbitror,) semper cum multitudine esse. 38. Praeterea magnam affert laudem et summam dignitatem, si ii tecum erunt, qui a te defensi et qui per te servati ac iudiciis liberati sunt. Hinc tu plane ab iis postulato, ut, quoniam nulla impensa per te alii rem, alii honestatem, alii salutem ac fortunas omnes obtinuerunt, nec aliud ullum tempus

futurum sit, ubi tibi referre gratiam possint, hoc te officio remunerentur. X. 39. Et quoniam in amicorum studiis haec omnis ratio versatur, qui locus in hoc genere cavendus sit, praetermittendum non videtur. Fraudis atque insidiarum et perfidiae plena sunt omnia. Non est huius temporis perpetua illa de hoc genere disputatio, quibus rebus benevolus et simulator diiudicari possit: tantum est huius temporis admonere. Summa tua virtus eosdem homines et simulare tibi se esse amicos et invidere coegit. Quamobrem *Ἐμυχαγεῖτον* illud teneto, nervos atque artus esse sapientiae — non temere credere. 40. Et quum tuorum amicorum studia constitueris, tum etiam obtrectatorum atque adversariorum rationes et genera cognoscito. Haec tria sunt: [unum ex iis,] quos laesisti; alterum, qui sine causa non amant, tertium, qui competitorum valde amici sunt. Quos laesisti, quum contra eos pro amico diceres, iis te plane purgato; necessitudines commemorato; in spem adducito, te in eorum rebus, si se in amicitiam contulerint, pari studio atque officio futurum. Qui sine causa non amant, eos aut beneficio aut spe aut significando tuo erga illos studio [futura] delinito, dato operam, ut de illa animi pravitate deducas. Quorum voluntas erit abs te propter competitorum amicitias alienior, iis quoque eadem inservito ratione, qua superioribus, et, si probare poteris, te in eos ipsos competitores tuos benevolo esse animo ostendito. — XI. 41. Quoniam de amicitiiis constituendis satis dictum est, dicendum est de illa altera parte petitionis, quae in populari ratione versatur. Ea desiderat nomenclationem, blanditiam, assiduitatem, benignitatem, rumorem, spem in republica. 42. Primum id, quod facis, ut homines noris, signifi-

ca, ut appareat: et auge, ut quotidie melius fiat. Nihil mihi tam popolare, neque tam gratum videtur. Deinde id, quod natura non habes, induc in animum ita simulandum esse, ut natura facere videare. Nam comitas tibi non deest ea, quae bono ac suavi homine digna est. Sed opus est magno opere blanditia, quae, etiam si vitiosa est et turpis in cetera vita, tamen in petitione est necessaria. Etenim quum deteriore aliquem assentando facit, tum improba est: quum amiciorem, non tam vituperanda; petitori vero necessaria est, cuius et frons et vultus et sermo ad eorum, quoscumque convenerit, sensum et voluntatem commutandus est. 43. Iam assiduitatis nullum est praeceptum; verbum ipsum docet, quae res sit. Prodest quidem vehementer, nusquam discedere; sed tamen hic fructus est assiduitatis, non solum esse Romae atque in foro, sed assidue petere, saepe eosdem appellare, non committere, ut quisquam possit dicere: quoad eius sit, consequi possis, si abs te [non] sit rogatum, et valde ac diligenter rogatum. 44. Benignitas autem late patet; et est in re familiari; quaequamquam ad multitudinem pervenire non potest, tamen ab amicis laudatur, [et] multitudini grata est. Est in conviviiis, quae facito et abs te et ab amicis tuis celebrantur et passim, et tributim: est etiam in opera; quam pervulga et communica; curaque, ut aditus ad te diurni nocturnique pateant, neque solum foribus aedium tuarum, sed etiam vultu ac fronte, quae est animi ianua. Quae si significat, voluntatem abditam esse ac retrusam, parvi refert patere ostium. Homines enim non modo promitti sibi, praesertim quod a candidato petant, sed etiam large atque honorifice promitti volunt. 45. Quare hoc quidem facile praece-

ptum est, ut, quod acturus sis, id significes te studiose ac libenter esse facturum; illud difficilius et magis ad tempus, quam ad naturam accommodatum tuam, quod facere non possis, ut id aut iucunde [promittas, aut ingenue] neges. Quorum alterum est boni viri, alterum boni petitoris. Nam quum id petitur, quod honeste aut sine detrimento nostro promittere non possumus, (quo modo, si qui roget, ut contra amicum aliquem caussam recipiamus,) belle negandum est, ut ostendas necessitudinem, demonstres quam moleste feras, aliis te [id] rebus exsarturum esse persuadeas.

XII. 46. Audiui hoc dicere quemdam de quibusdam oratoribus, ad quos caussam suam detulisset, gratiorem sibi orationem fuisse eius, qui negasset, quam illius, qui recepisset. Sic homines fronte et oratione magis, quam ipso beneficio reque capiuntur. Verum hoc probabile est: illud alterum subdurnum tibi, homini Platonico, suadere: sed tamen tempori tuo consulam. Quibus enim te propter aliquod officium necessitudinis affuturum negaris, tamen ii possunt abs te placati aequique discedere; quibus autem idcirco negaris, quod te impeditum esse dixeris aut amicorum hominum negotiis, aut gravioribus caussis ante susceptis, inimici discedunt, omnesque hoc animo sunt, ut sibi te mentiri malint, quam negare.

47. C. Cotta, in ambitione artifex, dicere solebat, se operam suam, quoad non contra officium rogaretur, polliceri solere omnibus, impertire iis, apud quos optime poni arbitraretur: ideo se nemini negare, quod saepe accideret caussa, cur is, cui pollicitus esset, non uteretur: saepe, ut ipse magis esset vacuus, quam putasset: neque posse domum eius compleri, qui tantum modo reciperet, quantum videret se obire posse: casu fieri, ut

agantur ea, quae non putaris; illa, quae credideris in manibus esse, ut aliqua de caussa non agantur: deinde esse extremum, ut irascatur is, cui mendacium dixeris. 48. Id si promittas, et incertum est et in diem et in paucioribus; sin autem neges, et certe abalienes, et statim, et plures. Plures enim multo sunt, qui rogant, ut uti liceat opera alterius, quam qui utuntur. Quare satius est ex iis aliquos aliquando in foro tibi irasci, quam omnes continuo domi; praesertim quum multo magis irascantur iis, qui negent, quam ei, quem videant iusta caussa impeditum; ut facere, quod promisit, cupiat, si ullo modo possit. 49. Ac ne videar aberrasse a distributione mea, qui haec in hac populari parte petitionis disputem, hoc sequor; haec omnia non tam ad amicorum studia, quam ad popularem famam pertinere. Etsi inest aliquid ex illo genere, benigne respondere, studiose inservire negotiis ac periculis amicorum, tamen hoc loco ea dico, quibus multitudinem capere possis, ut de nocte domus compleatur; ut multi spe tui praesidii teneantur, ut amiciores abs te discedant, quam accesserint, ut quam plurimorum aures optimo sermone compleantur.

XIII. 50. Sequitur enim, ut de rumore dicendum sit: cui maxime serviendum est. Sed quae dicta sunt omni superiore oratione, eadem ad rumorem concelebrandum valent; dicendi laus, studia publicanorum et equestris ordinis, hominum nobilium voluntas, adolescentulorum frequentia; eorum, qui abs te defensi sunt, assiduitas; ex municipiis multitudo eorum, quos tua caussa venisse appareat: bene ut homines nosse, comiter appellare, assidue ac diligenter petere, benignum ac liberalem esse loquantur et existiment; domus ut multa nocte compleatur; omnium ge-

nerum frequentia adsit; satisfiat oratione omnibus, re operaque multis; perficiatur id, quod fieri potest labore et arte ac diligentia; non ut ad populum ab iis omnibus fama perveniat, sed ut in iis studiis populus ipse versetur. 54. Iam urbanam illam multitudinem et eorum studia, qui conciones tenent, adeptus es in Pompeio ornando, Manilii caussa recipienda, Cornelio defendendo; excitanda nobis sunt, quae adhuc habuit nemo, quin idem splendorum* hominum voluntates haberet. Efficiendum etiam illud, ut sciant omnes, Cn. Pompeii summam esse erga te voluntatem, et vehementer ad illius rationes, te id assequi, quod petis, pertinere. 52. Postremo tota petitio cura ut pompae plena sit, ut illustris, ut splendida, ut popularis, ut habeat summam speciem ac dignitatem; ut, etiam si qua possit, ne competitoribus tuis existat aut sceleris aut libidinis aut largitionis accommodata ad eorum mores infamia. 53. Atque etiam in hac petitione maxime videndum est, ut spes reipublicae bona de te sit et honesta opinio; nec tamen in petendo respublica capessenda est, neque in senatu, neque in concione: sed haec tibi sunt retinenda, ut senatus te existimet ex eo, quod ita vixeris, defensorem auctoritatis suae fore; equites Romani, et viri boni ac locupletes, ex vita acta te studiosum otii ac rerum tranquillarum; multitudo ex eo, quod dumtaxat oratione in concione ac iudicio popularis fuisti, te a suis commodis non alienum futurum. XIV. 54. Haec mihi veniebant in mentem de duabus illis commentationibus matutinis, quod tibi quotidie ad forum descendenti meditandum esse dixeramus: *Novus sum, consulatum peto.*

Tertium restat: Roma est, civitas ex nationum conventu constituta; in qua multae insidiae, multa

fallacia, multa in omni genere vitia versantur; multorum arrogantia, multorum contumacia, multorum malevolentia, multorum superbia, multorum odium ac molestia perferenda est. Video esse magni consilii atque artis in tot hominum cuiusque modi vitiis tantisque versantem vitare offensionem, vitare fabulam, vitare insidias; esse unum hominem accommodatum ad tantam morum ac sermonum ac voluntatum varietatem. 55. Quare etiam atque etiam perge tenere istam viam, quam institisti. Excelle dicendo. Hoc et tenentur Romae homines et alliciuntur et ab impediendo ac laedendo repelluntur. Et quoniam in hoc vel maxime vitiosa est civitas, quod, largitione interposita, virtutis ac dignitatis oblivisci solet; in hoc, fac, ut te bene noris, id est, ut intelligas, eum esse te, qui iudicii ac periculi metum maximum competitoribus afferre possis. Fac, se ut abs te custodiri atque observari sciant. Quum diligentiam tuam, tum auctoritatem vimque dicendi, tum profecto equestris ordinis erga te studium pertimescent. 56. Atque haec ita volo te illis proponere, non, ut videre accusationem iam meditari, sed ut hoc terrore facilius hoc ipsum, quod agis, consequare. Et plane sic contende omnibus nervis ac facultatibus, ut adipiscamur, quod petimus. Video nulla esse comitia tam inquinata largitione, quibus non gratis aliquae centuriae renuntient suos, maxime necessarios. 57. Quare, si advigilamus pro rei dignitate, et si nostros ad summum studium benevolos excitamus, et si hominibus gratiosis studiosisque nostri suum cuique munus describimus, et si competitoribus iudicium proponimus, sequestribus metum iniicimus, divisores ratione aliqua coercemus, perfici potest, ut largitio aut nulla fiat aut

nihil valeat. 58. Haec sunt, quæ putavi non melius scire me, quam te, sed facilius his tuis occupationibus colligere unum in locum posse et ad te perscripta mittere. Quæ tametsi ita sunt scripta, ut non ad omnes, qui honores petant, sed ad te proprie et ad hanc petitionem tuam valeant: tamen tu, si quid mutandum esse videbitur, aut omnino tollendum, aut si quid erit præteritum, velim hoc mihi dicas. Volo enim hoc commentariolum petitionis haberi omni ratione perfectum.

286. QUINTI CICERONIS

VERSUS QUIDAM DE XII SIGNIS.

Flumina verna cient obscuro lumine Pisces:
 curriculumque Aries aequat noctisque diique:
 cornua quem comunt, florum prænuntia, Tauri:
 aridaque aestatis Gemini primordia pandunt:
 longaue iam minuit præclarus lumine Cancer: 5
 languificosque Leo proflat ferus ore calores.
 Post modicum quatiens Virgo fugat orta vaporem.
 Auctumni reserat portas, aequatque diurna
 tempora nocturnis, dispenso sidere Libra:
 et foetos ramos denudat flamma Nepai. 10
 Pigra sagittipotens iaculatur frigora terris.
 Bruma gelu glacians iubare spirat Capricorni:
 quam sequitur nebulas rorans liquor altus Aquari:
 tanta super circaque vigent, ubi flumina Mundi.
 At dextra laevaue ciet rota fulgida Solis 15
 mobile curriculum, et lunæ simulacra feruntur.
 Squama sub aeterno conspectu torta Draconis
 eminet: hanc inter fulgentem sidera septem

magna quatit stellans: quam servans serus in alta
conditur Oceani ripa cum luce Bootes.

20

287. EIUSDEM AUT ALIUS EPIGRAMMA
DE AMORE FEMINARUM.

Crede ratem ventis; animum ne crede puellis:
namque est feminea tutior unda fide.
Femina nulla bona est: et, si bona contigit ulla,
nescio, quo fato res mala facta bona.

288. DE NOTIS LIBER.

ADNOTATIO.

Romani veteres in scribendo praeter ipsas litteras vel arcanis earundem in paucorum usum inventis vel compendiariis totarum vocum notis ad festinandam scriptionem excogitatis uti fuisse dicuntur. Illius generis notae ut alii alias (Gell. XVII. 9.), ita Cicero suas usurpasse legitur (ad Div. XIII. 6.). Alterius generis notae non singulorum arbitrio factae, sed certa quadam notariorum lege compositae iam a veteribus collectae sunt et illustratae. Ita natum est notarum lexicon, quod alii ad Tullium Tironem, Ciceronis libertum, alii ad Senecam auctorem referunt, Trithemius Ciceronis esse et a Cypriano amplificatum tradit. Primus enim Trithemius, Abb. Herbipolit., lexicum quod nunc vocant Tironiani fragmentum, quod XXX tantum notas complectitur, e codice, quem in ordinis sui monasterio quodam invenerat, edidit (Polygraph. p. 599. 199. a. 1496.). Hoc in Ciceronis fragmenta ita receptum est, ut notae omitterentur, et earum interpretamenta tantum retinerentur. Deinceps Gruter. syllogem notarum Tironianarum auctiorem Thes. Inscr. addidit, Senecam Commelinianum secutus. Eam-

dem codicis Casselani incrementis conspicuum edidit Kopp. (Palaeogr. crit. 1817.) Hunc nos sequi oportebat, nisi e re esse duceremus, aut plane omittere notas Tironianas, aut retinere XXX Trithemii, quas tamquam Ciceronianas solent edere, a Koppianis et numero et figura discrepantes.

	adprobat.		incommodus.
	comprobat.		accommodat.
	improbus.		in modum.
	probus.		admodum.
	probitas.		quemadmodum.
	improbitas.		epistola.
	probabilis.		littera.
	reprobat.		litterae.
	modus.		syllaba.
	modulus.		tempus.
	modestus.		per tempus.
	immodestus.		per idem tempus.
	modicus.		temporalis.
	immodicus.		extemporalis.
	commodus.		homo.

ADNOTATIO

locorum in libris de Officiis emendatorum.

Haec adnotatio praestat discrimina editionis istius et superioris meae anni 1827. cum (E.) Ernestii, (G.) Gernhardi, (S.) Schützei, (B.) Beieri et (O.) Orellii editionibus collata.

Ad (136.) Lib. I.

§. 4. Vs. 2. multa GSBO. et multa E. — 5. 6. pervertant EO. pervertunt GSB. — 9. 5. autem aut E. aut GSB. — 9. 14. [in] sine uncis GSBO. om. E. — 11. 4. sunt GSBO. sint E. — 14. 14. est Heusing. GBO. sit ES. — 19. 7. audimus GSBO. audicimus E. — 23. 3. partem parentes GSB. includit O. om. E. — 25. 11. vitup. est GSO. vitup. EB. — 27. 4. cogitate EO. cogitata GSB. — 28. 13. [in] O. sine uncis GB. om. E. — 29. 10. contineretur Heusing. GBO. continetur E. — 38. 7. cont. si GSBO. cont. aliter si E. — 44. 5. 73. 8. 90. 16. 91. 2. his O. his EGSB. — 61. 4. humanas GBO. humanasque ES. — 61. 11. fortiter GSBO. et fort. E. — 62. 10. vacat GSBO. vacet E. — 63. 7. et magn. GSBO. magn. E. — 66. 11. rerum GSBO. aliarum rerum E. — 67. 8. ab omni GSBO. omni E. — 69. 4. nimia cod. reg. Lalleu. O. [animi] G. sine uncis ES. om. B. — 71. 13. et GSBO. tum E. — 72. 8. tranq. GBO. et tranq. ES.

— 75. 10. vere ab se adiutum E. reapse adiuvit GB. — 76. 5. etiam EO. enim GSB. — 78. 4. laudi ESO. linguae GB. Olivet. — 78. 8. igitur GBO. ergo ES. — 84. 18. ponebat enim EG. et inverso ordine SO. hic ponebat B. — 88. 14. fatigat (fastigat vitiose) Heusinger. GO. castigat E. — 90. 12. sumus GSBO. simus E. — 109. 2. de insidiis SBO. de om. operae ex insidiis EG. — 129. 8. vetere G SBO. veteri E. — 133. 8. sed et E GS. sed ut cj. Heusing. B. (probat G.) — 137. 11. ipsam GSO. ipso EB. — 145. 7. tibiis Lambin. Pearce Victor. O. in tib. EGSB. — 150. 6. omnium Græv. GO. omniumque EBS. — 150. 7. non artes ESB. non quorum artes OG. — 150. 10. proficiant Heusinger. GSBO. proficiunt E. — 155. 13. doctrina Lamb. Heusing. BO. a doct. EGS. — 157. 5. cogitandique EGO. congregandique SB. — 157. 9. remota a BO. remota GS. — 159. 9. ne resp. quidem O. ne res quid. publ. EGS. nec resp. B. — 160. 4. sequetur O. sequitur EGSB.

Ad (137.) Lib. II.

§. 5, Vs. 11. *cae* O. *hae* EGSB. — 9, 2. *perfinerent* BO. *pertinent* EGS. — 10, 6. 12, 7. 14, 14. 21, 11. 24, 5. 36, 15. 37, 10. 42, 10. 45, 3. 46, 2. 63, 6. 69, 16. *ii* O. *hi* EGSB. — 18, 14. *quantam* ESO. *quanta* GB. — 20, 12. *fortasse* BO. *fortassis* EGS. — 30, 3. *satis sit* GBO. *satis* ES. — 31, 11. *quum* GO. *tum* ESB. — 33, 8. *homines* GSBO. *omnes* E. — 36, 14. *contemn.* EGSO. *haud cont.* B. — 37, 1. *autem* O. *quadam* B. om. EGS. — 39, 8. *et nullis* O. *nullis* EGSB. — 41, 4. *initio* O. *inops* EGSB. — 42, 12. *quum* O. *tum* GB. — 42, 14. *verum* Heusinger. GBO. *sed* ES. — 46, 5. *cum piet.* — *tum in* (*tum* om. B.) GO. *tum piet.* — *tum in* ES. — 48, 18. *nihil* SBO. *nil* EG. — 49, 3. *desiderent* O. *desiderant* EGSB. — 50, 5. *Albucio* O. *propaetore* Alb. B. *pro M. Alb.* EG. in T. *Albucium* S. — 50, 8. *cui* — *tribuat* EO. *cur* — *tribuat* GSB. — 54, 3. *constet* OS. *constat* EGB. — 60, 15. *et tamen* SBO. *tamen* G. *et tum* E. — 69, 20. *aut* BO. *et* EGS. — 70, 3. *putat* GSBO. *putet* E. — 70, 8. *aut si* O. *aut* EGSB. — 72, 9. *ne* GB O. *non* ES. — 77, 8. *etiam* GO. *et* EB. om. S. — 78, 1. *volunt* EO. *esse volunt* GSB. — 85, 3. *et* GSB O. *ut* E.

Ad (138.) Lib. III.

§. 3, Vs. 2. *vixerimus* O. *viximus* EGSB. — 8, 3. *illos* O. *eos* EGSB. — 15, 11. 16, 1. 28, 8. 12. 42, 4. 58, 14. 87, 11. 109, 5. *his* O. *his* EGSB. — 15, 12. *sententia* G SO. *a sent.* EB. — 16, 6. *sapiens* BO. *sap. est* EGS. — 16, 8. *habiti*

SBO. *habiti sunt* EG. — 17, 7. *illud* BO. *id* EGS. — 24, 6. *autem* de alt. O. *ergo* de altero N1. SB. *autem alteri* EG. — 26, 9. *sed multo* SBO. *sed et multo* EG. — 30, 11. *eiusmodi* EO. *huiusmodi* GSB. — 33, 6. *quid sit*, *quod* O. *quid* GSB. *quid quod* E. — 44, 6. *posset* O. *possit* EGSB. — 44, 8. *et* 10. *sint* — *sint* ESO. *sunt* — *sunt* GB. — 47, 3. *Pennus* * EGS O. *Fannius* B. — 54, 5. *mat. sint* GSBO. *mat. E.* — 54, 6. *haec* GS BO. *hoc* E. — 55, 15. *stult.* B. *est stult.* EGS. [est] *stult.* O. — 58, 9. [dixit] N2. om. GSBO. *dixit* E. — 59, 2. *pisc.* EO. *hic pisc.* GSB. — 59, 13. *inquit* BO. *inquit ille* E GS. — 61, 5. *et leg.* GBO. *etiam leg.* ES. — 61, 6. *circumscr.* BO. *et circ.* EGS. — 61, 14. *in simul.* (non *insimulacione*) GBO. *simul.* E. — 61, 16. *illicit.* SBO. *licit.* E G. — 64, 1. *sive et sim.* O. *sive sim.* EGSB. — 69, 7. *omnium inter omnes* O. *hominum inter homines* EGSB. — 73, 3. *putet* BO. *putat* EGS. — 73, 10. *scripserunt* GSBO. *scripserant* E. — 78, 4. *convertere* SO. *convertere* EGB. — 79, 11. *redacturum* EO. *daturum* GSB. — 82, 7. *in hom.* BO. *hom.* EGS. — 89, 12. *navig.* GBO. *si nav.* ES. — 90, 2. *lique* GB. *etique* O. *aeque* ES. — 92, 10. *sit* Victor. *Lambin.* *fuert* EGSB. *esset* O. — 93, 1. *si qui sap.* O. *si quis sap.* E. *si sap.* GBS. — 94, 10. *filii* GO. [filii sui] B. *sine uncis* ES. — 95, 4. *eo* ESO. *in eo* GB. — 101, 13. *illa et* GBO. *illa* ES. — 102, 4. [dicunt] O. *sine uncis* EGS. om. B. — 107, 9. [definitus] O. *sine uncis* EGSB. — 109, 14. *Fur. S. Att.* GBO. *Fur. et S. Att.* ES. — 110, 14. *honestum; sed* BO. *honestum est; sed* EGS. — 113, 8. [scribit] G. *sine uncis* E. om. SBO. — 115, 10.

sint EO. sunt Heusinger. GSB. | tiendique ESGB. — 120, 4. vide-
— 118, 6. perpetuendi O. perpe- | tur GSBO. videretur E.

ADNOTATIO

locorum in (139.) Catone Maiore emendatorum.

*Haec adnotatio huius et superioris editionis discrimina praestat,
cum (E.) Ernestii, (S.) Schützi, (O.) Orellii, (G.) Gernhardi et (M.)
Madvigii editionibus collata.*

§. 3, Vs. 4. parum enim OM. ne
parum ESG. — 7, 3. veteri OM.
veteri ESG. — 10, 18. ponebat
enim rum. E. b ea SOGM. hic po-
nebat rum. N1. — 11, 9. Picentem
ESOM. Picenum G. — 16, 4. foe-
duaque OM. et foedus ES. — 16,
7. [viam] sine uncis OM. om. ES.
— 17, 6. Non facit SOGM. Non
faciat E. — 18, 4. sint OM. sunt
ESG. — 19, 4. tertius EOM. quin-
tus SG. — 21, 12. cui OM. quibus
ESG. — 23, 8. an in OM. an non
in ESG. — 23, 8. et 56, 10. his OG
M. iis ES. — 24, 6. aliis OM. illis
ESG. — 24, 10. prosient OM. sic
scribendum etiam Cic. 116, 31.
prosint ESG. — 26, 18. etiam OM.
et ESG. — 29, 10. enim OM. et-
enim ESG. — 36, 7. exercit. OG.
defat. M. defatigatione et exercit.
ES. — 42, 9. VII [I] N2. octo SG.
septem EOM. — 46, 14. Xen. est
OM. Xen. ESG. — 47, 10. ego O.
Ergo ESGM. — 47, 11. iucundius.
OGM. iuc. quam frui. ES. — 48,
7. propter OM. prope ESG. — 56,
22. Conditiore OGM. tum cond.
ES. — 58, 2. claram et pilam OM.
clar. sibi pil. ESG. — 65, 9. sunt
OM. sunt ESG. — 68, 1. tum SO.
quon EG. om. M. — 70, 3. ve-
niendum. N1. ven. est. OM. viven-
dum. ES. — 78, 23. Platonis fere
OM. Plato noster ESG. — 84, 19.
quo OGM. quod ES.

ADNOTATIO

locorum in (140.) Laelio emendatorum.

Haec adnotatio monstrat, quibus locis haec a priore editione mea anni 1827. discrepet, cum (E.) Ernestii, (S.) Schützi, (O.) Orellii, (B.) Beieri, (G.) Gernhardi, (K.) Klotzii et (M.) Madrigii editionibus collata.

§. 6, Vs. 15. in Graecia OB. in tota Graec. ESG. in reliqua Gr. K. b n M. — 10, 4. ut conf. OBK M. et ut conf. ESG. — 12, 9. populo Rom. OBKM. a populi Rom. ESG. — 12, 11. deos OGBKM. om. ESB. — 13, 9. tunc OBKM. tum ESG. — 13, 12. in plerisque SOB KM. plerique EG. — 13, 12. [dicebas] sine uncis ESG. om. OBK M. — 18, 14. concedant OBKM. concedantque ESG. — 19, 3. eis OBKM. illis ESG. — 19, 7. sequantur ESOBK. sequuntur GM. — 20, 9. nihil [quidquam] sine uncis ES. nihil M. quidquam OG K. — 20, 13. extremum KM. extr. est ESG. extr. [est] O. — 22, 2. qui OGBKM. cui ES. — 22, 3. quas OGBKM. qui ES. — 22, 3. non in amici mutua (conq.) benevolentia. Beierus haec verba pro parte tetrametri habet. — 23, 5. enim OBKM. etiam ESG. — 23, 7. imbecilli OBKM. imbecilles ES G. — 24, 11. uter OBK. uter eorum ESGM. — 28, 9. decert. est OKM. decert. ESBG. — 32, 14. sit EOBM. sit SG. — 34, 7. nullam in am. O. nullam am. ESGK

M. null. [am.] B. — 38, 6. quos OBKM. aut quos ESG. — 39, 3. colleg. OBKM. et colleg. ESG. — 39, 14. tunc OGBKM. tum ESB. — 41, 4. in P. Scipione OBKM. in P. Scipionem ESG. — 43, 3. [sibi] O. sine uncis ESG. om. BKM. — 45, 3. argutius EK. suis argutis SOBG. argutis M. — 50, 13. immanis SOBGKM. immanis E. — 53, 2. metuat — putet OBKM. metuit — putat ESG. — 53, 6. tum [exs.] O. sine uncis GK. exsulantem ESM. tum B. — 54, 8. fere OBKM. illi fere ESG. — 58, 5. Divitior OKM. Dittior ESBG. — 59, 10. edixero OGBKM. dixero ES. — 62, 4. capr. — dicere posse OBKM. ut capr. — dicere posset EG. — 62, 5. non posse dicere OBKM. non posset dicere EG. — 78, 12. incipiant BGM. incipiamus ES. — 80, 7. transferetur OB KM. -ratur ESG. — 82, 4. et 101, 15. eis OBK. iis ESGM. — 84, 4. ut et, quum OBKM. ut, quum ES G. — 85, 6. vetere OKM. veteri ESBG. — 86, 17. nullam OGBK M. nullam sentiunt ES. — 89, 11. deinde ut SOBKM. deinde EG. —

90, 6. *absurdum* OBKM. *absurd.* | M. *cognoscitur* GB. — 99, 15.
est ESG. — 96, 2. *illi* OBKM. *illa* | *emuneris* * OBKM. [*iusuris*] *sine*
ES. — 96, 15. *Ita* OBKM. *Itaque* | *uncis* E. *unxeris* SG.
ESM. — 99, 8. *agnoscitur* ESOK

ADNOTATIO

locorum in (141.) Paradoxis emendatorum.

Haec adnotatio docet, ubi haec a priorae editione anni 1827. discrepet, cum (E.) Ernestii, (S.) Schützi, (G.) Gernhardi, (O.) Orellii editionibus collata.

§. 6, Vs. 8. *viderem* GO. *viderentur* ES. — 6, 9. *circumfluentes* GO. *circumfluentibus* ES. — 10, 7. *auri et* GO. om. ES. — 11, 3. [*eam*] O. *sine* uncis ESG. — 11, 4. *excendit* ESO. *adscendit* G. — 11, 7. *hirnulas* O. *urnulas* ESG. — 12, 17. *cogitasse* O. *cog. putamus* ESG. — 12, 19. *esset* O. *esse* ES. [*esse*] G. — 12, 19. *videntur* O. *videretur* ESG. — 16, 8. *sec. rebus* — *adv.* GO. *sec. in reb.* — *in adv.* ES. — 20, 7. *inscientia* ES. *inscitia* GO. — 21, 8. [*idem*] — [*eum*] O. *sine* uncis ES. [*idem*] — *eum* G. — 23, 4. *hercule* O. *hercle* ESG. — 24, 10. *adiuncta est* O. *adi. sit* ESG. — 25, 2. *id sit* O. *adit* ESG. — 26, 4. *quaz* O. *qui* ESG. — 31, 5. *Num appellatur inimicus* E. *Non appellatur* *sicarius* S. *Exsul non appelletur* *is* O. *Non expelletur* *is* G. — 33, 11. *ego* O. om. ESG. — 34, 9. *referuntur* O. *feruntur* ESG. — 36, 13. *inquit* O. *inquunt* ESG. — 37, 5. *inquit* O. *inquis* ESG. — 37, 9. [*et*] GO. *sine* uncis ES. — 39, 7. *munerat[ur]* N2. *sine* uncis ES. *munerat* GO. — 47, 1. *Etenim* — *copia est* GO. *Est enim* — *copia* ES. — 48, 11. *divitissimus* GO. *ditissimus* ES. — 52, 3. *cont. sunt* ES O. *cont. G.* — 52, 6. *possessiones* GO. om. ES.

A D N O T A T I O

locorum in Ciceronis Fragmentis subiectisque aliorum
scriptionibus emendatorum.

Fragmenta librorum Tullianorum cum singulis vocibus deperditorumque operum titulis anno iam MDCCCXXVII. a me studiose ordinata, emendata et aucta, postea et Henrici Meyeri et Io. Casp. Orellii aliorumque studiis recognita et locupletata, iterum a me perlustrata et novis accessionibus ornata sunt, libris autem magnam partem integris et sua cuique fragmenta adiecta et libri de Republica adiuncti. Quae sint utriusque editionis meae discrimina, haec deinceps Adnotatio breviter explicat, nominatis diversae scripturae auctoribus. Siglae (E.) Ernestium, (S.) Schützium, (O.) Orellium aliaeque alios suo quaque loco memoratos significant.

Ad (164.) orationem pro
Scauro.

§. 51. Vs. 2. hos (non illos)
Pompelius debuit scribere.

Ad (166.) orationem pro
Tullio.

(Haec adnotatio utriusque editionis meae discrimina indicat, etiam cum (B.) Beier et (K.) Klotz editionibus collata.)

§. 1. Vs. 2. infitiaturos OK. numquam dicturos B. — 5, 5. P. Fabii et sic deinceps etiam O. Q. Fabii K. — 8, 12. omnes P. Beier. KO. homines Cod. Ambros. 1. Mal. — 12, 2. daretur Mal. P. daret K. — 14, 1. Thurino Mal. PB O. Thyrimo K. — 16, 1. Popiliana Ambros. O. cf. Heinrich. Popul. cett. — 38, 9. addidisset * K. addiderit O. addi debet N1.

Ad (167.) orationis pro
Vareno Fragmentum.

§. 5. Vs. 3. Populenum O. cf. Spalding ad Quinctil. V. 13, 28. Populenum N1.

Ad fragmenta epistolarum.

(210.) Lib. I. Fragm. 3. Vs. 1. quae E. quam O. Non. ed. Merc. — Lib. III. 2, 2. volunt O. velint E.

(212.) Lib. I. Fragm. 3. Vs. 1. domumque O. domum E. — I. 12, 1. Qui si nihil — adderes O. Quasi si me — orcesseres E. — II. 5, 1. De statua nescio cuius Clodii, quam O. Adest Albae nescio quis Claudius, quem EN1. — II. 5, 2. Anconae c. h. delectam esse O. Ancone cum eo delectus est EN1. — II. 7, 2. [vehementer] N2.

sine uncis E. om. O. — II. 9, 2. *in his autem* O. *quin* E. — II. 10, 1. *Athiqui* Merc. om. E. — III. 1, 1. *eam pausam* O. *eum palam* E.

(217.) Vs. 1. *defendes meum* O. *defendas velim* E.

(219.) Vs. 3. *dict[er]ia* sine uncis E. *dicta* ed. Vulp. O.

(222.) Vs. 2. *Plotium* Lamb. Oudend. Baumgarten-Cr.

Ad (226.) Acad. Lib. II.

Fragm. 4. *cuius et nascentis et sen. al.* O. *cur eius nasc. al.* E.

Ad (236.) Xenophontis Oeconomica.

(Priori editione XXI fragmenta, hac XXIV continentur, quorum tria 17, 23, et 24. Orellio accepta referenda sunt.)

Fragm. 4. Vs. 32. *eam* om. ES. — 4, 43. *valebat* * cj. Schneider. O. *volebat* ES. — 10, 5. *bella* * supplevit Schneider. [] O. — 10, 20. *ea ponerent O. exponerent* E. — 19, 1. [Qui] inclusit O. — 20, 8. [con]cessionibus sine uncis O. *cessionibus* ES.

Ad (237.) Protagoram.

Fragm. 2. Vs. 2. *voluptatis* * E 80. *voluntatis* Putsch. et Krehl. — 3, 3. *huiusmodi* Krehl. O. *huiusmodi* ES.

Ad (238.) Timaeum.

Cap. II. Vs. 4. *alterum quod (quod dele) opinionis sensus rat. exp. affert* O. *alterum affert opinionem per sensus rat. expers* E. — II. 12. *eam* Crat. O. *illam* E. — II. 15. *quo* O. *quovis* E. — II.

22. *opinione* E. *opinatione* O. — II. 41. *inquisitione* O. *conquis.* E. — III. 1. *Omni orationi* O. *In omni oratione* E. — III. 2. *explicat* * O. Victor. *explicandum* E. — III. 4. *qualis* O. Victor. *qual.* sit E. — III. 10. *avemus, omnino* (αὐαὶ) O. *habemus, animo* E. — III. 16. *ne quid* Crat. Victor. O. *nil* E. — IV. 9. *universo* Creuzeri cod. O. *diverso* E. — IV. 16. *et* Lamb. Schlitz. O. om. cett. — IV. 19. *diximus* Lamb. O. *dixerimus* E. — IV. 19. *plures* Lamb. *sint plures* an E. — V. 3. *ut ei* Gesn. *uti* E. — V. 7. *fit* Crat. al. *sit* E. — V. 24. *constrictum comparatione* O. *constructum proportionem* E. — V. 32. et 35. *posset* Lamb. O. *posuit* E. — V. 35. *attingere* Creuzer. Victor. O. *affigere* E. — V. 41. *absolveret* Crat. Victor. O. *absolveretur* E. — VI. 5. *globosum* * O. *globosus* E. — VI. 9. *incisum* O. *inclusum* E. — VI. 11. *simillimas* — *quod* O. *simillimae* — *quoad* E. — VI. 26. *ingressum* O. *ingressus* — VI. 28. *esset* O. *sit* E. — VI. 29. *cieret* Victor. O. *cohiberet* E. — VII. 4. *ea* om. E. — VII. 12. *et* Lambin. O. *vel* E. — VII. 36. *relicto* om. E. — VIII. 2. *voluntate* O. *divinitate* E. — VIII. 9. *adspectabile* cj. Stephan. Lamb. O. *spectabile* E. — VIII. 11. *unus* — *concent.* Crat. O. *animus* — *content.* E. — VIII. 17. *compactus* Lambin. O. *compacta* E. — VIII. 19. *se* O. (αὐτοῦ) *quā* E. — VIII. 27. *eam* * cj. Manut. O. *eandem* E. — IX. 11. *concurssione* O. *concurssatione* Stephan. *converssione* E. — IX. 20. [tum] om. Manut. Lambin. O. — IX. 24. et 25. *quae* * cj. Ast. *que* cett. — IX. 25. *motu* O. *motu vero* E. — IX. 28. *Omnes* — *orbes* O. *Omnis* — *orbis* E. — IX. 28. *helicis* — *vertebat* O. *facilitatis* — *ver-*

tebatur E. — IX, 37. ab eius O. ab eo E. — IX, 44. nomine Lamb. O. nomen E. — X, 14. comitemque Lamb. O. comiteque E. — X, 16. omne om. E. — X, 28. erratione * cj. Stephan. O. ratione cett. — X, 32. Flexiones E. Lusiones (χρῆσις) cj. Stephan. O. — XI, 25. sunt indissolubilia O. ex Augustin. non sunt dissoluta E. — XI, 38. ex om. E. — XI, 39. deorum vit. possint O. quod deor. vit. possit E. — XI, 46. satusque tradetur cj. Stephan. O. statusq. traditur E. — XII, 6. ab iis O. a Diis E. — XII, 7. omni Crat. O. omnino E. — XII, 18. animos corporibus * Lambin. O. animis corpora E. — XII, 20. principio om. E. Schütz. — XII, 22. excitatum coniunctumque O. excitato coniunctoque E. — XIII, 3. terram — lunam O. terra — luna E. — XIII, 10. consequentia O. seq. E. — XIII, 20. animae O. aëris E.

Ad (239.) Hortensium.

(Haec fragmenta etiam cum Frid. Schneideri exemplo collata sunt.)

Fragm. 4, Vs. 2. fuisse Mal. O. fuisse N1. — 8, 1. delectatus Patric. Mal. -tur N1. — 10, 3. delicatissimum N. deliciosissimum O. — 10, 6. et amicis O. am. N1. — 12, 1. migraverimus N. emigr. Augustin. O. — 15, 1. et 2. aut — contigit. Haec recepti ex ed. O. — 18, 1. nihilo ipsum O. haec om. N1. — 19, 1. ceteras q. res O. ceteris q. in rebus N1. — 20, 1. his O. huic N1. — 21, 15. rationes O. ex Augustin. rationem N1. — 22. Orellio debetur. — 24, 3. id est in phil. vit. O. haec om. N1. — 24, 5. quo O. quod N1. — 29, 1. haec istis Cod. Gothofr. Merc. O. hoc isti N1. — 33, 1. Imbecillus N1.

Imbecillus Non. O. — 46, 2. explanandis N1. explicandis O. — 53, 2. DCCCCLIV Fuld. cf. Dronke Dial. de Orr. O. DLIV N1. — 77, 1. aggredere N1. egr. Non. Gothofr. Merc. — 78, 2. tollat N1. tollere O. — 88, 1. enim om. O. — 88, 2. ex tenui N1. tenui O. — 89, 1. idem N1. illum O.

Ad (240.) librum de Consolatione.

Fragm. 4, Vs. 16. omnia O. omniaque E. — 5, 3. delubra O. templa E. — 7, 2. semper om. E. — 7, 5. caruerit O. carui E. — 7, 7. et O. en E.

Ad (242.) librum II. de Gloria.

Fragm. 3, Vs. 1. aeream leenam Spengel. O. gloria leaena E.

Ad (261.) Arati Phaenomena.

Vs. 39. usque Hac Adunt O. illa Confidunt N1. — 60. caput et Grot. O. que caput N1. — 61. cauda Grot. O. caudam N1. — 63. zero * O. subito N1. — 87. torto O. toto N1. — 92. Ac O. Vel N1. — 124. migrarat O. migravit N1. — 136. vinctum O. victum N1. cf. Cic. 122, 63. — 161. sidus N2. stellas N1. — 166. Helicae (non Helicoe) cf. Cic. 122, 43. — 186. ipsum O. ipse N1. — 191. saevi O. saeva N1. — 235. Nam * O. iam N1. — 242. namque est O. nam non N1. — 252. quaesere Grot. Victor. O. quaerere N1. — 254. natum s. Iove Persa vites Morell. Grot. O. natum s. natus I. Perseus, N1. — 259. elapsu' cj. Grot. O. lapsu' N1. — 278. In cunis Lambin.

Bahle O. *Infirmis* N1. — 279. *Haec* vid. Priscian. VI. p. 685. P. Tom. I. p. 233. ed. Krehl. O. *Quae* N1. — 314. *tum nimis* cj. Lambin. O. *quum minus* N1. — 316. *praecipitante* Grot. O. *praecipiti ante* N1. — 317. *emergens ostendit* S. alto O. *ostendens emergit* N1. — 324. *umbras O. undas* N1. — 329. *pinnis* O. *pennis* N1. — 336. *late* * Grot. Morell. O. *laeta* N1. — 346. *haud ita O. abdita* N1. — 388. *pectore* Heins. O. *corpore* N1. cf. 714. — 397. *Haec* O. *Hic* N1. — 398. *spina evalida* O. *spinæ valida* N1. — 401. *Atque* Grot. Buhle O. *Ante* N1. — 452. *clarum* O. *clare* N1. — 453. *Hunc* O. *Haec* N1. — 454. *subiungere* O. *coni.* N1. — 470. *ordem* O. *orbes* N1. — 480. *edemus* O. *edamus* N1. — 512. *iste O. ipso etc.* N1. — 521. *Caeruleamque feræ* O. *Caeruleaeque feram* N1. — 528. *flexus* Grot. O. *flexu* N1. — 531. *Hosce* Grot. Buhle O. *Hisce* N1. — 555. *supra* O. *supra* N1. cf. 581. 585. 595. 600. 642. — 558. *At* O. *Ac* N1. — 579. *vertenti* — *cursu* Grot. Buhle Schambach O. *vertentia* — *cursus* N1. — 581. *mortalibus cedit* O. *mortalibus edit* N1. — 585. *relictum* O. *relictum est* N1. — 586. *est et sign.* Grot. O. *et sign. ex* N1. — 595. *se totum* O. *se toto* N1. — 675. *Bacchica* Lambin. O. *Brachia* N1. — 677. *ornare* Mss. O. *coenare* N1. — 714. *emergit* Grot. O. *et mergit* N1. — 718. sq. *Crus* — *Argo* O. *haec* leguntur post 725. N1.

Ad (266.) Marium.

Fragm. 3. *stictifrago* * conieci, cf. Lucret. I, 386. *stictigero* in libris Mss. *stictiseo* O. de Hermann cj. *quae* vox nusquam alius legitur.

Ad (268.) librum II. de suo consulatu.

Vs. 7. *quae* O. *qua* E. — 22. *petessens* O. *petisset* E. — 23. *percussus* O. *perculsus* E. — 27. *vitali* E. *vitalia* O. — 49. *ab om.* E. — 52. *urbemque* O. *urbesque* E. — 79. *noctu* O. (qui *nocturna* cj.) *noctis* cett. quod a sensu plus commendationis nec minus excusationis ab arsi habet, quam ab hiatu illud *noctu*.

Ad (280.) Salustii Declamationem.

(*Discrimina utriusque editionis meae, cum (H.) Herzogii Specimine a. 1833. collata.*)

§. 1. Vs. 4. *respondeo* H. *respondebo* N1. — 1, 9. *ipsum* H. *ipse* N1. — 2, 3. *alicui* H. *alteri* N1. — 2, 3. *Aut* H. *An* N1. — 2, 12. *res sit populi Rom.* H. *sit respl.* N1. — 2, 14. *clarissimi* H. *consularis* N1. — 4, 10. *movetur* H. *commovetur* N1. — 6, 4. *quidlibet* H. *quodlibet* N1. — 7, 18. *habens* O. *habes* N1.

Ad (281.) Responsionem.

(*Discrimina utriusque editionis meae, cum (H.) Herzogii Obs. Part. VI. (Progr. Geræ 1834.) collata.*)

§. 4. Vs. 3. [hi] om. H. — 4, 8. [iunt] sine uncis H. — 6, 14. [et] sine uncis H. — 7, 9. *in aetatem* H. — 7, 10. [ades] om. H. — 8, 5. *scribo: obicere, — patrocinio?* — 10, 4. *esse[m]* N2. *essem* H. — 11, 7. *metuerunt* N1. 2. *nutraverunt* H. — 11, 8. *Multa* N1. 2. *Multi* H. — 12, 5. [enim] sine uncis H. — 12, 6. *reprehenderetur* N. *reprehenditur* H. — 14, 2. *in hon.* N.

ialon. H. — 14, 4. cui[quam] N. cui H. — 14, 11. iudicium N. iudicis H. — 15, 5. familia[rum] sine unclis H. immo familias scriptum oportebat.

Ad (283.) Consolationem.

(Discrimina utriusque editionis meae, cum (E.) Ernestii et (S.) Sigonii recensione collata.)

§. 11, Vs. 6. possunt S. possint E. — 20, 4. num E. non S. — 30, 1. indicavit S. iud. E. — 31, 4. e prop. S. a prop. E. — 59, 7. militibus E. militibus S. — 61, 5. quem S. quae E. — 67, 3. Theogenes E. Theogenes S. — 75, 9. aemulari E. aemulare S. — 85, 19. tam diu S. tam E. — 89, 1. Traheaspas E. Praexaspas S. fortasse Praexaspes? (Πραξάσπης) cf. Herodot. 3, 34. — 97, 16. persequitur E. prosequ. S. — 98, 5. acquies. et fort. E. nequissimo S. — 98, 6. dedicabit E. dicabat S. — 99, 4. : ac S. . Ac E. — 104, 18. iis aliquo E. iis dii aliquo S. — 107, 4. iuventem nec ing. voluisse nec E. ing. noluisse S. — 120, 3. bonos om. S. — 121, 5. iuverint N2. iuvarint ES. — 124, 6. qui nihil S. nihil E. — 136, 6. nomine E. nomine ipso S. — 177, 8. accideret S. acciderit E. — 182, 6. quidquam E. quidpiam S. — 184, 8. Nempe E. Num S. — 184, 16. ne E. nec S. — 186, 12. elab. * N2. laboraverunt ES. — 189, 4. enituit S. nituit E. — 196, 9. Quam S. Nam E. — 211, 4. impudentiae S. imprudentiae E. — 214, 7. meritaē correxī; meritam ES.

Ad (285.) librum de Petitione consulatus.

§. 2, Vs. 3. hoc om. O. — 5, 4. videamur O. ridemur Hummel.

om. ES. — 8, 2. novo ES. novo Puteanus O. — 10, 5. [in uno] instanti sine unclis O. stanti Lamb. E. — 10, 10. facinorum O. facinoris cett. — 13, 7. homini O. viro ES. — 13, 12. nisi si O. nisi E. — 16, 11. iustiore O. honestiore E. — 18, 8. habere cod. Turnebi O. ut habeant E. — 18, 11. opera elaborarunt cod. Turnebi O. opere laborarunt E. — 18, 13. poteris om. E. — 19, 5. Orchirii O. (cf. Cic. 28, 34. et 35.) Orcinini E. — 20, 2. ex om. E. — 21, 4. vel vol. S. Hummel. ac vol. O. — 22, 4. suorum om. cod. Erf. [] O. — 28, 8. nequam om. ES. — 28, 10. [septus] om. ES. codd. 2. Lamb. et Pal. sine unclis O. — 29, 7. summa cura O. codd. Erfurt. Ox. sumere. Cura E. — 31, 3. eos O. eosque E. — 31, 7. habenda O. abunde E. — 32, 2. sed non sequitur O. si non consequatur ES. sed ut consequatur Hummel. — 32, 8. vicinatis Turn. SO. civitatis E. Hummel. — 33, 3. et 4. cognosci — appeti O. cognoscendi sunt — adipiscendi S. Hummel. — 37, 2. curato Erfurt. O. cura E. — 38, 8. remunerentur O. remunerent E. — 40, 4. [unum ex iis] om. cod. Erfurt. ex iis om. cod. Pal. — 40, 12. tuo — studio O. tua — studia [futura] N1. Si vel scribas futuro, ineptum est. — 40, 12. delinita om. O. — 40, 15. inserto ratione cod. Turn. O. inserto oratione E. — 42, 9. Etenim Lamb. O. Tunc enim E. — 42, 10. tum om. E. — 43, 2. verbum O. verbumque E. — 43, 3. discedere O. e codd. deesse E. — 43, 7. quoad O. quod E. — 43, 7. [non] om. ES. — 44, 10. significat O. significant cett. — 44, 12. quod O. quae E. — 45, 5. [promittas aut ingenuē] om. O. — 45, 12. [id] om. Putean. O. — 46, 12. hominum om. ceteri prae-

ter O. et cod. Erfurt. — 47, 6. *pop.* O. *pop. sit* ES. — 52, 4. *qua* O. *quae* E. — 53, 2. *commentationibus* O. *commonitionibus* E. — 55, 12. *pertimescent* O. *pertimescant* ES. — 57, 5. *iudicium* O. *iudicia* ES. — 58, 4. *tametsi* O. Erfurt. *tamenetsi* cett. — 58, 5. *petant* O. *petent* E.

ter O. et cod. Erfurt. — 47, 6. *causa*, *cur* O. Crat. cod. Erfurt. *ut* E. — 48, 4. *utuntur* Erfurt. O. *utantur* ES. — 48, 7. *his, qui ne-*
gent O. codd. *ei, qui neget* cett. — 49, 5. *inest aliquid* O. *enim inest aliquid ductum* ES. — 50, 1. *enim* om. ES. — 50, 3. *rum. concel.* Erfurt. O. *cel. rum.* ES. — 51, 2. *adeptus* O. *quae adept.* E. — 51, 5. *splendorum* * O. *splendorem* E. *splendorum* cod. Erfurt. — 51, 5. *hom. voluntates* O. *omnium voluntatesque* E. Hummel. — 52, 2.

Ad (286.) Q. Ciceronis
versus.

Vs. 2. *dique* E. *dieque* O.

II. Lateinische Autoren.

	Thlr. Ngr.		Thlr. Ngr.
<i>Catullus, Tibullus et Propertius</i>	8	<i>Caesar, Julius</i>	12 1/2
<i>Horatius</i>	6 1/4	<i>Cicero's Opera</i> , 11 Voll.	6 24
<i>Lucan's Pharsalia</i>	10	<i>Cicero's Opera</i> , in 35 Abtheilungen	6 18
<i>Lucretius</i>	15	<i>Cornelius Nepos</i>	2 1/2
<i>Martialis</i>	9	<i>Curcius</i>	10
<i>Ovidii Opera</i> , 3 Voll.	22 1/2	<i>Eutropius</i>	2 1/2
<i>Palingenius Zodiacus vitae</i>	15	<i>Florus</i>	2 1/2
<i>Perseus et Juvenalis</i>	3 1/2	<i>Gellii noctes Atticae</i>	15
<i>Phaedrus cum Gudian, Aviani et Faerni fabulis</i>	4	<i>Isidorus</i>	6 1/4
<i>Phaedri Fabulae</i>	2 1/2	<i>Livii Opera</i> , 6 Voll.	1 21
<i>Plauti Comoediae</i> , 4 Voll.	1	<i>Plinii Historia Naturalis</i> , 5 V.	3
<i>Senecae Tragoediae</i>	15	<i>Plinii Epistolae</i>	9
<i>Silius Italicus</i>	15	<i>Pomponius Mela</i>	4
<i>Terentius</i>	7 1/2	<i>Quintilianus</i> , 2 Voll.	15
<i>Virgilius</i>	10	<i>Sallustius</i>	3 1/4
		<i>Senecae Opera philoe.</i> , 5 Voll.	2
		<i>Suetonius</i>	7 1/2
<i>Anianus Marcellinus</i>	20	<i>Taciti Opera</i> , 2 Voll.	18
<i>Aurelius Victor</i>	4	<i>Valerius Maximus</i>	12
		<i>Velleius Paterculus</i>	4
		<i>Vitruvius</i>	10

In demselben Verlage sind ferner erschienen:

	Thlr. Ngr.
<i>Vetus Testamentum graece, ex versione LXX interpretum</i> , ed. Leander van Ess.	2 20
<i>Novum Testamentum Graece</i> . Post Joh. Aug. Henr. Tittmannum recogn. Augustus Hahn. 8.	1 7 1/2
<i>Novum Testamentum Graece</i> . Ex recensione Augusti Hahnii denuo editum. 16.	17 1/2
<i>תורה נביאים וכתובים</i> . <i>Biblia hebraica</i> , recensuit Dr. Aug. Hahn. gr. 8.	2 —
<i>Dasselbe Buch in Duodez</i> . Schulausgabe. 12.	1 15
<i>Biblia hebraica cum Vulgata interpretatione</i> . 2 Voll. 12.	3 —

Verzeichniß der Wörterbücher

welche in demselben Verlage erschienen und durch alle
Buchhandlungen zu erhalten sind.

<i>Dictionnaire françois-anglais et anglais-françois</i>	25
— <i>françois-danots et danots-françois</i>	1 —
— <i>françois-hollandais et hollandais-françois</i>	1 —
— <i>françois-italien et italien-françois</i>	25
— <i>françois-suédois et suédois-françois</i>	1 —
<i>Dizionario italiano-danese e danese-italiano</i>	1 —
— <i>italiano-inglese ed inglese-italiano</i>	25
Kürß, hebräisches und chaldäisches Wörterbuch	1 10
Handwörterbuch der neugrichischen und deutschen Sprache	1 —
Oeym, russisch-französisch-deutsches Wörterb. 3 Theile. 2. Ausg.	6 —
Jordan, Dr. J. P., böhmisch und deutsches Taschenwörterbuch	1 —
— polnisch und deutsches Taschenwörterbuch	1 —
Kalischmidt, Wörterbuch der engl. u. deutschen Sprache 2. Ausg.	2 10
— Wörterbuch d. französl. u. deutsch. Sprache 2. Ausg.	2 10
Kreuzler und Wittenberg, lateinisches Handwörterbuch	1 20
Leopold, lexicon hebraicum et chaldaicum	20
<i>Lexicon graeco-latinnu manuale</i>	1 10
<i>Pocket-dictionary, danish-english and english-danish</i>	1 —
— <i>english-russian and russian-english</i>	1 —
— <i>english-swedish and swedish-english</i>	1 —
Schmidt, deutsch-griechisches Wörterbuch. 2. Ausg.	1 —
— griechisch-deutsches Wörterbuch. 2. Ausg.	1 —
— russisch-deutsches u. deutsch-russisches Wörterb. 2. Ausg.	2 10
— russisch-deutsches u. deutsch-russisches Taschenwörterbuch	1 —
Schmidt, <i>dictionnaire russe-françois et françois-russe</i>	1 —
— <i>dictionnaire françois-polonois et polonois-françois</i>	1 —
— <i>polako-rossijsky i rossijsko-polaki slovník</i>	1 —
Sehul- und Reife-Taschenwörterbuch, englisch und deutsch	22 1/2
— — — — — französisch u. deutsch	20
— — — — — italienisch u. deutsch	22 1/2
Taschenwörterbuch, dänisch-deutsches und deutsch-dänisches	1 —
— holländisch-deutsches u. deutsch-holländisches	1 —
— schwedisch-deutsches und deutsch-schwedisches	1 —
Weber, englisch-deutsches u. deutsch-englisches Wörterbuch 3. Ausg.	1 10
— italienisch-deutsches und deutsch-italienisches Wörterbuch	2 15

Anführlichere Cataloge sind in allen Buchhandlungen zur Einsicht vorrätlich.